Babits Mihály
összes versei

1916–1920

Babits Mihály összes versei

Kritikai kiadás

4.

Sorozatszerkesztő

Szénási Zoltán

Babits Mihály összes versei

1916–1920

Sajtó alá rendezte
Szénási Zoltán

A sajtó alá rendező munkatársa
Káli Anita

Digitális filológiai háttér
DigiPhil
Palkó Gábor vezető kutató

Digitális filológiai szakértő
Fellegi Zsófia

reciti
ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Irodalomtudományi Kutatóintézet
Budapest
2026

Készült az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Irodalomtudományi Kutatóintézetében

A kötet a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH)
támogatásával a
Babits Mihály verseinek és műfordításainak kritikai kiadása című,
K 138529 azonosítószámú pályázat keretében készült.

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Lektorálta
Kelevéz Ágnes

A kötet szerkesztője
Major Ágnes

Tördelés
Hegedüs Béla, Hernády Judit, Szilágyi N. Zsuzsa

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(`http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/`)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!
`www.reciti.hu`

ISBN 978-963-672-048-3
978-963-672-049-0 (pdf)

Felelős kiadó az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet igazgatója

Székén ülő portré

1920 körül (OSZK Fond III/2263/20)

Tartalom

Előszó 13
A szövegközlésről 16
Előtörténet 16
A digitális kiadás szövegközlésének alapelvei 17
A papíralapú kiadás szövegközlésének alapelvei 18
Az átíráshoz felhasznált jelrendszer 20
Magyarázat a jelrendszerhez 21
Babits Mihály 1916 és 1920 közötti költészete és a *Nyugtalanság völgye* kötet kompozíciója 24
Átmenetiség és szubjektivitás: a kötet helye az életműben 25
A versek közötti intratextuális összefüggések 28
Látens ciklusrend kialakítása a *Nyugtalanság völgyé*ben 31
Eltévedés a háború infernójában 33
Égi és földi szerelem 35
Összegzés 37
A *Nyugtalanság völgye* kötet összeállításának szövegbázisa 39
A *Nyugtalanság völgye* kiadástörténete 45
A kötet megjelenésének kiadói háttere 45
A *Nyugtalanság völgye* nyomdai kivitelezésének problémáiról 50
A nyomdahibák feltételezhető technikai háttere 56
A *Nyugtalanság völgye* kötet recepciója 62
A szövegkiadás forrásai és a datálás kérdései 76

Versek

451. [Ó mért nem lesznek szemek a sebekből…] 83
452. [Ó szép hazám…] 85
453. [Emlékszel-e arra a napra még?…] 87
454. Reggeli szél 91
455. [Dicsérje más a győztest…] 100
456. [aztán megitatta boros csobolyóból…] 102
457. [mint mikor a szél…] 104
458. [Ma reggel amint…] 106

459. [A lenyugvó nap sorban…] 110
460. Béke! 111
461. [Kipihened vasárnap…] 113
462. [Szennyes virágok…] 114
463. [S őrült kaszás gyanánt a vad Halál…] 115
464. [Vörös bort vérből…] 116
465. Alkalmi vers 118
466. [Ó Múzsa, kínban a többi virággal…] 124
467. [Gyengeszárnyu énekem…] 126
468. [mint szőnyeget…] 129
469. [Annyit szenvedtünk…] 130
470. Húsvét előtt 136
471. [Ebeket uszit…] 156
472. Szálló nap után 157
473. [a halál keserü izével…] 164
474. [„Borzasztó a háboru”…] 166
475. [Én nem tudom mi volna…] 168
476. [Únom a jambust…] 169
477. [Röstellem e sok durva arcot…] 171
478. [életeret…] 173
479. A Szabadság Szobra 174
480. [Fa vagyok, porban a lábam…] 178
481. Detektívhistória 180
482. Arany 186
483. [Hát a haza az az elvont lény…] 191
484. [a pázsitos tér…] 193
485. [A szives ház elmaradt…] 194
486. Fortissimo 202
487. Bilincs ez a bánat 228
488. [Hát verseket…] 233
489. [Valami megnyikorgott…] 236
490. [Nem őrültség csak ostobaság…] 237
491. [Hogy nőtt ki ez a bú…] 238
492. [A párnák, paplanok…] 240
493. Hegedűk hervatag szava 242
494. [Egy tájat látok mely terem…] 246
495. Háborús anthológiák 248
496. Bénára mint a megfagyott tag 254
497. Zsoltár gyermekhangra 259
498. Emlékezés 267
499. [Árkokkal ásva a messze sik…] 270

500. [Ó mi dicsőség lehet abba…] 273
501. A jóság dala 274
502. [Láttam egy kertet Tivoliban…] 281
503. [Hengerbuckás földi szán…] 284
504. A régi kert 286
505. Éji út 294
506. [Mint szerény szolga…] 301
507. Korán ébredtem 303
508. Kakasviadal 307
509. [Én már rég elhagytam…] 312
510. [Gondolatom mint a láthatárok tüze…] 314
511. [Ó édesem tán emléknek születtél…] 315
512. [Ó magyarok ha már…] 316
513. [versem folyékony aranyával…] 319
514. [Ó milyen lélekitta selymet…] 320
515. Strófák egy templomhoz 323
516. [Tavasszal a krétai almafák…] 329
517. [A vad tavasz zuhanyát érzed-e…] 331
518. Dal, prózában 337
519. [Ó lira, lira…] 341
520. Zsoltár férfihangra 345
521. Előszó 354
522. [hol van már az a szerelmes?…] 361
523. [II. Nem! azt mondom…] 364
524. Settecento 366
525. [Oggi] 368
526. Két nyári vers 372
527. [Házak éles csúcsai…] 378
528. [A holdvilág ma nyájas és kövér…] 381
529. [Régi hősöknek és szeretőknek…] 387
530. [Mikor hazamentem…] 389
531. Szüret előtt 391
532. Szüret után 394
533. Liber 397
534. Őszi pincézés 399
535. Reggeli templom 405
536. [A napsugár fölgyujtja testedet…] 413
537. Új esztendő 416
538. Az óriások költögetése 420
539. Pihenés 426
540. [Te elindulsz…] 429

541. [Jó volna most is kívűl állni…] 434
542. [Oly szeretetre mint szemed, beszéded…] 437
543. [Nem lobogok mégis égek…] 439
544. [Az Antikrisztust kelni láttuk őt…] 442
545. [Olyan tavasz ez…] 447
546. Régi friss reggeleim 450
547. [Nincs mérgebb méreg mint a szó…] 455
548. [Kegyetlen gyermek…] 459
549. [Hova lett a tavasz…] 461
550. Szíttál-e lassú mérgeket? 464
551. [Hazám ma mikor…] 475
552. [Az Eszme drága lobogóját…] 479
553. [Magyarország bordély…] 482
554. Epilógus: Egy vers 483
555. Csak a dalra 486
556. A könnytelenek könnyei 493
557. [És napjaim csak álmok…] 505
558. Énekek éneke 507
559. [És mégis élni kell, hazám…] 514
560. [a tenger mint egy ezerfejü hidra…] 515
561. [Elindultunk kánikulában…] 516
562. Reggel 518
563. [Azt hitted nem lehet, baj téged nem érhet…] 523
564. Szaladva fájó talpakon 525
565. [A földben lélek él…] 528
566. [Vad udvarunk most jó sürü…] 531
567. [Künn kacag enyhe, tarka nyár…] 533
568. Csillagokig! 536
569. [Mint a napfény a vízeken…] 541
570. Szabó Lőrinc farka [A] 543
571. Szabó Lőrinc farka [B] 548
572. [A veranda hüvös már…] 549
573. Isten fogai közt 552
574. Könyvek unalma 556
575. [A másnapok kifutója] 560
576. [Vályogfala volt a félszerünknek…] 565
577. [A múzsa azt akarja…] 566
578. [Eljött az óra mely a bús hajósnak…] 568
579. [tengerre raktam fészkemet…] 570
580. [Az élet száll felettem…] 571
581. Az elveszett kincs 573

Mutatók

A kötetben használt rövidítések 581
Irodalomjegyzék 583
A versek betűrendes mutatója 601
Névmutató 604

Illusztrációk

Előszó

Hosszú évtizedek előkészítő munkálatai után 2017-ben jelent meg a *Babits Mihály összes versei* kritikaikiadás-sorozat első kötete, mely az 1890 és 1905 között keletkezett verseket adta közre. Ezt követték az 1906 és 1910 közötti költemények 2022-ben. Az utóbbi öt évben a kritikai kiadás munkálatai az NKFIH által támogatott *Babits Mihály verseinek és műfordításainak kritikai kiadása* című projekt keretében zajlott. A projektben résztvevő kutatók nemcsak a sorozat folytatását vállalták, hanem azt is, hogy tudományterületünk episztemológiai és mediális kihívásaira is válaszolva megújítják a textológiai munka módszertanát, és a költői hagyaték megváltozó jellegének megfelelő új közlési tervet dolgoznak ki. Ennek a projektmunkának az eredményeként 2026-ban napvilágot lát a sorozat 3. kötete (1911 és 1915 között keletkezett versek), és ezzel egy időben jelen kötetet is kezébe veheti az érdeklődő olvasó, kutató.

Az új metódus lényege, hogy a szövegek feldolgozása és a filológiai jegyzetapparátus elkészítése digitális filológiai környezetben zajlik. A sajtó alá rendező már nem Word dokumentumokon dolgozik, hanem a feldolgozandó anyag jellegére szabott XML szerkesztői keretrendszerben rögzíti a kritikai kiadás szövegét és a variánsok szövegeltéréseit, valamint a szövegkritikai, keletkezéstörténeti és magyarázó jegyzeteket. Az így előállított XML fájlokból a DigiPhil online felületén elérhető a kötet teljes – az ITIdata adatbázisával összekapcsolt – digitális kiadása, mely *born digital* kiadásnak tekinthető. Ugyanezek az XML fájlok képezik az alapját a speciális informatikai eljárások segítségével létrehozott, a digitális kiadással tartalmilag azonos nyomdai PDF fájlnak, azaz jelen kötetnek.

A sorozat egyik újdonsága tehát a 3. kötettől kezdve, hogy egy munkafolyamatban készülő, de két különböző médiumban publikált kritikai kiadásról beszélhetünk. A fentebb jelzett textológiai kérdések megoldásához azonban a nyomtatott kiadásban a variánsok (mindenekelőtt a nyomtatás előtti anyag) szövegeltéréseinek pontos rögzítéséhez a filológiai apparátuson is módosítanunk kellett. A legfontosabb változtatás, hogy a nyomtatás előtti, ún. *előszöveg*eket (kézirat, gépirat, korrektúra stb.) – amennyiben a kritikai kiadás megállapított főszövegéhez képest tartalmaznak szövegeltérést vagy bármilyen szerzői beavatkozást (törlést, beszúrást, javítást stb.) – teljes átiratban közöljük. (Ha a főszöveg és az átirat nem mutat semmilyen eltérést, az átirat közlésétől eltekintettünk.) Az átíráshoz olyan jelrendszert alakítottunk ki, mely – reményeink szerint – átlátható és logikus, ezáltal az olvasó/kutató könnyen rekonstruálni tudja az előszövegen végrehajtott szerzői műveleteket, írásaktusokat. Ennek a változtatásnak az inspirálója a genetikus kritika volt, melynek azonban széles körben alkalmazott jelrendszere túl bonyolultnak bizonyult, és a digitális filológiai módszerünkkel sem volt teljességgel kompatibilis.

Ezzel együtt is a kötet, melyet az olvasó most kezében tart, a tudományos szövegkiadás műfajai közül a kritikai kiadások közé tartozik, tehát a textológiailag legjobbnak ítélt szövegváltozat mint alapszöveg alapján megállapított főszöveg jelenti a kiadás törzsanyagát, melyhez a szövegek, előszövegek és variánsok szövegkritikai, bibliográfiai és filológiai jegyzetei, valamint különböző mutatók kapcsolódnak. Kutatóközösségünk tagjai a közlési terv új koncepciójának kialakításakor, a sajtó alá rendezők pedig a textológiai-filológiai munkálatok során a legapróbb részletekig törekedtek a kritikai kiadással szemben támasztott tudományos követelményeknek megfelelni. A szövegközléseket bevezető tanulmányok előzik meg, melyek összefoglalják az adott költői periódus poétikai sajátosságait és az adott időszakra eső Babits-kötet (jelen esetben a *Nyugtalanság völgye*) kiadásával és recepciójával kapcsolatos ismereteket, valamint a feldolgozott (nyomtatott és kéziratos) hagyaték textuális jellemzőit.

Bízunk abban, hogy a szakmai érdeklődésen túl munkánk a szélesebb olvasóközönség figyelmére is számot tarthat. Jelen kötet – csakúgy, mint a sorozat előző kötetei – több, korábban publikálatlan, kéziratban maradt művet, fogalmazványt közöl. Az olvasó ezáltal megismerheti a nagy művekkel egy időben született, de Babits által végül elvetett verskísérleteket, vagy akár ismert alkotások korábbi változatait, ennek révén az életmű keletkezésének eddig ismeretlen részleteibe, az alkotói műhely titkaiba is bepillantást nyerhet.

*

A kritikai kiadás készítése minden esetben kollektív vállalkozás, és számos kutató és több intézmény kooperációját igényli. A kötet sajtó alá rendezői ezúton szeretnék kifejezni köszönetüket a társintézmények (Országos Széchényi Könyvtár, MTA Könyvtár és Információs Központ, Petőfi Irodalmi Múzeum, Wosinsky Mór Múzeum) munkatársainak, akik jelentős segítséget nyújtottak a feldolgozott anyag összegyűjtéséhez. Külön köszönet illeti Kecskeméti Gábort, az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézetének igazgatóját, aki a Babits Kutatócsoport megújításának kezdeményezője és mindvégig munkánk támogatója volt. Köszönettel tartozunk a Babits Kutatócsoport tagjainak (Bucsics Katalin, Buda Attila, Major Ágnes, Mátyus Norbert, Széchenyi Ágnes, Visy Beatrix) és a DigiPhil munkatársainak (Bobák Barbara, Dobás Kata, Hernády Judit, Nemes-Jakab Éva), hiszen az új közlési terv kidolgozásában, a hagyományos filológiai metodika és a digitális bölcsészet módszertanának összehangolásában, és így végső soron a digitális és nyomtatott kiadások megvalósításában mindannyian szerepet vállaltak. Köszönettel tartozunk Fellegi Zsófiának és Palkó Gábornak, akik a DigiPhil teljes digitális bölcsészeti kompetenciáját a rendelkezésünkre bocsátották, és meghatározó szerepük volt a projekt metodikai koncepciójának kialakításában és annak megvalósításában. Ugyancsak kiemelt köszönet illeti Hernády Juditot, aki

nemcsak a kötet tördelője volt, de kreatív ötleteivel a nyomtatott kiadás számos filológiai problémájának a megoldásában is segítségünkre volt. A sajtó alá rendezők különösen hálásak a kötet lektorának, Kelevéz Ágnesnek, aki lényeges észrevételeivel, kiegészítéseivel jelentősen hozzájárult a kötet nívójának emeléséhez, emellett tudásával és személyiségével az egész projekt számára is szakmai védjegyül szolgált. Végezetül köszönetet mondunk Major Ágnesnek, a kötet szerkesztőjének, aki a szöveg nyelvi javításain túl, fontos formai, stilisztikai és filológiai megjegyzéseivel is segítette munkánk végső formába öntését.

A szövegközlésről

Előtörténet

A Babits-versek kritikai kiadásának előkészületei a nyolcvanas évek közepén kezdődtek, és a sorozat textológiai elveit tekintve eredetileg – kisebb eltérésekkel – az *Ady Endre összes versei* sorozatot, azaz a hagyományos kritikai kiadás elveit követte. Ez alapján született meg a kritikaikiadás-sorozat első és második kötete. Az első két kötet a több szövegforrással rendelkező versek esetében a szövegeltéréseket verssoronként lebontva táblázatos formában közli. A szövegeltérés-táblázat akkor mutatkozik használható módszernek, amikor viszonylag kevés számú szövegforrással rendelkezünk, melyeken legfeljebb szó- vagy szintagmaszintű eltérések figyelhetők meg. A táblázatban rögzített adatoknak a főszöveggel való egybevetése alapján az olvasó (kutató) rekonstruálni tudja az egyes szövegforrásokon megőrzött szövegállapotokat. Több szövegforrás és nagyobb szövegrészeket érintő eltérések esetében a szövegeltérés-táblázat használata rendkívül nehézkessé válik. Az első kötet elé írt bevezető tanulmányában a feldolgozandó anyagot jól ismerő Kelevéz Ágnes is jelzi Babits versírói gyakorlatának, valamint a hagyaték jellegének megváltozását, és ennek a kritikai kiadás metodikájára nézve várható következményeit: „Mivel Babits versírói gyakorlata, kéziratainak jellege sokat változik az évtizedek folyamán, például a tízes évek közepétől kezdve összehasonlíthatatlanul több a javított, átírt, újraírt, töredékes kézirat, mint korábban, ezért a későbbi, papíralapú kötetek textológiai megoldásainak alkalmazkodniuk kell majd az adott periódus sajátosságaihoz.” (Kelevéz 2017, 29.) A probléma már a második kötet néhány verse esetében is jelentkezett. Ilyenkor a sajtó alá rendező, Kelevéz Ágnes a táblázat alkalmazása mellett, az abban nem rögzíthető, nagyobb, esetenként több versszakra kiterjedő szövegeltéréseket külön átiratban is közölte a szövegkritikai jegyzetek között.

Mindezek miatt elkerülhetetlenné vált, hogy a 3. kötettől kezdődően érvényesítendő közlési tervet újragondoljuk. Áttekintve az utóbbi egy-két évtized szövegkiadói gyakorlatát, különös tekintettel a hasonló jellegű költői korpuszok feldolgozására, arra a döntésre jutottunk, hogy az új koncepció kialakítása során nemcsak a Babits-versek nyomtatott kritikai kiadásban való megjelenítésének alapelvein módosítunk, hanem az anyag feldolgozásának metodikáját is a digitális filológiai keretek között gondoljuk újra. Ez utóbbi ambíciót támogatja a kutatási infrastruktúra kedvező változása is: a Bölcsészettudományi Kutatóközpont ugyanis több másik intézménnyel együtt jelenleg tagja a Digitális Örökség Nemzeti Laboratóriuma néven elindított együttműködésnek, melynek célja egy olyan módszertan kidolgozása, mely lehetővé teszi a nemzeti kulturális örökség mesterségesintelligencia-alapú feldolgozását, kutatását és közzétételét. A Laboratórium eredményeit intézményi partnerként a Babits-versek kiadása során is

alkalmazni tudjuk, ez jelenti a digitális kiadáshoz szükséges informatikai fejlesztések hátterét. A DigiPhil munkatársainak szakmai támogatásával és aktív közreműködésével elkészült az Oxygen XML Editor szoftveren használható keretrendszer, melynek segítségével a Babits-versek feldolgozása már nem irodai szoftveren (MS Office Word), hanem korszerű, és az adott anyag sajátosságaihoz igazodó virtuális kutatókörnyezetben történik. A 3. kötettől kezdve a Babits kritikai kiadáson dolgozó kutatók ugyanabban a munkafolyamatban végzik a nyomtatott és digitális szövegkiadás előkészítését, melynek végeredménye a kétféle médiumban prezentált szövegközlés lesz.

Ebből viszont az is következik, hogy nem egy közlési tervet kellett kidolgoznunk, hanem a két médium sajátosságaihoz, illetve a szövegkiadás számára kínált lehetőségeihez igazodva két különböző, de kiadási elveiket tekintve egymással is kompatibilis közlési tervvel kell rendelkeznünk. A legnagyobb fejtörést a számtalan és sokszor csak hipotetikusan leírható írásműveletet tartalmazó kéziratok TEI XML jelölőnyelvi kódolása és a nyomtatott kiadásban történő közlési módjának újragondolása okozta. Az XML editor szerkesztői keretrendszerének kialakítása és a kétféle közlési metódus összehangolása során vált ugyanis világossá, hogy az elképzeléseinkből mi és hogyan valósítható meg.

Az ekképpen újratervezett munkafolyamatból logikusan következik, hogy elsőként a digitális kiadásról essék szó.

A digitális kiadás szövegközlésének alapelvei

A Babits-versek digitális kiadása a DigiPhil felületén lesz elérhető, beleértve ebbe az első két kötet informatizált változatát is. A digitális tudományos szövegkiadás legfontosabb jellegzetességei közül a genetikus szemlélet érvényesíthetősége emelhető ki, mely a nyomtatott kiadásban csak korlátozottan, a jegyzetapparátusban érvényesül. Annak a sajtó alá rendezői célkitűzésnek, mely a szövegek kiadása során a befejezettség helyett a szövegalakulás folyamatát, tehát a szöveggenezist kívánja bemutatni, megfelelő közege a digitális médium (Debreczeni 2012, 17; Gabler 2018, 211.), mely képes olyan filológiai problémákra is megoldási javaslatokat kínálni, amelyek más mediális környezetben nehezebben – vagy egyáltalán nem – valósíthatók meg. A digitális kiadás biztosítja a szövegváltozatok és a szövegalakulási folyamat együttlátását, szinoptikus olvashatóságát, illetve saját anyagára érvényes digitális közeget tud megalkotni, kihasználva az elektronikus médium adottságaiból eredő interpretációs, illetve a textuális kapcsolatokra is reflektáló lehetőségeket.

A Babits-versek kritikai kiadása a harmadik kötettől kezdve tehát az ún. *born digital* kiadásoknak egy sajátos változata lesz, amennyiben a versek jelölőnyelvi átiratai XML formátumban, a Text Encoding Initiative (TEI) ajánlása szerinti kódolásban készülnek az Oxygen XML Editor kifejezetten a Babits-korpusz jelle-

gére kialakított szerkesztői keretrendszerében. Az ebben az elektronikus környezetben végzett sajtó alá rendezői munkafolyamatnak – ahogy arról fentebb már szó volt – kétféle kimenete lesz: a digitális és a papíralapú nyomtatott kiadás.

A szövegek variánsai esetében – a DigiPhil gyakorlatának megfelelően – sokrétű adatszolgáltatást kívánunk végezni, a kötelező részeken túl (például a szövegforrások lelőhelyei, bibliográfiai adatai, keletkezésük körülményei és folyamata) ismertetjük a kéz- és gépiratok állapotát és egyéb tulajdonságait, a variánsok számát, helyét, a szövegforrások listáját, illetve a források egyes sajátosságait (datálását, attribúcióját, a kéziratok leírását és bibliográfiai adatait) is. Lehetőség nyílik továbbá a kéziratok genezisét is szemléltető materiális tulajdonságok bemutatására, a Kosztolányi-művek jegyzeteihez hasonlóan például megadjuk az íróeszköz fajtáját, melynek jelentősége lehet a kézirat alaprétegeinek a megállapítása során. Az elektronikus kiadás lehetővé teszi az egyes művek kéziratos, illetve nyomtatott variánsainak egymás melletti elrendezését. A nyomtatott kiadás megállapított főszövege lesz ez esetben az az olvasói szöveg, mely – hasonlóan például a Csokonai-versek elektronikus kritikai kiadásához – az emendált és „olvasóbarát" állapotban közölt szöveget jelenti, emellett közöljük az adott vers szövegváltozatait, a szövegforrások betűhív átiratait.

A papíralapú kiadásban is szereplő szövegek átírására szolgáló jeleket applikálva, illetve saját közegéhez igazítva és bővítve, a digitális kiadás alkalmas arra, hogy az egyes kéz- és gépiratok rétegeit láthatóvá tegye, Babits módosításait, valamint más ismert és ismeretlen kezek javításait, betoldásait, továbbá időbeli alakulásait is bemutassa. Mind a nyomtatott, mind a digitális kiadásban közös, hogy a kéziratos és a nyomtatott szövegeket nem a fényképek nyújtotta reprodukció szintjén adja vissza, ezért a terveink között szerepel, hogy a digitális kiadásban az egyes szövegváltozatok jó minőségű, vizsgálható fakszimiléjét is közreadjuk.

A papíralapú kiadás szövegközlésének alapelvei

A Babits-versek kritikai kiadása közlési tervének átalakítása során az tűnt célravezetőnek, ha csak részlegesen módosítunk az eredeti, nyomtatott kiadásra vonatkozó közlési terven, és a szövegeltérés-táblázatok elkészítése helyett keresünk más metódust arra, hogy a kéz- és gépiratos hagyaték, valamint a nyomtatott korpusz feldolgozása során megállapított valamennyi szövegforrást közöljük.

Mindez azt jelenti, hogy minden vers esetében meghatározunk egy *főszöveg*et. Az alapszöveget a csak kéz- vagy gépiratban fennmaradt szövegek esetében az *ultima manus,* a nyomtatásban is létezők esetében az *ultima editio* alapján jelöljük ki, figyelembe véve, hogy az csakis a textológiailag legjobb szövegváltozat lehet. A legszükségesebb emendáció mellett, mely a főszöveg kialakításakor figyelembe veszi Babits írásmódjának sajátosságait (például a magánhangzók és mássalhangzók időtartamának jelölésére vonatkozóan), a *betűhív közlés*re törekszünk.

A kéziratok kiolvasása esetén a Babits írásmódjából fakadó írásjelek (ny–nny?) meghatározása a költő írásgyakorlatát ismerő sajtó alá rendező egyéni döntésén múlik. A nyomtatott megjelenések közlése esetében nem tüntetjük fel az adott nyomda betűkészletéből fakadó tipográfiai vagy egyéb sajátosságokat (például a különböző típusú zárójelek használatát és a kurziválás különféle módjait), de a magánhangzóhosszúságra vonatkozó jellemzőket akkor is rögzítjük, ha az a nyomda betűkészletének hiányosságaiból fakad.

Ebben tehát alapvetően az első kötettől érvényesülő textológiai elveket követjük:

> A közölt versek szövegének, a főszövegnek a kialakításában alapszövegként az utolsó kézirat, az *ultima manus* akkor szolgál, ha a szöveg nem jelent meg nyomtatásban, vagy ha a sajtóközlemény nem volt hitelesnek, a költő által ellenőrzöttnek tekinthető. Ha egy-egy költői alkotásnak több kézirata is fennmaradt, akkor általában a legkésőbb keletkezett tekinthető alapszövegnek, ha csak valamilyen komoly érv nem szól egy korábbi kiválasztása mellett. Ezekben az esetekben a szöveg-összehasonlítás eredményei alapján, ha szükséges, bizonyos mértékű emendációra is sor kerülhet.
>
> Babits esetében gyakori, hogy szövegei évtizedeken keresztül újra és újra megjelennek anélkül, hogy ennek bármilyen kéziratos nyoma fennmaradt volna, ilyenkor a költő életében utolsóként megjelent kiadás szövege, az *ultima editio* szolgál alapszövegként. Az elv nem alkalmazható mechanikusan, hiszen különbséget kell tenni azok között a megjelenések között, amelyek feltehetőleg idegen szerkesztői elvek szerint javítva, néha csak „ollózással" összeillesztve, feltehetőleg a költő jóváhagyása nélkül láttak újra napvilágot, illetve azok között, amelyek a költő gondozásában jelentek meg.
>
> A főszöveg kialakításában fontos körülmény, hogy az egyes versek szövege hányszor jelent meg Babits életében, s melyek azok a közlések, ahol a szerző maga is korrigálhatott, illetve melyek azok, ahol egy szerkesztői kéz végezte el a nyomtatás előtti végső simításokat. (Kelevéz 2017, 28–29.)

Mivel Babits a nyomtatásban megjelent, majd újra kiadott, kötetbe rendezett versein jellemzően nem hajtott végre jelentős módosításokat, míg azonban a szövegek keletkezési folyamatát dokumentáló kéziratos hagyatékban jelentős eltérések figyelhetők meg az egyes szövegváltozatok között, ezért a szövegeltérések feltüntetésében két különböző módszert alkalmazunk: a nyomtatásban megjelent és több nyomtatott szövegváltozattal rendelkező versek szövegeltéréseit soronkénti osztásban a főszöveg alatt lábjegyzetben közöljük; a kéz- és gépiratos előszövegeket (ide sorolva a korrektúrákat és azokat a nyomtatott lapkivágatokat is, melyeket egy újabb közléshez Babits saját kezűleg javított) genetikus átiratban, reményeink szerint egyszerű és követhető jelkészlettel teljes egészében közöljük a jegyzetapparátus részeként. Több előszöveg esetén a könnyebb összehasonlítás érdekében a margón jelezzük az előszövegek egymáshoz viszonyított szövegeltéréseit is. Mivel a genetikus átiratok és az előszövegek sorrendjének

megállapítása a legtöbb esetben hipotetikus, ezért a szöveggenezis rekonstrukciója szükség esetén kiegészül az alakulástörténetet leíró szöveges magyarázattal is, mely a keletkezéstörténeti jegyzet részét képezi.

Az új átírási mód kidolgozása elsősorban az egyszerűsítést célozta, de figyelembe vette a hasonló tudományos szövegkiadási metódust megvalósító hazai és nemzetközi gyakorlatot is, például a beszúrások helyének szemléltetésére *sub-*, illetve *superscript*et alkalmaztunk. Annyiban azonban eltér az általunk megismert jelrendszerektől, hogy az íróeszközök és a különböző írásműveletek jelölésére színkódokat használunk. Megtartottuk a fogalmazványokon a Babits által időnként alkalmazott és jól ismert korrektúrajeleket, például a szavak vagy sorok cseréjének jelölésére, szavak külön- vagy egybeírásának jelzésére. A sajtó alá rendező szövegre (például a szöveghiányra vagy a bizonytalan olvasatra) vonatkozó közlései során a szövegkiadói gyakorlatban széleskörűen alkalmazott jeleket használtuk, melyek betűszíne eltér a kéz- vagy gépiratos átiratok betűszínétől, ezáltal könnyen megkülönböztethető Babits írásműveleteitől.

Az átíráshoz felhasznált jelrendszer

nyomtatott	nyomtatott szöveg; vers korrektúrája, vagy korábban nyomtatásban megjelent vers autográf javításokkal
ceruza	ceruzaírás
tintaceruza	tintaceruzás írás
toll	tollal készült írás
gépirat	az írógéppel készített szöveg
‖hosszú törlés‖	nagyobb szövegrész áthúzása; az áthúzott, de olvasható szöveg az aláhúzás alatt található
	olvashatatlan törlés, satírozás
olvasható	törölt, de olvasható szöveg
beszúrás	szöveg beillesztése, a beillesztés helyét, amennyiben az alapszöveg fölé vagy alá van lejegyezve az alapszöveg betűméretével azonos méretű betűvel *super-* vagy *subscript*ben jelöljük
beszúráson belüli	beszúrt szövegrészen belüli beszúrás; a sötétebb háttérszín a később beszúrt szövegrészt jelöli
olvasható átírás	javítás ráírással, az átírt szöveg olvasható
átírás	javítás ráírással, az átírt szöveg olvashatatlan

lehetne ez is vagy ez	variációk törlés nélkül; az átiratban a variáció azon a helyen található, ahol a kéziratban szöveg fölé vagy alá van beszúrva, a helyét alapszöveg betűméretével azonos méretű betűvel *super-* vagy *subscript*ben jelöljük, és a zöld háttérszínen belül a beszúrást jelző háttérszín is látható
⟩Vajon ez a sor a jobb⟨ ⟩Esetleg inkább ez⟨	egy vagy több sor egymás törlés nélküli variációja; a jel az egyes törlés nélküli szövegrészek határát jelöli
áthelyezés innen ide	szerzői szövegáthelyezés esetén az áthelyezett szöveg megkülönböztető háttérszínnel azonos helyen szerepel az átiratban, mint a kéziraton; szintén megkülönböztető háttérszínnel azon a helyen is olvasható, ahová Babits áthelyezni kívánta; amennyiben az áthelyezett szövegrészen belül törlés található, az új helyén a törölt részt nem tüntetjük fel
⌈egymás melletti⌉ ∫ ⌈szavak cseréje⌉	egymás melletti szavak vagy szószerkezetek cseréje; a szögletes zárójel a felcserélendő nyelvi egységek határát jelzi
szét⇄választás	egybeírt szó szétválasztása, a jel a szétválasztás helyén van
egy↕be	két szó egy szóvá alakítása
↓első sor ↑második sor	egymás alatti sorok cseréje
→	a kézirat sora túl hosszú, az átiratban a következő sorban folytatódik
[?]	a kérdőjel előtt levő szövegrész olvasata bizonytalan
[...]	a kézirathiány, sérült kézirat/szöveg jelölése
[ ]	sérült kézirat sajtó alá rendezői rekonstrukciója
/	sortörés
//	strófahatár
↔	a versek szövegközlésekor az oldal alján, az utolsó sor végénél kétirányú nyíl jelzi, hogy az oldaltörés ellenére nem kezdődik új versszak a következő oldalon

Magyarázat a jelrendszerhez

Az íróeszköz fajtáját (ceruza, tintaceruza, toll, gépírás) különböző betűszínekkel jelöljük. Az írásaktus különböző alapműveleteit (törlés, beszúrás, törlés nélküli variációk, áthelyezés innen ide) különböző háttérszínek jelölik. A háttérszínek határai jól láthatóan és a többitől elkülöníthetően szemléltetik az adott írásművelet térbeli kiterjedését, hasonlóan ahhoz a gyakorlathoz, melyet a digitális tu-

dományos szövegkiadások alkalmaznak. Ugyanakkor előfordulnak olyan esetek, amikor Babits egy törlés nélküli variációt beszúrással jegyez le. Ebben az esetben a kék háttérszín jelzi a beszúrást, melyet zöld keret vesz körbe. Van továbbá olyan eset is, amikor Babits a törlés nélküli variáción belüli beszúráson belül töröl, ebben az esetben a szürke háttérszín kék, illetve zöld keretet kap. Hasonló logika alapján oldható fel a szövegáthelyezések esetében végrehajtott szerzői műveletek (törlés, beszúrás stb.) jelölése is. Viszont ezt csak azon a helyen tüntetjük fel, *ahonnan* áthelyezte a költő az adott szövegrészt, ugyanis (például törlés esetében) az áthelyezés szándéka nyilvánvalóan már csak a – legalább fejben – tisztázott szövegrészre irányult. *Ahová* tehát átkerült a szövegrész, ezeket a szerzői írásaktusokat már nem jelöltük.

Babits gyakran egy vagy néhány vonallal áthúzta az elkészült, de végül elvetni kívánt, nagyobb terjedelmű (többsoros) fogalmazványokat, ezeken belül jellemzően további írásműveletek (beillesztés, törlés, szövegáthelyezés stb.) azonosíthatók, ezért ezeket a nagyobb szövegrészekre kiterjedő áthúzásokat az átiratban külön jellel (╟ ╢) jelöljük. Logikus lenne ezt a műveletet az átiratban egy vagy két vonallal történő áthúzással jelölni, de ebben az esetben az áthúzott szövegrész esetenként nehezen olvashatóvá válna.

Kéz- vagy gépírás esetén Babits a betűtévesztéseket gyakran úgy javítja, hogy ráír a rontott betűre vagy betűkre. Ezt vizuálisan úgy különböztetjük meg a többi törlési művelettől, hogy szóköz nélkül írjuk egymás mellé a rontott és a javított betűt, előbbit a törlést jelző háttérszínnel, míg az utóbbit a beszúrást jelző háttérszínnel emeljük ki. Ebben az átírási módban tehát a szóköz, illetve annak hiánya is jelentéses tartalommal töltődik fel. Vannak olyan, ritkábban előforduló szerzői írásműveletek, mint például az egymás alatti sorok vagy egymás melletti szavak cseréje, egybeírt szavak szétválasztása, vagy különírtak egy szóvá alakítása, amelyek jelzésére Babits a jól ismert korrektúrajeleket használta. Ezeket – mint szerzői írásműveleteket – a kézirat íróeszközét jelző színnel és az ismert korrektúrajelekhez hasonló módon jelezzük. Ezekhez hasonló művelet a szövegáthelyezés, mely esetenként akár több sort vagy versszakot is érinthet. Ebben az esetben az áthelyezett szövegrészt külön háttérszínnel feltüntetjük az eredeti, kéziratban szereplő helyén, és ettől (valamint a beszúrástól, bár lényegében ezzel azonos műveletről van szó) elkülönülő háttérszínnel az új helyén is megjelenítjük.

Ezeken kívül marad néhány olyan művelet, mely egyrészt a sajtó alá rendezői munkára vonatkozik (kérdéses olvasat, kézirathiány, illetve annak rekonstrukciója), vagy a textológiai gyakorlaton kívül is elterjedt jelölések (sortörés, strófahatár). A sajtó alá rendező jelei minden esetben fekete alapszínt kapnak, ezzel is elkülönítjük a kézirat átiratától. Amikor korrektúráról vagy újabb megjelenésre előkészített nyomtatványról van szó, ezek a sajtó alá rendezői műveletek jellemzően nem relevánsak, ezért a betűszín nem okoz értelmezési problémát a szöveg befogadói rekonstrukciója során.

Az átiratokat kéziratleírás, valamint szövegkritikai jegyzet kíséri, mely segítséget nyújt az olvasó számára az átírt kézirat képzeletbeli rekonstrukciójához. A keletkezéstörténeti jegyzeten belül pedig szükség esetén szövegesen is értelmezzük a kéziratból kiolvasható endogenetikus folyamatokat. Ennek az átírási metodikának az előnyét abban látjuk, hogy egy egyszerűsített, ezért viszonylag könnyen követhető és megtanulható jelrendszert alkalmaz, viszont a leírni kívánt szöveggenezis szempontjából az írásaktus minden lényeges műveletét és rétegzettségét rekonstruálni tudja úgy, hogy közben lehetővé teszi az átirat lineáris olvasását is.

Babits Mihály 1916 és 1920 közötti költészete és a *Nyugtalanság völgye* kötet kompozíciója

Az általunk feldolgozott öt év anyaga 131 művet tartalmaz, melyek különböző szövegállapotban maradtak fenn. Jelentős hányaduk néhány soros fogalmazvány, olyan verskezdemény, melyből nem született kidolgozott és publikált műalkotás. Ugyanakkor ezek a gyakran töredékben maradt írások is tematikusan, motivikusan, esetleg hangnemileg kapcsolatba hozhatók a periódus ismert verseivel vagy Babits Mihály más műfajú írásaival. A szövegkritikai munkálatok során egyre erősebbé vált az a benyomásunk, hogy az egyes versek és gyakran a kisebb fogalmazványok is már eleve egy nagyobb költői koncepció keretébe illeszkednek, melynek lényege annak a poétikai fordulatnak a többoldalú kidolgozása, melyet az 1920-ban publikált *Nyugtalanság völgye* kötet foglal tudatosan kialakított nagykompozícióba. Babits első két kötetének interpretációja már rávilágított arra, hogy mennyire lényeges volt számára a kötetkompozíció kialakítása, egy olyan nagyobb szövegegység létrehozása, melynek kontextusában az egyes versek a kötetben elfoglalt helyükből fakadóan többletjelentéssel töltődhetnek fel. A *Nyugtalanság völgye* kötet az életművön belüli utalásai és néhány versében explicite is kifejtett poétikája révén erőteljesen reflektál Babits korábbi költői periódusára, az intratextuális kapcsolódások miatt pedig a köteten belül erős szövegkohézió jön létre. Emellett a költő által ciklusokra nem bontott versek között olyan tematikus egységek figyelhetők meg, melyek kompozicionális rendje Dante *Isteni színjáték*ának hármas szerkezetére emlékeztet. Mivel a *Nyugtalanság völgye* 1920 karácsonya előtt jelent meg, anyagát pedig jórészt 1916 és 1920 között keletkezett versek adják, ezért a kötet verseinek poétikai elemzése és a közöttük létrejövő viszonyból kiolvasható nagykompozíció bemutatása lehetőséget ad Babits ebben a periódusban keletkező kötészetének jellemzésére is.

Annak a kötetszerkesztői döntésnek, mely végül nem rendezi transzparens szövegegységekbe, önálló címmel ellátott ciklusba a verseket, az a következménye, hogy Babits az olvasóra bízza a művek közötti egységképző vagy éppen egymást ellentétező szövegkapcsolódások felfedezését, illetve annak értelmezését, hogy az egyes darabok közötti poétikai és szemantikai viszonyok megalkotnak-e, és ha igen, milyen nagyobb kompozíciós egységeket. Ennek a kötetnek a kompozíciós elve, pontosabban szerkezetének modellje, mint arról később részletesebben szó lesz, Dante *Isteni színjáték*a. Amennyire evidens Babits esszéi és irodalomtörténete kapcsán Dante fontosságáról beszélni, annyira adós az irodalomtörténet-írás a Dante-hatástörténet alapos felmérésével, a Babits-versekben intertextuálisan is megidézett szöveghelyek pontos számbavételével.

1912-ben közölt *Dante fordítása* című műhelytanulmányában Babits a következőképpen határozta meg Dante művéhez való viszonyát: „Hol itt, hol amott fogok bele, évek óta. S az utolsó évben elcsüggedt bennem a költő. Az iroda-

lom csüggesztette el. Most Dante szikláiból várat építek lelkem köré. Megutáltatták velem szegény hangszeremet. Amikor hát olyat kellett mondanom, amit csak zenével lehet kimondani, Dante nagy százhúrú hárfájához nyúltam. És e hárfának volt húrja hangomra rezonálni." (Babits 1978d, 285.) Babits számára több szempontból is fontos volt Dante költészete és az életpályájából kiolvasható példaadása. Az 1919 novemberében újrainduló *Nyugat*ban publikált *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéjében katolicizmusukon túl a politikai okokból való (Babits esetében nem szó szerinti) száműzetés az a motívum, ami alapján azonosul az olasz költővel, önigazolásképpen a *Pokol* egy részletét idézi is esszéjében. A „kölcsönös" rezonancia hatástörténeti összefüggéseire már Rába György is felhívta a figyelmet. (Rába 1969.) Az ő interpretációja Babits 1920 előtti költészetét bemutató monográfiájában a versek értelmezését azok keletkezésének feltételezett sorrendjében végzi el, külön figyelmet fordít a művek születését inspiráló szellemi hatásokra, a *Nyugtalanság völgye* kompozíciós elveit azonban nem vizsgálja, feltehetően ezért nem érzékeli a két mű közötti kapcsolatot. Pedig már maga a tény, hogy Babits a kötetbe foglalt versek keletkezésének idején is fordítja a *Commediá*t, a *Purgatórium* pedig ugyanabban az évben jelent meg, mint a *Nyugtalanság völgye,* gyanút kelthet, a két könyv közötti kapcsolatot pedig már a kortársak is érzékelhették. Zambra Alajos a *Purgatorium*ról közölt rövid recenziójában megállapítja: „A fordítás minden sorából kiérezni, hogy Babits a *Purgatorio*-t szereti legjobban, hogy a Purgatorio esik legközelebb a *Nyugtalanság Völgye* költőjéhez." (Zambra 1920, 68.)

Átmenetiség és szubjektivitás: a kötet helye az életműben

Habár a Babits-életműből nagyobb értelmezői figyelem esik a pályakezdés időszakára, pontosabban az első két kötet verseire, valamint az életmű zárókövének is tekinthető *Jónás könyve* című nagy epikus alkotásra, a költői pályakép egészét tekintve mégis azt kell mondanunk, hogy a *Nyugtalanság völgye* Babits költői pályáján kitüntetett helyet foglal el, a recepció ugyanis az első költői korszakának lezárásaként és az új megnyitásaként pozícionálja a kötetet. Nemes Nagy Ágnes értelmezése szerint a „középső Babitsot a Nyugtalanság völgyétől keltezhetjük (1917–1920), […] két irányban is elmozdul előbbi lírikus helyéről. Vissza- és előrelép: vissza a szubjektív, a személyes költői tartáshoz, és előre a diszharmóniához, a prózaisághoz, egy bizonyos értelmű formabontáshoz." (Nemes Nagy 1984, 120–121.) A szubjektivitás, a versek mögötti életrajzi mozzanatok vers- és kötetszervező elvként való megjelenítése már Szabó Lőrinc *Nyugat*ban közölt kritikájában is megjelenik: „Itt minden vers egy-egy életrajzi adat" – írja Szabó (Szabó 1921, 51.), akit ebben az időszakban szoros kapcsolat fűzött Babitshoz, s tanúja lehetett egy-egy vers születésének és a kötet összeállításának is. Nem meglepő tehát, hogy megállapítása összecseng Babits önértelmezésével: „A *Nyugtalanság*

*völgyé*ben elveszik az ut: mindannyian tévelyegtünk ebben a völgyben, az egész magyarság, Európa és minden megzavart lélek külön. Az utolsó évek lelki krónikája ez, megzavart lélek, megzavart formák; *talán titkos fejlődés valami új felé, aminek jönni kell.*" (Babits 1922b.)

Az 1920 előtti Babits-líra legalaposabb értelmezését vitathatatlanul Rába György 1981-ben megjelent monográfiája végezte el. Rába ismerte a költő kéziratos hagyatékát, és a kéziratokból nyerhető filológiai tények több tanulságát is felhasználta monográfiájában, interpretációja során azonban alapvetően a Babits által publikált és kötetbe rendezett művekre épített. Az *Angyalos könyv* második füzetének azokat a verseit például, melyeket Babits kihagyandónak ítélt, és nem sorolt az *Újabb költemények* címen összeállított „őskötet" valamelyik ciklusába, Rába az értelmezés során figyelmen kívül hagyta, „[m]ivel költőjük utóbb közülük sem talált kötetbe iktatásra méltó szöveget, nem tartoznak a tudatos alkotó költői világához, s értelmezésüket mellőzhetjük." (Rába 1981, 52.) Babitsnak azt az önarcképét kívánta ugyanis rekonstruálni, amit a költő az olvasóközönség számára megmutatni kívánt. „Nemcsak az írás folyamata jelenti az alkotást, hanem a közreadás vagy asztalfiókba süllyesztés mozzanata is. Az író olyannak látja magát, amilyen a nyilvánosságnak szánt írásaiban" – írja Gál István szövegkiadói gyakorlatát bíráló tanulmányában. (Rába 1974, 255.) A másik lényeges jellemzője interpretációs gyakorlatának, hogy a Babits-líra alakulástörténetét mint fejlődéstörténetet az adott periódusban a költőt ért szellemi hatásokból (James pszichológiájából, Nietzschéből, majd Bergson filozófiájából, később Kantból) kiindulva írja le. Rába Bergson filozófiájában nemcsak szellemi inspirációt lát, hanem úgy véli: „Amennyire Bergson eszméi felszabadították Babits személyes ihletét, annyira teret adtak közvetlen impulzusoknak." (Rába 1981, 346.) A háború alatti költői szemléletváltás hátterében egyrészt *A veszedelmes világnézet*ben megfogalmazott irracionalizmus-kritikát és mindenekelőtt Kant filozófiájának hatását feltételezi. A *Zsoltár gyermekhangra* című vers szemléleti hátterében a szabadság, az erkölcs és a boldogság kölcsönviszonyaira épülő kanti etikát látja, míg a *Zsoltár férfihangra* gondviseléshitét Babits Leibniz-tanulmányaival hozza összefüggésbe, és úgy véli: a költő a nagy háborús versek, a *Húsvét előtt,* valamint a *Fortissimo* után „etikai rugójú, harmonikus vágyképekre hangolta" költészetét. (Rába 1981, 539.)

Rába értelmezői módszerének a következménye, hogy azokat a verseket, melyek nem illeszkednek az általa megrajzolt fejlődési ívbe, poétikai szempontból értéktelenebbnek tekinti. Miközben pontosan érzékeli, hogy Babits költészete ebben az időszakban is megőrzi szemléleti és formai pluralizmusát, s ennek egyik forrása a korábbi költői periódusainak verstípusaihoz (és egyes esetekben verseihez) való visszanyúlás, mégsem konstatálja ennek poétikai jelentőségét. Az Adynak ajánlott *Kakasviadal*t a költői fejlődés intermezzójaként határozza meg, és a vers *hommage*-jellegéből fakadó stílusimitációnak minősíti, de

ide tartozik a *Kakasviadal*hoz hasonlóan általa „közjátéknak” vélt, szintén Ady-reminiszcenciákból építkező *Korán ébredtem,* mely szerinte Babits „egy fogarasi verstípusának, a tériesített beleélésnek teljes értékű példája”. (Rába 1981, 548.) Ezzel szemben Ady „jelenléte” a kötetben Babits Dante-képe felől is indokolható lenne: „Fontosabb és meggondolnivalóbb körülmény világít rá arra – írja az *Isteni színjáték* olvasásába bevezető tanulmányában –, hogy Dante szellemiránya nem lehet avult és idegen a magyar lélek számára. Nemzetünk nagy költői közül ép az, aki a legmodernebb és legizgatóbban eleven mindannyiunk előtt: Ady Endre, igazi méltó testvére a nagy itáliainak. Elsősorban különös szimbolizmusa teszi azzá. Ahogyan ő is egy egységes szimbólumrendszert épít ki; ahogyan az egész világ életének nagy szimbólumává, s maga ez az élet ismét szimbólummá, szimbolikus és végzetes életté válik őnála is… Ahogyan ez a líra harccá lesz, mint az élet, nemzeti és emberi küzdelemmé, épen mert megmarad egyéni lírának…” (Babits 1930, 7.) A *Két nyári vers*sel és a *Szüret előtt*-tel kapcsolatban pedig Rába úgy ítéli meg, a korábbi lírai festmények szemléletét idézik fel. (Rába 1981, 555.) Rába szerint a kötetszerkezet szempontjából kiemelt helyen szereplő *Előszó* sem képezi Babits lírai fejlődésének szerves alkotóelemét, s hasonló okból értékeli le az 1919-ben keletkezett verseket, de az 1920-as verstermés kapcsán is megjegyzi: „A *Nyugtalanság völgyé*-ben az 1920-ból származó versek vegyes stílustörekvései még mindig megállapodatlan költészettanról tanúskodnak”. (Rába 1981, 561.)

Ez az értelmezői gyakorlat a *Nyugtalanság völgye* kötet műveinek jelentős részét kirostálja, és ez kihat a kötet poétikai jelentőségének – Rába által egyébként kimondatlan – megítélésére is. Gintli Tibor Babits első két kötetének Rába-féle interpretációja kapcsán megfogalmazott észrevétele tehát a *Nyugtalanság völgyé*re is érvényes: „Rába leginkább az egyes versek és az ösztönző forrásukként azonosított művek párbeszédére összpontosít, s figyelmét elsősorban az itt mutatkozó párhuzamok értelmezésére fordítja. Bár gyakran utal a kötet egyes darabjainak egymáshoz fűződő kapcsolataira is, ennek a vizsgálatnak a kifejtettsége elmarad a másik szempont kidolgozottságától. A kötetkompozíció szempontját érvényesítve azonban aligha kétséges, hogy e megközelítést választva elsősorban a gyűjteményben szereplő versek egymás közötti viszonyaira kell tekintettel lennünk.” (Gintli 2013, 76.) Gintli a *Levelek Iris koszorújából* és a *Herceg, hátha megjön a tél is!* kötetek esetében olyan „globális összefüggés” meglétét bizonyítja, melynek kontextusában az egyes versek jelentésadása lényegesen kitágítható. (Gintli 2013, 67–68.) A *Nyugtalanság völgye* kötet kompozíciós elve szintén egy olyan globális összefüggésrendszer létrehozása, melynek következtében az egyes versek a kötetben nem „önmagukban” állnak, hanem a kötet- és az életműegész szempontjából szinte kivétel nélkül olyan inter- és intratextuális hálózatba szervesülnek, mely egyrészt a kötet versei közötti kapcsolódásokat, másrészt a kötet költői pályán belüli szövegekben reflektált pozíciójából fakadóan a korábbi pályaszakaszhoz való viszonyulásokat is olvashatóvá teszi.

2018 decemberéig a *Nyugtalanság völgye* kötetnek ismertük egyedül a költő által nyomda számára összeállított dokumentumegyüttesét, mely még 1959-ben Bene Zoltánné tulajdonából került a PIM kézirattárába. Nemrég azonban előkerült Osvát Ernő hagyatékának halála előtt Elek Artúr számára átadott, 2018 év végéig lappangó része, mely több más értékes kézirat mellett tartalmazta Babits első kötetének a Nyugat Kiadó részére összekészített kéziratkötegét, a kötet összeállítására vonatkozó, eddig szintén ismeretlen Babits-levelekkel együtt. A kézirategyüttest Kelevéz Ágnes ismertette, tanulmányában kitért a *Levelek Iris koszorújából* kötet a költő által tudatosan kialakított kompozíciójának vizsgálatára is: „A lehetséges kihagyások ellenére […] az is nyilvánvaló, hogy a kötet alapszerkezete már leadáskor sziklaszilárdan kialakult, a kötet felütése és zárlata által alkotott ars poeticai keret adott, a gondolati és álarcos versek sora így is a finoman kiépülő belső összefüggések gazdag szövetét hozná létre. Babits alkotói módszerének tudatosságára jellemző, hogy a rövidebb változatban is megmaradt volna az a nyelvi összetettség, az a tudatosan végigvonuló sokszínűség és stíluspluralizmus, mely a kötet egyik lényegi komponense és nóvuma." (Kelevéz 2019, 517–518.) A nemrég előkerült értékes kézirategyüttes tehát visszaigazolja a *Levelek Iris koszorújából* kötet tudatos szerzői szerkesztésére vonatkozó korábbi interpretációkat is.

A versek közötti intratextuális összefüggések

Ha a *Nyugtalanság völgye* értelmezése során Gintli első két kötetre vonatkozó megfigyelését alkalmazva – Kelevéz Ágnes fentebb idézett szavaival élve – „a finoman kiépülő belső összefüggések gazdag szövetét" vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy már a kötetnyitó *Előszó* számtalan életművön belüli vissza-, illetve a kötetben később következő versekre történő előreutalást tartalmaz. Az *Előszó* nemcsak a címben jelzett műfaji utalásánál fogva kerülhetett kötetnyitó pozícióba, hanem azért is, mert amellett, hogy vissza- és előreutalásai révén az addigi életmű csomópontja, az új költői program meghirdetésének bevezetése és a kötet egyes nagyobb szövegegységeinek leképeződése is egyben. Az *Előszó* már keletkezésekor elsősorban a szavak szintjén megteremti azokat a szövegszerű kapcsolódási pontokat, melyekbe a kötet később született versei is beköthetők. A keletkező szövegek egymásra történő tudatosan alakított reflexiójának példája a *Zsoltár gyermekhangra,* melynek első kéziratos fogalmazványa (OSZK Fond III/1818/a 4.) nem sokkal a *Fortissimo* miatt kirobbant botrány után keletkezhetett, s szövegében védekezően utal az istenkáromlás vádjára: „Káromol-e tiszttartója / hogy ő süket bűnre híva? // Nem káromlóbb annak ajka / ki azt mondja ő akarta?" A vers kanonizált szövegváltozata is megőrzi a *Fortissimó*ra való utalást, viszont sokkal inkább magával a versszöveggel kezd párbeszédet. Hasonló példaként említhetjük az *Őszi pincézés* első részének, kötetünkben önálló műként is közölt autográf

fogalmazványát (OSZK Fond III/1818a/9.), ahol a versszöveg felett a *Szüret után* cím olvasható, mely az egy évvel korábban keletkezett, a kötetben az *Őszi pincézés*t megelőző *Szüret előtt* folytatásaként nevezi meg a verset.

Az *Előszó*nál is egyértelműbb visszautalást tartalmaz Babits korábbi költői korszakára a kötet centrumába helyezett *Az óriások költögetése:*

> …Lelkemben lassankint elfoglalt az önzés minden erődöt
> s legbensőbb szentélyére kitűzte sötét lobogóját.
>
> Ő forgatta a Mindegy-buzogányt és gyönyörű derük
> közt keserűen tudott járni és keseríteni másokat;
> mióta lajhár éveken át csúf hályoga hangos szememre verődött,
> megnémult hangos szemem mint dob ha verőit s hártyakopogóját
>
> gyászvatta és fátyol párnázza – csak tompán zengenek át
> a legfrissebb színek ütemei is – mit érdekel engem a szín?
> lombok sugarak görög romok, mit segít rajtam az idegen szépség?
> Danaida-lányok – mit érdekel engemet ez már?

Az óriások költögetése tulajdonképpen az *Előszó*ban meghirdetett költői programot írja tovább, megismételve a versbeszélő önleértékelő gesztusát is: „és lelkem üres hangszerláda, mely zenés lemeze híjján / csak prózai csikorgásokat ad". Ezeken kívül különböző módokon a kötet több verse is megidézi Babits korábbi költői korszakának fontos darabjait, ezeket az egyes művek keletkezéstörténeti jegyzetei igyekeznek feltárni. A *Fortissimo* 2. szakaszának 8. sora például Rába szerint az *Esti kérdés* zárlatának palinódiája: „Ami ott teleológiai végkicsengés volt, most az isteni gondviselés abszurditásának érzékeltetésére hivatott: a szkeptikus megismerő magatartásának reménytelen kétségbeesésbe fordulása Babits emberi fejlődésének két, élesen ellentétes szakaszát egymás tükrében világítja meg." (Rába 1981, 518.)

A *Nyugtalanság völgye* kötet versei között tehát általában is erős szövegközi kapcsolatháló figyelhető meg. A kötet darabjai közötti erős kohézióra már Sipos Lajos felhívta a figyelmet 1983-as tanulmányában: „A nyílt vagy burkolt ars poeticák a művész és a kor kapcsolatát, a gondolat és a szavak távolságát, a kifejezés és az önkifejezés lehetőségeit, a korábban kedvvel használt poétikai eszközök értékét állítják az alkotások gondolati tengelyébe. A kötet mint műegész is ezt jelzi. Az egymás után következő versek azonban nem egyszerűen csak ismétlik, variálják ezt a témát, hanem előrehaladva új és új oldaláról világítják meg." (Sipos 1983b, 277.) A szövegkohézió kialakítása megfigyelhető például az 1916 előtt keletkezett versek kötetbe történő beágyazásánál. Az 1911-ben publikált *Szent Mihály* és az 1904-es *Egy perc, egy pille* című verseket egy-egy „hívószó"-val valamelyik kötetben előbb található mű „invokálja". A *Szent Mihály*t a *Bilincs ez a bánat* egy sora előlegezi („Öljem meg a kígyót, Szent Mihály!"), de visszautal a

korábbi vers alapszituációjára *Az óriások költögetése* nyitó sora is („Iszonyú szörnyek hevernek utamon de majd csak megküzdöm velük"). Az 1904-es *Egy perc, egy pille* címadásának metaforájában szereplő „pille" a kötetben elsőként a *Szálló nap után* című versben fordul elő (hol védve susog / a függöny; így susog: / »Én az ablak / »hű őre vagyok / »és kitekinteni sohase hagylak, / »pillét se hagyok / »ideszállni a külső zajból hozzád"), majd a *Dal, prózában* 3. versszakának utolsó sorában olvashatjuk újra („Zsong, zsong, zsong, zsong – mézillat, érzed? pille száll és méhe rajz."). Az, hogy a szövegkohéziót megteremtő nyelvi elemről van szó, erősíti az a tény is, hogy Babits publikált műveiben sem korábban, sem később nem szerepel a „pille" szó.

A kötetben megképzett intratextuális háló más esetekben is a szavak révén jön létre. Az *Előszó*ban városokra vonatkoztatott „varázs" például előfordul a *Bénára mint a megfagyott tag* című versben („Bénára mint a megfagyott tag / s keményre verte zuzmarás / gőg a szivünket, rossz varázs"), a *Szíttál-e lassú mérgeket?* címűben („Ó, varázs van a szavakon, hogy a Teljesedés / fordítva értse mind, s legyen elátkozott vetés, / hol a konkolyt arassa az, ki a buzát veti, / s szive melegjén ölyvtojást költsön a gerle ki."), valamint a *Csak a dalra* második részében („Gondolj a zengő tengerekre! / gondolj a Sorsok iszonyú muzsikájára, […] vad valóságra, mely varázs…"). Azokra a versekre történik tehát ezáltal az *Előszó*ban köteten belüli előreutalás, melyek a történelmi események, a világháború *(Bénára mint a megfagyott tag)* és a forradalmak (*Szíttál-e lassú mérgeket?, Csak a dalra*) költői szemléletmódra gyakorolt hatását és annak nyelvi, poétikai konzekvenciáit rögzítik. Az 1917-es *Bénára mint a megfagyott tag* az *Előszó*hoz hasonlóan a régi költészet lezárását és az új meghirdetését is kimondja, a nyitó vershez képest még egyértelműbb utalást tartalmaz Babits első pályaszakaszára: „Ajjaj, de hitetlen daloltunk! / Daloltuk a rossz éneket, / a minden-mindegy-rímeket: / ideje most már mást dalolnunk!" A vers nyitó sorában említett „rossz varázs" is ebben a kontextusban értelmezhető. Ezzel szemben a *Szíttál-e lassú mérgeket?* és a *Csak a dalra* „varázs" szava inkább a *Húsvét előtt*öt idézi meg, ahol a háborúval szemben a békevágy kimondásának szinonimája a „varázsszó". A *Szíttál-e lassú mérgeket?* és a *Csak a dalra* esetében azonban mindez már negatív jelentésárnyalatot kap, a költői szó valóságformáló ereje helyett a politikai propaganda által hitelét vesztett nyelv tapasztalatát fogalmazza meg. Ebben a szövegközi összefüggésben az *Előszó* nagyvárosra vonatkoztatott „idegen varázs"-a a fentebb jelzett életművön belüli önreflexión túl a városra mint a forradalmak terére történő utalásként is megérthető. Az *Előszó* zárlata pedig egyszerre előlegezi a *Zsoltár férfihangra* kozmikus szemléletét (Rába 1981, 554.), és a kötetet záró *Csillagokig!* szociális felelősségvállalásra nyitott költői programját.

A kötet versei között megképződő szövegközi kapcsolódásokra több más példát is találhatunk. A *Bénára mint a megfagyott tag* sorai („Halljátok énekét a hitnek, / halljátok a jó éneket") a *Zsoltár*okra történő előreutalásként olvashatók, a

Strófák egy templomhoz pedig a megszólított szakrális épület architektúrájában rejlő metafizikus szépség („mert szép vagy, ó templom!") kifejtését a valóságos vers- és az elképzelt templomépítést játékos párhuzamba állító *Reggeli templom* adja.

A köteten belüli szövegközi kohézió tehát nemcsak a szavak motivikus ismétlése révén jön létre, hanem a jelentések egymásba játszása, a versek egymás közti párbeszéde által is, és ennek az egymástól távol eső versek összekapcsolásán túl szerepe van a kötetben megfigyelhető rejtett ciklusrend kialakulásában is. A *Nyugtalanság völgye* kötetben ugyanis Babits visszatér ahhoz a szerkesztői gyakorlathoz, melyet első két kötetében alkalmazott, tehát nem különít el önálló címekkel tagolt nagyobb szövegegységeket, mint a *Recitativ*ban. Ugyanakkor Gintli Tibor kimutatta, hogy már a *Levelek Iris koszorújából* esetén is Babits tudatosan jelölte ki a versek kötetbeli helyét (Gintli 2013, 68.), és ez a pozíció a szövegközi viszonyok alakulása révén kihat a kötetkompozíció egészére is.

Látens ciklusrend kialakítása a *Nyugtalanság völgyé*ben

A *Nyugtalanság völgye* kéziratkötegében található tartalomjegyzék – hasonlóan a *Levelek Iris koszorújából* kötethez – azt igazolja, hogy Babits ebben a kötetében a verseket úgy rendezte el, hogy az egymás mellé kerülő darabok látens ciklusszerkezetet hozzanak létre. A PIM V. 1612. fólió rektóján és verzóján olvasható címek egymás alatti sorrendjében néhány fontos eltérést megfigyelhetünk ugyan a megjelent kötethez képest, de a kiadó számára mellékelt tartalomjegyzék lényegében már kész kötetstruktúrát mutat. Néhány vers az első megjelenésének címével *(Éji út: Nincs lámpa, Egy filozófus halálára: Carmen novum),* míg a *Reggel* és a *Szaladva fájó talpakon* csak első sorával szerepel az autográf tartalomjegyzékben. (Utóbbi két vers hiányzik a nyomdai kéziratkötegből.) Ebből arra lehet következtetni, hogy az anyag nyomdai leadása és kinyomtatása között, talán a korrektúrázás során módosított Babits a címeken, illetve utóbbi két esetben végül meghagyta az eredeti címváltozatokat. Az autográf kötettervbe eredetileg felvette a *Nyugat* 1918. január 16-i számában megjelent *Hegedűk hervatag szava* című verset is, az eredeti elképzelés szerint kötetbeli helye a *Bénára mint a megfagyott tag* és az *Új esztendő* között lett volna, de a verscímet Babits még a kéziratos tartalomjegyzékben törölte. (A vers végül az 1925-ben kiadott *Sziget és tenger* kötetben kapott helyet.) Feltehetően már a nyomdai munkák során két helycserét is végrehajtott. *A jóság dala* eredetileg *Az óriások költögetése* és az *Emlékezés* között szerepelt volna, míg a kötetben végül a *Bénára mint a megfagyott tag* és az *Új esztendő* közé került (tehát lényegében a *Hegedűk hervatag szava* helyére), *A könnytelenek könnyei* pedig az eredetileg utána következő *Szaladva fájó talpakon*nal cserélt helyet.

A PIM V. 1612. fólió rektóján olvasható 16 verscím lejegyzésekor Babits az 5. verscím *(Nincs lámpa*, azaz az *Éji út)* és a 13. *Új esztendő* után nagyobb térközt hagyott, így a versek szemmel láthatólag három csoportra tagolódnak. Az első: *Előszó; Bilincs ez a bánat; Szekszárd, 1915 nyarán; Szálló nap után; Nincs lámpa* (*Éji út).* A második: *Háborús anthológiák; Strófák egy templomhoz; Carmen novum* (*Egy filozófus halálára); Kakasviadal; Detektívhistória; Szent Mihály; Bénára mint a megfagyott tag; Új esztendő.* A harmadik: *Fortissimo; Zsoltár gyermekhangra; Zsoltár férfihangra.* A fólió verzóján olvasható huszonkét verscím lejegyzésekor a sorok közötti térközök nem jeleznek semmiféle, a rektón olvasotthoz hasonló csoportosítást, viszont feltételezhetjük, hogy a rektón látható beosztás a *Nyugtalanság völgye* látens ciklusszerkezetét jelzi, mely a kötet második felében is érvényesült, de ezt Babits (talán mert több verscímet kellett felsorolnia, és nem volt rá elég helye) nem jelezte megnövelt térközökkel.

A fentebb leírt intratextuális hálózat alapján, az autográf kötetterv rektóján körvonalazott kompozíciót továbbgondolva az feltételezhető, hogy a *Nyugtalanság völgye* kötetszerkezete Dante *Isteni színjáték*ának kompozícióját tükrözi, azonban nem a *Commediá*ban megvalósuló hármas struktúrát építi fel, hanem pusztán egy 2×3-as szövegszerkezet figyelhető meg a kötetben.

Valószínű azonban, hogy az *Isteni színjáték* mintájára megalkotott kötetszerkezet kialakítása előtt Babits másféle kompozícióban is gondolkodott. Az OSZK Kézirattárában megtalálhatók a költő bekötött *Nyugat*-számai, az 1919. novemberi lapszám belső címlapján (ebben publikálta a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című írását) fennmaradt egy autográf tisztázat, melyből kiderül, hogy jelentős szövegmódosításokkal az esszét Babits a *Nyugtalanság völgye* előszavának szánta. (Kosztolánczy–Nemeskéri 2016, 158–161.) Később azonban letett erről a tervéről, és a kötet nyitó, a verscím paratextuális utalásának megfelelő szöveghelyére az *Előszó* című verset helyezte, és az esszéből pusztán az egyik betétvers került be a kötetbe *Szíttál-e lassú mérgeket?* címmel. A kötetkompozíció kialakítása szempontjából döntő jelentőségű tehát, hogy Babits végül mégis lemondott arról, hogy előszóként az apologetikus esszét a *Nyugtalanság völgyé*ben újrapublikálja, ellenkező esetben ugyanis a kötet aktuálpolitikai kontextusa került volna előtérbe a versek esztétikai értékének és a kötetkompozíció által létrejövő jelentéstöbbletek rovására. (Kosztolánczy–Nemeskéri 2016, 161.) Feltehetően ez után alakította ki azt a kötetszerkezetet, mely Dante *Isteni színjáték*ára történő rejtett utalásai révén saját élethelyzetét és -történetét a pokoljárás és a megtisztulás vágyának narratív sémájába helyezte.

A *Nyugtalanság völgyé*nek három poétikai „alappillére" van, három ars poétikus tematikájú vers: a kötetnyitó *Előszó,* a nagyjából a kötet közepén (sorrendben a 18. helyen) található *Az óriások költögetése,* míg végül a kötet záró verse, a *Csillagokig!* Utóbbi a *Nyugtalanság völgye* szemléleti összefoglalásaként már a 20-as évek poétikai világlátásának meghatározó tényezőjévé váló szociális

felelősségvállalásra nyitott költői szerepfelfogás kialakítása felé mutat. A három pillér között a versek további három csoportra oszthatók, az első hármas tagolás lényegében megfelel annak, ami a PIM V. 1612. fólió rektóján olvasható tartalomjegyzék mutat. A kötet *Az óriások költögetése* utáni második fele további három tematikusan elkülöníthető verscsoportra bontható: *Emlékezés; Egy perc, egy pille; Szerelmes vers; Énekek éneke; Dal, prózában; Két nyári vers.* A második: *A régi kert; Szüret előtt; Őszi pincézés; Régi friss reggeleim; Reggeli templom; Korán ébredtem; Reggel; Könyvek unalma.* Végül: *Szíttál-e lassú mérgeket?; Szaladva fájó talpakon; A könnytelenek könnyei; Isten fogai közt; Csak a dalra; Csillagokig!*

Eltévedés a háború infernójában

Az *Előszó*t követő első szövegegység négy verset foglal magába: *Bilincs ez a bánat; Szekszárd, 1915 nyarán; Szálló nap után* és az *Éji út*. Ezek a művek írják le a versbeszélő megrendült lelki diszpozícióját és az ebből való kiút megtalálásának a vágyát. Mindez együtt jár a korábbi világ tér-idő koordinátáiból való kilépéssel, a 'megállt idő' és a szétesző tér tapasztalatával: „A lila kékbe feketéll, / áll az Idő és máll a Tér, / kilencszáztizenöt –" *(Szekszárd, 1915 nyarán)*, illetve: „»itt nézd, a hűs falon őr az óra, / »áll a mutató," *(Szálló nap után)*. Ennek az időtapasztalatnak a tükrében lesz lényeges, hogy Babits több versének címében vagy alcímében, köztük a korábban írt versei, a *Szent Mihály* és az *Egy perc, egy pille* esetében külön jelzi a megjelenés vagy a keletkezés dátumát, és ezáltal még élesebbé teszi személyes élettörténete és a kizökkent idő közötti kontrasztot.

A kötet címadását J. Soltész Katalin Edgar Allan Poe *The Valley of Unrest* című verséből eredezteti, s megjegyzi: „tartalmilag nem, csak hangulatilag illik a kötet tartalmához." (J. Soltész 1965, 338.) Bár nem zárható ki Poe inspirációja a címadás során, mégis úgy vélem, a Babits-kötet címe az első szövegegység értelmezése alapján könnyebben magyarázható Dante *Isteni színjáték*ának eltévedésszituációja és a mű fiktív topográfiája felől:

> Akkortájt olyan álmodozva jártam:
> nem is tudom, hogyan kerültem arra,
> csak a jó útról valahogy leszálltam.
>
> De mikor rábukkantam egy hegyaljra,
> hol véget ért a völgy, mély, mint a pince,
> melyben felébredt lelkem aggodalma,
>
> a hegyre néztem s láttam, hogy gerince
> már a csillag fényébe öltözött,
> mely másnak drága vezetője, kincse.*

* Dante *Isteni színjáték*át minden esetben Babits Mihály fordításában idézzük.

Babits fentebb idézett önértelmezése is ezt az interpretációt erősíti: „A *Nyugtalanság völgyé*ben elveszik az ut: mindannyian tévelyegtünk ebben a völgyben, az egész magyarság, Európa és minden megzavart lélek külön." (Babits 1922b, 28.) Ez az egyéni, nemzeti és egyetemes értelemben vett eltévedés az alapja a kötetben működő iróniának is. Mert noha a *Nyugtalanság völgye* kötetben a korábbi formai kötöttség egyértelműen fellazul, a versforma több esetben a szabadvershez, a versnyelv pedig a köznyelvi regiszterhez közelít, ám a több versben is meghirdetett egyszerűség, rímtelenség, ritmustalanság poétikai törekvésének sokszor éppen az ellenkezője valósul meg: továbbra is megmarad a kötött forma (például a szonett), a nyelv zenei eszközeinek a kötet költői programja szempontjából időnként önparódiának tetsző alkalmazása („csodálatos csillogó csengők csilingelnek csöndesen, / csendesen" – *Szerelmes vers*). A *Nyugtalanság völgye* több versére is igaz tehát, amit Gintli Tibor a *Levelek Iris koszorújából* kötet *Aliscum éjhajú leány*a című verse kapcsán „ironikus elbizonytalanításként" értelmez: „A látszólag könnyed, nagyobb jelentőséggel nem bíró vers radikális gesztussal teszi kérdésessé a kötet lírai magatartásának érvényességét". (Gintli 2013, 71.)

A *Nyugtalanság völgyé*ben megképződő térbeliség szempontjából korábban már volt szó a nagyváros és a szülőhely szembeállításáról, és ez az oppozíció is ebben a kontextusban nyer többletjelentést. Bár Rába György a *Dante* című vers kapcsán úgy véli: „Babits […] a hazatérés drámájában azonosul Dantéval" (Rába 1969, 114.), a két szülőváros, Szekszárd és Firenze ilyen szempontú azonosítását érdemes újragondolni. Miként a Dante-mű olvasásához bevezetőként szánt írásában Babits is megjegyzi, az olasz költő élete végén is nosztalgiát érzett szülővárosa iránt (Babits 1930, 79.), a Firenzéhez való viszonya sokkal bonyolultabb volt, mint Babitsé Szekszárdhoz. A magyar költő esetében azonban a *Nyugtalanság völgye* ötödik nagy szövegegységének szekszárdi versei *(A régi kert, Szüret előtt, Őszi pincézés)* az *Isteni színjáték* felől olvasva az egykori otthon képét a Földi Paradicsom, „az elveszett ártatlanság kertjé"-nek (Babits 1930, 76.) képéhez kötik. Ezáltal válik a Szekszárd felé tett vonatút élményét elbeszélő *Éji út* is a versben jelzett konkrétumokon túlmutató szimbolikus jelentésűvé: a vers címében is jelzett időindex, valamint a jelenetezés (a fénynélküliség) a hazautazást a dantei Pokolban tett útként jeleníti meg.

Az *Éji út*ban már megjelenik a háborús tematika, mely a következő nagyobb szövegegység verseiben válik meghatározó motívummá, vagy – mint például a *Szent Mihály* esetében – a szöveg új értelmezési keretét adja. Ebben a csoportban *A jóság dala* elhelyezése szorul magyarázatra, bár a versbeszéd idejének jelölésében előfordul („ottkünn zúg a háború"), a versben magában nem fedezhető fel a háborús tematika. A második szövegcsoportba kerülése azonban Babits tudatos döntése volt, mivel a kötet nyomdai kéziratkötegéhez csatolt tartalomjegyzéken még *Az óriások költögetése* után szerepelt, s csak később helyezte át végleges helyére a háborús témájú versek közé, közvetlenül az „idegek apokaliptikus zené"-

jét versbe foglaló 1918-as datálású *Új esztendő* elé. A szerkesztői döntés mögött alighanem az a szándék rejlett, hogy a háború infernójában is felmutassa a reményt, ezen túl az 5. versben megszólított „Szent Szerelem" révén előreutal *Az óriások költögetése* utáni blokk szövegkohéziót szervező tematikájára, a szerelemre is. Külön szövegcsoportot képez a *Fortissimo* és a két *Zsoltár*. Ezt egyrészt a keletkezéstörténet és – ezzel összefüggően – a *Fortissimo* és a *Zsoltár gyermekhangra* közötti intratextuális viszony magyarázza, másrészt a két *Zsoltár* az előző blokkot záró *Új esztendő* és a *Fortissimo* erőteljes hangvétele után *A jóság dalá*hoz hasonló hangnemi ellenpontot is képez, itt történik meg a kötet „áthangolása".

Égi és földi szerelem

Az óriások költögetése utáni első szövegegység tematikus szervező elve tehát a szerelem, ennek kapcsán szintén több kapcsolódási pontot találunk Dantéhoz. A blokkot nyitó *Emlékezés*t Rába szerint Babits korábbi szerelmének, Kiss Böskének 1917. májusi halála ihlette (Rába 1981, 538.), az elhunyt lány alakja a kötet adott pontján ezáltal a Dantét a *Paradicsom*ban kalauzoló Beatricével azonosul. Babits nem először ábrázolja a *Kiss Böské*hez fűződő érzéseit dantei párhuzammal. Még 1911-ben, feltehetően nem sokkal a rövid szerelemi élmény után keletkezett a Rába által 1982-ben ismertetett, hagyatékban maradt vers (Rába 1982.), melyben Babits Kiss Böskét „pargoletta"-ként, azaz „kislány"-ként vagy Babits fordításában „csitri lány"-ként szólítja meg, és ezzel felidézi és átírja Pia del Tolomeinek, a *Purgatórium* egyik nőalakjának történetét. A lány megszólítása is az *Isteni színjáték*ból származik, a *Purgatórium* 31. énekében Beatrice veti Dante szemére, hogy miért telt annyi évbe, míg eltalált hozzá:

> Úgy kellett volna hát, hogy ily csalandó
> képek első nyilára visszafordulj
> föl, hozzám, ki már nem valék mulandó:
>
> nem hogy szárnyaddal inkább visszacsorbulj
> több mámort lesve, vagy egy csitri lánykát,
> vagy részegülni pillanatnyi bortul.

Az 1911-es vers Babits szerelmi csalódását tükrözi, ennek megfelelően a lány alakját negatívan jeleníti meg, az *Emlékezés* című versben viszont már szeretettel emlékezik az elhunyt lányra, a kötetkompozícióba kerülve az egykori „csitri lány" Beatricévé magasztosul.

A kötet szerelmi tematikájú verseit pontosan érzékelhető kettősség jellemzi: a földi és az égi szerelem szembeállítása, mely egyfajta folytonosságot is teremt a *Levelek Iris koszorújából* kötet *Strófák a wartburgi dalnokversenyből* című verse eszményi szerelmet az érzéki vággyal szembeállító szemléletmódja között. A még 1908-ban keletkezett *Szerelmes vers* ihletője feltehetően a fogarasi cukrászkis-

asszony, Emma lehetett, tehát konkrét, de elmúlt szerelmi élmény az életrajzi háttere (Rába 1981, 347.), míg a *Dal, prózában* „édeskettese" Rába feltételezése szerint csupán fikció (Rába 1981, 549.), de a vers szövege azt sem zárja ki, hogy a nyitó sorban megszólított „kedves" Babits valamelyik női családtagja, talán Babits Angyal lehet. (Hasonlóan a *Primitív* című 1906 januárjában keletkezett vers megszólításához: „Gyermekkorunkban, édesem, mikor kicsinyek voltunk"; de rokonítható a két vers esetében a gyerekkorra való nosztalgikus visszatekintés pozíciója is.) A *Két nyári vers* című kétrészes költemény kétféle szerelmet szembesít, olasz nyelvű címei két idősíkot jelenítenek meg: a 18. századi (*Settecento*) társadalmi konvenciók szerint bűnösnek minősített (házasságon kívüli) testi szerelmet és a vers jelenkorának (*Oggi,* azaz 'ma') a „Szent Szerelem"-felé nyitott érzékiséget. A női test erotikus leírása a vers zárlatában váratlan fordulatot vesz, a földi vágyak transzcendens dimenzióba helyeződnek. Az égi és a földi szerelem kettőssége miatt kerülhetett be a kötetbe az *Énekek éneke* című vers, mely később az erotikus világköltészet remekeit közreadó *Eratóban*, tehát Babits műfordításai között is helyet kapott. A másik testi szépségét dicsérő, Salamon királynak tulajdonított ószövetségi könyv a szerelmi misztikának is egyik forrásszövege, a testi szerelem leírásának allegorikus értelmezésén keresztül szintén az eszményi szerelem irányába nyitja meg a kötet szerelmi tematikájú verseinek horizontját. Ezt a szövegegységet a *Két nyári vers* zárja, melynek fentebb idézett záró szakaszában már megjelenik a „kert" motívuma.

Az új blokk *A régi kert* című verssel indul. Ebben az esetben azonban nemcsak motivikus átvezetésről van szó, hanem olyan rejtett kapcsolódásról is, mely éppen az ószövetségi *Énekek éneké*n keresztül jön létre, s újabb érvet szolgáltat a vers kötetbe kerülésére. Az Én 4,12-ben ugyanis Salamon – Károli fordításának szóhasználatában – „berekesztett kert"-hez hasonlítja Sulamitot. Ezen a bibliai intertextuson keresztül tehát a szerelem jelentésaspektusa kap új irányt ebben a szövegegységben, a kötet tematikus fókusza ugyanis áthelyeződik a szülőföldre és a családi ház kertjére. Ez két okból is lényeges. Egyrészt a kötet elején olvasható *Szekszárd, 1915 nyarán* kapcsán már említett dantei párhuzam, a szülőváros iránti vágyakozás miatt. Másrészt a szülőföld iránti vágyakozás kifejezése válasz azokra a támadásokra, melyek Babitsot írásai és közéleti szerepvállalásai miatt hazafiatlannak minősítették. A 'szerelem' és a 'kert' motívumának összekapcsolására világítanak rá a kötet kiadásának idején keletkezett és a költő Boncza Bertával való kapcsolatának 1919–1920 közötti hónapjaira vonatkozó *Költészet és valóság* Kiss Böskére emlékező részlete is, mely egyben illusztrálja azt is, hogy mit jelent ezekben az években Babits számára a halott lány emléke: „Akkor talán egy halott lányt szerettem, és egy régi kertet láttam, nyári éjjel, az üstökös évében, júliust, augusztust, hosszú sétákat, hulló csillagok alatt. Hogy égtek a csillagok! S hogy zengtek a tücskök a fekete bársony bokrok közt! Melegen sírt vállamon a mindennapi kis lány – óh, hogy égettek a könnyei! Egy finom és kényes gyer-

mek ijedtségét tartottam karomban." (Babits 1921, 44.) Ebben a kontextusban, az emlékezés fájdalmasan nosztalgikus szakaszán túljutva történik meg a versek sorában megszólaló kötetszubjektum újrateremtése a privát szféra intim közegében. A versek meghatározó motívumai a forró borral összekapcsolt 'feltámadás' képzete *(Őszi pincézés)* és az újrakezdést szimbolizáló 'reggel' *(Régi friss reggeleim; Reggeli templom; Korán ébredtem; Reggel).*

Ennek a szövegegységnek az utolsó verse, a *Könyvek unalma* szintén visszautalás és átvezetés is egyben a következő blokkhoz. Alapszituációja a megelőző versekéhez hasonló, a csábító, fiatal lányok hasonlatával szemléltetett „idegen gondolatok" képéből bontakozik ki, mely egyrészt újra felidézi az *Énekek éneke* szerelmi frazeológiáját, másrészt az életrajzi referencia felől olvasva Babits önkritikus vallomásaként is megérthető, a vers zárlata azonban már az utolsó nagy szövegegység központi problematikáját előlegezi: „Ó jaj, hogyan találjam útam / a vén sereg között?" A *Szíttál-e lassú mérgeket?* című verssel kezdődő blokk ugyanis egyrészt a háború és különösen a forradalmak nyelvi-poétikai konzekvenciáit vonja le, a politikai propaganda által elhasznált nyelv elégtelenségét konstatálja *(Szíttál-e lassú mérgeket?; A könnytelenek könnyei),* miközben a bűnbánat és az isteni kegyelem általi megsemmisülés és újrateremtődés vágya is megfogalmazódik *(Szaladva fájó talpakon; Isten fogai közt)*, a *Csak a dalra* című versben pedig Babits – a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé mondanivalójához hasonlóan – saját közéleti szerepvállalását igyekszik igazolni.

A Dante *Isteni színjáték*ával való szerkezeti párhuzam révén válik jelentésessé a kötetzáró *Csillagokig!* címadása is, mely ebben a szövegközi téren a Paradicsom csillagaira való utalásként lesz megérthető, ahogy a fentebb már idézett *Pokol* első énekében olvashatjuk: „a hegyre néztem s láttam, hogy gerince / már a csillag fényébe öltözött, mely másnak drága vezetője, kincse." Eddig, azaz a Paradicsomig azonban a *Nyugtalanság völgye* verseinek beszélője nem jut el, megjárja a Poklot, elérkezik a Purgatórium hegyének lábához, de a Paradicsomba vezető útra még nem lép rá, pusztán a csillagaira tekinthet fel.

Összegzés

A Babits által összeállított *Nyugtalanság völgye* mint versgyűjtemény tehát a fent részletezett intertextuális térben olyan egységes műalkotásként is értelmezhető, melynek egyes részei a korábban önálló műként publikált versek. A kötet mindazonáltal autonóm művészi alkotás, a két szövegkomplexum közötti viszony nem elsősorban a Babits-kötetben felfedezhető, és eddig vizsgált Dante-idézetek révén jön létre, hanem azon a szinten, amit Riffaterre a következőképpen fogalmaz meg: „Ez az értelem már nem nyelvi, nem szótári, máskülönben az olvasónak nem volna szükséges az intertextuson áthaladnia ahhoz, hogy megragadja: már a nyelv megmunkálásának eredménye, s ez a munka semmi esetre sem redukál-

ható egy olyan egyszerű transzformációra, amelyet a retorikai trópusok hajtanak végre. Maga a jelentésesség-átvitel két mű között olyan jelrendszerek látens jelenlététől túldeterminált, amelyek a referenciát közvetítik a szövegtől annak intertextusa felé." (Riffaterre 1996, 72.)

A Dante-intertextusok nyomai a kötetszerkesztői munka révén, az *Isteni színjáték* recepciója során talán legtöbbet értelmezett számmisztika, különösen a hármas szám szöveg- és jelentésszervező elvének alkalmazása által a kötet mélyrétegeiben az *Isteni színjáték* által kínált egységes narratív sémát biztosítanak a *Nyugtalanság völgye* versei mögötti életrajzi és költészeti vonatkozásoknak, valamint a kortársi recepció által is érzékelt felerősödő szubjektivitásnak. A szövegek keletkezésének időszaka ezáltal Babits életének 1920-at megelőző öt évét pokoljárásként és a megtisztulás iránti vágyakozásként teszi elbeszélhetővé. A kötet továbbá egyfajta megtéréstörténetként is olvasható, abban az értelemben, ahogy Babits Dante *Purgatórium*át leírta: „A Purgatorium a legemberibb része a nagy költeménynek. A Szabadság országa ez, s az emberi léleknek szent lehetőségét példázza: fáradságos küzdelemmel felülemelkedni a földi szennyeken, melyek a Pokolba, a végső Rabság országába, húznak alá. A Purgatorium kínok és remények helye, mint maga az élet. A saját bűneibe bonyolult, megsúlyosodott lélek nehezen mássza a szent hegy utait." (Babits 1930, 75.) Ez a töredezetten elbeszélt és befejezetlen megtéréstörténet az *Isteni színjáték*nak ahhoz az értelmezési irányához kapcsolható, mely a Dante-mű születése mögött filológiailag igazolhatóan a Babits számára is meghatározó Szent Ágoston *Vallomásai*t is felfedezi. (Freccero 1986. nyomán Kelemen 2013.) A *Nyugtalanság völgye* tehát valóban az átmenet kötete, mely éppen a költői pályára és Babits személyes sorsára való költői reflektálás által válik az életmű fontos darabjává. 1920-ban – miután a forradalom és a Tanácsköztársaság idején mutatott közéleti aktivitása és egyetemi tanársága miatt fegyelmi eljárás indult ellene, kizárták a Petőfi Társaságból és rendőri zaklatásnak volt kitéve – a költő még nem írhatta meg a Paradicsomba való belépésének, a szubjektum megigazulásának történetét, és ebben az értelemben ez a kötet mint műalkotás befejezetlen maradt, de éppen az *Isteni színjáték*kal kialakított szerkezeti párhuzam miatt maradt meg a megtérés reménye, az 1925-ben megjelent *Sziget és tenger* hitvallása is majd ehhez a történethez csatol vissza.

A *Nyugtalanság völgye* kötet összeállításának szövegbázisa

A kötet anyagának törzsét az 1915 és 1920 között írt versek adják, a harmincnyolc vers döntő többsége 1917–1918-ban keletkezett, de Babits az *Angyalos könyv* második füzetének *Vile potabis* című ciklusából emeli ki az *Egy perc, egy pille* című verset, eredetileg az *Angyalos könyv* harmadik füzetében található az 1909-es *Szent Mihály* című vers, de a *Szerelmes vers* is 1908. év végén keletkezhetett. A *Nyugtalanság völgyé*ben Babits kivétel nélkül olyan verseket közölt, amelyek már korábban megjelentek folyóiratokban. A kötetbe felvett, korábban keletkezett versei közül a *Szent Mihály* már megjelent a *Nyugat* 1911. évi szeptember 1-jei számában, az 1904-ben írt vers, az *Egy perc, egy pille* 1918. augusztus 1-jén jelent meg szintén a *Nyugat*ban. A korábban publikálatlan versek utolsó csoportját a *Nyugat* 1920. decemberi összevont, 23–24. számában közölte: a *Detektívhistóriá*t (*Háborús detektivhistória* címen); az *Énekek éneké*t; a *Szerelmes vers*et (*Szerelmi vers* címen), a *Csillagokig!*-ot; a *Könyvek unalmá*t és az *Isten fogai közt*et.

A *Szerelmes vers* kötetbe történő felvétele és a folyóiratban való publikálása mellett Babits valószínűleg már a *Nyugtalanság völgye* anyagának összeállítása idején döntött, erre lehet következtetni abból, hogy a nyomdának küldött kéziratos tartalomjegyzékbe az *Egy perc, egy pille* és az *Énekek éneke* közé már a lista elkészülte után szúrja be a *Szerelmes vers* címét. Nemcsak arról van azonban szó, hogy Babits a *Nyugtalanság völgyé*be olyan verseket vett fel, amelyeket korábban vagy a kötet szerkesztésével egy időben folyóiratban is publikált, hanem arról is, hogy azokat a verseket, amelyek ebben az időszakban önálló műként (tehát nem esszé betétverseként) nyomtatásban megjelentek, két kivétellel mind újraközli. Az egyik kivétel a *Borsszem Jankó*ban megjelent *Arany* című vers, mely a vicclap számára készített alkalmi költemény volt. Gondolati mélységét és poétikai kidolgozottságát tekintve nem mérhető a *Herceg, hátha megjön a tél is!* kötetben olvasható *Arany Jánoshoz* című szonetthez, másrészt az is nyilvánvaló, hogy a témájánál fogva a *Nyugtalanság völgye* kompozíciójába Babits semmiképpen sem tudta volna beilleszteni. A másik kivétel pedig a *Nyugat* 1918. január 16-án közölt *Hegedűk hervatag szava,* melyet a kéziratos kötetterv szerint Babits szintén tervezett felvenni a *Nyugtalanság völgye* anyagába, végül azonban valami oknál fogva kihagyta, és csak az 1925-ös *Sziget és tenger*ben közölte újra.

A *Nyugtalanság völgye* potenciális szövegbázisának leírásakor külön meg kell említeni az ebben a periódusban keletkezett, de a prózai szövegek részeként megjelent verseket. A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé több betétverset is tartalmaz, a Dante-fordításrészlet mellett a *Nyugtalanság völgyé*be *Szíttál-e lassú mérgeket?* címen felvett verset, valamint a még 1906-ban keletkezett, de szövegváltoztatásokkal ugyanitt közölt *[Gunnyasztva múzsám…]* kezdetű művet (ezt a művet az esszé szövegösszefüggéshez és történelmi kontextusához iga-

zító, ezáltal a vers jelentését is módosító változtatások miatt *Epilógus: Egy vers* címen jelen kritikaikiadás-kötetbe is felvettük), és a csak az esszé részeként napvilágot látott, és később is csak ott újraközölt *[Hazám ma mikor…]* kezdetű verset. Már a kötet megjelenése után a *Nyugat* 1921. január 1-jei számában látott napvilágot a költő életrajzi esszéje, melyben a Boncza Bertához fűződő kapcsolatáról vall. A Szabó Lőrinc kötetről írt kritikájával együtt publikált írás 4. része *[A másnapok kifutója]* című vers, mely feltehetően az esszé megírásával egy időben a *Nyugtalanság völgye* összeállítása idején vagy már annak megjelenésével egy időben keletkezett. Feltehetően ezért nem került be a *Nyugtalanság völgyé*be, viszont Babits későbbi köteteinek anyagába sem válogatta be.

Az 1916 és 1920 között keletkezett kéziratos hagyaték több mint száz, a keletkezéstörténet különböző fázisában (az egy-kétsoros fogalmazványtól a kézvagy gépiratos tisztázatig) lévő verset vagy verskezdeményt tartalmaz. A publikálatlan művek közül a *Nyugtalanság völgye* összeállítása szempontjából azok érdemelnek figyelmet, melyek műegésznek tekinthetők. A késznek gondolt verseit Babits a publikálás reményében kézzel vagy géppel letisztázta. Áttekintve a *Nyugtalanság völgyé*be felvett versek kiadástörténetét látható azonban, hogy a kötetbe való beválogatás előtt a folyóiratban történő publikáció volt az „előszűrő", bár – ahogy arról fentebb szó volt – a kötet verseinek utolsó csoportját Babits akkor közölte a *Nyugat*ban, amikor a kötet előkészítése már kiadói fázisban volt.

A Babits-életmű genezise szempontjából érdemes egy pillantást vetni azoknak a kész műveknek a listájára, melyek gyakorlatilag kész alkotásoknak tekinthetők, de a költő végül valamilyen oknál fogva nem publikálta őket, holott – mint látni fogjuk – sok esetben szoros szövegszerű kapcsolódást mutatnak a kötetbe felvett művekkel, vagy tematikusan illenek bele a *Nyugtalanság völgye* valamelyik látens ciklusába. Néhány esetben a publikálásuk elmaradására adható magyarázat éppen a szöveggenezisben keresendő: amikor a lejegyzett fogalmazvány és elkészült vers lényegében ugyanannak a keletkezéstörténeti folyamatnak a két alternatív lezárása, az egyik végül kéziratban maradt, míg a másikat Babits publikálta. Erre példa a *Húsvét előtt*-tel szoros tematikus és szerkezeti rokonságot mutató *[Annyit szenvedtünk…]* kezdetű hetvenöt soros, műegészként felfogható fogalmazvány, mely feltehetően a *Húsvét előtt*et nem sokkal megelőzően keletkezhetett. Az *[Annyit szenvedtünk…]* azonban esztétikailag sokkal kevésbé sikerült, mint a már előadásakor hatalmas közönségsikert arató *Húsvét előtt*. Hasonló a helyzet a *[Nincs mérgebb méreg mint a szó…]* kezdetű fogalmazvánnyal, melynek utolsó 11. sorát Babits kisebb eltérésekkel átveszi a *Szíttál-e lassú mérgeket?*-be.

Feltehetően hasonló okok miatt nem publikálta a *[„Borzasztó a háboru…"]* kezdetű verset sem, mely a haláltánc középkori műfajára jellemzően vonultatja fel a különböző társadalmi rétegeket, Babits versében azonban a megjelenített figurák nem a halálhoz, illetve az élethez való viszonyukról vallanak, hanem a háborúról.

Minden versszak kezdete azonos („Borzasztó a háboru”), de a megszólaltatott szereplők megnyilatkozásai, a versbeszélő által láttatott gondolatai és cselekedetei éppen arról tanúskodnak, hogy a kimondott szörnyűségek ellenére mégis elfogadják a háborút. A vers tehát erős társadalomkritikát fogalmaz meg, ennyiben Babits nagy háborús verseivel (*Húsvét előtt, Fortissimo*) rokonítható, de ebből a szempontból a *Strófák egy templomhoz* szemléletmódjához is közel áll.

[Az Antikrisztust kelni láttuk őt…] a költő Szovjet-Oroszországhoz fűződő szimpátiájáról tanúskodik, és minden bizonnyal a Tanácsköztársaság első heteiben keletkezett. Babits 1919 augusztusa után az őt ért támadásokra reagálva igyekezett a kommunistákkal szembeni ellenérzését és távolságtartását hangsúlyozni, így evidens, hogy később miért nem publikálta a verset, noha az is tanulságos, hogy a kéziratot nem semmisítette meg. *[Az Eszme drága lobogóját…]* kezdetű fogalmazvány keletkezése 1919 őszére tehető, valószínűleg a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszével egy időben készülhetett. A vers az esszé betétverseivel mutat erős tematikus és szemléleti rokonságot (részletesebben lásd a mű keletkezéstörténeti jegyzetében), mégsem került be annak szövegébe, és önálló műként sem publikálta a költő.

Ebben a periódusban született olyan verse is Babitsnak, melyet eleve nem publikálás céljából írt. Szabó Lőrinc MTA Kézirattárában őrzött hagyatékában maradt fenn egy pikáns költői verseny emlékeit őrző dokumentumegyüttes. 1920 őszén a Venezia Kávéházban Babits, Szabó Lőrinc, Komjáthy Aladár és Tóth Árpád költői versenyt rendezett, melynek során megadott műformában (szonett), kötött rímekkel kellett verset írni Szabó Lőrinc péniszéről. A versenyművek kézirata ezután Szabó Lőrinc birtokába került, aki több mint húsz évvel később, 1943. november 18-án rendezte össze a kéziratokat, az így összeállított füzetnek külön címlapot és tartalomjegyzéket készített, a dokumentumnak címet adott *(Tannhäuserék a Veneziában: Az 1920-as Parnasszus titkaiból: Versek és képek),* a kéziratokhoz és rajzokhoz rövid, gépelt és autográf javításokkal ellátott bevezetőszövegeket készített, melyek felidézik a több mint húsz évvel korábbi eseményt. Babits szonettje, csakúgy, mint Tóth Árpádé és a töredékben maradt Komjáthy Aladáré, nem a nyilvánosság számára készült, hanem egy baráti társaság intim közegének dokumentuma, éppen ezért a költő életében fel sem merült a publikálása.

Az 1916 és 1920 között keletkezett és kéziratban maradt művek között van kettő, mely az Ady–Babits kapcsolattörténet fontos dokumentuma. *[A szives ház elmaradt…]* kezdetű vers feltehetően egy 1916–1917 telén Adyval közös szánkóútjuk emlékét őrzi, a versben a téli jelenet vidámságát a háború ténye ellenpontozza. A versnek több kéziratos fogalmazványa is fennmaradt, ami azt mutatja, hogy Babits talán hosszabb időn keresztül, komolyan dolgozott a kézirat publikálható művé formálásán. Az MTA Ms 10.506. 39a fóliójának alsó szélén olvasható feljegyzés („világ”) miatt Melczer Tibor azt feltételezi, hogy a verset

Babits a *Világ* című lapba szánta volna, de az a háborús cenzúra miatt nem jelenhetett meg. (Melczer 1985, 98.) A költemény publikálási szándékára vonatkozó egyéb dokumentumot azonban nem ismerünk, ebben az időszakban Babitsnak nem jelent meg verse a *Világ*ban, Melczer feltételezésének valószínűségét gyengíti továbbá, hogy a „világ" láthatóan kis kezdőbetűvel van írva. Közvetlenül Ady halála után keletkezett a *[Te elindulsz…]* kezdetű vers. A versnek két fogalmazványa is fennmaradt. Az egyik egy kéziratos, a másik pedig gépírású fogalmazvány. Ady temetését az 1918. november végén alakult Vörösmarty Akadémia szervezte, melynek Ady első elnöke volt, az egyik alelnöke pedig Babits. A temetésen mások mellett beszédet mondott Babits is, aki a *Nyugat* íróinak nevében búcsúzott a költőtől, más nyilvános és névvel vállalt megszólalása költőtársáról ekkoriban nem volt, viszont nem sokkal a temetés után Kunfi Zsigmond közoktatásügyi miniszter kíséretében Székesfehérváron vett részt egy pedagógusgyűlésen, ahol Ady Endre *A magyar tanítókhoz* című versét szavalta. Bár ő szerkesztette a *Nyugat* 1919. évi 4–5., Ady emlékének szentelt számát, saját írása ebben a lapszámban nem jelent meg. Arra vonatkozóan, hogy a *[Te elindulsz…]* kezdetű verset miért hagyta ki az emlékszámból, nincsenek adataink. Mindkét Ady-versre igaz lehet viszont, hogy a költőtársához fűződő személyes viszony költői kifejezését nem tarthatta megfelelőnek Babits, ezért maradhatott el a periodikumokban való publikálás. Az Adyhoz fűződő viszony közvetlen kifejezésére találunk példát a *Recitativ* kötetben, a még megismerkedésük előtt 1911-ben elkezdett, de csak 1915-ben publikált *Ady Endrének* című verset, és Ady jelenléte a *Nyugtalanság völgyé*ben is érzékelhető, neki ajánlja Babits a *Kakasviadal*t, s a *Korán ébredtem* című versen is kimutatható Ady verseinek hatása. (Rába1981, 550.) Mindezekkel együtt is *Nyugtalanság völgyé*ben az Adyra emlékező verseknek nem volt helyük.

A kötetkompozíció vizsgálata során látható, hogy az *Isteni színjáték*ot idéző szerkezet kialakítása szempontjából kulcsfontosságú szerepe van az ars poétikus tematikájú műveknek. Az *[Ó lira, lira…]* kezdetű vers egy időben keletkezett a *Dal, prózában* és a *Zsoltár férfihangra* című versekkel. Rába György párhuzamot feltételez az 1917 júniusa után keletkezett versek jóságkultusza és formai-nyelvi egyszerűségre törekvése, valamint az expresszionizmus között. Ezt a párhuzamot igazolhatja az *[Ó lira, lira…]* című vers is, melynek megszólítottja maga a költészet, szemléltető hasonlata pedig a háborús sérülés okozta sebből előömlő vér, valamint a pók által kábító fonállal befont lélek borzalmat keltő képe. A *Nyugtalanság völgyé*be az *[Ó lira, lira…]* leginkább a *Csillagokig!* helyére kerülhetett volna, mely azonban jobban illeszkedik a *Commedia* motívumvilágához, és a forradalmak személyes és poétikai konzekvenciáit levonó versek után Babits jobbnak láthatta a kötetet a szociális felelősségvállalás programját megfogalmazó verssel zárni.

A Dante-párhuzam miatt lényeges szövegcsoportot alkotnak a szerelmi tematikájú versek is. Mint látható volt, a kötet ide sorolható művei közül egyik sem tekinthető olyan versnek, mely az adott költői periódusban életrajzilag hiteles szerelmi élményből született volna, noha Babits 1919–1920 közötti időszakában is találunk ilyet: a Boncza Bertához fűződő kapcsolatot. A *Régi friss reggeleim*ben említi a nőt azon a becenéven, ahogy a családja és Ady szólította („jön Lánykó, nagy szemében hoz huncut örömöket / – mily öröm énnekem hogy öröm vagyok én neked, s elindítád a lankadt órát, szivemet!"), ezen túl azonban az érzelmi viszony természeténél fogva nem illeszkedett ahhoz a szerelemábrázoláshoz, amelyet Babits a *Nyugtalanság völgye* adott szövegcsoportjában bemutatni kívánt. Kivétel ez alól a *Költészet és valóság* című életrajzi prózában szereplő *[A másnapok kifutója],* melynek alapszituációja a szeretett személyre való emlékezés és a keserű önvizsgálat, ezáltal beilleszthető lett volna a Dante–Beatrice-viszony alapmodelljébe, feltehetőleg azonban – ahogy erről fentebb már szó volt – a kötet már a kiadás fázisában volt, amikor a vers keletkezett.

Szintén kész, és mivel két gépiratos példánya is fennmaradt, vélhetően már publikálásra előkészített vers a periódusunk legvégén keletkezett *Az elveszett kincs,* melyet Török Sophie a vers gépiratára írt évszám szerint 1910-re datált, és ezzel a dátummal jelent meg az 1945-ös összegyűjtött versek között is, és ezt az adatolást tartalmazza a kéziratkatalógus is. A kéziratos hagyaték vízjelek és papírminőség alapján történt vizsgálata azonban bebizonyította, hogy *Az elveszett kincs* fóliója *[A másnapok kifutója]*-nak más tételszámon őrzött géppapírjának félbetépett darabja (Kelevéz 1998a, 217.), tehát *Az elveszett kincs* is mindenképpen 1919 után keletkezett, minden bizonnyal már a *Nyugtalanság völgye* kötet összeállítását követően. Arra vonatkozóan, hogy Babits miért nem publikálta folyóiratban, illetve illesztette be valamelyik következő kötetébe, nincs adatunk.

A kéziratos hagyaték 1916 és 1920 között keletkezett anyagában több olyan műegészként felfogható szöveget is találunk, melyek tematikusan a *Nyugtalanság völgye* ötödik nagy szövegegységével rokonítható. Ezek a versek, melyek a családi ház környezetét és a szekszárdi tájat idézik meg, illetve a szubjektum újrateremtését hajtják végre. Az 1918 szeptemberében keletkezett *[A holdvilág ma nyájas és kövér…]* kezdetű vers szintén megidézi a Szekszárd környéki tájat, de a mű középpontjában az éjszakai ég látványa által elindított, az emberi létezés lényegére való rákérdezés áll. A versvilág időbeli keretét is kitágítják az ókori történelemre való utalások. A költő OSZK-ban őrzött hagyatékában található fogalmazvány azt bizonyítja, hogy Babits sok időt fordított a vers, különösen a nyitó versszak kidolgozására, a késznek tekintett szöveget le is tisztázta, végül azonban a mű mégsem jutott el a folyóiratban történő publikálás fázisába. Szintén illeszkedik a kötet ötödik szövegegységébe a *Pihenés* című vers, mely ugyancsak a múltra való emlékezés és a szubjektum önreflektív újrateremtésének versbeszélői szituációját jeleníti meg. A poétikai szempontból legérdekesebb a *[Künn*

kacag az enyhe, tarka nyár…] kezdetű fogalmazvány is 1920 késő tavaszán vagy kora nyarán, feltehetően május végén született, amikor Babits Szekszárdon tartózkodott. A versben a szubjektum megkettőződése történik meg, a versbeszélő az agyában működő „mérnök"-öt írja le, akinek/aminek „esze van, de mégis gép csak", és „lelke nincs".

A *Reggeli szél* címével és tematikusan is szintén beilleszthető lett volna a *Nyugtalanság völgye* ötödik szövegegységébe. Érdekes és egyelőre megválaszolatlan kérdéseket vet fel a vers keletkezés- és a feltehetően elmaradt kiadástörténete, mely a következőképpen rekonstruálható: az 1915 végén–1916 elején lejegyzett első fogalmazványokat Babits 1919 tavaszán elővette, s bedolgozta az éppen készülő versébe, melyet azonban ekkor nem fejezett be. 1919–1920-ban a történelmi események és az őt ért támadások („Mint kunok űzte bús legény") hatására hasonló lelki válságban volt, mint 1915–1916-ban, amikor Rákosi Jenő indított ellene sajtókampányt. Ennek a negatív érzelemnek a költői kifejezésére lejegyzett fogalmazványokat aktualizálta új versében úgy, hogy a korábbi fogalmazvány háborúra történő utalásait elhagyta. A kéziratot 1919 végén vagy 1920 elején minden bizonnyal publikálási célból legépelte, és a gépiratot ceruzával javította. A PIM V. 537. fólió rektóján olvasható gépírású tisztázat jobb felső sarkában bélyegzővel, illetve ceruzaírással olvasható rájegyzés („Érkezett: 1920. I. 30. Elfogadva"), valamint az OSZK Fond III/1698. 6. fólió rektóján található gépírású tisztázaton lévő Török Sophie-tól származó megjegyzés („Szemle") alapján feltételezhető, hogy Babits a vers gépiratát publikálási céllal elküldte egy lapnak, mivel a PIM V. 537. fólió rektóján fennmaradt gépirat Mikes Lajos hagyatékában található, valószínűleg *Az Est Lapok* valamelyikének, a *Reggeli szél* periodikumban való megjelenése azonban jelenleg nem ismert.

A *Nyugtalanság völgye* kompozíciós elveinek értelmezése és a kötet összeállításához Babits számára rendelkezésre álló szövegállomány vizsgálata alapján összegzésképpen megállapítható, hogy Babits nemcsak a versek kötetté szerkesztése során alakította rendkívül tudatosan Dante *Isteni színjáték*ának hipertextuális transzformációjaként a *Nyugtalanság völgye* kompozícióját, hanem maga az alkotómunka is a formálódó nagy szövegegység vízióját szem előtt tartva folyhatott.

A *Nyugtalanság völgye* kiadástörténete

A kötet megjelenésének kiadói háttere

A *Nyugtalanság völgye* Táltos Kiadó által 1920 végén kiadott kötetének szennycímlapján a kiadó köralakú logója látható, mely egy ágaskodó, hátra forduló lovat ábrázol. A belső címlap hátoldalán a szerzői jogra és a kiadásra vonatkozó információkat olvashatunk: „Ebből a könyvből 1000 példány készült finom famentes papiron. Ezenfölül 100 számozott amatőr-példány legfinomabb meritett papiron, a költő kezevonásával." Ugyanakkor az Athenaeum Kiadónak 1921. február 22-én küldött hivatalos levelében Babits meghatalmazza új kiadóját, hogy a Táltosnál megjelent köteteinek készletét a bolti ár 45%-áért vegye át. A levélben megadott listában a *Nyugtalanság völgye* mellett 1300 példányt említ. (Babits 2014, 21–22.)

A Táltos Kiadó, ahol a kötet megjelent, a Babits nemzedékéhez tartozó Inárcsi Farkas László könyvkiadói vállalkozása volt, melyet 1915-ben alapított, célja az új magyar irodalom kiadása volt. Kifejezetten a kortárs magyar irodalomra fókuszáló kiadó a Nyugat Kiadó mellett nem volt másik ebben az időszakban, bár a korszak jelentős kiadói, az Athenaeum, a Tevan és a Kner is adott ki modern irodalmat. A *Nyugat* folyóirat esetében a működés anyagi biztonságának megteremtését is szolgálta (volna) a lap mellett folytatott könyvkiadói tevékenység, melynek érdekében létrehozták a Nyugat Könyvkiadó Részvénytársaságot, a könyvterjesztés érdekében több nagy kiadóval (Révai Testvérek, Athenaeum) is együttműködtek, a rentábilis működés érdekében nyomdát is vásároltak. (Buda 2000, 31–63.) A Nyugat Kiadó első három könyve még 1909-ben megjelent, Gellért Oszkár, Kemény Simon könyvei mellett Babits bemutatkozó kötete, a *Levelek Iris koszorújából* is itt látott napvilágot. 1920 előtt Babits könyveinek többsége (három verseskötete, a *Levelek Iris koszorújából* és a *Herceg, hátha megjön a tél is!* két kiadása és a *Recitativ,* valamint a *Két kritika* és az *Irodalmi problémák*) a Nyugat Kiadónál jelent meg. A folyamatosan anyagi gondokkal küzdő *Nyugat* folyóirat és az azonos nevű kiadó 1913-ban kettévált, a kiadó működésében az Athenaeum szerzett döntő befolyást, ennek ellenére 1917-ben a Nyugat Kiadó gyakorlatilag csődbe ment, ezzel Babits is kiadó nélkül maradt. (Buda 1997, 604–612.)

A *Nyugtalanság völgye* megjelenése előtt Babitsot feltehetően a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt-hez kötötte szerződés több könyv kiadására, de korábban a Nyugat Kiadó könyveit is a Hatvany Lajos érdekeltségi körébe tartozó Pallas nyomdája készítette, itt jelent meg a *Herceg, hátha megjön a tél is!* második kiadása, valamint az *Irodalmi problémák,* és a Révainál megjelenő *Isteni színjáték* nyomdai munkáit is a Pallas végezte. Pontos dokumentáció hiányában nem világos, hogy hogyan is alakult a Pallas és Babits kapcsolata. Babits a kritikai kiadás által 1919. november 3. és december 5. közé datált, de feltehetően még november 3.,

azaz Szekszárdra utazása előtt (Róna 2014, 635.) Komjáthy Aladárnak írt levelében megemlíti: „Azonkívűl Sanyi [Babits Sándor] ne feledje el, mentül hamarább megsűrgetni Pallasnál az ott levő 3 könyvem, főleg a novellaskönyv megjelenését!" (Babits 2012, 24.) Schöpflin Aladár Hatvany Lajosnak küldött 1920. május 31-i leveléből is úgy tudható, hogy Babits ezt megelőzően a Pallasszal állt szerződésben, de az aláírt kontraktus egyik félnek sem felelt meg. Mivel a levélrészlet nemcsak a kiadóváltás hátterére, hanem Farkas László kiadói tevékenységére is rávilágít, ezért érdemes hosszabban is idézni: „A Pallasszal annak idején kötött szerződése egyáltalán nem felelt már meg a mai pénzviszonyoknak, és egzisztenciáját semmiképpen sem biztosította. Ezenfelül a Pallasznál lévő két kész könyve kiadásáról, illetőleg megjelentetéséről nem tudtak, vagy nem akartak neki semmi határozottat mondani. Bizonyos, hogy a két könyv, melyeket azóta a Táltos már rég, még a tél derekán kiadott a Pallasnál máig nem jelent volna meg. A Pallas igazgatóságában nem volt még árnyéka sem az iránta való előzékenységnek, sőt inkább azt éreztették vele, hogy a szerződés terhükre van, s mikor ő a szerződés felbontását kérte, nem is nagyon leplezték örömüket azon, hogy ezt a kívánságát módjukban van teljesíteni. Mindenképpen érezhető volt, hogy Babits neve Vári úrnak [Vári Dezső, a Pallas irodalmi és nyomdai RT. cégvezetője] nem jól hangzik, és mindenképpen érthető, hogy Babitsot ez mélyen sértette. Ezzel szemben Táltos hetekig járt utána, százféle módon kimutatta, hogy milyen nagy súlyt fektet rá, s emellett olyan feltételeket ajánlott neki, melyek egzisztenciáját nagyjában biztosítják, s legalább a nélkülözéstől megóvják. Két könyvét azonnal piacra is dobta a Táltos, s mindenképpen igen kuláns [előzékeny] kiadóként viselkedik vele szemben. Neki tehát teljesen lehetetlen volt másképp tenni, s mikor a dolog válságosra fordult, te magad sem mondhattál volna neki mást, mint hogy tegye meg." (Schöpflin 2004, 207.)

Schöpflin leveléből is látható, hogy kiemelten fontos a szerző és a kiadó közötti személyes jó viszony. Farkas László, akit baráti körében az általa alapított és vezetett kiadó után általában csak Táltosként emlegettek, rendszeres vendége volt a Centrál kávéháznak, ami ekkoriban íróknak, köztük Babitsnak és legközelebbi baráti társaságának (Komjáthy Aladárnak és Szabó Lőrincnek) is kedvelt törzshelye volt, így Táltos neve gyakran előfordul Szabó Lőrinc *Kisnaplójában*, a *Tücsökzene* kötet *Centrál* című versének tablóján szintén feltűnik ő is. Szabó Lőrinc maga is készített fordításkötetet a kiadó számára Omar Khajjám műveiből, s eredetileg Babits, Szabó Lőrinc és Tóth Árpád Baudelaire *Romlás virágai*nak fordítására is a Táltossal szerződtek. Az eredeti tervek szerint Baudelaire kötetének fordítását a Táltos Kiadó a francia költő születésének századik évfordulójára, 1921-re adta volna ki, a *Romlás virágai* azonban végül csak 1923-ban, a Genius Kiadónál jelent meg.

Babitsnak a Táltos Kiadóvállalattal kötött kiadói szerződése a hagyatékban nem maradt fenn, és egyelőre más archívumban sem bukkantunk a nyomára.

Megtalálható viszont Szabó Dezsőnek a Táltossal 1919. szeptember 12-én kötött, közjegyzői okiratba foglalt szerződése Budapest Főváros Levéltárában (HU BFL – VII.203 – 1919 – 0556). A jó személyes kapcsolat mellett nyilván kölcsönösen meghatározóak volt az anyagi érdekek, illetve a kiadót és a szerzőt illető egyéb kötelezettségek. A Szabóval kötött megállapodás kiterjed az író valamennyi szerződéskötés után születő művére, valamint a korábban kiadott művek újrakiadására, beleértve ebbe az összegyűjtött műveket is. Az illusztrált kiadások honoráriumáról minden esetben külön megállapodást köt a szerző és a kiadó. Antológiában való megjelenés esetén a honorárium 50–50% arányban oszlik meg, viszont a kiadói jog nem vonatkozott Szabó Dezső műveinek fordításaira, a folyóiratokban és a napilapokban megjelent írásokra. A szerződés értelmében Szabó Dezsőnek évi egy regény, és egy kötetnyi novella kéziratát kellett átadni a Táltos részére. Ennek fejében szépirodalmi művek (regény, novella) esetében a bolti ár 20%-a, tanulmányok esetében a bolti ár 15%-a illette meg a szerzőt (a jogutódok esetében ez 10%-ra, illetve 5%-ra csökkent). A bolti árat a kiadó állapítja meg, de azt csak a szerző hozzájárulásával változtathatja meg. Ezt a százalékos összeget a szerző a könyv megjelenésekor kapta meg, ezen kívül minden hónapban 3 000 korona előleget kapott, melyet a kiadáskor esedékes honorárium összegéből elszámoltak. Minden bizonnyal a Táltos Kiadóvállalat nem sokkal később Babitscsal is hasonló tartalmú szerződést kötött.

1920 januárjában már a Táltosnál jelent meg – ahogy azt Schöpflin Hatvanynak írt levelében is említi – a *Pávatollak* című fordításkötet és a *Karácsonyi Madonna* című novellagyűjtemény (Róna 2014, 649.), ezt követte augusztus elején a *Recitativ* második kiadása, karácsony előtt a *Nyugtalanság völgye* és 1921 karácsonyára Jaschik Álmos címlaptervével és saját kezűleg színezett illusztrációival a *Laodameia.* Az Athenaeumnak küldött 1921. február 22-i levelében Babits említi, hogy az év folyamán a Táltos ki fogja hozni a *Levelek Iris koszorújából* harmadik kiadását is (Babits 2014, 22.), ez azonban a következő évben már a Athenaeum gondozásában jelent meg.

A Táltos szépirodalmi könyveiből készített ún. amatőr kiadást is, mely jobb minőségű papíron, számozottan, a szerző és az illusztrátor aláírásával jelent meg. A Táltos mindazonáltal ügyelt arra, hogy ezek a díszesebb kiadások is elérhető áron kerüljenek forgalomba. A *Nyugtalanság völgye* a *Corvinában* december 3-án megjelent hirdetés szerint háromféle kiadásban jelenik meg: „közönséges, famentes és merített papíron számozott amateur kiadásban. Ára kb. 25–, 45– és 60– korona lesz." A december 31-i híradás szerint viszont a kötet két kiadásban kapható: 30 koronáért, illetve a „finom példány" 45 koronáért.

Babits mellett a Táltosnál jelent meg könyve Cholnoky Lászlónak, Hevesi Sándornak, Kárpáti Aurélnak, Krúdy Gyulának, Móricz Zsigmondnak, Nagy Lajosnak, Tersánszky Józsi Jenőnek, Török Gyulának, de 1919-ben a Táltos adta ki Szabó Dezső *Az elsodort falu* című regényét is. Farkas László a kiadó alapítá-

sakor Tevan Andor modern tipográfiai irányát és kötészeti technikáját tartotta mintaadónak, működésének első felében könyveinek illusztrációjára a szecesszió népies iránya volt a jellemző, 1920 után azonban szakított a szecesszióval, kiadványai kevésbé voltak illusztráltak, kivétel ez alól Babits fent említett *Laodameiá*ja. „A Táltos jelentőségét elsősorban abban látjuk – összegzi a kiadó működését Szíj Rezső –, hogy az új magyar irodalomnak a *Nyugat* mellett, mondhatni főkiadója lett, s hogy a könyvművészeti törekvések mellett a tömegigényeket tisztes kiadói színvonalon igyekezett kielégíteni. Így tehát rövid, mindössze kilenc éves fennállása alatt nemcsak az új magyar irodalom istápolása terén szerzett érdemeket, hanem az amatőr-bibliofil könyvkultúra terén is." (Szíj 1969, 41.) Babits levelezéséből az is kiderül, hogy a kiadókkal a költő megbízásából főként a szerződések és a honoráriumok ügyében unokaöccse, az ügyvéd végzettségű Babits Sándor tárgyalt, időnként pedig Komjáthy Aladár járt el az ő ügyében is.

Babits a Táltos Kiadóval 1919. október 20-án és december 1-én kötött kiadói szerződést, mely 1921. év végével kölcsönös megegyezés alapján megszűnt. Még élt tehát a Táltos Kiadóval a szerződés, amikor Babits 1920. december 30-án új megállapodást kötött az Athenaeum Kiadóval. A PIM Mikes-hagyatékában található néhány erre vonatkozó feljegyzés, amelyekből kiderül, hogy Babitsnak az Athenaeumhoz való átszerződését Mikes Lajos intézte, akivel Babits jó baráti viszonyt ápolt. Az egyik cetlin Mikes „Babits-ügy" cím alatt néhány adatot jegyzett le – feltehetően az Athenaeum számára – Babits kiadói problémáiról. (V. 2179/229.) Nem tudjuk pontosan a feljegyzések keletkezési idejét, de a 3. fólión *A gólyakalifa* angliai kiadása 20 000 példányának hazahozataláról van szó 1920. december 4-i határidővel, a feljegyzések tehát minden bizonnyal ezt legalább néhány héttel megelőzően, de még bizonyosan a *Nyugtalanság völgye* megjelenése előtt születtek. Az első fólión a következő olvasható: „Átadom Babits-levelét. Tessék ellenlevelet visszaírni neki. Átadom vele együtt a Táltos-levelét is eredetiben és másolatban." Mikes egyben utasítja az igazgatót, hogy lépjen kapcsolatba a Táltossal. Ez alapján elképzelhető, hogy Babits kezdeményezte a kiadóváltást, noha ugyanezen a fólión található egy elszámolás is, mely szerint Mikes 7 500 koronát keresett a „Babits-ügyön", tehát neki is anyagi érdeke fűződött ahhoz, hogy Babits az Athenaeumhoz szerződjön. Erre a közvetítőszerepre utal egyébként az Athenaeummal 1920. december 30-i szerződés nyitó bekezdése is, illetve az a tény, hogy ugyanezen a napon ugyanannál az ügyvédnél (Dr. Salusinszky Gyula) megszületett egy másik megállapodás Babitsnak *Az Est Lapok*ban történő publikálásával kapcsolatban, mely szövegszerűen is utal az Athenaeummal kötött szerződésre. Mikes kezdeményező szerepét erősíti az a tény is, hogy a Farkas László által Babitsnak küldött 1921. február 21-én kelt levél toll- és ceruzaírású fogalmazványa is megtalálható ebben a palliumban (OSZK Fond III/1693.) *Az Est Lapok* előfizetői ívének rektójára lejegyezve. (A Táltos levele Babits Mihálynak 1921. február 21-én, Fond III/1693/33.) Mikes szerepére, valamint a Táltos Kiadó

és a kiadóhoz szerződött írók, költők nagyobb kiadókkal szembeni piaci hátrányára világít rá Farkas évtizedekkel későbbi visszaemlékezése is: „Mikes némi kerülgetés után nyíltan megmondta, hogy ő el akarja tőlem csábítani Móriczot és Babitsot. Avval érvelt, hogy két ilyen kitűnő írónak, olyan kiadóra van szüksége, amely kellő apparátussal tud kiállni mellettük, akinek sajtója van, a szükséges reklám beállításához és meg van a kellő összeköttetése, hogy a sajtó többi részét is irányítani tudja. // Beláttam, igaza van az Athenaeum meg a két író szempontjából. Nekem ez fájdalmas veszteség volt." (Farkas 1968, 1993.)

Mikes a PIM-ben található feljegyzésben számba veszi azokat a Babits-köteteket (*Levelek Iris koszorújából* második kiadása, valamint az *Irodalmi problémák*), amelyek már elfogytak, és amelyeket – a feljegyzés szerint – a Táltos köteles lett már újra kiadni. Ezek az információk minden bizonnyal Babitstól származtak, s jelezhetik a Táltossal szembeni elégedetlenségének okát is. A Táltos levelét megelőzően, de már a megkötött megállapodás után Babits 1921. január 26-án Mikesnél járt, és egy cetlin négy pontba szedve a következő feljegyzést adta át: „1. titoktartás év végig / 2. év végétől kezdve / 3. 200 pd. ingyen a Táltosnak vagy hirdetések / 4. 50%-ért veendők át a könyvek." (Babits Mihály és Mikes Lajos feljegyzései Babits műveinek kiadási problémáiról, PIM V. 2179/230.) Az első két pont minden bizonnyal az Athenaeummal már megkötött megállapodás érvénybe lépésére vonatkozik, míg a másik kettő a Táltossal való megegyezés részleteire utal.

A már megjelent Babits-művek listája az 1920. december 30-án megkötött kiadói szerződésnek is része volt, ez az eredetileg 1927. október 31-ig szóló megállapodás tekinthető alapszerződésnek, amennyiben ugyanis 1927. január 15-ig egyik fél sem mondja fel a megállapodást, az újabb három évre meghosszabbodik, s a három év leteltével hasonló feltételekkel kerül újabb meghosszabbításra. A következő években ezt az alapszerződést pótszerződések egészítették ki. Az Athenaeummal kötött megállapodás annak érdekében, hogy a szerző anyagi érdekei ne sérüljenek, a szerzőnek a könyvek kiadásából származó jövedelmét – hasonlóan, mint a Szabó Dezső és a Táltos Kiadó közötti megállapodás – százalékban határozta meg, így az arányban volt a könyvek kelendőségével és a kiadó bevételeivel is. A százalékos részesedés a következőképpen nézett ki: eredeti verses kötetek után a bolti ár 15%-a; egyéb művek első kiadása esetén a bolti ár 12%-a, második kiadás után 13%, a harmadik és többedik kiadások után 15%. Ezek a százalékos arányok látszólag kedvezőtlenebbek, mint a Szabó Dezsővel kötött szerződésben, viszont amíg a *Nyugtalanság völgye* a Táltosnál összesen 1100 példányban jelent meg, addig az Athenaeum első kiadás esetén minimum 3000 példány kiadását garantálta, második kiadás esetén pedig a példányszám úgy alakult, hogy az első kiadással együtt legfeljebb 6000 példány volt kiadható. Mindez azt jelenti, hogy alacsonyabb százalékos jövedelemkulcs ellenére is Babits nagyobb bevételre számíthatott. Ezen felül az Athenaeummal kötött

szerződés értelmében a megállapodás érvénybe lépésekor Babits 100 000 korona előleget kapott, melyet a könyvei megjelenése után járó előlegekből vontak le. Ugyanakkor a kiadó „Babits Mihály könyvei" címen számlát nyitott a szerzőnek, amelyen pontosan vezették a kötetek után járó jövedelmet és a felvett előleget is. (Babits Mihály elszámolásai az Athenaeummal, Fond III/1733.) „Ehhez hasonló, rangos, előnyös szerződést csak Móricz Zsigmonddal kötött a kiadó" – állapítja meg az Athenaeum történetét feldolgozó monográfiájában Kiss István. (Kiss 1980, 143.)

A fentebb már említett, Táltos Kiadó által 1921. február 21-én kelt hivatalos levél értesítette a költőt a szerződéses viszony megszűnéséről, és az el nem adott könyvek értékesítési jogáról. (Babits 2014, 19–20.) Babits még másnap szintén hivatalos levélben kereste meg az Athenaeum Kiadót, és az 1920. december 30-i megállapodásra hivatkozva lemondott a szerződésben foglalt és 1921. december 31-ig meghosszabbított visszalépési jogáról, azzal a korlátozással, hogy a szerződés csak 1922. január 1-jén lép életbe. Ugyanekkor megbízta az Athenaeumot a Táltosnál megjelent könyveinek átvételére. (Babits 2014, 21–22.) Ezt követően Babits köteteinek kiadója az Athenaeum lett, ahol már 1916-ban megjelent az Oscar Wilde-fordításkötete, Shakespeare *Vihar*jának fordítása és *A gólyakalifa* is.

A *Nyugtalanság völgye* nyomdai kivitelezésének problémáiról

Mindebből látható, hogy Babits nem volt maradéktalanul elégedett a Táltos kiadói tevékenységével, főként a már elfogyott kötetek újrakiadásának elmaradása sérthette szerzői és anyagi érdekeit, ezért már a *Nyugtalanság völgye* megjelenése előtt kezdeményezte a kiadóváltást. Döntésének helyességében a *Nyugtalanság völgye* rendkívül rossz nyomdai kivitelezése is megerősíthette. Ennek ugyan írásos dokumentuma eddig nem került elő, viszont a problémával a kritikai kiadás verseinek sajtó alá rendezése közben szembesültünk.

A *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai munkálataiba ugyanis több hiba csúszott, ezért Babits – még a könyv forgalomba kerülése előtt – szembesülve a rossz nyomással – részletes hibajegyzéket készített. A *Nyugtalanság völgye* PIM-ben őrzött nyomdai kéziratkötegében (PIM V 1612) egy autográf hibajegyzék is megtalálható, melyet idegen kéztől származó rájegyzés szerint kemény papíron a könyvhöz mellékeltek pótlapként kell kinyomni. Az alább részletezett probléma indokolja a feltehetően a szerzőtől származó kikötést is: „Korrektúrát okvetlenül kérünk." Az átnézett példányok közül ez a kinyomtatott pótlap több esetben is fennmaradt, néhány esetben a tulajdonos a borító belső lapjára ragasztva őrizte meg. A hibalistát, mely közli az adott versrészletek helyes szövegét, a következő bevezető előzi meg: „E könyv különböző példányaiból technikai okokból betűk és szavak estek ki. Kérjük az olvasót, hogy a megcsonkult sorokat olvasás előtt

egészítse ki, a következőképpen:" Ezt követi 15 versrészlet a szerző részéről pontosnak szánt szövege.

A hibajegyzéken kívül nem ismerünk más dokumentumot, amely a *Nyugtalanság völgye* sajtóhibáira vonatkozna. Babits feltehetően a kiadón keresztül értesült a problémáról, Farkas Lászlóval viszont napi szinten találkozhatott a Centrál kávéházban, ezért sem maradhatott ennek írásbeli lenyomata. De talán ennek tudható be, hogy az Athenaeummal kötött kiadói megállapodás VI. pontja kimondja: „Az egyes müvek nyomdai betüinek, formájának, külalakjának megállapításánál az Ön véleményét feltétlenül kikérni tartoznak és a nyomdában olly utasítást kell adnunk, amely alapján Ön a nyomdai személyzettel közvetlenül érintkezhetik, és igy módjában áll a mü nyomdai előállítását ellenőrizni." (OSZK III/1693/1.) A hagyatékban található levelek (például Gellért Oszkáré vagy a Babits Angyalé) írói – érthető módon – diszkréten kerülik a kötet nyomdai hiányosságaira történő utalást (Babits 2012, 178–179; 182.), csakúgy, mint a *Nyugtalanság völgyé*ről született kritikák, egyedül Déry Tibornak a kassai *Szabadság* című lapban 1921. március 23-án és 24-én két részletben közölt átfogó bírálatának zárlata jelzi az olvasó számára: „A könyv sajtóhibái olvasás előtt kijavítandók."

Babitscsal nem először fordult elő hasonló eset. Még pályája kezdetén a *Nyugat* 1909. évi január 1-i számában az *Ó éjszaka!* című vers utolsó versszakának első sora („Melegítő hűs, zajtáplálta csend") utolsó nyolc betűje és az ugyanezen az oldalon található *Sirvers* 9. sorának („Nincs jobb világ a másvilágnál,") utolsó három betűje és – feltehetően – a sor- és tagmondatzáró vessző esett ki. Bár a versek és általában a *Nyugat* adott lapszámának nyomdai kivitelezése lényegesen jobb minőségű volt, mint a *Nyugtalanság völgyéé*, a szerkesztő, Fenyő Miksa Babitsnak Fogarasra küldött leveléből képet alkothatunk a probléma súlyosságáról: „Most jött ki a Nyugat ez évi elsö száma és mi megdöbbenéssel látjuk, hogy az ön szép verseibe fertelmes sajtóhibák csusztak be; helyesebben: egész szavak a gépben letöredeztek. Már most nem tudjuk, mit csináljunk. A nyomdát nyilván ott hagyjuk, de ettöl nem lesz <jobb> |:épebb:| az ön verse. Nyilván ujra közöljük, vagy a hibát helyreigazítjuk, vagy valamit." (Babits 2005a, 182.) Bár a nyomda elhagyására vonatkozó perspektíva felvillantása kissé túlzónak tűnhet, a *Nyugat* következő számában helyreigazítás jelent meg az alábbi szöveggel: „A »Nyugat« január 1-i számának 45-ik oldala nyomtatás közben megsérült. Az agyonnyomott verssorok: Babits Mihály »Ó Éjszaka« c. versében az utolsó versszak első sora: »Melegítő hűs, zajtáplálta csend« – és Babits Mihály »Sirvers«-ében a második versszak első sora: »Nincs jobb világ a másvilágnál«."

A hibák rendszertelen szóródása (lásd a mellékelt táblázatot) és a kéziratos hibajegyzék beszúrásai azt sejtetik, hogy Babits több példányt átnézve készítette el a végül kinyomtatott és a kötethez mellékelt hibajegyzéket. Nyilván fontos volt számára, hogy könyvének olvasói legalább ezen a nem túl szerencsés módon rekonstruálni tudják műveit. Mivel azonban Babits nem a betűhiányok pontos

helyét adta meg, hanem azok minimum két szóból álló szövegkörnyezetét, ezért a bevezető szöveg és a pontosítások is magyarázatra szorulnak. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a *Nyugtalanság völgye* példányait megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy egyrészt a Babits által jelzett szöveghelyeken a hibák mindegyike egyszerre egy kötetben sohasem található meg. Erre vonatkozik a hibajegyzékben a „különböző példányaiból" kifejezés. Másrészt viszont azt is láthatjuk, hogy vannak olyan hibák, betű- és szókiesések, melyeket Babits maga sem regisztrált, vagy mert az általa átnézett példányokban nem szerepelt, ilyen lehetett az *Éji út* 6. sorában a „kezéről" szóalak utolsó betűjének kiesése vagy *Az óriások költögetése* című vers 21. sorának betűhiányai. Az általam átvizsgált példányok mindegyikében megtalálható két hiba: az *Előszó* 4. sorában a „mert" kötőszó utolsó két betűjének és *A könnytelenek könnyei* 17. sorában a „szív" főnév utolsó betűjének a hiánya. Utóbbi sajtóhibát feltehetően Babits nem vette észre, a hibajegyzékben nem szerepel, és azokban a kötetekben, melyeket közeli ismerőseinek dedikált és saját kezűleg javított, ezt a hibát egy esetben sem korrigálta.

Még egy textológiai következményekkel járó jelenségre fel kell hívni a figyelmet. Babits a hibajegyzékben néhány olyan módosítást is végrehajtott, melyek a nyomtatás következtében előálló karakterhiányoktól függetlenül is eltérnek a nyomtatott szövegváltozatoktól. Ezek látszólag apróságok, vesszőnyi eltérések, a kritikai kiadást készítő sajtó alá rendező szempontjából azonban ezek teljes értékű és éppen ezért kiemelendő szövegeltérések. Ilyen az *Előszó* 9. sora („mint gonosz erdőben farkasok"), melynek végén sem a vers kéz-, sem a gépiratos előszövegében nem található vessző, de a *Nyugat*ban megjelent változatban sem szerepel, a hibajegyzékben – annak kéziratos és nyomtatott változatában – viszont igen. Hasonló a helyzet az *Éji út* utolsó sorával („kiki azokkal akiket szeret s nem hagynók el soha őket!"), ahol a hibajegyzékben a „szeret" szó után szúr be Babits egy vesszőt, mely sem a vers első megjelenésekor, sem a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai dossziéjában található, Babits által javított nyomtatványon, sem a kötet sérülésmentes szöveghelyein nem található meg. Arra vonatkozóan, hogy a korrektúrában már végrehajtotta volna ezeket a módosításokat, de ezt a nyomdában nem vezették volna át, nincs adatunk, mivel nem ismerjük a kötet Babits által javított korrektúrapéldányát. A központozás Babits verseinek esetében egyébként általában is rendkívül következetlen, és ezt erősíti meg az a tény is, hogy míg az *Előszó* esetében a vers újabb kiadásaiban sem szerepel a hibajegyzékben feltüntetett vessző, az *Éji út* utolsó sorába beszúrt írásjel megtalálható az 1928-as *Versek*ben és az 1937-es *Összes versek*ben közölt szövegváltozatban. Még egy eltérést meg kell említeni. Az *Egy filozófus halálára* első sorának („Ész! mikor esztelen csatákba teuton örvény elragadt") első szava, mely a *Nyugtalanság völgyé*ben ritkítással van kurziválva, a hibajegyzékben kurziválás nélkül szerepel. Ebben az esetben feltehetően pusztán figyelmetlenségről van szó, vagy arról, hogy Babits a hibajegyzék összeállításakor nem tulajdonított jelentőséget a kurziválás jelzésének.

A kritikai kiadás szempontjából különösen nehéz helyzetet okoz, hogy ugyanannak a kiadásnak a különböző példányaiban a betűkiesésekből fakadó sajtóhibák lényegében véletlenszerűen fordulnak elő, az összes hibát eddig egyetlen példányban sem sikerült felfedezni, de olyan példányt sem találtunk, amelyben ne lett volna legalább öt sajtóhiba. A sajtó alá rendezőnek ugyanis kötelessége az adott mű különböző szövegváltozatainak eltéréseit a kritikai kiadás jegyzetapparátusában feltüntetni, oly módon, hogy munkája ellenőrizhető legyen. Ebben az esetben tehát dilemmát okoz, hogy a kiadás szövegeltéréseit hogyan jelenítsük meg. Ha ugyanis a *Nyugtalanság völgye* 1920-as kiadásának különböző példányaiban felfedezett összes sajtóhibát feltüntetjük, és valaki utána szeretne nézni, hogy pontosan regisztráltuk-e a szövegeltéréseket, meg kell vizsgálnia legalább az összes általunk átnézett példányt, hiszen egyetlen alapján biztosan nem fogja megtalálni az összes feltüntetett szövegeltérést. Végül úgy döntöttünk, hogy az egyes érintett versek szövegeltérései között a fentebbiek miatt ezeket a szövegeltéréseket nem tüntetjük fel, a kötet olvasója az említett sajtóhibák jegyzékét a bevezetőtanulmány mellékleteként találja meg.

A probléma megértéséhez közelebb visz, ha megvizsgáljuk az adott jelenséget, és igyekszünk rájönni, hogy milyen, a hibajegyzékben említett „technikai okok" miatt eshettek ki betűk és szavak a *Nyugtalanság völgye* kiadása során. A fentebb leírt eset, bármennyire is különösnek tűnik, nem egyedi jelenség, lényegében a könyvnyomtatás történetével egyidős, textológiai következményekkel is járó, alapvetően nyomdatechnikai és nyomdászattörténeti problémával állunk szemben. Már a Gutenberg által készített Biblia esetében megfigyelték, hogy ugyanabban a szedésben készült példányok között különféle szövegváltozatok vannak, ami ebben és a hasonló esetekben abból fakad, hogy a kézinyomdák időszakában a nyomtatás folyamatában a nyomdászok időnként leállították a nyomtatást, hogy a már kinyomtatott íveken felfedezett hibákat kijavítsák. Ennek köszönhetően egy nyomtatási folyamatban keletkeztek hibás és javított nyomdai ívek, de mivel a papír ekkoriban még igen drága volt, a hibás íveket is bekötötték, ezért találhatunk a korai kiadványok között olyan, egy szedésben készült példányokat, melyek eltérnek abból szempontból, hogy milyen arányban tartalmazzák a hibás és a javított íveket. (Agata 2003, 140.) Az angolszász terminológia erre, a nyomdában keletkezett, ugyanabban a kiadásban megfigyelhető eltérő olvasatokra alkalmazza a *press variant* vagy a *stop-press variant* kifejezést, a magyar nyelvű filológia az előbbinek megfelelő *nyomdai variáns* terminust használja.

Régi könyvek esetében számtalan oka lehet annak, hogy az egy szedésben készült kiadvány példányai között eltérések figyelhetők meg, ezek visszavezethetők a nyomdai kivitelezésre és az anyag minőségére, valamint arra, hogy az évszázadok során hogyan bántak a könyvvel mint tárggyal (mennyire rongálódott, csonkult stb.). A különbségeknek jelentős része tehát textológiai szempontból nem tekinthető relevánsnak, bár a nyomdászat- és a könyvtörténet számára érdekes

kérdéseket vethet fel. Egyetlen példát említve csupán: korábban azt feltételezték, hogy a nyomdai előállítás során a könyvek példányait a javítás előtti és utáni szövegállapotot őrző lapokból véletlenszerűen állították össze. Az újabb elemzések azonban kimutatták, hogy a javítás előtt és után nyomtatott ívek közel sem véletlenül kerültek egymás mellé az egyes példányokban, és ennek során nyomdai munkafolyamatokra, a kinyomtatott ívek kezelésére vonatkozóan is fontos felismerések születtek. (Dane 1996.) Habár a kora újkori irodalom történetéből jó néhány példát említhetnénk, legbehatóbban ezt a jelenséget a Shakespeare-filológia vizsgálta. Másrészt a Shakespeare-drámák nyomdai variánsainak összehasonlítása figyelemreméltó, más hasonló esetek vizsgálatában is használható innovációt eredményezett. A negyvenes évek végén Charlton Hinman Shakespeare-kutató hozta létre a mechanikus elven működő és később róla elnevezett Hinman Collatort, mely nagyban meggyorsította és precízebbé tette a nyomdai variánsok – korábban szabad szemmel, az egyes példányok átvizsgálásával végzett időigényes és más értelemben szintén mechanikus – összevetését. (Smith 2000.) Ma erre a feladatra már a digitális technológia kínál új lehetőségeket. (Agata 2003, 312.) Bár nem állíthatjuk, hogy a nyomdai variánsok problematikája a Shakespeare-filológia központi kérdései közé tartozna, mégis a fentebb jelzett technológiai fejlesztések mellett olyan valóban központinak tekinthető kérdésekkel is érintkezik, mint a szerzőség problémája, nevezetesen, hogy a javítások előtti vagy utáni változat áll-e közelebb a „szerző szándéka" szerinti szöveghez. (Egan 2012, 314–315.)

A nyomdai variáns problematikája tehát nem jelent újdonságot a filológiában, bár új, érdekes megfigyelésekre és hipotézisekre továbbra is alkalmat kínál. Kőszeghy Péter például Balassi Bálint istenes verseinek kiadástörténeti hagyományát vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy az 1633-as bécsi kiadás példányaiban megfigyelhető kézírásos javítások nem a későbbi olvasó bejegyzései, hanem még a nyomdában keletkeztek, tehát a kézzel való javítás is lehet nyomdai változat. (Kőszeghy 2014, 212.) Fehér M. István *Szövegkritika, kiadástörténet, interpretáció* című tanulmányában említi a Schelling kritikai kiadást, amelynek sajtó alá rendezői hasonló problémával szembesültek, mint mi a *Nyugtalanság völgye* kapcsán: „egy-egy Schelling-mű szövege egy azonos kiadáson belül is a vizsgált különböző példányokban kisebb-nagyobb mértékű eltéréseket mutatott." (Fehér 2009, 126.) Schelling szövegeinek kiadója korszerű radartechnikai vizsgálatokkal állapította meg, hogy a nyomtatás folyamán a szövegbe többször is belenyúltak, mivel nem volt elég ólombetű, ezért az egyes íveket szétszedték, újratördelték és -nyomtatták, közben pedig javították is. Ezt követően a nyomtatott ívhalmokból – ez esetben feltehetően – véletlenszerűen kötötték egybe az egyes példányokat. Mint alább látható lesz, a hibák jellegéből és szóródásából fakadóan a Babits-kötet esetében minden bizonnyal nem erről van szó.

A hibák szóródása igen változatos képet mutat, az átvizsgált harminc példányban a sajtóhibák szempontjából alig található két egyforma, ugyanakkor a hibák előfordulása mintegy húsz verssort érint, s jellemzően ezek is viszonylag koncentráltan fordulnak elő, a kötet harmincnyolc verse közül mindössze nyolc szövegét érintve. A *Nyugtalanság völgye* betűkieséses sajtóhibái közül – ahogy ezt fentebb már említettük – kettő van, amelyik minden példányban megtalálható, vannak viszonylag gyakran előforduló kiesések (például az *Előszó* 5., a *Szálló nap után* 52., az *Éji út* 17., valamint a *Fortissimo* 32–34. soraiban), vannak viszonylag ritka sajtóhibák, és van kettő, amire csak egy-egy példát találtunk az átvizsgált kötetekben (az *Egy filozófus halálára* 1. sorában és a *Fortissimo* 53. sorában). A tizenkilenc hibahely közül nyolc az első nyomdai íven található, a második nyomdai íven öt, a harmadikon négy, míg a negyedik és ötödik nyomdai íven egy-egy hibahely található. Azért is kell hibahelyekről és nem nyomda- vagy sajtóhibákról beszélni, mert egy-egy hibahelyen a nyomdahibák is variálódnak. A *Kakasviadal* 7–8. sora a vizsgált példányok közül háromban a 8. sort záró *l* betű kivételével teljesen kiesett, de van egy példány (PIM 41.018.), ahol csak a 8. sor első öt betűje hiányzik. Feltűnőbb ennél a *Fortissimo* 32–34. soraiban található viszonylag gyakori hibaegyüttes, ahol jellemzően az egymás alatti betűk estek ki a sorkezdő szavakból, de nem minden esetben, hiszen amíg abban a huszonhat példányban, ahol a hibaegyüttes lokalizálható, a 32. sor első betűje mindig hiányzik, a 33. sor első betűje huszonkét esetben, míg a 34. sor első két betűje tizenöt esetben esett ki.

A hibáknak ebből a véletlenszerű szóródásából arra következtethetünk, hogy azok nem a szedés során kerültek a kötetbe. Babits nyilván kapott korrektúrát vagy nyomdai levonatot a kötet kinyomtatása előtt, ha ezek a hibák már ott meglettek volna, nyilván jelzi, és a szedő azokat kijavítja. Az sem valószínű, hogy az összesen 1100 példányt a kötetek fogyása szerint több alkalommal nyomták volna, alkalmanként a szedőkeretet részben vagy teljesen szétszedték volna, mint a Schelling-kötetek esetében, és emiatt keletkezett volna a jelentős számú sajtóhiba, mivel a betűkiesések jelenléte egy-egy példányban ahhoz túl sok variációt ad ki. De az sem valószínű, hogy betűhiány miatt kellett volna időről időre szétszedni a szedőkeretet, hiszen az Apostol nyomda – ahogy alább arról még szó lesz – a viszonylag nagy fővárosi nyomdák közé tartozott. A példányokat átvizsgálva az is látható, hogy nem is az ívek festékezése okozhatta a betűhiányokat, ugyanakkor a *Régi kert* második rész második versszak utolsó sorában a „volna” v-jének egyik szára több példányban is elhalványult, a betű ennek ellenére kivehető. Ez azonban ugyanarra az okra vezethető vissza, mint a betűk kiesése. Szintén több példányban a *Csak a dalra* 1–3. sorain átlós irányban kb. egy betű szélességű festékhiány figyelhető meg. Utóbbi esetben feltehetően a nyomóalapra került szennyeződés okozhatta a hibát. Valószínű tehát, hogy a sajtóhibák és a *Csak a dalra* több példányban megfigyelhető festékhiánya már a nyomtatás fázisában a gépmester vagy nyomdagép hibájából kerülhettek a kötetbe.

A *Nyugtalanság völgyé*t az Apostol nyomdában nyomták, ugyanúgy, mint a *Recitativ* második kiadását. Voit Krisztina *A budapesti sajtó adattára, 1873–1950* című könyve alapján (Voit 2000.) 1920–1921-ben mintegy húsz kisebb periodikát nyomtak az Apostol nyomdában, emellett az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa alapján megállapítható, hogy Babits két kötete mellett jó néhány könyv is készült itt, zömében keresztény életmódra (például a nemi betegség elkerülésére és a keresztény házasságra) vonatkozó vagy felekezeti és politikai jellegű kiadványok, a szépirodalmi munkák viszonylag ritkának mondhatók. Több kiadványt átvizsgálva feltételezhető, hogy nem rendszeresen fennálló probléma okozta a *Nyugtalanság völgye* nyomdahibáit, hanem egyszeri technikai okra és/vagy emberi mulasztásra vezethető vissza. Az időbeli közelség és a szedés- és nyomdatechnikai hasonlóság miatt elsősorban a *Recitativ* kötet második kiadásának, valamint Seress Imre *A nagy háború legendái* című, Mühlbeck Károly és Volkoff Ulászló rajzaival illusztrált könyvének átvizsgálása tanulságos, melyekben ilyen és főként ilyen mértékű nyomdahibákkal nem találkozhatunk.

A nyomdahibák feltételezhető technikai háttere

Az Apostol nyomdát Novák László nyomdászattörténete a századforduló után alapított nagyobb budapesti nyomdák között tartja számon (Novák 1929, 6.), adatai szerint 1922-ben 23 szedőt, gépmestert és öntőt foglalkoztatott. A korabeli cégnyilvántartásokból és hírlapi cikkekből a nyomda történetének egyéb részletei is rekonstruálhatók. A jezsuiták által 1912-ben alapított Apostol nyomda részvénytársasági formában működött, és korábban a Mária Kongregáció tulajdonában volt. A történetéről nem sok adatot ismerünk, viszont 1919 februárjában minden napilap beszámolt a nyomda elleni, feltehetően politikai indíttatású támadásról. (Szénási 2023b, 120–123.) Nem tudjuk, hogy a rombolás során megsérült nyomdagépeket mikor sikerült helyreállítani, és a megsemmisített, szedéshez használt egyéb eszközök pótlására vonatkozóan sincsenek információink, mint ahogy azt sem tudjuk, hogy a román megszállás idején történt rekvirálások mennyiben érintették az Apostol nyomdai gépállományát. Bár teljes bizonyossággal nem lehet kizárni, hogy az 1919 februárjában végrehajtott rongálásnak is köze lehetett ahhoz, hogy másfél évvel később a *Nyugtalanság völgye* nyomásához használt nyomdagép nem tökéletesen működött, és ennek következtében került be bosszantóan nagy számú sajtóhiba Babits verseskötetébe, ez azonban nem valószínű. Sokkal inkább szerepet játszhattak ebben a korabeli nyomdászat társadalmi és infrastrukturális körülményei. Novák László néhány év távlatából úgy látja, hogy a háború után újjászerveződő nyomdaipar a Tanácsköztársaság alatt újabb válságba került, ami a következő évek nyomdaipari termelését is meghatározta: „A nyomorúság a kommün összeomlása után még inkább fokozódott: 1919 karácsonya táján a nyomdák általában szűkített munkaidővel dolgoztak,

s mégis ezrével voltak munka nélkül lézengő nyomdászaink. Ha később javult is valamelyest a helyzet: a cenzúra meg egyéb sajtói rendszabályok, a papiros-inség és ezzel kapcsolatosan a lapok terjedelmének korlátozása bénítóan hatott a sokat szenvedett magyar nyomdaiparra." (Novák 1929, 5.)

Arról sincsenek információink, hogy az Apostol nyomda milyen nyomdagépekkel dolgozhatott. Pontosan ismerjünk viszont a gyomai Kner nyomda gépállományának történetét, melyből esetleg képet alkothatunk az Apostol nyomdára vonatkozóan is. Kner Imre a vállalat fennállásának 60. évfordulójára írt összefoglalójából tudhatjuk, hogy a Kner nyomda az első világháború előtt négy gyorssajtóval rendelkezett (három, különböző típusú johannisbergi és egy Liliput gyorssajtóval), emellett két Victoria gyártmányú és két amerikai (Fuchs 1910, 27.) nyomdagépük volt. Ezalatt minden bizonnyal Liberty, Gally vagy Colts Amory típusú tégelyes gyorssajtókat kell értenünk, melyek közül az első volt a legelterjedtebb. Az Amerikában kifejlesztett nyomdagépeket európai, főként német gyárak fejlesztették tovább, ennek köszönhetően jött létre például a Victoria tégelyes gyorssajtó is. (Kner–Kner 1941, 5.) A nyomdagépek vásárlása igen költséges és lassan megtérülő befektetés volt, ezért a nyomdai vállalkozások gyakran használt gépeket vásároltak, melyeket a vállalkozás igényei szerint alakítottak át. Az olyan válságos időszakban, mint az első világháború alatti és utáni évek, még inkább számolni lehet a géppark amortizációjával, különösen, ha olyan nem várt események történnek, mint az Apostol nyomdában 1919 februárjában, vagy a román hadsereg rekvirálása a Kner nyomda esetében. (Kner–Kner 1941, 4.) Feltételezhető tehát, hogy az Apostol nyomdában is többféle márkájú és típusú nyomdagépen dolgoztak egyszerre. Egy apró adatot találtunk, mely arra utal, hogy ezek között Victoria gyártmányú nyomdagép is volt. Az Országos Széchényi Könyvár gyűjteményében megtalálható a nyomda személyzetének 1920-ban kinyomtatott belső használatra készült, vicces-szatirikus kiadványa. (Mindössze két lapszám, és arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy ennél többször is megjelent volna.) Az első lapszámban olvashatjuk a következő bejegyzést: „Vajon mikor adja vissza D. kartárs azt a botot, amit akkor kapott, amikor a Viktória a lábára esett?" Ebből a rövid közleményből pedig arra is következtethetünk, hogy nemcsak a kartársak, hanem a nyomdagépek további amortizációjával is számolnunk kell a munkafolyamatok során még 1920-ban is.

A Victoria a kétlapos nyomófelülettel rendelkező, ún. tégelyes gyorssajtók típusába tartozott, melynek működését Fuchs Zsigmond a következőképpen foglalja össze: „A Viktoria-gépeknél a nyomótégelyt függélyes [azaz függőleges] állásban a tégely alsó részén látható kiálló nyúlványon elhelyezett alsó és felső tartók tartják. Ezen tartók két kis acéllemezből állanak, melyek csavarok által vannak megerősítve. Ezeken kivül a síklósinek végén elhelyezett fel és alá igazítható kampószerü tartók is vannak, melyek a nyomótégely megfelelő helyén elhelyezett üregbe hatolnak. Ha a nyomótégely gördülő útját befejezte és csú-

szósán közeledik a nyomóalap felé, akkor a felső tartó a siklópálya felületére emelkedik, arra ráfeküdve a nyomótégelyt a hátrabillenésben megakadályozza. Az alsó tartó a csuszópálya alsó párkányára simul és ez a tégelyt az előrebillenéstől óvja meg. A sínek végén elhelyezett kampószerű tartók pedig a hinta feletti üregbe hatolva, szintén a tégely hátrabillenését teszi lehetetlenné." (Fuchs 1910, 50–51.)

Elterjedtek voltak ebben az időszakban a sík felületről hengerrel nyomó gépek. Ezek működési elve lényegesen eltért a tégelyes gyorssajtókétól, ugyanis a nyomóhenger vagy a nyomóhengerek alatt elhelyezkedő nyomóalap vízszintes mozgására épült. Megvizsgálva a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdahibáit – s kizárva, hogy azok a szedés során kerültek be, vagy a festékezés hiányosságaiból fakadtak –, a háttérben a hibajegyzék által is jelzett, nyomtatás közben fellépő technikai problémát feltételezhetünk, mely a nyomóalap és a nyomótégely vagy nyomóhenger működésével lehet összefüggésben. A nyomdagép működése normál esetben is rezgéssel járt együtt, a sík felületről hengerrel nyomó gépek esetében a nyomóalap mozgása, ha nincs kellően rögzítve a pályáján, további diszfunkcionális mozgásokhoz vezetett. (Fuchs 1910, 372.) Ez eredményezhette azt, hogy a nyomóalapban elhelyezett betűk, amennyiben a formazárás nem volt megfelelő, azaz túl laza lett (Fuchs 1910, 80.), a gép rázkódása következtében nyomás közben rendszertelenül elmozdultak a helyükről, és időnként nem érintkeztek a papírral, tehát nem hagytak lenyomatot. Látható továbbá, hogy a sajtóhibák gyakorisága az ívek sorszáma szerint csökken, tehát lehetséges, hogy a nyomdagépet működtető nyomdász észlelte a formazárás hibáját, és a nyomás folyamán igyekezett azt korrigálni. Mivel elképzelhető, hogy a korrektúra levonatát másik gépen készítették, ezért Babits csak a kinyomtatott példányokban szembesült a hibákkal, s ekkor állította össze az átnézett kötetek alapján a (nem teljes) hibajegyzéket.

A *Nyugtalanság völgye* nyomdahibáinak táblázatos összefoglalása*

Lelőhely	*Előszó* 4. sor	*Előszó* 5. sor	*Előszó* 9. sor	*Szálló nap után* 52. sor	*Éji út* 2. sor	*Éji út* 6. sor	*Éji út* 17. sor	*Éji út* 40. sor
PIM B.3.513	mert			fáradt			téli	
PIM 9414	mert	el borított a		fáradt	Az a prémes	kezéről	téli	
PIM A 2266	mert	elborított a	és mint gonosz			kezéről	téli	
PIM B 70.497	mert	elborított a		fáradt		kezéről	téli	
PIM 16.446	mert	elborított a	és mint gonosz				téli	
PIM 58.147	mert	elborított a	és mint gonosz				téli	
PIM 48.464	mert	elborított a	és mint gonosz				téli	
PIM 41.018	mert	elborított a	és mint gonosz			kezéről	téli	
PIM B 22.634	mert			fáradt			téli	szeret s nem hagynánk
PIM B.1851	mert			fáradt				
WMMM B.11.25	mert	elborított a		fáradt	Az a prémes	kezéről	téli	
WMMM B.11.625	mert	el borított a		fáradt	Az a prémes	kezéről	téli	
WMMM B.11.371	mert	elborított a		fáradt		kezéről	téli	
WMMM B.1737	mert	elborított a		fáradt		kezéről	téli	szeret s nem hagynánk
WMMM B.11.394	mert	el borított a		fáradt	Az a prémes	kezéről	téli	
Eötvös K. 44.186	mert	el borított a				kezéről	téli	szeret s nem hagynánk
Eötvös K. 34.502	mert	el borított a				kezéről	téli	
Eötvös K. 19.912	mert	elborított a	és mint gonosz				téli	
OSZK 255.060	mert	el borított a		fáradt		kezéről	téli	
OSZK 255.060 M: 2	mert	el borított a		fáradt		kezéről	téli	
OSZK 255.060 M: 3	mert			fáradt				szeret s nem hagynánk
OSZK 255.060 M: 4	mert	elborított a					téli	
OSZK 255.060 M RE	mert	elborított a		fáradt	Az a prémes	kezéről	téli	
ELTE EKL Hung. Rar. 473	mert	elborított a	és mint gonosz	fáradt			téli	
MT 1	mert			fáradt				szeret s nem hagynánk
MT 2	mert	elborított a	és mint gonosz				téli	
MT 3	mert			fáradt			téli	
MT 4	mert	elborított a	és mint gonosz				téli	
MT 5	mert	elborított a	és mint gonosz	fáradt		kezéről	téli	
MT 6	mert	elborított	és mint gonosz	fáradt			téli	

* A piros betűk a kötet nyomtatása során kiesett betűket, szavakat jelzik. MT = magántulajdon.

Lelőhely	*Egy filozófus halálára* 1. sor	*Egy filozófus halálára* 3. sor	*Egy filozófus halálára* 24. sor	*Egy filozófus halálára* 28. sor	*Kakasviadal* 7–8. sora
PIM B.3.513		és ha	honában él	mért	
PIM 9414					
PIM A 2266		és ha			mi akik ölünk harag nélkül s halunk haszonnak hite nélkül
PIM 70. 497					
PIM 16.446					
PIM 58.147				mért	
PIM 48.464		és ha			
PIM 41.018		és ha			mi akik ölünk harag nélkül s halunk haszonnak hite nélkül
PIM B 22.634	Ész!				
PIM B.1851		és ha			mi akik ölünk harag nélkül s halunk haszonnak hite nélkül
WMMM B.11.25					
WMMM B.11.625					
WMMM B.11.371					
WMMM B.1737					
WMMM B.11.394					
Eötvös K. 44.186		és ha			mi akik ölünk harag nélkül s halunk haszonnak hite nélkül
Eötvös K. 34.502				mért	
Eötvös K. 19.912		és ha	honában él	mért	
OSZK 255.060					
OSZK 255.060 M: 2					
OSZK 255.060 M: 3				mért	
OSZK 255.060 M: 4		és ha	honában él	mért	
OSZK 255.060 M RE			honában él	mért	
ELTE EKL Hung. Rar. 473					
MT 1					
MT 2		és ha	honában él	mért	
MT 3				mért	
MT 4					
MT 5					
MT 6			honában él	mért	

Lelőhely	*Fortissimo* 32. sor	*Fortissimo* 33. sor	*Fortissimo* 34. sor	*Fortissimo* 53. sor	*Az óriások költögetése* 21. sor	*A könnytelenek könnyei* 17. sor
PIM B.3.513						szív
PIM 9414	ima	tudunk	hiszünk			szív
PIM A 2266	ima	tudunk	hiszünk		és lelkem	szív
PIM 70. 497	ima	tudunk	hiszünk			szív
PIM 16.446	ima					szív
PIM 58.147				kikel t belőle	és lel kem	szív
PIM 48.464	ima	tudunk	hiszünk			szív
PIM 41.018	ima	tudunk	hiszünk			szív
PIM B 22.634	ima	tudunk			és lelkem	szív
PIM B.1851	ima	tudunk				szív
WMMM B.11.25	ima	tudunk	hiszünk			szív
WMMM B.11.625	ima	tudunk	hiszünk			szív
WMMM B.11.371	ima, sirás					szív
WMMM B.1737	ima	tudunk				szív
WMMM B.11.394	ima	tudunk	hiszünk			szív
Eötvös K. 44.186	ima	tudunk	hiszünk		és lelkem	szív
Eötvös K. 34.502	ima	tudunk	hiszünk			szív
Eötvös K. 19.912	ima	tudunk	hiszünk			szív
OSZK 255.060	ima	tudunk	hiszünk			szív
OSZK 255.060 M: 2	ima	tudunk	hiszünk			szív
OSZK 255.060 M: 3	ima	tudunk			és lelkem	szív
OSZK 255.060 M: 4	ima	tudunk				szív
OSZK 255.060 M RE	ima	tudunk	hiszünk			szív
ELTE EKL Hung. Rar. 473						szív
MT 1	ima	tudunk			és lelkem	szív
MT 2	ima					szív
MT 3	ima			kikelt**		szív
MT 4						szív
MT 5	ima, sirás	tudunk	hiszünk			szív
MT 6	ima	tudunk				szív

**A korábbi tulajdonos a *kikelt* szó utolsó két betűjét pótolta, viszont a tintaírású javítás miatt nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a betűhiányról van-e szó vagy csak festékhiányos nyomásról.

A *Nyugtalanság völgye* kötet recepciója

Néhány nappal 1920 karácsonya előtt a Táltos Kiadó és az Apostol nyomda gondozásában látott napvilágot Babits Mihály negyedik verseskötete. A *Corvina,* a *Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők, Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Országos Egyesületének Közlönye* december 3-i számában már hirdette a kötet megjelenését a Táltos Kiadó kiadványai között, és feltehetően a karácsony előtti napokban jöhetett ki a könyv a nyomdából. Talán a *Corvinā*ból vagy más forrásból értesülhetett a kötet megjelenéséről Békássy Istvánné Bezerédj Emma, aki december 22-én kelt levelében írja: „Most olvasok az új verseskötetéről, mihamarább meg fogom szerezni". (Babits 2012, 174.) Babits a december 24. előtti napokban írt levelében tájékoztatja édesanyját: „Egy uj könyvem most jelent meg, a napokban küldöm haza más küldeni valókkal együtt." (Babits 2012, 176.) A szekszárdi Babits Emlékház őrzi a költő édesanyjának és anyai nagynénjének, Kelemen Ilonának, Nennének dedikált és Babits által saját kezűleg javított köteteket. A *Corvina* december 31-i száma már a megjelent művek között sorolja fel a kötetet, s előző nap küldi köszönő és a kötet verseit méltató levelét Babitsnak Gellért Oszkár, aki számára a levél nyitó mondatának tanúsága szerint Babits személyesen adta át a dedikált példányt. Gellért a kötet több versét *(Előszó; Szálló nap után; Strófák egy templomhoz; Egy filozófus halálára; A jóság dala; Új esztendő; Fortissimo; Az óriások költögetése; A régi kert; Reggel; Szittál-e lassú mérgeket?; A könnytelenek könnyei; Csak a dalra)* cím szerint is méltatja. (Babits 2012, 178–179.) A család 1921. január 7-én kelt levélben köszönte meg a nekik megküldött kötetet, a költő húga, Babits Angyal külön is dicsérte bátyja kötetét, és kiemelte a kivitelezés szépségét is: „Kedves Misi! Én is nagyon örülök a szép kis könyvednek, kivül, belül és legbelül is nagyon szép." (Babits 2012, 182.)

A *Nyugtalanság völgyé*ről az első kritikák már 1921. január 1-jén megjelentek, s a kötet közvetlen kritikai recepciója 1922. nyaráig tartott, ebben az évben július 2-án jelent meg Komlós Aladár a *Nyugtalanság völgyé*ről és a *Timár Virgil fiá*ról készült írása a *Bécsi Magyar Újság*ban. A kötet megjelenését nem kísérte különösebben élénk kritikai visszhang, viszont röviden több vidéki napilap (például a pécsi *Krónika,* a *Dombóvári Hírlap,* a *Komáromi Lapok*), valamint a trianoni döntés következtében Romániához csatolt Erdély folyóiratai *(Napkelet, Pásztortűz)* is közöltek recenziót a *Nyugtalanság völgyé*ről. Újdonságnak tekinthető a Babits-recepcióban az 1919-es emigráció által közölt bírálatok megjelenése is (Kassák Lajostól, Déry Tibortól és Komlós Aladártól), melyek értékelését általában a közelmúlt politikatörténeti eseményei is befolyásolták, csakúgy, mint a kötet szélsőjobboldali kritikáit, mindenekelőtt a Babitsot már 1919 márciusában egy Vörösmarty *Szózat*áról írt cikke miatt támadó Lendvai István rövid írását. A napilapokban megjelent cikkek egy része olyan rövid, néhány soros híradás a kötet megjelenéséről, melyek inkább csak az olvasók figyelmének felhívására

szolgálnak, ilyen például a *Komáromi Lapok*ban a *Magyar irodalmi események* rovatban közölt néhány sor, mely a Dante-fordítás és az *Erato* jövőbeni kiadása mellett a *Nyugtalanság völgye* megjelenésének tényéről tudósít. (n. n. 1921d.) Más esetekben pedig a cikkíró egy-két alapvető benyomását rögzítik a kötet verseinek formai, poétikai vagy világszemléleti jellemzőire vonatkozóan. A kötetről készült kritikák alapvetően három motívum köré szerveződnek: Babits költészetében megfigyelhető változás, ezen belül a formaváltás (a szabadvers-forma megjelenése) és a szubjektivitás felerősödésének érzékelése; az Ady Endre költészetével való összehasonlítás; valamint a közelmúlt történelmi eseményeire való reflexió a versek és/vagy Babits személye kapcsán.

A napi- és hetilapok műfajukból fakadóan viszonylag hamar, még 1921. január–februárban hírt adtak a kötet megjelenéséről, de – hasonló műfaji okokból – átfogó értékelésekre a néhány soros írások esetében nem számíthatunk. A *Pesti Hírlap* január 5-én közölt rövid beszámolója a *Nyugtalanság völgyé*t lényegében a Babitsról korábban kialakult kép kontextusába helyezi, amikor a kötet kapcsán „művészi tisztaságról" és „cizelláltság"-ról beszél, de a rövid jellemzés mögött felrémlik a művészet elefántcsonttornyába elvonuló költő alakja is: „A művészi tisztaság és cizelláltság [!] finom serlege Babits Mihály új kötete, a »Nyugtalanság völgye.« Egy maga nagy hűvös tisztaságába vonult lélek zenéje ez a könyv, a rettentő évek megszépült visszhangja az elmélyültség völgyéből. A legtudatosabb művészi gond metsz széppé itt mindent, s a mérséklet tartja csillogó féken azt, mi bentről eleven ragyogásba buggyan. Kristálylyal [!] csengve veri verssorokba az élet békéjéhez, csöndjéhez és nagy tisztaságához való szerelmét." (n. n. 1921a, 4.) Az *Ország-Világ* január 23-án közölt rövid írást a kötetről, s bár az ismertetés első fele leginkább általános lózungnak hat, a *Nyugtalanság völgyé*ben bekövetkező líraszemléleti váltást a maga keretei között pontosan érzékeli: „Egy csomó, válogatás nélkül pazarló kézzel odaszórt virág, az egyik csupa sajgó mély érzés, lüktető, zaklatott fájdalom, a másik nehézveretű, harangzúgásos szavak pompázó zenéje, szétfoszló, ködszerű képek, felsikoltó, megrázó élet, hullámzó, örökös változás, apró mozaikokban a béke, a háború, a forradalmak, szenvedések nyoma, hit, hitetlenség, a rettenetes »miért?« kaotikus rohanásban egy önmagát kereső lélek, ez Babits legújabb könyve – és mégis valahogy úgy érzem megrázóbb, igazabb valamennyi előbbinél. Babits, a mesteri kezű ötvösművész itt valamiképen a szívét, a nyugtalan lelkét fordítja felénk, ezzel kap meg, s ragad magával ellenállhatatlanul." (T. J. 1921, 48). A *Dombóvári Hírlap* január 30-i lapszáma a korábbi kötetekhez képest megfigyelhető formai váltást emeli ki: „Nem miként előző köteteiben (Levelek Írisz koszorújából, Herceg, hátha megjön még a tél [!], Recitativ) a formának legkiválóbb mestereként mutatkozik, hanem szabad versekkel lép a nyilvánosság elé. Ez teljesen új utrafordulása [!] az irónak." (n. n. 1921c, 3.) A pécsi *Krónika* cikkírója úgy látja, a kötetben a régi Babitsnak van még mondanivalója, de az ő lelkén nyomot hagytak a közelmúlt és a jelen bizonyta-

lan történeti-politikai viszonyai, és felrója a költőnek, hogy nem akar vagy nem tud kinőni korábbi modorosságából. Írásának zárlatában a *Zsoltár gyermekhangra* című verset idézve megjegyzi: „A nyugtalanság völgyében nyugodt oázisok is vannak. Ugy érzem, talán jobban is esik nekünk az a nyugodtság, lelkének ez a csendes, gyermekes megelégedettsége". ([ó-ő] 1921, 64.)

A kisgazdák és „földmivesek" lapja, az *Új Barázda* február 6-án közölt bírálata felületes olvasatról, valamint a megértés igényének teljes hiányáról tanúskodik, és Babits kötete kapcsán a konzervatív kritika korábbi sablonjait ismétli: „Ez az a költészet, amelyre semmiféle hasonlat nem találó, mert mire leírnánk a hasonlítást, már más szót mutat fel a költő, amely tagadása az előbbinek. Való, hogy ennek a költészetnek a lelkét nem kell soká keresni. Benne van az minden sorában. De egyszersmind örökké menekülő, önmaga elől futó szellem ez, amelynek semmi keresni valója sincs az anyaföldön. Gyökértelenül bolyong szerte a világon, mintha önnönmagát űzné, kergetné, pedig senki sem bántja. Valószínűleg innen van, hogy határozott, kerek gondolatok, szabados verssorokat meg éppen hiába kutatunk a kötetben, Petőfiből, Aranyból csak a szabad, korlát nélküli csapongás van meg bennük, a rendszeresség, a meglepő formaművészet hiányzik. Enélkül pedig a költészet nem láng, csak villanás, amely maga felé fordítja a szemünket, de mire bámulatra ragadna, már a semmibe sülyedt[!]." (n. n. 1921b, 4.) Hasonló szemléletmódot tükröz a Rákosi Jenő főszerkesztésében megjelenő *Budapesti Hírlap,* ebben az esetben azonban szólni kell a kritika tágabb kontextusáról is. Rákosi a korabeli irodalmi mezőben a népnemzeti tradicionalizmus egyik meghatározó képviselője volt, aki a *Budapesti Hírlap*ban 1915. őszén indított sajtókampányt Ady és Babits ellen, utóbbi esetében a *Játszottam a kezével* című vers utolsó sorai miatt, melynek következtében Babits tanári állását is ideiglenesen elveszítette. Nem sokkal később, amikor 1917. március elején a *Nyugat* lapszámát a *Fortissimo* miatt elkobozták, az eljárás megindítása mögött Babits szintén Rákosi Jenő feljelentését sejtette. (Boros 1918, 1106.) Ugyanakkor 1919 után, párhuzamosan azzal, hogy az átalakuló politikai mezőben „intranzigens liberalizmusa" miatt Rákosi közéleti pozíciója is módosult, megváltozott a főszerkesztő és a *Nyugat* viszonya is. (Sipos 2011.) Mindez valamelyest megfigyelhető a *Nyugtalanság völgyé*ről közölt kritikában is, melynek „sz. k." monogramú szerzője elismeri ugyan Babits tehetségét és elhivatottságát, de hozzáteszi: „ahhoz a szenvelgő és negélyezett, dekadens irányzathoz szegődött, a mely – nehogy bármiben is ósdinak, maradinak lássák, mindent lekicsinyel és megvet, ami régi, legyen az bármilyen szép, bárhogyan kipróbált s bármennyire mellőzhetetlen." (sz. k. 1921, 6.) A kritikus – hasonlóan, mint a pécsi *Krónika* cikkírója – úgy véli, Babits nem tudott túllépni a korábban eltanult modorosságon, és mindenáron az újszerűt keresi. Az *Éji út*ban formátlanságot lát, *A könnytelenek könnyei* világháborúra vonatkozó részeiben pedig cinizmust. Ennek megfelelően a rövid kritika összegzése is inkább negatív: „Hogy a kötetkében több helyen föl-fölcsillan az igazi tehetség tiszta fénye

s hogy itt-ott megkapóan csendül ki egy-egy szép gondolat, az még inkább sajnálatossá teszi, hogy Babits nem tudja magát kiszabadítani a nyálkás hínárból, a melybe egykor belekeveredett." (sz. k. 1921, 6.)

Lendvai István a Milotay István által szerkesztett szélsőjobboldali *Magyarság*ban publikált rövid bírálatot Babits kötetéről. Ebben az esetben szintén fontos felidézni kettejük kapcsolattörténetének korábbi kulcsmozzanatait. Lendvait a sajtótörténetben mint jobboldali radikális újságírót, a 20. századi ideológiatörténetben pedig mint fajvédő politikust tartjuk számon, de neki is voltak szépírói ambíciói. Rendszeresen jelentek meg írásai a katolikus *Élet* című folyóiratban, de 1914 és 1916 között több szöveget (verset, esszét, kritikát) a *Nyugat*ban is publikált. Ebben az időszakban háborúellenességét tekintve bizonyos szemléleti rokonság kapcsolta össze Babitscsal, a háború utáni politikai változások azonban szembeállították őket egymással. 1919 februárjában megjelent azonban Babitsnak egy cikke Vörösmarty *Szózat*áról a Purjesz Lajos és Benedek Marcell által szerkesztett baloldali radikális ifjúsági lapban, az *Új Világ*ban, melyben Magyarország háború utáni helyzetére reflektál. Babits cikkére az *Új Nemzedék* március 8-i számában Lendvai nyílt levélben reagált. Az írás műfajából fakadóan is személyes hangvételű, felidézi a költő melletti kiállását Rákosi támadása idején, de határozottan elutasítja pacifizmusát, Babits elvi téziseivel szemben a „reálpolitikus" álláspontjára helyezkedik, s elsődleges célnak az ország területi integritásának, ha kell, fegyveres úton való megvédését tartja. A Tanácsköztársaság bukása után a Babits elleni politikai támadásokban is szerepet vállalt. Őt sejthetjük a *Gondolat*ban közölt cikk mögött, mely azért bírálta a költőt, mert nem volt hajlandó belépni a Szabó Dezső által „faji" alapon szervezett Magyar Írók Szövetségébe, majd az újrainduló *Nyugat* első írásaként publikált *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéjét is politikai alapon támadta. A *Nyugtalanság völgye* kötetet is eleve politikai kontextusba helyezi, amikor költőjét „világnézeti pacifistá"-nak minősíti, s bár úgy érzékeli, hogy a világháború Babitsot végleg kimozdította a költészet steril elefántcsonttornyából, ezt a változást is a költő 1918 októbere utáni közéleti szerepvállalásával illusztrálja, s felemlegeti a *Szózat*ról írt esszéjét, a Kunfi Zsigmonddal közös propagandaútjait és egyetemi tanárságát. Mindezt párhuzamba állítja a kötet verseivel: „S mint ahogy amott is pontosan és következetesen egy szerencsétlen ideológia jegyében írt, és prédikált, verseiben is természetesen csak szörnyűség, csak önzés, csak képmutatás, csak Istennek süketsége, csak a »teuton-örvény« esztelen zajlása mindaz, ami a négy tragikus év alatt a harctereken történt." (Lendvai 1921, 4.) Babits líráját Lendvai ugyan „papírköltészet"-nek minősíti, mely ily módon idegen tőle, de némi (talán iróniától sem mentes) megértéssel fordul a Babits-líra mögött sejthető lelki alkat felé, összességében azonban a kötet verseinek tulajdonított politikai mondanivalót továbbra is veszélyesnek minősíti: „Mindez nem változtat Babits eddigi politizálásának nemzetnevelői veszedelmességén, s azon sem, hogy a tá-

jékozatlanság, a gyámoltalanság még nem szeretet, nem jóság, és a macska torkában csak egér cincoghat jóságról." (Lendvai 1921, 4.)

Az utolsó magyarországi napilapban közölt írás K. A. monogrammal Kárpáti Auréltól jelent meg a *Pesti Napló* május 4-i számában, melyben több verseskötetet mutat be. Bizonyos értelemben Kárpáti is politikatörténeti kontextusba helyezi az ismertetett kötetek megjelenését, amennyiben a háború és a forradalmak miatti „kényszer-pauza" utáni bőséges verstermés konstatálásával indítja cikkét. Babits kötetéről közölt sorai egyértelműen dicsérőek, kiemelik a versek aktualitását és a bennük fokozódó szubjektivitás megjelenését: „A tökéletes művészi formákon túl, minden lefojtott parázslás, ami benne izzik, a jelen napjaira utal. Aktuális költemények, a szó goethei értelmében s mint ilyenek, messze jövendőbe zengők. De amit még egy rövid följegyzésben is leginkább hangsúlyozni kell: csodálatosan elmélyültek s kristályos csillogásukon minden eddigi Babits-kötetnél tisztábban és erősebben tör át a zárkózott költő szubjektivitása, az érző, szenvedő ember." (K. A. [Kárpáti] 1921, 6.)

A folyóiratok is gyorsan reagáltak a kötet megjelenésére. 1921. január 1-jén két lap is mérlegre tette a *Nyugtalanság völgyé*t, ezek közül a legalaposabb Szabó Lőrinc kritikája volt, amely a *Nyugat* 1921. évi 1. számában jelent meg. Írása több szempontból „bennfentesnek" tekinthető, de nem elsősorban azért, mert kritikátlanul dicséri Babits kötetét. Bár kétségtelen, hogy negatív észrevételt nem fogalmaz meg a *Nyugtalanság völgyé*vel kapcsolatban, a költészet meg nem értését – vagy ahogy Szabó írja, a „teljes megértés" hiányát – annak tulajdonítja, hogy a költő képtelen a saját „magas művészetének" „külső propagandát csinálni". Azok a sorok is némileg meghökkentően hathatnak az olvasó számára, amelyekben költőtársa és ekkori mestere mentális állapotára utalnak: „Későbbi korokban, ha majd Babits belső fejlődése és külső élettörténete a legapróbb részletekig hozzáférhető lesz, megdöbbentő bizonyossággal látja majd az utókor, hogy ezek az emberi gyöngeség versei. Ez a lelki metamorfózis testi okokra, anyagi tényekre vezethető vissza: lírája akaratának gyengülésével és erősbödő idegbajával fokozatosan változott át." (Szabó 1921, 49.) A „bennfentességet" ez esetben más értelemben használhatjuk Szabó kritikája kapcsán, ugyanis a Babitscsal való ekkori szoros kapcsolatának köszönhetően olyan információknak volt a birtokában, amikkel más bíráló nyilvánvalóan nem rendelkezett. Ide sorolható akár a fentebbi „pszichológiai" jellemzés is (naplójában többször rögzítette Babits aktuális, általában negatív lelkiállapotát is), de sokkal inkább azokra a belső információkra gondolhatunk, melyeknek csak a költő legbensőbb köre lehetett birtokában. Ilyen a *Szerelmes vers* keletkezési idejére vonatkozó megállapítása, valamint a Babits életében publikálatlan *Egy verseskönyv epilogusa* című versre történő utalás, amely már 1911-ben előlegezi azt a poétikai egyszerűségre törekvő költői programot, melyet majd a *Nyugtalanság völgye Előszó* című verse hirdet meg, és a kötet egyes darabjai meg is valósítanak, s melynek a szerző által 1911 január-

jában visszavont korrektúrapéldánya éppen Szabó Lőrinc hagyatékában maradt fenn. A két költő közötti rendkívül szoros emberi kapcsolat valószínűsíti azt is, hogy Szabó Lőrincnek a Babits költészetéről és a művészi formaproblémákról írt megállapításai nem állhattak távol mesterének véleményétől (és egyben ekkori önképétől) sem. Lényeges ebből a szempontból a szabadvers-formára vonatkozó megállapítása és ennek alkalmazása az új kötet verseire: „Versei szabad, de nem prózai versek: csaknem mindig lehetne találni valami sematikus vázat, amely, ha nem is az egész vers, de annak az egy sornak szabályos zenei képét külsőleg megadja." (Szabó 1921, 50.) Ugyanakkor a Babits-versek hangzását a „görög drámai karénekek komplikált zenéjé"-hez hasonlítja (Szabó 1921, 50.), és ezzel visszautal Schöpflin Aladár *Recitativ*ról írott kritikájának zárlatára is, ahol a kritikus a *Húsvét előtt* című vers kapcsán említi a dithirambikus költészetet. (Schöpflin 1916, 637.)

Szabó röviden kitér az Adyval való összevetésre („Meggyőződésem, hogy a Babits-hatás a magyar irodalmat mélyebben és tartósabban fogja érinteni, mint az Adyé." Szabó 1921, 48.), s ezt megelőzően Babitsban látja az Arany utáni magyar líranyelv megújítóját. Kritikájában annak a kérdésnek a részletekbe menő taglalása történik, hogy az új kötet milyen változást hoz Babits költészetében, különös hangsúlyt fektetve a költői forma problémájára, noha már írása elején megállapítja: „A cél nem a forma. A cél a lélek kifejezése, a zene." (Szabó 1921, 47.) Forma és tartalom kettősségére vonatkozóan azonban hozzáteszi: „De ez egyértelmű a legtökéletesebb formával. A forma nem külsőség, nem lehet üres, nem választható el a tartalomtól, mert a vers szavakból áll és ugyanazok a szavak, mikor formát adnak, egyúttal valami fogalmat is határoznak meg. A szavakban ezen a fogalmi tartalmon kívül még más is él: él a hangzás édessége vagy zordsága, tehát zenei harmónia vagy diszharmónia, mely az értelemmel együtt és egyszerre hat, és továbbá mindig valami régi vagy új zamat, szín, más szavakkal való rokonság és még sok kileshetetlen titok. Ezeknek tökéletes használata csak a kiválasztott kevesek kincse és akik a formát akadékoskodva emelték ki Babitsnál, a forma igazi értelmében csak versei tökéletességét ismerték el. A formátlanság tökéletlenség. A megformálni tudás igen nagy érték: minden ezen fordul meg. A forma problémája Babitsnál a szabad versekre való áttéréssel nem szűnt meg, ellenkezőleg: az új törvények sokkal törvényellenesebbek, szeszélyesebbek, határozatlanabbak s ennélfogva nehezebbek is, mint a régiek, amelyekben – be kell vallani – mégis csak több a szabály, a számítás, így az eltanulhatóság is. Babits formaművészete itt is jelen van, de fejlettebben és mélyebbre rejtve." (Szabó 1921, 47.) Szabónak ez a fejtegetése forma és tartalom viszonyáról nem áll távol attól, amit Babits Kassák Lajos lapjáról, *A Tett*ről írt kritikájában a szabadvers kapcsán kifejt. (Babits 1916, 334–337.) Amit Szabó Lőrinc „megformálni tudás"-ként említ, az Babits esszéjében a komponálásnak feleltethető meg: „Művészi alkotás valóban egyértelmű a komponálással (az angol composition). A komponálás mé-

lyen a tartalomban gyökerezik, s a stílusig nyújt[j]a ki összefogó, markoló kacsait. A stílus sok máson kívül a kompozíció látható és testhez álló öltönye is: nem mint nyelv és hangzás, hanem mint tempó, tagolás és építés." (Babits 1916, 337.)

Szabó kritikájának tehát van egy kimondott apologetikus iránya is, amely Babits költészetének korábbi kritikáira reagál, de nem mulasztja el azt sem, hogy reflektáljon arra a poétikai váltásra is, amely a *Nyugtalanság völgyé*ben megfigyelhető. A fordulópontot ő is a háború tapasztalatának lírai leképeződésében látja: „Babits új kötete: az elveszett harmónia vagy annak siratása. Az élet külső harmóniájával együtt lelki harmóniáját is a háború ölte meg, e kettős fájdalmon át nő viharrá csöndes bánatú hangja, mikor a Legnagyobb Rombolóval, a Háborúval száll szembe." (Szabó 1921, 48.) A kötet lírai tartalmát szerinte az egyszerűségre, a jóságra és a békére való vágyódásban határozza meg, és kiemeli Babits verseinek vallásos szemléletét. (Érdekes adalék, hogy az erre vonatkozó részből a cenzúra több sort is törölt.) Kritikájának zárlatában nemcsak a korábbi bírálatokra reagál, hanem ezzel együtt jelzi a Babits-lírában és annak várható recepciójában bekövetkező változást is: „Az élettől elidegenültségnek, a hidegségnek és a közvetlenség hiányának vádjai – bár ezek egy karakternek jogos, de művészi munkának teljesen jogtalan meghatározói – a Nyugtalanság Völgyének megjelenésével el kell hogy szakadjanak Babits értékelésétől. E költeményekben nem klasszikus szemlélődés hűvös ragyogása káprázt el bennünket, hanem emberi fájdalmak véreznek előttünk, s ez a meztelen líraiság jobban össze fogja kapcsolni a költőt olvasóival, mint bármelyik eddigi kötete. Itt minden vers egy-egy életrajzi adat." (Szabó 1921, 51.)

Szegedi István a *Magyar Helikon*ban írt róla, és a korábbi kötetek összefüggésében történelmi kontextusba helyezi (érdekes módon csak a *Herceg, hátha megjön a tél is!* és a *Recitativ* köteteket említi, a *Levelek Iris koszorújából*t nem): „a »Nyugtalanság völgye« nem egyéb, mint a külellentől és az élesen ellentétes eszmei áramlatok forradalmától tépett haza és a vergődő költő lelke e tépett hazában." (Szegedi 1921, 52.) Ugyanakkor revízióra szorulónak véli azt az ítéletet, mely Babits kapcsán szembeállítja egymással a (forma)művészt és a költőt, Babitsot az előbbihez sorolva, és erre éppen az 1920-as kötetet véli leginkább alkalmasnak, ugyanis korábban „[ő] maga, a költő, teljesen elzárkózott előlünk, gőgös szemérmessége gátlásait nem tudta vagy nem akarta áttörni. Legújabb versei közül néhányban már megmutatja önmagát is, ha még csak tájképekben is". (Szegedi 1921, 53.) Szegedi példája a szubjektivitás megnyilvánulásaira a szekszárdi szülőházhoz és a tájhoz kötődő versek.

A *Független Szemle* című folyóirat az irodalomtörténész, műfordító Király Györgytől februárban közölt kritikát a kötetről, akiről következő évben bekövetkezett halála alkalmából mások mellett Babits közöl nekrológot a *Nyugat*ban. (Babits 1922a.) Király is azt igyekszik cáfolni, hogy Babits parnasszista költő

lenne, bár – mint írja – első kötetei valóban ezt sugallják. Írásában hangsúlyosan a forma problémájával foglalkozik, és azt a formai-poétikai váltást, mely a *Nyugtalanság völgye* kötetben megfigyelhető, általában a magyar költészet alakulására is jellemzőnek véli. Úgy látja ugyanakkor, hogy Babits költészetének lényege „egy ősi, kozmikus eredetű ritmusérzék, mely rendkívüli virtuózitással párosulva, játszi könnyedséggel tört bele a legnehezebb és legbonyolultabb formák igájába és dús bőséggel termelte a legváltozatosabb versfajtákat." (Király 1921a, 74.) Király továbbá kiemeli a versek aktuális vonatkozásait, ezt azonban nem gondolja a Babits-líra meghatározó jellemzőjének. Ugyancsak tőle jelenik meg írás a kolozsvári *Napkelet* című folyóiratban 1921 októberében, melynek címe *(Babits Mihály az örök nyugtalanság költője)* utalás az előző év végén megjelent kötetre. A dialógusformában megírt esszé azonban sokkal inkább Babits korábbi köteteinek olvasási tapasztalatát dolgozza fel. (Király 1921b.)

A *Nyugtalanság völgye* kötetről írt bírálatok egy pontosan körülhatárolható csoportja az emigráció köréből került ki. Babits viszonya azokkal a korábbi írótársaival, akik 1919-ben a forradalmak idején vállalt szerepük miatt kényszerültek elhagyni az országot, nem volt problémamentes. Ezt mutatja mások mellett Hatvany Lajosnak a bécsi *Jövő*ben publikált, Babitsot támadó cikksorozata. Nem volt harmonikus a viszonya Kassákkal sem, akinek lapjáról, *A Tett*ről 1916-ban a *Nyugat*ban közölt bírálatot, 1919 őszén publikált *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéjében pedig destruktív irányzatként utal Kassákék avantgárd mozgalmára, futuristákként hivatkozik rájuk, akik „megtagadták a hagyományt, s újra akarták kezdeni a kulturát!" (Babits 1919, 926.) Lényegében összemossa őket a kommunistákkal, és ekképpen a háború utáni összeomlás okozóiként állítja be Kassákot és társait. Kassák 1921-ben cikksorozatot publikált a *Bécsi Magyar Újság*ban *Magyar irodalom 1920* címen, amelyben külön cikket szentelt Babitsnak. Az írás ugyan nem kifejezetten a *Nyugtalanság völgyé*re vonatkozik, de egyik gondolatmenete, az Adyval való összevetés, megegyezik a kötet recepciójának egyik főmotívumával. „Az én nézöpontomból és Adyval összevetve – ismétli meg Kassák a Babitscsal kapcsolatban több mint tíz éve kialakult sztereotípiát –, egyszerüen: verscsináló. Vers alatt itt rövid sorokba szedetten poétikai mertékre stilizált és rimekkel teletüzdelt, témák és ötletek, nagy »filozófiai elmélyedések« értendök. Semmi több, mert ami ezen az artista készségen tul van, azt nevezzük közönségesen müvészetnek és még közönségesebben életnek, amivel pedig Babitsnak, a magasabb szférákban libegö poétának, egész irodalmi szereplése alatt egyszer sem volt vérmesebb összetalálkozása." (Kassák 1921, 6.) Felismeri viszont az 1920-ban kiadott *Nyugtalanság völgye* kötet avantgárd poétikákkal rokon jellemzőit, mindenekelőtt a szabadvers- és a prózavers-forma alkalmazását, de éppen a kötetben szerinte benne rejlő politikai vonatkozások miatt (a „Nyugtalanság völgye" szerinte „Horthyországgal" azonosítható) nem fogadja el a Babits által képviselt alázatosság költői magatartását.

Déry Tibor a Kassán megjelenő *Szabadság* című napilap 1921. március 23-i és 24-i számában közöl részletes bírálatot a kötetről. A két egymás utáni napon megjelent részlet tematikai fókusza és minősítésének előjele szögesen ellentétes. A kritika első fele Babits, a költő társadalmi szerepvállalását vizsgálja, míg a második rész a kötet poétikai értékeire fókuszál. Az előbbi szempontból Déry – aki úgy véli, a művész világszemléletébe beletartozik társadalomkritikája is, mivel minden közéleti állásfoglalás, a művészet is politikát jelent, mégpedig az eszmék politikáját – elmarasztalja Babitsot, aki szerinte nem felel a kor kérdéseire: „Nyugtalan, lázas keresés, panasz, homokként szétszaladó nyomoruság s vérbe fulladt háboru miatt s férfias vakmerő vád ellene mindenütt, minduntalan. // De ez a vád nem felelet az aktuális nyomoruságra. A tiszta pacifizmus nem megoldása a társadalmi bajoknak." (Déry 1921a, 2.) Leszögezi ugyanakkor, hogy a művész szuverén, senki sem határozhatja meg szerepét, feladatát, célválasztását, csak ő maga. De miután Babits a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszében politikailag színt vallott, nem hallgathatja el politikai fájdalmát és a politikáról alkotott ítéletét: „Pacifista, ujra és mindig csak pacifista, ki megteremti az osztályok, fajok s felekezetek közti békét – de hogyan? Uristen! s hogyan megszüntetni a szegénység és kiszolgáltatottság rettenetes nyomoruságát? // A nyugtalanság völgyéből erre nem hangzik felelet!" (Déry 1921a, 3.) A március 24-én közölt részben viszont már úgy látja, hogy a politikai világszemlélet kritikáján túl a kötet Arany János után a „legteljesebb értéke" a magyar irodalomnak. „Telitve az új életre készülő ember minden ideges ingerével, feszítő várakozásával s ellendítő rugókkal". (Déry 1921b, 2.) Déry is összeveti Babits költészetét Adyéval, és értékelése összecseng Szabó Lőrincével. Szerinte Ady új nyelvet teremtett ugyan, de azon csak ő tudott énekelni, vele szemben „Babits újra tudta alkotni a nyelvet, uj szabályokkal s uj rendekkel […]. A magyar nyelv általa érte el azt a fejlődési fokot, melyen a nyugati nyelvek, például a francia állt a huszadik század elején". […] „Babits verseinek aranyláncaiban többet érzünk a nyelv régi kulturájából, nála a szónak nem primer képe jelentkezik, mint Adynál, hanem százszoros tükröződésben megforgatva, egyre ujabb s tarkább fénytörésben […]". (Déry 1921b, 2–3.) Miután a *Nyugtalanság völgye* kötetben megfigyelhető a költői forma felszabadítása, ez szerinte maga után vonja a Kassákkal való összevetés lehetőségét is: „Az ő számára nem bizonytalan, az ő »szabad verse« még csak kezdet s még gyönyörűen zengve himbálódzik a csak ritkán szabadjára eresztett ritmus szabatos lendületein. Még nem ért el odáig, ahová Kassák más áldozatok árán elért, de többet tudott megtartani a régi gazdaságából s azoknak uj kamatjaiból." (Déry 1921b, 3.)

A *Bécsi Magyar Újság* Komlós Aladártól a *Timár Virgil fia* című regény megjelenése után, 1922-ben a két könyvről egyszerre közölt kritikát. Komlós nem fogadja el sem az olvasóközönség változatlan ítéletét Babits költészetének hideg virtuozitására vonatkozóan, sem a *Nyugat* hivatalos kritikusainak állásfoglalását,

mely Babits önértelmezésével összhangban a kezdetektől fogva ezzel szemben a hidegség mögött elrejtett tüzességet igyekezett bizonygatni. Komlós úgy gondolja, a *Levelek Iris koszorújából* kötetet még valóban a hideg virtuozitás jellemezte, idővel azonban „fittyet hányva egykori kedvenc technikai bravúrjainak, kosztümös játékainak, ma csak a maga tépett lelkének nyugtalanságait akarja mind igazabban és egyszerűbben elsikoltani." (Komlós 1922, 7.) Ezt a poétikai váltást szerinte egyedül Ady fedezte fel, aki a *Recitativ* megjelenésére írt versében adott hangot ennek. Az Adyval való összevetés is megjelenik Komlós írásában, de más előjelet kap, mint Szabó Lőrinc vagy Déry Tibor kritikájában. Komlós ugyanis amellett, hogy elismeri a kötetben megfigyelhető hangnemi-poétikai váltás jelentőségét, úgy ítéli meg, hogy Ady sokkal mélyebben élte át a háborút: „Az ő versei csak kétségbeesett jajgatások, egy fájó individuum jajgatásai. (S ahol igen magasra feszíti a húrt, hamis hangot ad: a híres »Fortissimo« szerintem teátrális megjátszása a háború miatti őrjöngésnek.)" (Komlós 1922, 7.) Említésre érdemes továbbá Komlós megfigyelése a kötet verselésére vonatkozóan: „szigorú kötött verset ir, de anapaestusok és az enjambement sürü alkalmazása folytán a verse már csaknem úgy hat, mint az élőbeszéd, vagy a szabadvers. A zenéje mintha egy mélyített zenekarból szólna csak piano." (Komlós 1922, 7.) Komlósnak a *Nyugtalanság völgyé*ről írt bírálata lényegében pozitív végkicsengésű, de a *Timár Virgil fia* esetében Vitányi Vilmos Ignotusról mintázott figurája, valamint Babits politikai nézetei kapcsán erőteljesebb kritikát is megfogalmaz. Néhány évvel később megváltozott véleménye Babits költészetéről is. 1924-ben az Aradon megjelenő *Genius*ban közölt írást *Babits Mihály, a külső világ költője* címmel, mely lényegesen összetettebb képet fest róla. Megismétli ugyan az olvasóközönség ítéletéről, a kritikai recepcióról, valamint a *Nyugtalanság völgyé*ről tett megállapításait, de írásának alapvető célja a Babits költészete iránti idegenségérzetének kifejtése. Mint a cikk zárlatában megjegyzi: „Távol van tőlünk, hogy beálljunk a rosszakarattal támadó értetlenek sorába, de […] szükségesnek tartottuk végre megkísérelni annak a szabatos meghatározását, miért vagyunk oly sokan, akik nem érezzük Babitsot a magunk költőjének." (Komlós 1924, 34–35.)

A kolozsvári *Pásztortűz* című irodalmi, művészeti és társadalompolitikai folyóirat a Végvári-versek költőjétől, a lap szerkesztőjétől március 5-én közöl bírálatot a *Nyugtalanság völgyé*ről. Reményik Sándor úgy ítéli meg, „Babits hangja ma rokontalan hang. Egyedül, izoláltan áll és él a mai Magyarországon, a mai magyar költészetben." (Reményik 1921, 248.) Ennek oka pedig a meghasonlás közte és nemzete között. A kötet értékelése ettől a ponttól egyértelmű politikai kontextusban történik, és Babits önmaga által is kritikusan szemlélt közéleti szerepvállalásának, illetve politikai vonatkozású írásainak összefüggésében értelmezi a kötet verseit. „A régi Magyarországot régen elveszítette Babits, az új Magyarországon nem találja sem helyét, sem nyugalmát. A rosszkor hirdetett ember-testvériség kegyetlenül megbosszulta magát – a rosszkor csinált forra-

dalmat életével fizette meg a nemzet, a régi magyar hagyomány feltámadásának harsonái elől pedig Babits Mihály bedugja a fülét." (Reményik 1921, 249.) A kötet kapcsán kiemeli a versek szubjektív hangját, valamint azt, hogy Babits sohasem tudott és nem is akart a tömegek költője lenni, mint például Ady. Babits lázadása szerinte „az absolutra szegezett szemü ember lázadása a világ minden relativitása ellen". (Reményik 1921, 250) Ennek kapcsán ugyan cím szerint nem idézi a *Szózat*ról még 1919 februárjában közölt esszét, de az a kritika, mely az abszolút értékcentrumként tételezett „Emberiség" szembeállítására irányul a „relatív" értékhordozó nemzettel szemben, minden bizonnyal erre vonatkozik.

Van a *Nyugtalanság völgye* közvetlen recepciójának egy, bizonyos értelemben különleges szövege, mely nem a hagyományos értelemben vett kritika formájában fogalmazza meg véleményét a kötetről, hanem egy anakronisztikus stílusparódia keretében. A fajvédő szövegeket is közlő *Virradat* (Gyurgyák 2012, 9.) 1921. január 1-jei száma, mely Szabó Dezső egészoldalas *Egységet!* című publicisztikájával indul, adja közre a fiatal irodalomtörténész, Zolnai Béla írását *A halottak az élők irodalmáról* címmel. Ebben három holt szerző küld fiktív levelet az akkoriban könyvet publikáló élőknek saját egykori nyelvhasználatukat imitálva. Mikes Kelemen „Édes néném" megszólítással a *Bujdosó könyv*et publikáló Tormay Cécile-t, Ady Endre Szabó Dezsőt szólítja meg, míg Kazinczy Ferenc Babitshoz címzi levelét a *Nyugtalanság völgye* megjelenése alkalmából. Az írás több verset *(Egy filozófus halálára, Énekek éneke, Fortissimo)* is említ, utóbbi kapcsán figyelmezteti a költőtársát, hogy „[c]ensornak pedig ne mutasd versezeteidet. Az ő szellemek setétjében minden veres-fehér-zöld feketének tetszik" (Zolnai 1921, 4.), s ezzel visszautal a *Fortissimo* első megjelenésekor kitört botrányra. Külön érdekes az, hogy a vers kapcsán említi Goethe *Prometheus*át is, mely Babitsnak az ellene indított eljárás idején írt és életében publikálatlan önvédő iratában is szerepel példaként az istenkáromlás vádjával szemben. Az írásból nehéz lenne kikövetkeztetni Zolnai véleményét a kötetről, ugyanis műfajából (stílusparódia) következően eleve ironikus hangoltságú, de beszédes lehet a levél keltezése (Bécs, 1920. december) és utóirata, melyben Kazinczy hírt ad arról, hogy „Balázs (Bauer) Béla él, köszönti Ignotust, Fenyő Maximiliant és az egész Nyugat udvarát." (Zolnai 1921, 4.) Tehát Kazinczy mintha az emigráció tagjaként és a *Nyugat*hoz közel álló íróként fogalmazná meg véleményét.

Ha áttekintjük a kötet (és nem egyes verseinek) említéseit a *Nyugtalanság völgye* közvetlen recepciója után, akkor azt tapasztaljuk, hogy a korábban említett alapmotívumok közül a művek születésének jelenére (főként a háborúra) és korabeli aktualitására vonatkozó állítások, valamint az alakuló életműben elfoglalt helyére vonatkozó megállapítások továbbra is meghatározói lesznek a recepciónak, de a Babits-portrékból költészetének az Adyéval való összevetése sem tűnik el. Az életmű alakulástörténetében betöltött pozícióját tekintve a versforma fellazulásának és a szubjektivitás felerősödésének tapasztalatán túl az újabb

kötetek összefüggésében új szempontok is megfigyelhetők. Példaként és mintegy összefoglalásként is Szerb Antalnak a *Nyugat*ban megjelent, Babits összes verseit méltató írását idézzük: „*Nyugtalanság Völgye*: a nagy fordulópont Babits pályáján, a teljes megérés kora. A költő megtalálja az utat a szenvedő magyar közösség felé, vagy inkább a közösség fájdalma oly mindent elborító, hogy a költőnek is meg kell nyílnia feléje. A játékos strófák rímei komor zengésű, zsoltáros szabad verseknek adnak helyet és fellép a későbbi Babits-versek legfőbb problématikája, önzés és szeretet harca a lélekben. A szeretet győz; a kötet még hozza a régibb keletű, nietzsches verset a béka-pápáról, az önzés himnuszát, – de ez már búcsú a fiatalság elzárkózó individualizmusától." (Szerb 1937, 226–227.)

Szabó Lőrinc kritikájában már érintette a *Nyugtalanság völgyé*ben felerősödő vallásos szemléletet, s erre utal a *Nyugat* 1924. évi Babits-számában (itt jelenik meg Babitstól az *Örökkék ég a felhők mögött* című vallomása is, mely a következő, *Sziget és tenger* című kötetének bevezetője lesz) közölt írásában Fenyő Miksa is, amikor a *Nyugtalanság völgye* kötetre utalva megállapítja: „Vallásos költő… a legnemesebb religiositás – egy Spinoza, egy Schopenhauer religiositása – a nagy egyetemesség, a nagy közösség mindennel ami teremtve van, lengi át, avatja páratlanul magasrangúvá ezt a költészetet." (Fenyő 1924, 498.) A kötet értelmezésének ez a vonulata majd az *Amor Sanctus* megjelenése után tér vissza. A Bangha Béla jezsuita páter által szerkesztett *Magyar Kultúrá*ban Nagy Miklós írja kritikájában: „Nem akarunk mi konverzió-állomásokat kutatni életében [ti. a Babitsében], inkább a nagy egyetemes intellektus averzióját látjuk az ösztönöktől fölkavart és az esetlegességekből összetákolt irányoktól a perennis kultúra felé. Így talált rá a »Nyugtalanságok Völgyében« értékeket kutató Babits a katolikus líra legmélyebb és legtisztább ércerére, a középkori himnuszokra." (Nagy 1933, 176.)

A *Nyugtalanság völgyé*ben megjelenő poétikai invenció másik lehetséges iránya a kötetben meghirdetett költői egyszerűség programjának és a formák fellazításának továbbvitele a *Sziget és tenger* kötetben, mindenekelőtt a líra halálát meghirdető *Régen elzengtek Sappho napjai* című versben. Ezt az összefüggést ismeri fel Alszeghy Zsolt az *Irodalomtörténet*ben publikált tanulmányában, noha ő Babitsban továbbra is a kötött formák költőjét igyekszik látni: „A megállapodott formai művészet érthetően a *Nyugtalanság völgye* című kötetben a legritkább. Hogy maga Babits sem érezte ezt elég művészinek, hogy a szabad vers ritmusánál a zárt ritmust többre becsüli, azt új kötete igazolja." (Alszeghy 1926, 81.) A *Régen elzengtek Sappho napjai*ban ezért ő már a „nyugtalanság dalai"-ban való túllépést látja. Másként kontextualizálja a két kötet közötti poétikai összefüggéseket 1938-ban az *Összes versek*ről írt kritikájában Keresztury Dezső: „A válság ideje a világháború és az összeomlás éveire esik: a »Recitativ« második fele (Béke és háború közt, 1913–1916), a »Nyugtalanság völgye« a költő szörnyű küzdelmeinek tanújelei. Ezek a kötetek mutatják meg első ízben igazán, hogy Babits

költészetének mennyire nem a technikai remeklés a legfontosabb eleme, s hogy inkább borús próféciázó lélek ő, semmint a szép hangzás páratlan mestere. Szíve egyaránt népé és az emberiségé; ide-oda tépve sem itt, sem ott nem talál nyugtot. Kétsége egyre kínzóbb, roppant erőfeszítéssel megőrzött egyensúlya csakhamar teljesen felborul. Még a természet is – fiatal költészetének legnyugodtabb rétege – visszájára fordul körülötte nem örülhet szép s izgató formáinak s eggyé válni nem tud vele többé. Hová lett e versekből a szép forma tiszta boldogsága, a tündéri látszat megváltó varázsa? »Régen elzengtek Sappho napjai« s »a líra elhal, néma ez a kor«. A fájdalom széttörte a régi formákat: a vers nem megformált anyag már, de felszakadó élmény; a képek, hangok, ritmusok áradásában nem a logika vagy az arány törvénye teremt rendet; a költő, úgy látszik, nem ura szavának többé s a nyelv nem törekszik az édes hangzásra, a tisztaságra és az ápoltságra: nem szép akar lenni, hanem kifejező." (Keresztury 1938, 273.) Ehhez hasonlóan, de Babitsnak az *Új klasszicizmus felé* című esszéjében kifejtett költészetfelfogásának összefüggésében értékeli a két kötetet, a *Nyugtalanság völgyé*t és a *Sziget és tenger*t Kállay Miklós a *Literatura* 1928. évi 12. lapszámában: „Egészen természetes, hogy ez az ut lassankint kifelé vezetett a szimbolizmusból. A *Nyugtalanság völgye,* a *Sziget és tenger* című gyüjtemények költője már eljutott az uj klasszicizmushoz, amelynek tiszta csiszoltsága, világos filozófiája közvetlen folytatása annak az Arany-tradíciónak, amelyben a csucsokig érkezett magyar realista annyira közel járt Goethéhez, hogy az *Elüzött és visszatért gróf balladájá*nak forditása az eredeti szépségeivel vetekszik." (Kállay 1928, 429.)

Babits életművének első rövid, de monografikus igényű feldolgozása Juhász Gézától származik. Juhász az addigi verseskötetek sorában kiemelt szerepet tulajdonít a *Nyugtalanság völgyé*nek, és amellett, hogy érzékeli a versek sorában bekövetkező líraszemléleti váltást, a hangsúlyt a művek formai újdonságára és jellegzetességeire helyezi: „A költő ezt a gyüjteményét szereti legjobban; itt már Szabó Lőrinc szerint minden vers egy-egy életrajzi adat. Az objektív líra témaszépségei mellett ez a kötet a forma díszeiről is mindinkább lemond. A háború alatt még figyelmeztette Babits az ifjabb nemzedéket, hogy a szabadvers is forma, csak ép a legegyhangúbb. Midőn azonban, s jórészt az ő működése nyomán, költők tucatjai sajátították el a gyermekien könnyűvé vált »technikát«, ép a föladat kilátástalan volta miatt kellett megkísérelnie, hogy a szabadvers egyhangúságába elevenséget vigyen. Egybeesett ez líraiságának belső elmélyülésével. Minden értő előtt világos, hogy ily módon »fölszabadulása« fokozott terhet jelentett, amintahogy a szabadság igazában mindig fokozott teher és felelősség. Szabadverseiben új zenét kénytelen teremteni s a mellett ez a forma, hogy létjogát érezzük, csak súlyos mondanivalókkal, a kifejezés tömör erejével s tökéletes kompozíciójával kárpótolhat bennünket. Babits versei a »szabadság« különböző fokait mutatják. Olykor négy sor távolából felelgetnek rímei, aztán vers közepén abbahagyja: »ne várd a rímet olvasó.« Ritmusának a daktilusok diszkrét lebegése ad a gondola-

tokkal együtthullámzó zenét. A témák mindnyájunk gyötrelmét panaszolják, átszőve a magyarságában gyanúsított magyar panaszaival. Szent fájdalmak tisztítótűzén mind magasabbra hevülő lélek gyónásai e lapok. Már nem hall mást, csak testvér életek ritmusát s a legsötétebb vakság napjaiban »illatáról érzi a rózsát, hűséről a lombot s az egész világot a láthatatlan szerelemről.«" (Juhász 1928, 34.)

Végezetül a *Nyugtalanság völgye* hatástörténetéből is érdemes három mozzanatot megemlíteni. Rédey Tivadar Sárközi György *Angyalok harca* című kötetéről a *Napkelet*ben közölt kritikájában Babitsnak ezt a kötetét emeli ki, mely véleménye szerint hatással volt a pályakezdő költő lírájának alakulására. (Rédey 1926, 773.) Két költő műveit is említhetjük, melyek szó szerint idézik a kötet címét. Várnai Zseni a *Népszava* 1933. évi május 25-i lapszámban közöl verset *Nyugtalanság völgye…* címen, míg a mára elfeledett Anavi Ádám *Az Új Kelet* heti mellékletében 1940. április 23-án publikál egy verset *Üzenet a hegyen lakónak* címmel, melynek nyitó versszakában a következőket írja: „A nyugtalanság költözött belém / s remeg bennem, mint a hegyláb tölgye. / Én vagyok a nyugtalanság völgye / s messzi csúcsok intenek felém". Ezekben az esetekben csak a szóhasználat utal vissza a Babits-kötetre, és nem lehet eldönteni, hogy mennyiben tekinthető ez motiváltnak, vagy csupán véletlen szóegyezésről van szó. Hasonló a helyzet akkor, amikor a húszas évek végétől kezdve több publicisztikai írásban is visszatér a „nyugtalanság völgye" vagy többes számban a „nyugtalanságok völgye" kifejezés, többek között például Márai Sándornak egy 1937. augusztus 29-én a *Pesti Hírlap*ban közölt írásában. A kifejezés ezekben az esetekben – hasonlóan ahhoz, ahogy Kassák idézett írásában a *Nyugtalanság völgyé*t „Horthyországgal", tehát az 1919 utáni Magyarországgal azonosítja – az említhető publicisztikákban az országot, esetleg a közép-európai régiót (Duna-völgye), vagy – mint Márainál – egész Európát jelenti. Ami a szóhasználat azonosságán kívül általában összekapcsolja ezeket az írásokat a Babits-kötettel, hogy a címben jelölt „nyugtalanságot" háború és béke összefüggésében az aktuális politikai helyzetre vonatkozó társadalmi közérzületként értelmezik.

A szövegkiadás forrásai és a datálás kérdései

Az 1910-es évek közepén megváltozott Babits kéziratos hagyatékának jellege. Ekkoriban fejezte be az *Angyalos könyv* harmadik füzetét. (Kelevéz 1998a, 71.) Ennek a füzetnek a verseit Babits már nem datálta, és a kéziratok mellett szereplő, Török Sophie-tól származó, a keletkezés idejére vonatkozó dátumok gyakran félrevezetőek, ahogy ezt Kelevéz Ágnes megállapította. A füzet valójában egyfajta „rendszeresen vezetett napló", amelyben a lejegyzett versek lineáris időrendben követik egymást. (Babits 2022, 42–43.) Az 1916 és 1920 között keletkezett versek feldolgozása során nem állnak rendelkezésünkre továbbá olyan kézirategyüttesek sem, melyeket korábban Babits Kosztolányinak vagy Osvátnak küldött. A PIM kézirattára őrzi azonban a *Nyugtalanság völgye* kéziratos mappáját, mely – a *Szaladva fájó talpakon* és az *Isten fogai közt* című versek kivételével – tartalmazza a kötet tördelő számára előkészített szövegeit. A *Nyugtalanság völgye* valamennyi verse megjelent korábban valamelyik lapban (főként a *Nyugat*ban), az utolsó adagot a kötet megjelenése előtt nem sokkal a *Nyugat* 1920. decemberi száma hozta, ennek ellenére a mappa a versek egy részét gépiratos változatban tartalmazza. Az 1920. decemberben megjelenteknek nyilván még nem volt nyomtatott változata a nyomdának leadott anyag összeállításakor, de ezen kívül gépiratban található a *Bénára mint a megfagyott tag;* az *Éji út;* az *Emlékezés;* az *Egy perc, egy pille;* a *Korán ébredtem;* a *Szíttál-e lassú mérgeket?* és a *Csak a dalra.* A többi versnek a lapkivágatát adta le Babits, ezeken több esetben, de nem mindig, áthúzta a szerzői nevet, van, hogy a tördelőnek szóló utasítást jegyzett le (például az *Őszi pincézés*en, ahol jelzi, hogy a ciklus két részét két külön oldalra kéri tördelni), néhányszor *(Egy filozófus halálára; Kakasviadal; Szent Mihály)* pedig ceruzával javít a szövegen. Az ilyen esetekben, mivel a szövegen Babits saját kezű javítása szerepel, a szövegváltozat átminősül előszöveggé, tehát szövegeltéréseit és a szerzői javításokat nem a nyomtatott szövegváltozatok között lábjegyzetes formában közöljük, hanem a kéz- és gépiratos változatokkal együtt.

Az általunk feldolgozott kéziratos anyag jelentős része ebből az időszakból már önálló fólión található, melyek többsége az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában őrzött hagyaték része, a Szabó Lőrinc és a Komjáthy Aladár hagyatékából közgyűjteménybe került kéziratokat az MTA KIK Kézirattára őrzi (ezekről bővebben a második kötetben: Babits 2022, 46.), jelentős, különböző forrásokból származó anyagot őriz továbbá a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, néhány kézirat pedig a költő szülőházából kialakított emlékmúzeumában (Babits Emlékház, Wosinsky Mór Múzeum) található Szekszárdon.

Nem áll rendelkezésünkre továbbá olyan forrás, mint a Szilasi Vilmosnak és a Szabó Lőrincnek lediktált keletkezéstörténeti jegyzetek, melyek körültekintő forráskritikával segítettek a korábbi versek datálásában a *Recitativ* kötettel bezárólag. Az 1916-tól írt versekre vonatkozóan csak két adat áll rendelkezésünkre,

a *Húsvét előtt* és az *Alkalmi vers* keletkezési idejére vonatkozóan: a Szilasi Vilmosnak tett vallomás alapján mindkét mű 1916 márciusában született. Ebben az időszakban Babits már Budapesten élt, a magyar irodalom központjában, megváltoztak baráti és általában irodalmi kapcsolatai is, ezért a versekre vonatkozóan a levelezése is kevesebb vagy más jellegű információkkal szolgál, mint korai éveiben a Kosztolányi Dezsővel és Juhász Gyulával folytatott levelezése, de a datálások és a keletkezéstörténeti jegyzetek összeállítása során fontos forrásként kell kezelnünk Szabó Lőrinc ebben az időszakban keletkezett naplóbejegyzéseit.

Ugyanakkor ezekben az években Babits írásgyakorlata is változott. Fogalmazványait gyakran a keze ügyében lévő különféle papírokra jegyezte le, kéziratos hagyatékában ezért számtalan olyan töredéket és fogalmazványt találunk, melyet a költő borítékra (például a *[Hengerbuckás földi szán…]* – OSZK Fond III/1969/70.), névjegykártyára (OSZK Fond III/1969/50. verzón: *[S őrült kaszás gyanánt a vad Halál…]; [Vörös bort vérből…];* rektón: Dr. Kovács László névjegykártyája és Babits Angyalnak szóló üzenet), levélre (OSZK Fond III/687/1. 2 fóliós papír 2. fóliójának rektóján: az *Arany* című vers fogalmazványa és Karinthy levele Babitsnak), meghívóra (OSZK Fond III/1969/111. verzón: *[Azt hitted nem lehet…]* kezdetű fogalmazvány, ugyanitt áthúzott feljegyzések feltehetően az *Isteni színjáték* 3. részéhez, a rektón: a Szent István Akadémia ünnepi ülésére szóló meghívó és egy francia nyelvű vers kézirata), itallapra (OSZK Fond III/1969/51. rektóján: *[Gyengeszárnyu énekem…]* kezdetű fogalmazvány) írt. Babits textológiai elveit és költői gyakorlatát vizsgáló tanulmányában Kelevéz Ágnes megállapítja, hogy a tízes évek közepétől a költő „verseit általában már gépiratos formában adja le a nyomdának, és ilyen módszerrel sokszorosítja is őket. Természetesen a gépiratokon sokszor látunk javítást, főleg az ékezetek tekintetében, de általában az már a vers tisztázata, melyet a gépbe ír, agyonfirkált és többször átgépelt költeményt nemigen találunk. A tízes évek közepétől tehát egészen világosan elválik egymástól a versek hevenyészett fogalmazványa és a leadásra szánt korrekt tisztázat (leggyakrabban gépirat)." (Kelevéz 1998a, 26.)

Sok esetben a kéziratoknak ezek a közvetlen kontextusai segítenek a datálásban. Egy levél papírjára írt fogalmazvány például (amennyiben a levél datálása pontos) értelemszerűen csak a levél kelte után keletkezhetett, de például egy eseményre szóló meghívóra lejegyzett kézirat keletkezése akár a nyomtatványon szereplő dátumnál néhány nappal korábbi is lehet. *[a halál keserü izével…]* kezdetű kétsoros például a Márciusi Kör által szervezett, Schöpflin Aladár előadására szóló meghívó kettétépett fóliójának rektóján olvasható, benne egy évszám nélküli dátummal: „20-án, pénteken este 1/2 8 órakor Schöpflin Aladár irodalmi beszélgetéseket tart." Ez alapján a kéziratkatalógus a fogalmazvány keletkezését 1919. június 20. körülre tette. A *Pesti Napló* 1916. október 15-i számában megtalálható hirdetés alapján azonban nyilvánvaló, hogy az előadás 1916. október 20-án volt, tehát a kézirat keletkezése feltehetően erre az időszakra tehető.

Egyes esetekben a fogalmazvány keletkezési idejének meghatározásában az segített, ha egy olyan másik vers kéziratával vagy annak egy részletével található egy fólión, melynek más forrásból tudjuk a keletkezési idejét. Az OSZK Fond III/1969. 80. fólió rektóján megtalálható például az *Alkalmi vers* fogalmazványa, a fólió rektóján és verzóján a *Béke!,* a *[Kipihened vasárnap…],* a *[Szennyes virágok…], [A lenyugvó nap sorban…]* kezdetű fogalmazvány ceruzaírású kézirata, valamint a *Reggeli szél* hetedik versszakának ceruzaírású fogalmazványa olvasható (utóbbit a kéziratkatalógus önálló tételként szerepelteti). Mivel Babits visszaemlékezése alapján az *Alkalmi vers* keletkezése 1916 márciusára tehető, ezért ezeknek a kéziratoknak a keletkezési idejét is ekkorra tettük, azzal a némileg bizonytalan előfeltevéssel, hogy az ugyanazon a fólión található kéziratok hozzávetőlegesen egy időben keletkeztek. Más esetekben csak a vers publikálásának időpontja határolja be egyik irányból a szöveggenezist, de ebben az esetben is igyekeztünk pontosítani a datálást. A *Szálló nap után* című vers például a Tanácsköztársaság idején, 1919. június 8-án jelent meg a *Vasárnapi Újság*ban, s a kéziratkatalógus – feltehetően ebből kiindulva – a vers fogalmazványa melletti feljegyzéseket Babits egyetemi előadásának jegyzeteként határozta meg. Az OSZK Fond III/1818/a/3. fólió verzóján található értekező prózai fogalmazványok azonban valójában a *Nyugat* 1916. szeptember 1-i számában megjelent *Ma, holnap és irodalom* című kritika részei. Ez azt valószínűsíti, hogy a vers fogalmazványa még 1916 nyarán keletkezett, a műben megfogalmazott elvágyódás tehát elsődlegesen nem a költő Tanácsköztársasággal szembeni ellenérzéseit, vagy az 1919. május–júniusi lelkiállapotát tükrözi – ahogy a mű recepciója azt sokáig feltételezte –, hanem jóval korábbi érzelemvilág megnyilvánulása.

A szövegek datálása során a kéziratkatalógusból indultunk ki, de több esetben – ahogy erről fentebb már szó esett – módosítottuk vagy pontosítottuk az ott szereplő keletkezési dátumokat, más esetekben pedig az derült ki, hogy az önálló tételként felvett verskézirat egy másik mű része. Amennyiben semmiféle versen kívüli konkrétum nem állt rendelkezésünkre, akkor a művek motivikus és stiláris elemzése alapján igyekezetünk meghatározni a keletkezés feltételezhető dátumát, mely néhány esetben bizonytalan datálást jelent csupán, máskor viszont más kéziratok visszaigazolták a gyanúnkat. A *[s aki harcra száll jogáért…]* kezdetű fogalmazványt a kéziratkatalógus például feltehetően a harcra, azaz a háborúra tett utalása miatt 1914 és 1918 közé datálta. A kézirat láthatóan egy nagyobb szövegegység része, mivel kis kezdőbetűvel indul, és vesszővel végződik, miközben a harmadik sor mondatkezdő betűje nagy. A szöveg ritmikailag (ütemhangsúlyos verselés, felező nyolcasok és hetesek) és tematikusan (jogért, igazságért vívott harc) beleillik az 1928. március 4. és április 8. közé datált *Ne ily halált, ne ily harcot!* című versbe, s ha megnézzük a vers kéziratát az OSZK Fond III/1651. 35. fólión, akkor azt látjuk, hogy a OSZK Fond III/1969. 139. fólió rektójának ceruzaírású töredéke ott is megtalálható, de a végleges, nyomtatott

szövegből ez a rész kimaradt. Ez alapján tehát a kéziratok keletkezése jóval későbbre, 1928-ra tehetők.

Előfordul, hogy semmilyen autográf rájegyzés nem található a gépirat fólióján, és az adott versnek kéziratos fogalmazványát vagy szerzői névvel ellátott publikált változatát sem ismerjük. Szabó Lőrincnek az MTA Kézirattárában őrzött hagyatékában található *[A bus kert orgonát csinál a pusztulásnak…]* kezdetű gépirat (MTA Ms 4699. 20.), melyet a kéziratkatalógus Babitsnak tulajdonít, és 1918–19-re datál. A fólión nem található semmilyen, Babitstól származó saját kezű rájegyzés, s külön kérdésessé teszik Babits szerzőségét a 4–7. sorok harcra buzdító kijelentései, melyek idegenek a háborúellenes Babits gondolkodásmódjától. Vélhetően a proveniencia és az ismert életrajzi tény, a költő lelkesedése az őszirózsás forradalom idején bekövetkezett változásokért magyarázhatta a katalógus összeállítói részéről a szerzőség elfogadása mellett a keletkezés dátumának meghatározását, mi azonban úgy ítéltük meg, hogy ebben az esetben kérdéses szerzőségű műről van szó. A szóban forgó vers szövege a következő:

> A bus kert orgonát csinál a pusztulásnak és néniát zenél:
> száz tarló ágon át verebek sipolásznak, s fut s ri a gyáva szél.
> Mily olcsó hangital! karcol mint durva karcos! mámortalan zene!
> borzongó gyáva dal! borzongó gyáva harcos vérének üteme!
> Ó lelkem be ne szállj e gyáva néniába, te is tán harcba mégy!
> Állj ha kell, vigan állj a svadronyléniába: katona lelke légy!

Mindezekkel együtt, annak ellenére, hogy a legkörültekintőbben igyekeztünk meghatározni a versek keletkezésének időpontját, több esetben a datálás csak bizonytalanul vagy tágabb időintervallumban volt megadható, ezért elképzelhető, hogy a későbbi kutatások ezeket a dátumokat is módosítják.

A szövegváltozatok és a versciklusok egyes részeinek közlésére vonatkozóan a kritikaikiadás-sorozat 2. kötete a következő megállapítást teszi: „Ha egy hagyományos értelemben vett variáns különböző poétikai, tartalmi szempontok figyelembevétele után önálló műnek tekinthető, akkor szövege az előzményektől függetlenül, a megfelelő kronológiai helyen, önállóan kerül közlésre. […] Ugyanígy Babits nagy ciklusainak […] különböző időben keletkezett darabjait egyszer önállóan, keletkezéstörténetükkel együtt, a vers megírásának megfelelő kronológiai helyen közöljük. Majd később, a ciklus kontextusába helyezve, amikor az egyes darabok értelmezését átalakítja az újonnan létrehozott struktúra, az összeállítás kronológiai helyén is szerepel szövegük a ciklus megalkotására vonatkozó keletkezéstörténeti információkkal együtt.” (Babits 2022, 57.) Ezt a textológiai elvet követve önálló műként ebben a kötetben is közöljük az 1906-os *[Gunnyasztva múzsám szárnya tollpihéi…]*-nek a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé betétverseként *Epilógus: Egy vers* címen publikált szövegváltozatát; a *Szíttál-e lassú mérgeket?* című verssel jelentős szövegegyezést mutató

[Nincs mérgebb méreg mint a szó…] kezdetű verset, illetve a *Hegedűk hervatag szava* szöveggeneziséhez szorosan kapcsolódó, szintén kisebb-nagyobb szövegazonosságot tartalmazó *[Hogy nőtt ki ez a bú…],* valamint *[A párnák, paplanok…]* kezdetű szövegeket, melyeket a kéziratkatalógus a *Hegedűk hervatag szava* szövegváltozataiként rögzít. Hasonlóan jártunk el a *Dal, prózában* című vers esetében. A kéziratkatalógus a versnek nyilvántartja egy gépiratos tisztázatát, mely valóban jelentős egyezést mutat a nyomtatásban ismert verssel, azonban olyan szövegszerű és szerkezeti különbségek is megfigyelhetők, melyek miatt *[A vad tavasz zuhanyát érzed-e…]* cím alatt önálló műként is közöljük a kritikai kiadásban. A kéziratos hagyaték megváltozott jellegéből és Babits szövegszerkesztői gyakorlatának módosulásából fakad, hogy a több részből álló cikluskompozíciók egyes darabjainak kéziratai legtöbbször nem maradtak fenn, és a keletkezéstörténetükre vonatkozó információkkal sem rendelkezünk. Két kétrészes versciklus, a *Két nyári vers* és az *Őszi pincézés* a nyomtatott változathoz képest esetenként nagyobb szövegeltéréseket tartalmazó darabjait ismerjük csupán, ezeket önálló műként a nyomtatásból is ismert versek előtt közöljük. Nem közöljük viszont azokat az egysoros szövegeket, melyeket a kéziratkatalógus versként tart számon, azonban töredékességüknél fogva ezekről nem lehet biztosan eldönteni, hogy verses vagy prózai, esetleg értekező prózai műhöz készült fogalmazványok-e. Ezeknek a töredékeknek a feldolgozása további és más irányú textológiai munkát igényel.

A kritikai kiadás készítésekor a legösszetettebb textológiai feladat az összegyűjtött kéziratok feldolgozása, viszont munkánk során megtapasztaltuk, hogy a nyomtatott anyag is szolgálhat számunkra meglepetésekkel. Ilyen volt annak felismerése, hogy a *Nyugtalanság völgye* kötet 1920-ban a Táltos által kiadott példányai – feltehetően a nyomtatás során fellépő technikai okok miatt bekövetkező betűkieséseknek köszönhetően – eltérnek egymástól. (Szénási 2023b) A 3. és 4. kötet lezárása előtt szembesültünk azzal, ahogy az Athenaeumnál 1937-ben megjelent ÖV kezünkbe kerülő példányai között is szövegeltérések találhatók. A váratlan textológiai jelenség pontos leírása és a szövegeltérések okainak felderítése további kutatásokat igényel. Jelenleg úgy látjuk, vannak forgalomban olyan példányok (mint például az OSZK által működtetett Magyar Elektronikus Könyvtár oldalán elérhető), melyekben egyértelmű szövegromlás figyelhető meg. A *lectio difficilior* tipikus esete található például a *Kakasviadal* 22. sorában. Minden korábbi kiadás esetében ugyanis itt az „érdemetlen" szóalak szerepel, míg találtunk olyan ÖV-példányt, amelyben ezen a szöveghelyen a köznapi „érdemtelen" szóalak fordul elő. Az *Énekek éneke* második sorában pedig egy nyomdahiba került a sor végére: „kösönty." a többi szövegváltozatban szereplő „kösöntyű." helyett. Az általunk feldolgozott anyagon az a tendencia figyelhető meg, hogy a VV alapját nem ez a szövegromlásos példány képezhette. Mindezek miatt fontos kiemelni, hogy a szövegkritikai munkánk során az MTA Könyvtár és Információs Központ állományában található ÖV példányát használtuk.

Versek

451.

[Ó mért nem lesznek szemek a sebekből…]

Ó mért nem lesznek szemek a sebekből
a szörnyü tanulságot látni, látni?

[1916. január–1916. február]

Kézirat

k MTA Ms 4699/38. 2 fóliós papír 1. fóliójának rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. Az 1. fólió rektóján még az *[Ó szép hazám…]* kezdetű fogalmazvány található, melyet a kéziratkatalógus nem azonosító önálló fogalmazványként. Az 1. fólió verzóján és a 2. fólió rektóján az *[Emlékszel-e arra a napra még?…]* kezdetű fogalmazványtöredék, a 2. fólió verzóján részben elhalványult sorok és a *Reggeli szél* áthúzott fogalmazványrészlete és egyéb feljegyzések olvashatók.

Szövegkritika

A kétsoros fogalmazványnak csak a második sora tartalmaz egy javítást.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/38.

[Cím nélkül]

Ó mért nem lesznek szemek a sebekből
a szörnyü tanulságot lát ni, látni?

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány egy olyan fólión található, melyen több más fogalmazvány is olvasható, melyek egymáshoz való viszonya is kérdéses. A fólión található a *Reggeli szél* című kétrészes vers 2. rész első versszakának fogalmazványa, melynek folytatása egyértelműen háborús tematikára utal, ebben az összefüggésben értelmezhető az *[Ó mért nem lesznek szemek a sebekből…]* kezdetű kétsoros is. A töredékek keletkezéstörténeti hátteréhez tartozhat még a Rákosi Jenő által Dunántúli álnév alatt Babits ellen indított sajtókampány, melynek következtében a költő tanári állását is elveszítette, s komoly lelki válságba került. Rákosinak adandó válaszként is olvasható az *[Ó szép hazám…]* kezdetű, nehezen kibetűzhető ceruzaírású fogalmazvány. A *Reggeli szél* fogalmazványa alatt olvasható feljegyzések is a vers háborús vonatkozását erősítik. Az antik utalás két trójai mondakörből ismert alakra vonatkozik: „Patroklos elesett The[r]sytes hazajő”. Patroklosz Akhilleusz

barátja, annak ruhájában hal Trója falainál hősi halált; vele szemben Thersytes [Therszitész] fizikailag és erkölcsileg is rút figura. A háborús papírhiányra vonatkoztatható továbbá a másik megjegyzés: „Irjunk amig van papiros". Az 1916. év eleji datálást valószínűsíti az *[Annyit szenvedtünk…]* kezdetű verssel való, az itt részletesen nem kifejtett „tanulság"-ra vonatkozó szövegközi kapcsolat is: „Hegy csucsán, / a legmagasabb hegy csucsán épitsünk templomot / ennek a szónak hogy mindenki lássa meg messzirül / és ne maradjon senki kit elkerül / a nagy Tanulság".

452.

[Ó szép hazám…]

Ó szép hazám kit annyira szerettem
nevedre szívem most is összerándul
vidám hegyek ti, aranyos Dunántul

Nekem már nincs ok élnem. És ha annyi
könyü halál már a nehéz halált is
nem bélyegezte volna gyávasággá
tán volna kényszer és a rabságok árán
olcsón megvenni szívem

[1916. január–1916. február]

Kézirat

k MTA Ms 4699/38. 2 fóliós papír 1. fóliójának rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. Az 1. fólió rektóján található még az *[Ó mért nem lesznek szemek a sebekből…]* kezdetű kétsoros. Az 1. fólió verzóján és a 2. fólió rektóján az *[Emlékszel-e arra a napra még?…]* kezdetű fogalmazványtöredék, a 2. fólió verzóján részben elhalványult sorok és a *Reggeli szél* áthúzott fogalmazványa és egyéb feljegyzések olvashatók.

Szövegkritika

A vers 1., 4. és 5. sorában található két szó, mely a helyesírás szabályai szerint dupla *ny* mássalhangzót tartalmaznak. Ezeket Babits a fogalmazványokban megkülönböztethetetlenül szimpla *ny*-ként jegyezte le, emellett saját írásmódja hasonló esetekben is eltér a köznyelvi sztenderdtől. Mivel a verssorok jambikus lejtésűek, ezért az 1. és 4. sor „annyi” szavát dupla mássalhangzóval, míg az 5. sor „könyü” szavát szimplával írtuk át. A fogalmazvány 7–8. és 9–10. sorai egymás törlés nélküli variációi, ezt Babits kapcsos zárójelezéssel jelzi. A főszövegbe a fogalmazvány 9–10. sorait emeltük át.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/38.

[Cím nélkül]

Ó szép hazám kit annyira szerettem
nevedre szívem most is összerándul
vidám hegyek ti, aranyos Dunántul

Nekem már nincs ok élnem. És ha annyi
könyü halál már a nehéz halált is
nem bélyegezte volna gyávásággá
)tán volna szívem hogy kényszerek és
rabságok árán olcsón megvegyem(
)tán volna kényszer és a rabságok árán
olcsón megvenni szívem(

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány egy olyan fólión található, melyen több más fogalmazvány és egyéb feljegyzés is olvasható, ezek egymáshoz való viszonya kérdéses. A *[Ó szép hazám…]* keletkezéstörténeti hátteréhez tartozhat a Rákosi Jenő által Dunántúli álnév alatt Babits ellen indított sajtókampány, melynek következtében a költő tanári állását is elveszítette, s komoly lelki válságba került. Rákosinak adandó válaszként is olvasható a fogalmazvány 1–3. sora: „Ó szép hazám kit annyira szerettem / nevedre szivem ma is összerándul / vidám hegyek ti, aranyos Dunántul". A *Reggeli szél* fogalmazványa alatt olvasható feljegyzések is a vers háborús vonatkozását erősítik. A személyes válság történeti kontextusára, a háborúra utal a fogalmazvány 4–6. sora: „És ha anyi / könyü halál már a nehéz halált is / nem bélyegezte volna gyávásággá".

Babits a Dunántúlhoz és általában a szülőföldjéhez való viszonyáról legrészletesebben az 1913-as *Magyar irodalom* című esszéjében ír, amelyben az olasz tájakhoz is hasonlítja: „Dunántúl Magyarország legváltozatosabb tája – a dunántúli ember éppúgy megkaphatja a hegy-völgy, mint a róna könnyed benyomásait – s azonkívül enyhe, nyájas, utazásra csábító és alkalmas vidék. Irodalmi érintkezés, apró irodalmi gócok a Dunántúlon hamar fejlődhettek. E nyájas, enyhe vidék, amellett, hogy változatosságával a fantáziát állandóan foglalkoztatja, azt mégsem teszi sötétté vagy nehézzé, mint a komorabb Erdély hegyei. Kedves, harmonikus színeivel könnyű és elegáns, szinte klasszikus formaérzéket nevel. A Dunántúl íróiban legkevésbé van meg a magyar flegma súlyossága, darabos nehézkessége, amely olyan prózaírókban, mint Pázmány, de még olyan tökéletes formájú verselőkben is, mint Arany, folyton szembeötlik. Jókai és Vörösmarty könnyűek, siklók, elegánsak. A Dunántúl enyhe, kék vidék, hogy Ruskin egy szavával éljek, aki négyféle vidéktípust állapít meg s Itáliát kék vidéknek találja: a Dunántúl is kék vidék, hasonló legszebb részeiben Itáliához, Firenze környékéhez. Nem csoda, ha a dunántúli írók állnak a latin könnyűséghez és eleganciához legközelebb. Azonkívül a Dunántúl Magyarország nyugati vidéke, legkulturáltabb vidéke, legközvetlenebb érintkezésben Nyugattal, előkelőbb vidék: s a dunántúli kovász adta mindig irodalmunknak az általánosabb, kevésbé népies, összefogó, előkelőbb, európaibb jelleget." (Babits 1978g, 392.)

453.

[Emlékszel-e arra a napra még?…]

Emlékszel-e arra a napra még?
A nagy udvaron, otthon
egyszerre minden sárga lett
Hogy vonaglottak kinban a fák!

a szél –
emlékszel? – a szél – mint borzadás
előbb – a föld borzalma – a szél!
mint őrület aztán – sárga por
földi felhői – vakulás
a Föld megőrült akkor

égremeredt
iszonyban a hajzata
berzengtek akkor!

most ép […] az eső –

a levegőből szálakra tépett
tengert csinál –
ó szegény rózsák! iszonyuság!
ó csattogó vad légi tusák
óh[?] lázas[?] szobákba rekedt dobogó husu ifjuság

Zivatarba madarak

Zivatar!
Zivatar!

[1916. január–1916. február]

Kézirat

k MTA Ms 4699/38. 2 fóliós papír 1. fóliójának verzóján és a 2. fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. Az 1. fólió rektóján az *[Ó miért nem lesznek szemek a sebekből…]* kezdetű versfogalmazvány. A 2. fólió verzóján részben elhalványult sorok és a *Reggeli szél* áthúzott fogalmazványrészlete.

Szövegkritika

A fogalmazvány fólióján több másik verskezdemény is található, melyek egymáshoz való viszonya kérdéses. A fogalmazvány utolsó három sorát kapcsos zárójellel kötötte össze Babits. A 15. sortól a fólió jobb felén található sorok nem egymás alatt, balra zártan kezdődnek, de mivel ez feltehetően az írásaktus gyorsaságából adódik, és nem a verskompozíció része, ezért ezt az átírás során nem rekonstruáltuk, ezzel együtt a fogalmazványt betűhíven közöljük.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/38.

[Cím nélkül]

Emlékszel-e arra a napra még?
A nagy udvaron, otthon
egyszerre minden sárga lett
Hogy vonaglottak kinban a fák!

a szél –
emlékszel? – a szél – mint borzadás
előbb – a föld borzalma – a szél!
mint őrület aztán – sárga por
földi felhői – vakulás
a Föld megőrült akkor

ég remeredt
isz onyban a hajzata

berzengtek akkor!

most ép esik[?] az eső –

a levegőből szálakra tépett
tengert csinál –
ó szegény rózsák! iszonyuság!
ó csattogó vad légi tusák
óh[?] lázas[?] szobákba rekedt dobogó husu ifjuság

Zivatarba madarak

Zivatar!
Zivatar!

Keletkezéstörténet

A fólió rektóján olvasható fogalmazványok közül az egyik később a *Reggeli szél* című kétrészes vers második részének első versszaka lesz, melyet Babits ezen a fólión még áthúzással törölt. E megkezdett, majd elvetett fogalmazvány folytatása egyértelműen a háborúra utal: „Ott künn a gyáva bátorok […] Unják már ontani a vért / rabon a szégyen életért". A *Reggeli szél* második részének ötödik versszaka szintén megtalálható egy több verskísérletet tartalmazó fólión, melyen többek között az *Alkalmi vers* egy részének fogalmazványa is olvasható. Ez alapján ezek a töredékek feltehetően 1916 márciusa előtt keletkeztek, és minden bizonnyal összefüggésben vannak azzal a lelki krízissel, amelyet Babits számára a Rákosi Jenő által indított sajtókampány okozott, s melynek során tanári állását is elveszítette, a számára kijelölt irodai munkát azonban nem bírta végezni.

Az *[Emlékszel-e arra a napra még?…]* kezdetű töredék is hasonló érzelmi állapotot kívánt volna kifejezni, mely egy másfél évvel korábbi emlék, egy hatalmas vihar képének megidézésével ábrázolta volna a költő zaklatott lelkiállapotát. Ezt erősíti a Vörösmarty Mihály *Előszó* című művének egy sorára („A föld megőszült;") hangulatilag és hangalakilag is emlékeztető kijelentés: „a Föld megőrült akkor". A fogalmazvány apokaliptikus képeit és az emlékezés alapszituációját tekintve Ady Endre *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című versével is rokonítható, mely a *Nyugat* 1917. évi március 1-i számában jelent meg, abban, amelyet a *Fortissimo* miatt a hatóság elkobzott. A versben megidézett vihar minden bizonnyal az 1914. július 23-i országos viharra utal, melyet a *Curriculum vitae* című írásában is megidéz Babits: „Emlékszem, csakugyan szélviharral kezdődött, én akkor éppen megint otthon voltam, a rozoga, régi házban, ahol anyám hajdan a mustostököt megkívánta és a szép levelet megírta. Kellős közepét tapostuk a nyárnak. Én délben érkeztem meg Budapestről, útközben, jól tudom még, egy francia könyvet olvastam, mely bizonyos rejtelmes fizikai tüneményekről szólt, esetleges kozmikus befolyásokról, amik planétánk életét megváltoztathatják. Ebéd után hirtelen elborult, szinte egészen sötét lett, mint ítéletnapján, a fák derékban megcsavarodtak, az udvar közepén hatalmas portölcsér emelkedett, s az emeletről egy ablaktábla csörömpölve zuhant a pázsitra. A kapu fölött magától csöngött a drótcsengő. Minden olyan volt, mintha csakugyan valami kozmikus erő ragadta volna meg a világot, s az elemek harcával jelentené be, hogy ezentúl minden másképp lesz, mint eddig volt." (Babits 1939, 15.) A visszaemlékezésben leírt vihar tehát – hasonlóan más irodalmi művekhez (Kelevéz 2021a) – mint a történelmi kataklizmát, az első világháború kirobbanását jelző égi jelenség őrződött meg Babits emlékezetében, erre a napra úgy tekintett, mint ami az ő életét is derékba törte, kettéosztotta.

A kései esszében felidézett életrajzi mozzanat azonban feltehetően pontatlan, mivel Babits július 7. és 11 között érkezhetett Szekszárdra (Róna 2013, 689.), tehát nem a hadüzenet napján. Két utazás emléke mosódhat itt össze, ugyanis Babits 25-én Pestre utazott, hogy onnan néhány nap múlva továbbmenjen Frohnleitenbe, ahol szanatóriumi kezelésére volt előjegyezve. Babits tehát a július 23-i országos vihar előtt majdnem két héttel érkezett Szekszárdra, és feltehetően ott élte át azt. A háború kitörése azonban keresztbehúzta számításait. Mivel a külföldre történő utazáshoz a háborús állapotok miatt igazolásra volt szüksége, ezért július 28-án, a hadüzenet napján visszatért Szekszárdra. (Róna 2013, 694.) Minden bizonnyal ennek a két utazásnak az emléke mosódik össze a kései esszében. A tervezett szanatóriumi kezelés a háború miatt elmaradt, az intézmény ugyanis nem fogadott betegeket. Édesanyja augusztus 3-án kelt táviratában értesítette a költőt: „fronleitenböl sürgönyöztek nem vesznek fel beteget". (Babits 2007, 225.)

Ez alapján valószínű, hogy a fogalmazvány a fentebb jelzett életrajzi kontextusban végrehajtott számvetésnek készült, melyben a költő a háború saját életére gyakorolt hatását vette volna számba. A háborús tematikán kívül 1914 nyarát és az 1916 január–februári időszakot összekapcsolja az is, hogy Babits mindkétszer súlyos válságot élt át, ezt erősítette fel a háború kirobbanásának ténye, majd egyre több emberáldozatot követelő pusztítása. Ebből a verskísérletből azonban nem született kész műalkotás, viszont a *Húsvét előtt,* majd a *Fortissimo* érzelemtörténeti előzménye lehet az *[Emlékszel-e arra napra még?…]* kezdetű fogalmazvány.

454.

Reggeli szél

1.

Mint kúnok-üzte bús legény,
szórtam a kincseket mögém,
és addig szórtam balgatag:
most már maguktól hullanak.

Itt egy darab, ott egy darab:
lassankint minden elmarad!
s hiába hintem, egyre jő,
üldöz a vén kun, az Idő.

2.

Beteg szeretnék lenni már.
Ugy fáj az hogy semmi se fáj!
Ha semmi más: e semmi fáj!
Beteg szeretnék lenni már.

Ó jőjj Kór, oltsd ki bágyatag
kézzel a gyertyás vágyakat,
s mint vén egyházfi, csöndbarát,
zárd el a szentély ajtaját!

Feledni hogy még van remény,
egy szelid ágyba fekszem én:
maradj, Remény, te vén csaló!
Nekem a szelid ágy való.

Ne mulattasson semmi más,
csak ami képet fest a láz
vagy zenét a csönd ujja sző,
amíg a végső óra jő.

Valaki akit szeretek,
kezemet akkor fogja meg,
és addig ne eressze el,
mig érzi hogy az ere ver.

De mikor elhallgat az ér,
s fehér lesz, ollyan törtfehér
a kéz, mint hervadt líliom,
fektesse végig ágyamon.

És mondja: „Mit az Ég adott
(Mint a virág a harmatot,
ha reggel szelében meging)
könnyelmü kéz! elszórta mind.

„Hadd fonnyadjon hát szárazon!"
Mondja, s ne sirjon már azon!
Menjen el, s törve, hagyjon ott
mint a szél a liliomot.

[1916. március–1920. január 30.]

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: $\mathbf{k}_1$ OSZK Fond III/1969/80. A fólió rektóján keresztben ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón és a verzón elmosódott verstöredékek (a fólió verzóján keresztben a *[Kipihened vasárnap…],* illetve egyéb feljegyzések). Babits a rektóra írja az *Alkalmi vers* című költemény ceruzaírású fogalmazványrészletét, valamint keresztbe a *Béke!* című fogalmazványt. A rektóra – talán levélírás szándékával – tintával címzést is ír a *Nyugat* szerkesztőségének; $\mathbf{k}_2$ MTA Ms 4699/38. 2 fóliós papír 2. fóliójának verzóján olvasható ceruzaírású fogalmazványrészlet áthúzva aláírás nélkül. Az 1. fólió rektóján az *[Ó mért nem lesznek szemek a sebekből…]* és az *[Ó szép hazám…]* kezdetű fogalmazványok, az 1. fólió verzóján és a 2. fólió rektóján pedig az *[Emlékszel-e arra a napra még?…]* kezdetű fogalmazványtöredék található. A 2. fólió verzóján részben olvashatatlanul elhalványult sorok: „Az erő, mely a vízben árt csinál."; „Patroklos elesett The[r]sytes hazajő" és „írjuk amíg van papíros"; $\mathbf{k}_3$ OSZK Fond III/1862. fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón Babits nevére 1917. okt. 30-án kiállított sakk-köri belépő nyomtatott szövege; $\mathbf{k}_4$ MTA Ms 4699/42. A fólió rektóján áthúzott ceruzaírású fogalmazványrészlet aláírás nélkül. A rektón még feltehetőleg idegen kéz írásával: „Dolorosa", „Alig volt dél" (talán a *Napszálltakor* című vers incipitje), „Pihenés (a hóról)". A verzón az *[Olyan tavasz ez…]* kezdetű fogalmazványvariáns részletei.

Gépirat: $\mathbf{g}_1$ PIM V. 537. A fólió rektóján gépírású tisztázat, aláírás ceruzával: Babits Mihály. A fólió jobb felső sarkában bélyegzővel, illetve ceruzaírással: „Érkezett: 1920. I. 30. Elfogadva"; $\mathbf{g}_2$ OSZK Fond III/1698/6. A fólió rektóján gépirat indigós másolata, aláírás ceruzával: Babits Mihály. A rektón Babits kézírásával: „Szemle". A verzón Babits kézírásával: „Reggeli szél (mint kunok-üzte…)", valamint Török Sophie-nak Babits néhány „kihagyott versére" vonatkozó feljegyzése.

Első megjelenés: Babits 1945, 538–539.

Szövegváltozatok, szövegkritika

A $\mathbf{k}_1$, a $\mathbf{k}_2$, a $\mathbf{k}_3$ és a $\mathbf{k}_4$ ceruzaírású fogalmazványok a szöveggenezis különböző fázisait dokumentálják. A $\mathbf{k}_1$ fólióján a több más ceruzaírású fogalmazvány és egyéb rájegyzések találhatók, a 9–10. sorok variánsának egy része a ceruzaírás elhalványodása miatt részben olvashatatlan. A $\mathbf{k}_2$ és a $\mathbf{k}_4$ szövegváltozatait Babits áthúzta, feltehetőleg ezzel kívánta jelezni, hogy elveti a fogalmazványokat, de a szövegalakulás folyamatát tekintve elképzelhető az is, hogy ezzel azt jelezte a maga számára, hogy az adott variánst már felhasználta a tisztázat számára. A $\mathbf{k}_2$ és a $\mathbf{k}_4$ ezen belül több javítást, rájegyzést és törlés nélküli variációt is tartalmaz. A vers két gépirata elképzelhetően egy időben, akkor keletkezett, amikor Babits a verset publikálás céljából írógépen letisztázta, az ékezetek ceruzaírású javításai, valamint a 34–35. sorokban beszúrt zárójelek megegyeznek, és a gépirat is azonos, de a $\mathbf{g}_2$ halványabb, ez lehet az indigómásolat. A $\mathbf{g}_1$-et Babits minden bizonnyal elküldhette egy lapnak, míg a $\mathbf{g}_2$-t megtarthatta magának, mindkettőt ceruzaírású aláírással autorizálta. A gépiratokon a hiányzó hosszú *ú*-kat és *í*-ket javította, illetve a 34. sor elejére és a 35. sor végére zárójelet tett. Mivel ezeket leszámítva egyéb kéz- vagy gépiratos javítások sem $\mathbf{g}_1$-en, sem a $\mathbf{g}_2$-n nem találhatók, ezért ezeket a előszövegek között duplán nem közöljük. A verset elsőként Török Sophie publikálta olvasati hibákkal a *Babits Mihály összes művei* című kötetben. Alapszövegünk a $\mathbf{g}_1$.

Előszövegek

$\mathbf{k}_1$: OSZK Fond III/1969/80.

[Cím nélkül]

Beteg szeretnék [...]
ugy fáj az hogy semmi se fáj mert egészségesen

Vlki akit szeretek
csuklómat kezemet akkor fogja meg
és addig ne eressze el
mig hallja érzi hogy az ere ver

$\mathbf{k}_2$: MTA Ms 4699/38.

[Cím nélkül]

Beteg szeretnék lenni már
ugy fáj az hogy semmi se fáj
ha semmi más, e semmi fáj
Beteg szeretnék lenni már

Ott künn a gyáva bátorok
mint únott fásult gladiátorok
unják már ontani a vért
rabon a szégyen életért

k₃: OSZK Fond III/1862.

[Cím nélkül]

S gondolja – mit az ég adott
(mint virág a harmatot
ha reggel szivében meging)
könnyelmü kéz! elszórta mind!

Igy kincstelen beitta a föld
a percre-gyémántos gyönyört
S már a virág – mi kár azon? –
maradt meghalva elhagyva szárazon

Hadd fonnyadjon hát szárazon!"
mondja, s ne sírjon már azon
menjen el, s törve hagyjon ott
mint a szél a liliomot.

k₄: MTA Ms 4699/42.

[Cím nélkül]

Mint k ún ok-űzte bús legény
szórtam a kincseket mögém
és addig szórtam balgatag
most már maguktól hullanak.

↓Lassankint minden elmarad
↑itt egy darab, ott egy darab.
S hiába szór juk om hintem, egyre jő
és űz s üldöz a vén kun, az Idő.

Beteg szeretnék lenni már
ugy fáj az hogy semmi se fáj
ha semmi más, e semmi fáj
beteg szeretnék lenni már!

Ó jöjj el Kór, oltsa oltsd ki bágyatag
kezed kézzel a gyertyás vágyakat
s mint vén egyházfi, csendbarát,
zárd el a szentély ajtaját

Feledni hogy még van remény
egy csendes szelid ágyba fekszem én
maradj remény te vén csaló!
Nekem a szelid ágy való

Ne mulattasson senki semmi más
csak ami képet fest a láz
vagy zenét a csönd ujja sző
amíg a végső óra jő

Valaki akit szeretek
kezemet akkor fogja meg
és addig ne eressze el
mig érzi hogy az ere ver

De mikor elhallgat az ér
s fehér lesz olyan tört fehér
a kéz mint hervadt liliom
fektesse végig ágyamon

És mondja: „Szórtad kincseket
mint bús virág ha hinteget
reggeli szélben harmatot
amelyet az égből kapott

Elszórja mind s beissza föld
a percig-gyémántos gyönyört
S kifosztva – tűz a Nap vadul S szárazon mire jő a nap
a virág szárazon lehull a virág védtelen fonnyad.

g₁: PIM V. 537. és g₂: OSZK Fond III/1698/6.

REGGELI SZÉL.

1.

Mint k u ú nok-üzte b u ú s legény,
szórtam a kincseket mögém,
és addig szórtam balgatag:
most már maguktól hullanak.

Itt egy darab, ott egy darab:
lassankint minden elmarad!
s hiába hintem, egyre jő,
üldöz a vén kun, az Idő.

2.

Beteg szeretnék lenni már.
Ugy fáj az hogy semmi se fáj!
Ha semmi más: e semmi fáj!
Beteg szeretnék lenni már.

Ó jőjj Kór, oltsd ki bágyatag
kézzel a gyertyás vágyakat,
s mint vén egyházfi, csöndbarát,
zárd el a szentély ajtaját!

Feledni hogy még van remény,
egy szelid ágyba fekszem én:
maradj, Remény, te vén csaló!
Nekem a szelid ágy való.

Ne mulattasson semmi más,
csak ami képet fest a láz
vagy zenét a csönd ujja sző,
amíg a végső óra jő.

Valaki akit szeretek,
kezemet akkor fogja meg,
és addig ne eressze el,
mig érzi hogy az ere ver.

De mikor elhallgat az ér,
s fehér lesz, ollyan törtfehér
a kéz, mint hervadt liliom,
fektesse végig ágyamon.

És mondja: „Mit az Ég adott
(Mint a virág a harmatot,
ha reggel szelében meging)
könnyelmü kéz! elszórta mind.

„Hadd fonnyadjon hát szárazon!"
Mondja, s ne sirjon már azon!
Menjen el, s törve, hagyjon ott
mint a szél a liliomot.

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A *Reggeli szél* című vers datálására vonatkozóan egyetlen pontos dátum áll rendelkezésünkre, a $\mathbf{g}_1$ jobb felső sarkában bélyegzővel, illetve ceruzával írt megjegyzés: „Érkezett: 1920. I. 30. Elfogadva". A kéziratkatalógus ez alapján a $\mathbf{k}_2$ és a $\mathbf{k}_4$ keletkezését 1920. január 30. előttre teszi, a $\mathbf{k}_1$ és a $\mathbf{k}_3$ fólióján pedig nem azonosítja a *Reggeli szél* 25–28., valamint 33–40. sorainak fogalmazványát. Az Illyés Gyula és Török Sophie által 1945-ben kiadott gyűjteményes kötet a verset 1909 tájára datálja, verset 1909 tájára datálja, ezt Kelevéz Ágnes az *Összegyűjtött versek*ben kérdőjelesen átveszi. A korai keletkezést erősítheti az 1909-ben született, de csak 1917-ben publikált *A csüggedt kapitánny*al való motivikus hasonlóság, valamint a $\mathbf{k}_2$ fólióján az 1903 nyarán keletkezett *Napszálltakor* című vers incipitjeként azonosított „Alig volt dél" rájegyzés is. A $\mathbf{k}_2$ fólióján a *Reggeli szél* fogalmazványa mellett jobbra ezzel együtt bekeretezve másik két rájegyzés is található: „Dolorosa", valamint „Pihenés (a hóról)". Utóbbi minden bizonnyal az 1919 vagy 1920-ban keletkezett *Pihenés* című, Babits életében kiadatlan, kéziratban maradt versre és annak tematikájára, előbbi pedig Babits 1903-ban írt, szintén kiadatlan versére utal.

A *Reggeli szél* keletkezéstörténetének rekonstruálásában a kéziratok alapos vizsgálata segíthet. Az általunk rekonstruált keletkezéstörténet, illetve a korábban nem azonosított fogalmazvány miatt módosítottuk a kéziratkatalógus adatait. A $\mathbf{k}_1$ és a $\mathbf{k}_2$ csaknem egy időben keletkezhetett. A $\mathbf{k}_1$ fóliójának rektóján több más rájegyzés mellett megtalálható az *Alkalmi vers* 9–11. versszakainak fogalmazványa, mely a Rákosi Jenő által 1915. október 20-án Babits ellen indított sajtókampányra, a költő elleni támadásokra utal. Az *Alkalmi vers* a *Nyugat* 1916. április 1-i számában jelent meg, a keletkezése Babits vallomása alapján 1916 márciusára datálható. (Kelevéz 1994, 757.) A $\mathbf{k}_1$-en olvasható fogalmazvány tehát szintén ezt megelőzően keletkezhetett, de sokkal kevésbé tűnik kidolgozottnak, mint amit a $\mathbf{k}_2$ tartalmaz. A fólió verzóján Halász Gyula főhadnagy tábori postai címe olvasható. Halász 1910-től volt a *Nyugat* rendszeres szerzője, a háború alatt a frontról írt tábori leveleit és egyéb feljegyzéseit közölte a lap. A Babits-hagyatékban fennmaradt a költőnek Kelet-Galíciából küldött, 1915. október 27-re datált levele. A $\mathbf{k}_1$ fóliójának verzóján olvasható címet talán a Halásznak küldött levél címzéséhez jegyezte le Babits. Ez alapján a fólión található fogalmazványok és egyéb feljegyzések 1915 végére, 1916 elejére datálhatók.

Feltehetően ez után nem sokkal keletkezhettek a $\mathbf{k}_2$ fólióján olvasható fogalmazványok. Itt Babits a „Beteg szeretnék […]" kezdetű sort dolgozza össze az „Ugy fáj hogy semmise fáj" sorral, s bővíti ki nyolcsoros, két versszakos fogalmazvánnyá, melyet végül elvet. Ebben is kifejezi a háborúval, illetve a háborúpártiakkal szembeni ellenérzését. Az alatta olvasható lejegyzés („Patroklos elesett The[r]sytes hazajő") a két homéroszi alak szembeállításával (Patroklosz az Akhilleusz helyett hősi halált halt barát, míg Therszitész rosszindulatú, gúnyolódó és fecsegő figura) is kifejezi azt az ellentmondást, amit a fogalmazvány is megfogalmaz. Feltehető azonban, hogy ezt a sort már nem a fogalmazvány folytatásának szánta Babits, mivel két függőleges vonallal csak a felette olvasható nyolc sort törölte. Az ugyanezen fólión olvasható *[Ó szép hazám…]* kezdetű fogalmazvány pedig valószínűleg a Rákosi-féle sajtókampány alatt ellene felhozott hazafiatlanságra adott válasz: „Ó szép hazám kit anyira szerettem / nevedre most is szívem összerándul / vidám hegyek ti, aranyos Dunántul". A $\mathbf{k}_2$ tehát feltehetően nem sokkal a $\mathbf{k}_1$ után, szintén 1916 év elején, januárban vagy februárban keletkezhetett.

A keletkezéstörténet következő fázisát dokumentálja a $\mathbf{k}_3$. Ennek datálásához a fólió rektóján található, Budapesti Sakk-körbe szóló belépőjegy dátuma (1917. október 30.)

kínál támpontot, a vers 33–40. sorainak fogalmazványa tehát mindenképpen ez után keletkezett. A fogalmazvány 12 sorból áll, az 5–8. sorokat, a teljes versszakot Babits törli. Elképzelhető azonban, hogy a fogalmazvány a $\mathbf{k}_4$-gyel egy időben vagy nem sokkal az után készült, mivel a törölt sorok variánsa megtalálható a $\mathbf{k}_4$ fólióján, és a fogalmazvány többi része (a gépírásos tisztázatban a vers utolsó soraiként szereplő 8 sor) is felfogható a $\mathbf{k}_4$ „És mondja: »Szórtad kincseket" kezdetű versszak szövegváltozataként.

A $\mathbf{k}_4$-be a $\mathbf{k}_2$-ből átemeli Babits az első négy sort és a $\mathbf{k}_1$ négy sorát, ez jól látszik a fogalmazvány adott részeinek írásképén is, mivel ezeken a helyeken nem találunk javításokat, illetve törlés nélküli variációkat. A vers gépiratban olvasható változatához képest az utolsó két versszak mutat jelentősebb eltéréseket, ezek fogalmazványa található a $\mathbf{k}_3$-on. Feltételezhető tehát, hogy a gépirat előtt legalább még egy kéziratos tisztázata születhetett a versnek, ezt azonban jelenleg nem ismerjük. A $\mathbf{k}_4$ biztosan később keletkezett, mint a $\mathbf{k}_1$ és a $\mathbf{k}_2$, ugyanis a fólió verzóján az *[Olyan tavasz ez…]* kezdetű fogalmazvány olvasható, mely 1919 késő tavaszára datálható. Mindazonáltal elképzelhető, hogy a vers nyitó versszakának is született még 1916 elején (általunk jelenleg nem ismert) fogalmazványa, ugyanis a $\mathbf{k}_1$ fólióján az *Alkalmi vers* 34–35. sorának szövegváltozata és később, a vers továbbírása vagy a tisztázata során elvetett sorok olvashatók. Az *Alkalmi vers* 33. sora, melynek variánsa ezen a fólión nem található, a következő: „Igy jártam én is – nem rege –". Ez a sor összefüggésbe hozható a *Reggeli szél* 1–4. sorában megidézett jelenettel, mely feltehetően a Szent László személye köré fonódó mondakörből ered. A *Szent László pénze*ként ismert történetben a megfutamított kunok szórják maguk mögé a kincseiket, hogy ezzel állítsák meg üldözőiket, illetve ennek a mondának olyan változata is ismert, amelyben a besenyők elől menekülő Szent László teszi ugyanezt. Ez alapján elképzelhető, hogy az *Alkalmi vers* keletkezésekor azzal párhuzamosan dolgozhatott Babits a *Reggeli szél* csak évekkel később letisztázott szövegén, az *Alkalmi vers* 33. sora tehát a *Reggeli szél* nyitó versszakára utalhat, amiből az a következtetés is levonható, hogy a vers 1–4. sorának is született fogalmazványa (vagy fogalmazványai) 1916 elején.

A kéziratok közötti viszonylag nagy időbeli eltérés Babits versírói gyakorlatával magyarázható, melyet Szabó Lőrinc, aki 1919 és 1921 között szoros kapcsolatban állt Babitscsal (1919 decemberétől együtt laktak a Reviczky utcában), a következőképpen ír le: „Apró ceruzavégeket tartott a mellényzsebében, azokat kaparta elő az ujjával, s velük kanyarította korrektúrák hátára, papírdarabokra, levélborítékokra, ami épp akadt, akármire, a verssorait, nyugtalan, elrángatott betűkkel. Hosszú szál ceruzát talán sose láttam a kezében, s töltőtollat is aligha. Rengeteg verstöredéke volt, és még több maradhatott; sokszor fel is dolgozta őket; némelyik versének több évszám csak egyszerre lehetne a születési dátuma. Ezzel különben minden idősebb költő így van, az ihlet patakjai egybeszakadnak. Ha lendületben volt és jókedvű, igen hamar elkészült komoly költeményekkel éppúgy, mint afféle játék versekkel – mert játékos természet is volt, s ilyenkor derűs –, afféle előre megadott formájú, rímű és tárgyú és sokszor nyilvánosságra hozhatatlan viccversekkel, amilyenekkel, ha öregek, ha fiatalok, mindig és mindenütt bolondoznak a költők." (Szabó 2003, 721.)

A *Reggeli szél* keletkezése ez alapján és a fentebb leírtak tükrében úgy rekonstruálható, hogy 1916 elején jegyezte le az első fogalmazványokat Babits, a vers utolsó versszakainak fogalmazványa vagy 1917. október 30. után a versírás folyamatától függetlenül született meg, vagy pedig a $\mathbf{k}_4$ lejegyzésének idején készült. Babits a korábban írt fogalmazványokat valószínűleg 1919 tavaszán elővette, és bedolgozta a készülő versébe.

1919–1920-ban a történelmi események és az őt ért támadások („Mint kúnok-üzte bús legény”) hatására hasonló lelki válságban volt, mint 1915–1916 fordulóján. Az ennek a negatív érzelemnek a költői kifejezésére lejegyzett fogalmazványokat aktualizálta új versében úgy, hogy a korábbi szövegváltozat konkrét eseményekre, a háborúra történő utalásait elhagyta. A kéziratot 1919 végén vagy 1920 elején minden bizonnyal publikálási célból legalább két példányban legépelte, és az írógép billentyűzetéből hiányzó ékezeteket ceruzaírással pótolta. A $\mathbf{g_1}$-et egy egyelőre nem azonosított, a $\mathbf{g_2}$-n olvasható rájegyzés szerint feltehetően egy „Szemle” néven nevezett lapnak elküldte, a verset a szerkesztőség el is fogadta, megjelenéséről azonban nincs információnk. A gépirat provenienciája alapján talán *Az Est*-lapok valamelyikéhez küldte be Babits a verset, ugyanis a gépirat a PIM-be Mikes Lajosné tulajdonából került be. Elképzelhető, hogy a megjelenés előtt visszavonta közlési szándékát, mivel a vers a Török Sophie által 1945-ben sajtó alá rendezett kötetben a *Kihagyott versek* között szerepel.

Magyarázat

15. *egyházfi* – az egyház szolgálatában álló személy, egyfajta gondnok, aki a templomot rendben tartotta, és harangozott.
16. *szentély* – a templom központi része. Katolikus templomokban a főoltárt környező épületrész, ahol az oltáriszentséget őrzik.

455.

[Dicsérje más a győztest…]

Dicsérje más a győztest, én a legyőzöttet dicsérem,
S aki először be meri vallani hogy le van győzve.
Mit ajándékoz a győztes a világnak?
Kényszert, igát; vér és hörgés van nyomán.
De a legyőzött ajándékozza a békét, s a béke gyermekeit
Kulturát, szabadságot stb.

[1916. január–1916. március]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1969/48. A fólió rektóján kettészakadt lapon ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón még az *[aztán megitatta boros csobolyóból…]* és a *[mint mikor a szél…]* kezdetű fogalmazványok olvashatók. A verzón a *[Szállni!]* kezdetű töredék, a bal oldalon keresztben: „Tisztviselő Telep” feljegyzés és a „Lomb s virágtalan (Arany) L. Losonczi Főnix Berecz K. versét” szövegű feljegyzés, valamint Babits rajzai láthatók. Utóbbi feljegyzés minden bizonnyal egy szövegközi kapcsolatra utal. A *Losonczi Phőnix* című, Vahot Imre által 1851-ben kiadott és szerkesztett antológia első kötetében található Berecz K., azaz Berecz Károly *Kárpát alatt* című verse. Ebben szerepel a „lomb-s virágtalan” szókapcsolat, mely előfordul Arany János *Csalfa sugár* című versében is.

Első megjelenés: *Magyar Nemzet,* 1980. jan. 6., 11.

Szövegkritika

A félbeszakított fólión található kéziratos fogalmazvány 1. és 3. soraiban javítást, a 2. sorban egy törlést tartalmaz.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/48.

[Cím nélkül]

Dicsérje más a győztest, én a legyőzötte k t dicsérem,
S aki elég [?] először be meri vallani hogy le van győzve.
Mit ajándékoz a győztes a világnak?
Kényszert, igát; vér és hörgés van nyomán.
S a De a legyőzött ajándékozza a békét, s a béke gyermekeit
Kulturát, szabadságot stb.

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány egy félbehagyott verskísérlet (erre utal az utolsó sor felsorolását záró „stb.") mely tartalmilag hasonlóságot mutat a *Húsvét előtt* 56–70. soraival. A *[Dicsérje más a győztest…]* 1. sorának első fele a *Húsvét előtt* 56. sorának feleltethető meg („Én nem a győztest énekelem"), 1. sorának második fele, valamint a második sora pedig a *Húsvét előtt* 61–62. sorának („hanem azt, aki lesz, akárki, // ki először mondja ki azt a szót"). A *[Dicsérje más a győztest…]* kevésbé expresszív, kevésbé dinamikus szöveg, a sorai hosszabbak, mint a *Húsvét előtté*, ha feltételezhető genetikus kapcsolat, akkor ebben az esetben is hasonló tömörítést hajtott volna végre Babits, mint a *Húsvét előtt* ismert szövegváltozata esetében, amennyiben a fogalmazványt kidolgozza, de a 3–6. sorok alapján azt is elképzelhetőnek tartjuk, hogy a *[Dicsérje más a győztest…]* a *Húsvét előtt* adott részletének tartalmi vázlataként szolgált a költő számára. Feltételezhető tehát, hogy a fogalmazvány a *Húsvét előtt* Zeneakadémián 1916. március 26-án felolvasott, majd a *Nyugat* 1916. évi április 1-i számában megjelent szövege előtt keletkezett.

456.

[aztán megitatta boros csobolyóból…]

aztán megitatta boros csobolyóból
kérdezte becézve, puhán: Ugy-e jó bor?

[1916. január–1916. március]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/48. A fólió rektóján kettészakadt lapon ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón még a *[Dicsérje más a győztest…]* kezdetű fogalmazvány olvasható. A verzón a *[Szállni!…]* kezdetű töredék, valamint a „Lomb s virágtalan (Arany) L. Losonczi Főnix Berecz K. versét" szövegű feljegyzés, továbbá bal oldalon keresztben: „Tisztviselő Telep" és Babits rajzai találhatók.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A kétsoros fogalmazvány keletkezésének idejére vonatkozó információkra a kettészakadt lapon olvasható szövegekből következtethetünk. A *[Dicsérje más a győztest…]* kezdetű fogalmazvány alapján, mely szoros kapcsolatot mutat a *Húsvét előtt* című verssel, feltételezhető, hogy a ceruzaírású kéziratok 1916 elején keletkezhettek. Az *[aztán megitatta boros csobolyóból…]* kezdetű kétsoros vers tematikusan és hangnemileg nem mutat kapcsolatot az ekkoriban keletkezett háborús versekkel, de a borivás motívuma több versben, fogalmazványban is előfordul. A bor gyakori motívuma Babits költészetének, különösen a szülőföldjét, a szekszárdi tájat leíró verseiben fordul elő gyakran. (Töttős 2009.) Több háborús költeményében is megtaláljuk továbbá a bor vagy a borivás motívumát *([Vörös bort vérből…], [Ó Múzsa, kínban a többi virággal…])*, a *Húsvét előtt*ben és a feltételezhetően nem sokkal az előtt keletkezett *[Annyit szenvedtünk…]* kezdetű versek zárlatában, a béke kimondása utáni, háború nélküli világ költői megjelenítésében kap szerepet a bor motívuma. Az utóbbi 66–68. soraiban a következőket olvashatjuk: „a másik oldalon / szőllőhegy álljon, szüret és vígalom / tavalyi borral", míg a *Húsvét előtt* 84–85., valamint utolsó, 99–100. soraiban, a vers folklorisztikus zárlatában fordul elő a bor-motívum: „adjon Isten bort, buzát / bort a feledésre!" Az *[aztán megitatta boros csobolyóból…]* kezdetű kétsoros azonban leginkább az *[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…*] zárlatával hozható szorosabb, akár genetikus összefüggésbe is, a töredék utolsó sora a megszólított Múzsához szól ekképpen: „Borral itatlak előbb". Ez a zárlat a fogalmazványban a versírás kudarcának humoros-groteszk reflektálása. Ezek alapján azonban még nem állíthatjuk egyértelműen, hogy az *[aztán megitatta boros csobolyóból…]* kezdetű kétsoros fogalmazvány a *Húsvét előtt* keletkezéstörténetébe illeszkedik, a rövid

szövegből ugyanis a háborús versektől eltérő beszédszituáció olvasható ki. A fólión található fogalmazványok egymáshoz való viszonyáról lásd a *[Dicsérje más a győztest…]* keletkezéstörténeti jegyzetét.

Magyarázat

1. *csobolyó* – kétfenekű, lapos, hordószerű, dugóval zárható, ivásra és szállításra használt edény.

457.

[mint mikor a szél…]

mint mikor a szél elállt, még sokáig zajong a tenger:
ugy lesz a háboru után

[1916. január–1916. március]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/48. A fólió rektóján kettészakadt lapon ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón még a *[Dicsérje más a győztest…]* és az *[aztán megitatta boros csobolyóból…]* kezdetű fogalmazványok olvashatók. A verzón a *[Szállni!]* kezdetű töredék, valamint a „Lomb s virágtalan (Arany) L. Losonczi Főnix Berecz K. versét” szövegű feljegyzés, továbbá bal oldalon keresztben: „Tisztviselő Telep” és Babits rajzai láthatók.

Szövegkritika

A vers mindkét sora tartalmaz egy-egy ráírással történt javítást.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/48.

[Cím nélkül]

mint mikor a szél elállt, még sok á ig zajong a tenger:
ugy lesz a h áboru után

Keletkezéstörténet

A fólión olvasható töredékek más-más módon, de kötődnek a *Húsvét előtt* című versben felvetett gondolatokhoz, és szövegszerűen is kapcsolódnak a vershez. A *[mint mikor a szél…]* kezdetű fogalmazvány a háború utáni időszakra vonatkozóan tesz egy költői hasonlatba foglalt állítást, mely azonban sem formailag, sem tartalmilag nem illeszkedik szorosan a *Húsvét előtt*höz. A két, jambikus lejtésű sorból álló hasonlatot Babits feltehetően azzal a céllal jegyezte le, hogy később valamelyik verséhez felhasználja. Erre azonban valószínűleg évekig nem került sor, viszont az *Ideges esztendők* 3. versszakának 1924 nyarán keletkezett fogalmazványában tér vissza a hasonlat, a vers 9–10. sora a következő: „Óh kedvesem, a szél elállt, a viharnak vége van: / ám a tenger egyre zúg még körülöttünk nyugtalan,”. Rába György értelmezése szerint az „*Ideges esztendők* kurta visszapillantása a szerelem ébredésére, az erotikumra, mely felold, majd leköt, s a tükörkép a jelenről, ami egyszerre riasztó vágy és szomjúság: híradás addig még föltáratlan

belső érzelmi viszontagságokról." (Rába 1983, 198.) A versben azonban nemcsak a „Szerelem" van nagy kezdőbetűvel írva, hanem a „Félelem" is, azaz a második versszakban olvasható küzdelem nem a szimbolikusan megjelenített erotikumra vonatkozik, hanem a háborúra. Ebben az olvasatban a vers három idősíkot szembesít: a régmúltat (ehhez rendeli a „Szerelmet"), a múltat (ennek megjelenítésére szolgál a „Félelem", azaz a háború), és a jelent, a háború utáni időszakot. Az *Ideges esztendők* tehát sokkal inkább a költő Rába által önszemléletinek nevezett költeményei közé sorolható. Az 1916 év elején lejegyzett kétsoros hasonlat ilyen módon ágyazódik be a feltehetően több fázisban, hosszabb időn át keletkezett *Ideges esztendők*be.

458.

[Ma reggel amint…]

Ma reggel amint
kiléptem a ház fekete kapuján
egy lány jött szembe velem
egy friss szép reggeli lány.
Mondják, ha banyát, ha papot
látsz meg ilyenkor először
fekete lesz a napod.
S most este, gyónva magamnak
érzem,
e csacska lány mosolya
aranyozta be mámat egészen.
mint felkelő nap a messze tájt
völgyet, hegyet, mocsarat, tavat
/A tegnap tája sötét volt
a holnap tája ki tudja?
a ma reggeli nap
át nem ér a helyen, hol égre fordul a föld
Ó melyik mennyei isten
szakitotta szét a mi életünket
különböző napokra
különböző szinü gyöngyök
S a fonál sötét szine áttetszik a gyöngy fényén
az éjszakák sötét fonalán
siklanak
vagy egyszinü mind
csak egyikre hirtelen fény esik
felissza, szikrázik

[1916. január–1916. március]

Gépirat, megjelenés

g OSZK Fond III/1969/11. A fólió rektóján gépírású fogalmazvány ceruzaírású kiegészítésekkel aláírás nélkül. A verzón Babits Oscar Wilde-fordításainak ceruzaírású címjegyzéke.

Első megjelenés: Babits 1985, 54–55.

Szövegkritika

A fogalmazvány gépirat, melyet Babits ceruzával javított, viszont a 17., a 19. és a 27. sorokban rágépeléssel korrigált, a 4. és 23. sorokban a felesleges karaktert x betű rágépelésével törölte. A 8. sorba „este” helyett „éste” szerepel, a 11. sorban az első két szó között egy felesleges karakter részlete látható, ugyanennek a sornak a végén pont található, de a következő sor hasonlatot bevezető „mint” kötőszóval kezdődik, a 18. sorban pedig a sorkezdő szavak között hiányzik a szóköz. Mivel ezek minden bizonnyal gépelési hibák, ezért ezeket a főszövegben emendáltuk. A 14. sorban a sorkezdő perjel funkciója eldönthetetlen, ezért meghagytuk, és nem változtattuk nyitó zárójellé. A 22. sor mellé Babits ceruzával írja: „S a fonál sötét szine áttetszik a gyöngy fényén”. Nehezen eldönthető, hogy ezt törlés nélküli variációnak szánta a 22. gépelt sor variánsaként, vagy beszúrásként a sor elé. A szöveg értelmére való tekintettel mi ezt beszúrásként, a sor elé írt vonalat pedig nem gondolatjelként, hanem a beszúrás helyét jelző írói műveletként értelmeztük, és ekként az átírásnál nem írásjelként tüntettük fel.

Előszöveg

g: OSZK Fond III/1969/11.

[Cím nélkül]

Ma reggel amint
kiléptem a ház fekete kapuján
egy lány jött szembe velem
egy friss szép reggeli lány u .
Mondják, ha banyát, ha papot
látsz meg ilyenkor először
fekete lesz a napod.
S most éste, gyónva magamnak
érzem,
e csacska lány mosolya
aranyoztaabe mámat egészen.
mint felkelő nap a messze tájt
völgyet, hegyet, mocsarat, tavat
/A tegnap tája sötét volt
a holnap tája ki tudja?
a ma reggeli nap
át b n em ér a nagy hegyen át. helyen, hol égre fordul a föld
Ómelyik mennyei isten
szakito r t ta szét a mi életünket
különböző napokra
különböző szinü gyöngyök
S a fonál sötét szine áttetszik a gyöngy fényén
az éjszakák sötét v fonalán
siklanak ↔

vagy egyszinü mind
csak egyikre hirtelen fény esik
felissza, szoikrázik

Keletkezéstörténet

Sára Péter szerint Babits 1914-ben vásárolta első írógépét (Sára 1983, 402–403.), bár korábban keletkezett verseinek is ismerjük gépiratát, ezek valószínűleg alkalmi vagy későbbi legépelések lehetnek. Babits textológiai elveit és költői gyakorlatát vizsgáló tanulmányában Kelevéz Ágnes megállapítja, hogy Babits a tízes évek közepétől „általában verseit már gépiratos formában adja le a nyomdának, és ilyen módszerrel sokszorosítja is őket. Természetesen a gépiratokon sokszor látunk javítást, főleg az ékezetek tekintetében, de általában az már a vers tisztázata, melyet a gépbe ír, agyonfirkált és többször átgépelt költeményt nemigen találunk. A tízes évek közepétől tehát egészen világosan elválik egymástól a versek hevenyészett fogalmazványa és a leadásra szánt korrekt tisztázat (leggyakrabban gépirat)." (Kelevéz 1998a, 26.) Az 1916 és 1920 között keletkezett versek és verskéziratok is bizonyítják Kelevéz Ágnes megállapítását. Ebben a periódusban kevés olyan, Babits életében publikálatlan verset találunk, melynek ne ismernénk gépiratos tisztázatát, míg számtalan olyan fogalmazványt és félbemaradt verskísérletet őriz a hagyaték, mely toll-, de főként ceruzaírású kéziratban maradt fenn, ezek sok esetben számtalan áthúzással és betoldással „agyonfirkált" autográfok. Ebből pontosan következtethetünk Babits versírási gyakorlatára. Első lépésben néhány szavas vagy soros „versötletet" jegyez le a költő, később ezekből dolgozza ki a költeményt, melyről publikálás előtt írógépes tisztázatot készít. Ezeken a tisztázatokon a Kelevéz által említett kisebb javítások mellett gyakran megtaláljuk a költő autográf aláírását is.

A *[Ma reggel amint…]* kezdetű töredék éppen azért érdekes, mert – bár feltételezhetően létezett – nem ismerjük kéziratos fogalmazványát, viszont a gépiraton a gépírás közben felülírással vagy törléssel javított elütések mellett két nagyobb kézírásos javítás is található, a 17. sorban áthúzás és betoldás, míg a 21. sor mellé jobbra egy újabb sort jegyez le Babits, mely feltehetőleg a 21. sor alá került volna. A vers 14. sorában a perjellel feltehetően egy zárójelet kezd a költő, amit azonban nem zár be, s bár a gépirat alkalmaz központozást, a vers végéről hiányzik a mondatzáró írásjel. Mindez azt valószínűsíti, hogy a vers gépiratos tisztázatát Babits valami oknál fogva nem fejezte be, vagy egyből gépbe írta, majd a gépiratot javította, de mivel nem volt elégedett az elkészült művel, végül nem fejezete be és nem publikálta.

A gépirat keletkezésének datálására a fólió verzóján található ceruzaírású feljegyzés ad támpontot. Itt Babits Oscar Wilde-fordításkötetének címjegyzékét veti papírra. A *Wilde Oszkár verseiből* című kötet 1916. április 1-én jelent meg, az Athenaeum Kiadó erre e napra keltezett Babitsnak írt levelében olvashatjuk: „Válaszolva mult hó 29-ről kelt szíves levelére, mindenekelőtt arról értesítjük Nagyságodat, hogy Wilde-fordítások füzete már elkészült és a mai napon kerül könyvárusi forgalomba." (Babits 2008, 136.) A versek Babits által lejegyzett sorrendje eltér a kötetétől, az *Impressions* két darabja *(Les Silhouettes* és *La Fuitede la Lune),* a felsorolásban két külön tételként szerepel, ezért feltételezhető, hogy a feljegyzés a kötet összeállításának kezdetén keletkezett.

A *[Ma reggel amint…]* alapszituációja a visszaemlékezés. A versbeszélő egy reggeli jelenetre, egy lánnyal való találkozásra emlékszik vissza, s ebből kiindulva a nap első

találkozása és a nap milyenségének összefüggéséről szólva egy babonát idéz meg. A töredék második felében az időről kezdődik egy feltehetően nagyívűnek szánt elmélkedés, mely azonban befejezetlen maradt. Ezt a gondolatmenetet az „idő gyöngysor", a „napok gyöngyszemek" metaforával szemlélteti, mely korábban már előkerült az 1911 decemberére datált, a *Líra, kalendárium, mese, vers, kabala* betétverseként közölt *[Új esztendő beköszön…]* kezdetű mű, majd az 1932-es datálású *Verses napló* első versszakában, és az 1934-ben keletkezett *Emlékezés gyermeteg telekre* című versben. Hasonló metaforika már előfordul az 1906 és 1909 közé datálható *E komor júniusi napon* című, Bergson hatását is tükröző versben, ahol az emlékeket hasonlítja gyöngyszemekhez. (Babits 2022, 573–574.)

459.

[A lenyugvó nap sorban…]

A lenyugvó nap sorban, egyik hegyről a
másikra veti lábát…

[1916. március 31. előtt]

Kézirat

k Az OSZK Fond III/1969/80. fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón és a verzón elmosódott verstöredékek láthatók, a fólió verzóján keresztben: *[Kipihened vasárnap…],* a rektón keresztben a *Béke!* című vers kézirata, és egyéb feljegyzések olvashatók. A rektóra írja Babits az *Alkalmi vers* című költemény ceruzaírású fogalmazványrészletét, valamint a *Reggeli szél* ceruzaírású fogalmazványait. A rektóra – talán levélírás szándékával – Babits tintával címzést is ír a *Nyugat* szerkesztőségének, és két időmértékes sor ritmusképletét is lejegyzi. A ceruzaírású fogalmazványok és egyéb feljegyzések elhelyezkedése alapján a fólióra elsőként a címzést írhatta fel Babits.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz. Babits mondatkezdő helyzetben az *a* betűt gyakran úgy formázta meg, mintha kisbetű lenne, de jellemzően nagyobbra írta a többi kisbetűnél, ezért ebben az esetben is bizonytalan, hogy nagy vagy kis kezdőbetűvel indítja a fogalmazványt. Mivel a következő *l* betűvel csaknem azonos méretűre formázta, ezért nagybetűként írtuk át a sorkezdő határozott névelőt. A második sor végén a hármaspont feltehetően a befejezetlenséget jelöli.

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány keletkezésére vonatkozóan pontos adatunk nincs. A datálásban a fólióra írt egyéb feljegyzések és versfogalmazványok segítenek. (A Halász Gyula postacímével kapcsolatos adatokat lásd a *[Kipihened vasárnap…]* keletkezéstörténeti jegyzetében.) A fogalmazvány keletkezési idejére vonatkozóan az 1916. április 1-jén publikált *Alkalmi vers* fogalmazványa alapján következtethetünk, eszerint a szöveg lejegyzését március vége előttre datálhatjuk. A rövid szövegből ritmikai szempontból nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy egy majdan megírandó vershez vagy prózai szöveghez jegyezte-e le Babits, de mivel költészetében ekkortól figyelhető meg a *Nyugtalanság völgye* kötetben programszerűen is meghirdetett formai egyszerűsödés, ezért elképzelhető, hogy a naplementét leíró szöveget később egy nagyobb kompozícióba illesztve használta volna fel, ahogy erre több példát is látunk ebben a periódusban is, viszont olyan mű, mely ezzel a töredékkel genetikus kapcsolatba hozható lenne, nem ismert.

460.

Béke!

Ha a vihar megszünt, az ellenséges hullámok is
együtt pihennek és ragyognak

[1916. március 31. előtt]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/80. A fólió rektóján keresztben ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón és a verzón elmosódott verstöredékek, a fólió verzóján keresztben: *[Kipihened vasárnap…],* és egyéb feljegyzések olvashatók. A rektóra írja Babits az *Alkalmi vers* című költemény ceruzaírású fogalmazványrészletét, valamint a *Reggeli szél* ceruzaírású fogalmazványait. A rektóra – talán levélírás szándékával – tintával címzést is ír a *Nyugat* szerkesztőségének, és két időmértékes sor ritmusképletét is lejegyzi. A ceruzaírású fogalmazványok és egyéb feljegyzések elhelyezkedése alapján a fólióra elsőként a címzést írhatta fel.

Szövegkritika

A kézirat alapján egyértelműen nem lehet eldönteni, hogy a „Béke!" szót a fogalmazvány első sorának vagy címének szánta Babits. Viszonylag ritkán fordul elő, hogy egy fogalmazványban már a címet is lejegyzi, de a következő két sor a béke allegorikus leírásának tekinthető, éppen ezért a „Béke!" szót a rövid szöveg globális kohézióját jelző címnek tekinthető. A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány datálásában a fólióra írt egyéb feljegyzések és versfogalmazványok segítenek. (A Halász Gyula postacímével kapcsolatos adatokat lásd a *[Kipihened vasárnap…]* keletkezéstörténeti jegyzetében.) A fólió tartalmazza az *Alkalmi vers* 34–36. sorának és a költő által később elvetett két strófának a fogalmazványát. Ezen szövegállapoton tehát Babits a publikálásig még jelentősen változtatott. A *Béke!* fólión elfoglalt helye alapján feltételezhető, hogy az *Alkalmi vers* fogalmazványa után keletkezhetett. Mivel az *Alkalmi vers,* melynek más kéziratát nem ismerjük, a *Nyugat* 1916. április 1-jei számában jelent meg, ezért a fogalmazványok keletkezési idejét 1916. március vége előttre tehetjük.

A kétsoros tematikusan és motivikusan is szoros kapcsolatot mutat a *[mint mikor a szél…]* kezdetű szintén kétsoros fogalmazvánnyal, mely pedig az 1925-ben publikált *Ideges esztendők* 9–10. sorával áll genetikus kapcsolatban. Mindkét szöveg a háború utáni béke időszakára vonatkozik, s ezt a víz (tenger) és a háborúval azonosítható vihar képeivel fejezi ki. A két rövid fogalmazvány formailag is hasonló, az első soruk 15 szótagos, a második rövidebb 9, illetve 8 szótagosak. A két fogalmazvány között azonban különbség

is megfigyelhető, a *[mint mikor a szél…]* a háború negatív utóhatásainak képi megjelenítéseként fogható fel, ezzel szemben a *Béke!* a teljes megbékélés *Húsvét előtt*höz hasonló idilli képét villantja fel.

Mindkét fogalmazvány motivikusan kapcsolódik az *Alkalmi vers* 1–5. strófájának allegóriájához, mely a háborúban szenvedő Magyarországot a viharos vízen (tengeren) hányódó hajóval azonosítja. Ebben a versben is megfogalmazódik a háborút követő béke iránti vágy („Dalolni tán vigasztalót, S vigyázva lesni hol derül, és szólni: / »Kösd ki a hajót!« / ha partot látnánk messzirül?"), de az *Alkalmi vers* a mű első felében láttatott közösségi problematika után a versbeszélő személyes szenvedésének ad kifejezést, mely mögött a Rákosi Jenő sajtókampánya következtében a költőt ért támadások húzódnak meg. Az *Alkalmi vers* tehát nem a háború utáni időszakot jeleníti meg, hanem még a háborús szenvedés közösségi és egyéni perspektíváit teszi láthatóvá.

461.

[Kipihened vasárnap…]

Kipihened vasárnap
s hét eleje, hetfe, kedd,
adni fog uj kedveket

[1916. március 31. előtt]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/80. A fólió verzóján keresztben ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón és a verzón elmosódott verstöredékek és egyéb feljegyzések olvashatók. A rektóra írja Babits az *Alkalmi vers* című költemény ceruzaírású fogalmazványrészletét, valamint a *Reggeli szél* ceruzaírású fogalmazványait. A rektóra – talán levélírás szándékával – Babits tintával címzést is ír a *Nyugat* szerkesztőségének. A ceruzaírású fogalmazványok és egyéb feljegyzések elhelyezkedése alapján a fólióra elsőként a címzést írhatta fel Babits.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A vers egy napsoroló mondóka részlete, valószínűleg Babits alkalmi ujjgyakorlata lehetett, a lap alján a következő aláhúzott lejegyzés olvasható még: „Hétfő, kedd, szerda…”. Hasonló műfajú az 1911-ben írt *[Új esztendő beköszön…]* kezdetű tizenhárom versszakos verse, mely az év egyházi ünnepeit verseli meg újév napjától szilveszterig. A vers datálásában a fólióra írt egyéb rájegyzések és versfogalmazványok segítenek. Halász Gyula főhadnagy tábori postai címe alapján a fólióra írt autográfok a háború alatt keletkezhettek. Halász író, nyelvész, földrajzi író 1910 óta volt a *Nyugat* szerzője, a háború alatt a Tábori posta rovatban jelentek meg beszámolói a frontról. Babits levelezésében egy 1915. október 27-én keltezett levelezőlapja maradt fenn, lehetséges, hogy a kézirat fóliójára írt postacím az erre írt válasz címzéséhez szolgált, Babits válaszát azonban nem ismerjük. A fólió rektóján megtalálható még az *Alkalmi vers* fogalmazványrészlete. A vers a *Nyugat* 1916. április 1-jei számában jelent meg, ez alapján feltételezhető, hogy a *[Kipihened vasárnap…]* kezdetű versike az 1916. év elején, de mindenképpen március vége előtt keletkezett.

Magyarázat

2. *hetfe* – hétfő.

462.

[Szennyes virágok…]

Szennyes virágok
a szemei

[1916. március 31. előtt]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/80. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón és a verzón elmosódott verstöredékek láthatók, a fólió verzóján keresztben: *[Kipihened vasárnap…]*, a rektón *[a lenyugvó nap sorban…]* kezdetű kétsoros fogalmazvány, keresztben a *Béke!* és egyéb feljegyzések olvashatók. A rektóra írja Babits az *Alkalmi vers* című költemény ceruzaírású fogalmazványrészletét, valamint a *Reggeli szél* ceruzaírású fogalmazványait. A rektóra – talán levélírás szándékával – Babits tintával címzést is ír a *Nyugat* szerkesztőségének, és két időmértékes sor ritmusképletét is lejegyzi. A ceruzaírású fogalmazványok és egyéb feljegyzések elhelyezkedése alapján a fólióra elsőként címzés írhatta fel.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A kétsoros fogalmazvány, mely tulajdonképpen egyetlen metafora, olyan fólión maradt fenn, melyen több más, hosszabb-rövidebb verskezdemény is megtalálható. A mindössze négy szóból álló szövegről nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy egy majdan megírandó vershez vagy prózai szöveghez jegyezte-e le Babits, de elképzelhető, hogy egy később megírandó vers reményében őrizte meg, viszont olyan mű, mely ezzel a töredékkel genetikus kapcsolatba hozható lenne, nem ismert. A szöveg keletkezési idejét az 1916. április 1-jén publikált *Alkalmi vers* fogalmazványa alapján március 31. előttre datálhatjuk.

463.

[S őrült kaszás gyanánt a vad Halál…]

S őrült kaszás gyanánt a vad Halál
a gaz helyett virágokat kaszál

[1916. január–1917. december 31.]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1969/50. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazványa aláírás nélkül. A rektón Dr. Kovács László gyalogos hadnagy névjegyének nyomtatott szövege és Babits Angyalnak szóló kézírású üdvözlete. A verzón még a *[Vörös bort vérből…]* kezdetű fogalmazvány olvasható.

Első megjelenés: Babits 1985, 85.

Szövegkritika

A kétsoros ceruzaírású fogalmazvány az első sorában egy betűjavítást tartalmaz.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/50.

[Cím nélkül]

S őrül tt t kaszás gyanánt a vad Halál
a gaz helyett virágokat kaszál

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány keletkezését a háborúhoz köthető haláltematika miatt a világháború idejére tehetjük. A többéves időkeretet azáltal szűkíthetjük le, hogy a fogalmazvány Babits szekszárdi barátja, Kovács László névjegykártyájának hátoldalára van írva, s a *[Vörös bort vérből…]* kezdetű fogalmazvány olvasható alatta. Kovács 1914. szeptember 1-jén vonult be, s 1918. október 25-én halt hősi halált a Col della Beretta nevű hegyen vívott harcokban. Ha feltételezzük, hogy a szöveg a *[Vörös bort vérből…]* kezdetű fogalmazvánnyal egy időben keletkezett, akkor 1915 végére vagy 1916 elejére datálhatjuk a fogalmazványokat. (Lásd bővebben *[Vörös bort vérből…]* kezdetű fogalmazvány keletkezéstörténetében.) Kovács budapesti tartózkodásai alkalmával 1916. aug 7. előtt és 1917. január 3. után névjegykártyákon üzent Babitsnak (Rónа 2014, 165, 203.), s amikor rövidebb időre Budapesten járt is igyekezett felkeresni barátját. Babits Angyal 1917. december 27-én kelt levelében írja Babitsnak: „Kovács Laci itthon volt Karácsonyra, uj év után megy az olasz frontra, mint mondja Pesten keresett Téged, de nem voltál otthon.” (Babits 2011a, 166.) Elképzelhető, hogy ekkor hagyta ott a névjegykártyáját barátja lakásán, jelezve ezzel a látogatását. Ez alapján a két fogalmazvány keletkezési ideje 1916-ra vagy 1917-re datálható.

464.

[Vörös bort vérből…]

Vörös bort vérből és könnyel vizezve
adjatok a királynak

[1916. január–1917. december 31.]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/50. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón Dr. Kovács László gyalogos hadnagy névjegyének nyomtatott szövege és Babits Angyalnak szóló kézírású üdvözlete. A verzón még a *[S őrült kaszás gyanánt a vad Halál…]* kezdetű fogalmazvány olvasható.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A fólió verzóján a kétsoros fogalmazvány felett a *[S őrült kaszás gyanánt a vad Halál…]* kezdetű szintén kétsoros fogalmazvány olvasható. A *[Vörös bort vérből…]* keletkezését a háborúhoz köthető tematika miatt a világháború idejére tehetjük. A fogalmazvány Babits szekszárdi barátjának, Kovács László névjegykártyájának hátoldalára van írva. Kovács 1914. szeptember 1-jén vonult be, és 1918. október 25-én halt hősi halált a Col della Beretta nevű hegyen vívott harcokban. Kovács rendszeresen írt Babitsnak a katonai szolgálata idején is. 1915. december 24-én Bécsben keltezett képeslapon reagál a Rákosi Jenő által a *Budapesti Hírlap*ban október 20-án, Babits ellen a *Játszottam a kezével* című verse miatt indított sajtóhadjáratra. Itt írja (vélhetően a lapot szintén aláíró Szekfű Gyulára vonatkozóan): „Mi most együtt vacsorázunk és magyar vörösborral poharazunk.” (Babits 2008, 106.) A versfogalmazványban szintén szerepel a „vörös bor” kifejezés, valamint a király említése visszautalhat a *Játszottam a kezével* című vers Rákosi által inkriminált záró soraira: „nagyobb örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért, / mint száz királyért, lobogóért!” A vers a bor-motívumon keresztül leginkább a *Recitativ* kötetben *Pro Domo* címen közölt, eredetileg a *Nyugat* 1915. november 16-án, *Vers, támadásokra* címen megjelent műhöz kapcsolódik. Annak alapszituációja a meggyborral való koccintás a hazára, az emberekre és a „kedves kisujjára”, ezzel egyértelműen megidézi a botrányt kiváltó verset. A *[Vörös bort vérből…]* a ’vér’ és a ’bor’ motívumának összekapcsolódása révén, valamint az első sorát tekintve metrikusan is a *Pro Domo* záró két sorával rokonítható: „Fanyar nedü, vérizü, nem csoda: / mert véres földből szűrte a fa.” Elképzelhető tehát, hogy a *[Vörös bort vérből…]* kezdetű fogalmazvány eredetileg ehhez a vershez készült, melyet végül Babits nem illesztett be a kész költeménybe. Ez alapján valószínű, hogy a fogalmazvány a Rákosi-féle sajtóhadjáratra adott verssé formált érzelmi reakciók közé sorolható, a keletkezése 1916 elejére datálható. Ha a hordozó papír funkciója alapján

próbáljuk meghatározni a vers keletkezésének idejét, akkor a névjegykártya verzóján olvasható két fogalmazvány 1916-ra vagy 1917-re datálható. (Lásd bővebben a *[S őrült kaszás gyanánt a vad Halál…]* kezdetű fogalmazvány keletkezéstörténeti jegyzetében.)

A bor gyakori motívuma Babits költészetének, különösen a szülőföldjét, a szekszárdi tájat leíró verseiben fordul elő. (Töttős 2009.) A *Pro Domó*n kívül Babits több háborús költeményében is megtaláljuk azonban a bor vagy a borivás motívumát (például az *[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…]*), a *Húsvét előtt*ben és a feltételezhetően nem sokkal az előtt keletkezett *[Annyit szenvedtünk…]* kezdetű vers zárlatában, a háború nélküli világ költői megjelenítésében kap szerepet a bor motívuma. Az utóbbi vers 66–68. soraiban a következőket olvashatjuk: „a másik oldalon / szőllőhegy álljon, szüret és vígalom / tavalyi borral", míg a *Húsvét előtt* 84–85., valamint utolsó, 99–100. soraiban, a vers folklorisztikus zárlatában fordul elő a bor-motívum: „adjon Isten bort, buzát / bort a feledésre!" A szekszárdi borvidék jellemző borai a vörösborok, melynek jellegzetes színéből adódik az asszociáció a vérre (lásd például a bikavér bortípusát). A vörösbor és a vér összekapcsolására Babits korábbi verseiben is találunk példát a *Bakhánslármá*ban („elől a tigrisbőrös Isten / öntözi vérpiros borát, / megereszti a zabolát"), a *Két nővér*ben („a holt Szerelem leányai ők, galambszinü hollók, / és kínál borral a Bánat, és kínál vérrel a Vágy.") és a *Laodameiá*ban („a sors buta lába gázol a / lélek kádjában ütemre / és ömlik a vérző fürtből / a bor vérszínü leve.") A *[Vörös bort vérből…]* esetében az ital vérre hasonlító színe miatt lesz a szenvedés motívuma, a vér és könny keverékeként naturalisztikusan szemlélteti a háború áldozatainak fájdalmát, mely a háború okozójaként tételezhető hatalomnak való felajánlás gesztusában lényegében nyílt lázadásra szólít fel. A bor-motívum jelentése és nyelvi-poétikai funkciója tehát ebben a töredékben lényegesen eltér más előfordulásaitól.

465.

Alkalmi vers

1916.

Ó, mikor oszlik már a köd?
hol késik a vigasztaló?
Örvények és sziklák között
hogy ing a kis magyar hajó!

Nekem már sírni sem szabad,
talán összerezzenni sem
ha látom, hogy a forgatag
elkapja egy-egy kedvesem.

És átkoznom sem a vihart
s kiáltanom borzadva, hogy
csekély deszkánk talán kitart,
de drága vérünk színe fogy.

Nem volna jobb-e, magyarok,
míg rázza hab a mély kabint,
kik itt vagyunk még, egy marok
szorosan összebúni mind?

Dalolni tán vigasztalót,
S vigyázva lesni hol derül,
és szólni: „Kösd ki a hajót!”
ha partot látnánk messzirül?

De jaj, bajában sem barát,
magyar sem érti a magyart,
civódik mint a rossz család,
s olykor még áldja a vihart:

Alcím Ny; R_1; R_2: [az alcím hiányzik]
1 Ny; R_1; R_2: Ó
5 Ny; R_1; R_2: sirni
7 Ny; R_1; R_2: látom
10 Ny; R_1; R_2: borzadva
14 Ny; R_1; R_2: mig
16 Ny; R_1; R_2: szorossan

ó, szörnyű! még dicsérgeti,
mert rab tűrővé edz a seb,
s e néma szolgaság neki
vére vérénél kedvesebb.

Ők amíg vérük vére hull
úgy védik itthon a hazát
hogy szívbe fojtják zsarnokul
a gyermekeknek igazát.

Igy jártam én is – nem rege –
és úgy vagyok már, úgy vagyok,
mint rossz családnak gyermeke,
kit egyre vernek a nagyok.

De csitt! duzzogni nem szabad,
szivem! jutalmat ne keress!
Jutalmul: mindig légy szabad,
S ha nem szeretnek is: szeress!

Gondold, hogy könny és vér pereg,
s van méltóbb annyi fájdalom:
s ne sírj, ha vernek, mint gyerek,
hanem zengj, mint a cimbalom!

[1916. március]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1969/80. fólió rektóján a vers 35–44. sorainak ceruzaírású fogalmazványrészlete. A rektón és a verzón elmosódott verstöredékek (a fólió verzóján keresztben: *Arckép, [Kipihened vasárnap…],* a rektón keresztben: *Béke!, [Szennyes virágok…]* és egyéb feljegyzések). A rektóra írja Babits *[A lenyugvó nap sorban…]* kezdetű ceruzaírású fogalmazványrészletet, valamint a *Reggeli szél* hetedik versszakának ceruzaírású fogalmazványát. A rektóra – talán levélírás szándékával – Babits tintával címzést is ír a *Nyugat* szerkesztőségének.

Első megjelenés: *Nyugat* 9, 7. sz. (1916. ápr. 1.): 391–392. – Továbbiak: R_1 120–121; R_2 122–123; V 255–257; ÖV 230–231.

25 Ny; R_1; R_2: szörnyü!
26 Ny; R_1; R_2: türővé
29 Ny: Ok Ny; R_1; R_2: amig
31 Ny; R_1; R_2: szivbe
43 Ny; R_1; R_2: sirj,

Szövegkritika, szövegváltozatok

A vers 35–44. sorához tartozó ceruzaírású fogalmazvány jelentősen eltér a végleges szövegváltozattól, viszont már megtalálhatók benne az adott részlet kulcsmotívumai, ami alapján egyértelmű, hogy a vers záró sorainak variánsáról van szó. A fogalmazvány nem tartalmaz sem központozást, sem nagybetűt. Néhány esetben Babits ráírással javította a szöveget. Az 1–5. sorok jól olvashatók, a 6–11. sorok viszont halványabb ceruzaírással készültek, ezért néhány szó, illetve javítás kiolvasása bizonytalan. A nyomtatásban megjelent szövegváltozatokban csekély eltérés figyelhető meg. A Ny 29. sorában a sorkezdő névmás sajtóhiba miatt „Ok" alakban szerepel. A Ny, az R_1 és az R_2 esetében a magánhangzók hosszúságának (főként az í–i) jelölésében figyelhető meg eltérés, illetve az 1., a 7. és a 10. sorban mindhárom szövegváltozatban hiányzik a vessző, a 16. sorban pedig a „szorossan" szóalak szerepel. A V-ben már azt a változatot közli Babits, amit az ÖV-ben is, ekkor kerül a cím alá a dátum is. Alapszövegünk az ÖV.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/80.

[Cím nélkül]

És ugy vagyok már ugy vagyok
mint rossz családnak gyermeke
kit egyre vernek a nagyok

vernek bolon d nagy[?] dos bátyjai
nem tud ni ja mért? mert részegek
s nem akar velük játszani
oly ostobá k t, oly részegek[?]

ugy érzem magam mint egy
hangszer melyet tulajdonosa
addig csapkodott a földhöz mig
most már veszteni kezdi hangját.

Keletkezéstörténet

A címével ellentétben az *Alkalmi vers* nem egy meghatározható alkalomra (például ünnepre) készült, az „alkalmiság" hasonlóan jelenik benne, mint a *Pro Domo* című versben a meggyborral való koccintás motívuma: a mű születésének kiváltó oka a háború és a költő pacifista kiállása miatt őt ért támadások. A vers keletkezését a Szilasi Vilmosnak tett vallomás alapján a *Húsvét előtt*-tel nagyjából azonos időre, 1916 márciusára tehetjük (Kelevéz 1994, 757.), és Babitsnak azok közé a nyíltan politikai irányú költői megszólalásai közé tartozik, amelyekről évekkel később egy interjúban így emlékezett: „Politikáról nem beszéltem, mert nem éreztem fontosnak a politikát. Mihelyt fontosnak éreztem, megszólaltam. A háború alatt hangosan szóltam…" (B. Gy. [Bálint György] 1933, 4.)

A vers 7–8. soraiban mint a háborúellenesség egyik oka felfedezhető a fronton harcoló családtagokért, barátokért való aggodalom. Rába György ezt Babits István 1915-ös bevonulásához és az 1916 elején a keleti frontra történő kivezényléséhez köti (Rába 1981, 488.), de itt említhetjük meg Babits szekszárdi barátját, Kovács Lászlót is, akit szintén 1915-ben soroztak be (erről bővebben az *[Árkokkal ásva a messze sik…]* keletkezéstörténeti jegyzetében). Rába Babits háborúellenességének felerősödése mögött Szabó Ervin szellemi hatását is kiemeli. (Rába 1981, 489.)

A vers közvetlen kiváltó oka tehát azonos, mint a *Pro Domó*é: a Rákosi Jenő által Ady Endre, majd Babits ellen indított sajtókampány. Rákosi ezt azzal provokálta ki, hogy a *Budapesti Hírlap* 1915. október 13-i számában Dunántúli álnév alatt írt cikkében közzétette Ady két tanuló számára küldött magánlevelét, melyben kérdésükre válaszolva Gyóni Gézáról alkotott lesújtó véleményét osztotta meg. Ebből indul a vita egyik szála, míg a másik szálat Rákosi egy héttel később, október 20-án indította, amikor szintén Dunántúli álnév alatt egy megnevezetlen személy levelét idézve kifogásolta Babits még augusztus 16-án, a *Nyugat*ban megjelent *Játszottam a kezével* című versének két sorát. A vitának ez a vonulata 1916 januárjában Babits tanári pályájának felfüggesztésével zárult. (Erről bővebben: Szénási 2018, 154–167.) A polémia során Babitsnak többek között hazafiatlanságát is a szemére vetették, mivel a bírálók szerint állami gimnázium tanáraként a diákjait hazafiságra kellene nevelnie. A *Budapesti Hírlap* november 18-i számában Babits egykori fogarasi tanártársa, a frontról hazatért Szentirmai Imre értekezik a „modern hazaszeretetről", és megjegyzi: „[E]z alól [ti. a hazaszeretet alól] nem von ki semmiféle egyéni, költői, írói szabadság. És amikor a lobogó és a király ennek a halálosan szép érzésnek szimbólumai, akkor nem írhat róluk komoly ember, tehetséges ember, költő úgy, ahogy Babits írt." (Szentirmai 1915, 11.)

Ez a baráti bírálat is motiválhatta Babitsot abban, hogy az *Alkalmi vers*ben a háborúban szenvedő magyarságot egy klasszikus irodalmi toposszal, a hajó-allegóriával jelenítse meg. A hajózás az ókori görögök életmódjából fakadóan már Homérosz eposzaiban is központi szerepet kap, ezzel kapcsolatban *Az európai irodalom történeté*ben jegyzi meg Babits: „Elemekkel küzdeni nem oly nyomasztó, mint egymással és saját magunkkal. Sőt valami fölszabadító van benne: ez az igazi harc, a robinsoni életharc, az egészségé és a természeté. Az ember leleményes, és segít magán. Tengerrel küzdeni, szigetek vadjaival s mesebeli szörnyekkel, akik a vad erőket jelképezik: igazi görög kaland, hajósi és civilizátori. De egyúttal emberi misszió is, a kor legszükségesebb feladata." (Babits 1991, 23.) Maga a költői kép Alkaiosz *A hajó* című verséből származik, amire irodalomtörténetében Babits szintén utal: „Alkajosz nagyságáról ma már csakugyan nehéz közvetlen benyomást alkotni. Annál jobban érezzük ezt a nagyságot hatásaiban. A költő bejutott a világirodalom vérkeringésébe, s nem halhat meg, ha művei el is vesztek. Versformája, amit régibb s talán népi mintákból alakított, a Szapphóé mellett az első lírai forma, mely az európai költészetben mindmáig újra és újra visszatér. Témái, a bor, a szerelem, a haza hányt-vetett hajójának sorsán érzett aggodalom, a líra hagyományos témáivá lettek." (Babits 1991, 30.) A hajó-allegória tehát egyszerre tudja érzékeltetni a közösség szenvedéseit, és az egyén erőfeszítéseit a nehézségek legyőzésében. A versnek a hajó allegórián keresztül van még egy lényeges és Babits szempontjából mindenképpen megalapozott forrásszövege. Dante *Isteni színjáték*ában a *Purgató*rium VI. énekében olvashatjuk Sordello 13. századi olasz trubadúr ódáját Itáliáról, melyben országát szintén a hajó allegóriájával jeleníti meg: „Rab Itália, hajh, nyomor tanyája, / kormánytalan hajó

vad förgetegben, / világnak nem úrnője csak rimája! // Lám, alig földed szent neve kirebben, / s honfitársát holtan e drága szellem / fogadja testvérénél melegebben // míg élve benned testvér testvér ellen, / kit egy fal övez és egyazon árok, / nincs hogy egymással hadat ne viseljen. // Nyomorúlt! bár szemeddel körbejárod / tengered partját, s mély öledbe nézel, / békével boldog pontod nem találod! // Mit ér hogy féket tett rád gondos ésszel / Justinianus, ha üres a nyerged! / neved annál nagyobb szégyenbe vész el. // Aj, bitang nép, ma is hű lenne lelked / és hagynád Caesart ülni az ülésben, / ha az Isten szavait nem felejted. // Nézd, milyen bokros a paripa! Nézd, nem / tűri fékét, mert nincs sarkantyuzója, / mert te tartod kantárát gyenge kézben! // Óh német Albert, mért szálltál le róla? / Teneked nem szabadott volna félned / nyerget vetni a bús vadságu lóra." Mint látható, Babits verse abból szempontból is kötődik az *Isteni színjáték*hoz, hogy mindkét műben erős kritika fogalmazódik meg a belviszályok miatt a költők jelenkorának saját társadalmával szemben (21–32. sorok), az *Alkalmi vers* 8. versszaka azonban kritika tárgyává teszi a háborús propagandát működtető nacionalista diskurzust is, azáltal, hogy ironikusan nyilvánvalóvá teszi annak paradoxitását: „Ők amíg vérük vére hull / úgy védik itthon a hazát".

A magyar költészeti hagyományból a vers közösségi perspektívája miatt többek között Berzsenyi Dániel *A magyarokhoz* („Forr a világ bús tengere, oh magyar!) és Petőfi Sándor *Föltámadott a tenger* című versével rokonítható, de az *Alkalmi vers* személyes vonatkozásai miatt Berzsenyi *Osztályrészem* című versének egy részletével is összefüggésbe hozható: „Partra szállottam. Levonom vitorlám. / A szelek mérgét nemesen kiálltam." Ugyanakkor a vers közösségi horizontját vizsgálva fontos kiemelni a különbséget a fogalmazvány és a publikált versszöveg között. Mindkét szövegváltozatban megjelenik a hangszer-hasonlat, de a kéziratos fogalmazványban a Babits egyéb verseiben is többször előforduló 'elnémulás' motívuma található, míg a nyomtatott változatokba a Pál apostol Szeretet-himnuszában is szereplő 'zengő cimbalom' kerül.

A hajó-motívum Babits korai költészetében is viszonylag gyakran előfordul, de az *Alkalmi vers*hez képest más jelentésben. Az 1906 januárjában keletkezett *[Miként szélcsöndben a hajó…]* című vers nyitó soraiban egy szerelmi idill felvezetésében olvashatunk az *Osztályrészem*et is megidéző sorokat: „Miként szélcsöndben a hajó, / lelkem ma veszteg úgy lebeg / vitorla nélkül." A vers első négy sorát egy új műbe emeli át, és 1916-ban a *Recitativ* kötetben *Miként szélcsöndben a hajó* címen újraközli. Ehhez hasonló jelentésben szerepel a szintén egy szerelmi játékot megjelenítő, 1906 márciusára datálható *Nevessetek!* című versben. A 'hajó' a *Szimbólumok ciklus 5., Sárga lobogó* című, 1910-re datálható darabjában is megtalálható. Az *Alkalmi vers* további erős motivikus rokonságot mutat a *Régi hasonlat* című, 1914. augusztus-szeptemberre datált, kéziratban maradt művel. A hajózás akkor lesz személyes élménye Babitsnak, amikor 1908 augusztusában velencei útja során Fiuméből Abbáziába, majd onnan Velencébe hajóval utazik. Ezt örökíti meg az *Esti kérdés* 21. sorában is: „a hajónak ingó padlatán". Az *Alkalmi vers* hátterében azonban nem ez vagy ehhez hasonló a személyes élmény, hanem a fent részletezett irodalmi toposz, valamint 'az állam hajó' metafora áll. Az *Alkalmi vers* 34–36. sora a megvert gyermek képével visszautal az *Arany Jánoshoz* című szonettre is, a két vers annyiban összeköthető, hogy mindkettő a Babitsot ért támadásokra adott reakció, de amíg a *Arany Jánoshoz* esetében az apaként megszólított költőelődnél keres menedéket a versbeszélő, addig az *Alkalmi vers* a családon belüli erőszakra utal, ami érzékletesen szemlélteti a költő kiszolgáltatott helyzetét az 1915. őszén–telén őt ért támadások miatt.

A vers a *Pro Domó*n kívül szövegszerű összefüggést mutat több ekkoriban keletkezett művel is. A 33. sor („Igy jártam én is – nem rege –”) minden bizonnyal a *Reggeli szél* Szent László-mondakört feldolgozó első két versszakára utal, a 17–18. sorok („Dalolni tán vigasztalót, / S vigyázva lesni hol derül”) az ugyanekkor keletkezett *Húsvét előtt*ben megfogalmazott békevágy kifejezéseként olvasható, a 9–10. sorok pedig már a *Fortissimo* indulati töltését előlegezik: „És átkoznom sem a vihart / s kiáltanom borzadva”.

A *vihar* és a *hajótörés,* valamint a kéziratos fogalmazványrészletben olvasható *részegség* motívuma másféle, dramatikus szerkezetben megtalálható William Shakespeare *A vihar* című drámájában is. Shakespeare „ismertebb drámáinak” fordítására Babits 1914-ben kötött szerződést az Athenaeummal (OSZK Fond 3/525). Eredetileg sorozat kiadását tervezték, de ebből csak *A vihar* fordítása jelent meg 1916 végén. Shakespeare művébe Babits 1915–1916 fordulóján alighanem saját életét is beleérezhette. Később *Az európai irodalom történeté*ben a következőket írja a drámáról: „Shakespeare számára a vígjáték a szabad kilengést jelenti. A felelőtlen, boldog világot, amely menekvés a valóságból. Ahol minden megenyhül és megédesedik. Ahol a gonosz életből csak némi szelíd árnyék marad. Ez az árnyék egy kicsit mélyült és hosszabbodott az est közeledtével. Utolsó vígjátékain, bármily édesek és könnyűek ezek is, élt évek ízei rémlenek át. Prospero a vad életből menekült varázsszigetére, s itt is eljutnak hozzá az élet emlékei és hajótörései. De magán a szigeten is, a légies Ariel és az ártatlan vágyakkal bimbózó Miranda mellett ott kucorog a brutális, félállat Caliban. Prospero azonban már kívül van mindenen. Varázsával meg tudja fékezni azt, ami birodalmában állati, sőt a tengerek zajlását is csillapítja. Egy vágya még: boldogságot látni maga körül. Ha ezt eléri, eldobja varázspálcáját, és már csak a halálra gondol…” (Babits 1991, 248.)

466.

[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…]

Ó Múzsa, kínban a többi virággal e szép tavaszon
ajakad sebe nyilik a tavaszi széltől
Fakaszd ki énekedet, te véres ajak
ha meg kell tenni[?] már
de megállj!
Borral itatlak előbb

[1916. március]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/10. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A fogalmazvány alatt a *[Gyengeszárnyu énekem…]* kezdetű vers első sorának utolsó szava és második sora, valamint a *[mint szőnyeget…]* kezdetű fogalmazvány olvasható. A rektón a *Húsvét előtt* című vers 1–5. sorának fogalmazványrészlete.

Szövegkritika

A fogalmazvány „tenni” szavának olvasata bizonytalan.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/10.

[Cím nélkül]

Ó Múzsa, kínban a többi virággal e szép tavaszon
ajakad sebe nyilik a tavaszi széltől
Fakaszd ki énekedet, te véres ajak
ha meg kell tenni[?] már
de megállj!
Borral itatlak előbb

Keletkezéstörténet

Az *[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…]* 1916 márciusában vagy valamivel előtte keletkezhetett, ugyanis a fólió rektóján a *Húsvét előtt* kezdősorainak variánsa olvasható. Ezen túl a valószínűleg töredékben maradt vers motivikusan is szorosan kapcsolódik a *Húsvét előtt*höz, az időmegjelölés (tavasz), az „ajkad sebe”, a „véres ajak”, a kimondásra váró ének már megtalálható ebben a fogalmazványban is. Az *[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…]* harmadik sorának nyitó szava, a „Fakaszd ki” adott szövegkörnyezetben

hangalakilag és hangulatilag is megfeleltethető a *Húsvét előtt* első sorában olvasható „kiszakad", és a többször ismételt „szétszakad" igékkel. Lényeges különbség azonban, hogy a szenvedés képzete ebben a fogalmazványban a megszólított „Múzsá"-hoz rendelődik, s nem a versbeszélő állapotát jellemzi. A virág-motívum és a bor említése pedig a *Húsvét előtt* második szerkezeti egységében a béke kimondása utáni idill világában fordul majd elő, igaz, más kontextusban, mint az *[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…]* kezdetű fogalmazványban. Utóbbiban a 'virág' a versvilág minőségét meghatározó természeti környezet központi motívuma, melynek érzelmi ellenpontja a virágokkal megfeleltetett múzsa véres, sebes ajka, míg a *Húsvét előtt*ben a versbeszélő által megszólított közösséghez intézett felszólításban fordul elő: „Ki a bűnös, ne kérdjük, / ültessünk virágot, / szeressük és megértsük / az egész világot". A fogalmazvány hatodik sorában olvasható, Babitsnál egyébként igen gyakori bor-motívum a *Húsvét előtt* második egységében folklorisztikus elemként szereplő köszöntésben („adjon Isten bort, buzát, / bort a feledésre!") szerepel. Ezeken a motívumokon keresztül közvetlen szövegközi kapcsolat feltételezhető több ekkoriban keletkezett fogalmazvánnyal is, például a *[S őrült kaszás gyanánt a vad Halál…]* vagy a *[Vörös bort vérből…]* kezdetű kétsorosokkal.

Az *[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…]* kezdetű fogalmazvány megszólítottja a „Múzsa", mely Babits korábbi költői korszakának antikizáló verseire volt jellemző, az ebben a periódusban keletkezett versekben lényegesen ritkábban fordul elő, s a *[Gyalog mahol-nap száll a múzsám…]* kezdetű versben már önironikus hangnemben említődik. Mindenesetre feltételezhető, hogy a fogalmazvány az erős motivikus kapcsolat miatt a *Húsvét előtt* megszületéséhez kapcsolódó korábbi versötlet, látható azonban, hogy az első három jambikus lejtésű sor után, a negyedik sortól a fogalmazvány ritmikailag és motivikusan is szétesik, Babits nem tudja szervesen továbbépíteni az első három sorból kibontakozó versvilágot, a mű zárlata (a múzsa borral itatása) már a versírás közben tudatosuló kudarc tanúsága lehet.

467.

[Gyengeszárnyu énekem…]

Gyengeszárnyu énekem
véresre tépi szárnyát
drótsövényeken
s szárny helyett egy véres ronggyal
táncaidban, szárdi[?] bál,
mint egy részeg angyal
titubál[?].

[1916. március]

Kézirat

k₁ OSZK Fond III/1969/10. Az „Ásványvizek” cím alatt korabeli ásványvizes márkákat felsoroló fólió verzóján a fogalmazvány első sorának utolsó szava és második sora olvasható, felette az *[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…]* kezdetű fogalmazvány, alatta kétsoros feljegyzés vagy fogalmazvány: „mint szőnyeget / varrom a verset”. A rektón a *Húsvét előtt* című vers 1–5. sorának fogalmazványrészlete; **k₂** OSZK Fond III/1969/51. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazványtöredék aláírás nélkül.

Szövegkritika

A fogalmazvány egyes szavai nehezen olvashatók, az 5. sor utolsó szava egészen biztosan „bál”, melynek jelzője feltehetően a „szárdi”. Ez az *Isteni színjáték* egyik alakjára, Branca d’Oria-ra utalhat, aki apósát lakomára hívta, majd megölte, azért, hogy megszerezze Logodorót. Erre az eseményre utalhat a „szárdi bál” szószerkezet. Branca d’Oria alakját Dante a *Pokol* XXXIII. énekében idézi meg, a *Commediá*hoz írt bevezetőjében Babits mint „szárd ördög”-öt említi. (Babits 1930, 70.) A Dantéra történő utalás miatt tehát „szárdi”-ként írtuk át a bizonytalan olvasatú szóalakot. Szintén kérdéses az utolsó egyszavas sor olvasata, legvalószínűbb a ’titubál’ olvasat, melynek jelentése Radó Antal *Idegen szavak szótára* szerint ’habozik’ (Radó 1921.), ebben az esetben azonban a szó jelentése inkább a magyarba átkerült idegen kifejezés alapját képező latin ’titubo’ ige jelentéséből kiindulva: ’inog’, ’rezeg’, ’támolyog’, ’megbotlik’. Alapszövegünk a **k₂**.

Előszövegek

k₁: OSZK Fond III/1969/10.

…énekem
véresre tépi szárnyát a drótsövényeken

$\mathbf{k}_2$: OSZK Fond III/1969/51.

[Cím nélkül]

Gyengeszárnyu énekem
véresre tépi szárnyát
a drótsövényeken
s szárny helyett egy véres ronggyal
táncaidban, szárdi[?] bál,
mint egy részeg angyal
titubál[?].

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány a *Húsvét előtt* keletkezésének idején, 1916 márciusában született. Az *[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…]* kezdetű fogalmazványt tartalmazó $\mathbf{k}_1$-en megtalálható a *[Gyengeszárnyu énekem…]* első sorának utolsó szava és teljes második sora, ennek a fóliónak a rektóján olvasható a *Húsvét előtt* 1–8. sorainak variánsa. A verzón az „énekem” szó előtt a három pont jelzi a költő által vélhetően ideiglenesnek szánt szöveghiányt, elképzelhető tehát, hogy a $\mathbf{k}_1$ verzóján lejegyzett másfél sor Babits eredeti terve szerint az *[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…]* kezdetű fogalmazvány része lett volna, de nem találta az első szakasz utáni költői átkötést. A kéziraton látszik azonban, hogy az első szakasz végének írása kevésbé megformált, mely gyors lejegyzésre utal, az „…énekem / véresre tépi szárnyát a drótsövényeken.” szövegrész betűformái viszont lassabb írásaktust sejtetnek, ezért a két szövegrész valószínűleg nem egy időben keletkezett. Egészen biztos viszont, hogy a $\mathbf{k}_2$ rektóján olvasható ceruzaírású fogalmazványt Babits valamivel később jegyezhette le, mivel a hármasponttal jelzett szöveghiányt itt már kitöltötte, és további négy rövid sort írt a korábban elkészült töredékhez. Mindezekkel együtt az *[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…]* és a *[Gyengeszárnyu énekem…]* kezdetű fogalmazványok motivikusan („ének”, sebzettség, „véres ajak”, ivás) kötődnek a *Húsvét előtt* című vershez, annak megalkotása idején jegyezte le Babits őket, ezért mindkét fogalmazvány a *Húsvét előtt* keletkezéstörténetének is részét képezi.

A háború általi roncsoltság képzete a fogalmazványban a „gyenge szárnyú ének”-hez kapcsolódik, azaz maga a vers, a költészet szenved a „drótsövény” metonimikus képével megjelenített háború miatt. A *Húsvét előtt*ben ugyanez az élmény a békevágyat kimondani akaró „száj”-hoz, azaz a versbeszélő testrészéhez kapcsolódik, mely szinekdochikusan a költőt magát jelenti, a 16. sorban a „véres ének” viszont közvetlenül kapcsolatba hozható a *[Gyengeszárnyu énekem…]* központi motívumával és képi világával. Ebben a fogalmazványban is megjelenik a „bál” említésével valamilyen módon az ünnep motívuma is, csakúgy mint a *Húsvét előtt* második felében, de itt a bálhoz, jelzője révén, negatív képzetek kapcsolódnak. A fogalmazvány első sorában említett „gyenge szárnyu ének” pedig a 6. sorban már mint „részeg angyal” jelenítődik meg.

A fogalmazvány nyitó képe (az irodalmi mű mint a drótsövényeken fennakadt madár) más kontextusban egy 1927-es esszében tér vissza: „Hazánk a *virágokat hajtó szikla:* nagy tehetségek és sivár közöny hona; s tehetségeink összetörnek a Politika végleteiben, a klikkek hálóiban, a megalkuvások útvesztőiben, melyektől anyagi eszközök hijján nem

bírják magukat függetleníteni. »Egy kis független nyugalmat, Melyben a dal megfoganhat«: – nem véletlen talán, hogy erről a földről szállt el ez a sóhaj! hol az Irodalom madarai vérző s gyakran tehetetlen szárnyakkal vergődnek az Újságírás drótsövényei közt." (Babits 1927, 225.)

468.

[mint szőnyeget…]

mint szőnyeget
varrom a verset

[1916. március]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/10. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A fogalmazvány felett a *[Gyengeszárnyu énekem…]* kezdetű vers első sorának utolsó szava és második sora, valamint az *[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…]* kezdetű fogalmazvány olvasható. A rektón a *Húsvét előtt* című vers 1–5. sorának fogalmazványrészlete.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A rövid fogalmazvány egyetlen költői hasonlat, a *Húsvét előtt* 1–8. sorának variánsát is tartalmazó fólió verzóján maradt fenn. A verzón másik két, töredékben maradt fogalmazvány is olvasható. Ez alapján ennek a rövid szövegnek a keletkezése is 1916 márciusára tehető. A mindössze öt szóból álló hasonlatról nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy egy majdan megírandó vershez vagy prózai szöveghez jegyezte-e le Babits, de elképzelhető, hogy egy később megírandó vers reményében őrizte meg, viszont olyan mű, mely ezzel a töredékkel genetikus kapcsolatba hozható lenne, nem ismert. A szőnyegmotívum ugyanakkor az emlékek, az élet és a versírás összefüggésében megjelenik az 1906 és 1909 közé datálható *E komor júniusi napon,* majd később az 1932-ben publikált *Csak posta voltál* című versekben.

469.

[Annyit szenvedtünk…]

Annyit szenvedtünk hogy hínni se tudunk testvéreim
én is még nem[?] nem régen azt mondtam magamban, örökké tart
a Poklok uralma a földön, és szomoru dalt
pedzettem a szörnyü jövőről melyben minden év
uj termést hoz a halálnak és minden tavasz
uj nemzedéket az ágyuk elé, és csak az
aki nyápic és gyáva, érhet teljes kort
sebezhetetlen, a nyápic és gyáva uralkodik
anyák a bölcsőben nyomorítják el kisdedeik
és volna egy szó amit senkise mondana ki
bár mindenki lelkében égne és iszonyu
némaság ülne a földre, s a háboru
cikázna rajta keresztben mint egy seb
mint egy örök és gyógyíthatatlan hasadás
és nem volna érdem és nem volna cél és nem volna más
élet se kultura mint ölni és halni de addig is
nem törődni csak színi az íngyen píllanatok
borát, s fölvenni mind ami véletlen kamatot
ad az élet minden szolgájának – egy píllantást
egy ölelést, és hosszu vágyra kurta gyönyört
s uj hosszu vágyat, hogy édes kinba fojtsa gyötört
lelkünkben azt a szót, ami nélkül néma a föld
bár millió ágyu szólana rajta, azt a szót,
mely addig ült születetlen a milliók
nyelvén, míg elbénulva a feledés sötét
vánakosai közt mint tompa kin maradna csupán
kinos akarat – vak mozdulat valami után
amit nem tudunk, – kínnak a kínhoz melytől szivünk
halottá zsibbadt mert szegény testvéreink
tépett karja és lába és feje kering
bús levegőnkben s vakká ég szemünk a meleg
vér párában, s ahová nyulunk, csupa vér
tapad kezünkre és az ujuló ég s föld nem igér
ujat és jobbat, se tavasz se nyár, és a század jár
és azt hísszük már, természetes ez és rendeltetés
örökké ölni – mert ráborúlt a nagy feledés
arra a szóra – és már kimondani bűn, ↔

elgondolni nevetség – ó rettenetes!
nem! nem! mondjuk ki! gondoljunk szüntelen
csak erre: béke! béke! mily kincsverem
nyíl e Szezámra! Szabadság! Szeretet!
Emberség! Béke! izleljük ezt a szót,
és borzongassa ajkunkat mint egy csók
e drága balzsam! Magyarok! Emberek!
Emberek végre! – Ne hagyjuk ezután
elvenni tőlünk ezt a szót! Hegy csucsán,
a legmagasabb hegy csucsán épitsünk templomot
ennek a szónak hogy mindenki lássa meg messzirül
és ne maradjon senki kit elkerül
a nagy Tanulság, szégyen vagy fájdalom
de mindig szemben, és mégis szeliden
a Mult emléke legyen, de ne legyen
rajta semmi a Multból: a holtakat
feledjük el ma; feledd ma el dalom
kikre gondolni is forradalom
feledd el emlék a szegény hősöket
s ami elveszett, az arany s a vas
kincseket, és minden nincseket, és mutogass
szelid de mégis hatalmas képeket
Életet, termést s mind a négy oldalad
boldog szobrokkal égjen a nap alatt
Egyik mutassa a földet és ekét
és a parasztot, s madarak seregét
mögötte szállni s asszony és kis gyerek várja ebéddel – a másik oldalon
szőllőhegy álljon, szüret és vigalom
tavalyi borral – mámor szülessen ott
tánc és müvészet – harmadik kerülőn
torony épüljön, fellegeket szelő,
munkások hordják köveit, és tudós
mérnökök mérjék ég felé Babylon
vakmerőségével; negyedik falon
két szerelmes legyen, gerlepár, csók
és a leánynak kezébe' virág
és a fiunak gyümölcsös ág!

[1916. március]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 4699/17. A fólió rektóján és verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül.

Első megjelenés: *Új Írás* 13, 12. sz. (1973): 16–17.

Szövegkritika

A fogalmazványban Babits több helyen törlés nélkül hagyott meg különböző szóvariációkat. A 2. sorban kétszer egymás után szerepel a „nem” tagadószó, bár az első olvasata bizonytalan. Az is lehetséges, hogy figyelmetlenségből duplázta meg Babits, és nem törölte, de az is lehet, hogy az ismétlés stílusalakzatával kívánt élni. Mivel ez a kérdés eldönthetetlen, az első esetben jelezve a bizonytalan olvasatot, meghagytuk a tagadószó egymást követő előfordulásait. A kritikai kiadás szövegének megállapítása során nem alkalmaztuk automatikusan azt az alapelvet, mint a hasonló esetekben, hogy az utoljára lejegyzett változatot emeljük a főszövegbe, mivel az utóbb megjelent *Húsvét előtt* szövege adott támpontot számunkra a főszöveg kialakításához. A 26. sorban mivel a *kín* főnévből képzett szóalakok többször is előfordulnak, valószínű, hogy Babits a fogalmazvány készítésekor – elkerülendő a szóismétlést – jegyezte le a sor fölé lehetséges változatként a „vágy” szót, viszont a *Húsvét előtt* egyik jellemző, expresszivitást fokozó stílusalakzata a szóismétlés. Ezért a kritikai kiadás szövegében a „kin” szót tartottuk meg. A 29. sorban a később a sor fölé lejegyzett „halottá” szóalak került a főszövegbe. A 10., 15. és a 62. sorok mellé Babits néhány szót lejegyzett (10: „a parancs vészes csend”; 15: „Erkölcs, vallás”; 62: „gyerekek”). Ezek funkciója meghatározhatatlan. Az bizonyos, hogy nem a főszöveg részei, talán a verskompozíció hívószavai lehetnek, ugyanis tartalmilag a mellettük lévő szövegrészekhez kapcsolhatók.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/17.

[Cím nélkül]

Annyit szenvedtünk hogy hínni se tudunk testvéreim
én is még nem[?] nem régen azt mondtam magamban, örökké tart
a Poklok uralma a földön, és szomoru dalt
pedzettem a szörnyü jövőről melyben minden év
uj termést hoz a halálnak és minden tavasz
uj nemzedéket az ágyuk elé, és csak az
aki nyápic és gyáva, érhet magas[?] teljes kort
sebezhetetlen, a nyápic és gyáva uralkodik
anyák a bölcsőben nyomorítják el kisdedeik
és volna egy szó amit senkise mondana ki
bár mindenki lelkében égne és iszonyu
né m aság borulna ülne a földre, s a háboru
cikázna rajta keresztben mint egy seb
mint egy örök és gyógyíthatatlan hasadás ↔

és nem volna érdem és nem volna cél és nem volna más
élet és[?] se kultura mint ölni és halni de addig is
nem törődni csak színi az íngyen píllanatok
borát, s fölvenni min t d ami véletlen kamatot
ad az élet minden szolgájának – egy píllantást
egy ölelést, és hosszu vágyra kurta gyönyört
s uj hosszu vágyat, hogy édes kinba fo lytassa[?] jtsa meg gyötört
lelkünkben azt a szót, ami nélkül néma a föld
bár m illió ágyu szólana rajta, azt a szót,
mely addig ült születetlen a milliók
nyelvén, míg elhalt volna elbénulva a feledés sötét
vánkosai ban közt , mint tompa kin vágy maradna csupán
kinos akarat – vak mozdulat valami után
amit nem tudunk, – kínnak a kín ba[?] hoz melytől szivünk
holttá halottá zsibbadt már mert szegény testvéreink
tépett karja és lába és feje kering
körülöttünk bús levegőnkben s vakká ég szemünk a meleg
vér párában, s ahová nyulunk, csupa vér
tapad kezünkre és s az ujuló ég s föld nem igér
ujat és jobbat, se tavasz se nyár, és a század jár
és azt hísszük már, természetes ez és rendeltetés
örökké ölni – mert ráborúlt a nagy feledés
arra a szóra – és már kimondani bűn,
elgondolni nevetség – nem! nem! mondjuk ki ó rettenetes!
nem! nem! mondjuk ki! gondoljunk szüntelen
csak erre: béke! béke! mily kincsverem
nyíl erre a e Szezámra! Szabadság! Szeretet!
Emberség! Béke! izleljük ezt a szót,
és borzongassa ajkunkat mint egy csók
e drága balzsam! Magyarok! Emberek!
Emberek végre! – Ne hagyjuk ezután
elvenni tőlünk ezt a szót! Hegy csucsán,
a legmagasabb hegy csucsán épitsünk templomot
ennek a szónak hogy mindenki lássa meg messzirül
és ne maradjon senki kit elkerül
a nagy Tanulság, szégyen vagy fájdalom
de mindig szemben, és mégis szeliden
a Mult emléke legyen, de ne legyen
ra jta semmi a Multból: a holtakat
feledjük el ma; feledd ma el dalom
akire kikre gondolni is forradalom
feledd el emlék a szegény hősöket
s ami elveszett, kincset és erőt az arany és s a vas
erőket kincseket, és minden nincseket, és mutogass
szelid de mégis hatalmas képeket
Életet, termést s mind a négy oldalad ↔

boldog szobrokkal égjen a nap alatt
Egyik mutassa a földet és ekét
és a parasztot, s madarak seregét
mögötte szállni s asszony és kis gyerek várja ebéddel – a másik oldalon
szőllőhegy álljon, szüret és vigalom
tavalyi borral – harmadik kerülőn mámor szülessen ott
tánc és müvészet – harmadik h k erülőn
t orony épüljön, fellegeket szelő,
munkások hordják köveit, és tudós
mérnökök mérjék ég felé bábeli Babylon
vakmerősé gével; negyedik falon
két szerelmes legyen, gerlepár, csók
és a leánynak kezébe' virág
és a fiunak gyümölcsös ág!

Keletkezéstörténet

Az *[Annyit szenvedtünk…]* kezdetű, műegészként meghatározható 74 soros verskézirat feltehetően a *Húsvét előtt* közvetlen előzménye, esetleg azzal egy időben keletkezhetett. A két vers között több intratextuális kapcsolat is feltárható. Az *[Annyit szenvedtünk…]* kezdetű vers 1–3. sora írja le azt az érzelmi-gondolati magot, mely a Babits életében kiadatlan mű és a költő legismertebb háborúellenes versének keletkezését kiváltotta: „Annyit szenvedtünk hogy hínni se tudunk testvéreim / én is még nem régen azt mondtam magamban, örökké tart / a Poklok uralma a földön". Elképzelhető, hogy az idézett rész és a folytatása („és szomoru dalt / pedzettem a szörnyü jövőről melyben minden év / uj termést hoz a halálnak és minden tavasz / uj nemzedéket az ágyuk elé.") már a készülő műre, a *Húsvét előtt*re, konkrétan annak 5. szakaszára vonatkozik: „mely trónokat őröl, nemzeteket, / százados korlátokat / roppantva tör szét, érczabolát, / multak acél hiteit, / s lélekkel a testet, dupla halál / vércafatává morzsolva a szűz Hold arcába köpi / s egy nemzedéket egy kerék- / forgása lejárat:" A Pokol említése szövegszerűen is összefügg a *Húsvét előtt*-tel, melynek központi motívuma a háborút szimbolizáló „pokoli malom" képe, mely Vörösmarty Mihály *A vén cigány* című verséből vagy William Blake műveiből eredeztethető, de elképzelhető az is, hogy a motívum forrása Dante *Isteni színjáték*ának egy részlete. (Részletesebben lásd a *Húsvét előtt* keletkezéstörténeti jegyzetében.) Összeköti a két verset egy fontos retorikai párhuzam is: a „béke" szó kimondásának késleltetése. Az *[Annyit szenvedtünk…]* kezdetű vers 10. sorában olvasható először utalás az ekkor még ki nem mondott békére: „és volna egy szó amit senkise mondana ki", majd ezután a 40. sorban írja le először Babits a „béke" szót: „mondjuk ki! gondoljunk szüntelen / csak erre: béke! béke!" A késleltetést kevésbé expresszíven, mint a *Húsvét előtt*ben, de itt is a háborúhoz kapcsolódó képzetek, a békevágy kollektív kimondását akadályozó tényezők számbavétele eredményezi. *A vén cigány* mellett a vers 28–38. sorai Vörösmarty *Előszó* című versének horrorisztikus pusztulásvízióját és pesszimista történelemszemléletét is megidézik. A „béke" szó továbbá az *[Annyit szenvedtünk…]* kezdetű versben is varázsszóként jelenik meg: „mily kincsverem / nyíl e Szezámra!" A 40–41. sor után annak a változásnak a leírása következik, melyet a varázsszó kimondása eredményez, de amíg a *Húsvét előtt* második nagy szövegegysége a címben jelzett ünnepkörhöz kapcsolódó

folklorisztikus hangnemben szólal meg, addig az *[Annyit szenvedtünk…]* című vers egészének hangneme – bár megjelenik itt is a szakralitás és a másik ember szeretetének motívuma – lényegesen homogénebb. A két vers műfaji-retorikai jellemzői is azonosak. Rába György a *Húsvét előtt* műfaját az ógörög ditirambikus költészetben határozza meg, mely a dionüsziákon önkívületi állapotban előadott közösségi ének volt. (Rába 1981, 494–495.) A *Húsvét előtt* megszólítottja a háborútól szenvedő nemzeti közösség, de erre a kollektív viszonyra a vers csak áttételesen utal („vérünk nedvének, drága magyar / vér italának"). Az *[Annyit szenvedtünk…]* versbeszélője az 1. sorban „testvéreim"-ként szólítja meg közönségét, de a 44. sorban már a „Magyarok! Emberek!" megszólítást alkalmazza.

Mindezek alapján valószínű, hogy a vers a *Húsvét előtt* megírásához közeli időpontban, az első versötlet megszületésekor vagy már a megírás idején keletkezett, minden bizonnyal 1916 márciusában, vagy valamivel az előtt. Az *[Annyit szenvedtünk…]* 1. sora azonban már jelzi azt az érzelmi megrendülést is, mely majd a *Fortissimo* hangjában mutatkozik meg erőteljesen, de az 1–11. soraiban több olyan részletet (gyávaság, némaság, az anyák említése) találunk, mely már a későbbi nagy háborúellenes verset idézi. Ez alapján azt is feltételezhetnénk, hogy a vers a *Húsvét előtt* és a *Fortissimo* között keletkezett, de jóval erősebb az intratextuális kötődés és a szerkezeti, valamint hangnemi rokonság a *Húsvét előtt*-tel, mely azonban poétikailag lényegesen kidolgozottabb és sikerültebb alkotás, ezért nem valószínű, hogy a *Húsvét előtt* születése és közönségsikere után kezdett volna Babits az *[Annyit szenvedtünk…]* megírásába.

Magyarázat

41. *szezám* – keleti mesékben előforduló varázsige, amelyre a bezárt ajtók, sziklakapuk megnyílnak. Átvitt értelemben olyan kijelentés vagy tett, mely egy problémát egyszeriben megold.
70. *Babilon* – ókori keleti városállam, a Bibliában Bábel néven szerepel. Az Ószövetségben (Ter 11,1–9) az ott élő, addig egy nyelvet beszélő emberek egy hatalmas, égig érő torony építésébe kezdtek. Isten büntetésképpen összezavarta a nyelvüket, és szétszórta őket a földön. A Bibliában ez a történet magyarázza a nyelvek sokféleségét.

470.

Húsvét előtt

S ha kiszakad ajkam, akkor is,
e vad, vad március évadán,
izgatva belül az izgatott
fákkal, a harci márciusi
inni való
sós, vérizü széltől részegen,
a felleg alatt,
sodrában a szörnyü malomnak:

ha szétszakad ajkam, akkor is,
ha vérbe lábbad a dallal és
magam sem hallva a nagy Malom
zúgásán át, dalomnak izét
a kínnak izén
tudnám csak érezni, akkor is
– mennyi a vér! –
szakadjon a véres ének!

Van most dícsérni hősöket, Istenem!
van óriások vak diadalmait
zengeni, gépeket, ádáz ↔

Cím Ny; R_1; ÉaNI; Kincstár; R_2; AnthHung; MAnt; DebFüggÚ; EuKAnt; MKaSz: Husvét előtt | BrL: Béke, béke már!
1 BrL: is
2 DebFüggÚ: vad-március
3 Ny; R_1; ÉaNI; Kincstár; R_2; AnthHung; EuKAnt: bellül
4 R_1; SzMFSzK; EuKAnt: fákkal, harci
5 MKaSz: innivaló | Ellz: inni való,
6 Kincstár; MKaSz: vérízű MAnt: részegen
7 SzMFSzK: alatt
8 Kincstár; SzMFSzK; EuKAnt; MKaSz: szörnyű
9 Ellz: szétszakad az ajkam
10 BrL: lábad
12 Ny; R_1; ÉaNI; SzMFSzK; R_2; AnthHung; MAnt; EuKAnt; Ellz: zugásán Kincstár; SzMFSzK; MKaSz: ízét
13 Ny; R_1; ÉaNI; R_2; MAnt; EuKAnt; Ellz: kinnak Kincstár; SzMFSzK; DebFüggÚ; MKaSz: ízén
15 MAnt: – mennyi a vér! | Ellz: – – mennyi a vér! – –
17 Ny; R_1; ÉaNI; SzMFSzK; R_2; AnthHung; MAnt; DebFüggÚ; BrL; EuKAnt; Ellz: dicsérni MAnt: hősöket
19 MAnt: zengeni ÉaNI: ázád

munkára hűlni borogatott
ágyúk izzó torkait:
de nem győzelmi ének az énekem,
érctalpait a tipró diadalnak
nem tisztelem én,
sem az önkény pokoli malmát:

mert rejtek élet száz szele, március
friss vérizgalma nem türi géphalált
zengeni, malmokat; inkább
szerelmet, embert, életeket,
meg nem alvadt fürge vért:
s ha ajkam ronggyá szétszakad, akkor is
ez inni való sós vérizü szélben,
a felleg alatt,
sodrában a szörnyü Malomnak,

mely trónokat őröl, nemzeteket,
százados korlátokat
roppantva tör szét, érczabolát,
multak acél hiteit,
s lélekkel a testet, dupla halál
vércafatává
morzsolva a szűz Hold arcába köpi
s egy nemzedéket egy kerék-
forgása lejárat:

---

20 Ny; R_1; ÉaNI; Kincstár; SzMFSzK; R_2; AnthHung; MAnt; BrL; EuKAnt; MKaSz; Ellz: hülni
21 Ny; R_1; ÉaNI; R_2; AnthHung; MAnt; BrL; EuKAnt; Ellz: ágyuk
22 MAnt: énekem
23 MAnt: érc talpait
27 Kincstár; SzMFSzK; MKaSz: tűri
28 MAnt; Ellz: zengeni SzMFSzK; MAnt: malmokat,
29 Ellz: életeket
32 BrL; MKaSz: innivaló Ellz: sós, Kincstár; SzMFSzK; MKaSz: vérízű
34 Kincstár; SzMFSzK: szörnyű | BrL: szőrnyü MAnt: malomnak,
36 BrL: korlátokat,
37 SzMFSzK: szét ÉaNI; Kincstár: érc-zabolát,
38 BrL; MKaSz: acélhiteit, | MAnt: acél hitit,
41 Ny; R_1; ÉaNI; R_2; AnthHung; BrL; Ellz: szüz MKaSz: hold
42 MAnt: kerék –
43 SzMFSzK: lejárat!

én mégsem a gépet énekelem
márciusba, most mikor
a levegőn, a szél erején
érzeni nedves izét
vérünk nedvének, drága magyar
vér italának:
nekem mikor ittam e sós levegőt,
kisebzett szájam és a szók
most fájnak e szájnak:

de ha szétszakad ajkam, akkor is,
magyar dal március évadán,
szélnek tör a véres ének!
Én nem a győztest énekelem,
nem a nép-gépet, a vak hőst,
kinek minden lépése halál,
tekintetétől ájul a szó,
kéznyomása szolgaság,
hanem azt, aki lesz, akárki,

ki először mondja ki azt a szót,
ki először el meri mondani,
kiáltani, bátor, bátor,
azt a varázsszót, százezerek
várta, lélekzetadó, szent,
embermegváltó, visszaadó,
nemzetmegmentő, kapunyitó, ↔

---

45 SzMFSzK: márciusban, SzMFSzK; MAnt; Ellz: most,
47 MAnt: érzi | BrL: érezni Kincstár; DebFüggÚ; MKaSz: ízét
49 AnthHung; MAnt: vér italának; | BrL: véritalának:
50 SzMFSzK; MAnt; Ellz: nekem, DebFüggÚ: ittam ittam
53 MAnt; Ellz: is
54 MAnt: márciusi MAnt: évadán
56 BrL: én
57 MAnt: nép – gépet | BrL: népgépet,
63 BrL: elmeri mondani,
64 Ellz: bátor
65 ÉaNI; Kincstár; AnthHung; MAnt: százezrek
66 Ny; R_1; ÉaNI; Kincstár; SzMFSzK; R_2; AnthHung; MAnt; EuKAnt; MKaSz: várta Ny; R_1; ÉaNI; Kincstár; SzMFSzK; R_2; AnthHung; MAnt; EuKAnt; MKaSz: lélekzetadó Ny; R_1; ÉaNI; Kincstár; SzMFSzK; R_2; AnthHung; MAnt; EuKAnt; MKaSz: szent
68 MAnt: nemzet megmentő,

szabadító drága szót,
hogy elég! hogy elég! elég volt!

hogy béke! béke!
béke! béke már!
Legyen vége már!
Aki alszik, aludjon,
aki él az éljen,
a szegény hős pihenjen,
szegény nép reméljen.
Szóljanak a harangok,
szóljon allelujja!
mire jön új március,
viruljunk ki újra!
egyik rész a munkára,
másik temetésre
adjon Isten bort, buzát,
bort a feledésre!

Ó, béke! béke!
legyen béke már!
Legyen vége már!
Aki halott, megbocsát,
ragyog az ég sátra.
Testvérek, ha túl leszünk, ↔

69 ÉaNI; AnthHung; MAnt; DebFüggÚ; BrL; Ellz: szabaditó
70 BrL: elég volt! hogy elég, elég volt!
73 BrL: legyen
74 BrL: aki
75 Kincstár; SzMFSzK; AnthHung; MAnt; BrL; EuKAnt; Ellz: él,
79 SzMFSzK; MAnt; DebFüggÚ; Ellz: alleluja! | BrL: álleluja!
80 BrL: Mire Ny; R_1; ÉaNI; R_2; AnthHung; MAnt; DebFüggÚ; BrL; EuKAnt: uj
81 Ny; R_1; ÉaNI; Kincstár; R_2; AnthHung; MAnt; DebFüggÚ; BrL; MKaSz; Ellz: ujra!
82 MAnt: Egyik MAnt: munkára
83 SzMFSzK: temetésre: | MKaSz; Ellz: temetésre,
84 Kincstár; MKaSz: búzát,
85 MAnt: feledésre
86 Ny; R_1; ÉaNI; Kincstár; SzMFSzK; R_2; AnthHung; EuKAnt; MKaSz: [*Ó,* hiányzik] | MAnt: O | DebFüggÚ: ó, | BrL: Óh,
87 MAnt: Legyen
89 BrL: megbocsájt, | MKaSz: megbocsát?
90 Ny; R_1; ÉaNI; Kincstár; SzMFSzK; R_2; MAnt; EuKAnt; MKaSz: sátra,
91 Ny; R_1; ÉaNI; Kincstár; R_2; AnthHung; MAnt; DebFüggÚ; EuKAnt; MKaSz; Ellz: tul leszünk, | BrL: tulleszünk

sohse nézünk hátra!
Ki a bűnös, ne kérdjük,
ültessünk virágot,
szeressük és megértsük
az egész világot:
egyik rész a munkára,
másik temetésre:
adjon Isten bort, buzát,
bort a feledésre!

[1916. március]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1969/10. fólió rektóján a vers 1–8. sorának ceruzaírású fogalmazványrészlete aláírás nélkül. A verzón az *[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…]* kezdetű fogalmazvány és a *[Gyengeszárnyu énekem…]* töredéke található.

Első megjelenés: *Nyugat* 9, 7. sz. (1916. ápr. 1.): 392–394. – További megjelenések: R_1 122–125; ÉaNI 44–48; Kincstár 244–247; SzMFSzK 29–31; R_2 124–127; AnthHung 272–275; MAnt 214–216; V 257–259; *Debreceni Független Újság*, 1929. márc. 10., 5; *Brassói Lapok*, 1931. nov. 11., 5 (*Béke, béke már!* címmel közli a verset); ÖV 232–234; EuKAnt 98–101; MKaSz 90–92; *Ellenzék*, 1940. márc. 24., 9.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A *Húsvét előtt*nek egy kéziratát ismerjük, mely az első nyolc sor fogalmazványa. Feltehetően ennél több kézirata (fogalmazvány, tisztázat) is készült, de nem maradt fenn vagy lappang. A kézirat átírása során a 3. sor törlés nélküli variációi esetében nem tudtuk pontosan vizualizálni a módosításokat, ezért itt a változtatások feltételezhető sorrendjét és értelemszerűségét rekonstruáltuk. (A kéziratról bővebben a keletkezéstörténeti jegyzetben.)

A *Húsvét előtt* megjelenését követően antológiadarabbá vált, ennek köszönhetően szövegkritikai szempontból 15 releváns nyomtatott szövegváltozatot tarthatunk számon. Nem vettük fel a szövegforrások közé az *A Nő* (1916. május 10.) és a *Világ* (1916. december 13.) című lapokban található megjelenéseket, melyek nem a teljes művet közlik. *A Nő* az 56–73. és 89–96. sorok kompilációja, a szövegközlés alatt jelzik a mű töredékes voltát, és hogy a *Nyugat*ban megjelent szövegváltozat alapján közlik. A *Világ* kísérőszöveg

92 BrL: sose
93 Ny; R_1; ÉaNI; SzMFSzK; R_2; AnthHung; MAnt; BrL; EuKAnt; Ellz: bünös,
99 Kincstár: adjon Isten bort, búzát, | BrL: adjon Isten bort | EuKAnt: Adjon Isten bort, buzát, | MKaSz: Adjon Isten bort, búzát,
100 MAnt: Bort a feledésre! | BrL: buzát, bort a feledésre!

nélkül adja közre a vers utolsó 15 sorát. Ez a közlési mód ellentétes Babits publikációs gyakorlatával, egészen biztosan nem autorizált megjelenésről van szó. A különböző antológiákban és lapokban megjelent újraközlések esetében szintén nem bizonyítható, hogy a költő által javított és jóváhagyott szövegről van szó, s viszonylag gyakran előfordulnak nyomdahibák is a különböző szövegváltozatokban, ennek ellenére a teljes verset publikáló megjelenéseket felvettük a szövegforrások közé. Az egészen biztosan autorizált szövegváltozatok (Ny, R_1, R_2, V, ÖV) a magán- és mássalhangzó-hosszúság és a központozás tekintetében mutatnak eltérést. Ebből a szempontból a V már azonos az ÖV-vel. Lényeges különbség azonban, hogy amíg az ÖV előtti autorizált szövegváltozatok kivétel nélkül versszakokra történő tagolás nélkül közlik, az ÖV strófákra bontja a verset. Az antológiákban és a lapokban közölt szövegváltozatok közül azok sem veszik át a versszakokra történő tagolást, melyek az ÖV után jelentek meg, csakúgy, mint ahogy a Török Sophie által kiadott *Összes versek* sem. (Babits 1945, 230–233.) Az *Ellenzék* 15–16. sorai esetében feltehetően tördelési hiba miatt elmarad a behúzás. Hasonló okból a SzMFSzK a lap aljára kerülő 53–55. sorok sorkezdését az előző sorokhoz igazítva behúzással közli, a MAnt pedig egyáltalán nem tartalmaz behúzott sorokat.

Alapszövegünk az ÖV, mivel ez a Babits által biztosan javított utolsó szövegváltozat.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/10.

[Cím nélkül]

S ha kiszakad ajkam, akkor is
e v ad vad március évadán,
bellülről forrva izgatva forrva forrva bellül izgatva bellül az izgatott
fákkal, a harci márciusi
inni való
sós, vérizü légtől részegen
még hadd[?]: gyülnek égen a fellegek
s közöttünk őröl a lassu malom
a Háboru lassu malma

Keletkezéstörténet

A *Húsvét előtt* Babits legismertebb háborúellenes verse, mely a költő Szilasi Vilmosnak tett visszaemlékezése szerint 1916 márciusában (Kelevéz 1994, 757.), az *Alkalmi versse*l nagyjából egy időben, a *Nyugat* március 26-i matinéja előtti hetekben keletkezett. A címadás értelmezhető a vers keletkezésére tett utalásként is. Ebben az évben húsvétvasárnap április 23-ra esett, az ünnepet megelőző, húsvét előtti nagyböjti időszak pedig március 9-ével vette kezdetét. Lehetséges, hogy a címadásba ez is közrejátszott.

Annak ellenére, hogy Babits háborúellenessége közismert, az első irodalmi igényű reakciója, a *Nyugat* 1914. évi augusztus 16–szeptember 1-i dátummal megjelent 16–17. számában közölt *Gyermekek és háború* című írása még leginkább azt az általánosnak

mondható szemléletet tükrözi, mely a háborútól a világ megváltozását reméli, s ezért egyfajta lelkesültséggel és elfogadással viszonyul az eseményekhez: „Ó, vajha az elesettek testei a jövő béke útját szőnyegeznék puhára! De legalább változik a világ: jobb?! rosszabb?! Kell a más! Kell már erőnknek, lelkünknek, szemeinknek! Kell, másképp nem volna!" (Babits 1914, 260.) A keleti fronton elszenvedett első katonai kudarcok hatására a magyar közvélemény viszonya a háborúhoz már 1914 őszén megváltozott, s ezzel párhuzamosan módosult Babits véleménye is a háborúról. Szilasi Vilmos visszaemlékezéséből tudható, hogy Babitsot a háború pszichikailag rendkívüli módon megviselte: „A világháború alatt majdnem mindennap együtt voltunk, gyakran többször is. Néha késő éjjel hozott a házmester egy kusza írású cédulát, melyben megható óvatossággal a rögtöni találkozás kényszerét alighogy érintette. Vigyázni kellett rá. Volt, hogy délután a Körúton fékezhetetlen indulat fogta el, és kiáltva figyelmeztette az embereket a rémségekre, melyek köröttük lejátszódnak. Bátrabb és megrázóbb harcos a békéért mint ő, nem volt akkor. Nagyszerű versei, – egyedüliek azokban az években, főleg már a háború első napjaiban, közismertek és remélem közbámultak ma is. […] Nem tudott egy percig sem másra gondolni, mint a háború iszonyára, s arra, hogy minden erőfeszítés ellene hiába, – pedig minden csupán emberek műve és emberi szolidaritás végét vethetné." (Babits–Szilasi 1980, 22.) A háború okozta lelki nyomásról Babits is beszámol *A veszedelmes világnézet* című esszéjének nyitó mondatában: „Vannak napok, hetek, amikor visszaesem a háború monomániájába. Nem tudom megszokni. Nem tudok egyébre gondolni. Minden jelentéktelen esemény, minden szó, minden arc, minden kis atoma az életnek az egész szörnyűséget tükrözi elém. Minden kis életatom fertőzve van már az egész szörnyűséggel." (Babits 1918a, 1.)

Már a *Nyugat* 1914. évi 22. számában (november 16.) közölt *Ünnep* című versében a háborúra utalva azt írja: „hány drága társam a viharba kinn van", majd a következő évben testvérének és barátainak behívása, majd frontra vezénylése révén közvetlenebbül megtapasztalhatta a háború következményét és a propagandasajtó működését is a Rákosi Jenő által a *Budapesti Hírlap*ban a *Játszottam a kezével* című vers záró sorai miatt 1915. október 20-án ellene indított sajtókampánynak köszönhetően. (Erről bővebben az *Alkalmi vers* keletkezéstörténeti jegyzetében.) Több versében (például *Pro Domo, Alkalmi vers*) is reagál az őt ért támadásokra.

Bár a *Húsvét előtt* nem tartalmaz olyan közvetlen közéleti utalásokat, mint az *Alkalmi vers,* a keletkezés élettörténeti és történelmi kontextusa miatt a *Húsvét előtt*öt is olvashatjuk politikai versként (Nemes Nagy 1984, 126.), de amíg előbbiben Babits közvetlenül reagál a magyar belpolitikai viszonyokra és a személyét ért támadásokra, addig utóbbiban a háborús pusztulás érzékeltetése és a békevágy kimondása egyedülálló expresszív költői formában szólal meg. A *Húsvét előtt* néhány sora (2. sor: „e vad, vad március évadán"; 47–49. sorok: „érezni nedves izét / vérünk nedvének, drága magyar / vér italának:"; 54. sor: „magyar dal március évadán") érthető az 1848-as forradalomra történő utalásként is, ezért a pusztulás megjelenítése és a békevágy kimondása közvetlen politikai tartalommal is feltöltődik. (B. Gy. [Bálint György] 1933, 4.)

A versnek ezt a közéleti-politikai vonatkozását erősíti, hogy elsőként a *Nyugat*nak a Zeneakadémián 1916. március 26-án, vasárnap de. 11 órakor a megvakult katonák megsegítésére rendezett matinéján hangzott el. Az eseményen Ignotus, Kéri Pál, Móricz Zsigmond és Karinthy Frigyes mellett Ady Endre és Babits is felolvasták verseiket, Székelyhidi Ferenc pedig megzenésített Ady- és Babits-verseket adott elő. A felolvasások

előtt Ignotus tartott beszédet, mely másnap a *Világ*ban jelent meg *Irodalmi perzekutorság* címen. (Ignotus 1916.) A cikk utal a *Nyugat* szerzőit ért támadásokra, ez alatt Ignotus nyilván a Rákosi Jenő által Ady és Babits ellen indított sajtókampányokat érti, és azzal szemben hangsúlyozza a művészetek szabadságát. A két költő szereplése a matinén egyfajta tüntetés volt a lap részéről a politikai indíttatású támadásokkal szemben, melyekben hazafiatlannak minősítették a két költőt. „A Nyugat végre tüntet Ady és Babits mellett és matinét rendez" – írta a naplójába Boncza Berta, aki ezen az eseményen ismerkedett meg személyesen Babitscsal. (Vitályos 1977, 60.)

A felolvasáson Babits a *Húsvét előtt*-tel hatalmas sikert aratott, a rendezvényről szóló beszámolók mindegyike megemlékezik a percekig tartó, szűnni nem akaró tapsról, mellyel a közönség a Babitsra jellemző sajátos tónusban előadott művet fogadta. Szentimrei Jenő Babits halála után a következőképpen emlékszik vissza felolvasásra: „Keskeny arcélű, olajsárga bőrű, fekete nézésű, hajú és szemű, sovány ember szaladt ki az emelvényre. Még szemüvegének kerete is fekete volt. Nem középre, hol a felolvasó asztalka állott, hanem azon is túl, jobbra előre, egészen előre. Mintha valahonnan riadtan menekült volna a publikum elé, ahol ismét ellenséges tekintetekkel találta magát szemközt […]. Hang hördült belőle. Mintha idegenné lett volna ez a hang, nem az övé. Talán a vers címét sem olvasta, egyenest belevágott: »Ha kiszakad ajkam, akkor is…« / Megjelenésnek, hangnak, költeménynek együtt olyan volt a hatása, mintha ott, abban a helyben, abban a minutumban találták volna meg egymást […] / Nagy pillanat volt […]. Mindenkinek éreznie kellett a teremben, hogy most, ebben a percben és ezen a helyen történt valami. Verbum caro factum est. Az ige szemünk láttára, fülünk hallatára testté lőn. Tetté lőn." (Szentimrei 1941, 93.) Kosztolányi a *Nyugat* 1916. június 1-jei számában közölt írásában a Négyesy-szemináriumokon elhangzó Babits-szavalatok emlékét felidézve kiemeli a *Nyugat*-matiné jelentőségét Babits pályáján: „Verseit a belső ritmusnak azzal a mély érzésével, azzal a vonzó, egyéni stílus-érző dallamossággal adta elő, mint most és utóbb a Nyugat irodalmi délelőttjén is. // Azóta – ezen a délelőttön éreztük – a nemzet költője lett, olyan verseskönyvei jelentek meg, melyeket egyenként számon tart az irodalomtörténet." (Kosztolányi 1916.) Hozzá hasonlóan Bölöni György két évvel később egy Móriczról szóló írásában Babits esetében sorsfordítónak látja a *Nyugat*-matinén elmondott verset, szerinte ugyanis „finom elszigeteltségéből és parnaszusi l'art pour l'art-ságából a kétévelőtti Nyugat-matinén elmondott békeverse *(Húsvét előtt)* állította az idők teljességébe." (Bölöni 1918, 357.)

A *Húsvét előtt*öt Babits minden bizonnyal akkor is megírta volna, ha nincs a *Nyugat*-matiné, melynek sikere – ahogy ez a fentebbi idézetekből is látható – a későbbiekben a vers recepcióját is meghatározta, bizonyos értelemben azonban sokkal inkább alkalmi versről van szó, mint az ugyanekkor keletkezett *Alkalmi vers* esetében, és ez a *Húsvét előtt* szóhasználatában is tetten érhető. Nem egyszerűen Babits és a *Nyugat* háborúval szembeni állásfoglalását erősítette a vers, hanem nyelvileg is reflektált az eseményre, kétszer fordul elő ugyanis a „vak" jelző: „Van most dícsérni hősöket, Istenem! / van óriások vak diadalmait / zengeni" (17–19. sorok); illetve „Én nem a győztest énekelem, / nem a nép-gépet, a vak hőst" (56–57. sorok). Mindazonáltal a vers poétikai kidolgozottsága és ezzel összefüggésben irodalomtörténeti jelentősége miatt túlnőtt az alkalmi jellegen, és a Babits-életmű legjelentősebb alkotásai közé sorolhatjuk.

Ezt támasztja alá a vers eszmeiségének értelmezése is. Rába György a *Húsvét előtt*öt az 1918. október 1-jén a *Világ*ban publikált *Leibniz mint hazafi* vonatkozásában Babits

„világnézeti fejlődésé"-nek azon a skáláján vizsgálja, mely a „nemzeti megrendüléstől" a „nemzetekfölötti szempontok" következetes érvényesítéséig vezet. Rába értelmezése szerint ugyan a vers – Kardos Pál megállapításával egyetértve – a nemzethez szól, de eszmei mondanivalója túlmutat a nemzeti vonatkozásokon. Babits a Leibniz-esszében, mely a Magyar Filozófiai Társaság Leibniz-kötetének kritikája, a német filozófus kapcsán többféle ellentétpárt is felvázol: egyrészt ész és ösztön, másrészt nemzeti és nemzetközi – ebben a fogalomrendszerben, s különösen a korabeli háborús kontextusban – egymást kizáró ellentétpárjait. Leibnizhez Babits ebben a fogalmi mátrixban az észt és a nemzetköziséget rendeli, az írás címében jelzett „hazafiság" pedig a következőképpen értelmezhető: „Hazafi, az volt bizonyára! De hazafisága a békés Haladás és filozofikus közjó hazafisága volt, a Concordia hazafisága; s a német egység gondolatát is így sejtette meg: velut Principum concordiam inter mutuos amplexus exsultantem [mintegy a fejedelmek egyetértésében, mely a kölcsönös ölelkezések közepette ujjong]. Nem szabad feledni, hogy akkor, amikor Németország apró és viszálykodó nemzetekre tagolódott, egyesíteni akarni tulajdonképpen éppoly merész, nemzetközi gondolat volt, mint ma az európai egység gondolata lenne". (Babits 1918c, 5.) Rába úgy látja, a hazafiságnak ez az értelmezése a *Húsvét előtt* „eszmei állásfoglalását" is jobban megvilágítja. (Rába 1981, 493.) A német filozófus példája Babits számára több ponton is alkalmat kínál az aktuális világeseményre való vonatkoztatásra. Gondolkodásmódjában a racionalizmus, ahogy erről a háború szellemi okait vizsgáló *A veszedelmes világnézet* című esszéje is tanúskodik, ekkorra már a korban uralkodó és Babits szerint a háború szellemi okaként megnevezhető antiintellektualizmussal szemben a kiút lehetőségét jelentette a költő számára, Leibniz filozófusi karaktere ebben is példával szolgált: „A Filozófiának sohasem szabad az ösztönöket szolgálni: mert ő az Ész szolgája. S hogy még a legszentebb ösztön is mennyire ellenkezhetik, következményeiben, az Ésszel: azt éppen e mai háború mutatta meg. A vak ösztön biztos talaja a babonának; s ha ma a filozófia nemzeti alapokra helyezkedik, azzal nem is az ösztönt, hanem a babonát szolgálja." (Babits 2018, 5.) Rába György a „vak ösztön" filozófiai alapozású fogalmát a *Húsvét előtt* „vak hős"-ének felelteti meg. (Rába 1981, 494.) További párhuzamot kínál a két írás németellenes éle. A *Húsvét előtt* esetében ez kevésbé nyilvánvaló, de a vers egyes utalásai mögött, Babits kései visszaemlékezése szerint, kifejezetten németellenes célzások vannak. (Babits 1980, 466.) A Leibniz-esszé esetében ez sokkal explicitebb módon fejeződik ki, amikor Babits egyértelmű pozitívumként emeli ki, hogy a német filozófus életművét saját korának tudományos világnyelvén, a francián alkotta meg, s ennek nyomán kétségbe vonja a filozófia mint tudományos diszciplína nemzeti jellegére vonatkozó kérdésfeltevés érvényességét is.

A *Húsvét előtt* közvetlen történelmi kontextusának az 1916. február 21-én a németek által Verdun térségében indított offenzíva tekinthető, melynek haditerve a francia seregek kivéreztetését célozta. Hatalmas emberáldozatokat követelő ütközetek után a csata a december közepén indított francia ellentámadással ért véget, melynek eredményeként a németeket sikerült visszaszorítani az offenzíva előtti hadállásaikba. A csata német szempontból tehát kudarccal végződött, nem sikerült felőrölni a francia ellenállást, viszont a veszteségek mértéke, mely egyes becslések szerint német és francia oldalon együttvéve meghaladta a hétszázezer főt, a verduni csatát az egész első világháború véres szimbólumává tette. (A verduni csata lényegre törő összefoglalója: Hajdu–Pollmann 2014, 191–195.) A gépesített gyilkolás és a veszteségek mértéke miatt már az offenzíva során megszületett a jól ismert „vérszivattyú" mellett a „csontmalom" kifejezés is, melyet

a német hadvezetés használt az egészen júniusig számukra többé-kevésbé kedvezően alakuló események leírására. Lehetne tehát ez is a *Húsvét előtt*ben szereplő „Malom"-motívum egyik forrása. (Lapis 2015, 164.) Abban az időszakban azonban, amikor Babits verse keletkezett, a magyar sajtóban a nyugati front eseményeire vonatkozóan ez a kifejezés nem található meg. A lapok német és francia hivatalos közlemények és sajtóhírek alapján rendszeresen beszámoltak a verduni csata történéseiről is, de a „csontmalom" kifejezés nem található meg a híradásokban. A kifejezés hiánya betudható a cenzúrának is, mely minden, „a hadviselés érdekeit sértő közlemény" publikálását tiltotta. (Mucsi 1984.) Babits *Húsvét előtt*jének egyik központi motívuma, a „szörnyü Malom" képe tehát feltehetően nem innen ered, hanem irodalmi előzményektől motiváltan (lásd alább) Babits háborús pusztulást átérző fantáziájának terméke. A vers elsődleges történelmi referenciája egyértelműen az első világháború, ezért nem lehet véletlen az sem, hogy a technicizált gyilkolás eszköze a versben az ágyú, mely évszázadok óta elterjedt és hatékony lőfegyver, de tudható az is, hogy a Verdun elleni offenzíva Falkenhayn tábornok tervei szerint erős tüzérségi tevékenységre épült, s erről a korabeli lapokban is olvashatott Babits.

A vers 1–8. sorának ismerjük egy kéziratos variánsát, biztos azonban, hogy a versnek több fogalmazványa is készült, melyek elvesztek vagy lappanganak. Fenyő Miksa a *Babits emlékkönyv*ben közölt visszaemlékezésében (Fenyő 1941, 130.) említi a *Húsvét előtt*nek egy nála lévő kéziratát, és ennek kapcsán megjegyzi: „Majd később a gyász órái multán, érdemes lesz a lélekbúvárnak elgondolkodni ezeken s hasonló változtatásoknak hieroglifáin. Vagy azokon a kissé nehezen olvasható sorokon, melyeket a *Húsvét előtt* megírásakor vetett hirtelen papírra s dobott félre s melyekről nem is tudom, hogy pontosan idézem-e őket: „S ha véresen este feljön a hold / Vörösen panaszkodik / Hogy vérrel hányják szűz szineit / Vérrel a szörnyü malom / Szétköpköd az Űrbe sárt, husokat / Kinkamarává / Zárult a föld s szolga kín / Kiáltani sem mer…" A Fenyő által idézett versrészlet motivikusan és formailag is illeszkedik a *Húsvét előtt* szövegéhez, leginkább a vers 39–43. soraival rokonítható. Megtalálható benne a vers egyik kulcsmotívuma, a „szörnyű malom", melynek működését – a kanonizált szövegváltozat vonatkoztatható részéhez hasonlóan – kozmikus távlatba helyezve horrorisztikus képekben írja le. Emellett több más motívum (*vér*, *hold*, *kín* stb.) is megjelenik a versrészletben, felváltva követik egymást a szabálytalan hosszúságú, hosszabb és rövidebb sorok, és Fenyő a **k**-hoz hasonlóan a „malom" szót kis kezdőbetűvel írja. Megfigyelhető továbbá a **k** esetében is tapasztalható, de itt jelentősebb szövegmódosulást eredményező tömörítés, a „szörnyü malom" működése által beszennyezett „szüz Hold" látványának leírása a végleges változatban 8 sorról 5-re csökken. Mindazonáltal a hivatkozott szövegből egyértelműen kiderül, hogy Fenyő emlékezetből idézi a fogalmazványt, s mivel jelenleg nem ismerjük az ekkor még nyilván a birtokában lévő kéziratot, ezért ezt nem fogadhatjuk el hiteles szövegváltozatnak. Ennek ellenére feltételezhető, hogy a vers hosszabb idő alatt keletkezett, miközben Babits a rá jellemző alkotásmód szerint fejben alakította a versegészt, egy-egy részletét külön-külön lejegyezte, javította, s ezekből a néhány soros részletekből a szöveggenezis utolsó fázisában állhatott össze a vers. Ezt a feltételezést erősítik a hagyatékban található, a *Húsvét előtt* keletkezéstörténeti dokumentumaiként felfogható rövidebb fogalmazványok is.

A **k**-t vizsgálva egyértelmű, hogy amikor Babits lejegyezte a fogalmazványt, a töredékes mondattal és kötőszóval induló verskezdet – melyet Rába a magyar líratörténetben

példátlannak ítél (Rába 1981, 495.), s mely majd Pilinszky János *Apokrif* jének nyitósoraiban tér vissza – már megvolt. A szöveggenezis szempontjából különösen érdekes a 3. sor, mely a versbeszélő lelkivilágára vonatkozó leírásvariációkat tartalmaz. A kézirat alapján az következtethető ki, hogy Babits a környezetábrázolásra szolgáló szintagma („az izgatott / fákkal") elé keresett expresszív állapotmeghatározást, s jól látható az is, hogy a külső és a belső világ leírása már ekkor azonos vagy szinonim szavakkal történt. A kézírás alapján az írásaktus a következőképpen rekonstruálható: elsőként a „bellülről forrva" szószerkezet született meg, a „bellülről" szó fölé Babits az „izgatva" határozói igenevet jegyezte le, azonban ezt a variánst még azonnal vagy nem sokkal később törölte. A „bellülről forrva" sor alá olyan sorvariánst írt, amelyben a „bellül" határozó elé a korábbi változat két határozói igeneve került egymás alternatívájaként, ezeket azonban Babits már a kéziratban zárójelbe tette. Ennek a mindkét szót átfogó zárójelnek az írásfunkciója kérdéses, jelezhet törlést, de mivel Babits a „bellül" szót nem törölte, ezért jelölheti azt is, hogy mindkét határozó ugyanahhoz az alaptaghoz tartozik. Az áthúzással törölt szóval együtt tehát négy variációja született ennek a másfél sornak: 1. „bellülről forrva az izgatott / fákkal"; 2. „izgatva forrva az izgatott / fákkal"; 3. „izgatva bellül az izgatott / fákkal"; 4. „forrva bellül az izgatott fákkal". Mint látható, a harmadik változat került át a végleges szövegbe, feltételezhetően Babits a vers később lejegyzett, de általunk nem ismert újabb fogalmazványának vagy tisztázatának készítésekor választotta ki ezt a végső változatot.

Később kicserélt még egy szót a 6. sorban, már a *Húsvét előtt* első, a *Nyugat*ban publikált nyomtatott közlésében, ugyanis a „légből" helyett „szélből" szerepel. Ezen kívül a fogalmazvány 7–9. sora mutat még lényeges eltéréseket az általunk ismert végleges szövegváltozattól. A legszembetűnőbb változás ebben az esetben a tömörítés: 16 szóból (ideszámolva a névelőt és a kötőszót is) 7 marad, a három sor pedig kettőre rövidül. A 7. sorban a nyomtatott változatból kikerült a megszólított versbeli jelenlétére utaló felszólító módú (és bizonytalan olvasatú) ige („hadd"). A fogalmazvány 7. és 8. sorában a külső környezet leírásában szerepel egy másik ige („gyülnek") és a kijelentést eleve kissé tautologikussá tevő határozó („égen"). Az igék kihagyása többek között azt is eredményezi, hogy az első szakaszban az egyetlen ige a versbeszélő szenvedését érzékeltető „kiszakad" lesz, míg a külvilág mozgalmasságának ábrázolására igenevek szolgálnak, ezzel is növelve a szenvedés leírásának expresszivitását. A „közöttünk" helyhatározó és az „őröl" ige elhagyásának köszönhetően hasonló stilisztikai-retorikai változás figyelhető meg a 8. sor genezisében is. Lényeges továbbá, hogy a fogalmazványban a végül teljesen törölt „a Háboru lassu malma" még konkretizálja a vers egyik központi motívumát. A végső változatban a háromszor nagy kezdőbetűvel írt „Malom" jelzői („szörnyü", „nagy", „pokoli") nem kötik ennyire egyértelműen a motívumot az aktuális világeseményhez, ezáltal – különösen a „pokoli" jelző révén – hangsúlyosabbá válik a vers irodalmi utalásrendszere. Bár a *Húsvét előtt* több részletében egyértelműen megjelennek a háború képei, a vers mégis általánosabb szinten reflektálja a műben kifejezett egzisztenciális helyzetet.

A *Húsvét előtt* életművön belüli kontextusát Babits háborús tematikájú versei és a világháborúról tett egyéb nyilatkozatai jelentik. Rába György monográfiájában már cáfolta azt az állítást, mely szerint Babits első pillanattól kezdve a háború ellen foglalt volna állást. A kéziratos hagyaték versanyagát is felhasználva szövegelemzésével bizonyította, hogy Babits első, háborúra vonatkozó írását, a *Gyermekek és háború*t még egyfajta kettősség jellemzi: „az egész gondolatmenet a józan, felnőtt értelem és az ősi, gyermeteg

ösztönök e két pólusa közt cikázik. A békeszerető humanista és a háború virradatán újra, másra sóvárgó mély indulat felesel egymással." (Rába 1981, 446.) Az intertextuális utalásokkal átszőtt költői prózából az a – korabeli közgondolkodásra jellemző – álláspont is kiolvasható, mely a háborúban az elérni vágyott jobb korhoz vezető szükséges rosszat látja, és ezért elfogadja azt.

Babits kéziratos hagyatéka megőrzött három fogalmazványt (*[Most tűz-aknává…], [Ki hallana gyönge verseket…], [Milliók közül egy…]),* melyek szövegszerűen erős kapcsolatot mutatnak az 1914 nyarán keletkezett prózával. A szövegek között szemléletbeli különbségeket figyelhetünk meg. Míg például a *Gyermekek és háború* óhajtó módban fogalmaz, a *[Milliók közül egy…]* kezdetű fogalmazvány 3–4. sora már kijelentő módban nyilatkozik a háborús pusztításról: „Ó vajha az elesettek testei a jövő béke útját szőnyegeznék puhára!" Illetve: „Századok országutját szőnyegezik be lehullott / testeitek katonák, várni a szent szekeret // A jövő szekerét, a békét." Ebből arra következtethetünk, hogy akár nagyobb időbeli eltérés is lehetséges a próza és a versek között. Elképzelhető tehát, hogy talán már 1914-ben a háború valódi természetével szembesülve a verskísérletekben Babits megpróbálta áthangolni a korábbi prózai szöveget, hasonlóan ahhoz, ahogy a *Magamról* című, háromrészes szonettciklus darabjai teszik, melyeknek első szonettje még 1914 nyarán Szekszárdon keletkezett, míg a második és harmadik szonett ugyanez év őszén Budapesten. (Kelevéz 1994, 757.) Rába megállapítása szerint: „A *Magamról* hármas ikerszonettje önkéntelen naplóként örökíti meg a költő hadüzenet előtti és utáni lelkiállapotait s a belőlük táplálkozó lírai folyamatváltozás érzékelhető jeleit." (Rába 1981, 450.) A második, *S e zord napokban…* című szonett utolsó tercinája még a *Gyermekek és háború*hoz hasonló szemléletet tükröz („Utolsó korsó, olcsó nagy koporsó, / vak Föld, idd föl a vért, idd föl a lelket, / és lelkesülj magvunkkal a jövőre!"), a *Szörnyű nap…* című szonett önmegszólítása azonban visszavonja ezt a látszólag pozitív viszonyulást.

Rába azt is feltételezi, hogy az 1914 augusztusára datált *Fiatal katona* fölfogása még rokon a *Gyermekek és háború* szemléletmódjával, azonban meglátása szerint a verset már a „részvét és megdöbbenés ihlette", de tónusa az akkor divatos hazafias szónoklatok hangneméhez áll közel. (Rába 1981, 450.) Éppen a Rába által említett „részvét és megdöbbenés" az, ami a *Gyermekek és háború* című prózához képest másféle modalitást ad a háborúhoz való viszony újabb költői kifejezésének, s ez leginkább a két szöveg imperatívuszaiban figyelhető meg. A *Gyermekek és háború*ban még a háború végzetszerű szükségességéről és a megszólaló legbelsőbb meggyőződéséből fakadó elfogadásáról van szó („De legalább változik a világ: jobb?! rosszabb?! Kell a más! Kell már erőnknek, lelkünknek, szemeinknek! Kell, máskép nem volna!"), a *Fiatal katona* versszakainak záró sorai azonban egy külső hatalomnak való kiszolgáltatottságról szólnak: „mert mind mit ér, / ha menni kell neki, menni?"; „mert ölni kell neki, ölni."; „mert halni kell neki, halni." A kéziratkatalógus szerint az 1914. augusztus–szeptemberre datált és a *Nyugat* az évi november 16-i számában publikált, de később kötetbe fel nem vett *Ünnep* című versében már megtalálható az *Alkalmi vers* képi világát meghatározó hajó-motívum, és a *Húsvét előtt*ben megfogalmazott békevágy („Ó honni halmok nyájas enyhesége, friss gyermekségem gyönyörű vidéke, szivem remegve veri: Béke! Béke !"), az *Ünnep*ben a béke iránti vágy kimondása még nem ütközik a versbeszélő fizikai integritását fenyegető ellenállásba, ezért a vers kifejezésmódja is sokkal kevésbé expresszív.

A *Gyermekek és háború*ra jellemző kettősség a későbbi háborús tematikájú versekben is megfigyelhető; hangnemi, világszemléleti és szerkezeti szervezőelvvé válik. A *Prológ-*

*gus*ban Rába, a vers által tematizált és metaforizált „zenét" mint a háború kísérőjelenségét nietzschei-dionüszoszi gondolatként értelmezi, az „idillnek és halálnak a zenében metaforizált életegységét" fedezi fel (Rába 1981, 458.), ugyanakkor a zene éppen a háború reménytelenségével szemben a reményt jelképezi: „nem tiéd igazában, / ó, harcok istene, / e föld, míg a világon / van gyermek és zene!" A vers Rába véleménye szerint már magában foglalja Babits pacifizmusának csíráját: „leginkább a befejezés, mely föloldó gesztusa ellenére dőlt szedéssel hangsúlyozza, hogy a halni készülőknek zengett élte az elesettek hiábavaló akaratával azonos, és ha ebben a képzetfűzésben van is schopenhaueri indítás, történelmi akusztikájának szükségszerűen lelkiismeret-ébresztő hatása volt." (Rába 1981, 459.) Mivel a verset Babits eredetileg az ekkor mindössze 14 éves Kerékjártó Duci (Gyula) újpesti koncertjén szavalta el 1914 novemberében, Kardos Pál a *Prológus*t a *Húsvét előtt* „előszavalásának" nevezi (Kardos 1972, 166.), minősítését Rába is elfogadja, de megállapítja: „még hosszú és drámai az út egyik vers világnézetétől és költőiségétől a másikig". (Rába 1981, 462.)

Az ugyanekkortájt keletkezett *Miatyánk* az evangéliumi imádság költői parafrázisa, az ellentét ebben az esetben a továbbírt fohászban megjelenített, isteni attribútumként megfogalmazott „Békesség", és a földön dúló háború szembeállításában ragadható meg. A *Miatyánk* versbeszéde két szempontból szintén a *Húsvét előtt* előzményének tekinthető. Egyrészt – ahogy azt Rába is megjegyzi – a lírai én itt is egy történelmileg meghatározott közösség nevében szólal meg (Rába 1981, 465.), mely nem elsősorban vallási közösség (hiszen a katolikus Babits a Károli-féle fordítást parafrazeálja), hanem a háborúban szenvedő nemzet közössége, csakúgy, mint a *Húsvét előtt*ben. Lényeges továbbá a vallási beszédmód imitációja, mely a vers a földi hatalmi viszonyokat megkérdőjelező zárlatában a jövőbe vetett reményt a hit függvényévé teszi. (Rába 1981, 466.) Ez az erős hit motiválja majd a *Húsvét előtt* versbeszélőjét is, amikor a műalkotás fiktív világában saját fizikai épségét és beszédképességét kockáztatva nyilatkoztatja ki a béke iránti vágyat, a vers második szerkezeti egységének népi vallásos szemlélete pedig szintén a liturgikus hagyományra vezethető vissza.

A *Húsvét előtt*ben is felfedezhető a nemzeti tematika. A '48-as forradalomra történő áttételes utalás és a falusi életkép megjelenítése szempontjából az előzmények között vehetjük számba a *Kép egy falusi csárdában* című, a *Nyugat* 1914. november 16-i számában publikált, és a *Recitativ* kötet háborús tematikájú művei között újraközölt verset. A költemény egy falusi csárda falán látható kép kapcsán emlékszik meg a szabadságharc leveréséről. A Babits és a Kelemen család függetlenségi hagyományait is megszólaltató (Rába 1981, 467.) műben megjelenített ellentét a „zsarnok" által 1849-ben vérbe fojtott magyar szabadságvágy és az éppen folyó háborút Ausztriával közösen vívó ország szembeállításából fakad, az egykori „szent ügy" „csupa frázis"-sá válását konstatálja.

A kötetcímadó *Recitativ*ot a Babits-recepció a régi költői korszak lezárásaként vagy az új kezdeteként jelöli, de mindenképpen fordulópontot jelez Babits költészetében. A Szilasi Vilmosnak diktált keletkezéstörténeti jegyzetekből tudható, hogy a vers ihletője Wagner *Tristan és Izolda* című operája volt (a Magyar Királyi Opera műsorrendjében is szerepelt ekkoriban a darab), ebből kiindulva Rába György a wagneri értelemben vett recitativo és ária zenei megszólalásmódja felől értelmezi a versbeszédet: „Babits *Recitativ*-ja a korábbi énjét feledni kívánó, önmagát jeleiben, nyomaiban kereső ember ditirambikus, de lüktető ritmusa ellenére melódiátlan versbeszéde." (Rába 1981, 472.) Ebből a szempontból a *Recitativ* című vers szintén a *Húsvét előtt* keletkezéstörténeti előzményeként tartható számon.

A *Húsvét előtt* tehát tekinthető a már 1914 őszén érzékelhető hangnemi és szerkezeti kettősségek szintézisének is. A szemléletbeli eltolódás a *Gyermekek és háború*ban megfogalmazotthoz képest már az 1914 őszén írt versekben megfigyelhető, megmarad a béke óhajtása, de a háború már egyre kevésbé lesz az a szükségszerűség, ami a békével bekövetkező új korszakhoz vezethet. Ezt a módosulást tükrözi a feltehetően még 1915-ben keletkezett *Egy filozófus halálára* című versben az „esztelen halál" minősítés („megtaláltad-e még egy percre a heidelbergai halmokat, / Ész, mikor esztelen halálba a vak Fátum elragadt."), mely ebből a szempontból *A veszedelmes világnézet* gondolati előzményének is tekinthető. (Rába 1981, 528.)

A **k**-n kívül nem ismerünk olyan kéziratokat, melyek nagyobb szövegegyezéseket mutatnának a *Húsvét előtt*-tel. Fennmaradt azonban több olyan hosszabb-rövidebb fogalmazvány, melyek keletkezése a *Húsvét előtt* megalkotásának idejére datálható, s genezisük – feltételezésünk szerint – szorosan összefügg Babits legismertebb háborús versének keletkezésével.

Az OSZK Fond III/1969/48. fólió rektóján kettészakadt lapon olvasható ceruzaírású fogalmazvány, a *[Dicsérje más a győztest…]* 1. sorának első fele a *Húsvét előtt* 56. sorának feleltethető meg („Én nem a győztest énekelem"), 1. sorának második fele, valamint a második sora pedig a *Húsvét előtt* 61–62. sorának („hanem azt, aki lesz, akárki, // ki először mondja ki azt a szót"). A szövegközi összefüggés ebben az esetben nyilvánvaló, megegyezik a *Húsvét előtt* idézett szövegrészében és a fogalmazványban megjelenített alapszituáció: a győztes dicséretének elutasítása. A *[Dicsérje más a győztest…]* folytatása azonban még más irányba mutat, a versbeszélő ott a győztes helyett a legyőzetettség bevallását kívánja magasztalni, és számba veszi mindazt, hogy mit adott a háború a világnak, és mit köszönhet a legyőzötteknek. A rövid fogalmazvány jelentőségét a *Húsvét előtt* keletkezéstörténete szempontjából az adja, hogy benne a nagy háborúellenes vers alapeszméjének megfogalmazására tett kísérletet fedezhetünk fel, melyet Rába György a következőképpen határoz meg: „Én nem a győztest énekelem […] hanem azt, aki lesz, akárki, / ki először mondja ki a szót […] hogy béke! béke!" (Rába 1981, 492.)

A *[Gyengeszárnyu énekem…]* kezdetű fogalmazvány (OSZK Fond III/1969/51. fólió rektóján) szintén a *Húsvét előtt* keletkezésének idején, 1916 márciusában született. Mindkét szöveg világát meghatározó motívum a háború általi roncsoltság képzetének kifejezése, a *Húsvét előtt*ben a versbeszélő saját fizikai integritását és beszédkészségét teszi kockára a békevágy kimondásával („Ha kiszakad ajkam, akkor is"), míg a *[Gyengeszárnyu énekem…]* megszólítottja a *Húsvét előtt*höz szintén motivikusan kapcsolódó „ének" („szakadjon a véres ének!") egyértelműen a háborús szcenikát megjelenítő drótsövényen szenved sérülést. A *[Gyengeszárnyu énekem…]* 5. sorában is megjelenik az ünnep motívuma („szárdi bál"), ami a háború kegyetlenségének szemléltetésére szolgál.

A kéziratos hagyatékban a *Húsvét előtt* közvetlen előzményének az *[Annyit szenvedtünk…]* kezdetű 75 soros fogalmazvány tekinthető, mely gyakorlatilag műegész, de a *Húsvét előtt*höz képest a költői kifejezőerő szempontból kevésbé sikerült, viszont a nagy háborús vers több retorikai és szerkezeti jellemzője is megfigyelhető benne. Az *[Annyit szenvedtünk…]* nyitó sorai alapján látható, hogy ugyanaz a két vers érzelmi-gondolati indíttatása, s több azonos motívum is megjelenik bennük (*Pokol*, a *béke* mint varázsszó, minkét vers záró szerkezeti egységében szereplő „szegény hős" stb.). Az *[Annyit szenvedtünk…]* című fogalmazványban közvetlen utalást is felfedezhetünk a *Húsvét előtt* keletkezésére: „és szomoru dalt / pedzettem a szörnyü jövőről melyben minden év / uj

termést hoz a halálnak és minden tavasz / uj nemzedéket az ágyuk elé." A „pedzettem" ige ugyan múlt idejű, de ebben az esetben a fogalmazványban is említett témához való első közelítésre, – a szó eredeti jelentése szerint – annak érintésére utalhat, mely feltehetően a *Húsvét előtt* első részének megfogalmazására vonatkozik. Az idézett részlet a *Húsvét előtt* 35–43. soraival mutat tartalmi rokonságot. Mindkét vers retorikai feszültségét a „béke" szó, a békevágy kimondásának a háborúhoz kapcsolódó képzetek számbavétele általi késleltetése adja, s ez osztja két szerkezeti egységre is a verseket. A *Húsvét előtt* esetében ez a váltás azonban metrikailag is kidolgozott, egyik ritmusrendszerből a másikba történő átlépést jelent: „A Húsvét előtt izgatott, szaggatott anapesztizált lejtése, miután a feszültség tetőpontját érte szelíd, szinte a népdalok naivságával ható magyaros ritmusnak ad helyet." (J. Soltész 1965, 58.) Hasonlóságot mutat a két vers lezárása is, az *[Annyit szenvedtünk…]*-ben a békének szentelt templom megépítésére szólít fel a versbeszélő, s ennek leírása során jelenik meg egyfajta népies idill bemutatása, míg a *Húsvét előtt*ben a szerkezeti, metrikai és hangnemi fordulatot jelentő békevágy kimondása után következnek a paraszti idill húsvéti liturgiát („Szóljanak a harangok, / szóljon allelujja!") is megidéző képei. Háború és béke, halál és feltámadáshit, a megszólaló önazonosságát fenyegető önkívület és az ünnep összeszedettségének kettősségei strukturálják a *Húsvét előtt* versbeszédét. Nem lakodalmi ünnepségről van tehát szó a költemény második szerkezeti egységében – miként azt Jelenits István megjegyzi Rába György értelmezését pontosítva (Jelenits 2000, 337.) –, „a falusi ünnepek rigmusai"-nak versbe íródását a halál felett aratott győzelem és az új élet születésének élménye, tehát a vers címében is jelzett húsvét motiválja.

A *Recitativ* című kötetről írt kritikájában Schöpflin Aladár az egész addigi költői pályára vonatkoztatva kiemeli a *Húsvét előtt* jelentőségét: „A Húsvét előtt című versben emelkedett Babits költészete eddig legmagasabb magaslatára, – a hallatlan kínok közt vergődő emberiségnek s benne a drága vérét omlasztó magyarságnak az egész vergődő, esengő, a kétségbeesés elől menekülő lelke jajdul fel a vers dithirambikus, lélektől megszállott szavaiban." (Schöpflin 1916, 637.) Schöpflinnek ezt a költői hagyományra vonatkozó megállapítását Rába fejti ki részletesen. Értelmezése szerint a „*Húsvét előtt,* akárcsak a ditirambus legősibb megjelenése a dionüziákon, félig önkívületi állapotban fölmondott közösségi ének, inkább himnusz, mint óda – azaz rendkívüli hangját nemcsak didaktikus célja, hanem legalább annyira a beszélőnek a mindennapok fölötti lelkiállapota határozza meg." (Rába 1981, 494.) Ugyanakkor líratörténeti kapcsolat feltételezhető a ditirambikus költészet ódai vonulataival, mindenekelőtt Pindarosz műveivel. Ezt erősíti az a filológiai tény is, hogy Babits a *Nyugat* 1917. április 1-i számában teszi közzé a görög ditirambusköltő Bakkhülidész békedalát. Rába továbbá a vers drámaisága miatt annak műfaját „lírai oratóriumként" határozza meg, a kötet címéből és címadó verséből kiindulva a recitáló költői beszéd egyik példájaként értelmezi, és struktúrájában a wagneri formaprobléma „átderengését" fedezi fel. „A *Húsvét előtt*-nek nincs sarkosított ideológiája, hanem etikai meghatározottságú szemlélet költői drámája: ezért nem vegytiszta politika, nem tölti ki a radikális világnézet kereteit, de ugyanezért kelti ellentétes erővonalakból kirajzolódó, felelős szeretettel és aggodalommal átitatott teljes természet művészi illúzióját." A versnek ebben a világnézeti és etikai jellemzőjében Nietzsche Wagner-interpretációjával lát rokonságot, a német filozófus szerint ugyanis Wagner „ditirambikus drámaíró" volt. (Rába 1981, 506–507.)

Ezek az irodalomtörténeti vonatkozások és a versbeszélőt jellemző „egyénen túli személyesség" görög drámák karvezetőinek szerepéhez hasonló megszólalásmódja a *Húsvét előtt*öt Babits korábbi, görögös verseihez köti, ugyanakkor Rába azt is megállapítja, hogy „*Húsvét előtt* többé nem alkotójának objektívált kifejezése, és nem is a tárgyi világ művészi megismerése a célja. Egyéni léte leplezetlenebbül, noha egyáltalán nem életrajzi személyességgel harsog a sorokból, a külső világot viszont az ábrázolhatóság határain túli látomásossággal és a drámai szituációban a kollektívum gondjait visszhangozva fejezi ki." (Rába 1981, 495.) Ugyanakkor Rába a metrikus sorfajok szimultán ritmusban történő alkalmazásában, a görög metrumtípusok variálásában is a pindaroszi ódák hagyományának folytatását látja, s ebből a szempontból Babits versét a magyar költészettörténetben Kölcsey Ferenc, Berzsenyi Dániel, de legfőképpen Vörösmarty Mihály és Arany János költészetével rokonítja. (Rába 1981, 498.) Babits *Magyar irodalom* című esszéjére hivatkozva a *Húsvét előtt* megszólalásmódját a „költögető, biztató, korholó szónoklat", mindenekelőtt Kossuth Lajos, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty és Jókai által képviselt 19. századi magyar retorikatörténeti tradíciója felől is értelmezhetőnek látja, amennyiben a verset a „nemzeti morál" megnyilatkozásaként értjük.

Rába monográfiájában feltárja a *Húsvét előtt* lehetséges intertextusait is. A nemzethalál víziója kapcsán a Berzsenyi- és Petőfi-utalásokat emeli ki: az „Érctalpait a tipró diadalnak" sort Berzsenyi Wesselényi hamvaihoz írt művének („Pályája küzdés; ámde végre / Talpa alá szegi a Chimaerát") és Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* című versének („S ott hagyjanak engem összetiporva.–") egy-egy sorára vonatkoztatja. Szintén Berzsenyiből vezeti le a „százados korlátokat / roppantva tör szét, érczabolát" sorokat, az 1807-ben keletkezett *A magyarokhoz* című ódában olvashatjuk: „A népek érckorláti dőlnek, / S a zabolák s kötelek szakadnak." Rába a *Húsvét előtt* képi világát meghatározó „pokoli malom" képzetét Vörösmarty *A vén cigány*ából eredezteti. A malom-motívum előfordulása a két versben megegyezik abból a szempontból, hogy mindkét említés a háborúra való versbeli utalás kontextusában történik, Rába szerint azonban Babits versében a malomnak a Vörösmartyétól eltérő jelentés tulajdonítható: „pokoli malom Vörösmarty malma a pokolban, amely számunkra ma is rejtélyesen zokog oly vigasztalan helyen. De a *Húsvét előtt* egyszerűbb, allegorikusabb értelemben emberellenes államgépezetet vagy lélektelenül őrlő történelmi szerkezetet érzékeltet vele." (Rába 1981, 500.)

Milbacher Róbert szerint Vörösmarty kései versében a malom képe Bessenyei Sándor Milton-fordításából, pontosabban az *Elveszett Paradicsom* első könyvének félrefordításából származik, a francia prózafordításból dolgozó Bessenyei ugyanis a francia *moule* (öntőforma) szót keverte össze a *moulin* (malom) szóval, és így került be Milton pokolleírásába a malom szó. (Milbacher 2015, 155–156.) Miltontól azonban nemcsak Vörösmarty felé mutat a hatástörténet, hanem William Blake felé is, akinek a *Milton* című 1804-ben keletkezett művének *[And did those feet…]* kezdetű előszavában megtalálhatjuk a „Satanic Mills" kifejezést. Elképzelhető tehát, hogy a *Húsvét előtt* „pokoli Malom"-képe Blake-től ered, bár közvetlen adatunk arra vonatkozóan nincs, hogy Babits ismerte az Angliában egyébként rendkívül népszerű, megzenésítve is előadott, gyakran *Jerusalem* címen említett verset. A mű korai ismeretét sejtetheti, hogy Blake versében is szerepel *A lírikus epilogj*ának egyik meghatározó képe, a „vágy nyilai" („arrows of desire"), melyet azonban a szakirodalom a Babits-vers esetében Nietzsche *Zarathusztrá*jának egy részletére vezet vissza. (Rába 1981, 20, ill. az ő nyomán Babits 2017, 274.) Tény, hogy Babits fordított Blake-től, igaz, *A Pokol közmondásai* 1929-ben, míg a *Madárszerelem* 1931-ben

látott napvilágot, de elképzelhető, hogy ezeket korábban ültette át magyarra, és csak később publikálta, ahogy ezt más műfordításaival is tette. Az 1920-ban kiadott *Pávatollak* előszavában a versek zömének keletkezését az „inasévekre", tehát 1908–1909 előttre teszi, (Babits 1920, 5.) nem kizárt tehát, hogy még Blake-et is egyetemistaként vagy kezdő tanár korában fordította, bár ennek nyomát barátainak, Kosztolányinak és Juhász Gyulának elküldött leveleiben sem találjuk, akikkel rendszeresen megosztotta olvasmányélményeit és frissen született műveit, műfordításait. Meg kell jegyezni, hogy a Babits által fordított *A Pokol közmondásai* Blake *Menny és Pokol házassága* című prófétai-látomásos költeményének része, melyben szintén szerepel a malom motívuma, s bár a Leviatán megjelenését leíró látomás akár párhuzamba is állítható lenne a *Húsvét előtt* háborús víziójával, a templom kriptájának végében megtalálható malom Blake-nek ebben a művében inkább egyfajta menedékként szolgál a túlvilágon bolyongó költő és az őt kísérő Angyal számára, nem a háborús gépezet allegóriája tehát („As the stench terribly annoyed us both, we went into the mill; and I in my hand brought the skeleton of a body, which in the mill was Aristotle's Analytics." Nagy László fordításában: „A bűz annyira facsarta orrunkat, hogy mindketten bementünk a malomba, s innen kihoztam egy élő test csontvázát, amelyet a malomban Arisztotelész Analitikája gyanánt tiszteltek.")

Babits részletesen foglalkozik Blake-kel *Az európai irodalom történeté*ben, akit mint Dante-illusztrátort is ismerhetett régebbről, és irodalomtörténetében mint misztikus prófétát és naiv dalköltőt jellemez. (Babits 1991, 355.) Ez a kettősség a *Húsvét előtt*re is érvényes lehet, ha a misztikus prófétai látomást a vers első, a mű kétharmadát kitevő háborús víziónak feleltetjük meg, míg a második szerkezeti egységet a naiv dalköltő megszólalásának. Az a korszakleírás, melyet Babits Blake korának megjelenítésére használ („Mert ennek a kornak szemében a történet s az emberi világ immár nem logikus cselekedetek láncolata, hanem a primitív őserő misztikus kiáradása." Babits 1991, 355.) szintén hasonlóságot mutat azzal, ahogy a háborúhoz vezető időszak szellemi tendenciáinak leírását adja, a „primitív őserő" pedig a versben említett „vak ösztön"-nek lenne megfeleltethető. A béke korszakának megjelenítése pedig azzal a Blake-interpretációval cseng egybe, mely szerint „igazi hangja valami szinte gyermeteg muzsika, mely mintha az ős ösztönök paradicsomából zengene ki, rousseau-i idillekben és friss, együgyű dalokban" (Babits 1991, 354.), a naiv, gyermeki szemlélet ugyanis Babits versében egyfajta, Blake-re is jellemző szentenciózussággal párosul („Ki a bűnös, ne kérdjük, / ültessünk virágot, / szeressük és megértsük / az egész világot").

Ennél erősebb szövegszerű kapcsolatot is megfigyelhetünk azonban az *[And did those feet…]* kezdetű verssel. A *Húsvét előtt*ben a cím egyértelmű utalás a kereszténység legnagyobb ünnepére, pontosabban az azt megelőző időszakra. A cím időmegjelölése a vers első nagy szerkezeti egységére vonatkoztatható, a második, rövidebb rész ugyanis a versbeszéd felszólító módú igealakjai révén már a béke kimondása utáni boldog állapotot jeleníti meg. Mindez olyan nyelvszemléletet tükröz, mely szerint közvetlen kapcsolat van a szavak és a dolgok között, és ezáltal a szavak előhívhatják az emberi személyiség és a természet közös energiáit. (Frye 1996, 35.) Ez a mágikus nyelvszemlélet öröklődik tovább a katolikus szentmiseliturgiában is, amikor a pap szavára a kenyér és a bor átváltozik Krisztus testévé és vérévé. A *Húsvét előtt* 65. sorában a béke is mint „varázsszó" neveztetik meg. A „Szóljanak a harangok, / szóljon allelujja!" egyértelműen a húsvéti katolikus liturgiára utal. Ugyanis a nagycsütörtök esti szertartás részeként a katolikus templomokban elhallgatnak a harangok, és a húsvét vigíliáján, nagyszombat este tar-

tott szertartásig sem a harangok, sem a templomi csengő, sem az orgona nem szólalhat meg. A nagyszombat esti feltámadási szertartáson azután felcsendülnek a harangok és a hívek örömüket kifejezve az Alleluját! éneklik. Ebből a szempontból saját és közössége békevágyát kimondani akaró, és ezért saját fizikai épségét kockáztató versbeszélő maga is krisztusi alakként értelmezhető. Egy másféle krisztológiai vonatkozás Blake versében is egyértelműen felfedezhető. Az *[And did those feet…]* első két versszakának kérdései ugyanis egy apokrif történetre utalnak, miszerint Jézus első földi eljövetelekor járt volna Anglia földjén. A megidézett történetnek van azonban egy eszkatologikus, jövőbe mutató iránya is, míg ugyanis a 7. sorban Jeruzsálem említése a versbeszéd idejének múltjára, Jézus első eljövetelére vonatkozik („And was Jerusalem builded here / Among these dark Satanic Mills?" Kappanyos András fordításában: „S Ígéret Földje állt egykor itt / E rút Sátán-Malmok között?"), addig a vers záró sorai már a jövőre, az új Jeruzsálem eljövetelére utalnak, melyért a versbeszélő küzdeni is képes („I will not cease from mental fight, / Nor shall my sword sleep in my hand, / Till we have built Jerusalem / In England's green and pleasant land." Kappanyos András fordításában: „A Lelki Harc nem lankad el / Nem nyugszik addig két kezem: S ígéret földje lesz újra itt / A szép zöld angol réteken.") Mindkét vers szakrális-liturgikus kontextusban megjelenített időszerkezete tehát hasonló: a küzdelmes jelen jutalmát a szebb jövőben nyeri el, mely Blake versében a Jelenések könyvében (Jel 21) leírt mennyei Jeruzsálem képében, Babits *Húsvét előtt*jében pedig a lírai én személyes üdvhorizontját is meghatározó feltámadás ünnepében testesül meg.

A Blake-vers értelmezéstörténetének egy mozzanata szintén megerősíti a *Húsvét előtt*höz történő kapcsolódást. A Babits-vers első nagy szerkezeti egységében a háborús pusztítás leírásában a tömeges gyilkolás elgépiesedésének kritikáját is kiolvashatjuk, mely a technológiai fejlesztéseket elsőként nagy számban bevonó és generáló első világháború egyik történelmi jellemzője. Vannak olyan értelmezések, melyek Blake versében a „Satanic Mills" kifejezést nem egyszerű malomként, hanem gyárként fordítják, s ezen keresztül az ipari forradalom utáni indusztrializálódás bírálatát olvassák ki a versből.

Melczer Tibor megállapítása szerint Babits „háborús, istenes énekével valamiképpen dantei szellemiségű művet hozott létre." (Babits 1993, 34.) Melczer feltehetően a háborús pusztítás expresszív víziója miatt említi Dantét, ezen keresztül utalva az *Isteni színjáték Poklá*ra. A „pokoli malom" képének Vörösmarty *A vén cigányá*hoz kötése miatt merülhetett feledésbe a vers lehetséges dantei párhuzama, mely nem pusztán a versvilágban megjelenített szenvedés látványa miatt kötődik *Az isteni színjáték*hoz, hanem akár szövegszerű kapcsolódást is találunk. A *Pokol* utolsó, XXXIV. énekének 6. sora a föld középpontjában, a Pokol legmélyebb bugyrában lévő Lucifert messziről egy malomhoz hasonlítja („Mint mikor vaskos pára lengedez le, / vagy féltekénk már elborúl az éjben, / malmot ha látsz szélben forogni messze: / egy oly alkotmányt akkor látni véltem". Babits Mihály fordításában. Az eredeti: „Come quando una grossa nebbia spira, / o quando l'emisperio nostro annotta, / par di lungi un molin che 'l vento gira, / veder mi parve un tal dificio allotta".) Lucifernek hatalmas denevérszárnyai vannak – ezek tűnhettek fel, mint egy malom lapátkerekei –, a szárnyai keltette hideg széltől fagy be a Kocitusz tava, benne a szenvedésre ítélt bűnösökkel. A bukott angyalnak három arca is van, és három szájával zúzza szét a bűnösöket. A Pokol XXXIV. énekének 55–60. sorai párhuzamba állíthatók a *Húsvét előtt* 34–43. sorával: „És úgy zúz egy-egy bűnöst mind a három / száján fogával, mint tiló a kendert / gyötörve mind, hogy mind egyszerre fájjon.

/ És azt ki elülső szájába hemperg, fogánál jobban karma tépi, hátán / csontig olykor nyúzván a bűnös embert." Illetve: „sodrában a szörnyü Malomnak, // mely trónokat őröl, nemzeteket, / százados korlátokat / roppantva tör szét, érczabolát, / multak acél hiteit, s lélekkel a testet, dupla halál / vércafatává / morzsolva a szűz Hold arcába köpi / s egy nemzedéket egy kerék- / forgása lejárat".

Babits tehát a Dante által leírt szenvedés látványát alkalmazza a háborúra, a bűnösöket szájaival őrlő Lucifer alakját a „pokoli malom" képével a háború technicizált, embertelen pusztításának képzetévé alakítja át, ez a mozzanat már az eredeti mű hasonlataiban is benne van, ahogy a Dante-mű vonatkozó részének kommentárja megjegyzi: „Dante az énekben a szélmalom-hasonlat […] után másodszor is géphez hasonlítja a Sátánt." (Draskóczy 2019, 502.) Ez az intertextuális kapcsolódás még mélyebbé és irodalmilag is beágyazottá teszi a háborús szenvedés ábrázolását, noha lényeges különbség, hogy míg Dante *Poklá*nak legmélyén a három főbűnt elkövetők szenvednek, addig a háborús gépezet válogatás nélkül pusztít. Ez a kapcsolat továbbá jelentésessé teheti azt a tényt is, hogy a *Húsvét előtt* éppen úgy száz sorból áll, mint ahogy az *Isteni színjáték* száz énekre tagolódik, s a Babits-versben a szerkezeti-hangnemi váltás a vers kétharmadánál – az aranymetszés szabályait is követve (Rába 1981, 504.) – következik be, míg az *Isteni színjáték* hőse a mű kétharmadánál lép át a Purgatóriumból a Paradicsomba.

Mivel csak közvetett bizonyítékaink vannak arra vonatkozóan, hogy Blake „sátáni malmai"-nak hatása is ott állhat a *Húsvét előtt* „pokoli malom"-képe mögött, ezért elképzelhető, hogy Dante *Isteni színjátéká*nak idézett részletei a közös forrás mindkét vers számára, hiszen amíg Babits fordítja Dante művét, addig Blake illusztrálja a középkori mester alkotását, többek között a Pokol legmélyebb bugyrában fogaival bűnösöket őrlő Lucifert is.

A *Húsvét előtt* kapcsán felvetődhet az expresszionista avantgárdhoz való viszony kérdése is. Babits korábbi költői korszakában valóban találunk olyan poétikai kísérleteket, melyek akár az avantgárd előzményei is lehetnek, Babits azonban határozott visszautasítással fogadta a különböző avantgárd irányzatokat. (Babits 1910a, 1916.) Mindazonáltal a háború alatt bizonyosfajta közeledés is megfigyelhető Babits és a magyar avantgárd között, melynek alapja a közös háborúellenesség volt. Noha többé-kevésbé konszenzus volt azzal kapcsolatban avantgárd oldalon, hogy Babits költészete korszerűtlen (György 1917.), háborúellenes verseit mégis becsülték, Révai József az *Irodalmi problémák* című esszékötetről írt kritikájában a *Húsvét előtt*öt mint kevés igaz irodalmi élményét említi. (Révai 1917, 8.) Noha Babits irodalomfogalma szerint a legtöbb avantgárd kísérlet még művészetnek sem volt tekinthető, a hagyatékban maradt versek tanúsága szerint az új költőgeneráció jelentkezése – egy időben az őt ért politikai támadásokkal – komoly lelki válságot okozott számára, s ismerünk olyan fogalmazványt is, mely leginkább avantgárd verskísérletként fogható fel. (Lásd ezzel kapcsolatban a *[Hengerbuckás földi szán…]* jegyzetét.) Ugyanakkor Babits háború alatti költészetének bizonyos megnyilvánulásai rokonságot mutatnak az avantgárddal, mindenekelőtt az expresszionizmussal. Ezt mutatja, hogy a *Fortissimo* fordítását az 1917-es *Das Aktionsbuch* című antológiába is beválogatták. Mégsem beszélhetünk azonban hatástörténetről, pusztán az aktuális történelmi helyzetre adott rokon poétikai válaszokról. A *Húsvét előtt* első kétharmadának „az önkívület csúcsain szilánkossá szakadt versbeszéde" kapcsán Rába is felveti az expresszionista szóköltészettel való kapcsolat lehetőségét, azonban megállapítja, hogy ez „a tagolatlan mondattanú kiáltozás az expresszionista *Sich-Selbst-Sagen* tipikus példája, mégis *Húsvét*

előtt olyan összetett, egyszerre több műfajhoz, de elsősorban a drámához húzó struktúrához, annak is konfliktusszakaszához hasonló műalkotás: művészi létmódja, belső formája nem is merül ki az irányzatosságban, amit az egyértelmű expresszionizmus jelentene." (Rába 1981, 503.)

Köszönhetően a *Nyugat*-matiné sikerének is, a *Húsvét előtt* megjelenését is fokozott figyelem kísérte, *A Nő* és a *Világ* is kompilált részleteket közölt belőle, s már a megjelenés évében beválogatták az *Énekek a nagy időkből* című antológiába, ezt követően Babits életében még hat újabb antológiában történő megjelenését ismerjük, s többször újraközölték különböző lapokban is, időnként az eredetitől eltérő címváltozatban. (A *Brassói Lapok*ban 1931. november 11-én *Béke, béke már!* címmel jelent meg.) Emellett a vers szavalati darabbá vált, Babits maga is előadta a *Nyugat*-matinét követően is, de szavalóművészek műsorán is szerepelt. A *Húsvét előtt* ismertsége ellenére (vagy éppen ezért) megtörtént az is, hogy 1919-ben valaki a saját alkotásaként küldte be a verset a *Sümegi Újság*ba. (Stauder–Varga 1998, 351.)

471.

[Ebeket uszit…]

Ebeket uszit
– guggoló nyuszit

[1916. augusztus]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/24. A fólió verzóján ceruzaírású rögtönzés aláírás nélkül. A rektón a *Szálló nap után* fogalmazványrészlete található. A verzón még (fordítva) áthúzott jegyzet a *Ma, holnap és irodalom* című esszéhez, illetve a „Zákányos ivás" vagy „Zákányos irás" megjegyzés látható.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A kétsoros fogalmazvány feltehetően pusztán tréfás rögtönzés. Elképzelhető, hogy egy később megírandó vers reményében őrizte meg Babits, viszont olyan mű, mely ezzel a töredékkel genetikus kapcsolatba hozható lenne, nem ismert. A szöveg keletkezési idejét a fólión található *Ma, holnap és irodalom* című esszé fogalmazványa alapján 1916 augusztusára datálhatjuk.

472.

Szálló nap után

(…Szelídre szűri a nyár sugárát
ez a délután
s langy fényfüggönnyel a házak vállát
bevonja puhán…)
– – – – – – – – – – –

Ilyenkor, látod-e, húnyt lelkemre
csókot nyom a nap,
és menni (gondolom) oly jó lenne,
amerre a nap
csak menni (gondolom), egyre menni,
napot nap után,
vonatra ugrani, nem pihenni
szálló nap után
suhanni, zöldszinü tenger lombok
közt fulladozó
faluig szállani, minden gondot
elhullatozó
lélekkel, túl a Dunára, messze,
szálló nap után,
lombos faluig, hol lombba veszve
nyíl egy kapu tán
elénk s azon át bejutunk egy házba
hűs pitvaron át,
s ott lelne a lelkünk elkáprázva
új túl-a-Dunát,
új túl-a-világot, új világot,
fehér falu sok
mély, régi pamlagu hűs szobákat,
hol védve susog
a függöny; így susog: „Én az ablak
„hű őre vagyok ↔

3 VÚ; NyV: fényfüggönynyel
5 VÚ; NyV: . . . . . | V: – – – – – – – – – – –
9 VÚ: a merre
14 VÚ: zöldszínü
16 NyV: falúig
21 VÚ; NyV: nyil

„és kitekinteni sohase hagylak,
„pillét se hagyok
„ideszállni a külső zajból hozzád,
„mert vám vagyok én,
„s e csöpp szoba messze csöndes ország
„a vágy fenekén:
„majd okosan itten megbú lelked
„(szökött katona)
„és e szoba lesz majd szőnyeg-kerted,
„párnák vadona.
„Künn zúghat azóta az őrült bóra,
„hányódhat a tó:
„itt nézd, a hűs falon őr az óra,
„áll a mutató,
„a percek ostoba gillotinja,
„s a perc fenekén,
„hova nem hat a század szörnyű kínja,
„elrejtelek én,
„én, függönnyös angyal, szárnyaimmal:
„ó, jer, te szegény,
„jere fájó fejjel, fáradt ínnal,
„védőd leszek én,
„s szelídre szűrve az ég sugárát
„(jere, szenvedő!)
„oly hűn megőrzöm a lelked álmát,
„mint egy szemfedő!"

[1916. augusztus–1919. június]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1818/a/3. (1. fólió) és OSZK Fond III/1969/24. (2. fólió) 2 fóliós papír 1. és 2. fóliójának rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A cím Török Sophie írása. Az 1. fólió verzóján a [De másfelől nincs termékenyebb…] és a [Költői egyéniség hatalmas súlyú mondanivaló legyen…] kezdetű áthúzott jegyzetek a *Ma, holnap és*

40 VÚ: majd a szőnyeg-kerted,
46 VÚ: perczek
47 VÚ: percz
50 VÚ: én VÚ: angyal
52 VÚ; NyV: innal,

irodalom című esszéhez. A 2. fólió verzóján fordítva áthúzott jegyzet olvasható a *Ma, holnap és irodalom* című esszéből, valamint az *[Ebeket uszit...]* kezdetű töredék és egy olvashatatlan megjegyzés.

Első megjelenés: *Vasárnapi Újság*, 1919. jún. 8., 261. – További megjelenések: NyV 10–11; V 266–267; ÖV 242–243.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A vers kézirata két külön tételszámon őrzött fólión található, melyek azonban az írásfolyamat rekonstrukciója alapján összetartoznak. A kézirat és az írásaktus vizsgálata azt is egyértelművé teszi, hogy Babits az első, több törlést, javítást és beszúrást tartalmazó fogalmazványhoz újra visszatért, és egy másik ceruzával folytatta az írást. A szöveggenezis fázisai közötti különbséget a betűméretek különbsége is jelzi. A vers 25–28. és 29–32. sorait Babits az OSZK Fond III/1818/a/3. fólión a vers szövegéhez képest 90 fokkal elforgatva a lap jobb szélére jegyzi le. A vers nyomtatott változatainak 30. sorában az „így susog" után kettőspont áll, a kéziratban viszont leginkább egyenlőségjelként lehet kiolvasni a „susog" szó utáni jelet. Babitsra jellemző írásmód, hogy a kötőjelet két egymás alatti vonalként jegyzi le, ezért ezt nagykötőjelként írtuk át.

A vers nyomtatott szövegváltozatai csekély eltérést mutatnak, főként a VÚ-ban figyelhető meg, feltehetően a lap sajátos tipográfiájából fakadó eltérés (például c betű cz-ként való írásmódja), melyek közül a 3. sorban található „fényfüggönnyel" írásmódját a NyV is megörökli. Ezt leszámítva a központozást és a magánhangzók időtartamának jelölését tekintve figyelhető meg szövegeltérés. A V és az ÖV szövegállapota csaknem azonos, eltérés csak az első strófát a vers többi részétől elválasztó gondolatjelek számában figyelhető meg (V: 10; ÖV: 11). Alapszövegünk az ÖV.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1818/a/3. és OSZK Fond III/1969/24.

[Cím nélkül]

Szelidre szűri a nyár sugárát
ez a délután
s langy fény függönnyel a házak vállát
bevonja puhán

Ilyenkor, látod-e, hunyt lelkemre
borúl a világ csókot nyom a nap
és menni , (gondolom ,) úgy szeretnék oly jó lenne
(mint szélben az ág) amerre a nap
csak menni, , (gondolom ,) egyre menni,
(kitépni magam) a vonaton és napot nap után
vonatra ugrani, menni, menni nem pihenni
szálló nap után
suhanni, zöldszinü tenger lombok ↔

közt fulladozó
falu ba ig szállani, minden gondot
elhullatozó
elhul lélekkel, száll túl a Dunára messze
szálló nap után
lombos faluig hol lombba veszve
nyíl egy kapu tán
elénk s azon át bejutunk egy házba
hűs pitvaron át
s ott lelne a lelkünk elkáprázva
uj túl a Dunát
uj túl a világot, uj világot
fehér falu sok
mély, régi pamlagu hűs szobákat
hol védve susog
a függöny: Igy susog – „Én az ablak
hű őre vagyok
és kitekinteni sohase hagylak
Semmit pillét se hagyok
ide jutni szállni a külső zajból hozzád
mert r v ám vagyok én
és e S e csöpp szoba messze csöndes ország
a vágy fenekén
majd okosan itten [lelked] ∫ [megbú]
szökött katona
és e szoba lesz majd szőnyeg kerted
párnák vadona
és sohase lesz a virága vészes[?] Künn zúghat azóta az őrült bóra
az emberek ött künn oly boldogok hányódhat a tó őrülhet a tó hányódhat a tó
e kis szoba béred[?] de vám vagyok itt néz zed d, a hűs falon áll őr az óra
a perced hova el nem jutnak a gondok áll a mutató
E kis szoba egy percnyi világ. E kis szoba messze boldog élet a percek ostoba gillotinja
s a perc fenekén
hovanem hat a század szörnyü k ínja
e kis szoba (hol van, vagyok én) a perc fenekén egy hosszu boldog élet
Én függönnyös angyal, bekerítelek én szárnyaimmal:
ó, jer, te szegény
jere fájó fejjel, fáradt ínnal
védőd leszek én
s szelídre szűrve a nap a nap az ég sugarát
(jere, szenvedő!)
oly híven őrzöm a lelked álmát,
mint egy szemfedő!”

Keletkezéstörténet

A kéziratkatalógus a verset, minden bizonnyal első megjelenésének dátumából kiindulva, 1919 késő tavaszára, június 8. előttre datálja, és a 2. fólió verzóján található értekező prózai fogalmazványokat Babits egyetemi előadásához készített jegyzeteként azonosítja. Róna Judit kronológiája a vers keletkezését 1919 májusára teszi és – minden bizonnyal átvéve a kéziratkatalógus meghatározását – a verzón olvasható szövegeket ő is *Az irodalom elmélete* című egyetemi kurzus jegyzeteként említi. (Róna 2014, 500.)

A vers értelmezéstörténete a művet jellemzően szintén a megjelenés időpontjából kiindulva egyrészt történeti kontextusban és életrajzi referencialitással olvasta. Ungvári Tamás *Adalékok Babits Mihály pályaképéhez (1918–1919)* című, 1959-ben publikált tanulmánya megállapítja: „Van azonban Babitsnak megjelent verse, a *Szálló nap után,* 1919 júniusából, mely – ha képes beszédben is – elvágyódást, csalódottságot, kiábrándulást tükröz." (Ungvári 1959, 246.) A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszének a később *Szíttál-e lassú mérgeket?* címen önálló versként is közölt mű elé írt megjegyzése alapján („az egyetlen énekem a kopár Diktatúra énektelen idejéből." Babits 1919, 920.) azonban úgy véli, hogy a *Szálló nap után* korábban keletkezett: „A költemény háborúellenes hangulata azt a feltételezést engedi, hogy korábbi mű, melyet Babits ekkor fejezett be." (Ungvári 1959, 247.) A tanulmányból az is kiderül, hogy Ungvári ismerte a kéziratos hagyatékot és a vers fogalmazványát, a fólión szereplő értekező prózai szövegrészeket viszont már ő az egyetemi előadás jegyzeteként azonosítja. Elképzelhető, hogy innen veszi át a Melczer Tibor által készített a kéziratkatalógus is a szövegrészek meghatározását, a későbbi interpretációk azonban nem a kéziratok vizsgálatára alapoztak.

József Farkas, aki az 1918–1919-es forradalmak szépirodalmi termését bemutató antológiába a *Szálló nap után*t is felvette (József 1960, 406–408.), *A Tanácsköztársaság irodalma és művelődéspolitikája* című tanulmányában a költő Tanácsköztársasághoz való viszonyának kifejeződése szempontjából a versnek kiemelt szerepet tulajdonít. Szerinte a március végén írt, a kommunista hatalom iránti átmeneti lelkesedését tükröző *[Az Antikrisztust kelni láttuk őt…]* kezdetű verset követően a *Szálló nap után* már a korábbi politikai meggyőzősétől való menekülés verse. A kommunista hatalomhoz való viszonyulása a *Szíttál-e lassú mérgeket?* megírása után majd a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszében éri el mélypontját. (József 1969, 29.) Ehhez hasonlóan a verset Sipos Lajos is a forradalmakból kiábrándult lelkiállapot lenyomataként olvasta. (Sipos 1976c, 77.) Sipos könyvéről a *Literatur*ában közölt kritikájában Melczer Tibor emlékeztet Ungvári felismerésére, miszerint a *Szálló nap után* korábban keletkezhetett, és kiemeli: Sipos nem tudatosítja eléggé, hogy Babits kiábrándulása már a Tanácsköztársaság bukása előtt bekövetkezett. Írása műfajából is következően, Melczer nem vizsgálja meg azt, hogy valójában mikor keletkezhetett a vers fogalmazványa, elegendő számára Ungvári meglátása annak igazolására, hogy a költő politikai közéletből való kiábrándulása jóval korábbi, mint a kommunista hatalom 1919. augusztus eleji bukása (Melczer 1977, 149–150.), de az feltehetően nem merült fel számára sem, hogy a vers keletkezhetett 1919 tavasza előtt is, ezért a kéziratkatalógus készítésekor a vers keletkezésének dátumaként 1919 késő tavaszát adta meg. Az akadémiai szintézisbe a vers már ennek megfelelő történeti és életrajzi kontextusban került említésre: „Háborúellenes költői kiállása után a Tanácsköztársaság idején kelt *Szálló nap után* című versének szomorúsága, elvágyódása már kiábrándulásának képes megfogalmazása". (Szabolcsi 1978, 254. A fejezet szerzője Rába György volt.) A későbbi értelmezésekben a történelmi kontextusra történő

reflexiója mellett, és azt némileg háttérbe szorítva egyre inkább a személyes érzések, a lelkiállapot kifejeződésére esett a hangsúly (Rába 1981, 558–559; Sipos 1983a, 7; Sipos 2000, 46; Sipos 2016, 92.), néhány értelmezés a versben kifejezett elvágyódást a város és falu ellentéteként, a költőnek a vidékre való vágyakozásának megfogalmazásaként olvasta (Sipos 1979, 57.; Szilágyi 1986, 193.), de Tverdota György 2019-es tanulmánya még lényegében abban a történeti-személyes paradigmasorba helyezi a verset, melyet korábban József Farkas felvázolt. (Tverdota 2019, 192.)

A *Szálló nap után* című versben nem találunk konkrét utalást megírásának történeti kontextusára, a lélek állapotára vonatkoztatott „(szökött katona)" sor pedig utalhat a világháborúra is. A vers publikálásának ideje és a mögötte sejthető kimondatlan gesztus megalapozhat a fentiekhez hasonló értelmezést, a kézirat fólióinak vizsgálata azonban más datálást igazol. Kulcsfontosságú ebből a szempontból a 2. fólió verzóján található értekező prózai fogalmazványok azonosítása. Szemben Ungvári és Melczer feltételezésével, a jegyzetek nem Babits egyetemi előadásaihoz készültek, hanem a *Nyugat* 1916. szeptember 1-i számában megjelent *Ma, holnap és irodalom* című bírálat részei. Ez azt valószínűsíti, hogy a vers fogalmazványa még 1916 nyarán keletkezett, a versben megfogalmazott elvágyódás tehát elsődlegesen nem a Tanácsköztársasággal szembeni ellenérzéseit, vagy a 1919. május–júniusi lelkiállapotát tükrözi. Amennyiben az elvágyódás célját („faluig szállani") Babits szülővárosában határozzuk meg, akkor némileg pontosabb datálásra is kísérletet tehetünk. A költő feltehetően augusztus végén utazott haza Szekszárdra (Róna 2014, 169.), de már korábban tervezte a hazautazást, viszont – ahogy Komjáthy Aladárnak 1916. augusztus 10. után írt levelében olvashatjuk – év elején felfüggesztett tanári állásának ügyét intézte, és ekkoriban katonai behívót is kapott: „Ma akartam Szekszárdra menni de holnapra váratlanul egy katonai idézést kaptam. Sokat molesztálnak engem. De azt hiszem, ennek tévedésnek kell lenni." (Babits 2008, 186.) A versben a „szökött katoná'"-ra történő utalásnak akár ez is lehet az életrajzi referenciája.

Noha nem zárható ki, hogy – miként Ungvári feltételezi – Babits a verset később, esetleg a publikálása előtt fejezte be, a fogalmazványból az is látható, hogy bár számtalan javítást, törlést és beszúrást tartalmaz, a mű már minden bizonnyal 1916-ban kész volt, a szöveggenezis következő fázisa már a tisztázat lehetett, melyet azonban nem ismerünk, a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai kéziratanyagában a *Vasárnapi Újság* lapkivágata található. Ugyanakkor a kéziratból az is látható, hogy a fogalmazvány sem egy alkotói fázisban készült. A fóliókon található autográf rájegyzések elrendezéséből az írásfolyamat a következőképpen rekonstruálható: Babits feltehetően az ötödik sortól kezdi a fogalmazványt a Fond III/1818/a/3. fólió rektóján, a Fond III/1969/24. fólión a 48. sorig az íróeszközből és a kézirat minőségéből kikövetkeztethetően ugyanabban az írásaktusban készíti el az igen sok javítást (törlést, beszúrást, szócserét stb.) tartalmazó fogalmazványt. Ezután másik ceruzával és más betűmérettel, feltehetően később írja meg a vers nyitó sorait a Fond III/1818/a/3. fólió felső margóján, valamint a záró sorokat a Fond III/1969/24. fólión a korábban lejegyzett fogalmazvány után. A kéziratban a vers többi szövegrészétől elkülönítő zárójelek és a hiányt jelző tipográfiai jelek még hiányoznak, valamint 90 fokkal elforgatva a lap felső negyedébe jegyzi le a 28–31. sorok fogalmazványát. Az írásminőség alapján a keletkezéstörténetnek ez a két fázisa nagy biztonsággal elkülöníthető, ezt erősíti a három utólag beszúrt szövegrészben előforduló függöny-motívum ismétlődése is, a később lejegyzett szövegrészek keletkezésének sorrendje azonban ettől eltérő

is lehet. A kézirat további tanulsága a szöveggenezis szempontjából, hogy a tipográfiailag jelezett hiány a szövegkeletkezés későbbi periódusában lett a vers kompozíciójának része, tehát mintegy a keletkezéstörténet fázisainak időbeli távolságát is jelzi.

A szöveggenezist tekintve a vers egyértelműen nem Babitsnak a tanácshatalommal szembeni érzéseinek, kiábrándultságának, elvágyódásának lelkiállapotát fejezi ki, hanem csaknem három évvel korábban, a világháború alatti érzéseiről tanúskodik. A *Nyugtalanság völgye* kompozíciójában pedig azokhoz a versekhez köthető, melyek a szülőváros és a család iránti vágy kifejeződései, a kötetben előtte álló *Szekszárd, 1915 nyarán*hoz és a következő *Éji út* című vershez. Csokonai-Illés Sándor Babits költői szemléletmódját, a műveiben megfigyelhető perspektivikus látásmódot összefüggésbe hozza gyermekkorának szekszárdi tájélményével, és úgy látja: „A távlatosság, a felülnézeti szerepkör, s mindaz, ami ezzel együtt jár, ezzel társul, ezen lelki alapállás toposzát jelenti, vagy ebből fejlődik ki, a babitsi életmű teljes egészében, kezdettől a végéig jelen van." (Csokonai-Illés 2010, 85.) Ezt a látásmódot a *Szálló nap után* című versen kívül Csokonai-Illés szerint felfedezhetjük a további, nem kizárólag a szekszárdi tájhoz köthető versekben is: *In Horatium; Messze… messze…; Itália; Városvég; Húnyt szemmel…; Esti kérdés; Alkonyi prológus; Névjegyemre; Éji dal; Óda a szépségről; Levél Tomiból; Dal, prózában; Isten fogai közt; Örökkék ég a felhők mögött; A vén kötéltáncos; A sziget nem elég magas; Önéletrajz; Hazám; Szökevény, renitens idill; Hegytetőn; Rádió; Ketten, messze, az ég alatt…; Jobb és bal; Gondok kereplője; Álmok kusza kertjeiből; Isten gyertyája; Medve-nóta; Holt próféta a hegyen;* Vers a csirkeház mellől; *Mint különös hírmondó; Tremolo; Téli barlang; Csak posta voltál*. (Csokonai-Illés 2010, 85.)

Magyarázat

23. *pitvar* – régi parasztházakban az a helyiség, ahová közvetlenül az udvarról vagy a tornácról lehetett belépni, és amiből a többi szoba nyílt.
28. *pamlag* – bőrrel vagy más anyaggal bevont, karfával és támlával rendelkező, ülésre vagy fekvésre használt bútordarab.
42. *bóra* – északkeleti irányú, hideg és száraz szél.
46. *guillotine* – nyaktiló. A nevét Joseph-Ignace Guillotin orvosról kapta, aki a francia forradalom idején 1789. október 9-én javasolta a nemzetgyűlésnek az eszköz használatát a halálra ítéltek fájdalommentes kivégzési módjaként. A nemzetgyűlés 1792. március 20-án fogadta el a javaslatot, innentől kezdve a forradalmi terror egyik szimbólumává is vált.

473.

[a halál keserü izével…]

a halál keserü izével
megyünk az örökkévalóságba

[1916. október 15. után]

Kézirat

k Az MTA Ms 4699/89. fólió verzójának alsó részén keresztben ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A verzón felette még Shakespeare-re vonatkozó, valamint a „Katona leugrik a vonatról.” feljegyzés olvasható. A rektón a Márciusi Kör nyomtatott programjának részlete; benne: „20-án, pénteken este 1/2 8 órakor Schöpflin Aladár irodalmi beszélgetéseket tart.”

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány datálása a fólió rektóján található nyomtatott program idejének pontos meghatározásával adható meg. A Márciusi Kör 1914-ben vált ki a Galilei Körből, és a polgári radikális diákegyesülethez képest konzervatívabb politikai irányt képviselt. A háborús években rendezvényein Babits is többször szerepelt. (Rónа 2014, 15, 94.) A *Pesti Napló* 1916. október 15-i számában megtalálható hirdetés alapján azonosítható Schöpflin előadásának pontos dátuma: „A Márciusi Körben e hét folyamán a következő előadásokat tartják: 16-án, hétfőn este hét órakor ifj. *Szende* Pál: »A magyar diákság szociális feladatai« címen; 18-án és minden szerdán este hét órakor *Lukács* Kornél »Eszmecsereszemináriumot«; 20-án, pénteken este félnyolckor *Schöpflin* Aladár: »Irodalmi beszélgetéseket«. Az előadásokon, melyeket a Kör nagytermében (VII., Király-utca 65. II. em.) tartanak, mindenkit szivesen látunk.” Ennek tükrében a kétsoros fogalmazvány keletkezési dátumát 1916. október 15. utánra kell tennünk, feltételezve, hogy az autográf anyagi hordozójául szolgáló szórólapot a hírlapi hirdetéssel nagyjából egy időben nyomtatták.

A kétsoros valószínűleg verskezdemény lehet, szabályos jambikus lejtésű és az íráskép is azt mutatja, hogy a sortörés szándékos lehet, mivel a sorok pontosan egymás alatt kezdődnek, s az első sor után van még annyi üres hely, hogy ha Babits prózai szövegnek szánta volna, legalább a második sor első szavát ki tudta volna írni az első sor végén. A megkezdett fogalmazványt azonban Babits végül nem dolgozta ki.

Az utazás és a halál motívuma alapján a kétsoros az *Éji út*tal, a *Szálló nap után*nal és a *Régi friss reggeleim*mel rokonítható. Ha figyelemmel vagyunk a kézirat kontextusára, a kétsoros fölé írt rájegyzésre („Katona leugrik a vonatról”), akkor ez a fogalmazványt az *Éji út*hoz kapcsolja, melynek 22. sorában olvashatjuk: „A szemközti vonatban katonák dalolnak.” Az *Éji út* narratív váza szerint a vonatba belépő „prémes úr” „annexiós kéjjel”

„uszító lapot olvas”: „háborús vezércikk, / szinte láttam kezéről csöpögni a vért”. Ebben a részletben tehát szintén benne van a halál érzete is. A *Szálló nap után*ban a következőt olvashatjuk: „csak menni (gondolom), egyre menni, / napot nap után, / vonatra ugrani, nem pihenni, / szálló nap után”. A *Régi friss reggeleim* című vers visszatérő metaforája pedig az „életem vonata”. A vonaton történő utazásnak a halállal való összekapcsolására korábbról is találunk példát, a konkrét balesethez köthető, Fogarason keletkezett, Babits életében kiadatlan, pesszimista hangulatú *Kisiklani* című vershez. Ennek kerettörténete egy vonatút, melynek során a versbeszélő eljátszik a gondolattal, hogy kisiklik a vonata, s paradox módon ez oldja fel negatív hangulatát.

474.

[„Borzasztó a háboru”…]

„Borzasztó a háboru” – mondja a gazdasszony, és egy konyhakertről álmodik,
hol gyenge spárga kel, drága borsó, kel, paraj, paszuly virágzik
„Az én fiam is aligha ott nem hagyja a fogát” – mond a paraszt
S jó mélyen a ládafiába megköpködve ledugja a dupla garast.

„Borzasztó a háboru” – mond a kalmár – „de én a pénzemet Istenem
becsülettel szereztem, törvény szerint és ki szólhat ellenem?
Borzasztó a háboru – de az üzlet lefoglal: s mit is érne azon tépődni untalan
S ha mégis eszembe jutna, felejtem selymes szeretőmnek karjaiban!”

„Borzasztó a háboru” – mond a diplomata – „de győzelem nélkül a béke mit ér?
S csak nem vallhatjuk meg a világnak, hogy hiába omlott annyi vér?”
S tovább foly a vér; s gyenge ifjak redves árkok mélyein rémesen
rothadnak és pusztulnak mint a kutya – de velük nem törődik senki sem.

[1916–1918]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 4699/19. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A verzón az *[Én nem tudom mi volna…]* kezdetű vers olvasható.
Első megjelenés: *Új Írás* 13, 12. sz. (1973): 16.

Szövegkritika

A fogalmazvány 1., 8. és 10. sorai túl hosszúak, nem fértek ki a papírra, ezért a következő sor végéhez igazítva folytatta Babits, és az előző sorhoz tartozásra mindhárom esetben grafikai jellel utalt.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/19.

[Cím nélkül]

„Borzasztó a háboru” – mondja a gazdasszony, és egy konyhakertről álmodik,
hol gyenge spárga kel, drága borsó, kel, paraj, paszuly virágzik
„Az én fiam is aligha ott nem hagyja a fogát” – mond a paraszt
S jó mélyen a ládafiába megköpködve ledugja a papir dupla garast.

„Borzasztó a háboru” – mond a kalmár – „de én a pénzemet Istenem
becsülettel szereztem, törvény szerint és ki szólhat ellenem?
Borzasztó a háboru – de az üzlet lefoglal: s mit is érne azon tépődni untalan
S ha mégis eszembe jutna, felejtem sej ly mes szeretőmnek karjaiban!”

„Borzasztó a háboru” – mond a diplomata – de győzelem nélkül a béke mit ér?
S csak nem vallhatjuk meg a világnak, hogy hiába omlott annyi vér?”
S tovább foly a vér; s gyenge ifjak ronda redves árkok mélyein rémesen
rothadnak és pusztulnak mint a kutya – de velük nem törődik senki sem.

Keletkezéstörténet

A *[„Borzasztó a háboru”…]* a haláltánc középkori műfajára jellemzően vonultatja fel a különböző társadalmi rétegeket, Babits versében azonban a megjelenített figurák nem a halálhoz, illetve az élethez való viszonyukról vallanak, hanem a háborúról. Minden versszak kezdete azonos („Borzasztó a háboru”), de a szereplők megnyilatkozásai, a versbeszélő által láttatott gondolatai és cselekedetei éppen arról tanúskodnak, hogy a kimondott szörnyűségek ellenére mégis elfogadják a háborút. A vers tehát erős társadalomkritikát fogalmaz meg, ennyiben Babits nagy háborús verseivel *(Húsvét előtt, Fortissimo)* rokonítható, de ebből a szempontból a *Strófák egy templomhoz* szemléletmódjához is közel áll. A *[„Borzasztó a háboru”…]* záró, 11–12. sora a vers expresszív konklúziója, mely a művet a szintén publikálatlan versfogalmazványokkal rokonítja *([Vörös bort vérből…], [Árkokkal ásva messze sik…], [Gyenge szárnyu énekem…], [Ó mi dicsőség lehet abba…])*, de a versben kritizált társadalmi mentalitás valószínűvé teszi, hogy a háború második felében keletkezhetett a fogalmazvány (ezt erősíti a proveniencia is, a kézirat ugyanis Szabó Lőrinc hagyatékából került az MTA Kézirattárába), amikor a társadalom már elfogadta a háború tényét, és a „kalmár” alakjának szerepeltetése már a háborúban meggazdagodó kereskedőkre utal. Bár Babits írásaiban nem találkozunk antiszemita megjegyzésekkel, a „kalmár” előfordulása a háborús tablón összefüggésben lehet azzal, hogy a kormány ellenzéke 1916-ban mondta fel a háború kirobbanása óta életben lévő politikai fegyverszünetet, ennek oka a hadiszállítások körül kirobbant botrányok voltak, s az e körül kirobbanó vitának már határozott zsidóellenes éle volt. (Bihari 2008, 201.)

Magyarázat

2. *paszuly* – a bab régies neve.
4. *ládafia* – a láda belső, rövidebb oldalán található rekesz, melyben általában apróbb dolgokat, főleg pénzt és más értéktárgyakat tároltak.
   garas – régi ezüstpénz.
5. *kalmár* – a kereskedő régies megnevezése.

475.

[Én nem tudom mi volna…]

Én nem tudom mi volna
mi volna jobb nekem?
Bujdosni kóborolva
keserves földeken?
Mocsárban elterülni,
Vagy lemondón leülni
az otthon zátonyán?

[1916–1918]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 4699/19. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón a *[„Borzasztó a háboru”…]* kezdetű vers olvasható.

Első megjelenés: *Magyar Nemzet*, 1980. jan. 6., 11.

Szövegkritika

A fólió felső része valószínűleg le lett vágva, ezért az első szó („Én”) ékezete hiányzik, ezt az átírás során nem jeleztük, a verset ezt leszámítva betűhíven közöljük. A fogalmazvány javítást, betoldást vagy egyéb módosítást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A kézirat datálása a fólió rektóján olvasható *[„Borzasztó a háboru”…]* kezdetű vers háborús tematikája alapján végezhető el, ez alapján valószínű, hogy a kézirat 1916 és 1618 között keletkezett. A vers a költő lelki válságáról tanúskodik, mely lehet a Rákosi Jenő által 1915 októberében ellene indított sajtóhadjárat – mely miatt tanári állását is elveszítette – következménye, vagy a Kassák Lajos avantgárd mozgalmának jelentkezése miatt kialakult költői válságnak a jelzése, melyet több 1915–1916 közé datálható versben *([Gyalog maholnap száll a múzsám…], [Szállni!], [Hova lett a tavasz…])* is megfogalmazott. A költő lelki válságát erősíthette az a háborúval összefüggő körülmény is, hogy testvére, Babits István és szekszárdi barátja, Kovács László a fronton szolgáltak, és leveleikben rendszeresen beszámoltak Babitsnak az ott tapasztalt élményeikről.

476.

[Únom a jambust…]

Únom a jambust
Únom a nyámnyám énekeket
most vad ajakkal bömbölök addig
míg tele torkom hangja reked

Most vad ajakkal, daktilusokkal
bongom a gyászt és kongom a hírt

[1916–1918?]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/72. Félbetépett lakbér-befizetési nyomtatványon található ceruzaírású fogalmazványtöredék, erősen szennyezett papíron, a rektón még fordítva az *[életeret…]* kezdetű rímötlet. A verzón a *[Röstellem e sok durva arcot…]* kezdetű fogalmazványtöredék és Babits emberfejeket ábrázoló rajzai.

Szövegkritika

A fogalmazvány utolsó sorában javítás található.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/72.

[Cím nélkül]

Únom a jambust
Únom a nyámnyám énekeket
most vad ajakkal bömbölök addig
míg tele torkom hangja reked

Most vad ajakkal, daktilusokkal
B b ongom a gyászt és kongom a hírt

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány olyan fólión található, amelynek verzóján a *[Röstellem e sok durva arcot…]* kezdetű fogalmazvány is található. Az írások anyagi hordozója egy lakbér-befizetési nyomtatvány lehet, mely alapján azonban a kéziratok keletkezésének idejét nem tudjuk

meghatározni. A „Most vad ajakkal, daktilusokkal / bongom a gyászt és kongom a hírt” sorok a háborús idők lélektani helyzetére vallanak, viszont a kutyanyelv formátum inkább az 1900-as évek elejéhez, közepéhez kötné, míg a verzón található ceruzaírású rajz inkább a későbbi évekre jellemző. A fent idézett két sor összhangban áll a *Nyugtalanság völgye* poétikai programjával is, ez alapján kérdőjellel a fogalmazvány keletkezését 1916 és 1918 közé tesszük.

477.

[Röstellem e sok durva arcot…]

Röstellem e sok durva arcot
ezt a sok kérges tenyeret
röstellem e sok alkuharcot
s unt munkán undok kenyeret

Szegénység, gonoszság és vétek
mind nem szép és roszúl esik
S habár a szemem szánni szégy[…]
de lelkem titkon könyezik

S bár milljók része szolgaátok
enyém szabadság, ifjuság.
Ameddig benned szépet látok
Én áldalak te szép világ

[1916–1918?]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/72. Lakbér-befizetési nyomtatvány verzóján nehezen olvasható, ceruzaírású fogalmazvány-töredék. A vers 3. szakasza a félbehajtott fólió alsó szélén, elkülönülve. Alatta, szintén ceruzával Babits által rajzolt emberfejek. A rektón az *[Únom a jambust…]* kezdetű töredék és az *[életeret…]* kezdetű rímötlet.

Szövegkritika

Nehézséget jelentett a halvány, vázlatos szöveg kiolvasása, különösen a 7. soré, ahol a utolsó szó olvasata bizonytalan maradt. Lehet, hogy a fólió félbetépése miatt a szó második szótagja is hiányzik, így a szöveg értelméből kiindulva „szégyell” szóalakként rekonstruálható, de az is lehet, hogy csak le vannak rövidítve egy vonással az utolsó betűk.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/72.

[Cím nélkül]

Röstellem e sok durva arcot
ezt a sok kérges tenyeret
röstellem e sok alkuharcot
s unt munkán undok kenyeret

Szegénység, gonoszság és vétek
mind nem szép és roszúl esik
S habár a szemem szánni szégy[...]
de szívem lelkem titkon könyezik

S bár mill j ók r észe szolgaátok
enyém szabadság, ifjuság.
Ameddig benned szépet látok
Szeretlek én Én áldalak te szép világ

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány olyan fólión található, amelynek rektóján az *[Únom a jambust...]* kezdetű fogalmazvány is szerepel. Az írások anyagi hordozója egy lakbér-befizetési nyomtatvány lehet, mely alapján a kéziratok keletkezésének idejét nem tudjuk meghatározni. Az *[Únom a jambust...]* datálása alapján kérdőjellel a fogalmazvány keletkezését 1916 és 1918 közé tesszük, habár a vers 10. sorának önjellemzése, valamint a 12. sor világszemlélete nem jellemzője ekkor Babits verseinek.

478.

[életeret…]

– életeret
– – tőled ered

[1916–1918?]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/72. A kézirat félbetépett lakbérfizetési nyomtatványon található ceruzaírású rímötlet, erősen szennyezett papíron. A verzón még fordítva az *[Únom a jambust…]* kezdetű töredék. A rektón a *[Röstellem e sok durva arcot…]* kezdetű töredék és Babits emberfejeket ábrázoló rajzai.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A rímpár olyan fólión található, amelynek rektóján az *[Únom a jambust…],* verzóján pedig a *[Röstellem e sok durva arcot…]* kezdetű fogalmazványok is szerepelnek. Az írások anyagi hordozója egy lakbér-befizetési nyomtatvány lehet, mely alapján a kéziratok keletkezésének idejét nem tudjuk meghatározni. Az *[Únom a jambust…]* datálása alapján kérdőjellel a fogalmazvány keletkezését 1916 és 1918 közé tesszük. A rímpárt Babits később nem építette be egyetlen ismert versébe sem.

479.

A Szabadság Szobra

Tavaszi szél
Domb tetején valahol
messze gyönyörü kanca
vad szabadon
Amerikában
áll, nekidőlve, inas
lábaival, fejét
égnek szegi, bűzli vékony
cimpával ideges orr
mit hoz a messze szél
illatokat
ellenség
Megállja kemény rohamát dagadó
térddel, szügye mozdulatok remegő seregét
Altatja magába – mennyi
puskaporos
nyugalomba töltött mozgás
Igy merevül röpülő
Dróttá barna sörénye
s lába feszül
domb tetején
zöld fü borzog alatta
Előtte az ég
kék
mögötte is ég!

[1916–1920]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1969/63. fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón még a *[Fa vagyok, porban a lábam…]* kezdetű fogalmazvány található. A verzón a *[Nem bűnös ki szive szerint…]* kezdetű vers befejezésének variánsa és részben olvashatatlan jegyzetek, töredékek. Fordítva jegyzi le *[Az élet száll felettem…]* kezdetű töredéket. Keresztben pedig: „H[ans] Kayser: Lehrbuch der Physik für Studierenden. V. kiadás. Dresden."

Első megjelenés: *Dunatáj* 1, 2. sz. (1978): 42.

Szövegkritika

A kézirat viszonylag jól olvasható ceruzaírású fogalmazvány, néhány törlés mellett egy nagyobb módosítást tartalmaz. A vers 12. sora alá a fólió bal felén található szövegrészt szúrja be Babits, a beszúrást a szövegrész mellé írt kapcsos zárójellel és nyíllal jelzi. A szöveg értelmét tekintve a 12. sor („ellenség") valószínűleg befejezetlen jelzős szerkezet lehet: „[…] mit hoz a szél / illatokat / ellenség [szagát?]". A vers 15. sora (a beszúrás 3. sora) első szavának olvasata bizonytalan. A verset elsőként Gál István közölte *Babits és Amerika* című tanulmányában, Gál azonban nem vette figyelembe a kéziraton látható, törlésre és beszúrásra vonatkozó szerzői jelzéseket. A cím minden szavát a kézirat alapján nagy kezdőbetűvel írjuk.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/63.

A Szabadság Szobra

Tavaszi szél
Domb tetején valahol
messze gyönyörü kanca
vad szabadon
Amerikában
áll, nekidőlve, inas
lábaival, fejét
égnek szegi, bűzli vékony
cimpával ideges orr
mit hoz a messze szél
illatokat
ellenség
Megállja kemény rohamát dagadó
térddel, szügye mozdulatok remegő seregét
Altatja magába – mennyi
puskaporos
nyugalomba töltött mozgás
Igy merevül röpülő
Dróttá barna sörénye
s lába feszül
messz e hátra röpíti sörényét
drótegyenesen
domb tetején
zöld fü borzog alatta
Előtte az ég
mögötte az ég
kék ↔

mögötte is ég!
Megállja kemény rohamát dagadó
térddel, szügye mozdulatok remegő seregét
Altatja magába – mennyi
puskaporos
mozgás fér nyugalomba
nyugalomba töltött mozgás
Igy merevül röpülő
Dróttá barna sörénye
s lába feszül

Keletkezéstörténet

A verskézirat olyan fólión található, melynek rektóján és verzóján több kérdéses datálású fogalmazvány és egyéb feljegyzések szerepelnek, többek között a *[Nem bűnös ki szive szerint…]* kezdetű vers befejezésének variánsa, melyet Melczer Tibor a verzón olvasható Babits által évszám nélkül és téves megjelenési hellyel megadott bibliográfiai adat alapján 1916-ra datált, és Arany *A walesi bárdok*jának palinódiájaként Ferenc József halálához és IV. Károly trónra lépéséhez kötötte a kézirat keletkezését. (Melczer 1985, 121–123.) Mivel a *[Nem bűnös ki szive szerint…]* kezdetű versnek megtalálható kézirata az *Angyalos könyv*ben is, a kéziratok keletkezésének kronológiai rendjét megállapító Kelevéz Ágnes a vers keletkezését 1912 tavaszára teszi. (Kelevéz 1997.) A *[Nem bűnös ki szive szerint…]* utolsó két sorát 1920-ban Babits *A könnytelenek könnyei* című vers zárlatában használja majd fel. A fólión olvasható többi kézirat datálása azonban erősen kérdéses. Kelevéz a *[Fa vagyok, porban a lábam…]* kezdetű fogalmazvány központi metaforájának elemzése során arra jut, hogy a szókép Babits verseiben többször is előfordul, először a még Fogarason 1909-ben keletkezett *[Én is fa vagyok…]* kezdetű versben, majd egy 1915-ös keletkezésű fogalmazványban, és az 1923-ban publikált *Őszinteség* című versben. Ez alapján egyaránt elképzelhetőnek tartja az 1916-os és az 1920-as évek eleji datálást is. (Kelevéz 1997, 701–702.) A verzón olvasható „mikor őszintén mondani / csak léha dolgokat való” két sort Kelevéz a húszas évek hangulatával hozza összefüggésbe, a rektón található „az árnyak bársonyát már a nap borzogatja” sor pedig szó szerint megtalálható egy 1924 nyár elején ceruzával írt kritikájának hátlapján, tehát ennek a sornak a keletkezési ideje is feltehetően ekkorra tehető.

*A Szabadság Szobrá*val kapcsolatban Kelevéz megjegyzi: „Motívuma annyira egyedülálló, szabadságvágya viszont oly általános, hogy nem köthető bizonyosan egyetlen korszakához, de tegyük hozzá rögtön, hogy a húszas évek eleji keletkezés nagyon is elképzelhető.” (Kelevéz 1997, 701.) Gál István szerint a vers forrása egy képeslapon látott amerikai szobor lehetett. (Gál 1978, 41.) Amerika Babits számára a gyermekkori fantázia világa, mint például a *Primitiv* című, 1906-ra datálható versben, a gyerekkori indiános játékra *A régi kert* című versben is történik utalás: „(hányszor kihúztam nyílnak a nádat, indián voltam, ki nyilazva les!)”. A *Mozgófénykép*ben Amerika a naiv csodavárás helyszíne: „Ah! Ámerikába! csak ott tul a tengeren, ott van az élet!” Más verseiben a fiatal kontinens Európa jövőjét jelzi előre. (Lásd ezzel kapcsolatban a *[Vad udvarunk*

most jó sürü…] kezdetű vers keletkezéstörténeti jegyzetét.) Amerika szerepel *A gólyakalifa* című regényben is, olyan helyként, amely a főszereplő Tábory Elemér földrajzi helyéhez képest a Föld másik felén található, ahol éppen ellentétes napszak van, tehát a mű narrációja szerint lehetséges, hogy az álombeli élet ott játszódik. (Babits 1997a, 101–102.) Babits gondolkodásmódjában Amerika a saját geokulturális meghatározottságaival szemben ellentétet vagy éppen alternatívát jelentett. A fogalmazványban ábrázolt, szabadságot szimbolizáló ló képe tehát jelentheti mindannak az ellentétét vagy hiányát, amiben a költő a vers megírása idején éppen benne élt. Ez azonban szintén kevésbé szűkíti le a keletkezés lehetséges időhatárait, hiszen a szabadság hiánya, a fenyegetettség érzete éppúgy vonatkozhat a világháború alatti évekre, mint az 1918 utániakra. Ugyanakkor Amerika említése lehet annak a reménynek a kifejeződése is, hogy az USA hadba lépésével, mely 1917. április 6-án történt meg, véget érhet a világháború, és beköszönthet a vágyott béke.

Jól látható, hogy a papír mint anyagi hordozó tulajdonsága és használati módja határozza meg, hogy hogyan jegyzi le Babits fogalmazványait, illetve egyéb feljegyzéseit. Míg a rektóra írt fogalmazvány írásképét keresztezi az összehajtás vonala, addig a verzón ez a két vonal, mint egy függvény tengelyei rendezik el a jegyzeteket. Ez alapján feltehető, hogy *A Szabadság Szobra* című fogalmazvány előbb keletkezett, mint a verzó feljegyzései. A papír az összehajtások mentén erősen szakadozott, s ez valószínűvé teszi, hogy hosszabb időn át használta, többször szét- és összehajtotta a papírt. A felmerülő adatok (például a Hans Kayser-könyv kiadási éve (1916), a *[Nem bűnös ki szive szerint…]* két sorának átvétele *A könnytelenek könnyei* című versbe, és a fólión található töredékek életművön belüli kapcsolódásai) alapján a fogalmazvány keletkezését 1916 és 1920 közé tehetjük.

480.

[Fa vagyok, porban a lábam…]

Fa vagyok, porban a lábam –
ne vess meg azért barátom

[1916–1920]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1969/63. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón még *A Szabadság Szobra* című vers. A verzón a *[Nem bűnös ki szive szerint]* kezdetű vers befejezésének variánsa és részben olvashatatlan jegyzetek, töredékek. Fordítva: *[Az élet száll felettem…]* kezdetű töredék. Keresztben: „H[ans] Kayser: Lehrbuch der Physik für Studierenden. V. kiadás. Dresden."

Első megjelenés: *Magyar Hírlap*, 1973. nov. 25., 8.

Szövegkritika

A kétsoros fogalmazvány első sorának utolsó szavát Babits ráírással javítja.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/63.

[Cím nélkül]

Fa vagyok, porban a [illegible] lábam –
ne vess meg azért barátom

Keletkezéstörténet

A *[Fa vagyok, porban a lábam…]* kezdetű fogalmazvány olyan fólión található, melynek rektóján és verzóján különböző datálású kéziratok szerepelnek. Kelevéz Ágnes szerint a *[Nem bűnös ki szive szerint…]* kezdetű vers utolsó versszakának variánsa 1912 tavaszára datálható, szerinte feltehetően ekkortájt keletkezhetett *A Szabadság Szobra* című versfogalmazvány is. A *[Fa vagyok, porban a lábam…]* kezdetű fogalmazvány központi metaforájának első előfordulása az 1909-ben Fogarason keletkezett *Én is fa vagyok* címében fordul elő, majd 1915-ből származik egy hasonlóan telejegyzetelt cédula, melyen a következő verskezdemény olvasható: „fa vagyok országut mellett / alja szürke portól / tetején madár s aki / felnéz rá, eget lát körüle". Az 1923-ban publikált *Őszinteség* című versben pedig a következő sorok olvashatók: „Fa vagyok, a lábam sárban áll, / ezer álmom vétkes kört csinál". Ezek alapján a *[Fa vagyok, porban a lában…]* kezdetű kétsorost Kelevéz Ágnes egyaránt elképzelhetőnek tartja az 1916-os és az 1920-as évek eleji

datálást is. (Kelevéz 1997, 701–702.) A fólión található többi fogalmazvány vizsgálata alapján a 1916 és 1920 közötti keletkezést valószínűsítjük.

A két sor negatív önszemléletet tükröz, melyből lelki válsághelyzetre következtethetünk. A fa képzetéhez kapcsolódó mozgás- és haladásképtelenség állapota vonatkozhat arra a költői válságperiódusra is, melyet Babits az 1915–1916-os években átélt, s mely a fiatal költőgeneráció jelentkezése váltott ki benne. A *[Szállni!…]* és a *[Gyalog maholnap száll a múzsám…]* kezdetű versekben ezt a viszonyt Babits a repülés, illetve a repülésképtelenség motívumaival fejezi ki. Ugyanakkor a két sorban megjelenített önszemlélet éppúgy jellemezheti az 1919–1920-as évek lelkiállapotát is.

481.

Detektívhistória

Látod az autót – az autót az éjben?
Hat detektiv ül benne… jönnek értem…

Mikor ott guggoltam a kassza előtt, s jaj, hangtalan
gyémánthegyü fúró fúrt – s a lámpa sárga sáva mint arany

kard, a sötétben, a résben, kotort, kapart, keskenyen, élesen –
Látod az autót? most kanyarul, suhanva, kéjesen

az úthajlásnál – ránk vakít két tűzszeme az éjben –
Látod az autót? Itt van amitől féltem:

két fénycsápját löveli fehéren előre – nagyszerü ez!
Fenét félek már! Tudod, barátom, lassankint minden csak mozi lesz

Mikor ott guggoltam a kassza előtt s fúrt a masinám,
akkor is így volt már… modern csudák, peregve, simán,

tudod, a páncélszekrény, a rekeszes lámpa, a gép…
és aztán a ház maga, ablakok az éjben, ujj, de szép!

hat emelet, lifttel, beton fal, acélplafon –
benn rémlő bőrfotelek, leakasztott telefon:

mind, mind mozi csak – látod, itt van már – mit remegsz, fiam?
Mondom neked, elmegy mellettünk, elsuhan,

fénye fátylába vakulva – most! – úgy-e mondtam? – Láttad, amint
feszülten ült benn a hat, s a revolverét tapogatta mind:

ők félnek! – kacagj hát! – Mit remegsz? Jobb volna talán
a fronton? – Piszt! Most ott kanyarodnak a part falán –

Cím Ny: Háborús detektivhistória | NyV: Detektivhistória
4 Ny: fúrt s a lámpa
7 NyV: uthajlásnál
11 NyV: furt
12 Ny: peregve
15 Ny: betonfal,
19 NyV: ugy-e

Most – Zsupsz! – Ezt jól csináltuk, ugy-e? No fiam, kacagj!
Hm, urak, jól esik a fürdő? Minden mozi csak!

Veszély? Mi az?! Elmegy, elsuhan. – Jobb volna talán a fronton?
Ölik egymást, millió bolond! Mi gondod, és mi gondom?

[1917. január–1920. december]

Gépirat, megjelenés

Gépirat: **g** PIM V. 1612/12. A fólió rektóján gépiratos tisztázat autográf ceruzaírású címmel. Utólag ceruzával áthúzott aláírás: Babits Mihály. A fólió jobb sarkában autográf ceruzaírású lapszámozás: „15”. A gépirat a *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratának része.

Első megjelenés: *Nyugat* 13, 23–24. sz. (1920. dec.): 1078. – További megjelenések: NyV 28–29; V 277–278; ÖV 252.

Szövegváltozatok, szövegkritika

A versnek egy gépiratos változatát ismerjük. A **g** a *Nyugtalanság völgye* kéziratos mappájában maradt fenn, a címet Babits utólag ceruzával írta fel és hullámos vonallal aláhúzta. A címben az első *i* betű hosszúnak tűnik, de mivel Babits a verscímet minden ismert szövegváltozatban rövid *i*-vel írta, ezért valószínű, hogy az írásfolyamat során az ékezetet szándéka ellenére húzta el.

A nyomtatott szövegváltozatok a magánhangzó időtartamának jelölését és a központozást tekintve mutatnak csekély eltéréseket. Az ÖV 19. sorában a túl hosszú sor utolsó szavát a következő sorban jobbra zártan tördelték, de úgy, hogy emiatt nem keletkezett sorkihagyás. A következő sortól való elkülönítést szögletes zárójel jelzi. A verscím magánhangzó-hosszúságainak pontos meghatározása a verzál szedés miatt nehézségbe ütközik, mivel feltehetően a nyomdák betűkészletében nem volt verzál Í. Emiatt a kritikai kiadásban a cím meghatározásakor és a szövegeltérések megállapításakor a tartalomjegyzékek írásmódját vettük figyelembe.

Alapszövegünk az ÖV.

Előszöveg

g: PIM V. 1612.

Detektivhistoria

Látod az autót – az autót az éjben?
Hat detektiv ül benne… jönnek értem…

23 Ny: úgy-e?

Mikor ott guggoltam a kassza előtt, s jaj, hangtalan
gyémánthegyü furó furt – s a lámpa sárga sáva mint arany

kard, a sötétben, a résben, kotort, kapart, keskenyen, élesen –
Látod az autót? most kanyarul, suhanva, kéjesen

az u r[?] t hajlásnál – ránk vakit két tüzszeme az éjben –
Látod az autót? Itt van amitől féltem:

két fénycsápját löveli fehéren előre – nagyszerü ez!
Fenét félek már! Tudod, barátom, lassankint minden csak mozi lesz

Mikor ott guggoltam a kassza előtt s furt a masinám,
akkor is igy volt már... modern csudák, peregve, simán,

tudod, a páncélszekrény, a rekeszes lámpa, a gép...
és aztán a ház maga, ablakok az éjben, ujj, de szép!

hat emelet, lifttel, beton fal, acélplafon –
benn rémlő bőrfotelek, leakasztott telefon:

mind, mind mozi csak – látod, itt van már – mit remegsz, fiam?
Mondom neked, elmegy mellettünk, elsuhan,

fénye fátylába vakulva – most! – ugy-e mondtam? – Láttad, amint
feszülten ült benn a hat, s a revolverét tapogatta mind:

ők félnek! – kacagj hát! – Mit remegsz? Jobb volna talán
a fronton? – Piszt! Most ott kanyarodnak a part falán –

Most – Zsupsz! – Ezt jól csináltuk, ugy-e? No fiam, kacagj!
Hm, urak, jól esik a fürdő? Minden mozi csak!

Veszély? Mi az?! Elmegy, elsuhan. – Jobb volna talán a fronton?
Ölik egymást, millió bolond! Mi gondod, és mi gondom?

Babits Mihály.

Keletkezéstörténet

A versnek csak egy gépiratos tisztázata maradt fenn a *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratai között, melyet a kéziratkatalógus – feltehetően a 21–22. és a 26. sorokban olvasható utalások, valamint a vers első közlésének címadása *(Háborús detektivhistória)* miatt – a háború utolsó éveire, 1917–1918-ra datál. Mivel sem más kézirat, sem egyéb forrás nem áll rendelkezésünkre, ezért elképzelhető az is, hogy a vers csak később, esetleg a *Nyugat*ban való publikálása, 1920 decembere előtt keletkezhetett. A nyomdai kéziratkötegben található gépirat minden bizonnyal csak 1920-ban, a *Nyugtalanság völgye* kötet

anyagának összeállítása során keletkezett. Bodri Ferenc viszont a *Detektívhistória* keletkezésének hátterében Babitsnak *A gólyakalifa* című regény megfilmesítése kapcsán szerzett filmes tapasztalatait és „valamiféle kiábrándulás"-t sejt, a verset a Tanácsköztársaság bukása után a költőt ért hatósági zaklatások költői lenyomatának véli: „De Babitsnál utóbb (a filmcsinálással való közvetlen találkozás révén?) valamiféle kiábrándulás következhetett – sejtem –, így a *Detektívhistória* (Nyugat, 1920) inkább személyes tapasztalások és félelmek »önmegszólító« és filmnyelvi kifejezése lett, az előző hónapokban átélt rágalomhadjárat oldást ígérő paródiája a lüktető és »színes« sorok mögött, valamiféle önironikusan keserű („… akkor is így volt már … modern csudák, peregve, simán …), chaplini burleszkhumor." (Bodri 1987, 66.) Babits a Tanácsköztársaság idején vállalt közéleti szerepei miatt 1920. május 4-én kapta kézhez a lakásán megjelenő detektívtől az idézést a másnapi kihallgatásra, és május 5-én reggel hallgatták ki a Budapesti Rendőrfőkapitányságon. (Rónа 2014, 719–721.) A vers beszélője önmagát kasszafúró betörőként jeleníti meg, aki túljár az őt üldöző detektívek eszén. Lehetséges, bár nem bizonyítható, a vers ennek az életrajzi eseménynek a költői feldolgozása lenne.

Péter András a *Magyar Csillag*ban 1943-ban publikált *Babits szeme* című tanulmányában a *Detektívhistóriá*t az 1907–1908-ra datált *Mozgófénykép*pel, valamint a *Recitativ* kötet *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* című ciklus második szonettjével együtt, mely az ÖV-ben a *Detektívregény* címet kapta, „verssé-alakított moziélmény"-ként határozza meg. (Péter 1943, 152.) A *Detektívregény* esetében Babits Szabó Lőrincnek tett vallomásából tudható, hogy a vers élményhättere *A gólyakalifa* történetével rokon *Egy test, két lélek* című film megtekintése volt Dienes Pálékkal az Urániában. (Gál 1975a, 445–446.) A korai *Mozgófénykép* kapcsán ilyen pontos keletkezéstörténeti hátteret nem tudunk meghatározni, de a vers értelmezéstörténete során több olyan korabeli film is szóba került, melynek története bizonyos részleteiben hasonló a Babits-versben leírtakhoz. (Babits 2022, 370–374.) Elsőként Éder Zoltán hívta fel a figyelmet a *Mozgófénykép* és Arany János *A képmutogató* című versének párhuzamára (Éder 1966, 32.), az ő nyomán Rába György a Babits-verset „kritikai értelmű rájátszás"-nak minősíti, és megállapítja: „A magatartásforma teljesen azonos: Arany a vásárok ismert figurájának beszédhelyzetében, Babits a síkváltások fokozatosan megvilágosodó értelmében egy fejlődő eseménysor képeit – mai szóval – narrátorként magyarázza. A két vers bonyodalma és kifejlete rendkívül hasonló. Azonos a leányszöktetés, a szökevények üldözésének, a szerelmesek pusztulásának és a zord apa tragikus (lelki) bűnhődésének motívuma." (Rába 1981, 161.) A két vers intertextuális viszonyának elemzését Füzi Izabella a „versbeszédből kiolvasott antropomorfizált figurák szerinti strukturálás" szempontjából gondolja tovább. (Füzi 2016, 12.) Ez alapján elképzelhető az is, hogy nem csupán egy vagy több konkrétan meghatározható filmélmény áll a *Mozgófénykép* keletkezésének hátterében, hanem irodalmi élmény is, amennyiben a verset az Arany-ballada egyes részleteinek Babits korabeli hajszafilm-szüzsére való átirataként olvassuk. Ugyanakkor a *Mozgófénykép* és a korai magyar mozi kapcsolatát mélyrehatóan elemző Füzi Izabella megjegyzi: „Babits verse azonban nem pusztán egy konkrét filmalkotásnak irodalmi leírásaként lehet érdekes a magyar mozitörténet szempontjából, hanem úgy is, mint egy történeti olvasata a meglehetősen hiányosan fennmaradt korai filmes tapasztalatnak. Bár a ma ismert, a leányszöktetést és az autós üldözést kombináló korai filmek mind a komikus műfajhoz tartoznak, nem szeretném kizárni annak a lehetőségét, hogy lehetett ilyen film, melyben az üldözés (akárcsak a lincselési filmekben) tragikus fordulatot vesz. Mindazonáltal

a versbeli film cselekményének néhány pontja, de leginkább a versből kiolvasható narrációs technikája megkérdőjelez a korai mozival kapcsolatos […] számos elképzelést, vagy másképpen fogalmazva: a film versbeli olvasata számos eljárásában a klasszikus narratíva paradigmáját és fikciós működésmódját előlegezi." (Füzi 2016, 32.) A *Detektívhistória* újdonsága nem elsősorban a filmes paradigmához viszonyítva emelhető ki, hanem a *Nyugtalanság völgye* poétikai koncepciójának összefüggésében ragadható meg.

Mindazonáltal hasonló a helyzet a *Detektívhistória*val is, mint a *Mozgófénykép*pel. A versben megjelenített gengszterfilmekből ismert üldözéses jelenetek részletei körvonalazódnak a *Mozgófénykép* beszédmódjához hasonló dialogikus formában, azonban a megszólított másik nem jut szóhoz. A versbeszélő egy kasszafúró tolvaj, aki mondandóját a „fiam"-ként, illetve „barátom"-ként aposztrofált másikhoz intézi, és a mozit egyfajta lételméleti párhuzamként említi a valóság olyan megragadására vonatkoztatva, melyből minden kétségbeejtő nehézség ellenére, úgy, ahogy a mozifilmekben, meg lehet menekülni. Ha filmes előzményét szeretnénk meghatározni a versnek, akkor az olyan gengszterfilmek között kell keresnünk, amelyekben a fő- és gyakran címszereplő az őt üldöző detektívek elől sikeresen menekülő bűnöző. A vers keletkezésének idején is több ilyen tematikájú némafilm volt forgalomban, többek között az 1913 és 1914-ben öt részben megjelent *Fantômas,* valamint az 1917-ben készült *Fred Roll.* A *Detektívhistória* értelmezéstörténete azonban jóval kevésbé termékeny, mint a *Mozgófénykép*é, eddig nem történt kísérlet a vers keletkezéstörténeti hátterét adó filmélmény pontos meghatározására, s maga Babits sem nyilatkozott erről. Ugyanakkor tudható, hogy a költő nemcsak a mozit szerette, hanem kikapcsolódásként rendszeresen detektívtörténeteket is olvasott.

Babits *A gólyakalifá*t ért bírálatra (miszerint szenzációhajhász, az olvasóközönség ízlését és elvárásait kiszolgáló mű) írt válaszában kifejti a detektívregény és általában a ponyva irodalomtörténeti jelentőségét is: „Homérosz a népé volt mielőtt a filológusoké lett volna, Shakespeare a londoni suburb publikumáé, mielőtt a német esztétika lefoglalta. Talán nem túlzás, hogy minden nagy irodalmi műfaj a ponyváról indul el s gyakran évszázak múlva ér a tudósok asztalaira. A kritika rövidlátása és lassúsága ezek fölismerésében igazán megdöbbentő. A nép, melynek lelkéből fakadtak, fölismeri rögtön. Ha van ma készülő nagy műfaj, hasonlatos régi korok eposzaihoz, a detektívregény az. A mai nemzetek nagy problémája a fegyelem kérdése, az államhatalom és az anarchia, a rend és a szabadság veszélyeinek problémája – amelyeket ez a háború rettenetes rendjével és a modern anarkizmus tehetetlen korlátlanságával iszonyú képekben illusztrál – a kaland és az egyén lehetőségeinek korlátai egy rettenetesen uniformizált társadalomban, a lázadás és a zsarnokság, és éppen ez a probléma, ez az ellentét adja meg a detektívregények témáját. Azért jött oly mélyről, azért oly érdekes. S ha van műfaj ma, amely igazi, a nép lelkétől lelkezett, a nép fantáziájának kedves hősöket tud teremteni (a Rend vagy a Szabadság hőseit), az is a detektívregény. (Persze nem egyes silány detektivregényeket védelmezek, hanem magát a műfajt, mely a ponyva erős, szabad levegőjén érleli talán már a Formát egy jövendő Homérosz számára.)" (Babits 1917, 409.) Ez a műfajszemlélet magyarázhatja a *Detektívhistória*ban a gengszterfilmes szüzsé megjelenítését, valamint a valóságos élettel szembeállított mozi fikciójának lételméleti rangját.

Szabó Lőrinc *Kisnaplój*a több alkalommal is említi a mozilátogatásokat, ezekből megállapítható, hogy legtöbbször az Est és a Corso mozikat, valamint az Urániát és a Mozgókép-Otthont látogatták. A mozik korabeli programjában számtalan detektívfilm is szerepel, melyek ihletői lehettek a Babits-versnek, de az sem elképzelhetetlen, hogy – ahogy

azt Bodri feltételezi – saját 1920-as élethelyzetének költői kifejezésére maga találta ki a versben felvillantott detektívtörténet részleteit. A versbeli másik lírai én általi „fiam"-, illetve „barátom"-ként történő megszólítása olyan beszédhelyzetet alakít ki, mely megfeleltethető Babits és Komjáthy Aladár viszonyának, akihez már 1912-ben *A „Fiamhoz"* címen ír verset. A *Detektívhistória* megjelenésének időszakában szoros barátság kötötte Szabó Lőrinchez is, akivel ekkor a Reviczky utcai lakásában együtt is lakott.

A keletkezéstörténet szempontjából is érdemes a *Detektívhistóriát* a *Nyugtalanság völgye* kötet poétikai koncepciójának összefüggésében olvasni. A vers ugyanis illeszkedik az *Előszó*ban meghirdetett költői egyszerűség programjához, hiányos mondatai az élőbeszéd érzelmileg fűtött, zaklatott modalitását idézik meg, a vers dikciója a hagyományos líranyelvet a prózaiság és az epikusság felé mozdítja ki: „A *Detektívhistória* Babits azon kísérletező jellegű költeményei közé sorolható, melyek különféleképpen ötvözik a líra és az epika hagyományos és újabb kifejezésformáit, miközben nemegyszer témájukban is szokatlanok. Jelen esetben egy olyan szöveggel van dolgunk, mely irodalmi vagy filmes elbeszélésbe kívánkozó témát bont ki egy némileg szabálytalannak tetsző lírai szövegkonstrukció keretében. Keverednek tehát benne az epikusság és a líraiság formai, tematikus és poétikai mutatói, ami a recepcióban a cselekményesség és szubjektivitás kevert hatásegyüttesében nyilvánul meg." (Benyovszky 2011, 65.) A *Detektívhistória* a kötet több verséhez hasonlóan intratextuális utalásaival felidézi Babits korábbi költészetét, a versvilág tárgyi elemei, mindenekelőtt az automobil, a versben megjelenített vagy fiktív filmszüzsé részletei (a halállal végződő üldözés, az automobillal a vízbe esés) mindenekelőtt a *Mozgófénykép*et idézik meg, ha viszont a *Detektívhistória* egyes részleteit „verssé szerkesztett ekphrázis"-ként (Benyovszky 2011, 63.) olvassuk, akkor a gengsztertörténet leírása a *Detektívregény*hez kapcsolja a verset.

482.

Arany

Mélán ültük még az iskolát,
S ittuk már a lelked italát
Tejnek, mint a jó bor elejét:
Oh, csak most érezzük erejét!
Lelked íze lelkünkön maradt
S lelkesebb a lelkünk általad.

Oh, most hull a test és hull a vér, –
Addig élünk, míg a lélek él!

[1917. február 16.–1917. február 25.]

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/687/1. A fóliós papír 2. fóliójának verzóján ceruzaírású fogalmazvány, aláírás: Babits. Az 1. és 2. fólió rektóján Karinthy Frigyes Babitshoz írott 1917. febr. 16-i levele.

Gépirat: **g** OSZK Fond III/1700/10. A fólió rektóján gépírású tisztázat, aláírás: Babits Mihály. A rektón kék irónnal Babits autográf rájegyzése: „Borsszem Jankó". A rektó bal sarkában Török Sophie datálása: „917." A jobb sarok közelében ceruzaírású kérdőjel.

Első megjelenés: *Borsszem Jankó*, 1917. febr. 25., 2.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A versnek egy kézirata, egy gépirata és egy nyomtatott változata ismert. A **k** alig tartalmaz javítást, viszont az íráskép alapján, illetve a fólión található levél miatt fogalmazványnak tekinthetjük. A **k** 3. sora végének alsó részében egy vonás látható, mely azonban vízszintes, és az elhelyezkedése is hasonló, mint a 7. sor végén található gondolatjelé, ezért a 3. sort záró írásjelet is gondolatjelként írtuk át. A hat- és a kétsoros szakaszokat egy rövid vízszintes vonallal választja el. A **g** a sorkezdő szavak nagy- vagy kisbetűs, valamint az „ó"/Oh indulatszó írásmódjában tér el a nyomtatott változattól. Babits a **g**-n az 5. sorban az „íze" szó első magánhangzójának hiányzó ékezetét ceruzával pótolta. Ugyanezt nem teszi meg a 8. sorban a „mig" szó esetében.

Alapszövegünk a *Borsszem Jankó*ban közölt szövegváltozat.

Előszövegek

k: OSZK Fond III/687/2.

Arany	**g**: ARANY.
Mélán ültük még az iskolát	**g**: iskolát,
s ittuk már a lelked italát tejnek, m int a jóbor elejét – Ó csak most érezzük erejét lelked ize lelkünkön maradt s lelkesebb a lelkünk általad.	**g**: mint **g**: jó bor **g**: elejét: **g**: ó **g**: erejét! **g**: Lelked **g**: i í ze **g**: á t l talad.
Ó most hull a test és hull a vér – addig élünk míg a lélek él!	**g**: mig
Babits	**g**: Babits Mihály.

g: OSZK Fond III/1700/10.

ARANY.	**k**: Arany
Mélán ültük még az iskolát,	**k**: iskolát
s ittuk már a lelked italát tejnek, mint a jó bor elejét: ó csak most érezzük erejét! Lelked i í ze lelkünkön maradt s lelkesebb a lelkünk á t l talad.	**k**: m int **k**: jóbor **k**: elejét – **k**: Ó **k**: erejét **k**: lelked **k**: ize **k**: általad.
Ó most hull a test és hull a vér – addig élünk mig a lélek él!	**k**: míg
Babits Mihály.	**k**: Babits

Keletkezéstörténet

1917-ben Arany János születésének centenáriuma alkalmából Babits több írást is közölt különböző lapokban. 1917. január 12-én Lyka Károly kérte levélben, hogy küldjön írást az *Új Idők* centenáriumi Arany-számába (Babits 2011a, 27.), majd nem sokkal a megjelenés előtt, február 17-én Balla Ignác sürgeti Babitsot, hogy február 19-ig küldje ígért munkáját. (Babits 2011a, 45–46.) *Centenárium* címmel az *Új Idők* február 25-i száma közölte Babits esszéjét. A *Nyugat* március 1-i Arany-száma (ugyanaz, melyben eredetileg a *Fortissimo* is megjelent) Babits korábbi szakdolgozatának egy részét közli *Arany életéből* címmel, *Apró részlet egy biográfiai kísérletből* alcímmel. 1917 februárjában kelt levelében Hatvany Lajos is kéri a költőt, hogy küldjön írást a *Pesti Napló* Arany-számába (Babits 2011a, 51.),

ezt azonban Babits egy másik lap (vélhetően az *Új Idők*) számára ígért írásra hivatkozva elhárítja. (Babits 2011a, 51–52.)

Az *Arany* című, *Borsszem Jankó*ban megjelent alkalmi vers feltehetően rövid időn belül keletkezett, ceruzaírású fogalmazványa ugyanis egy Karinthy Frigyestől kapott, 1917. február 16-i datálású levél fóliójának verzóján található. A vers tisztázatát Babits legépelte, s valószínűleg ebben a formátumban küldte el a szatirikus lap szerkesztőségébe, erről tanúskodik a gépirat rektóján olvasható, Babitstól származó autográf rájegyzés: „Borsszem Jankó". A közkedvelt vicclap szintén a február 25-én megjelent lapszámát szentelte Arany emlékének, s szemben a lap alapkarakterével, nem kizárólag humoros írásokat publikáltak. A közölt szövegek egy része ugyanis Arany költői nagysága előtt tisztelgő rövid prózarészlet vagy vers, de a címlap is jelzi a centenáriumi megemlékezést is meghatározó történelmi kontextust: a világháborút, a nyitó oldalon ugyanis egy sérült katona áll Arany Nemzeti Múzeumnál található szobra előtt. Babits verse tehát beleillik a lapszám tematikájába és hangulatába is.

Babits számára a magyar irodalomtörténetből a legmeghatározóbb Arany János életműve volt. A magyar költészettel ismerkedve már a középiskolában a legnagyobb hatást Arany tette rá, másodikos gimnazistaként a *Toldi szerelme* hatására ugyanabban a versformában eposzt kezdett írni, az iskolai önképzőköri üléseken többször is szavalta Arany verseit. Az egyetemen az 1903/1904-es tanév első félévében Beöthy Zsoltnál *Arany János eposza,* valamint *A magyar irodalom Petőfi és Arany korában* címmel hallgatott előadást. Egyetemi szakdolgozatát is Arany költészetéből írta *Arany János az 1877. év második felében* címmel, mely a William James amerikai filozófus elméletére alapozott pszicho-filológiai módszerrel megírt életrajz volt. Babits szakdolgozatában az *Őszikék* ciklus verseinek keletkezési idejét, a címben jelölt féléves időperiódust dolgozta fel. Ezzel párhuzamosan, ennek a filológiai munkának a filozófiai hátterét adó *Arany, mint arisztokrata* című értekezésen is dolgozott, melyben Aranyt arisztokratikus gondolkodású, érzékeny, modern szerzőként mutatja be. Aranyról alkotott képének ezek az alapelemei későbbi írásaiban is visszaköszönnek. Babits 1905. május 26-án szakvizsgázott magyarból, latinból és görögből, szakdolgozatát Négyesy László kitűnőre minősítette. Négyesyvel 1906 decemberében történt levélváltásából sejthető: Babits azt tervezte, hogy a kibővített szakdolgozatát doktori értekezésként benyújtja (Babits 1998, 313.), ez azonban végül nem történt meg.

A pályakezdő Babits Arany több versét is lefordította idegen nyelvre, a *Buda halála* egy versszakát és az *V. László*ból hat strófáját angolra, a *Keveháza* elejét pedig görögre, 2019-ben került a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményébe a *Temetőben* című Arany-vers fordításának kézirata. (Kelevéz 2021b, 175.) Arany költői hatása a pályakezdő Babits költészetén is kimutatható. Rába György például a *Régi szállodá*ban a *Hídavatás,* a *Mozgófénykép*ben *A kép-mutogató,* a *Hadjárat a Semmibe*nen a *Bolond Istók* hatását mutatja ki. (Rába 1981, 133; 162; 427.)

Az Aranyhoz való viszony egy ideig, személyes megismerkedésük előtt meghatározta Babits és Ady viszonyát is. Az induló magyar irodalmi modernség hagyományválasztásában ugyanis szembekerült egymással Petőfi és Arany alakja. Ady Aranyt mint a népnemzeti tradicionalizmus legtöbbre értékelt költőjét 1906-ban „a kádenciázó magyar falusi nótárius fejlett típusának" minősítette. (Ady 1968, 106.) A Holnap Társaság „alapszabályozási gyűlésén" zajlott Ady és Juhász Gyula között egy vita, melynek a tétje az volt, hogy eldöntsék, ki az „igazabb költő": Arany vagy Petőfi. Emőd Tamás vissza-

emlékezése szerint: „[A]z asztalfőn ülő Ady és a vele szemben ülő Juhász között vita kerekedett afölött, hogy ki volt az igazabb költő, Petőfi Sándor vagy Arany János? Ady Petőfi mellett érvelt, Juhász Aranyért hadaskodott. Az ingerült vitát Juhász ezzel vágta ketté: – Petőfi úr volt, Arany János paraszt volt! Ady Endre úr, Juhász Gyula paraszt! Alászolgálja! Azzal felugrott, elrohant, az ajtót bevágta maga után, csak úgy döngött…" (Kovalovszky é.n., 179.) Ady 1910-ben a *Renaissance* című folyóiratban jelenteti meg *Petőfi nem alkuszik* című esszéjét, melyre válaszként a *Nyugat* közölte Babits *Petőfi és Arany* című írását, melynek nevezetes formulája szerint „Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában." (Babits 1910b, 1586–1587.) Babitsnak ez az írása tulajdonképpen egy páros recenzió Hartmann János Petőfi-könyvéről és Arany János Pap Károly által kiadott, korábban elveszettnek hitt irodalomtörténetéről. Babits szintén szembeállítja egymással Petőfit és Aranyt, s ahogy a fentebb idézett formula is mutatja, Aranyról fest pozitívabb képet, érzékeny és lényegében modern költőnek és kritikusnak tartja: „Ez a nyárspolgár-költő, amint gyakorlatában megelőzte a legmodernebb naturalista és l'art pour l'art-os irányokat, úgy elméletében többszörösen megelőzte Taine-t, először módszerben, alkalmazva a milieu- és race-elméletet írói arcképeiben és Zrinyi és Tassoban; azután az eszményítés elméletében, megírva a Vojtinát hat évvel a Taine híres előadásai előtt de l'Idéal dans l'Art (1867.), amelyekben nincs több, mint a Vojtinában." (Babits 1910b, 1587.) Petőfi kapcsán negatív kontextusban említi Ady követőit is, ami miatt írását kortársai Ady-ellenesnek ítélték. Ezt megelőzően ugyanebben az évben a *Nyugat* első számában jelent meg ugyanis *Arany Jánoshoz* című szonettje, melyet Ady is saját személye ellen írt költeménynek gondolt. (Ady és Babits kapcsolattörténetének összefoglalását lásd *[A szives ház elmaradt…]* kezdetű vers keletkezéstörténeti jegyzetében.)

A vers rövidsége ellenére az Arany–Babits kapcsolattörténet két meghatározó mozzanatát emeli ki: egyrészt a klasszikus költői életművel való gimnáziumi megismerkedés alapélményét, másrészt a saját életművére gyakorolt hatástörténeti összefüggést. Az iskolai emlékek megidézése („ittuk már a lelked italát") implicite Aranyt mint tanárt szólítja meg, mely gyakori ábrázolása a költőnek, Babits *Arany Jánoshoz* című szonettjében is „hunyt mesterünk"-ként szólítja meg költőelődjét, de például a *Borsszem Jankó* Arany-számának egy másik verse, a fiatal Zilahy Lajos *Bús magyar mesék…* című szonettje is „Ébredj Mesterünk!" megszólítással fordul Aranyhoz. Ezen kívül a háborús kontextus is megjelenik Babits versében, a kétsoros záró szakasz egyértelműen erre utal: „Ó most hull a test és hull a vér, / addig élünk míg a lélek él!" A háború kapcsán Babitsot foglalkoztatta a test és a lélek halála. Az OSZK Fond III/1969. 80. fólió verzóján egy nem versnek szánt feljegyzés olvasható, mely hasonló témát fejteget, mint az *Arany* című vers zárlata: „a lelket elpusztítja a halál, / de a testet rendesen / meghagyja formájában = / a csatatéren azt sem. / Kettős halál = léleké és testé." A rövid gondolatmenet talányossága abban rejlik, hogy eszerint nem a lélek, hanem a test őrizné meg formáját a halál után, de a háború az, mely a testet és a lelket is egyaránt elpusztítja.

Az *Arany* című vers záró sorai nemcsak a háborúra vonatkoztathatók, hanem az Arany nevével fémjelzett költői hagyomány folytatására is, ezért felidézheti még Babits egykori egyetemi tanára, Beöthy Zsolt a nemzeti léleknek a nemzeti irodalomban való továbbéléséről kifejtett gondolatait. Beöthy a Kisfaludy Társaság 1908 februárjában tartott ülésének elnöki beszédében fogalmazza meg a következőket: „Zrínyi is, Csokonai is, Vörösmarty is, Petőfi is, Arany is a maguk korának gyermekei voltak, s dicsőségük, hogy

halhatatlan szavakban tolmácsolták koruk szellemét. De a mint egymás kezét fogják: egy érzés, egy lélek lüktet végig rajtok, magyar nemzedékeken, magyar századokon. Lüktet, előre és fölfelé vonva őket s vonva velők és általok a milliókat, kik e lélekben közösek. A magyar költészet addig fog tartani, míg ez a láncz meg nem szakad. Nem addig, a míg magyarul verselni fognak, hanem a míg ez a költészet az lesz, a mit mindenkor értettek s ma is értünk alatta: a magyar lélek tolmácsa." (Beöthy 1908, 7.)

483.

[Hát a haza az az elvont lény…]

Hát a haza az az elvont lény a
Szörnyeteg amely
Gyermekeit eszi?

[1917. február 23. után]

Kézirat

k OSZK Fond III/1827/184. 2 fóliós papír 2. fóliójának verzóján ceruzaírású fogalmazvány, aláírás nélkül. Az 1. és a 2. fólió rektóján Vajda Géza Babitshoz írt 1917. február 23-i levele, a verzón még az *[a pázsitos tér…]* kezdetű fogalmazvány olvasható.

Szövegkritika

A fogalmazvány első sorában „az elvont lény” szókapcsolatot a sor fölé szúrta be Babits. A beszúrás helyét vonallal jelölte.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1827/184.

[Cím nélkül]

Hát a haza az az elvont lény a
Szörnyeteg amely
Gyermekeit eszi?

Keletkezéstörténet

A fogalmazványt a *Fortissimo* keletkezésének idején jegyezhette le Babits, a két szöveg érzelmi háttere azonos, de – túl a kidolgozottság fokán – retorikailag, motivikusan és tartalmilag is jelentősen különböznek egymástól. Az élményháttér ez esetben is a háborús pusztítással való szembesülés, az ebből fakadó érzelmi megrendülés és indulat. A *[Hát a haza az az elvont lény…]* kezdetű fogalmazvány egyetlen kérdés, mely a haza fogalmának meghatározására irányul, de nincs megjelölve a kérdés címzettje, így a kérdező/versbeszélő szerephelyzete is meghatározatlan. A fogalmazvány 2–3. sora a görög mitológiára utal, Kronosz istenre, aki hatalmának elvesztésétől való félelmében megette saját gyermekeit. Elképzelhető azonban az is, hogy a rövid fogalmazvány életrajzi és élményháttere már a *Fortissimo* megjelenése utáni botrány keltette indulat, és így nem közvetlenül a háborúra, hanem a költőt a hatalom részéről ért támadásra utal. A fogalmazványt Vajda Géza 1917. február 23-ra datált levelének (Babits 2011a, 47–48.) üresen

maradt felének bal felső sarkába jegyezte le Babits, a fólión jól láthatóan volt elég hely, tehát a versszerű sortörés szándékolt, bár a sorok szótagszáma eltérő (10, 5 és 6), ritmikailag egységesen trochaikus lejtésűek.

484.

[a pázsitos tér…]

a pázsitos tér
a két harcvonal
közt

[1917. február 23. után]

Kézirat

k OSZK Fond III/1827/184. 2 fóliós papír 2. fóliójának verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. Az 1. és a 2. fólió rektóján Vajda Géza Babitshoz írt 1917. február 23-i levele, a verzón még a *[Hát a haza az az elvont lény…]* kezdetű fogalmazvány olvasható.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

[a pázsitos tér…] kezdetű rövid fogalmazvány, hasonlóan az ugyanezen a fólión felette olvasható *[Hát a haza az az elvont lény…]* kezdetű fogalmazványhoz, egy versötlet lehet, egy Babits fantáziájába bevillant kép lejegyzése, mely valószínűleg kidolgozva az érintetlenséget sugalló természetet és a pusztító háborút állította volna szembe egymással. A sortörések, valamint a jambikus lejtés is azt erősíti, hogy verskezdeményről lehet szó, melyet azonban később Babits nem dolgozott ki, nem építette be elkészült versébe. Az 1. és a 2. fólió rektóján Vajda Géza Babitshoz írt, 1917. február 23-i levele található (Babits 2011a, 47–48.), ez alapján a fogalmazvány a levél datálását követően keletkezett.

485.

[A szives ház elmaradt…]

A szives ház elmaradt
Szoba melegsége
gazda szava elmaradt
gazda szivessége
Tejes a köd, gyér a fény
csillog a hó gyönyörén
morzsa dér a hó szinén
csupa gyémántbánya
Hó fölött és hold alatt
mivelünk vigan szaladt
Ady Bandi szánja

Szerte tél a villasort
pántlikázta hóval
fenn az égen olvadt hold
csuszott a szánkóval
Nincsenek most kerekek
Jó ma itt kinn, gyerekek,
vesszenek a melegek
Emlékszel-e régen?
Emlegettünk multakat
régi szánkás utakat
falusi vidéken

Hej ma ez a széles ut
Baranya meg Tolna
érzed-e a háborut
mintha nem is volna
(Pedig az van háboru
és a világ szomoru
és az Isten iszonyu
fenn a fagyos égben
– Ó jaj hány van akinek
jobb lenne – mert nem lehet –
szoba melegségben.)

Ó jaj hány van aki vész –
iszonyún az éjben
Míg a holdfény mintha méz
olvadozna téjben
És az utca nyilt Szezám
Béke-simán száll a szán
Béke van itt igazán
E havas világba
Hó fölött és hold alatt
két poéta így szaladt
Ady szánkójában

[1917. február]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: $\mathbf{k}_1$ MTA Ms 4699/24. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazványrészletek aláírás nélkül. A rektón a *[Hát verseket…]* fogalmazványrészlete, valamint lakcímek: „Fogarasi Rökk Szilárd u. 18." és „Gagyhy Dénes Bakács u. 5."; $\mathbf{k}_2$ OSZK Fond III/1969/52. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazványrészlet aláírás nélkül. A rektón Gács Demeternek, a *Borsszem Jankó* munkatársa névjegyének nyomtatott szövege és Babits ceruzaírású feljegyzése. Feltehetőleg a Balaton kávéházban sorra kerülő találkozó adatait írja le, minden bizonnyal az Arany-évforduló kapcsán a lapban publikált vers okán találkoztak; $\mathbf{k}_3$ MTA Ms 10.506/39a. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A verzón a *Fortissimo* fogalmazványrészlete. A rektó alján Babits megjegyzése: „világ".

Első megjelenés: *Tiszatáj* 27, 11. sz. (1973): 69.

Szövegkritika

A vers kéziratvariánsainak keletkezési sorrendjét egyéb forrásból nem ismerjük, ezért azt a szöveg készültségi foka szerint határoztuk meg, és módosítottuk a kéziratkatalógus sorrendjét. A kéziratokon a kis- és nagybetűk írásmódja következetlen, Babits láthatóan nem ügyelt a nagy kezdőbetűkre és az ékezetek pontos írására sem, gyakran csak egyenes vonalat húzott az *ö* és *ü* betűk fölé, függetlenül attól, hogy rövid vagy hosszú magánhangzó szerepel-e az adott helyen. Babitsra egyébként is jellemző, hogy a nagy kezdőbetűket úgy formázza meg, hogy a kisbetűt nagyobbra rajzolja. Az átírások betűhűen követik a kéziratokat, de a személynevet a fentebbi okból nagy kezdőbetűvel írjuk. A $\mathbf{k}_1$ a vers első strófájának variánsát és egy később kihagyott versszakot tartalmaz, melyből csak „az Isten iszonyu" szintagmát vette át Babits a későbbi szövegváltozatba.

A $\mathbf{k}_1$ első versszakában a „Tejes a köd” kezdetű beszúrt sor vége a fólió sérülése miatt hiányzik, csak az első betűje olvasható, a későbbi variánsok alapján a szóalak olvasata: f[ény]. A fólión az első és a második szakasz között nagyobb üres hely található, mely feltehetően azt jelzi, hogy a két szakasz közé Babits más versszakokat szeretett volna még írni. A második szakasz ezért nem fér ki teljesen a lap aljára, a 9–11. sorait a 6–8. sorok mellé jobbra jegyzi le. Különösen az első szakasz ráírással történt javításai, a minden bizonnyal a törlés szándékát jelző zárójelezései, a 4. és 5. sorok közé beszúrt, kapcsos zárójellel ellátott két sor jelzik, hogy a kézirat a keletkezés első fázisát képviseli. Mivel az első sorban zárójelbe tett szövegrész fölé beszúrja a később véglegesített variánst, ezért a zárójeleket ebben a szövegváltozatban törlésként értelmeztük. A $\mathbf{k}_1$ második versszaka két sorának („csak az Isten szigoru / csak az Isten iszonyu”) variációja a $\mathbf{k}_3$ harmadik versszakába kerül be („és a világ szomoru / és az Isten iszonyu”).

A $\mathbf{k}_2$ a vers 27–33. sorainak a $\mathbf{k}_3$-hoz képest némi szövegeltérést mutató és kevés javítást tartalmazó változata.

A $\mathbf{k}_3$ a legteljesebb szövegváltozat, négy tizenegy soros versszakból áll, de ez is több javítást, időnként nehezen értelmezhető műveleti jelzést tartalmaz. Az 5. sor zárójelbe tétele feltehetően ezen a helyen törlést jelöl, mivel három sorral lejjebb a sor módosult változatban megismétlődik. Elképzelhető, hogy a versrészek több különálló fogalmazványát egyesítette ebben a kéziratban Babits, vagy – mivel a $\mathbf{k}_1$-ben ez a sor nem szerepel – esetleg az eredetileg tisztázatnak szánt $\mathbf{k}_3$-ban szúrta be, s a szöveg elolvasásakor szembesült azzal, hogy a 8. sorban majdnem ugyanez szerepel, ezért jelölte az 5. sorban zárójellel a törlést, míg a 8. sort bekarikázta, hogy ezzel jelezze: ezt kívánja megtartani. A 2. versszak 5–11. sorai felett halvány áthúzás látható, mely Babits törlési szándékára utalhat, nem ismerjük viszont a törölni kívánt rész javítását, és maga a ceruzajel is olyan vékony és halvány, hogy eldönthetetlen, hogy valóban a törlés szándékára utal-e, emiatt ezt nem vettük figyelembe. A 13. sor elején szórendcserét hajt végre, mivel az eredetileg lejegyzett „Tél” szót láthatólag nagy kezdőbetűvel írta, azért a szórendcserével első helyre került „Szerte” szóalakot a főszövegben mi is nagy kezdőbetűvel közöljük, és a „tél” szóalakot kiskezdőbetűsre módosítottuk. A vers 25. és 36. soraiban törlés nélküli variáció található. Első esetben az „érzed-e” variánst emeltük a főszövegbe, mert ezáltal erősebbé válik a vers dialogikussága. Második esetben a lehetséges variánsként utóbb beszúrt „Míg” kötőszó mellett a döntöttünk.

A $\mathbf{k}_3$ utolsó sora után mintha berekesztő zárójelet írt volna Babits, de a strófában nem találunk nyitó zárójelet úgy, mint az előzőben. Feltehető, hogy ezzel a jellel inkább a sorban található törlést és az alá beszúrt javítást kívánta kiemelni egy későbbi tisztázat számára, ezért ezt a jelet az átírás folyamán nem vettük figyelembe. Mivel a $\mathbf{k}_3$-ban is rendkívül következetlen a sorkezdő szavak nagy- és kisbetűs írása, a mondatzáró írásjelek közül csak a 19. sorban található kérdőjelet teszi ki Babits, ezeket a főszövegben sem pótoltuk, a főszöveg az alapszöveg betűhű átirata. A vers 1973-as közlésekor Gál István *Ady Endre szánján* címmel közölte a verset. Mivel egyetlen általunk ismert kéziraton sem szem szerepel cím, ezért ezt a szövegkiadói gyakorlatot nem folytatjuk, hanem – ahogy Melczer Tibor az *Aki a kékes égbe néz* című kötetben – az első sort emeljük címmé.

Alapszövegünk a $\mathbf{k}_3$.

Előszövegek

k₁: MTA Ms 4699/24.

[Cím nélkül]

A vendégzug A szives ház elmaradt
szoba melegsége
gazda szava
gazda szivessége
Tej es a köd, gyér a f[...]
csillog a hó gyönyörü
(Csupa) gyémántbánya
(És velünk símán) szaladt
Hó fölött és hold alatt
Ady Bandi szánja

Ady Bandit szeretem
s öreg gyermekségét
e világot szeretem
s ezer ékességét
ó talán mindenki már
jó lesz és magába száll
talán császár és király
kívánnák már végét:
csak az Isten szigoru
csak az Isten iszonyu
az nem akar békét

k₂: OSZK Fond III/1969/52.

[Cím nélkül]

(S mégis az van: háboru
és a világ szomoru
és az Isten iszonyu
odafenn fenn a fagyos az égben
Ójaj! hány van akinek
jó lenne – mert nem lehet
szoba – melegségben?)

k₃: MTA Ms 10.506/39a.

[Cím nélkül]

A szives ház elmaradt
Szoba melegsége
gazda szava elmaradt
gazda szivessége
Morzsa dér az ut kövén
Tejes a köd, gyér a fény
csillog a hó gyönyörén
morzsa dér a hó szinén
csupa gyémántbánya
Hó fölött és hold alatt
mivelünk vigan szaladt
Ady Bandi szánja

[Tél a] ∫ [szerte] villasort
pántlikázta hóval
fenn az égen ho olvadt hold
csu szunk[?] szott a szánkóval
Nincsenek most kerekek
J ó ma itt kin, gyerekek,
vesszenek a mint a szobák, melegek
Emlékszel-e régen?
E l[?] m legettünk multakat
régi szánkás utakat
falusi vidéken

Hej ma ez a széles ut
Baranya meg Tolna
felejtjük a érzed-e a háborut
mintha nem is volna
(Pedig az van háboru
és a világ szomoru
és az Isten iszonyu
fenn a fagyos égben
– Ó jaj hány van akinek
jobb benn[?] lenne – mert nem lehet
szoba melegségben.)
Ez[?] legott[?] csak[?] háborut[?]

Ó jaj hány van aki vész –
iszonyún az éjben
De Míg a holdfény mintha méz ↔

olvadozna téjben
És az utca nyilt Szezám
Béke-S simán száll a szán
Béke van most[?] itt igazán
Ugy ahogy kiván[?]máma[?] E havas világba
E H ó fölött és hold alatt
két poéta így szaladt
Ady B. szánján szánkójában

Keletkezéstörténet

Az *[A szives ház elmaradt…]* kezdetű vers élményhátterét Basch Lóránt (Basch 1964, 82.) és Gál István (Gál 2003, 355.) is egy megtörtént Ady Endrével közös szánkóúthoz köti, de Basch ezt 1916–1917, míg Gál 1917–1918 telére teszi. Basch datálását erősíti, hogy a $\mathbf{k}_3$ verzóján a *Fortissimo* fogalmazványa olvasható, csakúgy, mint a $\mathbf{k}_2$ anyagi hordozója (Gács Demeter névjegykártyája) és a rá írt feljegyzések. A *Fortissimó*hoz közeli keletkezést valószínűsíti a vers 29–30. sorai is („és az Isten iszonyu / fenn a fagyos égben”), mely a *Fortissimó*hoz hasonló negatív istenképet mutat be. Basch azt is felveti, hogy a vers talán Fenyő Miksánál a Naphegyen tett látogatás után született, erre a szituációra utal a költemény első versszaka. Ha elfogadjuk Basch feltételezését, akkor a vers talán Babitsnak Adyékkal és Schöpflinékkel együtt Fenyő Miksánál 1917. január 29-én tett látogatásához köthető. (Rónа 2014, 209.)

A $\mathbf{k}_3$ fóliójának alsó szélén olvasható feljegyzés („világ”) miatt Melczer Tibor azt feltételezi, hogy a verset Babits a *Világ* című lapba szánta volna, de az a háborús cenzúra miatt nem jelenhetett meg. (Melczer 1985, 98.) Melczer feltételezésének valószínűségét gyengíti, hogy a „világ” láthatóan kis kezdőbetűvel van írva. A közlési szándék azért is kétségbe vonható, mivel a versnek nem ismerjük tisztázatát, s a $\mathbf{k}_3$ tekinthető a szövegkeletkezés általunk ismert utolsó fázisának. Noha a rendelkezésünkre álló fogalmazványok azt bizonyítják, hogy Babits feltehetően hosszabb ideig, több fázisban is dolgozott a versen, még a $\mathbf{k}_3$ is számtalan javítást, törlést, beszúrást, szócserét tartalmaz. Mindezek alapján az a legvalószínűbb, hogy a vers a Fenyőéknél tett látogatás után 1917 februárjában keletkezett, narratív keretét egy feltehetően megtörtént szánkóút adja, mely alkalmat adott Babits számára a költőtársához fűződő viszonyának megvallására is. Különösen a $\mathbf{k}_1$ a szöveggenezis későbbi fázisának tekinthető $\mathbf{k}_3$-ból végül kihagyott második szakaszának első két sora tekinthető személyes vallomásnak: „Ady Bandit szeretem / s öreg gyermekségét” A versben megjelenített szánkóút idilljét a világban dúló háború tudata ellenpontozza, az ennek kapcsán megfogalmazott erős indulatnak majd az ugyanekkor keletkező *Fortissimó*ban ad költői kifejezést Babits.

Az *[A szives ház elmaradt…]* kezdetű vers annak ellenére, hogy Babits nem publikálta, az Ady–Babits kapcsolattörténetnek fontos dokumentuma. Babits egy 1926-os visszaemlékezése szerint már 1904-ben a *Jövendő*ben megjelent versei után figyelt fel Adyra, ekkor levelet is írt neki (Babits levele ismeretlen), és felhívta Adyra barátai, Kosztolányi Dezső és Gábor Andor figyelmét is. (Rónа 2011, 207.) Szilasi Vilmosnak tett visszaemlékezése szerint 1906. január–februárban keletkezett *Páris* című verse Ady hatása alatt született. Erősebb intertextuális viszony figyelhető meg a hagyatékban maradt és még

Fogarason keletkezett *Kisiklani…* című versben, mely poétikailag főként a szóismétlések miatt rokonítható Ady költészetével, a 'sírni' főnévi igenév háromszori ismétlése az 1906-os *Sírni, sírni, sírni* című versét idézi meg, de amíg Ady költeményének szcenikáját egy gyászszertartás jelenetei adják, és ezen keresztül jelenítődik meg az elmúlás érzése, addig Babitsnál egy téli vonatút képei sejlenek fel.

Az *Új versek* kötet megjelenése után azonban Kosztolányinak válaszolva, Baján 1906. február 21–22-én kelt levelében Babits rendkívül negatívan nyilatkozik Ady költészetéről. *A Holnap* antológiában viszont már együtt szerepelnek. Babits első jelentős és komoly figyelmet kiváltó költői jelentkezése a Nagyváradon kiadott *A Holnap* antológiához kapcsolódik, ahol az ekkor már országosan ismert Ady mellett hat fiatal költő is megjelent. Babits Juhász Gyula kérésére küld verset az antológiába, de Révész Béla szerint maga Ady választotta a résztvevők közé Babitsot. (Rónа 2011, 427.) Az antológia megjelenése utáni kritikák elkedvetlenítették Babitsot. A *Nyugat*ban Kemény Simon írt elmarasztaló bírálatot a kötetről, melyhez azonban – szokatlan módon – a szerkesztő, Osvát Ernő fűzött megjegyzést, melyben kiemeli Babits tehetségét, majd levélben kéri, hogy küldje el számára összes verseit, ezt követően a lap 1908. november 16-i számában jelentek meg versei. *A Holnap* antológia ünnepélyes bemutatójára 1908. szeptember 27-én került sor, melyen azonban Babits nem vett részt, mivel ekkor még Fogarason volt középiskolai tanár. Babits és Ady kapcsolattörténetének első, Babits által Adyról írott, tehetségét és jelentőségét a modern költészetben elismerő, értelmező dokumentuma a *Nyugat* 1909-ben kiadott Ady-számban szereplő írás. Babits esszéjében így ír saját és Ady korabeli viszonyáról: „Adyt sosem utánoztam, Adyt személyesen nem ismerem, Adynak irányát nem vallom, mert egyáltalán semmi költői irányt nem vallok, Adyról teljesen elfogatlanul beszéltem." (Babits 1909, 568.) Személyesen csak 1911. augusztus elején találkoztak Adyval Hatvany Lajoséknál.

Ady és Babits két eltérő személyiség volt, és költészetük is jelentősen különbözik egymástól. Az első időszakban Ady féltékenyen tekintett fiatalabb költőtársára. A *Nyugat* 1910. évi első számában megjelent Babits-verseket, az *Arany Jánoshoz* és a *Szonettek* címűt saját maga elleni támadásnak vélte. Kelevéz Ágnes véleménye szerint, ha tudattalanul működött is Babitsban az Adytól való elhatárolódás szándéka, verseit valójában *A Holnap* antológia és a *Levelek Iris koszorújából* kötetének negatív kritikáira válaszként írta. Kelevéz ugyanis szövegszerű egyezéseket mutat ki Szilágyi Géza, Bródy Miksa és Bresztovszky Ernő bírálatai és Babits szonettjei között. (Kelevéz 1998b.) 1910. november 16-án viszont Adynak a *Renaissance*-ban közölt és önvallomásként értett Petőfi-portréjára *(Petőfi nem alkuszik)* válaszként a *Nyugat* közli Babits *Petőfi és Ady* című írását, melyet a kortársak Adyhoz való viszonyáról szóló vallomásként olvastak, de Adynak a *Nyugat* 1911. január 1-i számában közölt, Arany János *Buda halálá*ról megfogalmazott negatív véleményét is a lap körében Babits ellen irányuló írásnak vélték. „Ady Arany czikke nem éppen sikerült dolog s nem kell túlkomolyan venni" – írta Fenyő Miksa 1911. február 12-én Babitsnak attól tartva, hogy ő esetleg magára vonatkoztatja Ady Arany-bírálatát. (Babits 2005b, 142.)

A személyes megismerkedésük után változott kettejük viszonya, s mindeközben a *Nyugat* két meghatározó költőjévé váltak. Ennek tanúsága Babits 1911-ben, még megismerkedésük előtt keletkezett, de csak a *Nyugat* 1915. november 16-i számában közölt *Ady Endrének* című verse, melyben mint harcostársát és testvérét köszönti Adyt, a *Recitativ* kötetben pedig mint bajtársának és jóbarátjának ajánlja az újraközölt költeményt.

A vers *Nyugat*ban való közlése előtt majdnem két évvel a *Világ* 1913. október 19-i számában jelent meg Ady *Nagy lopások bűne* című verse, melyet Babits Dante-fordításának tiszteletére tercinákban írt, ez mutatja az idősebb költőtárs viszonyulásának változását is.

Az első világháború kitörése után Ady és Babits már a *Nyugat* két emblematikus alakja volt, szorosan összekapcsolja őket elvi kiállásuk a háborúval szemben. Emiatt indított Rákosi Jenő a *Budapesti Hírlap*ban először Ady (1915. október 13.), majd Babits (1915. október 20.) ellen sajtókampányt, melynek következtében Babits tanári állását is elveszítette. Az *Ady Endrének* című vers publikálása már a több hónapig elhúzódó sajtókampány idejére esett, s jelezte Ady és Babits kapcsolatának elmélyülését. Még tartott a Rákosi által gerjesztett sajtóhadjárat, amikor 1916. március 26-án a Zeneakadémián megrendezett *Nyugat*-matinén mindketten felolvastak, a rendezvényt a korabeli közönség a két megtámadott költő melletti tüntetésként fogta fel. Ady *A mosti márciusok,* Babits pedig a *Húsvét előtt* című versét szavalja el óriási sikerrel. (Erről bővebben a *Húsvét előtt* keletkezéstörténeti jegyzetében.) A kapcsolattörténet fontos dokumentuma Adynak a *Recitativ* megjelenése után írt, és a *Nyugat* 1916. évi 14. számában közölt *Babits Mihály könyve* című verse. Szimbolikusnak is tekinthető tehát az, hogy 1917. január 9-én a tízéves *Nyugat* tiszteletére adott ünnepi vacsorán Adyt és Babitsot egymás mellé ültették, a velük szemben ülő Kosztolányi mint a magyar Goethét és Schillert köszöntötte őket. (Rónа 2014, 204–204.) 1917. június 16-tól a *Nyugat* fejlécén a főszerkesztő Ignotus mellett mindketten szerkesztőként vannak feltüntetve. Ebben az évben, július közepén Székely Aladár műtermében készült az a nevezetes kép, melyen Ady és Babits a Biblia fölé hajolnak.

Ezekben az években nemcsak személyesen kerültek közel egymáshoz, de költészetükben is találunk közvetlen kapcsolódási pontokat. Elképzelhető, hogy Ady Babits tanulmányának hatására kezdett el Vörösmartyval foglalkozni, s ez érzékelhető háború alatt született verseinek apokaliptikus vízióin is. (Rába 1981, 503.) Közvetlen költői hatásról árulkodik az ebben a periódusban keletkezett versek közül az Ady Endrének ajánlott *Kakasviadal,* melynek ószövetségi képzetköre Rába György véleménye szerint inkább Adyra, és kevésbé Babitsra jellemző, éppen ezért a verset, *hommage*-nak, stílustanulmánynak minősíti, emellett motívumrokonságot állapít meg Babits *Korán ébredtem* című verse és Ady *Az ágyam hívogat,* valamint *Fölkelések és feledkezések* című költeményei között. (Rába 1981, 550.)

486.

Fortissimo

Haragszik és dúl-fúl az Isten
vagy csak talán alszik az égben,
aluszik vagy halott is épen –
ki költi őt föl, emberek?
Anyák, sírjatok hangosabban:
akit föl nem ver annyi ágyú,
rezzenti-é gyenge sírástok?
És ne is könnyel sírjatok,
mert a könny mind csak földre hull
hanggal sírjatok föl az égre,
sírjatok irgalmatlanul:
ne oly édesen mint a forrás,
ne oly zenével mint a zápor,
ne mint a régi Niobék:
hanem parttalan mint az árvíz,
sírjatok vagy a görgeteg
lavina, sírjatok jeget,
tüzet sírjatok mint a láva!
A drága fiúk hullanak
vérben a hóra napra-nap.
Ne hagyjatok aludni senkit:
ki ma csöndes, gonosz vagy gyáva, ↔

---

1 DFK; Ny; NyV: dul-fúl
2 DFK: égben
4 Mv: fel,
5 DFK: sirjatok
6 DFK: ágyu,
7 DFK; NyV: sirástok?
8 DFK: sirjatok
9 DFK; Ny: hull: | Mv: hull,
10 DFK: sirjatok DFK: égre
11 DFK: sirjatok
12 DFK; Ny; NyV: édessen DFK: forrás
13 DFK: zenével, DFK: zápor
15 DFK: árviz
16 DFK: sirjatok
17 DFK; NyV: lavína, DFK: sirjatok
18 DFK: sirjatok,
19 DFK; Mv: fiuk

de érdemes-e félni még?
és érdemes-e élni még?
Ó, mért nem hallani hangotok?
Menjetek a piacra sírni,
sikoltsatok a templomokban
vadak asszonyai, vadakká
imuljatok őrjítő, őrült
imában!

És ha hasztalan
ima, sírás: – mi káromolni
tudunk még, férfiak! Ma már
hiszünk káromlani-érdemes
alvó magasságot a Sorsban.
Hányjuk álmára kopogó
bestemmiáknak jégesőjét!
Mért van, ha nincs? Mért nincs, ha van?
Tagadjuk őt, talán fölébred!
Cibáljuk őt, verjük a szókkal!
mint aki gazda horkol égő
házban – a süket Istenét!

Süket! Süket!…

Ó ma milyen jó
volna süketnek mint az Isten!
Süket a föld, nem érzi hátán
hadak alázó dobogását.
Jó volna süketen csirázni
mint virághagyma föld alatt:
minden süket, földben, Istenben
csak az ember szakadt ki a ↔

23 Mv: még,
25 DFK: Ó
26 DFK: sirni
29 Ny; NyV: örjítő,
32 DFK; NyV: sirás:
33 DFK: tudunk
45 Mv: süketnek,
48 Mv: Jó volna süketen csirázni föld alatt
49 Mv: [a sor hiányzik]
50 Ny: süket

süket Istenből iszonyokra
kikelt belőle féreg-módon,
Isten férgének, viszkető
nyüzsgésre, fájni – mert ami
nem süket Isten: fájdalom,
míg az Istenbe visszahal!

[1917. február]

Kézirat, nyomtatvány, gépirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 10.506/39a. A fólió verzóján ceruzaírású, áthúzott fogalmazványvariáns. A rektón *[A szives ház elmaradt…]* kezdetű vers.

Nyomtatvány: **ny** OSZK Fond 471. Két erősen szakadozott fólió rektóján a Ny 1917. március 1-i számának korrektúrája Babits autográf javításaival. A vers 46. sora a papír sérülése miatt olvashatatlan.

Gépirat: $\mathbf{g}_1$ OSZK Fond III. 1580. 3 fóliós papír rektóján gépírású tisztázat javítással. A cím Babits ceruzaírásával, aláírás ceruzával: Babits Mihály. A verzóra utóbb Babits az *Istenkáromlás* című tanulmány 3 fóliós, ceruzaírású fogalmazványának harmadik részét jegyezte le. Az autográf lapszámozás alapján rekonstruálható, hogy először egy üres lapon kezdte el írni az *Istenkáromlás* jegyzeteit (OSZK Fond III. 1580/1), majd két olyan, keze ügyében lévő gépirat verzóján folytatta azt, melyen a *Fortissimo* gépiratai találhatóak. A számozás alapján a jegyzetek 2. fóliójaként a javítás nélküli indigós másolatot ($\mathbf{g}_2$) használta fel, 3. fólióként azt a papírlapot, melyen a $\mathbf{g}_1$ található; $\mathbf{g}_2$ OSZK Fond III. 1580. 3 fóliós papír 2. fóliójának rektóján gépírású tisztázat elmosódott, nehezen olvasható indigómásolata javítás nélkül, aláírás: Babits Mihály. A verzóra utóbb Babits az *Istenkáromlás* című tanulmány 3 fóliós, ceruzaírású fogalmazványának második részét jegyezte le; $\mathbf{g}_3$ MTA Ms 4699/5. 1 fóliós papír rektóján gépírású tisztázat tintaírású javításokkal. Aláírás: Babits Mihály. $\mathbf{g}_4$ PIM V. 3828/46/2. A fólió rektóján gépiratos tisztázat indigós másolata, aláírás: Babits Mihály. A fólió jobb felső sarkában autográf ceruzaírású rájegyzés: „Reichard Piroskának Babits Mihály”; $\mathbf{g}_5$ PIM V. 3828/20. A fólió rektóján gépírás tisztázat halvány, indigós másolata, aláírás: Babits Mihály. A fólió jobb sarkában autográf ceruzaírású rájegyzés: „Horvát Henriknek Babits Mihály”; $\mathbf{g}_6$ Wosinsky Mór Múzeum Irodalmi Kéziratgyűjteménye, Szekszárd, 78.1.24 fólió rektóján gépiratmásolat, aláírás: Babits Mihály; $\mathbf{g}_7$ OSZK Fond 172/10. A fólió rektóján gépírású fogalmazvány ceruzaírású javításokkal, aláírás: Babits Mihály. Egyértelműen autográfként azonosítható javítást nem tartalmaz.

Első megjelenés: *Nyugat* 10, 5. sz., (1917. márc. 1.): 494–495. (A cenzúra rendelkezése miatt a *Nyugat* lapszáma a 494. és 495. oldalakon üresen jelent meg.) – További megjelenések: DFK 34; *Nyugat* 11, 23. sz. (1918. dec. 1.): 719–720; NyV 41–43; V 285–287; ÖV 260–261; Mv 252–253.

57 DFK: mig

Babits a **k** ceruzaírású fogalmazvány 4–7. sorait áthúzással törölte, de javításai ebben és a többi esetben is a véglegesített szövegváltozathoz képest kisebb, jórészt stilisztikai módosításoknak tűnnek, a legnagyobb eltérés a végleges szövegváltozattól a vers 26–27. sorainak („Menjetek a piacra sírni, / sikoltsatok a templomokban") a hiánya, ezt minden bizonnyal később, a szöveggenezis valamelyik – általunk nem ismert – fázisában szúrhatta be. Az **ny** fóliója az összehajtás és szakadások miatt erősen sérült, a vers 47. sora ezért olvashatatlan.

Az **ny** a vers első, a cenzúra miatt törölt szövegváltozatának korrektúrája, melyen két ceruzaírású javítás is található, minden bizonnyal Babitstól. Ugyanakkor a 39. sorban található nyomdahibát („fölébted!") nem javítja, viszont a későbbi nyomtatott szövegváltozatokban ez a szóalak már mindenhol helyesen szerepel.

A $\mathbf{g}_1$ 43–44. soraiban az „Ó ma milyen jó / volna süketnek mint az Isten!" helyett „Ó ma milyen jó / süketnek lenni mint az Isten!", melyet Babits saját kezűleg javított. Feltehetőleg a *Nyugat* számára leadott kéziratnak őrizhette meg a másolatát, mivel ezen nincs rajta szerkesztői utasítás, viszont egy korábbi szövegállapotot rögzít. Babits javítása tehát nem gépelési hiba, hanem szövegvariáns, amit szerzőként javít. A korrektúrában (**ny**) már a javított szövegállapot szerepel. Az „édessen" második *s* betűje halvány a gépelésben, lehetséges, hogy ezért szedték a nyomdában egy s-sel, amit aztán a költő javított is. Az általunk ismert gépiratok közül tehát a $\mathbf{g}_1$ keletkezhetett leghamarabb, korábbi, mint az **ny**.

A vers az elkobzás ellenére közkézen forgott, a költő hagyatékában több levél is található, melyben kérik, küldje el betiltott versének másolatát. (Babits 2011a, 58; 59; 60–61; 173.) Babits valószínűleg ezeknek a kéréseknek igyekezett is eleget tenni, ennek köszönhetően több gépiratos másolata ismert a versnek. Biztos azonban, hogy nem minden fennmaradt *Fortissimo*-gépirat Babitstól származik. A $\mathbf{g}_3$ (MTA Ms 4699. 5.) rektóján a gépirat feltehetően Babitstól származó tintaírású javításai és szövegeltérései arról tanúskodnak, hogy azt valaki más, minden bizonnyal a költő írógépén Komjáthy Aladár gépelhette, aki már korábban is készített kézírásos másolatokat Babits verseiről. Két javítás olyan elgépelést korrigál, amely a Babits idiolektusára jellemző alakot állítja helyre, viszont nyilvánvaló hibákat (például a 8–9. sorok összevonása, melynek következtében értelmetlenné válik a szöveg, vagy a 24. sor hiánya) és nyelvhasználatbeli eltéréseket (például „föl" helyett „fel") nem javít. Mivel ezt a gépiratot a költő utóbb Szabó Lőrincnek adta (és az ő hagyatékából került az MTA Kézirattárába), feltételezhető, hogy az elkobzást követő sokszorosítás során keletkezett, de olyan hibás gépirat, melyet Babits nem adott tovább.

Készültek további olyan gépiratok is, amelyeket nem ő készített, Czeke Marianne 1917. április 30-án kelt levelében ugyanis a következőket írja: „A vers gyönyörű, megdöbbentően hatalmas, s annak, ki nem Isten tagadó természetszerű kifakadása és feljajdulása. Elhiszem hogy alig győzi másolni. Ep azért en is lemásoltattam és ezt a másolatot rendel<…>kezésére bocsátom, hogy alkalomadtán megint tovább adhassa, mert igazán drágább a maga ideje semhogy masolással töltse." (Babits 2011a, 77.)

A $\mathbf{g}_4$ és a $\mathbf{g}_5$ ugyanannak a gépiratnak az elhalványult indigós másolata, ezt mutatja a 49. sor utolsó szavának azonos rágépeléses javítása. Ugyanakkor a 37. sort záró kérdőjel a $\mathbf{g}_4$ fóliójára nem fért ki, a $\mathbf{g}_5$-ön pedig csak részben. A gépiratok mellett ismerünk nem Babitstól származó kéziratos másolatot is (PIM V. 3482. 93.), mely szövegkritikai szem-

pontból irreleváns. Szintén nem vettük fel a szövegforrások közé a *Nyugtalanság völgye* nyomdai mappájában található *Nyugat*ból származó lapkivágatot, az ugyanis autográf javítást nem tartalmaz.

A *Fortissimo* genetikus dossziéjának tartalma mindezeknek köszönhetően eltér a többi vers genetikus dossziéjáétól, mivel viszonylag nagy számú másolat található benne. Egyes példányok indigóval készültek, tehát a költő vagy valamelyik tisztelője egyszerre több másolatot is készített a versről. Néhány esetben a gépiratot Babits vagy valaki más saját kezűleg tollal vagy ceruzával javította, esetenként a gépíró még a gépírás közben korrigálta az elütéseket. A gépiratos másolatok időnként komoly szövegromlást eredményeztek. Ez mindenekelőtt a központozásra és a magánhangzók időtartamának jelölésére vonatkozik. Utóbbi abból fakad, hogy az írógép klaviatúrájából hiányoztak bizonyos hosszú ékezetes betűk (mindenekelőtt a hosszú *í*), a publikált szövegváltozatok esetében is megfigyelhető azonban a rövid és hosszú alakok logikátlan (nyilván a korrektúrázó költő figyelmetlenségéből vagy következetlenségéből fakadó) variációja.

Az első, a cenzúra által megakadályozott megjelenést megelőző korrektúrapéldányon Babits két javítást végzett: a 12. sorban az „édesen” szóalakot a saját nyelvhasználatára jellemző hosszú *s*-es változatra módosította („édessen”), valamint a 17. sorban a „lavina”-t „lavína”-ra javította. Az „édessen” szóalak írásmódját tekintve a *Nyugat* 1918. december 1-i számában megjelent, majd a *Nyugtalanság völgyé*ben olvasható szövegváltozatok az első korrektúrapéldány javított változatát követik. A „lavína” esetében más a helyzet, a *Nyugat* 1918. december 1-i számában rövid i-vel jelent meg, s ennek a javítás nélküli lapkivágata szerepel a *Nyugtalanság völgye* nyomdai mappájában is, a kötetben mégis a hosszú *í*-s változatban jelenik meg a szóalak, vélhetően a kötet nyomdai korrektúrájában javított Babits. Hasonló bizonytalanság figyelhető meg a vers kezdő sorában a „dúl-fúl” szóalak írásmódjával kapcsolatban is, mely az 1928-as megjelenésig „dul-fúl” formában szerepel.

A magán- és mássalhangzók hosszúsága szempontjából a V-ben alakult ki az ÖV-ben is olvasható, a helyesírási sztenderdhez közelítő, később kanonizált szövegváltozat. A *Nyugtalanság völgyé*ben több olyan nyomdahiba is található, melyek azonban a kötet minden példányában nem fedezhetők fel. Ennek oka feltehetően az elégtelen nyomdai eljárás volt. (Erről bővebben a kötet kiadástörténetéről szóló tanulmányban.) Ezeket a nyomdahibákat nem tüntettük fel szövegeltérésként.

A vers első két újraközlésekor a szerkesztők jegyzetben utaltak a *Fortissimo* megjelenésének előtörténetére. A DFK jegyzete szerint: „Ez a vers mindeddig nem jelenhetett meg és csupán kéziratban vált ismeretessé.” A *Nyugat* 1918. december 1-i számában: „A *Nyugat*-nak egy régi számából, melyet e vers miatt elkoboztak.” A DFK 32. sorának utolsó szava átkerül a következő sor végére, ezt a tördelés kapcsos zárójellel jelzi, de nem hagy ki emiatt sort.

Az 1940-ben kiadott *Magvető* című antológia több olyan szövegeltérést is mutat, amely alapján valószínű, hogy Babits a megjelenés előtt nem korrektúrázta, a legsúlyosabb, hogy a 49. sor teljesen kimaradt, utolsó két szava („föld alatt”) pedig a 48. sor végére került („Jó volna süketen csirázni föld alatt”), ezért alapszövegünk az ÖV.

k: MTA Ms 10.506/39a

[Cím nélkül]

ne oly édesen mint a forrás
ne oly zenével mint a zápor
ne mint a régi niobék
hanem sírjatok mint az őrült
árviz, vagy mint a [illegible] görgeteg
lavína, sírjatok jeget,
tüzet sirjatok mint a láva
hanem parttalan mint az árvíz
sírjatok [illegible] vagy a görgeteg
lavína sírjatok jeget
tüzet sírjatok mint a [...]
a drága fiuk hullanak[?]
vérben a hóra napra nap. ne oly édesen mint a
ne hagyjatok aludni senkit
ki nem sir ma ma csöndes, gonosz vagy gyáva
De érdemes-e félni még?
és érdemes-e élni még?
Ó mért nem hallani hangotok?
vadak asszonyai, vadakká

imuljatok őrjitő őrült
imá [illegible] ban!
És ha [illegible] hasztalan
ima, sírás: – mi káromolni imátok: mi még káromolni
tudunk még, tudunk tán, férfiak! Ma már
hiszünk káromlani érdemes
alvó magasságot a Sorsban

g₁: OSZK Fond III. 1580/3.

Fortissimo

Haragszik és dul-fu [illegible] úl az Isten
vagy csak talán alszik az égben
aluszik vagy halott is épen –
ki költi őt föl, emberek?
Anyák, sirjatok hangosabban
akit föl nem ver annyi ágyu ↔

rezzenti-é gyenge sirástok?
És ne is könnyel sirjatok
mert a könny mind csak földre hull:
hanggal sirjatok föl az égre
sirjatok irgalmatlanul:
ne oly édessen mint a forrás
ne oly zenével mint a zá o p or
ne mint a régi Niobék:
hanem parttalan mint az árviz
sirjatok vagy a görgeteg
lavina, sirjatok jeget.
tüzet sirjatok mint a láva
a drága fiuk hullanak
vérben a hóra napra-nap
ne hagyjatok aludni senkit
ki ma csöndes, gonosz vagy gyáva
de érdemes-e félni még?
és érdemes-e élni még?
Ó mért nem hallani hangotok?
Menjete k a piacra sirni
sikoltsatok a templomokban
vadak asszonyai, vadakká
imuljatok őrjitő, őrült
imában!

És ha hasztalan
ima, sirás: – mi káromolni
tudunk még, férfiak! Ma már
hiszünk káromlani-érdemes
alvó magasságot a Sorsban.
hányjuk álmára kopogó
bestemmiáknak jégesőjét!
Mért van ha nincs? Mért nincs ha van?
Tagadjuk őt, talán fölébred!
Cibáljuk őt, verjük a szókkal!
mint aki gazda horkol égő
házban – a süket Istenét!

Süket! Süket!

ó Ó ma milyen jó
volna süketnek lenni mint az Isten!
Süket a föld, nem érzi hátán
hadak alázó dobogását.
Jó volna süketen csirázni
mint virághagyma föld alatt:
minden süket, földben, Istenben ↔

csak az ember szakadt ki a
süket Istenből iszonyokra
kikelt belőle féreg-módon
Isten férgének, viszkető
nyüzsgésre, fájni – mert ami
nem süket Isten: fájdalom
mig az Istenbe visszahal!

Babits Mihály

ny: OSZK Fond 471.

FORTISSIMO

Haragszik és dul-fúl az Isten
vagy csak talán alszik az égben
aluszik vagy halott is éppen –
ki költi őt föl, emberek?
Anyák, sirjatok hangosabban
akit föl nem ver annyi ágyu
rezzenti-é gyenge sirástok?
És ne is könnyel sirjatok
mert a könny mind csak földre hull:
hanggal sirjatok föl az égre
sirjatok irgalmatlanul:
ne oly édes sen mint a forrás
ne oly zenével mint a zápor
ne mint a régi Niobék:
hanem parttalan mint az árviz
sirjatok vagy a görgeteg
lav i í na, sirjatok jeget,
tüzet sirjatok mint a láva
a drága fiuk hullanak
vérben a hóra napra-nap
ne hagyjatok aludni senkit
ki ma csöndes, gonosz vagy gyáva
de érdemes-e félni még?
és érdemes-e élni még?
Ó mért nem hallani hangotok?
Menjetek a piacra sirni
sikoltsatok a templomokban
vadak asszonyai, vadakká
imuljatok őrjítő, őrült
imában!

És ha hasztalan
ima, sirás: – mi káromolni
t u d u n k még, férfiak! Ma már
hiszünk káromlani-érdemes
alvó magasságot a Sorsban
hányjuk álmára kopogó
bestemmiáknak jégesőjét!
Mért van, ha nincs? Miért nincs ha van?
Tagadjuk őt, talán fölébted!
Cibáljuk őt, verjük a szókkal!
mint aki gazda horkol égő
házban – a süket Istenét!

Süket! Süket!…

Ó ma milyen jó
volna süketnek mint az Isten!
Süket a föld, nem érzi hátán
[…]
Jó volna süketen csirázni
mint virághagyma föld alatt:
minden süket, földben, Istenben
csak az ember szakadt ki a
süket Istenből iszonyokra
kikelt belőle féreg-módon
Isten férgének, viszkető
nyüzsgésre, fájni – mert ami
nem süket Isten: fájdalom
mig az Istenbe visszahal!

BABITS MIHÁLY

g_2: OSZK Fond III. 1580/2.

FORTISSIMO.

Haragszik és dul-ful az Isten
vagy csak talán alszik az égben
aluszik vagy halott is épen –
ki költi őt föl, emberek?
Anyák, sirjatok hangosabban
akit föl nem ver annyi ágyu
rezzenti-é gyenge sirástok?
És ne is könnyel sirjatok
mert a könny mind csak földre hull: ↔

hanggal sirjatok föl az égre
sirjatok irgalmatlanul:
ne oly édessen mint a forrás
ne oly zenével mint a zápor
ne mint a régi Niobék:
hanem parttalan mint az árviz
sirjatok vagy a görgeteg
lavina, sirjatok jeget,
tüzet sirjatok mint a láva
a drága fiuk hullanak
vérben a hóra napra-nap
ne hagyjatok aludni senkit:
ki ma csöndes, gonosz vagy gyáva
de érdemes-e félni még?
és érdemes-e élni még?
ó mért nem hallani hangotok?
Menjetek a piacra sirni
sikoltsatok a templomokban
vadak asszonyai, vadakká
imuljatok őrjitő, őrült
imában!

És ha hasztalan
ima, sirás: – mi káromolni
tudunk még, férfiak! Ma már
hiszünk káromlani-érdemes
alvó magasságot a Sorsban.
Hányjuk álmára kopogó
bestemmiáknak jégesőjét!
Mért van, ha nincs? Mért nincs ha van?
Tagadjuk őt, talán fölébred!
Cibáljuk őt, verjük a szókkal!
mint aki gazda horkol égő
házban – a süket Istenét!

Süket! Süket!...

ó ma milyen jó
volna süketnek mint az Isten!
Süket a föld, nem érzi hátán
hadak alázó dobogását.
Jó volna süketen csirázni
mint virághagyma föld alatt:
minden süket földben, Istenben
csak az ember szakadt ki a
süket Istenből iszonyokra
kikelt belőle féreg-módon, ↔

Isten férgének, viszkető
nyüzsgésre, fájni – mert ami
nem süket Isten: fájdalom
mig az Istenbe visszahal!

Babits Mihály.

g_3: MTA Ms 4699/5.

Fortissimo.

Haragszik és dul-ful az Isten
vagy csak talán alszik az égben
aluszik vagy halott is épen –
ki költi öt fel, emberek?
Anyák sirjatok hangosabban
akit fel nem ver annyi ágyu
rezzenti-é gyenge sirástok?
És ne is könny mind csak földre hull:
hanggal sirjatok fel az égre
sirjatok irgalmatlanul:
ne oly édes en sen mint a zápor
ne mint a régi Niobék:
hanem parttalan mint az árviz
sirjatok vagy a görgeteg
lavina, sirjatok jeget,
tüzet sirjatok mint a láva
a drága fiuk hullanak
vérben a hóra napra-nap
ne hagyjatok aludni senkit!
ki ma s se sö ndes, gonosz vagy gyáva
De érdemes- félni még?
Ó mért nem hallani hangotok?
Menjetek a piacra sirni
sikoltsatok a templomokban
vadak asszonyai, vadakká
imuljatok őrjitő, őrült
imában!...

És ha hasztalan
ima, sirás: – mi káromolni
tudunk még, férfiak! Ma már
hiszünk káromlani érdemes
alvó magasságot a sorsban.
Hányjuk álmára kopogó
bestemmiáknak jégesőjét! ↔

Mért van, ha nincs? Mért nincs, ha van?
Tagadjuk őt, talán fölébred! l
Cibáljuk őt, verjük a szókkal!
mint aki gazda horkol égő
házban – a süket Istenét!

Süket! Süket!....

Ó ma milyen jó
volna süketnek mint az Isten!
Süket a föld, nem érzi hátán
hadak az lázó dobogását.
Jó volna süketnek en csirázni
mint virághagyma föld alatt:
minden süket, földben, Istenben
csak az ember szakadt ki a
süket Istenből iszonyokra
kikelt belőle féreg. -módon,
Isten férgének, viszkető
nyüzsgésre, fájm ni – mert ami
nem süket: Isten: fájdalom,
mig az Istenbe visszahal!

Babits Mihály.

g_4: PIM V. 3828/46/2.

FORTISSIMO.

Reichart Piroskának Babits Mihály

Haragszik és dul-ful az Isten
vagy csak talán alszik az égben
aluszik vagy halott is épen –
ki költi őt föl, emberek?
Anyák, sirjatok hangosabban
akit föl nem ver annyi ágyu
rezzenti-é gyenge sirástok?
És ne is könnyel sirjatok
mert a könny mind csak földre hull:
hanggal sirjatok föl az égre
sirjatok irgalmatlanul:
ne oly édessen mint a forrás
ne oly zenével mint a zápor
ne mint a régi Niobék:
hanem parttalan mint az árviz ↔

sirjatok vagy a görgeteg
lavina, sirjatok jeget,
tüzet sirjatok mint a láva
a drága fiuk hullanak
vérben a hóra napra-nap
ne hagyjatok aludni senkit:
ki ma csöndes, gonosz vagy gyáva
de érdemes-e félni még?
és érdemes-e élni még?
Ó mért nem hallani hangotok?
Menjetek a piacra sirni
sikoltsatok a templomokban
vadak asszonyai, vadakká
imuljatok őrjitő, őrült
imában!

És ha hasztalan
ima, sirás: – mi káromolni
tudunk még, férfiak! Ma már
hiszünk káromlani-érdemes
alvó magasságot a Sorsban.
Hányjuk álmára kopogó
bestemmiáknak jégesőjét!
Mért van, ha nincs? Mért nincs ha van
Tagadjuk őt, talán fölébred!
Cibáljuk őt, verjük a szókkal!
mint aki gazda horkol égő
házban – a süket Istenét!

Süket! Süket!...

Ó ma milyen jó
volna süketnek mint az Isten!
Süket a föld, nem érzi hátán
hadak alázó dobogását.
Jó volna süketen csirázni
mint virághagyma föld alatt:
minden süke z t földben, Istenben
csak az ember szakadt ki a
süket Istenből iszonyokra
kikelt belőle féreg-módon,
Isten férgének, viszkető
nyüzsgésre, fájni – mert ami
nem süket Isten: fájdalom
mig az Istenbe visszahal!

Babits Mihály.

g_5: PIM V/3828/20.

FORTISSIMO.

Horvát Henriknek Babits Mihály

Haragszik és dul-ful az Isten
vagy csak talán alszik az égben
aluszik vagy halott is épen –
ki költi őt föl, emberek?
Anyák, sirjatok hangosabban
akit föl nem ver annyi ágyu
rezzenti-é gyenge sirástok?
És ne is könnyel sirjatok
mert a könny mind csak földre hull:
hanggal sirjatok föl az égre
sirjatok irgalmatlanul:
ne oly édessen mint a forrás
ne oly zenével mint a zápor
ne mint a régi Niobék:
hanem parttalan mint az árviz
sirjatok vagy a görgeteg
lavina, sirjatok jeget,
tüzet sirjatok mint a láva
a drága fiuk hullanak
vérben a hóra napra-nap
ne hagyjatok aludni senkit:
ki ma csöndes, gonosz vagy gyáva
de érdemes-e félni még?
és érdemes-e élni még?
Ó mért nem hallani hangotok?
Menjetek a piacra sirni
sikoltsatok a templomokban
vadak asszonyai, vadakká
imuljatok őrjitő, őrült
imában!

És ha hasztalan
ima, sirás: – mi káromolni
tudunk még, férfiak! Ma már
hiszünk káromlani-érdemes
alvó magasságot a Sorsban.
Hányjuk álmára kopogó
bestemmiáknak jégesőjét!
Mért van, ha nincs? Mért nincs ha van?
Tagadjuk őt, talán fölébred! ↔

Cibáljuk őt, verjük a szókkal!
mint aki gazda horkol égő
házban – a süket Istenét!

Süket! Süket!...

Ó ma milyen jó
volna süketnek mint az Isten!
Süket a föld, nem érzi hátán
hadak alázó dobogását.
Jó volna süketen csirázni
mint virághagyma föld alatt:
minden süketzt földben, Istenben
csak az ember szakadt ki a
süket Istenből iszonyokra
kikelt belőle féreg-módon,
Isten férgének, viszkető
nyüzsgésre, fájni – mert ami
nem süket Isten: fájdalom
mig az Istenbe visszahal!

Babits Mihály.

g₆: Wosinsky Mór Múzeum Irodalmi Kéziratgyűjteménye, Szekszárd, 78.1.24

FORTISSIMO

Haragszik és dul-ful az Isten
vagy csak talán alszik az égben
aluszik vagy halott is épen –
ki költi őt föl, emberek?
Anyák, sirjatok hangosabban
akit föl nem ver annyi ágyu
rezzenti-é gyenge sirástok?
És ne is könnyel sirjatok
mert a könny mind csak földre hull:
hanggal sirjatok föl az égre
sirjatok irgalmatlanul:
ne oly édessen mint a forrás
ne oly zenével mint a zápor
ne mint a régi Niobék:
hanem parttalan mint az árviz
sirjatok vagy a görgeteg
lavina, sirjatok jeget,
tüzet sirjatok mint a láva ↔

a drága fiuk hullanak
vérben a hóra napra-nap
ne hagyjatok aludni senkit!
ki ma csöndes, gonosz vagy gyáva
de érdemes-e félni még?
és érdemes-e élni még?
Ó mért nem hallani hangotok?
Menjetek a piacra sirni
sikoltsatok a templomokban
vadak asszonyai, vadakká
imuljatok őrjitő, őrült
imában!...

És ha hasztalan
ima, sirás: – mi káromolni
tudunk még, férfiak! Ma már
hiszünk káromlani-érdemes
alvó magasságot a Sorsban.
Hányjuk álmára kopogó
bestemmiáknak jégesőjét!
Mért van ha nincs? Mért nincs ha van
Tagadjuk őt, talán fölébred!
Cibáljuk őt, verjük a szókkal!
mint aki gazda horkol égő
házban – a süket Istenét!

Süket! Süket!....

Ó ma milyen jó
volna süketnek mint az Isten!
Süket a föld, nem érzi hátán
hadak alázó dobogását.
Jó volna süketen csirázni
mint virághagyma föld alatt:
minden süket, földben, Istenben
csak az ember szakadt ki a
süket Istenből iszonyokra
kikelt belőle féreg-módon,
Isten férgének, viszkető
nyüzsgésre, fájni – mert ami
nem süket Isten: fájdalom
mig az Istenbe visszahal!

Babits Mihály.

g_7: OSZK Fond 172/10.

Fortissimo

Haragszik és dul-ful az Isten
vagy csak talán alszik az égben
aluszik vagy halott is épen –
ki költi őt föl, emberek?
Anyák, sirjatok hangosabban
akit föl nem ver annyi ágyu
rezzenti-é gyenge sirástok?
És ne is könnyel sirjatok
mert a könny mind csak földre hull:
hanggal sirjatok föl az égre
sirjatok irgalmatlanul:
ne oly édessen mint a forrás
ne oly zenével mint a zápor
ne mint a régi Niób békák:
hanem parttalan mint az árviz
sirjatok vagy a görgeteg
lavina, sirjatok jeget,
tüzet sirjatok mint a láva
a drága fiuk hullanak
vérben a hóra napra-nap
ne hagyjatok aludni senkit!
ki ma csöndes, gonosz vagy gyáva.
de érdemes-e félni még?
és érdemes-e élni még?
ó mért nem hallani hangotok?
eMenjetek a piacra sirni
sikoltsatok a templomokban
vadak asszonyai, vadakká
imuljatok őrjitő, őrült
imában!...

És ha hasztalan
ima, sirás: – mi káromolni
tudunk még, férfiak! Ma már
hiszünk káromlani-érdemes
alvó magasságot a Sorsban.
Hányjuk álmára kopogó
bestemmiáknak jégesőjét!
Mért van ha nincs? Mért nincs ha van?
Tagadjuk őt, talán fölébred!
Cibáljuk őt, verjük a szókkal!
mint aki gazda horkol égő
házban – a süket Istenét!

Süket! Süket!...

ó ma milyen jó
volna süketnek mint az Isten!
Süket a föld, nem érzi hátán
hadak alát z ó dobogását.
Jó volna süketen cs irázni
mint virághagyma föld alatt:
minden süket, földben, Istenben
csak az ember szakadt ki a
süket Istenből iszonyokra
kikelt belőle féreg m -módon,
Isten férgének, viszkető
nyüzsgésre, fájni – mert ami
nem süket Isten: fájdalom
mig az Iste b n be visszahal!

Babits Mihály.

Keletkezéstörténet

A *Fortissimo* keletkezésének dátumával kapcsolatban egyrészt az első megjelenés dátuma (1917. március 1.), másrészt a kéziratot tartalmazó fólió rektóján olvasható, *[A szives ház elmaradt…]* kezdetű vers fogalmazványa az irányadó, mely egy Ady Endrével közös szánkóút emlékét őrzi. Erre feltehetően 1917. január 29-én került sor. A versek között szorosabb kapcsolat is felfedezhető, *[A szives ház elmaradt…]* 29–30. sorai is („és az Isten iszonyu / fenn a fagyos égben") a *Fortissimó*hoz hasonló blaszfémikus istenképet tükröznek. Ez alapján valószínű, hogy a *Fortissimo* az első publikálása előtti hetekben keletkezhetett. Annak ellenére, hogy a *Fortissimo* erős érzelmi töltést közvetít, az általunk ismert kéziratos fogalmazvány alapján a vers keletkezésére vonatkozóan azt állapíthatjuk meg, hogy Babits szinte kész formában jegyezte le a szöveget, tehát feltehetően erre a költői korszakára is jellemző volt, amit korai versei kapcsán Kelevéz Ágnes megállapít, miszerint „fejben alkotta meg a verseit, s csak aztán jegyezte le őket". (Kelevéz 1998a, 24.)

Mivel a *Fortissimo* kiadástörténetének szövegkritikai vonatkozású különlegessége is van, ezért azt érdemes részletesebben is ismertetni. A *Fortissimo* először a *Nyugat* 1917. március 1-i lapszámában jelent meg, mely Arany János születésének centenáriumára szerkesztett emlékszám volt, közölték – többek között – Babits *Arany életéből* című esszéjét, és ugyanebben a lapszámban jelent meg Ady egyik legismertebb háborús verse, az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* is. Babits a *Fortissimo* botránya után nem sokkal egy interjúban azt állította, hogy Rákosi Jenő jelentette fel, aki 1915 októberében a *Játszottam a kezével* című versének záró sorai miatt sajtóhadjáratot indított ellene, melynek következtében tanári állását is elveszítette. (Boros 1918, 1106.) A kormányzati háborús cenzúra adott esetben úgy működött, hogy a feljelentést követően (amennyiben valóban történt ilyen) a bírói végzés alapján az inkriminált lapszámot a megjelenés másnapján lefoglalták. A március 6-ra kitűzött tárgyalást követően a bíróság az elkobzást feloldotta,

a *Nyugat* újra forgalomba kerülhetett, de a *Fortissimo* nélkül. A cenzúra tehát úgy törölte az irodalmi szöveget az adott lapszámból (ez volt a bevett eljárás más esetekben is), hogy a hiányzó szöveg helyét üresen hagyta. Hogy hogyan nézett ki (tipográfia, tördelés stb.) szempontjából a vers, arról az Országos Széchényi Könyvtár Ambrus-hagyatékában őrzött korrektúrapéldánynak (**ny**) köszönhetően lehet fogalmunk, mely Babits autográf ceruzaírású javításait is tartalmazza (OSZK Fond 471 – Ambrus-hagyaték).

Annak érdekében, hogy pontosan lássuk, mi lehetett a háborús cenzúra számára Babits *Fortissimó*jában közbotrány okozására alkalmas, érdemes az inkriminált „verses közlemény" tartalmát összefoglaló bírói végzést idézni: „a Btk. 90. §-ában, annak első bekezdésében meghatározott vallás elleni vétség tényálladékát magában foglalja, ama versében, melyben azt mondja, hogy ha az Istenhez intézett ima és sírás hasztalan – mi férfiak káromkodni is tudunk még; cibáljuk, verjük a süket Istent szókkal – mint az égő házban horkoló gazda [sic!]." (Téglás 1996, 241.) Babits egykori egyetemi tanára, Riedl Frigyes a versnek ugyanezeket a passzusait kifogásolta, és kiemelte Isten ábrázolásának túlzott antropomorfizmusát.

A *Nyugat* lefoglalásának másnapján, március 3-án a napilapok beszámoltak az eseményről, a baloldali sajtó munkásainak cikkeiből kiderül, ők ismerték is a verset. „A költeményt meleg lírai hang üti át, és a kiváló költő egyik nagyon szép alkotása. Igazi költészet van benne, de semmi esetre sem istenkáromlás" – olvasható a *Világ* hasábjain. A *Népszava* pedig a következőképpen tudósít: „a verset mi olvastuk: keserű, elgondolkozó poéma a háborús gonoszságok fölött és kutatja az Intézőt, aki így tud vigyázni cselédjeire." Hatvany Lajos március 5-én a *Pesti Napló Glosszák* című rovatában közölt publicisztikájában veszi védelmébe Babitsot. A cikk felütésében Hatvany visszautal arra, hogy az elkobzott *Nyugat* az Arany-centenárium alkalmából kiadott emlékszám, a *Fortissimo* költőjét ugyanis mint „Arany János választott fiát" aposztrofálja, a vers beszédmódját pedig az ószövetségi Jób panaszához hasonlítja, és több szakaszt is (igaz kissé pontatlanul) idéz a műből. (Hatvany 1917b, 5.) Hatvany két nappal később szintén a *Pesti Napló* hasábjain tér vissza az ügyre. Hasonlóan ahhoz, ahogy Babits – később hivatkozandó – apologetikus írásában, az istenkáromlás vádját ő is a versnek a vallásos beszédmód hagyományába ágyazottságával cáfolja („prófétikus, zsoltári hangjában a költemény hangulatának és tartalmának teljes félreismerésével [a vizsgálóbíró] istenkáromlást vélt felfedezni"), és felszólal a gondolat és a művészet szabadsága mellett. (Hatvany 1917a, 4.) A korabeli hírlapolvasók tehát nemcsak hogy értesültek a *Nyugat* Babits-verse miatti elkobzásáról, de – ha a teljes művet nem is ismerhették meg – valami fogalmuk kialakulhatott a *Fortissimo* témájáról és hangvételéről.

A háborús cenzúra tiltásának köszönhetően a vers terjedése a nyilvánosság hagyományos fóruma helyett más csatornákon folyt tovább, kéz- és gépiratos formában, kvázi szamizdatként terjedt. A *Nyugat* szerkesztői mellett a betiltásról beszámoló baloldali lapok újságírói és Hatvany Lajos, valamint a *Fortissimo* istenkáromlását Fenyő Miksának írt levelében megerősítő Riedl Frigyes is ismerte tehát a verset, utóbbi második, erre vonatkozó levelében azt is megjegyzi: kapott egy olvashatóbb kéziratot, amely alapján korábbi álláspontját megerősítheti. (Fenyő 1996, 260.)

A *Fortissimo* nemcsak magyar nyelven terjedt, hanem a betiltás után nem sokkal idegen nyelvre fordítva is. 1917 júniusában a rövid életű polgári haladó szellemiségű *Le plus grand monde* című folyóiratban jelent meg a vers franciául Lovag Ádám fordításában. (Dobossy 1955, 460.) A világháború alatt Magyarországon nagyobb figyelmet kapott

a vers német fordítása. Békássy Istvánné Bezerédj Emma 1917. október 16-án kelt levelében írja Babitsnak: „A »Fortissimo«-t nemrégen, hevenyészve és roszul, németre fordítottam Feri correspondense (kit a levelekből ismerhet) számára." (Babits 2011a, 131.) Voltak tehát, akik előbb olvasták német fordításban a verset, mint magyarul. Tabéry Géza írja Babitsnak 1918. szeptember 28-án kelt levelében: „A 46. sz. cs. és kir. szegedi gyalogezred Hadialbumának szerkesztőjeként arra óhajtottam volna kérni, hogy »Fortissimo« c. versét, melynek csak fordítását olvashattam Horvát Henriknél – ezredem Hadialbuma számára átengedni szíveskedjék." (Babits 2011b, 164.) Arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy a Tabéry által említett „Hadialbumban" a vers megjelent volna. A betiltást követően a *Fortissimo* magyar nyelvű (újra)közlése előtt német nyelven Babits barátjának, Horvát Henriknek a fordításában látott napvilágot két különböző versgyűjteményben. Még 1917-ben jelent meg a német expresszionizmus központi orgánumának, a *Die Aktion*nak a kiadásában egy nemzetközi antológia *Das Aktionsbuch* címen. (Pfemfert 1917.) A válogatás háborúellenes élét demonstrálja, hogy német és a központi hatalmakhoz tartozó nemzetiségű (cseh, magyar) szerzők mellett a kötetben szerepelnek francia, angol és orosz szerzők művei is, és nem kizárólag az expresszionizmushoz tartozó kortárs alkotók, hanem 19. századiak is (például Balzac, Baudelaire, Tolsztoj). Ebben a kontextusban jelenik meg a *Fortissimo* fordítása, mely azon túl, hogy a kortárs magyar lírát képviseli a nemzetközi válogatásban, a versnek expresszionistaként felfogható poétikai jegyeit állítja előtérbe. (Tverdota 2016, 237.) Ugyanakkor a *Fortissimo* versbeszéde lényeges poétikai eltéréseket is mutat: „Bár a német expresszionizmus hatása kétségtelenül jelentős rá nézvést, és a költemény tematikus szintje – élőbeszédszerűségével és himnikus, patetikus modalitásával, háborúellenes kiállásával és a groteszket sem nélkülöző figurativitásával („vadakká / imuljatok") – valóban minden további nélkül lehetővé tesz egy ilyen olvasatot (ne feledjük: a vers nem véletlenül kerülhetett a *Das Aktionsbuch*ba), poétikája ugyanúgy nélkülözi a szubjektum tér- és időérzékelésének radikális kitágítását célzó technikákat, ahogy az expresszionista poétikák egyik legalapvetőbb jellegzetességét, vagyis a költői kép dinamizálásának mellérendelő szerkezetű, szimultaneista megoldásait." (Balogh 2023, 177–178.) A másik antológia a *Neue Ungarische Lyrik,* mely magyar versek fordítását tartalmazza Horvát átültetésében. („Neue ungarische Lyrik in Nachdichtungen", 1918.) A versgyűjtemény célja, hogy megismertesse a német olvasókkal az utóbbi néhány évtized magyar költészetét, azt a megújulást, ami a magyar irodalomban a századforduló környékén végbement. Noha mai szempontból néhány név meglepő (például Schak Malvin vagy Szalay Fruzina, de más szempontból Madách Imre szerepeltetését is különösnek ítélhetjük), az antológia anyagának meghatározó részét a *Nyugat* szerzői és az általuk képviselt irodalmi modernség előkészítői teszik ki (Vajda János, Komjáthy Jenő, Kiss József, de nem találjuk Reviczky Gyula nevét). A legtöbb verset, összesen tizenötöt Babitstól adott közzé Horvát. A tizenöt Babits-vers többsége a költő első, *Levelek Iris koszorújából* című kötetéből származik, a *Fortissimo* felvétele a válogatásba egyrészt a vers kiadástörténete, a korábbi cenzurális tiltás miatt érdekes, másrészt ez a mű képviseli az antológiában Babits legújabb költészetét.

A háború lezárulta és az őszirózsás forradalom után nem sokkal a *Fortissimo* rövid időn belül kétszer is újra megjelent. Elsőként a Gellért Oszkár által szerkesztett és a Légrády Testvérek kiadásában publikált *A diadalmas forradalom könyve* című kiadványban, mely 1918. november végén látott napvilágot. A könyvből részleteket is közlő *Pesti Hírlap* tudósítása szerint a megjelenés pontos dátuma november 27., szerda lehetett. A könyv

a népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és hetvenöt magyar írónak a vallomását tartalmazta, és mint a „forradalmi napok hiteles krónikáját" határozta meg önmagát. A kiadvány Ady Endre és Móricz Zsigmond mellett Babitsot is azok közé az írók közé sorolta, akik részt vettek a forradalom előkészítésében. Bár a háború alatt többször is érte támadás Babitsot pacifizmusa miatt, nem véletlen, hogy a DFK válogatásába éppen az a verse került be, melyet másfél évvel korábban a cenzúra betiltott. A *Fortissimó*hoz kapcsolódó politikai jelentés – mely mint fentebb látható volt, a fordítások publikálásakor is érzékelhető volt – bizonyos mediális kontextusokban továbbra is meghatározta a vers kiadását és fogadtatását. Az amerikai munkásság kiadványa, az *Előre* 1919. július eleji számai például úgy reklámozták – a vers kiadástörténetére vonatkozóan téves adatokkal – a lap képes magazinját, hogy abban olvasható lesz Babits Mihály „eddig nyomtatásban csak a folyóiratban megjelent, forradalomra tüzelő mélyérzésű költeménye."

Néhány nappal a DFK után jelent meg a *Nyugat* 1918. december 1-i száma, mely szintén újraközölte a *Fortissimó*t, az *Előszó*val, a *Strófák egy templomhoz* című verssel, a *Szüret előtt*-tel és az alcímben megfogalmazott szerzői utasítás szerint a Theokritosz nyomán keletkezett *Paraszt-hexameterek*kel együtt. A vers címe mellett jegyzet hívta fel figyelmet a *Fortissimo* különleges kiadástörténetére: „A Nyugat-nak egy régi számából, melyet e vers miatt elkoboztak." A *Fortissimo* további újraközlései már a kötetekbe rendezés során történtek. Elsőként a *Nyugtalanság völgye* 1920-as kiadásában került be Babits verseinek aktuális gyűjteményébe, majd helyet kapott az 1928-as és az 1937-es összes verseket közreadó kötetben is. A *Fortissimo* kiadástörténetének ezek az állomásai már nem utalnak vissza a háborús cenzúra abúzusára, de a *Fortossimó*nak a *Zsoltár gyermekhangra* és a *Zsoltár férfihangra* című verseket közvetlenül megelőzve a *Nyugtalanság völgye* kötet centrumába helyezése felerősíti a történelmi események költői feldolgozásának vallási aspektusait. A *Fortossimo* tehát tisztes távolból követi a korabeli aktualitásokra reflektáló, s így erős politikai referenciával bíró darabokat, a *Háborús anthológiák*at és a *Strófák egy templomhoz* című verset. Ez a kötetkompozíció tehát azt is sugallja, hogy mintha Babits ekkor már tompítani akarta volna a vers egykori egyértelmű politikai jelentését.

A *Fortissimo* azoknak a háborúellenes verseknek (*Miatyánk, Húsvét előtt,* a később keletkezettek közül a két *Zsoltár)* a sorába tartozik, melyek a háborúval szembeni állásfoglalást vallási frazeológiával szólaltatják meg, de a vers 37. sorának paradox kérdése („Mért van, ha nincs? Mért nincs, ha van?") az *Esti kérdés* zárlatát idézi. „Ami ott teológiai végkicsengés volt, most az isteni gondviselés abszurditásának érzékeltetésére hivatott: szkeptikus megismerő magatartásának reménytelen kétségbeesésbe fordulása Babits emberi fejlődésének két, élesen ellentétes szakaszát egymás tükrében világítja meg." (Rába 1981, 518.) A *Fortissimo* és a *Zsoltár gyermekhangra* között a tematikával összefüggő, szorosabb keletkezéstörténeti kapcsolat is van. A két *Zsoltár* keletkezési ideje között egy év különbség is lehet, a *Zsoltár gyermekhangra* című versnek ugyanis ismerjük egy fogalmazványát, mely a *Háborús anthológiák* című, a *Nyugat* 1917. április 1-i számában közölt vers fogalmazványának rektóján található (OSZK Fond III/1818/A 4.). Ha megnézzük a *Zsoltár gyermekhangra* kéziratkatalógus által 1917 márciusára datált variánsát, akkor azt látjuk, hogy igen erőteljesen érezhető rajta a *Fortissimo* körüli botrány hatása. Az első és az utolsó versszak – a központozást nem tekintve – azonos a kanonizált szövegváltozat 1. vagy 13. és 16. strófájával, a közbülső három szakasz azonban jelentősen eltér attól. A korai fogalmazvány szó szerint is utal a *Fortissimo* miatt indított ügyészi eljárásban megfogalmazott vádra, az istenkáromlásra, a későbbi, kanonizált változat

azonban sokkal inkább a *Fortissimo* szövegével lép intertextuális párbeszédre, s csak úgy utal a vers keltette botrányra, ahogy saját korábbi megszólalását a gyermeki maszk mögül értelmezi. (Balogh 2023, 151–152.) Rába György azt feltételezi, hogy a két *Zsoltár* egymáshoz közeli időpontban keletkezett, tehát valószínű, hogy az első fogalmazvány után Babits később még dolgozott a *Zsoltár gyerekhangra* szövegén, s az csak valamikor 1918 tavaszára nyerte el végleges változatát. Mivel nem ismerjük a vers más keletkezéstörténeti dokumentumát, ezért mindez csak feltételezés marad, melyet Rába a művek szemléletmódbeli alakulástörténetének rekonstrukciója alapján valószínűsít. A *Zsoltár gyermekhangra* című vers szemléleti hátterében ugyanis a szabadság, az erkölcs és a boldogság kölcsönviszonyaira épülő kanti etikát véli felfedezni, míg a *Zsoltár férfihangra* gondviseléshitét Babits Leibniz-tanulmányaival hozza összefüggésbe, és úgy véli: a költő a nagy háborús versek, a *Húsvét előtt,* valamint a *Fortissimo* után „etikai rugójú, harmonikus vágyképekre hangolta" költészetét. (Rába 1981, 539.)

Rába György szerint a *Fortissimo* „lázas szózat a háború ellen és a békéért" (Rába 1981, 516.), s mint ilyen egyértelmű politikai üzenettel bír, a kormányzat háborús propagandájával szemben költői eszközökkel megvalósított antipropaganda. (Visy 2016.) Ugyanakkor beágyazódik a vallási, valamint magyar és világirodalmi hagyományba is. Valószínűleg a *Nyugat* elkobzása és megcsonkított megjelenésének engedélyezése közötti néhány napban keletkezett az az önvédő írás, melyet Babits – Rába György feltételezése szerint – a *Nyugat*ban szeretett volna megjelentetni, de a lap szerkesztői ezt a jogi processzus szempontjából nem tartották volna szerencsés stratégiának. (Rába 1983, 137.) Ugyanakkor a költő önértelmezésén keresztül az írás feltárja a vers lehetséges bibliai, magyar és világirodalmi intertextusainak egy jelentős részét. Babits érvelésének kiindulópontja a *Fortissimo* versbeszélőjének nyelvi gesztusaiban megalkotódó attitűd őszinte hívőségének hangsúlyozása: „A világháború halmozott és véget érni nem akaró szörnyűségei éppen a hivő lélekben okoznak nagy megrendülést; az ateista, kinek számára a Gondviselés semmit sem jelent, nem érezheti annyira lehetetlennek, borzasztónak a dolgot, nem annyira egész világképét romba dőltnek vagy megingottnak, mint a hivő. Éppen a hivő az, akinek szeme és keze önkénytelen az ég felé emelkedik: Hát nincs Isten? vagy süket? vagy alszik? Az Istenhez szól a léleknek e felkiáltása; és ha a lélek nem hinne Istenben, nem fordulna így hozzá, nem kiáltana így." (Babits 1978e, 467.) A bírói eljárásra adott válaszát tehát Babits nem az irodalom autonómiájának kinyilatkoztatására alapozza, adott jogi-történelmi szituációban a *Fortissimó*t „verses közlemény"-ként aposztrofáló joggyakorlattal szemben ez – vélhetően – gyenge érv lett volna. Abban azonban, ahogy Babits a maga mentségére írt esszéjét strukturálja, az önigazolásra szolgáló bibliai és szépirodalmi művek kettéválasztásával jelzi azt is: két egymástól független kánon felől is meg tudja védeni magát és saját műalkotását, noha egyértelművé teszi azt is, hogy a *Fortissimo* „mintaolvasója" nem a jogi paragrafusok alapján ítélő bíró: „[a]z én versem megítélésénél költői példák és szempontok után kell menni." (Babits 1978e, 468.)

Írásában Babits először az Istentől való elhagyatottság tapasztalatának vallásos megfogalmazásaira idéz szövegpéldákat a Bibliából. A *Fortissimo* lehetséges bibliai forrásszövegeinek elsődleges körét a panaszénekek adják. Babits elsőként a Jeruzsálem pusztulása fölött megrendült Jeremiás siralmait, majd a 22. zsoltárt említi, melynek egy sorát („Eli, Eli, lama sabaktani?") Máté (Mt 27,46) és Márk (Mk 15,34) evangéliumai szerint a kereszten szenvedő Krisztus is idézi. Ugyanakkor ebből a zsoltárból (Zsolt 22,7) eredhet a vers féreg-motívuma: „Én pedig féreg vagyok, és nem férjfiú". (Visy 2016, 344.) [A bibliai

idézeteket a revideálatlan Károli-fordításból idézzük, mivel Babits maga is azt olvasta.] A *Pesti Napló*ban a *Nyugat* elkobzására reagáló és Babitsot védelmébe vevő Hatvany Jób könyvének kontextusába helyezi a *Fortissimo* betiltása körül kialakult szituációt, apológiája szerint a költő maga Jób, akit az Úr csapásait látva saját barátai oktatnak ki: „nem értették és megfedék és gúnyolák és képmutatónak és Isten káromlónak vádolák az Úr igaz szolgáját, aki az ő megpróbáltatásának napján az Úr felől igazán szólt." (Téglás 1996, 244.) Mindhárom ószövetségi szöveghely alkalmas arra, hogy a Babits-vers beszélőjének szituációját és a megszólalás modalitását igazolja.

A *Fortissimo* és a zsoltáros szöveghagyomány között ennél mélyebb összefüggés is felfedezhető. A vers tematikusan és hangnemileg csak a zsoltár panaszének részével állítható párhuzamba, viszont a megszólítottja nem az Isten, hanem versbeszélő környezete, a férfiak és a nők közössége, akiket arra buzdít, hogy imádkozzanak hangosabban az őket meghallani képtelen Istenhez a háború befejezéséért, vagy – ha másként nem lehet kieszközölni a közbeavatkozást – káromolják őt. Babits itt egy sajátos transzformációt hajt végre: a 22. zsoltár első felének léthelyzetére (Istentől való elhagyatottság) eltérő modalitásban a második rész beszédszituációját (a közösség instruálása) alkalmazza. Lényeges különbség, hogy amíg a 22. zsoltár beszélője hivatkozhat az atyák Úrba vetett bizalmára és az Úrnak az atyáknak adott jótéteményeire, addig a *Fortissimo* versbeszélője csak az Istenhez kiáltás hangerejének növelésében reménykedhet. Ebből a szempontból elmondható, hogy a *Fortissimo* Istene már nem (tud) a történelem Istene (lenni). Noha a vers első sora („Haragszik és dúl-fúl az Isten") mintha a háborút Isten büntetéseként állítaná be, a vers későbbi részletében a felütésnek ez a lehetséges jelentésiránya a háború és Isten vonatkozásában teljesen eltűnik.

A 22. zsoltár első felében megfogalmazott Istentől való elhagyatottság érzése több másik zsoltárban is hangot kap, de ebben a panaszénekben hangzik fel a legelkeseredettebben a zsoltáros hangja. Amennyire bibliai szöveghelyekkel és azok mai interpretációjával alátámasztható a *Fortissimo* elhagyatottságélménye, úgy a vers elhalványuló optimizmusa (egyre hangosabb kiáltással, káromlással mégiscsak felébreszthető az Isten) is igazolható a dávidi zsoltárok felől: „Az én szómmal az Istenhez kiáltottam; az én szómmal az Istenhez kiáltottam, és meghallgata engemet." (Zsolt 77,2) A kiáltás, a Babits-vers címében is jelölt emelt hangerő pedig nemcsak az ószövetségi imádkozó beszédmódját jellemzi, de a kereszten a 22. zsoltárt idéző Jézus is hangosan kiáltott fel (Mt 27,46).

Meglepő, hogy Babits maga nem hivatkozik Jób példájára, van azonban egy másik bibliai szöveghely is, melyet nem említ, holott a *Fortissimo* szempontjából szintén releváns szövegközi összefüggésekre világíthatott volna rá. A Királyok I. könyvében olvasható történet szerint Illés próféta úgy térítette vissza az igaz Isten tiszteltére a zsidókat, hogy a nép előtt Karmel hegyén „párbajra" hívta ki Baál isten papjait. Ő és a papok is egy-egy oltárt építettek, hogy a saját istenüknek áldozzanak, de a levágott bikát nem volt szabad meggyújtani, imával kellett kérni az istent, hogy adjon jelet, s gyújtsa meg az oltárra tett áldozati állatot. Baál papjai hiába szólították urukat, nem kaptak feleletet, Illés pedig a következőképpen gúnyolta őket: „Kiáltsatok felszóval, mivelhogy Isten ő: mert netalán mással vagyon néki beszéde, vagy valakit kerget, vagy útban vagyon; talán aluszik és felserken." (1Kir 18,27) Baál azonban nem válaszol papjainak imájára (néma isten), mert az Úrral ellentétben hamis istenként nem létezik (kvázi halott), a próféta gúnyolódásában pedig megtaláljuk az alvó isten képzetét is, mely a *Fortissimó*nak is központi versszervező eleme. Az Istenhez szóló ima hangerejére vonatkozó utasítás (hangosabban –

fortissimo) és két meghatározó motívum (alvó, halott isten), mely miatt Babits verse inkriminálódott, megtalálhatók tehát az idézett ószövetségi részletben, a *Fortissimo* mégsem hívja elő az ószövetségi textusban foglalt tejes bibliai szituációt, sőt lényeges különbség figyelhető meg a beszédhelyzetet tekintve. Illés próféta annak tudatában gúnyolja Baál papjait, hogy meg van győződve róla: az Úr az igaz Isten, aki majd válaszol a hozzá szóló imára, ahogy ez az idézett jelenet folytatásában meg is történik: „Lőn pedig, hogy mikor eljött volna az idő, hogy áldoznának, oda méne Illyés Próféta, és monda: Óh Ábrahámnak, Izsáknak, és Izráel Ura Istene, hadd esmérjék meg e mai napon, hogy te vagy Isten az Izráelben, és hogy én te szolgád legyek: és hogy mind ezeket a te parancsolatodból cselekedtem légyen. Hallgass meg engemet Uram, hallgass meg engemet, hogy esmérje meg e nép, hogy te vagy az Úr Isten, mikor te az ő szíveket megforditándod. Akkor leesék az égből az Úrnak tüze, és megemészté az égőáldozatot, mind a fákkal, kövekkel és a porral egyetembe: a vizet is, melly az árokban vala kiszáraztá." (1Kir 18,36–38) A Babits-vers lírai énjének beszédszituációját viszont éppen az isteni gondviselés elmaradása miatti megrendültség és kétségbeesés határozza meg, az Isten némasága az ő saját gyötrő világtapasztalata. Ez a beszédszituáció az ószövetségi panaszzsoltárok (például a 22. zsoltár) Istentől való elhagyatottságának élményével rokoníthatók. Maga-mentségében vélhetően azért nem hivatkozott Babits Illés próféta példájára, s nyilvánvalóan azért sem, mert a bibliai történet Baál papjainak legyilkolásával végződik, s ez alapvetően ellentétes Babits humanizmusával és az erőszaknak a gondviselő ébresztésében is kifejeződő egyértelmű elutasításában. A fentebb jelzett intertextuális kapcsolatok mellett tehát azért is fontos Illés példáját említeni, mivel a *Fortissimo* ezen az implicit módon már magában foglalja a későbbi, próféta alakjában megfogalmazódó költői szerepértelmezés problematikájának néhány alapmotívumát is.

Maga-mentő írásának második felében a szépirodalmi kánon felől olvassa újra saját versét Babits, s azt igyekszik bizonyítani, hogy a *Fortissimo* nem ellenkezik nagy költők „hagyományossá vált gyakorlatával" sem. (Babits 1978e, 469.) A klasszikus magyar irodalom legfontosabb alkotóival (Kölcseyvel, Vörösmartyval, Arannyal, Petőfivel, Madáchcsal), valamint Goethével példázza annak jogosultságát, hogy a költő versbe foglalhatja azt a létszituációt is, amikor az én és a világ harmóniája megbomlik. A szövegszerűen idézett versekben (Petőfi *Az apostolá*ban, Vörösmartytól a *[Setét eszmék borítják eszemet…]* kezdetű versben és Arany *Bolond Istók*jának második énekében) előfordulnak olyan kijelentések, melyek a *Fortissimó*ban kifogásolt istenkáromláshoz hasonlóak. Goethe *Prometheus*a ugyan antik szcenikával, de az isten ellen lázadó ember alakját viszi színre, s ez a hivatkozás azért is fontos Babits számára, mivel a titán monológjában szintén megjelenik az alvó isten képzete. A szerzői lista kiválasztásának szempontja egyértelmű: Babits olyan költőkre hivatkozik, akik a népnemzeti tradicionalizmus kánonjában is kiemelt helyet foglalnak el, mégis felfedezhetők náluk olyan szöveghelyek, amelyek miatt a *Fortissimo* okán ellene bírói eljárást indítottak.

Hasonlóan a Biblia szöveghagyományára történő hivatkozáshoz, ebben az esetben is tanulságosak az elhallgatott párhuzamok. Babits idézi Vörösmarty *[Setét eszmék borítják eszemet…]* kezdetű versét, melyben szó szerint előfordul az „istenkáromlás" kifejezés, az 1849. október 10-re datált költemény (csakúgy, mint a valószínűleg egy évvel későbbi *Előszó*) azonban a nemzeti tragédia költői feldolgozásaként volt olvasható, s így illeszkedett a népnemzeti tradicionalizmus kánonjában helyet kapó Vörösmarty-képbe. Nem említi azonban Babits *A vén cigány*t, amely pedig poétikailag legközelebb áll a ké-

sei Vörösmarty-lírából a *Fortissimó*hoz: a Vörösmarty-vers beszélője a cigányt instruálja arra, hogy olyan dalt húzzon neki, ami megfelel a világ diszharmóniájának, Babitsnál hasonló hangnemben a költői én a vele sorsközösséget alkotó nőket és férfiakat buzdítja minél hangosabb imára és káromlásra, s a nők karához szólva – csakúgy, mint *A vén cigány*ban – természeti képek szolgálnak a beszélő reményei szerint az alvó Istent felébresztő sírás érzékeltetésére. Nem valószínű, hogy Babits ne lett volna tudatában ezeknek a párhuzamoknak, különösen mivel az egy évvel korábbi *Húsvét előtt*ben a „pokoli malom" képével intertextuálisan is megidézi Vörösmarty költeményét. Az elhallgatásra magyarázatot az adhat, hogy Babits védekezése a jogi eljárásban is irodalmi szempontokat érvényesített, s az őt elítélő hatalomhoz annak a népnemzeti tradicionalizmusnak a kánonját rendelte, mellyel néhány évvel korábban a kései Vörösmarty felértékelése mellett érvelt. Míg Gyulai Pál *A vén cigány*t dagályosnak s a korábbi Vörösmarty-versekhez képest formailag is kevésbé sikerültnek ítélte (Gyulai 1908, 215.), addig Babits és több nyugatos szerző a népnemzeti tradicionalizmussal szembeni saját legitimizációs bázisát a klasszikus magyar irodalmi hagyományból a kései Vörösmartyban találta meg (Kappanyos 2007, 342.), a *Fortissimo* megjelenése utáni jogi eljárásban viszont Babits számára *A vén cigány*ra való hivatkozás gyenge érvnek minősülhetett volna.

Legalább még egy verset említhetünk, mely hiányzik Babits apologéziséből, ezúttal azonban az elhallgatás egészen magától értetődő. Baudelaire *Szent Péter nemet mond* című versére érthetően nem hivatkozhatott Babits, hiszen a konzervatív szemléletű hatalom számára, mely a *Fortissimo* miatt ellene eljárást indított, az említett Baudelaire-vers még inkább botrányosnak minősült volna, s a francia költő – szemben Goethével – nem volt része a népnemzeti tradicionalizmus világirodalmi kánonjának sem. A *Szent Péter nemet mond* nyitó versszakaiban Isten mint vérszomjas és zsarnoki hatalom jelenik meg, aki a szenvedések oka, és akit nem zavar az átkot sem: „Hogy veszi Isten a sok átkot és keservet, / mely szeráfjaihoz napra-nap felüvölt? / Mint tirannus, akit bor s hús habarcsa tölt, / csak alszik átkaink szelíd zenéje mellett. // Kínkamrák s vérpadok hörgő és rémteli / orkánja kellemes karének bizonyára, / hiszen mindaz a vér, mely gyönyörének ára, / máig se tudta az ég szomját oltani!" (Szabó Lőrinc fordítása) Babits verse közel sem annyira szubverzív, mint Baudelaire-é, mely a szenvedések okát éppen az istenségben jelöli ki, míg a Babits-vers lírai énje végső soron tőle várja a szenvedések megszüntetését.

A *Fortissimo* a konkrét történelmi helyzet (az első világháború okozta értelmetlen szenvedés és pusztítás) okán a teológia lényegét érintő problematikára, az ún. teodíceai kérdésre reflektál: hogyan egyeztethető össze a gondviselő Isten jóságával az ártatlanok evilági szenvedése? (Visy 2016, 342–345.) A *Fortissimo* válasza a keresztény-nemzeti érzület számára radikális, a tradicionális vallásgyakorlat áhítatos hangnemétől eltérő és a modernség világtapasztalatát is artikuláló autonóm költői megnyilatkozás. Ebből a szempontból lesz lényeges a *Fortissimó*ban megfigyelhető Nietzsche-hatás kiemelése, mely nemcsak a vers nyitó soraiban említett halott isten képzetéhez köthető, hanem a féreg-motívum egyik lehetséges eredete is Nietzsche *Zarathustrá*ja lehet. (Balogh 2023, 166–169.) Balogh Gergő – Rába nyomán, aki szerint a versben felébreszteni kívánt Isten nem a tételes vallások istene – a vers zárlatát is Nietzsche műve felől értelmezi, véleménye szerint az ott leírt beszédhelyzet Zarathusztránák a „szent férfiúval" való találkozását idézi, miután Zarathusztra kijelenti: „még nem is hallott róla, hogy Isten halott". (Balogh 2023, 166–167.) Balogh értelmezésének egy másik lényeges mozzanata szintén Rába megállapítását gondolja tovább. Rába ugyanis – hasonlóan a *Húsvét előtt*höz –

a *Fortissimo* versbeszédét az ógörög tragédia karvezetőjének megszólásához hasonlítja. Balogh ennek nyomán Platón és Arisztotelész drámaértelmezései alapján úgy látja, hogy vers explicit politikai mondanivalóval rendelkezik. (Balogh 2023, 179–182.)

Magyarázat

14. *Niobé* – görög mitológiai alak, thébai királynő. Hét fia és hét lánya született. Gőgjében megtagadta, hogy Létónak áldozzon, akinek csak egy fia és egy lánya volt. Bosszúból az istennő gyermekei, Apollón és Artemisz lenyilazták Niobé gyermekeit, akik tíz napig temetetlen feküdtek. Niobé fájdalmában kővé vált, de még azután is könnyezett.
37. *bestemmia* (lat.) – káromlás, káromkodás, szitkozódás.

487.

Bilincs ez a bánat

Az nem igaz, hogy nem birod el,
csak sírni szeretsz:
bilincs ez a bánat,
aranyperec,
eltörni szánod:
ily kincset balga, ki eldobál,
habár
baltüzü fény ez a matt opál.

Ó, édes, édes
szomoruság!
Ó, illatos ostor!
Rozmarin-ág!
Uram, ójj meg a rossztól,
hogy ne szeressem azt, ami fáj!
Égi Király!
Öljem meg a kígyót, szent Mihály!

Nézd, lelkem, a menny hogyan ragyog:
A csillagok
aranyos morzsája hinti.
(Hát sohase tudhatok
szabadon ragyogni, mint ti?
Futkosni, mint a kis nyuszikák?
Örülni, mint a virág?
Sírni, mint ősszel a fák?)

[1917. február]

---

2 Ny; NyV: sirni
9 Ny; NyV: Ó
11 Ny; NyV: Ó
17 Ny: ragyog!
19 Ny: hinti,
24 Ny; NyV: Sirni,

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: $\mathbf{k_1}$ MTA Ms 4699/23. fólió verzóján keresztben ceruzaírású fogalmazványrészlet aláírás nélkül. A rektón megtalálható a *[Nem őrültség csak ostobaság…]* kezdetű töredék, valamint a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* kezdetű fogalmazvány. A verzón még a *[Hát verseket…]* kezdetű költemény fogalmazványrészlete, valamint a *[Valami ami megnyikorgott…]* kezdetű töredék; $\mathbf{k_2}$ OSZK Fond III/1818a/2. fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás: Babits. A verzón Babits *[Az elején hogy a rend…]*, a *[Nem tudott az már magáról…]* és az *[A lélektani rendszerről…]* kezdetű feljegyzései és a költő rajzai.

Gépirat: **g** PIM V. 1612. A fólió rektóján gépiratos tisztázat, utólag ceruzával áthúzott aláírás: Babits Mihály. A fólió jobb sarkában autográf ceruzaírású oldalszám. Az egyik áthúzva: „2”, mellé oldalszám írva: „3”. A gépirat a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai kéziratának része.

Első megjelenés: *Nyugat* 12, 16–17. sz. (1919. dec.): 1016. – További megjelenések: NyV 7; V 264; ÖV 240.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A $\mathbf{k_1}$ a vers első strófájának ceruzaírású fogalmazványa, míg a $\mathbf{k_2}$ ceruzaírású tisztázat, melyet Babits szignójával autorizál. A **g** a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai mappájában található gépirat. Utóbbi csak csekély eltérést mutat a nyomtatott szövegváltozatokhoz képest. A $\mathbf{k_1}$ és a $\mathbf{k_2}$ főként a sorkezdő szavak és a 12. sorban a „Rozmarin-ág” írásmódjában, valamint a központozásban tér el a kritikai kiadás szövegétől. A $\mathbf{k_1}$ 2. sora „Csak” helyett „De” kötőszóval kezdődik.

A vers nyomtatott változatai csak a magánhangzó-hosszúság jelölésében és a központozásban mutatnak némi eltérést. A V és az ÖV szövegállapota lényegében azonos, alapszövegünk az ÖV.

Előszövegek

$\mathbf{k_1}$: MTA Ms 4699/23.

[Cím nélkül]

Az nem igaz hogy nem birod el
De sírni szeretsz
Bilincs ez a bánat,
aranyperec
eltörni szánod
Ily kincset balga ki eldobál
habár
baltüzü fény ez a matt opál.

k₂: OSZK Fond III/1818a/2.

Bilincs ez a bánat.

Az nem igaz hogy nem birod el
Csak sírni szeretsz
Bilincs ez a bánat
Aranyperec
Eltörni szánod
Ily kincset balga ki eldobál
Habár
Baltüzü fény ez a matt opál.

Ó édes édes
Szomoruság!
Ó illatos ostor!
Rozmarinág!
Uram, ójj meg a rossztól,
Hogy ne szeressem azt ami fáj
Égi király
Öljem meg a kígyót, szent Mihály!

Nézd, lelkem, a menny hogyan ragyog:
A csillagok
Aranyos morzsája hinti
(Hát sohase tudhatok
Szabadon ragyogni mint ti?
Futkosni mint a kis nyuszikák?
Örülni mint a virág?
Sirni mint ősszel a fák?)

Babits

g: BILINCS EZ A BÁNAT.

g: el,
g: csak **g**: sirni **g**: szeretsz:
g: bilincs **g**: bánat,
g: aranyperec,
g: eltörni **g**: szánod:
g: ily **g**: balga, **g**: eldobál,
g: habár
g: baltüzü fény

g: Ó, édes, édes
g: szomoruság!

g: Rozmarin-ág!

g: hogy **g**: azt, ami fáj!
g: király!
g: kigyót,

g: aranyos mo r zsája hinti.
g: /Hát
g: szabadon ragyogni,
g: Futkosni,
g: Örülni,
g: fák?/

g: Babits Mihály.

g: PIM V. 1612.

BILINCS EZ A BÁNAT.

Az nem igaz hogy nem birod el,
csak sirni szeretsz:
bilincs ez a bánat,
aranyperec,
eltörni szánod:
ily kincset balga, ki eldobál,
habár
baltüzü fény ez a matt opál.

k₂: Bilincs ez a bánat.

k₂: el
k₂: Csak **k₂**: sírni **k₂**: szeretsz
k₂: Bilincs **k₂**: bánat
k₂: Aranyperec
k₂: Eltörni **k₂**: szánod
k₂: Ily **k₂**: balga **k₂**: eldobál
k₂: Habár
k₂: Baltüzü

Ó, édes, édes	$\mathbf{k}_2$: Ó édes édes
szomoruság!	$\mathbf{k}_2$: Szomoruság!
Ó illatos ostor!	
Rozmarin-ág!	$\mathbf{k}_2$: Rozmarinág!
Uram, ójj meg a rossztól,	
hogy ne szeressem azt, ami fáj!	$\mathbf{k}_2$: Hogy $\mathbf{k}_2$: azt ami fáj
Égi király!	$\mathbf{k}_2$: király
Öljem meg a kigyót, szent Mihály!	$\mathbf{k}_2$: kígyót,
Nézd, lelkem, a menny hogyan ragyog:	
A csillagok	
aranyos mo r zsája hinti.	$\mathbf{k}_2$: Aranyos morzsája hinti
/Hát sohase tudhatok	$\mathbf{k}_2$: (Hát
szabadon ragyogni, mint ti?	$\mathbf{k}_2$: Szabadon ragyogni
Futkosni, mint a kis nyuszikák?	$\mathbf{k}_2$: Futkosni
Örülni, mint a virág?	$\mathbf{k}_2$: Örülni
Sirni mint ősszel a fák?/	$\mathbf{k}_2$: fák?)
Babits Mihály.	$\mathbf{k}_2$: Babits

Keletkezéstörténet

Babits Mihály levelezésének kritikai kiadása szerint a vers 1919-es keletkezésű. Sipos Lajos a vers létrejöttét Boncza Berta 1919. december 15. után keletkezett leveléhez köti. (Sipos 1976c, 132.) A megállapítást Boncza Berta levélrészletével („Az utolsó versednél nem nagyon irtak még sokal különbbet") hozza összefüggésbe, miszerint az itt említett vers a *Bilincs ez a bánat,* s Babits és Boncza Berta kapcsolatára utal. (Babits 2012, 37, 281.) Feltételezhető azonban, hogy a vers jóval korábbi keletkezésű, még az első világháború alatt íródott, 1917 februárjában. Mind a kéziratkatalógus, mind pedig Róna Judit Babits-kronológiája 1917 februárjára datálja a vers ceruzaírású, aláírás nélküli fogalmazványrészletét ($\mathbf{k}_1$) és autográf „Babits" aláírással ellátott ceruzaírású fogalmazványát ($\mathbf{k}_2$), valamint gépiratos tisztázatot (**g**). Vö. Róna 2014, 222.

Az 1917. februári datálás mellett szól, hogy a $\mathbf{k}_1$ egyfóliós papír verzóján 90 fokban elfordítva 1917 februárjában keletkezett verstöredékek találhatóak: *[Hát verseket…]* kezdetű költemény ceruzaírású fogalmazványrészlete található, valamint a *[Valami ami megnyikorgott…]* kezdetű töredék. A rektón a *[Nem őrültség csak ostobaság…]* kezdetű töredék és a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* kezdetű foglamazvány található, mely a *Hegedűk hervatag szava* című vers első szövegváltozatának is tekinthető. A vers érzelmi háttere ugyanaz lehet, mint az 1918. január 16-án publikált szonetté, melynek 4–5. sorában („csirázni sziklaként nem hagyja bánata. / Ó milyen bánat ez?"), valamint 11. sorában is szerepel a *Bilincs ez a bánat* központi motívumának tekinthető érzelem megnevezése. Ugyanakkor a vers 3. versszakában Szabó Ferenc már a Babitsra jellemző modern szorongás feloldását látja. (Szabó 1999, 379.)

A *Nyugtalanság völgye* kötet koncepciójára jellemző, hogy a versek között jelentős szövegkohézió figyelhető meg, s az egyes versek kontextusukban értelmezik és újraértelmezik egymást. (Sipos 1983b, 277.) Ez a szövegek közötti szoros viszony nem pusztán

az 1916 és 1920 között keletkezett versek esetében figyelhető meg. A *Szent Mihály* és az *Egy perc, egy pille* című verseket egy-egy „hívószó" előzi meg valamelyik korábbi műben. A *Szent Mihály*t a *Bilincs ez a bánat* egy sora („Öljem meg a kígyót, Szent Mihály!") a kötetkompozíción belül előlegezi, de visszautal a korábbi vers alapszituációjára *Az óriások költögetése* nyitó sora is („Iszonyú szörnyek hevernek utamon de majd csak megküzdöm velük").

488.

[Hát verseket…]

Hát verseket – mondjunk ma verseket!

Én már oly rég nem mondtam. Elrekedt
torkom a némaságban. Féltem én
a versektől, mert minden költemény
bennem varázsok anyja volt. –

De hát
magamról szóljak? Istenem, tehát
nem is tudok már másról! Istenem,
Itt a varázs! Elég volt kezdenem
versről beszélni

[1917. február]

Kézirat

$\mathbf{k_1}$ MTA Ms 4699/23. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazványrészlet aláírás nélkül. A verzón még a *[Valami ami megnyikorgott…]* kezdetű töredék és keresztben a *Bilincs ez a bánat* fogalmazványrészlete olvasható; $\mathbf{k_2}$ MTA Ms 4699/24. A rektón a *[Nem őrültség csak ostobaság…]* kezdetű töredék és a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* fogalmazványa, valamint ceruzaírású fogalmazványrészlet található aláírás nélkül. A rektón két cím olvasható: „Fogarasi Rökk Szilárd u. 18." „Gagyhy Dénes Bakács u. 5.". A verzón *[A szives ház elmaradt…]* variánsrészletei találhatók.

Szövegkritika

A versnek két kéziratos változatát ismerjük, melyek csak a központozást tekintve térnek el egymástól az 1., a 8. és a 10. sorban. A $\mathbf{k_2}$ emellett még tartalmaz egy javítást és egy törlést a 7. sorban, ugyanis a következő bentebb húzott és az előző sor végéhez igazított rövid sort kezdte el ott írni Babits, és a nagy *D* betűt satírozással törölte. Nem dönthető el biztosan, hogy melyik variáns keletkezett előbb, mi alapszövegnek a $\mathbf{k_2}$-t tekintettük, ennek a szövegváltozatnak a központozását követtük a főszöveg kialakításakor. A $\mathbf{k_1}$-ben a vers végén vessző található, mely arra utal, hogy Babits talán folytatni szerette volna az írást, a $\mathbf{k_2}$-n ez az írásjel már hiányzik. Az első sor önálló versszakot alkot, mely tekinthető lenne címnek is, mivel azonban a következő sor tartalmilag folytatja az első sorban leírt gondolatokat, ezért az első sort nem a szöveg globális kohézióját megteremtő címnek tekintjük, hanem a versszöveg szerves részének.

Előszövegek

k₁: MTA Ms 4699/23.

[Cím nélkül]

Hát verseket, mondjunk ma verseket — **k₂**: verseket – **k₂**: verseket!

Én már oly rég nem mondtam. Elrekedt
torokom a némaságban. Féltem én — **k₂**: torkom
a versektől, mert minden költemény
bennem varázsok anyyja volt. – — **k₂**: anyja **k₂**: D

De hát
magamról szóljak? Istenem, tehát — **k₂**: Ist enem
nem is tudok már másról? Istenem, — **k₂**: másról!
Itt a varázs! Elég volt kezdenem
versről beszélni, — **k₂**: beszélni

k₂: MTA Ms 4699/24.

[Cím nélkül]

Hát verseket – mondjunk ma verseket! — **k₁**: verseket, **k₁**: verseket

Én már oly rég nem mondtam. Elrekedt
torokom a némaságban. Féltem én — **k₁**: torokom
a versektől, mert minden költemény
bennem varázsok anyja volt. – D — **k₁**: anyyja

De hát
magamról szóljak? Ist enem tehát — **k₁**: Istenem,
nem is tudok már másról! Istenem, — **k₁**: másról?
Itt a varázs! Elég volt kezdenem
versről beszélni — **k₁**: beszélni,

Keletkezéstörténet

A **k₂** verzóján található *[A szives ház elmaradt…]* variánsrészletei miatt a versfogalmazvány keletkezése 1917. februárra tehető. A fogalmazvány témája szerint önreflexív költői számvetés, mely összefüggésben lehet Babitsnak azzal az elfojtott költői válságával, melyet egyrészt az új költőgeneráció (mindenekelőtt az avantgárd) jelentkezése, másodsorban pedig a Rákosi Jenő által 1915. október 20-án indított, hónapokig elhúzódó és végül tanári állásának felfüggesztésével végződő sajtókampány eredményezett. A fogalmazvány 2–3. sora („Én már oly rég nem mondtam. Elrekedt / torokom a némaságban”)

valószínűleg az 1916-os év viszonylagos terméketlenségére utal. Kisebb versfogalmazványok mellett csak három művet írt ebben az évben Babits. A *Nyugat*ban publikált, később pedig a *Recitativ* kötetbe is felvett *Alkalmi vers* és *Húsvét előtt* mellett még az év első felében írta a *Szálló nap után* című vers első fogalmazványát is, melyet azonban csak 1919-ben publikált. A *[Hát verseket…]* 5–9. sorai Babits megváltozó költészetfelfogásának tanúi. Kelevéz Ágnes az *Angyalos könyv* genetikus kritikai elemzésével kimutatta, hogy Babits korai pályaszakaszának személytelenítő poétikája után már a fogarasi évek alatt személyesebb, a hagyományos értelemben líraibb költészet felé fordult, *A Holnap* antológia utáni kritikai támadások hatására azonban második verseskötetét még klasszikus szerepversek határozzák meg, miközben kéziratos füzetébe már „újfajta hangolású költemények”-et ír. (Kelevéz 1998a, 174.) Miközben a *[Hát verseket…]* versfogalmazvány visszautal *A lírikus epilógja* nevezetes nyitó sorára („Csak én bírok versemnek hőse lenni”), aközben jelzi a Babits-versek személyesebb, a hagyományos értelemben vett lírai hangoltságának igényét is. Több, ebben az időszakban keletkezett vers tematizálja azt a poétikai váltást, mely Babits költészetében a világháború alatt végbement, és részben a versformák avantgárd hatására is történő fellazulását, a szabadvers vagy a szabadvershez közelítő versformák megjelenését, valamint az én és a világ megváltozott versbeli viszonyát jelentik. Ebből a szempontból a *[Hát verseket…]* kezdetű befejezetlen versfogalmazvány a néhány hónappal később keletkezett *A jóság dalá*val, valamint az 1918. áprilisi, Babits életében kiadatlan *[Ó lira, lirá]*-val és az 1918. május 14. után keletkezett *Előszó*val mutat rokonságot.

Babits életművében több példát is találunk arra, hogy a műalkotás fiktív világában a költészetnek varázserőt tulajdonít (például az 1911-ben keletkezett *A második ének* című mesedrámában). A *Húsvét előtt*ben a béke az a varázsszó, amelyet a versbeszélő ki akar mondani. A *Nyugtalanság völgye* című kötetben a „varázs” az egyik olyan kulcsfogalom lesz, mely a köteten belüli intratextuális háló kialakításában játszik szerepet. A kötet versében előfordul a kötetnyitó *Előszó*tól kezdve több műben is: *Egy filozófus halálára; Bénára mint a megfagyott tag; Szíttál-e lassú mérgeket?; Csak a dalra.* A *[Hát verseket…]* olyan szemléletet tükröz, mely a költészetnek nem tulajdonít egyértelműen pozitív jelentést: „Féltem én / a versektől, mert minden költemény / bennem varázsok anyja volt.” A szó mágikus, lelket mérgező hatását majd a Tanácsköztársaság bukása után írt verseiben fogalmazza újra Babits, legismertebb példája ennek az elsőként a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé részeként közölt, s 1919 júliusában írt *Szíttál-e lassú mérgeket?* volt, de megemlíthetjük ennek a versnek egy korábbi változatát, a *[Nincs mérgebb méreg mint a szó…]* kezdetű verset is. Ide sorolhatjuk még az ugyanerre a történelmi és személyes traumára adott költői reflexióként írt *Csak a dalra* című verset.

489.

[Valami megnyikorgott…]

Valami megnyikorgott
talán a kut fája
vagy valami ág

[1917. február]

Kézirat

k MTA Ms 4699/23. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A verzón még a *[Hát verseket…],* valamint keresztben a *Bilincs ez a bánat* fogalmazványrészlete olvasható. A rektón a *[Nem őrültség csak ostobaság…],* valamint a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* fogalmazványok találhatók.

Szövegkritika

A kézirat tisztázatnak tekinthető, javítást, beszúrást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány több verskísérletet tartalmazó fólión található. Ezek közül Babits csak a *Bilincs ez a bánat*ot dolgozta ki kész műalkotássá, a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* pedig a *Hegedűk hervatag szava* című vers keletkezéstörténetének első ismert fázisát jelenti. A *[Valami megnyikorgott…]* kezdetű fogalmazvány versszerűen három sorba van tördelve, s az első két sor jambikus lejtésű, tehát olyan verskezdeménynek tekinthető, melyet később nem dolgozott ki, vagy épített be kész költeményébe.

490.

[Nem őrültség csak ostobaság…]

Nem őrültség csak ostobaság
az ostobaságnak tengere
Ó milyen tenger ez Istenem!
kábító, fojtó!

[1917. február]

Kézirat

k MTA Ms 4699/23. A fólió rektóján ceruzaírású töredék aláírás nélkül. A rektón még a *[Hogy nőtt ki ez a bú…],* a verzón a *[Hát verseket…]* kezdetű fogalmazvány, a *[Valami ami megnyikorgott…]* kezdetű töredék, valamint keresztben a *Bilincs ez a bánat* fogalmazványrészlete olvasható.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz. Bizonytalan, hogy az 1. és a 3. sor első szavának kezdő betűje kicsi vagy nagy. Babits gyakran a nagybetűket úgy formálta, hogy a kisbetűt nagyobbra írta. Az íráskép szerint ebben az esetben is erről van szó.

Keletkezéstörténet

Arra vonatkozóan nincsenek adataink, hogy a versben szereplő, erősen negatív minősítés konkrétan mire vonatkozhat, de feltételezhető, hogy inkább annak a rossz lelkiállapotnak a lenyomata, mely Babits több ekkor keletkezett versében is megfigyelhető. Mivel a rövid, valószínűleg töredékben maradt fogalmazvány egy időben keletkezett a *Fortissimó*val, ezért lehetséges, hogy ugyancsak a háborúval szembeni indulat áll a hátterében. Elképzelhető továbbá, hogy egy később megírandó vers reményében jegyezte le és őrizte meg Babits a fogalmazványt, viszont olyan mű, mely ezzel a töredékkel genetikus kapcsolatba hozható lenne, nem ismert. A négysoros fogalmazvány után nagyobb kihagyással jegyzi le Babits a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* kezdetű fogalmazványt. Amikor ugyanazon a fólión új vers vagy fogalmazvány írásába kezd, gyakran vízszintes vonallal választja el a különálló szövegeket. Ez esetben ilyen elkülönítést nem tesz, és a tenger motívuma is megtalálható minkét fogalmazványban. Az íráskép alapján feltételezhető, hogy a *[Nem őrültség csak ostobaság…]*-ot és a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* első négy sorát ugyanakkor jegyezte le egymás után, majd később írta hozzá az 5–13. sorokat. Mégis valószínű, hogy két elkülöníthető verskezdeményről van szó, mivel a *[Nem őrültség csak ostobaság…]* felkiáltó mondatai erős érzelmi töltést, indulatot fejeznek ki, míg a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* hangneme inkább rezignált. Az utóbbi fogalmazvány szoros keletkezéstörténeti kapcsoltban áll a *Hegedűk hervatag szava* című verssel.

491.

[Hogy nőtt ki ez a bú…]

Hogy nőtt ki ez a bú lelkemből
tengernek mélyiből korállok szigeti?
Mely tudatlan bűnöm bünteti? mely felejtett
adóságimra kamatát fizeti?

Tél, rossz tél, nyomorult vidék és
óriási vattás szemekbe
mintha az égből hullna tépés
szegény, nedves, földi sebekre
hull a hó lassan és lebegve.

Ki érti meg? Talán ugy vittem haza dőre
játékul mint ki vig, suhanc ebet talál
S pár év alatt gonosz szelindek lett belőle
Ó jaj! Kemény fogát rám vicsoritja már!

[1917. február]

Kézirat

k MTA Ms 4699/23. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón még a *[Nem őrültség csak ostobaság…]* kezdetű ceruzaírású fogalmazvány, a verzón a *[Hát verseket…]* kezdetű fogalmazvány, a *[Valami ami megnyikorgott…]* kezdetű töredék, valamint keresztben a *Bilincs ez a bánat* fogalmazványrészlete olvasható.

Szövegkritika

A fogalmazvány írásképe viszonylag rendezett, csak az 1., a 6. és a 11. sorban találunk javítást. A 12. sorban a sor elé szúrta be Babits az „S” kötőszót, de a következő szó („Pár) kezdőbetűjét nem módosítja. Az utóbbi szó írásmódját a főszövegben emendáltuk, és kis kezdőbetűvel közöljük.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/23.

[Cím nélkül]

Hogy nőtt ki ez a bú szivemből lelkemből mint a rejtett
tengernek mélyiből korállok szigeti?
Mely tudatlan bűnöm bünteti? mely felejtett
adóságimra kamatát fizeti?

Tél, rossz tél, nyomorult vidék és
óriási vattás szemekbe
mintha az égből hullna tépés
szegény, nedves, földi sebekre
hull a hó lassan és lebegve.

Ki érti meg? Talán ugy vittem haza dőre
játékul kedvemben mint ki vig, suhanc ebet talál
S Pár év alatt gonosz szelindek lett belőle
Ó jaj! Kemény fogát rám vicsoritja már!

Keletkezéstörténet

A *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* kezdetű fogalmazványt a kéziratkatalógus a *Hegedűk hervatag szava* című vers szövegváltozataként regisztrálta, a két mű között azonban lényeges formai különbségek figyelhetők meg. Míg a *Hegedűk hervatag szava* a Babits által kedvelt szonettformában íródott, addig a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* formailag kidolgozatlannak tekinthető. A két vers között azonban több szempontból rokonság figyelhető meg: mindkettő a hangulatlíra műfajába sorolható, a versbeszéd modalitása bizonytalan („Talán úgy vittem haza”), és retorikai jellemzőiket (kérdések halmozása) tekintve is hasonlóak. A szövegszerű azonosság azonban viszonylag csekély: a *Hegedűk hervatag szava* 7–8. sora a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* 10–12. soraival azonosítható, az utóbbi 3–4. sorában megfogalmazott kérdés („mely felejtett / adóságimra kamatát fizeti?”) pedig a *Hegedűk hervatag szavá*ban „Melly adósság szörnyü kamata?” variációban tér vissza. Mindezek alapján feltehető, hogy a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* az első kísérlet volt annak az elégikus hangulatnak a megfogalmazására, mely valamivel később a *Hegedűk hervatag szava* címen publikált versben kap végleges formát. Ugyanez az érzés nyer kifejezést az ugyanekkor keletkezett *Bilincs ez a bánat* című versben is, illetve a kéziratkatalógus által szintén a *Hegedűk hervatag szava* szövegváltozataként számontartott és a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]*-hoz képest jelentősebb szöveg- és formai azonosságot mutató *[A párnák, paplanok…]* kezdetű versben. (További keletkezéstörténeti magyarázatokat lásd a *Hegedűk hervatag szava* című versnél.)

A *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* egy fólión található a *[Nem őrültség csak ostobaság…]*-gal, s bár feltételezhető, hogy a két fogalmazvány egy időben vagy nem nagy időbeli különbséggel keletkezett, valószínűleg két elkülöníthető verskezdeményről van szó. (Ennek indoklását lásd a *[Nem őrültség csak ostobaság…]* keletkezéstörténeti jegyzetében.)

492.

[A párnák, paplanok…]

A párnák, paplanok rendetlenül hevernek
és árva bánatom rendetlenül hever
az ágyon melyet unt fényével elkever
lámpám és mintha bús írba tejet kevernek

kivülről szürke nap sugárai lövelnek –
mely sunyi bánat az mely engem így lever?
Mint akik fiatal talált ebet nevelnek
melyet pár év gonosz szelindekké növel

Tán árva magamért, tán az emberiségért
talán csak semmiért… Ah, értse aki még ért
valamit, bánatom!… Szók, szók, ti pártütők

Kik hajdan ami volt értetlen, megsugátok
és szépséggé a but edzé harmóniátok,
mért hagytok így dadogni most a világ előtt?

[1917. február]

Kézirat

k MTA Ms 10.506/33. A fólió rektóján ceruzaírású tisztázat aláírás nélkül.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A verset a kéziratkatalógus a *Hegedűk hervatag szava* fogalmazványaként tartja számon, valójában azonban *[A párnák, paplanok…]* javítások nélküli tisztázat, és a két szöveg figyelemre méltó eltéréseket mutat. Megegyezik a versforma (szonett), valamint *[A párnák, paplanok…]* a 7. sortól kisebb-nagyobb szövegeltérésekkel megfelel a *Hegedűk hervatag szava* című vers 7–14. sorának. A két vers 7–8. sora tartalmilag azonos, de főként a szórend esetében eltérések figyelhetők meg. A 13. sor szövegeltérése („szépséggé”, illetve „fegyverré”) csak egy szó, de a vers jelentése szempontjából a változtatás lényegesnek tekinthető. Ez alapján feltételezhető, hogy *[A párnák, paplanok…]* a *Hegedűk hervatag szava* előtt keletkezett, ebbe a genetikus sorba tartozik továbbá a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]*

című fogalmazvány is, mely szintén hangnemi és szövegszerű azonosságot mutat a *Hegedűk hervatag szavá*val, de a szövegegyezések mértéke kisebb, mint *[A párnák, paplanok…]* esetében, és a versforma is különböző. Valószínű, hogy *[A párnák, paplanok…]* és a *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* között egy vagy több fogalmazványt készíthetett még Babits, ezeket azonban nem ismerjük. Feltehető továbbá, hogy *[A párnák, paplanok…]*-kal sem lehetett poétikai szempontból elégedett, ezért tovább dolgozott az egyszer már letisztázott művön, s ennek a szöveggenezisnek az utolsó fázisa a *Hegedűk hervatag szava.*

Mindkét vers a *Fortissimo* keletkezésének idején születhetett, azonban hangnemük már az 1918–1919-es politikai események személyes konklúzióit levonó művek rezignációjával rokon. Ezt a kapcsolódást erősíti a két vers azonos zárlata, mely a negatív lelkiállapot okát a szavakban, azaz a nyelv működésének elégtelenségében jelöli meg. (Részletesebb keletkezéstörténeti jegyzetet lásd a *Hegedűk hervatag szava* című versnél.)

493.

Hegedűk hervatag szava

Hegedűk hervatag szava, párás virágok
illata, mosolyok szomoru zamata,
szivembe hasztalan vet új zenét csirátok,
csirázni sziklaként nem hagyja bánata.

Ó milyen bánat ez? Milyen kór? Melly bal átok
fogant meg? Melly adósság szörnyü kamata?
Talált ebet növeltem, játékos barátot,
s gonosz szelindekké nőtt, rámvicsorul foga.

Tán árva magamért, tán az emberiségért,
talán csak semmiért… Ah, értse, aki még ért
valamit, bánatom!… Szók, szók, ti pártütők,

kik hajdan ami volt értetlen, megsugátok,
és fegyverré a bút edzé harmóniátok,
mért hagytok így dadogni most a világ előtt?

[1917. február–március]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 11, 2. sz. (1918. jan. 16.): 173. (*Versek* gyűjtőcím alatt, önálló cím nélkül közölt négy vers negyedik darabja) – További megjelenések: SzT 35; V 334; ÖV 311.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A kéziratkatalógus a *Hegedűk hervatag szava* két kéziratát is számontartja, ezeket azonban önálló műként közöljük. Mindhárom vers hasonló hangulatot tükröz, és kisebb-nagyobb mértékű motivikus és szövegegyezést is megfigyelhetünk, amiből következően a másik két vers vitathatatlanul a *Hegedűk hervatag szava* geneziséhez kapcsolódik.

Cím Ny; ÖV: [a cím hiányzik] | SzT: Hegedűk hervatag szava…
1 Ny: Hegedük
3 Ny: uj
6 SzT: szörnyű
11 ÖV: bánatom…
12 Ny: hajdan, Ny: érttetlen,
14 SzT: igy

Ugyanakkor a *Hegedűk hervatag szavá*nak nem marad fogalmazványa, mely segítene a pontosabb szövegkeletkezés megállapításában. A *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* kezdetű fogalmazvány esetében a szövegegyezés is csekélyebb, és formailag is különbözik a másik két szövegtől. *[A párnák, paplanok…]* kezdetű vers kézirata tisztázatnak tekinthető, melynek 8–9. sorai motivikus és szövegszerű hasonlóságot, 9–14. sorai pedig azonosságot mutatnak, a 1–7. sorok jelentős szövegeltérései miatt ezt is önálló műként közöljük.

A vers nyomtatott változatai a cím tekintetében mutatnak eltérést. A Ny és az ÖV cím nélkül közli a verset (utóbbi a teljes szöveget kurziválja). A SzT esetében a címet hármaspont zárja, a V hármaspont nélküli címváltozattal közli a verset. A Ny és a SzT szövegváltozatai csekély eltérést mutatnak a V-hez és az ÖV-hez képest, a *Nyugat*ban közölt változat 12. sorában az „érttetlen" szóalak feltehetően nyomdahiba. Mivel a V önálló címmel közli a verset, ezért ezt tekintjük alapszövegnek.

Keletkezéstörténet

A vers keletkezésének datálására vonatkozóan az önálló műként közölt *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* kezdetű fogalmazvány kézirata szolgál információval. A fogalmazvány olyan fólión található, melynek verzóján a *[Hát verseket…]* fogalmazványa is megtalálható. Ennek egy másik kézirata pedig olyan fólión (MTA Ms 4699/24.) is fennmaradt, melynek verzóján *[A szives ház elmaradt…]* variánsrészletei találhatók. A vers 1917. január 29. után, feltehetően februárban keletkezett, ezt erősíti az a tény is, hogy *[A szives ház elmaradt…]* egy másik variánsa a *Fortissimo* fogalmazványával egy fólión olvasható, ezért valószínű, hogy a *Hegedűk hervatag szava* szöveggenezisének első ismert variánsaként azonosítható *[Hogy nőtt ki ez a bú…]* keletkezése is 1917 februárjára tehető, a *Hegedűk hervatag szava* tehát ez után születhetett. A szavakba vetett bizalom megingásának kifejezése és a világ előtti „dadogás" költői tapasztalata mögött viszont már a *Fortissimo* miatt kirobbant botrányt is sejthetjük, ami miatt a költőnek védekeznie kellett a hatóságok meg nem értésével szemben. Ez alapján a vers 1917 februárjában vagy márciusában keletkezhetett.

A kéziratoknak ezen a hálózatos elrendezésén keresztül a vers keletkezéstörténete a *Bilincs ez a bánat* című verssel is összekapcsolódik, a két műben megfogalmazott érzés és lelkiállapot is hasonló. Ez az érzés általános, Babits lelkialkatából fakadóan költészetében is gyakran visszatérő téma, éppen ezért nehéz konkrét életrajzi eseményhez kötni, adott összefüggésben leginkább a költő 1917. februári és a *Fortissimo* botrányát követő hetek lelkiállapotával hozható összefüggésbe.

A *Hegedűk hervatag szava* 7–8. sorait („Talált ebet növeltem, játékos barátot, / s gonosz szelindekké nőtt, rámvicsorul foga.") általában Babitsnak fiatalabb tanítványaihoz fűződő viszonyára vonatkoztatva értelmezik. Tverdota György egy 2010-ben közölt tanulmányában a vers adott sorait Babitsnak az Ignotus Pálhoz fűződő kapcsolatának, a mesternek a tanítványban való csalódásának kifejeződéseként értelmezi: „A két nyugatos író [ti. Babits és Ignotus – Sz. Z.] közötti konfliktusnak volt egy személyi, mondhatni magánéleti oka is, az Ignotus fia, Ignotus Pál körül az apa és a nevelő között kialakult vetélkedés. Ignotus Pál diákkorában Babits szellemi neveltje volt. A fiatal fiú azonban hűtlen lett mesteréhez, úgymond visszapártolt édesapjához. A *Timár Virgil fia* mögött ez az eseménysor húzódik. Babits fájdalmának, sértettségének, amelyet benne az ifjú Ignotus elpártolása okozott, *Hegedűk hervatag szava* című versében közvetlenül is hangot adott." (Tverdota 2010, 79–80.) Tverdota nem adja meg a forrást, ami alapján a *Hegedűk hervatag szava*

keletkezésének életrajzi hátttereként az Ignotus Pálhoz fűződő viszonyt határozza meg. Korábban Rába György kismonográfiájában állapította meg a mester–tanítvány kapcsolatot antik mitológiai történet keretében feldolgozó *Mythológia* kapcsán: „1918 elején, jó fél évvel a novella közreadása előtt már megjelent Babitsnak egy verse, melyet utóbb a *Sziget és tenger*be iktatott; a *Hegedűk hervatag szava…* a nevelői eszmény magányra kárhoztatottságát jajongta: »Talált ebet növeltem, játékos barátot, / s gonosz szelindekké nőtt, rám vicsorul foga.« Ignotus fia, a fiatal Ignotus Pál az iskolai növendékek rajongásával fölérő buzgalommal látogatta Babitsot, hallgatta véleményeit, s írónk, a született pedagógus, e jelenségben étoszának diadalát látta. Amikor a könnyebb tollú múzsa elvonzotta tőle a fiatalembert, az esetet drámának élte át, s lelki visszhangja erősödik föl a *Timár Virgil fiá*ban." (Rába 1983, 175.) Rába tehát nem azt állítja, hogy a *Hegedűk hervatag szava* élményháttere is az Ignotus Pálban mint tanítványban való csalódás lenne, ezt a *Timár Virgil fia* című regény kapcsán feltételezi. Lengyel András 2016-os tanulmányában, melyben azt vizsgálja, hogy hogyan vált Ignotus Babits regényében Vitányi alakjává, pontosabban leírja a Babits és Ignotus Pál közötti kapcsolattörténet lehetséges alakulását: „Ignotus tehát olyasmit (is) képviselt, ami nagyon is fontos volt Babits számára, de időközben szembekerült vele. Az Ignotustól való távolodást már Ignotus verseiről írott, a verseket méltányló, a gondolkodótól elhatárolódó kritikájában, 1918-ban észre lehetett venni. Az alkotáslélektani ugrópont azonban még mindig nem ez. Az ok máshol keresendő. Az »öregedő«, neveltjeihez való viszonyát önmagából kiírni akaró Babits Ignotust föltehetően fia, Ignotus Pál révén vonta be a regénykonstrukció felépítésének folyamatába. A mélylélektani iskolázottságú, s az irodalmi élet személyi viszonylataiban igencsak tájékozott Németh Andor […] a bennfentes hangján szólt e tárgyról: »*Semmi kétség, hogy a regényben Babits egy keserű csalódását írta meg, csalódását a kis Paliban, akit apja elhanyagolt, s akit ő íróvá nevelt, de minden igyekezete megtört annak gyógyíthatatlan destruktív vagy más szempontból nézve felületes szentimentalitásán.*« A fiatal, nagyjából a regénybeli Vágner Pista életkorában lévő Ignotus-fiú, aki 1901-ben született, 1919-ben 18 éves volt, mint magától Ignotus Páltól tudható, egy időben Babits védence, neveltje volt. A fiú nem apjával élt (a gyerekek ugyanis a válás után anyjuknál maradtak, Ignotus külön háztartásban, fiatal feleségével élt együtt) – Babits pedig, hogy, hogy nem, afféle apapótlékká lépett elő a fiú életében. Ennek a kapcsolatnak a részleteit nem ismerjük, Ignotus Pál is hallgatott róluk, csak az tudható, a fiú 1919-ben bekapcsolódott a diákközéletbe, ideiglenesen »forradalmár« lett, aktívkodott. S ez, saját politikai csalódásait is megélve, Babitsban minden jel szerint pluszcsalódást ébreszthetett. Ignotus Pál kommün alatti (egyébként súlytalan) szereplése »nevelése« kudarcaként értelmeződött számára. S ez fölzaklató, személyes kudarc volt, beletartozott abba az élménykörbe, amely versben is tematizálódott (»Szíttál-e lassú mérget«). Azaz, a történtekért saját felelősséget érzett, szimbolikus súlyút. Olyat, amelynek elbeszélésébe sok mindent integrálni lehetett." (Lengyel 2016, 59.) Ahogy azt Lengyel is említi, a Babits–Ignotus Pál kapcsolattörténet részleteit nem ismerjük, erről Ignotus sem vallott, de az irodalomtörténész rekonstrukciója mégis meggyőző, és ebből egyértelműnek tűnik, hogy a *Timár Virgil fia*, és nem *Hegedűk hervatag szava* keletkezéstörténetének életrajzi hátttereként feltételezhetjük ezt a mester–tanítvány viszonyt, olyan konfliktusra 1918 előtt, tehát a vers születésének idején történhetett volna, adatunk nincs. Ugyanakkor a vers zárlatában a nyelvre vonatkozó reflexió, a nyelvbe vetett költői bizalom megingása szintén rokonítható a Lengyel András által is említett *Szíttál-e lassú mérgeket?* című verssel, és

több, 1919 vége után keletkezett verssel (például *A könnytelenek könnyei*vel) és esszével (például a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* cíművel), melyekben a történelmi események konklúziójaként hasonló gondolatok fogalmazódnak meg.

494.

[Egy tájat látok mely terem…]

Egy tájat látok mely terem
magában és magvetéstelen
Szelek vetik be, viharok
s az Ur vetői, madarak
S azzal annál bujább-teli
mely ön nagyságát resteli

[1917. március 9. után, június–július]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/97. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón Harmath Gizella Babitshoz írt levelének letépett papírdarabjára írt levélfragmentum.

Szövegkritika

A ceruzaírású fogalmazvány 2. sorában egy beszúrást, 5. sorában egy szócserét tartalmaz. Az 5. sor elé Babits az „S” kötőszót szúrja be. Ennek funkciója meghatározhatatlan, mivel a sor eleve is ezzel a kötőszóval kezdődik, tehát nem tekinthető szövegmódosításnak.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/97.

[Cím nélkül]

Egy tájat látok mely terem
magában és mag vetéstelen
Szelek vetik be, viharok
s az Ur vetői, madarak
S azzal annál bujább-teli
mely ön nagyságát szégyeli resteli

Keletkezéstörténet

A fólió rektóján olvasható levéltöredék, melyet a levelezés kritikai kiadása önálló tételként közöl (Babits 2011a, 170.), valójában a Harmath Gizellától Babits Mihálynak küldött, 1917. március 9-i datálású levél letépett levélpapír-sarkon olvasható részlete, melyet a kritikai kiadás szintén külön tételszámon közöl. (Babits 2011a, 58.) Ez alapján a fogalmazvány 1917. március 9. után keletkezett. Az *[Egy tájat látok mely terem…]* kezdetű

fogalmazvány egy megműveletlen, de a természet által megtermékenyített, buján termő kert képét írja le. Ez a tájleírás szoros kapcsolatot mutat a *[Láttam egy kertet Tivoliban…]* kezdetű verssel. Ott szintén a versbeszélő szemszögéből tárul fel a látvány, mely azonban csak a vers kiindulópontja, a lírai én lelkiállapotának az analógiája lesz. Különösen szoros kapcsolatot mutat az *[Egy tájat látok mely terem…]* kezdetű fogalmazvánnyal a vers második versszaka (5–8. sora): „évek, rossz évek, rossz madarak / minden rossz magvat behordanak / vihar megtépi, fölveri gyom, / észre sem veszem, nőni hagyom". Mivel a *[Láttam egy kertet Tivoliban…]* 1917. június 11. után keletkezett, ezért feltételezhető, hogy az *[Egy tájat látok mely terem…]* keletkezési ideje is későbbre, 1917. nyár elejére tehető. Az *[Egy tájat látok mely terem…]* ezen kívül szoros genetikus kapcsolatban áll *A jóság dala* 2. versével. Az előbbi konkrét tájleírása *A jóság dalá*ban metaforizálódik, és az ember belső érzelmi világának szimbólumává válik. Ez alapján az sem zárható ki, hogy az *[Egy tájat látok mely terem…]* kezdetű verset *A jóság dala* 2. verse korai fogalmazványának, esetleg variánsának tekinthetjük.

495.

Háborús anthológiák

1916.

Eduárdoknak éljenektül
zengő poéták – visszafullad
szavam – míg szét zuhanva dúlnak

vad ércek és roppanva megdűl
sok büszke fal – vagy mint, ha tenger
lesz a folyóból, fúl az ember,

omlik a torony és a kémény,
korhad a tölgy – ti mint a káka
melynek az árvíz boldogsága

lubickoltok az ingyen élmény
ezrek könnyétől sós vizében
s tudjátok kiszámítva már

hogy meddig szabad nőni szépen
hogy el ne törjön a vad ár:
hajolni tudtok (törni kár!) –

s zenélni, mint a sás, a szélben,
sáshangon – hogy fonnyadtok el
ha egyszer szárazon maradtok!

ha majd a Béke énekel!
hogyan hallgattok és apadtok
ha egyszer elhallgat a szél

s csupán a szív és könny beszél!

Cím Ny; NyV: Háborus
Alcím Ny; NyV: 1916
3 Ny; NyV: dulnak
4 Ny; NyV: megdül

(kicsi marad aki ma hajlik!
csöndnél a tűnt hang nyoma némább!):
azok beszélnek, kik ma némák!

Van némaság, mely messze hallik,
s sok mára visszafulladt ének
hangokkal terhes a Jövőnek!

[1917. március]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: $\mathbf{k_1}$ OSZK Fond III/1818/A/4. 2 fóliós papír 2. fóliójának verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A cím Török Sophie utólagos tintaírású rájegyzése („Háborús antológiak"). Az 1. és a 2. fólió rektóján ismeretlen személy, fekete tintaírással írott, *Babits Mihálynak* című verse. Az 1. fólió verzóján a *Zsoltár gyermekhangra* fogalmazványrészlete, továbbá négyszögletű ábra közé keretben írva: „Konzervatív versstrófa". A négyszögben és mellette gyorsírásos feljegyzés. A négyszög alatt Babits rajza. A 2. fólió verzóján fordítva Babits feljegyzése olvasható: „Művészvilág Lakatos Károly Nagymező utca 5."; $\mathbf{k_2}$ OSZK Fond III/1851. A fólió rektóján a vers utolsó szakaszának ceruzaírású tisztázata, aláírás: Babits Mihály. A szöveg Pérely Imre Babitsról készített portrérajza alatt. A fenti jelzeten a Babits strófájával ellátott portré egy kisebb méretű sokszorosítványa is megtalálható. Keletkezési idejük: 1922.

Első megjelenés: *Nyugat* 10, 5. sz. (1917. ápr. 1.): 683. – További megjelenések: NyV 15–16; V 270–271; ÖV 246.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A $\mathbf{k_1}$ több törlést, törlés nélküli variációt és egy soráthelyezést tartalmazó ceruzaírású fogalmazvány, mely ezen kívül a nyomtatásban megjelent szövegváltozatoktól jórészt a központozás tekintetében tér el, kivétel ez alól a 11. sor, mely a kritikai kiadás szövege szerint: „ezrek könnyétől sós vizében", míg a $\mathbf{k_1}$-en „könnyektől keserü vizében". A $\mathbf{k_1}$-en az utolsó versszak második sora több törlés nélküli variációt is tartalmaz, ezért többféleképpen olvasható: (1) „és sok mára megnémult ének"; (2) sok elevenen [?] megnémult ének" és (3) „és sok mára visszafulladt ének". A végleges sorváltozat ezek kompilációja: „s sok mára visszafulladt ének". Lényeges szövegkritikai eltérés, hogy az 1–3. sorok utáni nagyobb sorközt leszámítva Babits nem tördeli versszakokra a szöveget, a 20. sor utáni nagyobb sorköz feltehetően inkább a papír összehajtásából következik, és nem a strófatagolás költői szándékát tükrözi. A versszakokat tehát feltehetően a szöveggenezis egy következő, általunk nem ismert fázisában alakítja ki. A $\mathbf{k_1}$ írásképéből arra következtethetünk, hogy Babits elsőként a vers 1–11. sorait jegyzete le a széttárt félfólió bal

24 Ny; NyV: tünt
26 Ny; NyV: némaság

felére, majd az összehajtott lap jobb felső sorában folytatta az írást, a 20. sor után az összehajtott lapot megfordította, és a vers 21–25. sorait a félfólió jobb alsó negyedébe írta. Mivel itt a fólióra korábban lejegyzett címfeljegyzés miatt a hely elfogyott, az utolsó sorokat a félfólió bal alsó negyedébe írta. A $\mathbf{k}_1$-en a 14. sort láthatóan később szúrta be Babits. A $\mathbf{k}_2$ a vers 26–28. sorainak Pérely Imre Babitsról ceruzával készített portréja alá írt autográf tisztázata 1922-ből. A kritikai kiadás főszövegétől abban tér el, hogy a 23. sorban (a kéziraton az első) hiányoznak a vesszők.

A nyomtatott szövegváltozatok csak néhány helyen, a magánhangzók időtartamának jelölésében és a központozásban mutatnak eltérést az ÖV-től, mely a kritikai kiadás alapszövege.

Előszövegek

$\mathbf{k}_1$: OSZK Fond III/1818/A/4.

[Cím nélkül]

Eduárdoknak éljenektül
zengő poéták – visszafullad
szavam – míg szét zuhanva dulnak

vad ércek és roppanva megdül
sok büszke fal – vagy mintha tenger
Kiönt , lesz a folyó ból, fúl az ember
omlik a torony és a kémény
Korhad a tölgy, ti mint a káka
melynek az árvíz boldogsága
lubickol nak tok az ingyen élmény
Könnyektől keserü vizében
s tudjátok kiszámítva már
hogy meddig szabad nőni szépen
hogy el ne törjön a vad ár
hajolni tudtok (törni kár)
s zenélni, mint a sás, a szélben,
sáshangon – hogy fonnyadtok el
ha egyszer szárazon maradtok
ha majd a Béke énekel
Hogyan hallgattok csücsültök és apadtok

ha egyszer elhallgat a szél
s csupán a szív és könny beszél
azok beszélnek kik ma némák
s kicsi marad aki ma hajlik
S e csöndnél a tünt hang nyoma némább
azok beszélnek kik ma némák

Van némaság mely messze hallik
és sok mára visszanémult S sok elevenen[?] mára visszafulladt ének
hangokkal terhes a jövőnek

k_2: OSZK Fond III/1851.

[Cím nélkül]

Van némaság mely messze hallik
s sok mára visszafulladt ének
hangokkal terhes a Jövőnek!

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

Róna Judit kronológiájában az a megállapítás szerepel, miszerint a **k_1**-en olvasható „Lakatos Károly: Művészvilág" feljegyzés és a vers alatt följegyzett cím a *Művészvilág* című lapra vonatkozik. A lapot Budapesten, 1917. április 19-én adták ki, egyetlen lapszámot ért meg, szerkesztője Muska Iván volt. (Róna 2014, 239–240.) A megjegyzés feltehetően helytálló, hiszen a fólión szereplő, ismeretlen kéztől származó vers leginkább a *Fortissimo* című verset követően keletkezhetett, tekintettel a benne foglaltakra: „Ó, költő, kinek himnuszos ajkad / Káromlásra rándult a kintól". A fólión szereplő feljegyzés, amennyiben helytállónak fogadjuk el a kronológia megállapítását a *Művészvilág* folyóiratról, időben későbbi, mint a *Háborús anthológiák* keletkezése, erre utal az eltérő íróeszköz is. A verset a *Nyugat* közölte 1917. április 1-jén, tehát a keletkezését 1917 márciusára datálhatjuk, és az olyan, a *Nyugtalanság völgye* kötetben megjelent háborúellenes versek sorába soroljuk, mint a *Fortissimó*t és a *Húsvét előtt*öt. Keletkezése feltételezhetően az 1915 után megjelent háborús antológiák megjelenésére és a háborús közhangulatra adott művészi válasz.

A háborús tematikájú albumok műfaja az első világháború kitörését követően alakult ki. Elsőként Stockinger Gyula kötete, az 1915-ben, Bécsben kiadott, magyar és német nyelvű verseket tartalmazó *Éljen* című válogatás jelent meg, a kötetben Babits *Fiatal katona* című verse is szerepelt. Ismert továbbá Szendrői József *Legendás idők,* a Radó Antal szerkesztésében kiadott *Háborús versek,* továbbá Szabolcska Mihály *Háborús versek könyve: Magyar költők 1914–15-ben,* amelyben Babits a *Miatyánk* című versével szerepel. A háborús antológiák közül a legterjedelmesebb, Gyulai Ágost *Háborús antológia* című kötete 1916-ban jelent meg. Gyulai Ágost kötetében számos háborús verstípusra találunk példát, amelyek mind tematikusan, mind pedig formájukban kapcsolódnak Babits háborús költeményeihez, nevezetesen a *Húsvét előtt,* a *Háborús anthológiák* és a *Fortissimo* című versekhez. A *Háborús anthológiák* alcímében szerepel az 1916-os évszám, ez azonban nem a vers keletkezésére utal, hanem az 1916-ig megjelent antológiák hangulatára, az első világháború alatti közhangulatra és Babits ezzel szembeni ellenérzéseire. (A háborús antológiák részletes bemutatását lásd: Bakó 2004.)

Gyulai Ágost a *Háborús antológia* bevezetőjében a háború művészetet megtermékenyítő lehetőségeiről, a „nemzeti költészet"-hez fűződő kapcsolatáról, a magyar nemzeti költészet fejlődéséről írt. Gyulai érvelésében nem pusztán az antanthatalmak költészete jelenik meg „ellenségként", hanem az általa kozmopolita-költészetnek nevezett írói modernség is. Gyulai összevonja a tengelyhatalmakkal ellenséges hadviselő feleket a magyar költői modernséggel, irodalmi formáikkal, költészetével és költői szerepükkel, így a hadi retorikát többször alkalmazó érvelésében a „külső ellenség" kiegészül a „belső ellenséggel", tudniillik azokkal a költőkkel, akik a háború ellen szót emelnek és/vagy nem harcolnak a frontokon – azaz nem hisznek sem az irodalom nemzetmentő funkciójában, sem a magyar és német irodalom szellemi fölényében. Ha úgy tetszik, Gyulai írásában a régóta húzódó nemzeti konzervativizmus vs. irodalmi modernség új csatatérre tevődött át. Így tulajdonképpen a *Nyugat,* illetve a modernség azonosítódik a nyugat-európai politikai hatalmakkal, a háborúban ellenséges országokkal, a nemzet és a hagyományok megtagadásával, s e körülmény alapján érthetővé válik az, hogy Babitsot a *Fortissimo* miatt blaszfémiával vádolták.

Rába György monográfiájában szintén a márciusi keletkezés mellett érvel. (Rába 1981, 514.) Azt állítja, hogy a vers létrejöttében közrejátszhatott az is, hogy „a *Fortissimó*-val együtt, ugyanabban a *Nyugat*-számban jelenik meg Tóth Árpád maró bírálata Gyulai antológiájáról, s a könyv uralkodó világnézeti vonásain kívül tollhegyre tűzi a kihívó előszót, mely a magyar »dekadensek«-et, tehát a *Nyugat*-ot támadja." Tóth Árpád szerint az antológia „a frázis-öblögetés, a magyarok istenének indián ordítozású körülemlegetése, a képviselőválasztási kortes-rigmusok háborús alkalmazása. Nem szabhatunk receptet semmiféle költői alkotás elé, de kétségtelennek tartjuk, hogy a valóban értékes, a valóban költői háborús produkciónak természetesebbnek s nem ily mondvacsináltnak kellene lennie." (Tóth 1917, 508.) Majd hozzáteszi: „Még szomorúbb a kritikai mérlegelés eredménye, ha azokat a költeményeket vesszük szemügyre, melyek epikai elemeket is tüntetnek fel, a háborús románc vagy ballada féléket. A remek magyar ballada-költészet tradíciói, úgy látszik, teljesen kipusztultak, a kabaré-vers nyegle és csacska uralmát nyögi háborús lírai-epikai termelésünk." (Tóth 1917, 508–509.) A Babits-vers nyitó sora Arany János *A walesi bárdok* című versére, és ezen keresztül a költői dilemmára utal, hogy a hatalomnak behódoló, s a háború dicsőségét hirdető költők útját választja-e, vagy az „Eduárdoknak" ellenálló veszélyt vállaló, békét hirdető, függetlenekét, ezáltal szembeállítva a háború híveit a békét akarókkal. Ez az intertextuális utalás az életművön belüli kapcsolatokra is rávilágít. Az 1912 tavaszán keletkezett *[Nem bűnös ki szive szerint…]* kezdetű verset Melczer Tibor tévesen 1916-ra datálja, és *A walesi bárdok* palinódiájaként IV. Károly trónralépéséhez köti. E vers utolsó sorait Babits átemeli az 1920-as *A könnytelenek könnyei* zárlatába, mely más történelmi kontextusban, a háborút lezáró békék és az annak következtében kialakult belpolitikai helyzetben, de hasonló tematika, a költői elnémulás és megszólalás köré szerveződik, mint a *Háborús anthológiák* zárlata. A „ha egyszer elhallgat a szél // s csupán a szív és könny beszél!" sorokat Rába Vörösmarty Mihály *Az emberek* című versének egy szakaszával („Most a világ beszél, / S megfagynak forró szárnyaikkal / A zápor és a szél") álltja párhuzamba, és úgy véli: „Babits a történelemben is az ősi elemek időtlen hatalmát érzi át, s ez az egyéni szemléletkapcsolás a retorikai szituációban sem élménytelen, szerepből vállalt föladatköltészetről árulkodik." (Rába 1981, 516.)

A keletkezéstörténethez adalékként érdemes a költemény verselésére is reflektálni. A *Háborús anthológiák*ban a kilenc szótagú sorok váltakoznak a nyolc szótagú sorokkal, **abba cc** rímtechnikával. Alapvetően a kilences szótagszámú sorok uralják a verset, a verskezdő sortól egészen a negyedik versszak utolsó előtti soráig („ezrek könnyétől sós vizében"), váltakozva a nyolcas szótagokkal, majd az utolsó két versszakban szintén visszatér a kilences szótagszám. A nyolcas és kilences szótagszámú sorok – azaz az ötödfeles és a négyes jambusok – váltakozása a vers zaklatottságát erősíti az ötödik versszaktól egészen a vers cezúrájáig: „s csupán a szív és könny beszél!". Az utolsó – mintegy codaként is értelmezhető – két versszak visszatér az ötödfeles jambikus lejtéshez. J. Soltész Katalin a *Babits Mihály költői nyelve* című könyvében a *Háborús anthológiák*at szintén a jambikus verselésű költemények csoportjába helyezi. (J. Soltész 1965, 44.) A *Fortissimo* ugyan szintén tartalmaz rövidebb sorokat („Süket! Süket!…"), azonban verselése megegyezik a *Háborús anthológiák*kal, azaz kilences szótagszámú sorok váltakoznak a nyolcas szótagszámmal, és többnyire ugyanúgy ötödfeles („Haragszik és dúl-fúl az Isten") jambust váltakoztat négy verslábas, jambikus utolsó ütemű („míg az Istenbe visszahal!") sorokkal. Ha elfogadjuk azt az érvelést, hogy a ritmika és a hangszín felől nézve Babits háborús versei a dithürambikus, pindaroszi hagyományhoz illeszkednek, és a verstani hasonlóságokat egyelőre a Rába által említett hagyományhoz kötjük is, a *Fortissimo* zsoltáros hangütése és a – talán egészen a *Recitativ*tól jelen lévő – közösségi ének, illetve a fent vázolt, háborús antológiákban összegyűjtött imaformákkal szembeni kompozíciók más értelmezési lehetőséget is megengednek.

Pérely Herz Imre (1898–1944) grafikus, festőművész híres emberekről, írókról készített grafikáival vált ismertté. A Babits-hagyatékban fennmaradt grafikájának nyomdailag sokszorosított másolata azt bizonyítja, hogy a rajz megjelenésre készült. Feltehetőleg Pérely rajzát első albumába szánta volna, hiszen 1922-ben egy, a portréit tartalmazó kötete megjelent *Magyar fejek* címmel, és a Babits-grafikán is dátumként 1922 szerepel. Albumában tudósok, festők mellett a modern magyar irodalom ismert írói is szerepelnek: Karinthy, Kosztolányi, Móricz, az ekkor már halott Ady Endrét édesanyjának és testvérének, Ady Lajosnak az arcképe képviseli. A kötethez Tóth Árpád írt előszót. Nyilvánvaló, hogy Pérely szándéka szerint Babits is az általa fontosnak tartott szellemi körbe tartozott, a Kosztolányi-portré ráadásul koncepciójában is azonos Babitséval, a rajz alatt három, Kosztolányitól származó autográf verssor látható, a *Kösöntyű* című vers részlete. Török Sophie naptárában szerepel is Pérely neve, eszerint 1922. szeptember 29-én járt náluk. (Török 2010:1, 123.) Az bizonyos, hogy ekkor készült az az írógép melletti portré, amelyet Vendel-Mohay Lajosné közölt a *Dunatáj* 1983. évi 1. számának 25. oldalán, rajta a pontos dátum és Babits aláírása. Minden bizonnyal ekkor rajzolhatta ezt a portrét is, és kért hozzá négy autográf verssort. A nyomtatott változat feltehetően az album számára el is készült, de valamilyen, talán politikai okból Babits kimaradt a kötetből. 1920 decemberében ugyanis a költőt a rendőrség toloncházi osztálya idézte be, mert a *Fortissimo* című versben a rendőrszellem ellen való lázítást fedeztek fel, s ezért eljárást indítottak ellene. Mint veszélyes egyént, „nyilvántartják". (Róna 2014, 785.) A *Háborús anthológiák* jelentőségét mindenképp megemeli, hogy 1922-ben Babits innen idéz négy sort, mint költészetére jellemző részletet. Ehhez hasonló arckép, de más autográf idézettel jelent meg Pérely a *Magyar írók* című albumában. Babits ekkor a *Régen elzengtek Sappho napjai* első sorait jegyezte le arcképe alá.

496.

Bénára mint a megfagyott tag

1917.

Bénára mint a megfagyott tag
s keményre verte zuzmarás
gőg a szivünket, rossz varázs:
most megalázatositottak.

Ajjaj, de hitetlen daloltunk!
Daloltuk a rossz éneket,
a *minden-mindegy*-rímeket:
ideje most már mást dalolnunk!

*

Halljátok énekét a hitnek,
halljátok a jó éneket:
többet nem-hinni nem lehet!
akik szenvedtek, mindig hittek.
Halljátok énekét a hitnek!

Mert megalázatositottak,
ittuk az ecetet s epét,
tapintottuk Krisztus sebét:
most ujjaink örökre jobbak.
Mert megalázatositottak.

Szemeink is örökre hisznek,
mert láttuk az Ember Fiát
kereszten és a glóriát
kelni nyomában a tövisnek.
Szemeink is örökre hisznek.

Cím Ny: [a cím hiányzik] | NyV: Bénára mint a megfagyott tag…
Alcím Ny: [az alcím hiányzik] | NyV: 1917
7 Ny: *minden-mindegy*-rimeket:

Ujjainkat a vér, szemünket
a könny edzette könyörű
igazulásra, gyönyörű
imának Ahhoz aki büntet.

Látásban és cselekedetben
tébolyunk céllá igazul:
mert így akarta azt az Ur,
hogy ne legyünk többé hitetlen!

[1917. március–1918. január]

Gépirat, megjelenés

Gépirat: **g** PIM V. 1612/14. A fólió rektóján gépiratos tisztázat aláírás nélkül autográf ceruzaírású címmel, alatta datálás. A fólió jobb sarkán autográf ceruzaírású oldalszám: „18". A gépirat a *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratának része.

Első megjelenés: *Nyugat* 11, 2. sz. (1918. jan. 16.): 170. (*Versek* gyűjtőcím alatt, önálló cím nélkül közölt négy vers második darabja) – További megjelenések: NyV 33–34; V 280–281; ÖV 255.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A versnek csak egy gépiratát ismerjük, mely a *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratmappájában található. A **g** címét és az alcímként értelmezhető datálást („1917.") Babits ceruzával írta a gépirat fölé. A gépírás viszonylag rossz minőségű, néhány betű nem látható, feltehetően a tintaszalag hibája miatt. Ezzel együtt a **g** szövegváltozata kevés eltérést mutat a nyomtatásban megjelent szövegváltozatokhoz képest. A különbségek az írógép klaviatúrájának hiányából fakadnak, melyen nem volt *í* és *ű* betű. Ezeket a gépiratban Babits csak egy helyen, a 7. sorban javította. A 25. és 26. sorok végén álló szavak utolsó magánhangzói a gépiraton rövid ü-vel szerepelnek, ezt az írásmódot veszi át a *Nyugtalanság völgye* kötet szövegváltozata is. A nyomtatott szövegváltozatok közül a címet tekintve csak a *Nyugat*ban megjelent variáns mutat eltérést. A lap 1918. január 16-i lapszámában négy vers jelent meg önálló cím nélkül *Versek* gyűjtőcím alatt. Későbbi címük az *Éji ut*at kivéve a versszöveg első sora vagy annak egy részlete: *Korán ébredtem; Bénára mint a megfagyott tag* és *Hegedűk hervarag szava.* A *Nyugat*ban tehát nincs külön címe a verseknek, illetve a *Nyugtalanság völgyé*ben a cím után, a **g**-nek megfelelően, hármaspont áll. Ezt leszámítva a *Nyugat*ban megjelent változatban a 7. és a 30. sorban rövid *i* található, mely – tekintetbe véve, hogy a lap más cikkeiben előfordul a hosszú *í* – nem tekinthető a betűkészlet hiányának. Alapszövegünk az ÖV.

---

25 NyV: könyörü
26 NyV: gyönyörü
30 Ny: igy

Előszöveg

g: PIM V. 1612.

Bénára mint a megfagyott tag...

1917.

Bénára mint a megfagyott tag
s keményre verte zuzmarás
gőg a szivünket, rossz varázs:
most megalázatositottak.

Ajjaj, de hitetlen daloltunk!
Daloltuk a rossz éneket,
a minden-mindegy-rí meket:
ideje most már mást dalolnunk!

Halljátok énekét a hitnek,
halljátok a jó éneket:
többet nem-hinni nem lehet!
akik szenvedtek, mindig hittek.
Halljátok énekét a hitnek!

Mert megalázatositottak,
ittuk az ecetet s epét,
tapintottuk Krisztus sebét:
most ujjaink örökre jobbak.
Mert megalázatositottak.

Szemeink is örökre hisznek,
mert láttuk az Ember Fiát
kereszten és a glóriát
kelni nyomában a tövisnek.
Szemeink is örökre hisznek.

Ujjainkat a vér, szemünket
a könny edzette könyörü
igazulásra, gyönyörü
imának Ahhoz aki büntet.

Látásban és cselekedetben
tébolyunk céllá igazul:
mert igy akarta azt az Ur,
hogy ne legyünk többé hitetlen!

Keletkezéstörténet

A keletkezés dátumára vonatkozóan az alcímként értelmezhető évszám („1917.") szolgálhat információval, a keletkezés ideje azonban ennél pontosabban is megadható. Rába György szerint a vers „[g]ondolatmenete és végkicsengése […] legföljebb a *Zsoltár gyermekhangra* utáni időre és nem későbbre vall." (Rába 1981, 537.) A *Zsoltár gyermekhangra* keletkezése 1917. március 21. utánra tehető, ugyanis „egy olvasó" aláírású verses levél fólióján megtalálható a vers egy fogalmazványa, a kész mű publikálására azonban csak 1918. augusztus 1-én kerül sor, amikor a *Zsoltár férfihangra* című verssel együtt Babits a *Nyugat*ban közzéteszi. Rába feltételezése szerint a *Zsoltár gyermekhangra* 1917 márciusa és 1918 áprilisa között keletkezhetett, Babits hosszabb időn keresztül formálhatta a szövegét. (Rába 1981, 528.) A két vers között találhatunk szövegszerű párhuzamot is. A *Bénára mint a megfagyott tag* „Halljátok énekét a hitnek" sorral keretezett 3. versszaka tekinthető a *Zsoltár gyermekhangra* 13–14. strófájára (Az Úristen őriz engem / mert az Ő zászlóját zengem. // Hogy daloljak más éneket, / mint amit Ő ajkamra tett?") történő utalásként is. Ugyanakkor a vallásos hangnem és tematika is a két *Zsoltár*hoz köti a verset, de éppen ezen keresztül kapcsolódik a korábbi nagy háborús versekhez is. Ahogy a *Zsoltár gyermekhangra,* úgy a *Bénára mint a megfagyott tag* is szövegszerűen utal a *Fortissimó*ra és a miatta kirobbant botrányra. Nemcsak a *Fortissimó*val szembeni, a *Zsoltár gyermekhangra* című versre is jellemző szemléleti és hangnemi váltás miatt hozható kapcsolatban a két vers, hanem azért is, mert bár a *Bénára mint a megfagyott tag* lírai énje többes szám első személyben szólal meg, és a „megalázatositottak" kifejezés ennek következtében elsődlegesen a világháború tapasztalatára vonatkoztatható, de megérthetjük úgy is, mint a Babits ellen indított ügyészi eljárás okozta lelki traumát. Az 5. versszakban a vers vallásos szemléletmódja vonja be az egyetemes emberi és az egyéni szenvedés kifejezésére a passiótörténetre való utalást, mely azáltal az életművön belül megidézi a *Húsvét előtt*et is.

A *Bénára mint a megfagyott tag* a *Nyugtalanság völgye* változás-tematikájához kapcsolódva a hitetlenből hívővé válást fogalmazza meg, szemléletmódjánál és vallásos utalásai révén is szorosan kapcsolódik a két *Zsoltár*hoz. Pór Péter a verset Babits költői szemléletmódváltásának folyamatába állítva megállapítja: „Az ágostoni-kanti eszménykör szellemében kiérlelt új gondolatot, azt, hogy a célok a tevékenységben tételeződnek, az emberi élet egésze pedig az Erkölcs nevében megigazul, mert isteni teleológiát teljesít be, először egy 1917-es költemény, a *Bénára mint a megfagyott tag* mondja ki teljes érvénnyel". (Pór 1973, 93.) A vers 14–23. sorai Krisztus kereszten való szenvedésére utalva az evangéliumok passiótörténetét idézi meg, de a vers kulcsszavaként is tekinthető „megalázatositottak" szintén visszavezethető evangéliumi szöveghelyekre. A Lk 14,1–11-ben elmondott példabeszéd a lakodalomban elfoglalt helyről szól, melynek tanulsága: „Mondom néktek, alájöve ez az ő házához megigazittatva, inkább hogy nem amaz; mert valaki felmagasztalja magát, megaláztatik; és a ki megalázza magát felmagasztaltatik." Lk 18,1–14 parabolája a templomban imádkozó farizeust és vámszedőt hasonlítja össze, a tanítás lényege: „Mondom nektek, ez [a vámszedő – Sz. Z.] megigazulva ment haza, nem úgy, mint amaz [a farizeus – Sz. Z.], mert aki felmagasztalja magát, megaláztatik, és aki megalázza magát, felmagasztaltatik." Ugyanez a szentencia olvasható Mt 23,12-ben, ahol a farizeusok képmutatásáról, valamint a földi és a mennyei hierarchiáról esik szó. Mt 18,1–7-ben a tanítványok azt kérdezik Jézustól, hogy ki nagyobb a mennyben, mire Jézus válasza: „És monda: Bizony mondom néktek, ha meg nem tértek, és ollyanok nem

lésztek mint a kis gyermekek, semmiképen nem mentek bé a mennyeknek országába. Valaki azért megalázza magát mint e kis gyermek, az a mennyeknek országában a legnagyobb." (Mt 18,3–4) Ez az evangéliumi szöveghely azért is lényeges, mert rávilágít a *Zsoltár gyermekhangra* szerepválasztása mögött feltételezhető vallási gyökerű motivációkra is.

A *Húsvét előtt* második részében kifejezésre jutó gyermekien (ál)naiv szemlélet ugyanis a *Fortissimo* botránya után lesz reálisan vállalható szereplehetőség Babits számára, az ekkor publikálatlan, önmagát védő írásában fogalmazza meg a következőket: „A világháború halmozott és véget érni nem akaró szörnyűségei éppen a hivő lélekben okoznak nagy megrendülést; az ateista, kinek számára a Gondviselés semmit sem jelent, nem érezheti annyira lehetetlennek, borzasztónak a dolgot, nem annyira egész világképét romba dőltnek vagy megingottnak, mint a hivő." (Babits 1978e, 467.)

Rába György hívja fel a figyelmet arra, ahogy a vers 7. sorában olvasható „mindenmindegy-rímek" kifejezés a *Május huszonhárom Rákospalotán* „minden mindegy már!" felkiáltására vezethető vissza, a datálás szempontjából is lényegesebb azonban a sajátos szóalaknak az 1918. január 9-én publikált *Veszedelmes világnézet*hez való kapcsolódása. A háborúra reagáló, Babits gondolkodásmódjában ekkoriban végbemenő szemléleti fordulat miatt kiemelten fontos esszében az antiintellektualista irányzatra vonatkozóan használja a „minden mindegy" filozófia kifejezést. (Babits 1918a, 2.) A datálás szempontjából ez azért lényeges, mert ez alapján feltételezhető, hogy a *Bénára mint a megfagyott tag* 1917 végén, de legkésőbb 1918 januárjának első felében keletkezett. (Bár nem erős érv, de a téli keletkezést erősíti a vers címként is kiemelt első sora.) A „minden-mindegy-rímek" a versben azonban kifejezetten a költészetre vonatkozik, és szervesen illeszkedik a *Nyugtalanság völgye* több versében is megfogalmazott költői programba, mely Babits a korábbi költői korszakának poétikájával való szakítást és egy új, líraszemlélet kialakítását célozza.

497.

Zsoltár gyermekhangra

Az Úristen őriz engem
mert az ő zászlóját zengem.

Ő az Áldás, Ő a Béke
nem a harcok istensége.

Ő nem az a véres Isten:
az a véres Isten nincsen.

Kard ha csörren, vér ha csobban,
csak az ember vétkes abban.

Az Úristen örök áldás,
csira, élet és virágzás.

Nagy, süket és szent nyugalma
háborúnkat meg se hallja.

Csöndes ő míg mi viharzunk
békéjét nem bántja harcunk:

Az Úristen őriz engem,
mert az Ő országát zengem.

Cím MFMESz: Az Uristen őriz engem
1 NyV: Uristen MFMESz; MKK; MiL; ErdIsk: engem,
2 EuKAnt: Mert NyV; V; ÚMK; ÖV; EuKAnt; Mk: zengem,
3 MiL: Aldás MFMESz: Ö a Béke! | ErdIsk: Ő a béke,
4 MFMESz: Nem MKK: istensége
5 MFMESz: *nem*
6 MFMESz: *nincsen!*
8 EuKAnt: Csak MFMESz: *ember* MFMESz: abban,
9 NyV: Uristen | MFMESz: Úristen:
10 MFMESz: csíra, MFMESz: virágzás!
11 MFMESz: [a sor hiányzik]
12 MFMESz: [a sor hiányzik] | MKK: háborunkat meg se hallja.
13 MFMESz; MiL; ErdIsk: Ő, | ÚMK; Mk: ő, MiL: mig MFMESz; MKK; MiL; ErdIsk: viharzunk,
14 MFMESz: Békéjét MFMESz: harcunk | Ny; MiL: harcunk.
15 NyV; MiL: Uristen
16 MFMESz: Mert MiL; Mk: Ö MFMESz: zengem,

Az Ő országát, a Békét,
harcainkra süketségét.

Néha átokkal panaszlom
de Ő így szól: „Nem haragszom!”

Néha rángatom, cibálom: –
tudja hogy csak őt kívánom.

Az is kedvesebb számára,
mint a közömbös imája.

Az Úristen őriz engem
mert az Ő zászlóját zengem.

Hogy daloljak más éneket,
mint amit Ő ajkamra tett?

Tőle, Hozzá minden átkom:
hang vagyok az Ő szájában.

Lázas hang talán magában:
kell a szent Harmóniában.

S kell, hogy az Úr áldja, védje
aki azt énekli: Béke.

[1917. március–1918. április]

---

17 MFMESz: országát: MFMESz: Békét!
18 MFMESz: Harcainkra MFMESz: szelidségét.
19 MFMESz; MKK; MiL; ErdIsk; Mk: panaszlom,
20 MiL: igy ErdIsk: Nem MFMESz: haragszom!”… | ErdIsk: haragszom!
22 MFMESz; MKK; MiL; ErdIsk; Mk: tudja, MFMESz; MiL; ErdIsk: Őt Ny; ÚMK; ErdIsk; Mk: kívánom.
23 MFMESz: szàmára,
24 MFMESz: *közömbös* MFMESz: ímája.
25 NyV; MiL: Uristen MFMESz; MKK; MiL; ErdIsk: engem,
26 MFMESz; Mk: ő MFMESz: zengem! | ÚMK; Mk: zengem
27 MFMESz: *más*
29 MFMESz: *Tőle,* MFMESz: *Hozzá* MFMESz: álmom:
30 MFMESz: ő
32 MFMESz: *kell* MFMESz: Harmoniában.
33 MiL: Ur MFMESz: *áldja,* MFMESz: *védje,* | ErdIsk: védje,
34 Ny; MiL: Béke! | MFMESz: Béke!!

Kézirat, nyomtatvány, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1818/A/4. 2 fóliós papír 1. fóliójának verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A cím Török Sophie utólagos tintaírású rájegyzése. Az 1. fólió verzóján négyszögű ábra közé keretben írva: „Konzervatív versstrófa". A négyszögben és mellette gyorsírásos feljegyzés. A négyszög alatt Babits rajza. Az 1. és a 2. fólió rektóján ismeretlen személy *Babits Mihálynak* című verse. A 2. fólió verzóján a *Háborús antológiák* fogalmazványa, fordítva Babits feljegyzése: „Művészvilág Lakatos Károly Nagymező utca 5."

Nyomtatvány: **ny** PIM V. 3138/4. 2 fóliós papír 1–2. fóliójának rektóján, aláírás nyomtatva: Babits Mihály. A vers *Nyugat*beli közlésének korrektúrája.

Első megjelenés: *Nyugat* 11, 15. sz. (1918. aug. 1.): 167–168. – További megjelenések: NyV 44–45; MFMESz 29–30; MKK 307; *Mi Lapunk*, 7, 10. sz. (1927. dec.): 1; V 287–288; ÚMK 202–204; ÖV 262–263; *Erdélyi lskola* 6, 1–2. sz (1938/39): 128; EuKAnt 102–103; *Munkáskultúra*, 128; VV 51–53.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A **k** nyolc kétsoros versszakot tartalmaz, melyek közül az első a végleges szövegváltozat 1. és 13. versszakának feleltethető meg, és a 8. variációjának tekinthető, míg az 5. versszak a 16. versszakkal azonosítható. Az **ny** a Ny korrektúrája, mely azonban több szövegeltérést is mutat a folyóiratban megjelent változathoz képest, ezeket a változtatásokat azonban ez a korrektúra nem jelzi, csak a 22. sorban található tintaírású javítás.

A vers nyomtatott szövegváltozatai általában a központozásban és a magánhangzók hosszúságának jelölésében térnek el az alapszövegnek tekintett VV-től. A V-ben és az ÖV-ben a 2. sort vessző zárja, míg a VV-ben pont. Mivel a következő sor nagy kezdőbetűvel indul, ezért alapszövegünk a VV. Jelentős szövegeltérést az MFMSz esetében figyelhetünk meg, mely a vers első sorát emeli címmé, több esetben egyes szavakat kurziváltan közöl, a 6. versszak, melynek első sora: „Nagy, süket és szent nyugalma", teljesen hiányzik, a 18. sor végén a „süketségét" szót „szelidségét"-re, a 29. sorban az „átkom:"-at „álmom:"-ra módosítja, mely feltehetően az Istenre vonatkozó negatív kifejezés miatti kiadói cenzúra lehet.

Előszövegek

k: OSZK Fond III/1818/A/4.

[Cím nélkül]

Az Uristen őriz engem
mert az ő sz z ászlóját zengem

Káromol-e tiszttartója
hogy ő süket bűnre híva?

Nem káromlóbb annak ajka,
ki azt mondja ő akarta?

Ember vétkes, ember szenved
Isten olykor tűr és enged

Lázas hang talán magában
kell a szent Harmóniában

ny: PIM V. 3138/4.

ZSOLTÁR, GYERMEKHANGRA

Az Úristen őriz engem
mert az ő zászlóját zengem.

Ő az Áldás, ő a Béke:
nem a harcok istensége,

Ő nem az a véres isten:
az a véres isten nincsen.

Kard ha csörren, vér ha csobban,
csak az ember vétkes abban.

Az Uristen örök áldás,
csira, élet és virágzás.

Nagy, süket és szent nyugalma
háborunkat meg se hallja.

Csöndes Ő míg mi viharzunk
Békéjét nem bántja harcunk.

Az Úristen őriz engem
mert az Ő országát zengem.

Az Ő országát, a Békét,
harcainkra süketségét.

Néha átokkal panaszlom;
de Ő így szól: «Nem haragszom!»

Néha rángatom, cibálom: –
tudja hogy csak Őt kívánom.

Az is kedvesebb számára
mint a közömbös imája.

Az Úristen őriz engem
mert az ő zászlóját zengem.

Hogy daloljak más éneket
mint amit Ő ajkamra tett?

Tőle, Hozzá minden átkom:
hang vagyok az Ő szájában.

Lázas hang talán magában:
kell a szent Harmóniában.

S kell, hogy az Úr áldja, védje,
aki azt énekli: Béke!

BABITS MIHÁLY

Keletkezéstörténet

A *Zsoltár gyermekhangra* és a *Zsoltár férfihangra* szoros összetartozását nemcsak a címadás mutatja, hanem az a kiadástörténeti tény is, hogy már első közlésükkor a *Nyugat* 1918. augusztus 1-i számában ugyanabban a sorrendben követték egymást, ahogy a későbbi kötetekben is. A két költemény keletkezési ideje sem esik távol egymástól. A *Zsoltár gyermekhangra* első fogalmazványa 1917. márciusra datálható, mivel a kétfóliós papír első fóliójának rektóján az 1917. április 1-én publikált *Háborus anthológiák* fogalmazványa található, míg a *Zsoltár férfihangra* keletkezése 1918 tavaszára tehető. Ugyanakkor a kéziratos hagyatékot is jól ismerő Rába György úgy látja, hogy 1917 márciusában csak a *Zsoltár gyermekhangra* első változatát veti papírra Babits, és nem tartja kizárhatónak, hogy a végső formáját a *Zsoltár férfihangra* című vers megírásával egy időben adta meg a versnek. (Rába 1981, 528.)

Ha megnézzük a *Zsoltár gyermekhangra* kéziratát, akkor azt látjuk, hogy a nyomtatott szövegváltozatokhoz képest közvetlenebbül utal a *Fortissimo* körüli botrányra. Az első és az utolsó versszak – a központozást nem tekintve – azonos a nyomtatott szövegváltozat 1. vagy 13. és 16. strófájával, a közbülső három szakasz azonban jelentősen eltér attól. A korai fogalmazvány szó szerint utal a *Fortissimo* miatt indított ügyészi eljárásban megfogalmazott vádra, az istenkáromlásra, a későbbi, kanonizált változat azonban sokkal inkább a *Fortissimo* szövegével lép intertextuális párbeszédre, s csak azáltal utal a vers keltette botrányra, ahogy saját korábbi megszólalását a gyermeki maszk mögül értelmezi. (Balogh 2023, 151–152.)

Balogh Gergő szerint Babits a *Zsoltár gyermekhangra* című versben megfogalmazott Istenhez való viszonyt a *Fortissimo* kapcsán őt ért vádak hatására és – tegyük hozzá – az *Istenkáromlás* címen posztumusz megjelent esszéjében megvallott istenhitével összhangban egyértelműsíti. „Nyilvánvaló, hogy a *Zsoltár gyermekhangra* maga sem függetleníthető a *Fortissimo* ügyétől. Sőt megkockáztatható, hogy e vers talán meg sem született volna, ha nem tör ki a botrány – érdemes felfigyelni arra, hogy a *Fortissimó*ra utalók mellett az *Istenkáromlás*t felidéző szövegelemek is felfedezhetők benne. Akárcsak az *Istenkáromlás,* úgy a *Zsoltár gyermekhangra* esetében is a vallás ellen való vétség vádja a

szervezőelv (mely meghatározza az Istenhez fűződő viszony artikulációjának módját), és nem pedig a perbe fogott vers nyelvi-poétikai valósága." (Balogh 2023, 151–152.) Igaza van Balogh Gergőnek abban, hogy a *Zsoltár gyermekhangra* keletkezésében döntő szerepe van a Babits ellen indított bírói eljárásnak. Már maga a vers felütése, a gondviseléshit megvallása is az *Istenkáromlás* című esszének a következő részletére vonatkoztatható: „A világháború halmozott és véget érni nem akaró szörnyűségei éppen a hivő lélekben okoznak nagy megrendülést; az ateista, kinek számára a Gondviselés semmit sem jelent, nem érezheti annyira lehetetlennek, borzasztónak a dolgot, nem annyira egész világképét romba dőltnek vagy megingottnak, mint a hivő." (Babits 1978e, 467.) Ugyanakkor a versbeszéd modalitása – a címben jelölttel összhangban – már a kezdő sorokban egyértelmű ellentéte a *Fortissimó*énak, és az Istenhez való viszonya is eltér attól. Egyrészt ugyanis a *Zsoltár gyermekhangra* című versben pozitív értékeket (gondviselés, „Áldás", „Béke", „csira, élet és virágzás") rendel a versben megalkotott Istenképhez, szemben a *Fortissimo* passzív, süket, alvó vagy halott Istenével. A *Fortissimo* szövegére, pontosabban az ott kijelentett beszédaktusra („átokkal panaszlom", „cibálom") utaló 10–11. szakasz pedig a felütésben megfogalmazott gondviseléshit jegyében az Istent mint egy megbocsátó apát jeleníti meg. Ahogy Kardos Pál megállapítja: „Az előbbiben [ti. a *Zsoltár gyermekhangra* című versben] mindent megismétel, ami miatt a *Fortissimó*t elkobozták, ami miatt ellene bűnvádi eljárás indult." (Kardos 1972, 231.)

A háborús téma Babits költészetében (mint például a *Bénára mint a megfagyott tag* című versben) összekapcsolódik az Istenhez való odafordulással és a közösség sorsáért való felszólalás költői aktusával. Ezek közé a versek közé tartozik a *Zsoltár gyermekhangra* és a *Zsoltár férfihangra* című költemény is, melyek már műfajjelölő címadásukkal is a zsidó-keresztény vallási hagyományra utalnak. A zsidó-keresztény szöveghagyománnyal folytatott lírai párbeszédnek természetesen megvannak a maga világ- és magyar irodalmi előzményei, a korabeli költészetből Ady példáját mindenképpen meg kell említeni, akinek hatása a *Nyugtalanság völgye* több versében intertextuálisan és poétikailag is kimutatható.

Babits tudatos kompozícióba rendezi műveit. Erre az egész kötetben érvényesülő kompozíciós rendre éppen a vallásos tematikájú versek vonatkozásában már Rónay György is felhívta figyelmet a *Babits hite* című tanulmányában: „Hogy mindebben nem esetlegességekről, hanem szerves lelki és vallási folyamatról, hit és kegyelem dialektikájáról van szó, azt a tanúságul szolgáló versek kötetbeli elrendezése is mutatja." (Rónay 1970, 152.) A versek számtalan nyílt vagy áttételes életrajzi és a korábbi életműre vonatkozó intratextuális utalást tartalmaznak, a kötetkompozíció szerkezeti modellje pedig Dante *Commediá*ja, ezáltal a kötet mint a költőnek a történelem sötét erdejében való eltévedéseként és a megtisztulás iránti vágy kifejeződéseként is olvasható. A *Nyugtalanság völgye* egyes versei ebben a nagy narratív szerkezetben kapják meg pontosan meghatározott helyüket, mely ezáltal többletjelentést is generál. (Lásd ezzel kapcsolatban bővebben a *Babits Mihály 1916 és 1920 közötti költészete és a Nyugtalanság völgye kötet kompozíciója* című kísérőtanulmányt.) A kötet centrumában a *Fortissimo* és a két *Zsoltár* a versek közti szövegszerű kapcsolatok és a kompozíció szempontjából pontosan szerkesztett hangnembeli ellentétek révén a háború poklából való spirituális kijutás lehetőségének reményét fogalmazza meg. Ahogy azt Rába György is megállapítja: „Babitsnak a két zsoltár közt fölerősödő jóságkultusza és harmóniavágya – előző háborúellenes verseivel összevetve – a menekülő lélek elvágyódását jelzi a háború végén." (Rába 1981, 537.) Poszler

György a két *Zsoltár* közötti kapcsolatot a következőképpen határozza meg: „A *Zsoltár férfihangra* mellett párverse, a *Zsoltár gyermekhangra.* Együtt összegeznek? Nem egészen. A férfihangra komponált zsoltár a nagy összegzés. A gyermekhangra komponált az előkészítése, első lépcsője és kontrasztja is." (Poszler 2008, 51.)

Az első *Zsoltár* keletkezésekor még nem ért véget a háború, tehát a gyermek maszkja mögül megszólaló lírai énnek választ kellett adnia arra is, hogy miért tart még a vérontás. A vers válasza lényegében a felelősség áthelyezése: mivel Isten szubsztanciálisan különbözik az embertől, egyedül az ember tehet a háborúról. Sajátos deista nézőpont formálódik meg tehát itt: Isten ugyan gondját viseli a teremtett világnak, de annyira különbözik is tőle, hogy a háború ténye el sem jut hozzá, nincs képessége, „érzékszerve" rá, hogy felfogja azt („Nagy, süket és szent nyugalma / háborúnkat meg se hallja."). Nemcsak a mindenható Isten már a *Fortissimó*ban is kétségbe vont képzete válik itt ismét kérdésessé, hanem egyértelmű a logikai-teológiai ellentmondás is ebben a gondolatmenetben, melyet a gyermek naiv látásmódja tud egyedül – ha nem is feloldani, de legalább – elfedni. Az Istennek a háborúhoz való viszonyát tekintve a *Zsoltár férfihangra* teleologikus szemlélete, melyben a teremtett világ minden mozzanata az emberi létező létezésének célját szolgája, egészen más álláspontot képvisel. Kardos Pál az *Éji út* zárlata kapcsán jegyzi meg, hogy Babits háború alatt született verseiben, így a *Zsoltár gyermekhangra* címűben is gyakran a jámborság és az alázat hangján szólal meg, ugyanakkor ebben a modalitásban egyfajta dacot és iróniát is feltételez. (Kardos 1972, 231.) Mindez azért is lényeges megállapítás, mert a recepció Babits szemléletváltásának hátterében ekkori olvasmányélményeit, Szent Ágostont (Rónay 1970, 148–149.), illetve Kant filozófiáját feltételezi: „az a naiv világmagyarázat, mely a *Zsoltár gyermekhangra* egész formaszervezetét megszabja, azonos azzal a kanti tétellel vagy legalább részben átfedi, mely a legfőbb jó, a boldog élet magyarázatát az eredeti jó, azaz Isten léte valóságától elválaszthatatlannak tételezi: ez az első három strófa értelme. Ám Kant a deisztikus teleológiáról ezt is mondja: »Azok találták meg a legjobb kifejezést, akik a teremtés célját Isten dicsőségével azonosították – föltéve, hogy ezt már nem antropomorfisztikusan, nem mint magasztalásra való hajlamot képzeljük… Istent ugyanis… a parancsai iránti tisztelet, e szent kötelesség betöltése dicséri« Több más kanti megnyilatkozás közül ennek az eszmefuttatásnak a tartalma vág egybe a *Zsoltár gyermekhangra* etikai fölfogásával, ugyanakkor ismerve Babits kényességét szellemi függetlenségére, éppen az antropomorfizmushoz közel álló istenszemléletnek mint a gyermekhangú stílus jellegzetes megnyilvánulásának jelenségében látjuk azt a tudatosan módosító elemet, mellyel a kanti tételt áthasonítja." (Rába 1981, 530.)

A *Zsoltár gyermekhangra* idézett sorai az *Istenkáromlás*nak arra a részletére is utalnak, mely a *Fortissimo* Istenének legfőbb attribútumát, a süketséget magyarázza. Babits önértelmezése szerint ez a versben nem lekicsinylés, hanem a fenség kifejezése egyfajta panteista szemléletmód keretében, melyet többek között a *Fortissimo* zárlata is megerősít: „Jó volna süketen csirázni / mint virághagyma föld alatt: / minden süket, földben, Istenben". A csíra-motívum a *Zsoltár gyermekhangra* című versben már Isten egyértelműen pozitív jelentésű metaforáinak sorában tér vissza: „Az Úristen örök áldás, / csira, élet és virágzás." Talán nem túlzás azt állítani, hogy amíg Babits az *Istenkáromlás*ban saját magát védte a vallás elleni vétség vádjával szemben, addig az első *Zsoltár*ban Istent veszi védelmébe azzal a tragikus ténnyel szemben, hogy még mindig zajlik a háború, melyet *A veszedelmes világnézet*ben „a történelem legmonstruózusabb véletlenségének"

nevez. (Babits 1918a, 1.) Isten tehát sem a két versben *(Fortissimo, Zsoltár gyermekhangra),* sem a háború világnézeti okait kutató esszében nem a „történelem uraként" jelenik meg, passzivitása éppen annak a jele, hogy nem tudja vagy nem akarja uralni, azaz jó irányba, a béke felé terelni az emberi történelmet.

A két *Zsoltár* viszont – a címadás ellenére is – ezzel szemben viszonylag csekély intertextuális kapcsolatot létesít a dávidi zsoltárokkal, habár az ószövetségi műfajra jellemző gondolatritmus alakzata mindkét *Zsoltár* esetében megfigyelhető. A *Zsoltár gyermekhangra* című versben az Istenhez csupa elvont fogalmat vagy panteisztikus jelentésárnyalatú metaforát rendel a versbeszélő, Isten mégis mint egy védő-óvó felnőtt jelenik meg a versben, tehát végső soron ebben az esetben is egy antropomorf istenkép bontakozik ki. Ennek az Istenhez való viszonynak az egyik lehetséges forrásszövege a Zsolt 8,3: „A kicsinyeknek és csecsszopóknak szájok által erősítetted meg a te hatalmadat a te ellenségidért, hogy megrontsad az ellenséget, és a bosszúállót." Ez a részlet – szintén a Babits ellen indított bírói eljárásra vonatkozóan – akár a „gyermek" költői szerepének kiválasztását is indokolhatná, ugyanakkor az idézett részlet második fele aligha cseng össze a *Zsoltár gyermekhangra* szemléletmódjával vagy általában Babits pacifizmusával, hiszen az ószövetségben általában és így a zsoltárokban is, Isten mint a háború Istene szólíttatik meg, akitől nemcsak a különféle bajoktól való megszabadulást, hanem gyakran az ellenség megsemmisítését is várja a hozzá imádkozó. Nem áll viszont távol ez a szemléletmód a világháborús propagandától, mely a haza védelmének „szent ügyét" volt hivatott szolgálni, és ebben a korabeli egyházak is segítségére voltak, hiszen a katonák és a fegyverek egyházi áldással indultak a harcokba. Pór Péter hívja fel a figyelmet arra, hogy a *Zsoltár férfihangra* a cím által jelzett vallási és liturgikus hagyományt deformálja és újrateremti. (Pór 1973, 100–101.) Ez érvényesnek tekinthető a *Zsoltár gyermekhangra* című versre is.

A három vers együtt a 22. zsoltár szerkezetének mintájára olvasható, mégpedig oly módon, hogy a tényleges panaszének (22,2–22) a *Fortissimó*nak feleltethető meg, míg az átlendülés az Istentől való elhagyatottság-érzetből az istendicséretbe (22,22–32), tehát a hangnemi és tematikus váltás a két *Zsoltár*ban következik be, és valójában így kötődnek a *Fortissimó*n keresztül a zsoltáros szöveghagyományhoz. Ez a szoros kapcsolat indokolja, hogy a *Nyugtalanság völgyé*ben, majd a későbbi gyűjteményes kötetekben a versek minden esetben egymást követik, és a köteten belül külön kompozíciós egységet alkotnak.

498.

Emlékezés

A pókhálóra harmat esett:
bús unalmamra egy könnycsepp ma este.

A hold az égen párt keresett,
a széles égen hasztalan kereste!

Már elhallgattak a madarak,
annál hangosabban szóltak a tücskök.

És szinte láttam a fény alatt
ellengni a világot, mint a füstöt.

A fényen valami átfutott,
bársonyok kápráztak előttem.

A hangod is eszembe jutott,
mely elszállt az örök időkben.

[1917. május 4.–1918. június 8.]

Gépirat, megjelenés

Gépirat: **g** PIM V. 1612/21. fólió rektóján gépiratos tisztázat. A *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratai között megtalálható a vers gépiratos tisztázata. A fólió alsó szélén idegen kéztől származó tintaírású rájegyzés olvasható: „Betűhíven másolva az Új Időkből".

Első megjelenés: *Új Idők* 25, 24. sz. (1918. jún. 9.): 485. – További megjelenések: NyV 51; V 292; ÖV 266; VV 55.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A versnek fogalmazványát nem ismerjük, a **g** három kézírásos javítást tartalmaz. A 2. sorban az írógép betűkészletéből hiányzó hosszú *ú* betű ékezetét pótolták. A 6. sorban egy elgépelés javítása található ismert korrektúrajellel: a „szólnak" *n* betűjét javították az *Új Idők*ben megjelent szövegváltozatnak megfelelően *t*-re. A 9. sor végén pedig feltehetően a hiányzó vesszőt pótolták, vagy a pontot javították vesszőre. A nyomtatásban megjelent szövegváltozatok között eltérések nem találhatók.

Alapszövegünk a VV.

Előszöveg

g: PIM V. 1612.

EMLÉKEZÉS

A pókhálóra harmat esett:
bú s unalmamra egy könnycsepp ma este.

A hold az égen párt keresett,
a széles égen hasztalan kereste!

Már elhallgattak a madarak,
annál hangosabban szól n t ak a tücskök.

És szinte láttam a fény alatt
ellengni a világot, mint a füstöt.

A fényen valami átfutott,
bársonyok kápráztak előttem.

A hangod is eszembe jutott,
mely elszállt az örök időkben.

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

Rába György szerint Babits a verset Kiss Erzsébet (Kiss Böske) emlékének szentelte. (Rába 1981, 538.) Kiss Böske 1917. május 4-én halt meg tüdőbetegségben. A kéziratkatalógus feltehetően ezért datálja a verset 1917-re, lehetséges azonban, hogy a vers csak 1918 első felében keletkezett. Az *Emlékezés*t ugyanis Babits Wolfner József 1918. április 16-án kelt levelére (Babits 2011b, 59.) válaszként küldi el az *Új Idők* számára; Wolfner mint a lap kiadója kéri Babitsot, hogy küldjön verset az *Új Idők*nek. Ennek előzménye, hogy 1916 novemberében a *Játszottam a kezével* botrányát követően, miután Babits elveszítette tanári állását, Herczeg Ferenc közbenjárására kerül ismét tanári katedrára, a költő felé tett gesztus része lehetett, hogy felkérték a Herczeg lapjában való publikálásra. 1917. február 25-én az Arany-centenárium alkalmából már megjelenik egy tanulmánya a lapban. Ezt követi az *Emlékezés* című vers publikálása 1918. június 9-én. Ennek ellenére Babits nem lesz az *Új Idők* rendszeres szerzője. A vers keletkezése tehát 1917. május 4. után és 1918 júniusa előtt datálható. Elképzelhető azonban, hogy csak 1918 második negyedévében írta vagy fejezte be azt Babits, ugyanis Wolfnernek küldött levelében ez olvasható: „Bocsásson meg hogy kedves soraira elkésve válaszolok. De nem akartam üres levéllel válaszolni! // Most végre tudok küldeni egy kis verset az Uj Idők számára." (Babits 2011b, 100–101.) Ez alapján a vers az *Új Idők*nek történő elküldése előtt keletkezhetett.

Kiss Böske, a Babitsnál mintegy tíz évvel fiatalabb lány, a költő anyai ágon harmadfokú unokatestvére volt, húgát, Babits Angyalt a lány bátyja, Kiss István vette feleségül. Kettejük között 1911 nyarán rövid ideig tartó szerelem szövődött, mely csaknem házassággal végződött, Babits családja azonban nem nézte jó szemmel a költő és a már ekkor beteges és eljegyzett lány kapcsolatát. Ez a szerelem néhány verset is ihletett, több, Babits életében publikálatlan mű mellett a *Július* és az *Augusztus* címűeket, melyeket még 1911-ben kezdhetett el Babits, de csak 1915-ben fejezte be, illetve ide sorolhatjuk még *Az életemet elhibáztam* és *A költő életének pusztájáról* című verseket. Minden bizonnyal a *Játszottam a kezével* első ihletője is Kiss Böske lehetett, de ezt a verset szintén később, csak 1915-ben fejezte be, amikor már a mozdulatművész, Révész Ilus iránt érzett szerelmet. Összekapcsolja a *Játszottam a kezével* és az *Emlékezés* című verseket, hogy mindkettő lírai alapszituációja a szeretett lányra való visszaemlékezés. Babits *A gólyakalifa* Etelkáját Kiss Böskéről mintázta, és Török Sophie szerint *A második ének* királylányának alakjában is ő jelenik meg. A *[Pargoletta]* című, Babits életében kiadatlan vers érzelmi háttere is a Kiss Böskéhez fűződő szerelem volt, melyben röviddel a szerelem vége után részletesen vall érzelmeiről. A lányt Dante *Isteni színjáték*ának egyik nőalakjával, Pia de' Tolomei-vel állítja párhuzamba, némileg átírva a Dantétól is ismert történetet, melyben a féltékeny vagy hűtlen férj egy toronyba záratta és egy bérgyilkossal a mélybe lökette a nőt. Babits versében a férj a nővel együtt vonul el egy mocsaras vidékre, ahol együtt halnak meg, de előbb a férfi végignézi a nő lassú halálát. (Rába 1982.)

A *[Pargoletta]* említése ezért is lényeges, mert Babits a Boncza Bertához való kapcsolatát feldolgozó *Költészet és valóság* című életrajzi prózában is megemlíti a „mindennapi kislányt": „Akkor talán egy halott lányt szerettem, és egy régi kertet láttam, nyári éjjel, az üstökös évében, júliust, augusztust, hosszú sétákat, hulló csillagok alatt. Hogy égtek a csillagok! S hogy zengtek a tücskök a fekete bársony bokrok közt! Melegen sírt vállamon a mindennapi kis lány – óh, hogy égettek a könnyei! Egy finom és kényes gyermek ijedtségét tartottam karomban." (Babits 1921, 44.) Ebből is látszik, hogy az egykori szerelem emléke évekkel később is foglalkoztatta Babitsot, s bár az *Emlékezés* című vers önmagában nem tekinthető jelentős alkotásnak, a *Nyugtalanság völgye* kötet kompozíciójában elfoglalt helyénél fogva kifejezi azt, ahogy a néhai „mindennapi kislány" alakja az évek folyamán az emlékezés révén Beatricévé magasztosul. Erre már a *Pargoletta* című versben is történik utalás: „Ah én is nézném Pargoletta tested / telt tested így angyallá finomodni / s hazug és földi szerelemre termett / lelked felérni égi szerelemre", de a vers zárlata még más irányú érzelmi töltést fejez ki: „Ó lelkem milyen nagy varázs a szépség / hogy egy kis pajzán rossz hazug gyerek / tizenhét év játékos gyermeke / így elbénítsa férfi lelkemet / kinek sohasem lesz Beatricéje / csak mindennapi kis lány Pargoletta." Ugyanakkor az évek során átalakul Babits érzelme a lány iránt, akinek a halála feltehetően valóban erős lelki megrázkódtatást jelentett számára. Rába György ebben Babits költői szemléletmódját is meghatározó tényezőt lát: „Abban, hogy Babits harcos pacifizmusa a jóság és a kozmikus erkölcsi parancs stílusába nőtt át, közrejátszhatott Kiss Böske halálának és az általános háborús fásultságnak a hangulati előkészítése, de az újabb költői előadásmód kialakítását kozmológiává terebélyesedő erkölcstana szabta meg." (Rába 1981, 542.)

499.

[Árkokkal ásva a messze sik…]

Árkokkal ásva a messze sik
holtak szunnyadnak a telken.

Ó jaj, ha barátom elesik
vak lesz félszemre a lelkem.

Piszok, muszok, éhszomj, kolera
(gyengéd fiu, uri lélek)

Magamért nem félnék én soha
s miattad mennyire félek!

[1917. május–1918. november 3.]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1969/71. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón Szentirmai Imre Babitshoz írt sorai.

Első megjelenés: *Új Tükör* 2, 24. sz. (1977): 21.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz. A 'muszok' szóalakot Gál István a versnek az *Új Tükör*ben való publikálásakor valószínűleg nem tartotta értelmesnek, ezért olyan szóra javította, mely grammatikailag és szemantikailag is illik a háborús körülményeket szemléltető másik három főnév sorába. Így eshetett a választás a 'mocsok' szóalakra, melynek írásképe nem áll messze a „muszok"-tól. Ez az átírás azonban téves, a kéziratban egyértelműen a „muszok" szóalak szerepel, mely feltehetően Babits egyéni szóalkotása. (Lásd ezzel kapcsolatban a magyarázó jegyzetet.) A 7. sor első szó kezdőbetűjének olvasata bizonytalan, ugyanis Babits gyakran hasonlóan írta a kis és a nagy *m*/*M* betűket, az utóbbit nagyobbra formázta. Mivel itt is ez figyelhető meg, illetve a többi versszak első szava azonosíthatóan nagy kezdőbetűvel indul, ezért a „Magamért" szóalakot is nagy kezdőbetűvel írjuk. A kézirat javítást, törlést vagy beszúrást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A vers keletkezési idejének meghatározásában a fólió rektóján Szentirmai Imre Babitsnak írt datálatlan sorai segíthetnek. Szentirmai Babits fogarasi tanártársa volt, a frontról hazatérve 1915. november 18-án *Modern hazaszeretet* című nyílt levelével a *Budapesti Hírlap*ban hozzászólt a Rákosi Jenő által indított vitához. Szentirmai kritikusan nyilatkozik Babits *Játszottam a kezével* című verséről, de barátságuk ennek ellenére megmarad.

Szentirmai 1916. március 23-án küldött levelet Babitsnak az északi frontról, majd 1916. szeptember 26-án többek között a következőket írja barátjának: „nyolchónapnyi számkivetettség után végre itthon, itthon vagyok." (Babits 2008, 197.) A vers datálása szempontjából ez azért lényeges, mivel a verset őrző fólió rektóján olvasható üzenetében ez áll: „F. hó 30.-án, szerdán szívesen látunk 5 órakor délután egy csésze teára." 1916-ban augusztus 30. esett szerdára a szeptember 26-án kelt levél értelmében azonban Szentirmai ekkor még nem volt otthon. 1917-ben május 30., míg 1918-ban január 30. és október 30. esett szerdai napra. A vers keletkezésének ideje tehát 1917. május és 1918. október vége között határozható meg.

A vers rávilágít azokra a személyes motívumokra, melyekre Babits háborúellenességének ismert verseiben és esszéiben kevésbé reflektált. Az *Éji út* című vers szólaltatja meg leginkább a családért való aggódás hangjait: „Nagy csuklyás alakok a kerekeket kalapácsokkal kongatják alább, / s kis ijedt gondolatok surrannak szanaszét a baljósló neszre, // gondolatok, hogy mik is vagyunk és hova is megyünk és mi vár reánk, / mi vár reánk otthon – ó milyen furcsa is, hogy itt vagyunk, távol! / idegenek közt! – és kedveseinket Isten tudja már, hol, / hol viszi és hova viszi a vonat, mely lökdösődve ráng / a téli mezőkön – mily fagyos mezőkre rángatja és milyen / célok szerint – kinek a céljai szerint – mert rabok / vagyunk valamennyien – ó, Istenem". A háború kitörésének idején a költő nagyon rossz idegállapotban volt, a hadüzenetet követően őt és a hozzá közel állókat, például öccsét, Babits Istvánt és Komjáthy Aladárt is sorozásra rendelték. Babits és Komjáthy a többszöri sorozáson alkalmatlannak bizonyult, viszont Babits István 1915. március 17-én bevonult. Több hónapi kiképzés után 1916 januárjában a keleti frontra vezényelték, ahol augusztus 5-én fogásba esett, viszont hosszabb ideig nem érkezett hír a sorsáról. Bár a család levelezésének visszatérő témája, hogy a költő miért nem ír öccsének, Babitsot mélyen érintette testvérének eltűnése. 1916. augusztus 10-én írta Komjáthy Aladárnak: „Azt kérded mi aggaszt? Bizony elég okom van aggodalomra. Pistitől e hónapban még nincs egy szó hír sem – tudod hogy mily jó levélíró volt azelőtt, Zalosce körül azóta naponként véres harcok voltak. A Szilasi hivatalos borítékjában elküldött könyvek visszaérkeztek avval a megjegyzéssel hogy az illető postaszám teljesen megszűnt és címzett holléte ismeretlen. Társai közül ketten sebesülve érkeztek haza; nagy szörnyűségekről beszélnek, de nem tudják hogy Pistivel mi van. – Egy harmadikról tegnap jött tudósítás: »Vermutlich in russischen Gefangenschaft.« – Ugy látszik, az egész csapattal nagy bajok vannak. – // Képzelheted, édes anyám mennyire kétségbe van esve. Én magam is aggódom és azt hiszem a legjobb esetben is fogságba került. Szilasi megígérte hogy tudakozódik: ő azt hiszi hogyha elesett volna már tudnók. Ő is azt hiszi hogy elfogták. –" (Babits 2008, 186.)

Babits rokonai, barátai és írótársai közül többeket is besoroztak, akik időről időre levélben számoltak be helyzetükről a költőnek. A háború borzalmairól a család levelezéséből, István öccse beszámolóiból is értesülhetett. Nem tudjuk pontosan meghatározni azonban, hogy ki lehet a versben említett barát. A levelezés alapján valószínű, hogy Babits szekszárdi barátjára, Kovács Lászlóra vonatkoznak a sorok, aki a háború alatt rendszeresen írt a költőnek, 1917. június 27-én kelt levelében például részletesen beszámolt egy szakaszát ért gránáttámadásról, melyből Babits érzékletes képet kaphatott a fronton szolgáló katonák szenvedéseiből: „Tegnap éjjel öt órás pergőtűz után 2 lépésre mellettem egy granét összetépte a legkedvesebb zugsfüreremet. Nekem a sapkámat átszakitotta egy szilánk és a földre vágott s mikor hordágyon hozták azt az embert vértől lucskosan,

aki kedvesebb volt minden barátomnál, mert mint a hű kutya kitartott mellettem, mikor mindenki csak a saját életére gondolt, rettenetesen fájt a szivem és arra gondoltam, hát mit vétettem én a sorsnak, hogy ez az egyetlen menekvésem az életből ebbe a kutyaéletbe […]. // Tudom, hogy megfog lepni a levelem Tónusa, de vedd azt kérlek, hogy 2 lépésre előttem szuronyos posztok állnak, mellettem a sírok, a gázmaszka és a revolver, mert már 10 napja az ember nem tudhatja, hogy a következő percben nem vernek e alarmot s az ember ha egy órára elalszik, rendesen arra ébred, hogy az olasz sturmpatronillok már vagdalják a kezigranátokat hozzánk. De Te megfogod érteni az agyonhajszolt idegeknek ezt a részegségét és megfogod bocsájtani ezt az én homályos és szenvedélyes levelemet. Hiszen emlékszel, nekem olvastad fel először a Szekszárdi szőlők között a Gólya kalifát, a Vihart s a Dante sok énekét, hát te is idehallgathatsz egyszer, ha kevésbé müvészies formában is, kinyitom a szivemet." (Babits 2011a, 98–100.) Kovács levele erős érzelmi töltést fejez ki, s nemcsak a frontszolgálat nehézségeiről szól, hanem egész életéről és Babitshoz fűződő barátságáról is vallomást tesz. Erre lehet reakció Babits versben tett személyes vallomása. Kovács 1918. október 25-én halt hősi halált az olasz fronton, feltételezhető tehát, hogy ő az a barát, akiért a költő a versben aggódik. Amennyiben ez a feltételezés helytálló, akkor a vers keletkezésének ideje az 1918 október és november eleje közötti időszakra tehető, a Kovács László halálhírét közlő gyászjelentést ugyan 1918. november 26-i keltezéssel kapja meg Babits a Kovács családtól, de a Monarchia már november 3-án kapitulált Olaszország előtt.

Magyarázat

5. *muszok* – a Czuczor Gergely és Fogarasi János által 1862-ben kiadott *A magyar nyelv szótárá*ban szerepel a 'musz' hangutánzó gyökből származtatott 'muszol' és a 'muszkol' (Czuczor–Fogarasi 1862, 662.), melyek jelentését a szótár a következőképpen határozza meg: „Gyümölcsnek, nevezetesen szőlőnek levét zúzás által kinyomkodja." A Szinnyei József által készített *Magyar tájszótár* is ismeri a 'muszkol' és 'muszol' tájnyelvi szóalakat, a 'muszkol'-hoz többek között Tolna megyei előfordulást lokalizál. (Szinnyei 1893, 1496.) Valószínű tehát, hogy a versben a „muszok" mint dialektus vagy idiolektus a 'muszkolás' eszközeként szolgáló 'muszkolófa' szinonimája, de a versben metaforikus értelemben fordul elő, s az eredeti szóalak jelentéséből a 'összetöretés', 'zúzódás' jelentésaspektust hozza át a háborúban szenvedő emberi testre vonatkoztatva az eredetileg gyümölcsön végrehajtott műveletet.

500.

[Ó mi dicsőség lehet abba…]

Ó mi dicsőség lehet abba
Szegény ártatlan embereket
piszok nyomorba, fagyba napba
gyilkolni és halni vezetni?

[1917. május–1918. november]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1969/58. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül.

Első megjelenés: Babits 1982, 4.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A vers keletkezéstörténetére vonatkozóan elsődlegesen magára a szövegre tudunk hagyatkozni, mely háborús tematikát fogalmaz meg. Emiatt valószínűsíthető, hogy az első világháború alatt keletkezett, s egy beazonosíthatatlan háborús győzelmi hírre adott reakció lehet. A fogalmazvány 3. sora az *[Árkokkal ásva a messze sik…]* című vers 5. sorával mutat hasonlóságot („Piszok, muszok, éhszomj, kolera”), de a hangneme eltér attól. Az *[Árkokkal ásva a messze sik…]* egy közeli barát, valószínűleg Babits szekszárdi barátjának, Kovács Lászlónak a harctéri szenvedéseire adott erős érzelmi reakció, ezzel szemben az *[Ó mi dicsőség lehet abba…]* kezdetű fogalmazványból ilyen személyes kötődés nem olvasható ki. A fogalmazvány a *Laodameia* Epodosának karénekével olvasható együtt, mely a háborút a dicsőségvágyból eredezteti: „Ember, Iapetos fia / tiltott útra merész isteni ösztönöd. / Amióta Prométheusz / csenni merte tüzét istenek ellen is, / benned ég a tüz, ösztönöz / és úgy nevezed: dicsőség. // E tűz gyujtja a bűnt, gyujtja a háborút, / e tűz edzi a kardokat, / edzi barna hajók kártonyos árbocát, / szűz partokra kivánkozót. – / S téged, nagyszerü bűn, nagyszerü háború, / meg nem tagadunk örökké.”

501.

A jóság dala

Versek, darócban

1.

Nem csendül a lelkem, mert olyan mint az a fém, amely
csak akkor cseng, ha rokon hangját ütik meg közel:
néma hát lelkem, e mái veszett hangoktól mind idegen
vagy mint a felhő, csak csüggök a zord hegyeken

és sírok; de nem jó zápor ez, csupán ködesés
észrevétlen, szitáló, naphosszú, éjhosszú, monotón kormos permetezés,
monotón, monotón, ó csak zuhogna már, vagy villámot szülne, küldene:
mert szép zene az is, a zápor meg a dörgés, hogy érdemes fájva vajúdni érte: szép zene!

Ha nézem a tükörben néma ajkamat: Valaha – elgondolom –
bimbó volt ez, akkor is fonnyadt már, látszólag, csukott szirom,
de mikor megjött az este, a falusi este, és szólt a harang,
haranggá nyílt az ajkam, mint az esti virág, és zengett mint a harang!

2.

Most csönd van és szívem mint a süket föld, erjedő, sötét, meleg,
nehéz virágok bölcseje hajdan, hol megfonódtak bús gyökerek,
vak erjedés hona – Istenem! apró kis érzésmagvak, fekete rossz
mind, s csúf és viszkető, bujva, de buja-makacson sarjadoz,

magzik a meleg, sötét föld méhében, – észre sem veszem,
nem látom, nem tudom, de viszket belül, lassankint érezem,
hogy növekszik lenten, lassan és egyre és fojtva és idegen mint borban a salak,
idegen és gyűlölt és irtanám, mint rablótól megejtett lány a magzatát, akit gyűlöl: – de hogyan irtsalak,

---

Alcím ÖV: *(Versek darócban)* | Ny; V: (Versek darócban.) | NyV; V: *(Versek darócban.)*
3 V: mint
6 Ny; NyV: naphosszu Ny; NyV: éjhosszu,
8 Ny; NyV: vajudni
12 Ny; NyV: nyilt ÖV: virág,és
13 Ny; NyV: szivem
20 Ny; NyV: gyülölt Ny; NyV: gyülöl:

kis érzésmagvak, Vénség magvai? mert Vénség volt a rabló, érzem: – az Ifjuság
már elhagy és érzem, minden erő és minden erény csak ifjuság,
dús Ifjuság (csak a Dús lehet nemes) – önző vágy, irígy akarat,
ez a Vénség része. A szívnek csúf salakja marad.

3.

Pedig jónak kell lenni, mert ott künn zúg a háború és csak, aki jó,
mondhatja: Én meg tudok halni, de van jogom élni is: Csak, aki jó,
közülünk legalább, barátaim, csak az tud lélekben maradni szabad
és *tenni* még: az boldog. – A vulgáris csapat,

ki *kívülről* éli életét, annak ma jaj, ha jó,
mert pénz, szerelem, szerencse, az élet maga is – a külső élet – azé, kinek, ökle és marka jó:
de pénz, – kastélyok, parkok, nők, szép testek ünnepe, pompa és hatalom itala – mind
méreg lesz annak, ki a Jóság könnyeiből egy csöppet belehint.

Pap vagyok, Barátaim, mert szenvedtem, és most pap vagyok
és mondom, Barátaim, mi mások vagyunk, halljatok:
mert velük élni nem tudunk, se pedig egymagunk,
csak a szenvedőkkel élhetünk, azokkal halhatunk.

4.

Ne mondjátok, hogy semmi a vers! Ó, ha minden szomorú tikkadás
gyümölcsös volna bennünk, édes-teli hússá szikkadás,
s borérés volna kádunkban minden fájdalmas erjedés,
gazdagok volnánk, mert legnagyobb kincs, melynek ára a szenvedés,

ajándékozók, mert legszebb ajándék az áldozat.
Én is azokból voltam, akiknek kincse lett minden kárhozat,
Bányász voltam, és magam, amelyet vágtam, a kő,
nyeső kertész, és magam, amelyet nyestem, a tő.

---

21 Ny; NyV; V: érzem; V: Ifjúság
22 V: ifjúság,
23 V: Ifjúság
24 Ny; NyV: szivnek
25 Ny; NyV; V; ÖV: ottkünn Ny; NyV: háboru
26 Ny; NyV; V: is.
29 Ny: *kivülről* Ny: életét, – annak
31 Ny; NyV; V: itala,
42 Ny; NyV: voltam

Bátorság! ez minden: mert van kincs annak, aki az Akarat
csákányát jól forgatja s a bús bányától meg nem riad,
De jaj, Barátaim, a költő csak olyan kincsre talál,
csak olyan kincsre, Barátaim, amihez hozzányúlnia fáj!

5.

Segíts, Szerelem! ezt az egész verset neked énekelem,
mert te vagy a Jóság magva és átoma, szent Szerelem,
ki a testi Szépség fáklyáját tartod a lélek elé
és úgy vezeted a lelki nagy Szeretet felé!

Kéjeddel a kínra, amely nélkül se jók, se gazdagok nem lehetünk,
kínt is kéjjé olvasztva erőt ki adna, ha nem Te nekünk?
S mi lenne velünk e sötétben, hol lábunk mindig fájva botol,
ha Te nem biztatnál fáklyáddal, hogy Fény is van valahol?

Ó, szabadság Rése, első Ablak, melyen az önzés elhagyja magát
mint egy rabságot! Első Szál, mely a vak falon vájva fogózik át
lélek és lélek közt – hajts, drága Mag: mert belőled nő ki a szent Gyökér,
mely az emberiséget befonja és pólustól pólusig ér.

[1917. június–1917. július]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: $\mathbf{k_1}$ OSZK Fond III/1969/23. A fólió verzóján a vers 2. részének ceruzaírású fogalmazványvariánsai aláírás nélkül. A rektón Gallovich Károly Babitshoz írt 1917. június 6-i levele; $\mathbf{k_2}$ OSZK Fond III/1969/79. A fólió verzóján csonka papíron a vers 4. részének ceruzaírású fogalmazványrészletei aláírás nélkül. A rektón a Színművészeti Akadémia Igazgatósága Babitsnak szóló 1917. június 11-i levele. A verzón még a *[Láttam egy kertet Tivoliban…]* kezdetű vers fogalmazványa.

Első megjelenés: *Nyugat* 10, 15. sz. (1917. aug. 1.): 175–179. – További megjelenések: NyV 35–39; V 281–284; ÖV 256–258; VV 47–50.

48 Ny; NyV: hozzányulnia
53 Ny; NyV: kinra,
54 Ny; NyV: kint
57 Ny: Szabadság
60 Ny: Emberiséget

Szövegkritika, szövegváltozatok

A jóság dala 2. és 4. részéhez tartozó kéziratok fennmaradtak az OSZK Babits-hagyatékában, melyek az adott versrészletek első ceruzaírású fogalmazványai lehetnek. Bár megtalálhatók bennük a végleges változatban is megőrzött kulcsszavak, motívumok, ellentétek és hangulatok, de formailag és kidolgozottságukat tekintve még távol állnak a kész versszövegtől. Az ugyanazon a fólión található fogalmazványokat Babits több esetben vízszintes vonallal különítette el egymástól. Ezeket a szövegváltozatokat az ábécé nagybetűivel különböztetjük meg egymástól. A kéziratok több javítást, törlést és beszúrást, esetenként törlés nélküli variációkat tartalmaznak, a $\mathbf{k}_1$ bal margóján a vers tematikájához kapcsolódó, de végül fel nem használt rímötletet is lejegyez Babits. A vers 4. részéhez készült, $\mathbf{k}_2$-n megmaradt fogalmazvány tartalmaz egy szövegáthelyezést is, kérdéses azonban, hogy ez pontosan mely sorokat érinti, ezért ennek a kéziratnak a kiolvasása bizonytalan. A $\mathbf{k}_2$ fólióján még a *[Láttam egy keretet Tivoliban…]* kezdetű fogalmazvány olvasható, mely motivikusan szintén kapcsolódik *A jóság dalá*hoz, de önálló műként közöljük.

Mivel a *Nyugtalanság völgyé*ben közölt szövegváltozatot – bár a kötet nyomdai kéziratkötegében nem szerepel – feltehetően a *Nyugat* közlése alapján szedték ki, ezért a két nyomtatott variáns szinte teljes egyezést mutat (kivétel a 29. sorban a „kivülről”/„kívülről”, valamint az 57. sorban a „Szabadság”/„szabadság” és a 60. sorban „Emberiséget”/„emberiséget” írásmódja). A magánhangzók hosszúságának jelölése a V-ben vált véglegessé, kivétel ez alól a 21–23. sorokban az „Ifjuság” és „ifjuság” írásmódja, mely egyedül itt szerepel rövid u-val.

A versben Babits gyakran használ kettőspontot, valamint többször és következetlenül emel ki szavakat nagy kezdőbetűvel. Emiatt felmerül a kérdés, hogy az ÖV és a VV 26. sorában a kettőspontot követően a „Csak” nagy kezdőbetűvel történő írása nem nyomdahiba-e, mivel a korábbi közlések esetében a kettőspont helyett pont szerepelt. Elképzelhető, hogy az ÖV-ben változtatta meg ezen a helyen Babits a központozást, de a módosítószó nagy kezdőbetűjét elfelejthette kicsire javítani, s ez öröklődött tovább a VV-ben is. A másik eset, amikor az ÖV-ben a 47. sor elején – korábban a többi szövegközlésben is – a „De” kötőszót nagy kezdőbetűvel írja, miközben az előtte álló tagmondat vesszővel zárul. Hasonló a helyzet a 9. sorban a kettőspontot követő „valaha” esetében. Mivel teljes biztonsággal nem lehet eldönteni, hogy milyen szándék vagy tévesztés húzódik a szóalakok írásmódja mögött, ezért ezeket nem emendáltuk. A V-ben és az ÖV-ben a 2. sorban a „mint” és a 16. sor végén a pont feltehetően nyomdahiba. Az ÖV-ben a vers 12. sorában hiányzik egy szóköz, mely nyomdahiba, bár elképzelhető, hogy a szedő szándékosan vonta össze a szavakat, hogy így a hosszú sor kiférjen. Az alapszöveg a VV.

Előszövegek

$\mathbf{k}_1$: OSZK Fond III/1969/23.

$\mathbf{k}_1$A

Szívemnek földje setét meleg
hol megfonódnak bús gyökerek
(nehéz virágok bölcseje ma vak
vak erjedések néma[?] hona) erjedések hona tikkatag

k₁B

Szívemnek földje meleg setét
S Kis érzés magvak, csúf feketék,
aprók, viszketem [?] ni, jaj vakarok [?],
tudattalan (én idegen vagyok
saját szivemtől!) rejtve, ma már
rejtésből fejlés – ó iszonyú!
magamban látni – kiirtalak!

A **k₁A** 4. sorának variánsa:

[...]
(Érzések hona, tikkatag)

k₁C *A jóság dala* 2. rész 10–13. sorának (3., utolsó versszak) fogalmazványa:

Már elhagy, elhagy az ifjuság,
a jóság, szépség és hiuság
kis érzésmagvak, csúf, - makacsok
sugják hogy rossz, hogy öreg vagyok!
A szívemnek csúf salakja
Ó istenem, hát ez a világ
akinek van, nem irigykedik
könnyű jó lenni az ifjunak!

Irigység, önzés, rossz akarat
ó istenem hát [...]
A szívemnek csúf salakja
Hát [...] minden erő csak [...]
minden nemesség csak [...]

A **k₁C** 6. és 7. sora mellé balra írt rímötlet:

tevének tűn
szegények a bűn

A **k₁A** 4. sorának variánsa(i?):

(Bús (Erjedés hona tikkatag)
(Szív, bus virágok bölcseje véd [?])

k₂: OSZK Fond III/1969/79.

A **k₂A**, *A jóság dala* 43. és 44. sorának variánsa:

Kertész voltam és magam a föld
bányász voltam és magamat ölt [?] magam a kő

A **k₂B**, *A jóság dala* 4. részének variánsa:

Ó, csak termékeny gyümölcsös a tikkadás
Gyümölcsös volna az erjedés
bor-érés
édes-teli hússá-szikkadás
(mint rég vala) Kénessé-szenvedés
(Kertész voltam és magam a föld tő)
bányász voltam és magam a kő
nyeső kertész és magam a tő
Költő csak olyan kincsre talál
amihez hozzányulnia fáj
De bátor voltam a kínra is

nyeső kertész és magam a tő
Tudtam, hogy nem kincs az ha akarom
S akarom… Hol vagy Szent Akarat?

(A szívnek csúf salakja marad.)

Keletkezéstörténet

A jóság dala: Versek darócban című versciklusát *(1. [Nemcsendül a lelkem…], 2. [Most csönd van…], 3. [Pedig jónak kell lenni…], 4. [Ne mondjátok, hogy semmi a vers…], 5. [Segíts, Szerelem! …])* a *Nyugat* 1917. augusztus 1-jén megjelent száma közölte. A **k₁** Gallovich Károly 1917. június 6-ra datált levele után keletkezett, a fólió verzójára jegyezte le a költő, a **k₂** pedig egy 1917. június 11-én írott levél verzóján található, így a vers 1917 nyarán, feltehetően június, esetleg július során született. Rába György a vers keletkezését szintén 1917 nyarára datálja, s úgy véli, „Babits újfajta háborúellenességének jellegzetes költői megnyilatkozása, […] lévén hosszabb lélegzetű költemény –, talán júniusban keletkezett.” (Rába 1981, 539.)

A jóság dala köteten belüli elhelyezkedése szintén árulkodik a keletkezéséről, illetve a vers Babits általi értelmezéséről. A *Nyugtalanság völgyé*ben szereplő verseket több nagyobb csoportra oszthatjuk a nyomdai kéziratkötegében található tartalomjegyzék és a megjelent kötet kompozíciójának tanulságai szerint. *A jóság dala* versciklus a kötet nyomdai mappájában található autográf tartalomjegyzékben még *Az óriások költögetése* és az *Emlékezés* között szerepelt volna, míg a kötetben végül a *Bénára mint a megfagyott tag* és az *Új esztendő* közé került (tehát lényegében a *Hegedűk hervatag szava* helyére, melyet Babits végül ebből a kötetből kihagyott). Bár *A jóság dala* nem szorosan véve háborúellenes vers, kötetbeli elhelyezése a háború kontextusában jelöli ki a vers értelmezését. A versbeszéd idejének jelölésében előfordul („ottkünn zúg a háború”), a versben magában azonban nem fedezhető fel a háborús tematika. *A jóság dala* kötetbeni elhelyezkedésen kívül a mű motivikusan, s ebből következően a költői szerep megfogalmazásában is kapcsolódik a háborúhoz és a háborúhoz fűződő etikai kérdésekhez, s ez a keletkezéstörténet szempontjából is fontos körülmény. A vers első versszakában a „csukott szirom”, néma ajak és a zengő harang párosai utalások lehetnek a *Fortissimo* alapszituációjára, valamint a vers költői szerepfelfogására egyaránt. Bár a vers utolsó szakasza

a szerelem, szeretet motívuma köré épül, a közösségi szerepet vállaló költő alakja, ahogyan az a háború hatására keletkezett versekben, úgy *A jóság dalá*ban is a megjelenik. Egyrészt a *pap* motívumában figyelhető meg ez az attitűd („Pap vagyok, Barátaim, mert szenvedtem, és most pap vagyok / és mondom, Barátaim, mi mások vagyunk, halljatok:"), másfelől a rímelésben és a verselés változásában is nyomon követhetjük. A *bányász* motívuma megjelenik a *Téli dal* című versben is, melynek alcíme is a következő: „*melyben a költő magát és társait bányászokhoz hasonlítja.*"

A *Nyugtalanság völgye* kötetről írt kritikájában vers és próza viszonya, valamint Babits szabadversei kapcsán Szabó Lőrinc állapította meg, hogy ez a versbeszéd „a görög drámai karénekek komplikált zenéjével" rokon, a metrikában pedig rámutat a szöveg szabályos-szabálytalan váltakozására (Szabó 1921, 50.), s – miként Rába György megállapítja – „főként nyugalmas hangulatokhoz illőnek ítéli". (Rába 1981, 542–543.) *A jóság dalá*hoz feltételezhetően közeli időszakban született *A régi kert*ben Babits szövegszerűen is utal a verselést érintő változás szándékára: „Nem tudok én már dalolni cifra mértéken, rimen, / csak ily hanyagon, mint ez a kert dalol, porosan, szeliden." E sorok rokonságot mutatnak *A jóság dalá*nak költészeti, ritmikai sajátosságaival, mely illeszkedik a *Nyugtalanság völgye* nyitóversében, az *Előszó*ban és *Az óriások költögetése* című versben („csak tompán zengenek át / a legfrissebb színek ütemei is – mit érdekel engem a szín?") megfogalmazott költői programhoz.

Kardos Pál monográfiája ezt a formai és a hozzá kapcsolódó tematikai problémát úgy fogalmazza meg, hogy „a végső tökéletességig kimunkált nyelvi és verselési bravúrok után" (Kardos 1972, 221.) Babits a megújulás jegyében kötetlenebb versformákban, dísztelenebb nyelven írt a közélet és a költészeti felelősség kettőséről, ily módon mind motívumaiban (mint például a prófétai-költői felelősség és a közösség), mind pedig költészeti programjában a vers hasonlóságot mutat a *Húsvét előtt* és *Fortissimo* című költeményekkel. Ugyanez a közösségre vonatkozó gondolatmenet jelenik meg József Farkas *A magyar szocialista irodalom kezdetei* című tanulmányában, s bár megállapítása illeszkedik a monográfiákban leírtakhoz, a közösségi költészet sajátosságait érintő érvelésében nyilvánvalóan észlelhető a túlideologizáltság. (József 1964, 376.) Érdekes, hogy amíg József Farkas a vers közösségi irányultsága miatt a szocialista irodalom kezdeteit jelző művek közé sorolja *A jóság dalá*t, addig a *Pannonhalmi Szemle* tanulmányírója a kereszténység szeretettanítását látja benne. (Dr. Kocsis 1929, 392.) Kardos a ritmikával kapcsolatban mutatja be, hogy a sorok és a szótagszámok szabálytalanok, rímek ritkán fordulnak elő. (Kardos 1972, 220–225.), a vers formaiságát a szabadvershez hasonlítja, s a költemény befejező részét pedig az expresszionista versek verszárlatával rokonítja. Nem véletlen, hogy Bori Imre *A magyar expresszionizmus* című tanulmányában is hasonló következtetésre jut: a „»nyugtalanság völgyében« bolyongva barátkozott az expresszionizmus hozta látásbeli és formai megoldásokkal, az expresszionista vízió költői lehetőségeivel." (Bori 1967, 6.)

Magyarázat

19. *salak* – más szóval söprő vagy borsöprő; letisztult bor aljára a mustból leülepedő szennyeződések.
50. *átom* – az atom régiesen.

502.

[Láttam egy kertet Tivoliban…]

Láttam egy kertet Tivoliban
az én szivem ma éppen olyan
valami emlék keserüli
gazda és vendég elkerüli

vihar megtépi, fölveri gyom,
észre sem veszem, nőni hagyom
évek, rossz évek, rossz madarak
minden rossz magvat behordanak

Ó jöjj hunyt szemü Szent Akarat!

Ó gyáva lélek elő[?] elő
kegyetlen csákány, régi erő
Hess ki önzések akaratok
tudom hogy én vagyok s maradok
(az én szivem ma épen olyan
mint ama nyűtt kert Tivoliban
vihar megtépte s rossz madarak
behordtak minden rossz magokat
De hunyd be lélek a szemedet
s megint a régi kert a tied:
megérzed a régi illatot!)

(Tudom hogy én vagyok s maradok)

[1917. június 11. után]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1969/79. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A papíron a vers szövegvariánsait is károsító csonkítás. A rektón a Színművészeti Akadémia Igazgatósága Babitsnak szóló 1917. június 11-i levele. A verzón még *A jóság dala* 4. részének fogalmazványrészlete olvasható.

Első megjelenés: *A Magyar Hírek Kincses Kalendáriuma* 1975, 108.

Szövegkritika

A vers Babits halála után többször is megjelent, de a kézirat olvasatai jelentős eltéréseket mutatnak, különféleképpen értelmezik vagy éppen figyelmen kívül hagyják a költő

ceruzaírású javításait. A kézirat 3–7. sorai között függőleges vonal látszik, mely talán a törlés szándékát jelzi, feltételezhető azonban, hogy ezt Babits csak a fogalmazvány további sorainak elkészülte után jegyezte le a fólióra. Mivel *A jóság dala* írásával egy időben keletkezett, talán annak egyik részének szánta eredetileg Babits, ezért a függőleges vonal nem az adott rész törlésének szándékát jelölheti, hanem azt, hogy nem használta fel a fogalmazványt *A jóság dalá*hoz, és később önálló műként sem dolgozta ki. Ezért ezt az átírás során nem tüntettük fel törlésként. A szövegközlések nem vesznek továbbá tudomást a minden bizonnyal a 3. és a 4. sorok, valamint az 5–6. és 7–8. sorok cseréjét jelző szerzői utasításról. Kérdés továbbá, hogy az „az én szivem ma épen olyan" kezdetű szövegrész, majd az utolsó sor zárójelbe tétele a versszöveg szerves részét képezi-e, vagy a zárójelek között olvasható sorok törlését jelenti. Mindezek alapján valószínű, hogy a *[Láttam egy kertet Tivoliban…]* kezdetű fogalmazvány nem tekinthető szerves egész műalkotásnak, hanem csupán töredékben marad verskezdemény.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/79.

[Cím nélkül]

Láttam egy kertet Tivoliban
az én szivem ma éppen olyan
↓gazda és vendég elkerüli
↑valami emlék keserüli

↓évek, rossz évek, rossz madarak
↓minden rossz magvat behordanak
↑vihar megtépi, fölveri gyom,
↑észre sem veszem, nőni hagyom

mert régi illata a régi illat, az ott marad

Ó jöjj hunyt szemü Szent Akarat!

Ó gyáva lélek elő[?] elő
kegyetlen csákány, régi erő
Hess ki önzések akaratok
tudom hogy én vagyok s maradok
(az én szivem ma épen olyan
mint ama nyűtt kert Tivoliban
vihar megtépte s rossz madarak
behordtak minden rossz magokat
De hunyd be lélek a szemedet
s megint a régi kert a tied:
megérzed a régi illatot!)

(Tudom hogy én vagyok s maradok)

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány első sora egy olaszországi utazás emlékére utal. A világháború előtt Babits többször is jár Olaszországban, 1909-ben, második útja során eljutott Rómába és Nápolyba is. Ekkor látogatta meg a reneszánsz kertjeiről híre Tivolit, római kori nevén Tiburt, ahol évszázadokkal korábban Horatius, „Tibur gazdadalnoka" *(In Horatium)* is élt. Ez az emlék lesz a vers kiindulópontja, a megidézett, elhagyatott kert pedig az idő múlásával, a negatív külső hatásokkal szemben passzív szubjektum metaforája. A második strófát követő, hat sort átszelő, halvány függőleges vonallal jelzett törlést egy önálló versszakként tagolt sor követi, a költő a „Szent Akarat"-ot szólítja meg, ezzel a vers – mely ezen a ponton megidézi a Babits korai műveinek világszemléletére jelentős hatást gyakorló Schopenhauer akarattanát is – a versbeszélő önbiztatásába fordul át.

A *[Láttam egy kertet Tivoliban…]* kezdetű fogalmazvány az OSZK Fond III/1969/79. tételszám alatt őrzött, négyrét hajtott fólió verzójának jobb oldalán olvasható. A bal oldalon pedig *A jóság dala* 4. részének vázlatai, illetve a lap alján a 2. rész utolsó mondata olvasható. A két vers fogalmazványai szoros motivikus kapcsolatot mutatnak, mindkettőben megjelenik ugyanis a kert és a kertész metaforája, a „kegyetlen csákány" szószerkezet pedig *A jóság dala* 4. részének 7. sorára utal: „Bányász voltam, és magam, amelyet vágtam, a kő." A *[Láttam egy kertet Tivoliban…]* önálló strófaként tagolt sora („Ó jöjj hunyt szemü Szent Akarat!") *A jóság dala* 4. rész fogalmazványának egy sorával mutat szoros kapcsolatot („S akarom… Hol vagy Szent Akarat?). A madarak által behordott rossz magvak metaforája *A jóság dala* 2. részében szereplő „érzésmagvak"-kal azonosítható. A *[Láttam egy kertet Tivoliban…]* kezdetű fogalmazványban tehát benne van *A jóság dala* című versciklus alapproblematikája: érzelem és akarat ellentéte, a nyitó sorban megidézett ifjúkori emlék révén ifjúság és öregség szembenállása, valamint az idő múlásának a versbeszélő rezignációját meghatározó alaptapasztalata is. A fólión szereplő kéziratok elhelyezkedése alapján feltételezhető, hogy a *[Láttam egy kertet Tivoliban…]A jóság dala* 4. részének első fogalmazványa után készült, és elképzelhető, hogy az ötrészes ciklusba szánt vers egyik darabja lett volna, melyet azonban végül Babits nem fűzött össze a másik öt versszel, hanem elvetett. Ezt jelzi a 3–7. sorokat átszelő függőleges áthúzás, valamint a 9–10. sorok hasonló módon történő törlése. Szintén feltételezhető szöveggenetikus kapcsolat az OSZK Fond III/1969/97. fólió verzóján olvasható *[Egy tájat látok mely terem…]* kezdetű ceruzaírású fogalmazvánnyal, melynek tájleírása, a megműveletlen, de a természet, a szél és a madarak által megtermékenyített kert képe szintén összefüggésbe hozható a *[Láttam egy kertet Tivoliban…]* kezdetű fogalmazvány második versszakával.

503.

[Hengerbuckás földi szán…]

Hengerbuckás földi szán
Lélek sávolta kópéi.
Menyecskeszemű parázs
élc villanykái

[1917. augusztus]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/70. A fólió (csonka boríték) verzóján ceruzaírású töredék aláírás nélkül. A rektón Babitsnak szóló levélcímzés, a verzón a feladó, Stefan Klein neve és davosi címe, a magyar postabélyegzők mellett a rektón és a verzón a KUK feldkirch-i bélyegzője található. A rektón olvasható címzés Babits budapesti címére szól, melyet áthúztak és az új címzés szerint Szekszárdra irányították, mivel 1917. július végén, augusztus elején Babits ott tartózkodott.

Szövegkritika

A négy sort Babits rézsút dőlő vonallal áthúzta. A fogalmazvány egyéb szerzői módosítást, törlést, javítást vagy beszúrást nem tartalmaz. A második sor végén pont van, viszont a következő sor szókezdő *m* betűjének írásmódja Babitsra jellemzően a kis *m*-től gyakorlatilag megkülönböztethetetlen. Ez alapján a „Menyecskeszemű” szót nagy kezdőbetűvel írtuk át.

Keletkezéstörténet

Az anyagi hordozóul szolgáló boríték pecsétnyomatai alapján a fogalmazvány keletkezését 1917 augusztusára datálhatjuk.

A négy különböző szótagszámú sorból álló fogalmazvány vélhetően egy játékos költői rögtönzés. A rövid versike érdekessége, hogy szavai ugyan a Babits korabeli nyelvállapot szerint értelmesek, és bár hiányzik az ige, a szavak szintaktikai viszonya mégis szabályosnak mondható, a szavak jelentése azonban értelmesen egymással nem kombinálható. Ezért a *[Hengerbuckás földi szán…]* kezdetű fogalmazványt leginkább avantgárd verskísérletként olvashatjuk, ami azért különösen érdekes, mert egy évvel korábban Babits a *Nyugat*ban élesen kritizálta Kassák Lajos avantgárd mozgalmát, s hagyatékban maradt verseiből az is látható, hogy az újabb költőgeneráció jelentkezése, mely ekkor elsősorban Kassák körül szerveződött, komoly lelki-költői válságot okozott számára. A *Ma, holnap és irodalom* című írásában Babits többek között *A Tett* folyóirat alkotóinak hagyomány- és formatagadását kifogásolja: „A művészet bizonyos értelemben kifejezés, és olyan *módon* hat, mintahogy a nyelv. A nyelv pedig régi konvenciók, azaz öröklött hagyománykincs segélyével érheti csak el célját. A művészet hatása, mint a nyelvé, asszociációkon sarkallik, s az asszociáció már mindig ősi, hagyományszerű beidegzettségeket feltételez. S ez

nemcsak a *megértésre,* nemcsak a művek értelmi oldalára vonatkozik, hanem éppenolyan mértékben arra, aminek e megértés mindig csak eszköze, a *megérzésre,* a legsúlytalanabb hangulati elemekre." (Babits 1916, 440.) A *[Hengerbuckás földi szán…]* kezdetű fogalmazvány bár követi a nyelv grammatikai konvencióit, s mintha a vers két-két sora valamifajta gondolati-képi párhuzamot állítana fel, szemantikailag mégis értelmetlen szöveget kapunk. Nem véletlen tehát, hogy az avantgárd poétikai hatása nem ezen a területen ragadható meg Babits korabeli költészetében, hanem a szabadvers-forma lényegesen sikerültebb változataiban, mint például az *Éji út*ban, vagy az erős érzelmi hatást kifejező, expresszionizmushoz közelítő versekben, melyek legismertebb darabja a *Húsvét előtt*. A *[Hengerbuckás földi szán…]* ezért leginkább az avantgárd paródiájának tekinthető.

Magyarázat

1. *hengerbucka* – fejen átfordulás, bukfenc.

504.

A régi kert

I.

Szeretek itt olvasni, a kertben, a szőllőlugas alatt,
ahol a könyvre apró kerek fényfoltokat vet a nap –
mind titkos lencse fényköre titkos mikroszkóp alatt,
amelyben titkos porszemek szálló árnyai mozganak.

Itt csak egyszerű virágok vannak: árvácskavirág,
petúnia, muskátli, dáhlia és georginák,
és rózsa, rózsa! – A reggelnek még a zöld gyep örül,
a zöld gyep és a barna lóher az ágyások körül.

Nem tudok én már dalolni cifra mértéken, rimen,
csak ily hanyagon, mint ez a kert dalol, porosan, szeliden,
ahonnan az utcára semmise néz, csak a jegenyeakác
sárga fejével; mert nagyobb szegény mint az emeletes ház.

II.

Talán örökké lehetne verselni rólad régi kert,
vén köhögős kutadról, mely szalma közt fázva telelt,
a tamariszkról, melynek bőre ráncos és durva mint a vén emberé
s mégis oly virágos gyengeszép ágakat nyujt az ég felé!

Gyerekkoromban a levelekbe szerettem harapni mint a csikó,
Tudtam: keserű ízű az orgona, illatos zamattal leveles a dió,
Sokszor álmodoztam diólevél-ágyrul, ott volna délután heverni jó!
Ott volna valami szépmellű kisleányt ölelni jó!

---

1 Ny: it MK$_2$: olvasni
5 Ny; NyV: egyszerü
8 MK$_2$: lóhere
18 Ny; NyV: keserü Ny; NyV: ízü
20 Ny; NyV: szépmellü

Este ha a kertre a hosszú ház árnyéka lassan ráfeküszik,
sűrű nyári este a forró légben fülledt illat úszik.
Tikkadtan a magas fának üzen akkor titkon a kis virág:
„Te messze látsz, bátya, mondd meg, jön-e már a holdvilág?”

III.

Ház, pince, istálló, félszer, körülötted régi kert.
Elül a mi házunk, emeletes, de mégis fehérre meszelt
zöld ablakokkal; oldalt a szomszédé, alacsony, falusi, nádfödeles
(hányszor kihúztam nyílnak a nádat, indián voltam, ki nyilazva les!)

Kert mögött az udvar, a régi félszer ott áll az udvaron
négy vályogoszlopon, benn mosókemence, mángorló, ócska lom.
A vályogról hull a mész. Az istálló is ott van, rég üres, törött az ablaka:
nagyapám virgonc lovai álltak a jászol előtt valaha.

Foltos, szalmás a vályog. A gerendák közt fecskék keringnek. Pincetorok
hűsöng, nagy hordók, misztikusan, jó pénz, jó mámorok, kadarkaborok.
Szemközt nagy bálvány fakapu néz ki az utcára, zöld rácsos, szép
S künn a ház előtt évrül-évre eszi az utcát az akácos Séd.

[1917 nyara; augusztus 10. előtt]

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 5077/38. 3 fóliós papír rektóján tintaírású tisztázat, aláírás: Babits Mihály.

Gépirat: **g** MTA Ms 4699/7. 2 fóliós papír rektóján gépírású tisztázat ceruzaírású javításokkal, áthúzott aláírás írógéppel: Babits Mihály, alatta ceruzával: Babits Mihály.

Első megjelenés: *Nyugat* 10, 16. sz. (1917. aug. 16.): 269–270. – További megjelenések: NyV 61–63; V 297–299; MK_2 203–204; ÖV 273–274; VV 55–57.

21 MK_2: Este, Ny; NyV: hosszu
22 Ny; NyV: sürü Ny: uszik, | NyV: uszik.
30 Ny: mosókemencze
33 MK_2: keringenek. ÖV; VV: Pincetorok,
34 Ny; NyV: hüsöng,
35 Ny; NyV; V; MK_2: zöldrácsos,

A versnek fogalmazványát nem ismerjük, a **k** és a **g** tisztázatnak tekinthető, habár a **g**-n több javítás is található, ezek azonban leginkább a gépelési hibák javításainak tekinthetők, de nem zárható ki az sem, hogy javított szerzői tisztázatról van szó. A **k** Komjáthy Aladár, míg a **g** Szabó Lőrinc hagyatékából került az archívumokba, ezért a proveniencia alapján elképzelhető, hogy Babits Komjáthy és Szabó számára készítette ezeket a másolatokat, melyek nem mutatnak jelentős eltérést a *Nyugat*ban és a *Nyugtalanság völgyé*ben közölt szövegváltozatokhoz képest. Három említésre érdemes különbséget lehet megfigyelni: egyrészt a **k** és a **g** 19. sorában egyaránt az „álmadoztam" egyéni nyelvhasználatra utaló szóalak szerepel, a Ny-tól kezdve a vers nyomtatott változataiban azonban a köznyelvinek tekinthető „álmodoztam" található. Ezzel éppen ellentétes különbség, hogy a **k**-n a köznyelvi sztenderdnek megfelelően a 36. sorban „évről-évre" szóalak szerepel, míg a többi változatban „évrül-évre". A harmadik eltérés a **g**-n figyelhető meg, a 19. sorában a „diólevél-ágyon" helyett „diófalevél-ágyon" szerepel. Mivel csak ebben a szövegváltozatban található meg, ezért elképzelhető, hogy olyan gépelési hiba, melyet később Babits nem javított. A **g** 29. és 32. soraiban a határozott névelő után hiányzik a szóköz („arégi", illetve „ajászol"), ezek nyilvánvaló gépelési hibák. A kéziratban a túl hosszú sorokat, melyek nem fértek ki, Babits a következő sorban jobbra zártan folytatja, és az előző sorhoz tartozást a ⌞ grafikai jellel jelöli. Mivel ezek szövegszerű eltérést nem eredményeznek, ezért az átírás során nem vettük figyelembe. A gépiraton a javításokat Babits kézzel végzi, kivéve a 31. és 34. sorokban, ahol a túl hosszú sorok túlnyúló szavait is legépeli, és ceruzaírással jelzi a helyüket. A **g**-n az írógép betűkészletéből hiányzó hosszú ékezeteket (*í*, *ű*, *ú*) nem javította.

A vers központozása és a sorkezdő szavak kezdőbetűinek írásmódja következetlen. Az Ny első sorában egy nyomdahiba található, illetve a 30. sorban a „mosókemencze" szóalak a régi helyesírásnak megfelelően *cz*-vel szerepel, ez ekkor már a *Nyugat* írásmódjára sem volt jellemző, tehát feltehetően ez is nyomdahiba. A V-től kezdve lesz egységes a szöveg a hosszú *ű* betű használatát tekintve is. Az *u*/*ú* esetében is a köznyelvi alak felé történnek a javítások, kivéve a 16. sorban található „nyujt" esetében. Ebből a szempontból a MK_2 a V-hez hasonló, míg a 17–18. sorok végén található írásjeleket tekintve a Ny és a NyV szövegváltozataival azonos. Ezen kívül tartalmaz néhány olyan szövegeltérést, mely mivel a többi variánsban nem található meg, szerkesztői beavatkozás következményének tekinthető. Babits több esetben megőrzi a sajátos, a mássalhangzó- és a magánhangzó-használatban megmutatkozó szóalakokat (pl. „szőllőlugas"). A 9–10. sorok végén a „rimen"/„szeliden" rímpár rövid magánhangzós alakját a versritmus is indokolhatja. A 33. sor végére az ÖV-ben és a VV-ben bekerül egy vessző, mely a korábbi változatokban – ideértve a **k**-t és **g**-t is – nem szerepel, és grammatikailag sem indokolt.

Az alapszöveg a VV, de a 33. sor végén a vessző törlésével a szöveget emendáltuk.

k: MTA Ms 5077. 38.

A régi kert. | **g**: A régi kert.

I. | **g**: [I. hiányzik]

Szeretek itt olvasni, a kertben, a szőllőlugas alatt, | **g**: szölölugas
ahol a könyvre apró kerek fényfoltokat vet a nap | **g**: nap –
– mind titkos lencse fényköre titkos mikrOSZKóp alatt, | **g**: mind
amelyben titkos porszemek szálló árnyai mozganak.

Itt csak egyszerü virágok vannak: árvácskavirág, | **g**: árvácska-virág,
petúnia, muskátli, dáhlia és georginák, | **g**: petunia, **g**: dáhlia,
és rózsa, rózsa! – A reggelnek még a zöld gy e p örül, | **g**: gyep
a zöld gyep és a barna lóher az ágyások körül.

Nem tudok én már dalolni cifra mértéken, rimen,
csak ily hanyagon, mint ez a kert dalol, porosan, szeliden,
ahonnan az utcára semmise néz, csak a jegenyeakác | **g**: jegenye-akác
sárga fejével; mert nagyobb szegény mint az emeletes ház.

II.

Talán örökké lehetne verselni rólad, régi kert, | **g**: [rólad] ∫ [verselni],
vén köhögős kutadról, mely szalma közt fázva telelt, | **g**: vén, **g**: köhögös
a tamariszkról, melynek bőre ráncos és durva mint a vén emberé, | **g**: böre **g**: min z t **g**: emberé
s mégis oly virágos gyengeszép ágakat nyujt az ég felé!

Gyerekkoromban a levelekbe szerettem harapni mint a csikó. | **g**: csikó,
Tudtam: keserü ízü az orgona, illatos zamattal leveles a dió | **g**: tudtam: **g**: izü
Sokszor álmadoztam diólevél-ágyrul, ott volna délután → | **g**: sokszor **g**: diófalevél-
heverni jó! | ágyrul, **g**: volna délután
ott volna valami szépmellü kisleányt ölelni jó! | **g**: kisl e ányt

Este ha a kertre a hosszu ház árnyéka lassan ráfeküszik, | **g**: ahosszu **g**: árnyéka lassan
sürü nyári este a forró légben fülledt illat uszik; | **g**: uszik,
tikkadtan a magas fának üzen akkor titkon a kis virág:
„Te messze látsz, bátya, mondd meg, jön-e már a holdvilág?” | **g**: jön -e

III.

Ház, pince, istálló, félszer, körülötted, régi kert! | **g**: körülötted **g**: kert
Elül a mi házunk, emeletes, de mégis fehérre meszelt | **g**: elül **g**: emeletes **g**: meszelt,
zöld ablakokkal; oldalt a szomszédé, alacsony, falusi, nádfödeles
(hányszor kihúztam nyilnak a nádat, indián voltam, ki → | **g**: /hányszor kihuztam **g**: voltam
nyilazva les!) | **g**: les!/

Kert mögött az udvar, a régi félszer ott áll az udvaron,
négy vályogoszlopon, benn mosókemence, mángorló, ócska lom.
A vályogról hull a mész. Az istálló is ott van, rég üres, →
törött az ablaka:
nagyapám virgonc lovai álltak a jászol előtt valaha.

Foltos, szalmás a vályog. A gerendák közt fecskék →
keringnek. Pincetorok
hüsöng, nagy hordók, misztikusan, jó pénz, jó mámorok, →
kadarkaborok.
Szemközt nagy bálvány fakapu néz ki az utcára, zöldrácsos, szép.
S künn a ház előtt évről-évre eszi az utcát az akácos Séd.

Babits Mihály

g: arégi **g:** udvaron
g: vályogoszlopon;

g: az ablaka:
g: ajászol

g: Pince-torok
g: hordók

g: szép
g: s **g:** elött **g:** évrül-évre

g: Babits Mihály Babits Mihály

g: MTA Ms 4699. 7.

A régi kert.

k: A régi kert.
k: I.

Szeretek itt olvasni, a kertben, a szölölugas alatt,
ahol a könyvre apró kerek fényfoltokat vet a nap –
mind titkos lencse fényköre titkos mikrOSZKóp alatt,
amelyben titkos porszemek szálló árnyai mozganak.

k: szőllőlugas
k: nap
k: – mind

Itt csak egyszerü virágok vannak: árvácska-virág,
petunia, muskátli, dáhlia, és georginák,
és rózsa, rózsa! – A reggelnek még a zöld gyep örül,
a zöld gyep és a barna lóher az ágyások körül.

k: árvácskavirág,
k: petúnia, **k:** dáhlia
k: gyep

Nem tudok én már dalolni cifra mértéken, rimen,
csak ily hanyagon, mint ez a kert dalol, porosan, szeliden,
ahonnan az utcára semmise néz, csak a jegenye-akác
sárga fejével; mert nagyobb szegény mint az emeletes ház.

k: jegenyeakác

II.

Talán örökké lehetne [rólad] ∫ [verselni], régi kert,
vén, köhögös kutadról, mely szalma közt fázva telelt,
a tamariszkról, melynek böre ráncos és durva minzt →
a vén emberé
s mégis oly virágos gyengeszép ágakat nyujt az ég felé!

k: verselni rólad,
k: vén **k:** köhögős
k: bőre **k:** mint
k: emberé,

Gyerekkoromban a levelekbe szerettem harapni mint a csikó, **k:** csikó.
tudtam: keserü izü az orgona, illatos zamattal leveles a dió **k:** Tudtam: **k:** ízü
sokszor álmadoztam diófalevél-ágyrul, ott volna délután → **k:** Sokszor **k:** diólevél-
heverni jó! ágyrul, **k:** volna délután
ott volna valami szépmellü kisl e ányt ölelni jó! **k:** kisleányt

Este ha a kertre ahosszu ház árnyéka lassan ráfeküszik, **k:** a hosszu **k:** árnyéka lassan
sürü nyári este a forró légben fülledt illat uszik, **k:** uszik;
tikkadtan a magas fának üzen akkor titkon a kis virág:
„Te messze látsz, bátya, mondd meg, jön -e már a holdvilág?" **k:** jön-e

III.

Ház, pince, istálló, félszer, körülötted régi kert **k:** körülötted, **k:** kert!
elül a mi házunk, emeletes de mégis fehérre meszelt, **k:** Elül **k:** emeletes, **k:** meszelt
zöld ablakokkal; oldalt a szomszédé, alacsony, falusi, →
nádfödeles
/hányszor kihuztam nyilnak a nádat, indián voltam ki → **k:** (hányszor kihúztam **k:** voltam,
nyilazva les!/ **k:** les!)

Kert mögött az udvar, arégi félszer ott áll az u dvaron **k:** a régi **k:** udvaron,
négy vályogoszlopon; benn mosókemence, mángorló, → **k:** vályogoszlopon,
ócska lom.
A vályogról hull a mész. Az istálló is ott van, rég üres, → **k:** az ablaka:
törött az ablaka:
nagyapám virgonc lovai álltak ajászol előtt valaha. **k:** a jászol

Foltos, szalmás a vályog. A gerendák közt fecskék →
keringnek. Pince- torok **k:** Pincetorok
hüsöng, nagy hordók misztikusan, jó pénz, jó mámorok, → **k:** hordók,
kadarkaborok.
Szemközt nagy bálvány fakapu néz ki az utcára, → **k:** szép.
zöldrácsos, szép
s künn a ház elött évrül-évre eszi az utcát az akácos Séd. **k:** S **k:** előtt **k:** évről-évre

Babits Mihály Babits Mihály **k:** Babits Mihály

Keletkezéstörténet

Mivel nem ismerjük a vers fogalmazványait, és a költőtől származó keletkezéstörténeti jegyzetek sem maradtak fenn a versre vonatkozóan, ezért *A régi kert* keletkezésének dátumát pontosan nem tudjuk megadni, ebben az esetben a megjelenés időpontját tekinthetjük irányadónak, azaz biztosan 1917. augusztus 16. előtt keletkezett a vers. A tintaírású tisztázat Babitsnak erre a korszakára már nem jellemző, és a háborús tematika sem található meg a versben. Ugyanakkor a „Nem tudok én már dalolni cifra mértéken,

rimen," sor utalhat az 1910-es *Egy verseskönyv epilogusa* című versre is. Ez azonban kevésbé valószínű, ugyanis *A régi kert* kézirata nem található meg az *Angyalos könyv*ben, az idézett sor poétikai utalása illeszkedik a *Nyugtalanság völgye* költői programjába is, a háborús tematika pedig lehet a költő eszképizmusának kifejezése, hasonlóan több, ebben az időszakban keletkezett vershez (például a *Két nyári vers*). Rába György azt feltételezi, hogy a verset Babits 1917 júniusában vagy júliusában írhatta Szekszárdon. (Rába 1981, 542–543.) A Róna Judit által összeállított életrajzi kronológia szerint Babits augusztus 10. előtt tartózkodik Szekszárdon (Róna 2014, 264.), tehát ha a vers keletkezését, amennyiben a szekszárdi helyszínhez kötjük, augusztus 10. előtti dátumban határozhatjuk meg.

A családi ház kertje mint motívum Babits több versében is előfordul. A szekszárdi táj, a szőlőhegy és családi ház kertjének motívuma már Babits korai verseiben is felfedezhetők. Az 1903 áprilisára datált *Idill* első sorában a virágnevek hasonló felsorolásával találkozunk („Százszorszép, erika, orgona, gyöngyvirág"), mint *A régi kert* 5–6. sorában. Az 1906. szeptember és október 3. között keletkezett *Őszi csengő*ben, a *Paysages intimes* 4. darabjában a zöld kertkapu jelenik meg hasonló leírásban („zöld fönn a kapubálvány"; „Fenn zöld a kapu rácsa"), mint *A régi kert*ben: „Szemközt nagy bálvány fakapu néz ki az utcára, zöld rácsos, szép." Szintén a szekszárdi családi ház udvarának, és a „zöldléces kis kapu"-nak az emléke idéződik meg a *[Minthogyha ebben a kis udvarban…]* című, feltehetően 1909 vége felé keletkezett versben.

Nemcsak a versben kifejezett emlékekben és élményekben fedezhető fel a családi ház és annak udvara, Babits regényeinek fiktív terei számára is mintaként szolgált. *A gólyakalifa* és a *Halálfiai* több részletében is felfedezhetők a vershez hasonló motívumok és a versvilág tárgyi elemei. *A gólyakalifá*ban az asztalosinasként dolgozó másik én történetében olvashatjuk a következő leírást: „én […] néztem az udvart, a fűzet, a kert felett, a beszivárványosodott téglákat alatta, a nyomorult akácokat, a muskátliágyást és a nagy eperfát, mely alatt a föld fekete volt az eltiprott eprektől. Piszkos, nagy falusi udvar volt. És néztem a félszert, melynek nagy szögletes, meszelt oszlopairól potyogott a vakolat, meztelen maradt a szalmás tömés, néztem a falhoz támogatott szánokat, a mángorlót a nagy kövekkel, a favágóbakokat, a mosótűzhelyet, a nagy szapulókat." (Babits 1997a, 34.) Ezen az udvaron is „nagy, zöldre festett rácsos fakapu" áll (Babits 1997a, 50.), csakúgy, mint Tábory Elemér szülői házának udvarán: „A nagy, zöldkapus régi ház mosolyog messziről." (Babits 1997a, 121.) A családi ház kertjének egy-egy részlete feltűnik a *Halálfiai*ban is, a félszernek, melyben itt is megtalálható mángorló (Babits 2006, 224.), „vakolathullató vályogoszlopai" vannak (Babits 2006, 239; 804–805.), de a „zöldre mázolt, bús fakapu" Hintássék házánál áll. (Babits 2006, 32.)

A Szabó Lőrincnek adott keletkezéstörténeti vallomások között a *Gretna-Green* kapcsán találunk utalást *A régi kert*re is, mint a vers születésének helyszínét pontosan leíró alkotásra: „Hátul szoktam sétálni, mert ott egy nagy hely van kocsik számára, hogy megfordulhassanak. Istálló is van benne, ló ugyan nincsen, de nagyságos-nagy épületei voltak. »A régi kert«-ben le van írva pontosan az egész ház." (Gál 1975a, 451.)

A *Nyugtalanság völgyé*ben a családi ház kertje mint motívum a kötet kompozicionális rendjében elfoglalt helyének köszönhetően a többi vers kontextusában többféle jelentéstöbblettel töltődik fel. Egyrészt a 9–10. sorok jelzik azt a poétikai célt, amelyet a kötet nyitó verse, az 1918-ban keletkezett *Előszó* meghirdet, s mely több másik versben (például *Az óriások költögetésé*ben) is közvetlen kifejezést nyer. A költői egyszerűsödés programja azonban visszautal a Babits életében publikálatlan *Egy verseskönyv epilogusa* című

versre is. *A régi kert*ben a kert, melynek részletes leírását olvashatjuk a versben (9–10. sor), a változó, egyszerűségre törekvő vagy csak poétikai „hanyagságra" képes költészet modelljeként szolgál.

A vers a köteten belül a szekszárdi tematikájú versek csoportjában található. Ezek a művek olyan szövegegységet alkotnak, melyben az otthon, a családi közeg a háborúval szemben a dantei „földi Paradicsom" képzetéhez kapcsolódik. Ezen túl a kert motívuma visszautal az előző, szerelmi tematikájú versekre is, melyekben közvetetten *(Énekek éneke)* vagy közvetlenül *(Két nyári vers: Oggi)* megjelenik ez a motívum, csakúgy, mint *A jóság dala* 2. részében, amelynek képi világát a „szív–föld" és az „érzésmagvak" metaforák határozzák meg. (Erről bővebben lásd a kötet kompozícióját leíró kísérőtanulmányt.)

A gyermekkorra való emlékezés szituációjában a szekszárdi kert képe, illetve a kert motívuma néhány kéziratban maradt versben is felfedezhető *([Láttam egy keretet Tivoliban…], [Emlékszel-e arra napara még…], [Künn kacag enyhe, tarka nyár…], [Vad udvarunk most jó sürü…]).* A húszas évek közepétől a kert motívumának mintája jellemzően az esztergomi ház kertje lesz, de például a 1924–1925-re datálható *Hazám!* című ciklus *A ház* című verse a zöldzsalus régi házat idézi meg. Ez a katalógus szerint 1925–1926-ra datált, Szekszárdon keletkezett vers is a családi ház kertjét jeleníti meg, hasonló képeket is megfigyelhetünk, mint *A régi kert*ben: „Szalma közt fagyottan áll a / kert füzes mélyén a kut".

Rába György szerint „a szülői ház udvarának belefeledkező leírása kanti javallatra az »érzékfölötti természet« harmóniájának a korabeli ember magánéletéből vett képe. Ugyanakkor a »szülőföld imaginációjá«-nak kiterjesztése a személyen túli világ rendjének szerkezetére." Ebből a szempontból *A régi kert*et azokkal a versekkel, mindenekelőtt *A jóság dalá*val rokonítja, melyek mögött a kanti természetfilozófiát véli felfedezni. A versben ábrázolt miliő és tárgyi világ megjelenítése szempontjából Rába a verset a húszas évek újnépiességének előzményeként is értelmezhetőnek gondolja. (Rába 1981, 542–543.) Hasonló művészet–világ-viszony áll emögött, mint Vörösmarty *A vén cigány* című versében, melyben a versbeszélő a következőképpen instruálja a megszólított zenészt: „Tanulj dalt a zengő zivatartól". A kötet költői törekvését Szabó Lőrinc a próza és a vers „összeolvasztásában" látja, melynek köszönhetően új verstechnika és a görög kardalokra emlékeztető zeneiség jellemzi szerinte a *Nyugtalanság völgye* kötet verseit. Ennek az újfajta költőiségnek legtökéletesebb sűrítését az általa a kötet legszebb versének minősített *A régi kert*ben látja. (Szabó 1921, 50–51.)

Magyarázat

25. *félszer* – régen általában kocsitárolására használt gazdasági épület.
30. *vályog* – szalmával kevert, kiszárított agyagból általában téglaalakra formált, falazáshoz használt építőanyag.
    mángorló – textilek mosás utáni puhítására használt, hengereken görgő vagy rugókkal egymáshoz szorított, forgatható hengerekből álló készülék.
33. *pincetorok* – a pince előrésze, ahol a bor kezelésére használt eszközöket és edényeket tartották, illetve a bort kóstolták.
35. *kapubálvány* – díszesre kifaragott kapufélfa régies kifejezése.
36. *Séd* – a szekszárdi Séd-patak Babitsék háza (ma Babits Mihály Emlékház) előtt folyt.

505.

Éji út

Nincs lámpa a kocsinkban. Robogó, robogó, világtalan éjjel.
Az a prémes úr, Vajtán aki fölszállt, jól fésült úri szakállal,
egész úti gyertyakészletet vett elő, tartóval, kis tállal,
lassan bontotta újságlapját széllyel
annexiós kéjjel – uszító lap volt, háborús vezércikk,
szinte láttam kezéről csöpögni a vért –
oly büszkén élvezte gyertyás fölényét, hogy az ember félt
maga bölcsét olvasni az ő fényénél – inkább az utolsó élcig

tűrte hallani minden szavát az utasoknak, üzletről, háborúról,
tűrte rabon a lélek: mert nem volt menekvés – a gyertyavilág
csak megszűkítette a mindenséget – a puszta fák
kívül rekedtek – hallottuk, hogy csikorogva surol
a kocsik kereke – de ezenkívül semmise hatolt
ide kívülről – csupán a kerék, a kerék zakatolt;
és néha, ha megsimítottam kesztyűmmel az ablak sárga ködét,
láttam derengeni hóban a messze sötét

téli mezőket – míg egyszerre egy szemben robogó
vonat elcsap minden kilátást – zökken – megáll… – mi is zökkenünk –
megállunk mi is. A prémes úr hirtelen elfújja pislogó
gyertyáját (kiszáll) – és mi váratlan sötétbe hökkenünk.
Most jobban érzeni a hideget. A kocsi nincs fűtve. Fázik a láb.
A szemközti vonatban katonák dalolnak. Ökörbőgés messze. ↔

Cím Ny: [a cím hiányzik] | NyV: Éji ut
1 ÖV: éjjel
3 Ny; NyV: uti
5 Ny; NyV: háborus
7 Ny: fölyényét,
9 Ny; NyV: türte Ny: üzletről V: háboruról,
10 Ny; NyV: türte
11 Ny; NyV: megszükítette
12 Ny; NyV: kivül Ny: halottuk | NyV: hallotuk
13 Ny; NyV: ezenkivül
14 Ny; NyV: kivülről
15 Ny; NyV: megsimitottam Ny; NyV: keztyümmel
18 ÖV: megáll… mi
19 Ny; NyV: elfujja

Nagy csuklyás alakok a kerekeket kalapácsokkal kongatják alább,
s kis ijedt gondolatok surrannak szanaszét a baljósló neszre,

gondolatok, hogy mik is vagyunk és hova is megyünk és mi vár reánk,
mi vár reánk *otthon* – ó milyen furcsa is, hogy itt vagyunk, távol!
idegenek közt! – és kedveseinket Isten tudja már, hol,
hol viszi és *hova* viszi a vonat, mely lökdösődve ráng
a téli mezőkön – mily fagyos mezőkre rángatja és milyen
célok szerint – kinek a céljai szerint – mert rabok
vagyunk valamennyien – ó, Istenem, ha valamennyien
együvé ülhetnénk még egyszer akik szeretjük egymást, szegény de nyugodt

házakba, kiki maga szeretteivel együvé ülhetne élni nyugodt
halálig mint jámbor állatok – de ez nem volna talán
fontos az ily jól fésült szakállú uraknak akik gyertyájuk szokott
fényével szűkítik maguknak a világot, hogy semmi talány,
semmi sötétség ne maradjon, hogy ne lássák a téli mezőket
és ne gondoljanak arra, hogy mi van ott – mi van messze a téli
mezőkön – ó Istenem, ha még egyszer együvé ülhetnénk élni
kiki azokkal, akiket szeret s nem hagynók el soha őket!

[1917. november–1918. január 15.]

Kézirat, nyomtatvány, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 10.506/39b. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány részlete aláírás nélkül. A verzón Babits rajzai láthatók, a rektón hadikölcsön jegyzésére szólító sokszorosított szöveg.

Nyomtatvány: **ny** PIM V. 1612. A fólió rektóján és verzóján lapkivágat a *Nyugat* 1918. január 16-i számából autográf ceruzaírású címmel. Utólag ceruzával áthúzott aláírás: Babits Mihály. A fólió jobb sarkában autográf ceruzaírású lapszámozás: „6”. A kivágat a *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratának része.

---

24 NyV: szanaszét baljósló
25 Ny; NyV: vagyunk, Ny; NyV: megyünk,
26 Ny; NyV: is
31 Ny; NyV: ó
32 Ny; NyV: eggyüvé
33 NyV: eggyüvé
35 Ny; NyV: szakállu
36 Ny; NyV: szükítik Ny; NyV: világot
39 Ny; NyV: eggyüvé
40 Ny; NyV: azokkal Ny; NyV; V: hagynánk el

Első megjelenés: *Nyugat* 11, 2. sz. (1918. jan. 16.): 171–172. (*Versek* gyűjtőcím alatt, önálló cím nélkül közölt négy vers harmadik darabja) – További megjelenések: NyV 12–14; V 268–269; ÖV 244–245.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A versnek ismerjük egy kéziratos fogalmazványát, melynek első tíz sorát Babits hét függőleges vonallal áthúzta. Az áthúzás alatti szövegrész, mely több autográf javítást, törlést és beszúrást tartalmaz, olvasható maradt. Mivel a fogalmazvány a lap alján a vers 24. sorával véget ér, feltételezhető, hogy Babits másik lapon folytatta az írást, ezt a másik fóliót azonban nem ismerjük. A vers előszövegei közé soroljuk a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai kéziratanyagában található lapkivágatot, mely a vers *Nyugat*ban publikált számából származik, s melynek sajtóhibáit Babits saját kezűleg javította.

A *Nyugtalanság völgye* kötet több olyan sajtóhibával (betűk, szavak, illetve sorok estek ki) jelent meg, melyek azonban nem minden példányban találhatók meg. A hibásan nyomott kötethez Babits hibajegyzéket készített, mely kinyomtatva a kötet betétlapjaként került forgalomba. A hibajegyzékben Babits nem jelölte pontosan a hiba helyét és kiterjedését, hanem a helyes sort, illetve sorokat vagy azok egy részét újra közölte. Az *Éji út* 40. sorában a „szeret” szó után a hibajegyzékben vesszőt tett, mely azokban a példányokban, melyek esetében az adott helyen nincs szó- és betűhiány, nem található meg, és a vers későbbi újraközléseiben sem fordul elő. A nyomdagép hibás működéséből fakadóan a különböző példányokban elszórtan felfedezhető, betűkiesésből eredő nyomdahibákat, illetve a hibajegyzékben szereplő sorvariánst a szövegeltérések között nem tüntetjük fel, ezekről, valamint a nyomdahiba okairól a *Nyugtalanság völgye* kiadástörténetéről szóló fejezet ad tájékoztatást. A Ny 7. és 12. soraiban található nyomdahibákat viszont a szövegeltérések között is feltüntettük.

A 18. sorban a „megáll…” után az ÖV-ben nincs gondolatjel, feltehetően azért, hogy a nyomdai tördelés során a hosszú sort ne kelljen megtörni. Mivel az *Éji út* minden korábbi kiadásában szerepel a gondolatjel, és mivel a szabadvers szövegének dinamikáját gondolatjelekkel való tagolása alapvetően meghatározza, ezért az alapszöveget ezen a ponton javítottuk, és gondolatjelet szúrtunk be a hármaspont után. Az *Éji út* központozása, a mással- és magánhangzók időtartamának jelölése, valamint a 15. sorban a „kesztyűmmel” szóalak írásmódja a V-ben kapta meg végleges formáját, kivétel ez alól a 2. sorban található „úri” jelző, melyet még a V-ben is rövid u-val közöl Babits. Az alapszöveg az ÖV. Az 1. sor végén hiányzó pontot és a 18. sorban hiányzó gondolatjelet emendáltuk.

Előszövegek

k: MTA Ms 10.506/39b.

[Cím nélkül]

Nincs lámpa a vonaton. Robogó, robogó, világtalan éjjel.
Az a prémes ur, Vajtán aki felszállt, jól fésült úri szakállal
villamos zseblám ája a fényénél bontotta szép bőrös podgyászát széjjel,
Egy úti gyer ty akészletet vett ki ragyogó réztállal ↔

A Budapesti Hirlapot kezd te olvasni; háborus vezércikk
És gyönyörködött annexiós kéjjel – szinte láttam kezéről szinte csöpögni →
lecsurgott csöpögött e a vér t
Oly előkelő volt és fölényes – hogy az az ember szinte félt
elővenni fényen [?] könyvet és maga bölcsét olvasni az ő fényénél olvasni – inkább →
hallgatta az utolsó élcig

minden szavát hallgatta amit az utasok nak, üzletet, háborut – nem volt előle menekvés →
mondtak szavait mondtak – üzletről, háboruról
folyt szó és nem volt előle menekvés, mert nem volt szabad a lélek – a gyertya fény világ ‖
csak megszükitette a mindenséget – a púszta fák
kivül rekedtek – hallottuk, hogy csikorogva surol
a kocsik kereke – de ezenkivül semmise hatolt
ide kivülről – csupán a kerék, a kerék zakatolt;
és néha, ha megsimitottam keztyümmel az ablak sárga ködét,
láttam derengeni hóban a messze, sötét

téli mezőket – míg egyszerre egy szemben robogó
vonat elcsap minden kilátást... zökken... megáll... mi is zökkenünk. –
megállunk mi is – a prémes ur hirtelen elfujja pislogó
gyertyáját – kiszáll – és mi váratlan sötétbe hökkenünk
Most jobban érzeni a hideget. A kocsi nincs fűtve. Fázik a láb.
A szemközti ka vonatban katonák dalolnak. Ökörbőgés messze.
Nagy csuklyás alakok a kerekeket kalapácsokkal kongatják alább
s kis ijedt gondolatok surrannak szanaszét a baljósló neszre

ny: PIM V. 1612.

Éji ut.

Nincs lámpa a kocsinkban. Robogó, robogó, világtalan éjjel.
Az a prémes úr, Vajtán aki fölszállt, jól fésült úri szakállal,
egész uti gyertyakészletet vett elő, tartóval, kis tállal,
lassan bontotta újságlapját széllyel
annexiós kéjjel – uszító lap volt, háborus vezércikk,
szinte láttam kezéről csöpögni a vért –
oly büszkén élvezte gyertyás föl y énét, hogy az ember félt
m a g a bölcsét olvasni az ő fényénél – inkább az utolsó élcig

türte hallani minden szavát az utasoknak, üzletről háborúról,
türte rabon a lélek: mert nem volt menekvés – a gyertyavilág
csak megszükitette a mindenséget – a puszta fák
kivül rekedtek – hal l ottuk hogy csikorogva surol
a kocsik kereke – de ezenkivül semmise hatolt ↔

ide kivülről – csupán a kerék, a kerék zakatolt;
és néha, ha megsimitottam keztyümmel az ablak sárga ködét,
láttam derengeni hóban a messze sötét

téli mezőket – míg egyszerre egy szemben robogó
vonat elcsap minden kilátást – zökken – megáll… – mi is zökkenünk –
megállunk mi is. A prémes úr hirtelen elfujja pislogó
gyertyáját <kiszáll> – és mi váratlan sötétbe hökkenünk.
Most jobban érzeni a hideget. A kocsi nincs fűtve. Fázik a láb.
A szemközti vonatban katonák dalolnak. Ökörbőgés messze.
Nagy csuklyás alakok a kerekeket kalapácsokkal kongatják alább,
s kis ijedt gondolatok surrannak szanaszét a baljósló neszre,

gondolatok, hogy mik is vagyunk, és hova is megyünk, és mi vár reánk,
mi vár reánk o t t h o n – ó milyen furcsa is hogy itt vagyunk, távol!
idegenek közt! – és kedveseinket Isten tudja már, hol,
hol viszi és h o v a viszi a vonat, mely lökdösődve ráng
a téli mezőkön – mily fagyos mezőkre rángatja és milyen
célok szerint – kinek a céljai szerint – mert rabok
vagyunk valamennyien – ó Istenem, ha valamennyien
eggyüvé ülhetnénk még egyszer akik szeretjük egymást, szegény de nyugodt

házakba, kiki maga szeretteivel együvé ülhetne élni nyugodt
halálig mint jámbor állatok – de ez nem volna talán
fontos az ily jól fésült szakállu uraknak akik gyertyájuk szokott
fényével szükítik maguknak a világot hogy semmi talány,
semmi sötétség ne maradjon, hogy ne lássák a téli mezőket
és ne gondoljanak arra, hogy mi van ott – mi van messze a téli
mezőkön – ó Istenem, ha még egyszer eggyüvé ülhetnénk élni
kiki azokkal akiket szeret s nem hagynánk el soha őket!

BABITS MIHÁLY

Keletkezéstörténet

A **k** keletkezését a kéziratkatalógus 1917–1918 telére teszi, a datálás azonban ennél pontosabban is megadható. A keletkezés két szélső dátuma ugyanis 1917 novembere: ekkor bocsátotta ki a kormány a hetedik hadikölcsönt, melynek jegyzésére a fólió rektóján olvasható szöveg buzdít; míg a záró dátum a vers publikálása előtti napokra tehető, az *Éji út* ugyanis 1918. január 16-án jelent meg a *Nyugat*ban. A vers narratív keretét (Rába György meghatározása szerint az *Éji út* műfaja „verses novella”, Rába 1981, 544.) egy Budapest–Szekszárd közötti vonatút adja, a Róna Judit által összeállított Babits-kronológiából pedig tudható, hogy ebben a periódusban a költő január első felében utazott haza Szekszárdra. (Róna 2014, 307.) Az *Éji út* kéziratának keletkezése tehát minden bizonnyal erre az időszakra tehető.

Ha egyszerre figyelünk a kézirat szövegére és szövegkörnyezetére, akkor észrevehetjük, hogy ezek nem véletlenül kerültek ugyanabba a szövegtérbe. A vers nyitányában plasztikus helyzetleírást és helymegjelölést kapunk: a sötét vasúti kocsiba egy jól fésült, szakállas alak száll be Vajtán, a Szekszárd és Budapest közötti vasútvonal egyik állomásán, s az úti gyertya fényénél újságot kezd olvasni. A fogalmazványban Babits meg is nevezi a „prémes úr" által olvasott „uszító lapot": Rákosi Jenő *Budapesti Hírlap*ját. A vasúti fülkét a „prémes úr" alakja és úti gyertyájának fénye uralja, akinek figurája a versbeszélő szemszögéből egyre démonibbá válik, ahogy „annexiós kéjjel" az újságot olvassa: „szinte láttam kezéről csöpögni a vért". Az újság címére tett utalás – mely nemcsak a megjelenített alak háborúpártiságára utal (Kardos 1972, 228–229.), és ezzel együtt Babits politikai ítéletét is kifejezi, de összefüggésben áll a Rákosi által a *Budapesti Hírlap*ban Ady Endre és Babits ellen 1915 októberében indított sajtókampánnyal is – a végleges szövegváltozatból végül kimaradt. A fogalmazvány hátoldalán a háborús propaganda egyik eszköze, a hadikölcsön jegyzésére felszólító szöveg olvasható. A propaganda működése nem korlátozódik kizárólag kormányzati és egyéb politikai intézményekre, illetve a sajtóra, a propaganda által manipulált társadalom tagjai tudatosan vagy akaratlanul maguk is működtették a propagandát például azáltal, hogy remélve a háború pozitív kimenetelét hadikölcsönt jegyeztek, hogy ezzel anyagilag is támogassák a kormány katonai kiadásait. (Ifj. BerténYi 2016, 59.) Az ellentét a vers mondanivalója és a kézirat anyagi hordozójának eredeti funkciója között nyilvánvaló, s ez a szövegkörnyezet értelmezhető úgy, hogy a „prémes úr" ördögi figurájában kel életre a fólió rektóján olvasható hadikölcsönjegyzésre felszólító szöveg szellemisége.

A kézirat mellett látható karikaturisztikusan elnagyolt figurák sem függetlenek a vers szövegétől. A felső, négy alakból álló csoportot ábrázoló kép közvetlenül annak a szövegrésznek a közelében található, mely a versbeszélő közvetlen környezetét, utastársainak viselkedését írja le: „inkább az utolsó élcig / hallgatta amit az utasok mondtak – üzletről, háboruról / folyt szó és nem volt előle menekvés". Bár a négy összehajoló alakot a rajz – egyet kivéve – nem a vasúti kocsiban való utazásra jellemző ülő testtartásban ábrázolja, de mintha beszélgetnének. A képről nem derül ki, miről folyik a beszélgetés, viszont feltűnő, hogy a jobbszélső, illetve balról a második figura a korabeli karikatúrák zsidóábrázolását idézi: mindkettőnek nagy, elálló füle és horgas orra van, s balról a másodiknak nem különösebben sikerült ceruzavonásokkal mintha vastag ajkai is lennének. (Vörös 2003, 19–43.) Miről másról beszélhetnének, mint üzletről és háborúról? Nemcsak a zsidósághoz hagyományosan hozzárendelt sztereotípiák indokolják ezt a következtetést, hanem a korabeli közélet is, melyben 1917–1918 telére a hadiszállítási botrányok miatt megerősödött az antiszemitizmus (Bihari 2008, 201–222.), Babits rajza ennek is sajátos leképeződése lehet. A rajzon ábrázolt csoporthoz képest a fólión alattuk látható különálló alak inkább arisztokratikus vonásokat mutat, a testére rajzolt hullámvonalak a prémes bunda grafikai jelzései lehetnek, eszerint tehát ő lenne az uszító lapot olvasó prémes úr.

Babits nagyobb távolságokra általában vonaton utazott, így Szekszárdra is rendszeresen vonattal közlekedett. 1909 elején született *Kisiklani* című verse egy, a költővel megtörtént vonatbaleset után keletkezett, és valószínű, hogy az *Éji út* valódi élményhättere is az 1916 január első felében történt szekszárdi utazás lehet. Műveiben is gyakran megjelenik a vonat és a vonatút tematikája, például a *Mozgófényképe*n, a *Régi szállodá*ban és az *Esti kérdés*ben is. A *Vonaton* című 1910-ben keletkezett verse abból a szempontból

is rokonítható az *Éji út*tal, hogy az utazás ott a szeretett nőre való emlékezéssel kerül párhuzamba. A *Nyugtalanság völgye* kötet több versében megjelenik a vonat motívuma *(Szálló nap után; Dal, prózában; Régi friss reggeleim).* A kötet kompozíciójába a vers nemcsak a közvetve megfogalmazott háborús tematika miatt szervesül, hanem azáltal is, hogy – csakúgy, mint a kötetkompozícióban – a háborút az *Éji út*ban is az otthonra, a családra való gondolás intim érzése ellenpontozza. Az *Éji út* szabadvers-formában született, s mint ilyen, a kötetnyitó *Előszó*ban kifejtett poétikai egyszerűsödés megvalósulásának tekinthető. Amennyiben a kötet szerkezeti modellje Dante *Isteni színjáték*ának kompozíciója volt, a „prémes úr" démonikus alakként való megjelenítése révén allegorizálódó éjszakai utazás Dante pokolbeli útjával állítható párhuzamba. Ehhez hasonlóan Rába György úgy látja, hogy a vers szimbólum: „Erre vall a történeten túlmutató jelentés, mely a zarándokút ismert lépcsőfokain bontakozik ki. Az éji út a vers során a háború alatt együvé zártan, sötétben, ismeretlen cél felé, a körülményeknek kiszolgáltatottan utazó emberiség sorsa." (RÁBA 1981, 546.) Ugyanakkor Rába, aki a „maga bölcsét olvasni" utalást Kant Babits által ekkoriban fordított *Örök béke* című művére vonatkoztatja, a vers fogalmi rendszerét is Kanttól eredezteti, és a szabadság eszméjével társult erkölcs eszményének mindenekfölötti tiszteletét látja benne. (RÁBA 1981, 546.)

506.

[Mint szerény szolga…]

Mint szerény szolga nyár[?] elmultával[?]
mikor nem volt dolga halkan […]
mint hű barát ha jött a tél[?] a gond[?]
és a kis családka meleg szíve[?] volt.

Ó elcsöndesült szív! száll a csunya[?] szél
Ó elcsöndesült szív! itt a tunya tél
miért állsz némán mint aki nem él?

917 szomoru
iszonyatos emlék: idő
Szív és kályha néma[?] halk esztendő
csak a szél […] a kihült már a kín
éhen[?] mulat odakünn

[1917. december]

Kézirat

k MTA Ms 4699/40. A fólió verzóján szakadozott borítékon elmosódott ceruzaírású töredék aláírás nélkül. A rektón a *Korán ébredtem* című vers fogalmazványa.

Szövegkritika

A fogalmazvány ráírással, áthúzással és beszúrással történő javításokat tartalmaz. Az elnagyolt íráskép miatt több szó olvasata bizonytalan.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/40.

[Cím nélkül]

Mint szerény szolga nyár[?] elmultával[?]
mikor nem volt dolga halkan […]
mint hű barát ha jött a tél[?] a gond[?]
és a kis családka meleg szíve[?] volt.

Ó elcsöndesült szív! [illegible] száll a csunya[?] szél
Ó elcsöndesült szív! itt a tunya tél
miért [illegible] á llsz némán mint aki nem él?

917 szomoru
iszonyatos emlék: idő
Szív és kályha néma[?] halk esztendő
csak a szél […] a [illegible] kih ült már a kín
éhen[?] mulat odakünn

Keletkezéstörténet

A vers egy boríték verzóján található, elhalványult, helyenként olvashatatlan ceruzaírású fogalmazvány. A fólió rektóján a *Korán ébredtem* című vers ceruzaírású fogalmazványa látható, mely a *Nyugat* 1918. január 16-i számában jelent meg. Ebből, valamint a vers időutalásaiból („tunya tél") arra következtethetünk, hogy a fogalmazványt Babits 1917 vége felé jegyezhette le, s egyfajta éves számvetést készült írni, erre utal a 8–9. sor: „917 szomoru / iszonyatos emlék: idő". Hasonló, évet értékelő vagy az új évet köszöntő verset Babits máskor is írt (*Újév,* 1904; *[Új esztendő beköszön….],* 1911; *Új esztendő,* 1918. december), de ezek általában alkalmi verskísérletek maradtak. Másrészt a töredékes, nehezen olvasható versfogalmazvány a hangulatlíra körébe is besorolható.

1917-ről Babitsban több „iszonyatos emlék" is megmaradhatott, melyek részben személyes, családi vonatkozásúak, részben pedig a költői és szerkesztői munkájára vonatkoznak. 1916 augusztusában esett fogságba a keleti fronton öccse, Babits István, a család tőle várta testvére ügyeinek (pénzküldés, katonai előléptetés, egyetemi dolgok) intézését, emiatt levélben többször számonkérték, illetve sürgették Babitsot. 1917. május 4-én meghalt a költő korábbi szerelme (harmadfokú unokatestvére), Kiss Böske. Egykori tanítványa, ekkor már barátja, Komjáthy Aladár pedig skarlátos lett, s az év őszén Babits is betegeskedett. A *Nyugat* 1917. március 1-i számában jelent meg a *Fortissimo* című verse, ami miatt a hatóság a lapot elkobozta, és a költő ellen vallás elleni vétség vádjával eljárás indult. A lap végül a vers helyének üresen hagyásával megjelenhetett, a Babits elleni eljárást Vázsonyi Vilmos igazságügyminiszter közbenjárására csak augusztusban törlik. A *Nyugat* címlapja június 16-tól szerkesztőként tüntette fel Babitsot, a költő komoly ambíciókkal kezdett a munkába, Schöpflinnel együtt szerette volna megnyerni szerzőnek a fiatal tudósgeneráció meghatározó tagjait, Szekfű Gyulát és Horváth Jánost, de a többszöri kísérlet sikertelen maradt, Szekfű hezitált, de Horváth János a lappal szembeni ellenérzései miatt egyértelműen elzárkózott, emellett Babitsnak szerkesztőtársaival való együttműködése sem volt harmonikus.

507.

Korán ébredtem

Korán ébredtem. Ablakom még
ki nem nyitotta a szemét,
s a Csönd nem hagyta abba a zenét,
örök zenéjét, melyet minden éjjel
elkezd és folytat, míg a durva ember
ki nem üti kezéből hegedűjét.
Egy vékony résből a falon
fény ömlik egy kis vonalon.
Alálebegnek a fogasról
ruháim mint kisértetek,
kisértetei nappali-magamnak,
a rabnak, rútnak, gondolattalannak,
amaz ügyetlen öklözőnek,
kit gyűlölök, ki majd föltámad,
s elfoglalja helyem e testben.
Ölelj, ölelj, ó ne eressz még,
ágyam, te különös vacok,
akit nem szőttelek magamnak,
mint fészkét a madár,
de enyém lettél szolgaságban,
te jó, te jó, te ölelő,
meleg és messze és magányos…

[1917. december]

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 4699/40. A fólió rektóján erősen szakadozott borítékon elhalványult ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül.

Gépirat: **g** PIM V. 1612/32. A fólió rektóján gépiratos tisztázat autográf ceruzaírású címmel aláírás nélkül. A gépirat a *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratmappájának része.

Első megjelenés: *Nyugat* 11, 2. sz. (1918. jan. 16.): 169. (*Versek* gyűjtőcím alatt, önálló cím nélkül közölt négy vers első darabja) – További megjelenések: NyV 72; V 304–305; ÖV 280.

Cím Ny: [a cím hiányzik] | NyV: Korán ébredtem…
11 Ny: nappali magamnak,

Szövegkritika, szövegváltozatok

A versnek egy kéziratos és egy gépiratos tisztázatát ismerjük. Mivel a kézirat 11. sorában a „nappali magamnak” kötőjel nélküli változatban szerepel, úgy ahogy a *Nyugat*ban közölt variánsban, ezért valószínű, hogy a kéziratos fogalmazvány a folyóiratban való publikáció előtt készült, a gépiratos tisztázatot, mely a *Nyugtalanság völgye* című kötet nyomdai kéziratai között található, a kötet összeállítása előtt készíthette Babits 1920-ban. Egy borítékra lejegyzett kézirat verzóján a *[Mint szerény szolga…]* kezdetű töredék található. A fólió rongálódott, a bal felső sarka hiányzik, a ceruzaírás több helyen olvashatatlanságig elhalványult. A boríték jobb felső sarkában a „Cs. Papp József” név olvasható. Az első három sor csak részben kibetűzhető, és csak a kész szöveg ismeretében olvasható. Ezen kívül a kéziratos variáns szövege csak a 6. sor végén tartalmaz egy törlést, és a 7. sorban két szót Babits ráírással javított. A sorvégi központozás olvasata a ceruzaírás elhalványulása miatt bizonytalan. A gépirat szintén nem jó minőségű, de olvasható. Az írógép billentyűzete a 4., a 7. és a 12 sorban egy-egy betűnél nem érte a papírt. Ezen kívül csak kisebb javítások találhatók a gépiraton, mely részben abból fakad, hogy az írógép billentyűzetéből hiányzott az *í, ú* és *ű* karakter, a hosszú ékezeteket Babits ceruzával javította. A 19. sor végén kézzel javította a vesszőt, és a 21. sorban a kétszer szereplő „jó” első betűjét mindkét esetben rágépeléssel javította. A nyomtatott szövegváltozatok nem mutatnak jelentős eltéréseket, kivéve, hogy első megjelenésekor a *Nyugat*ban nem rendelkezett önálló címmel. A *Nyugtalanság völgye* kötetben a címet hármaspont zárja. Ezen kívül egyetlen szövegeltérés található, a *Nyugat*ban közölt változat 11. sorában „nappali magamnak” kötőjel nélküli variáns található. Alapszövegünk az ÖV.

Előszövegek

k: MTA Ms 4699/40.

[Cím nélkül]

[…]
[…]
[…] hagyta abba a zenét
örök zenéjét, melyet minden éjjel
elkezd és folytat, míg a durva ember
ki nem üti kezéből hegedűjét –
Egy vékony résből a falon
fény ömlik egy kis vonalon
Alálebegnek a fogasról
ruháim mint kisértetek
kisértetei nappali magamnak,
a rabnak, rútnak és, gondolattalannak,
amaz ügyetlen öklözőnek,
kit gyűlölök, ki majd föltámad
s elfoglalja helyem e testben
Ölelj, ölelj, o ne eressz még,
[…]gyam te különös vacok, ↔

akit nem szőttelek magamnak,
mint fészkét a madár,
de enyém lettél szolgaságban
te jó, te jó, te ölelő
meleg és messze és magányos

g: PIM V. 1612.

Korán ébredtem...

Korán ébredtem. Ablakom még
ki nem nyitotta a szemét,
s a Csönd nem hagyta abba a zenét,
örök zenéjét, melyet minden éjjel
elkezd és folytat, mi ig a durva ember
ki nem üti kezéből heged ű jét.
Egy vékony résből a falon
fény ömlik egy kis vonalon.
Alálebegnek a fogasról
ruháim mint kisértetek,
kisértetei nappali-magamnak,
a rabnak, r u tnak gon[...]olattalannak,
amaz ügyetlen öklözőnek,
kit gy ű lölök, ki majd föltámad,
s elfoglalja helyem e testben.
Ölelj, ölelj, ó ne eressz még,
ágyam, te különös vacok,
akit nem szőttelek magamnak,
mint fészkét a madár,
de enyém lettél szolgaságban,
te j ó, te j ó, te ölelő,
meleg és messze és magányos....

Keletkezéstörténet

A vers a *Nyugat* 1918. január 16-i számában jelent meg. Rába György úgy véli, hogy a vers valóságos tapasztalatot feltételez, s ez alapján keletkezését a Szekszárdon töltött téli hetekre datálja. (Rába 1981, 548.) Valószínű azonban, hogy ezen a télen Babits nem tölt heteket Szekszárdon, karácsonyra sem utazik haza, csak az új év elején, január 15. előtt látogatja meg a családját. (Róna 2014, 307–308.) Lehetséges tehát, hogy ekkor keletkezett a vers. Ugyanakkor a kéziratot tartalmazó borítékon egy név olvasható, Cs. Papp Józsefé, aki 1917. október közepén hunyt el. Elképzelhető lenne az is, hogy ezután került a neve a borítékra. Cs. Papp kolozsvári reáliskolai tanár és ismert dantista volt, még Babits előtt prózaformában lefordította és magyarázó jegyzetekkel látta el az *Isteni színjáték*ot. Babits 1912-ben elküldte neki saját *Pokol*-fordítását, amit Cs. Papp 1912. december 5-én

kelt levelében köszönt meg. A levélből az is kiderül, hogy ekkor még biztosan nem ismerték egymást személyesen. (Babits 2007, 23–24.) A kapcsolatukra vonatkozó további adat jelenleg nem áll rendelkezésünkre, Cs. Papp József neve tehát lényegében bármikor felkerülhetett a borítékra.

Rába György a verset a *Kakasviadal*hoz hasonlóan Babits költői fejlődésének intermezzójának tekinti, szerinte ugyanis a *Korán ébredtem* egy korábbi, fogarasi verstípusának, az általa „tériesített beleélés"-nek a példája. Ugyanakkor azt pontosan érzékeli Rába, hogy a *Korán ébredtem* tökéletesen beleillik abba a költői programba, melyet az *Előszó* meghirdet, és melyet a *Nyugtalanság völgye* több verse is képvisel: a költői-poétikai egyszerűség programjába. Ez ebben a versben elsősorban a témaválasztás hétköznapiságában jelölhető ki, egy korai ébredés folyamatát írja le a vers, „prózai környezet költői rangra emelése ennek a pályaizületnek uralkodó szemléleti elve. A költői én tudatában tükrözött folyamatnak, gondolat és tárgya állandó kölcsönhatásából álló, megszakítatlan lendületnek – ahogyan Bergson is hangsúlyozza – összefüggő mozgó képe." (Rába 1981, 548.)

A vers – szintén Rába nyomán – a korábbi évek magyar költészetéből Ady Endre *(Ágyam hívogat, Fölkelések és felfedezések)* és Tóth Árpád *(Reggel)* verseivel állítható párhuzamba, egyrészt az ébredés, felkelés tematikája *(Fölkelések és felfedezések, Reggel),* másrészt pedig a versbeszélő közvetlen környezetében található tárgyak (Tóth Árpád versében az ajtók, névjegyek, lábtörlők; Ady *Ágyam hívogat* című versében az ágy) megszólítása miatt. Ugyanakkor poétikailag Babits verse túlmutat ezeken a műveken, ugyanis az ébredésnek azt a pillanatát ragadja meg, amikor az eszmélés folyamatában a környező világ percepciója által a szubjektum mintegy megkettőzöttnek észleli önmagát. A szubjektum megkettőződése szempontjából a vers Babits kéziratban maradt *[Künn kacag enyhe, tarka nyár…]* kezdetű versével rokonítható.

A *Korán ébredtem* a *Nyugtalanság völgye* kötet reggel-tematikájú verseihez, különösen a szintén az ébredést leíró *Reggel*hez kapcsolódik közvetlenül, melyekkel a köteten belül egy kompozicionális egységet alkot. A reggel, az ébredés ebben a kompozicionális egységben a feltámadás, az újjászületés jelentésével gazdagodik, erre szó szerint utal a vers 14. sora is.

508.

Kakasviadal

Kiáltsa szám, üzenje versem,
amit legjobban fáj üzenni,
hogy mennyire senki és semmi
vagyunk:
kakasviadal, bolhaverseny.

Mert céltalan csak, törpe szolgák,
mi akik ölünk harag nélkül
s halunk haszonnak hite nélkül,
küzdünk
vakon, mint a kakasok s bolhák.

Hol az emberfaj régi gőgje?
nemesség, élet, érdemesség?
hogy minden a semmiért essék,
s ingyen
vágyunkat az ágyu lebőgje?

S dúljanak bár ingyen csapások:
láva ha kitör, föld megindul
veszni mint önnön ujjainktul
fojtva
hullani: e csapások mások.

Vak szinész és vacogó néző,
érdemelten és érdemetlen
őrült kezünket tehetetlen
nézzük:
de már megállítani késő!

Alcím Esztendő: – Ady Endrének. – | NyV; V: *Ady Endrének*
8 Tavasz: haltunk
15 Esztendő; Tavasz: ágyú
16 NyV: duljanak
18 Esztendő; Tavasz: önön
23 Tavasz: őrűlt
25 NyV: megállitani | Esztendő; Tavasz: megállni

Kiáltanánk: kihez kiáltsunk?
Futnánk: hova fussunk, Úristen?
Rabon, ragadtan és mezítlen,
tompán,
mint a juhok, sírunk és várunk.

[1917. december]

Gépirat, nyomtatvány, megjelenés

Gépirat: **g** MTA Ms 376/20. A fólió rektóján gépírású tisztázat ceruzaírású javításokkal. A cím, az aláírás és az ajánlás („– Ady Endrének –") Babits ceruzaírása. Aláírás: Babits Mihály. A rektón a nyomdai utasítás idegen kéz írása.

Nyomtatvány: **ny** PIM V. 1612. fólió. Az *Esztendő*ből kitépett lap ceruzaírású korrektúrajelekkel javítva. A fólió jobb felső sarkában autográf ceruzaírású szám: „49". A *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratmappájának része.

Első megjelenés: *Esztendő* 2, 1. sz. (1918. jan.): 13–14. – További megjelenések: *Tavasz* (Nagyvárad) 1, 15. sz. (1919): 1; NyV 26–27; V 276–277; ÖV 251.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A **g** a vers alatt található tördelői utasítás és a proveniencia (Hatvany Lajos hagyatékából származik, aki az *Esztendő* című lap főszerkesztője volt) alapján az *Esztendő* című lapnak beküldött gépiratos szövegváltozat lehet. Emiatt lehetséges az is, hogy Babits úgy gépelte le a verset, hogy az egy oldalra kiférjen, ezért a 3. versszak a 2., az 5. versszak a 4. mellé került. Az elütéseket néhány esetben rágépeléssel javította, a 8., a 11. és a 25. sorokban a javítani kívánt szavakat ceruzát alkalmazva egy vízszintes vonallal áthúzta, és a javított szövegváltozatot fölé írta. A **g** utolsó sora nagyobb sorközzel követi az előzőt, ez feltehetőleg gépelési hiba, melyet a tördelés során nem vettek figyelembe. Az **ny** az *Esztendő* lapkivágata, a *Nyugtalanság völgy*e kötet nyomdai kéziratmappájában található. A nyomtatvány 18. és 25. sorában korrektúrajeleket alkalmazva a bal margón javította a szöveget, a vers alatti névaláírást pedig törölte. Az **ny**-en a cím aláhúzása és a szerzői név áthúzása feltehetően idegen kéztől származik.

A nyomtatott szövegváltozatok elsősorban az alcím írásmódjában térnek el, illetve a *Tavasz*ban közölt variáns és az ÖV a korábbi szövegváltozatoktól eltérően nem tartalmaz alcímet. Ezen kívül a magánhangzók időtartamának jelölésében figyelhető meg különbség. Az *Esztendő*ben és a *Tavasz*ban közölt variánsok 25. sorában a „megállítani" helyett „megállni" szerepel. Mivel a vers gépiratában a „megállítani" szóalak található, és a NyV nyomdai kéziratában Babits javítja ezt a szöveghelyet, ezért feltehetően tördelői hiba miatt került be ilyen alakban az *Esztendő*be, és ezt vette át a *Tavasz*.

Alapszövegünk az ÖV.

---

27 NyV: Uristen?
28 NyV: mezitlen,
30 NyV: sirunk

g: MTA Ms 376/20.

Kakasviadal.
– Ady Endrének. –

ny: KAKASVIADAL.
ny: – Ady Endrének. –

Kiáltsa szám, üzenje verseü m,
amit legjobban fáj üzenni,
hogy mennyire senki és semmi
vagyunk:
kakasviadal, bolhaverseny.

ny: versem,

Mert céltalan csak, törpe szolgák,
mi akik ölünk harag nélkül
s halunk uj élet haszonnak hite nélkül,
küzdünk
vakon, mint a kakasok s bolhá k.

ny: haszonnak
ny: bolhák.

Hol az emberfaj régi gőgje?
nemesség, élet, érdemesség?
hogy minden a semmiért essék,
s ingyen
vágyunkat az ágyu lebőgje?

ny: gögje?
ny: ágyú

S öljenek duljanak bár ingyen csapások:
láva ha kitör, föld megindul
veszni mint önnön ujjainktul
fojtva
hullani: e csapások mások.

ny: dúljanak
ny: ön n ön

Vak színész és vacogó néző,
érdeml e lten és érdemt e tlen
őrült kezünket tehetetlen
nézzük:
hanem de már megállitani késő!

ny: érdemelten **ny:** érdemetlen
ny: de már **ny:** megáll ita ni

Kiáltanánk: kihez kiáltsunk?
Futnánk: hova fussunk, Uristen?
Rabon, ragadtan és mezitlen,
tompán,
mint a juhok, sirunk és várunk.

ny: Úristen
ny: mezítlen
ny: sírunk

Babits Mihály

ny: Babits Mihály

ny: PIM V. 1612.

KAKASVIADAL.

– Ady Endrének. –

Kiáltsa szám, üzenje versem,
amit legjobban fáj üzenni,
hogy mennyire senki és semmi
vagyunk:
kakasviadal, bolhaverseny.

Mert céltalan csak, törpe szolgák,
mi akik ölünk harag nélkül
s halunk haszonnak hite nélkül,
küzdünk
vakon, mint a kakasok s bolhák.

Hol az emberfaj régi gögje?
nemesség, élet, érdemesség?
hogy minden a semmiért essék,
s ingyen
vágyunkat az ágyú lebőgje?

S dúljanak bár ingyen csapások:
láva ha kitör, föld megindul
veszni mint ön n ön ujjainktul
fojtva
hullani: e csapások mások.

Vak színész és vacogó néző,
érdemelten és érdemetlen
őrült kezünket tehetetlen
nézzük:
de már megáll ita ni késő!

Kiáltanánk: kihez kiáltsunk?
Futnánk: hova fussunk, Úristen?
Rabon, ragadtan és mezítlen,
tompán,
mint a juhok, sírunk és várunk.

Babits Mihály

g: Kakasviadal.
g: – Ady Endrének. –
g: verse ü m,
g: uj élet haszonnak
g: bolhá k.
g: gőgje?
g: ágyu
g: öljenek duljanak
g: önnön
g: érdem l e lten g: érdem t e tlen
g: hanem de már g: megállitani
g: Uristen
g: mezitlen
g: sirunk
g: Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A *Kakasviadal* című vers az *Esztendő* című lapban jelent meg 1918. január 1-jén. Rába György monográfiájában kevés jelentőséget tulajdonít a versnek, azonban az első világháború vége és a korszak költészettörténeti kapcsolatrendszere felől jelentős alkotásról van szó. Rába Babits 1920 előtti költészetéről írt monográfiájában a költői fejlődés intermezzójaként határozza meg, és a vers *hommage*-természetéből fakadó stílusimitációnak minősíti, a vers záróképét pedig ótestamentuminak ítéli, s ezt Ady-stílusimitációnak véli. A vers alaphelyzetét, a versbeszélő kiszolgáltatott létszituációját tekintve a *Kakasviadal*t az ugyanekkor született *Éji út* „ikonikus jele"-ként értelmezi, rokon motívumokat (futás–utazás, rabság) emel ki a két versből, és mindkettő világszemléletét Kantnak *A gyakorlati ész kritikájá*ban megfogalmazott, az embernek a világok sokaságában elfoglalt helyzetére vonatkozó gondolataiból vezeti le. (Rába 1981, 547.) Poétikai szempontból azonban a két vers között igen jelentős különbségek vannak. Az Ady Endrének ajánlott vers a létezés értelmetlenségét, céltalanságát az ószövetségi profetikus beszéd dikciójában fejezi ki, és ennyiben megidézi Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitas* című versét is, az *Éji út* viszont egy narratív vázra, egy éjszakai vonatút történetére épül, 15–20 szótagos élőbeszédszerű szabadvers-formában szólal meg. Amíg tehát a *Kakasviadal* egy archaikus szakrális nyelvet imitál, addig az *Éji út* kifejezetten modern versbeszédet valósít meg. Az archaikus-szakrális nyelv és költészeti én pozicionálása a *Háborús anthológiák, Bénára mint a megfagyott tag,* a *Zsoltár gyermekhangra, Zsoltár férfihangra, Fortissimo, Húsvét előtt* művészi megformálása alapján a *Kakasviadal* szintén felfogható a korai költészetére jellemző szerepversek háború végi megvalósulásainak is. Mindez azért lényeges, mert az *Angyalos könyv* genetikus kritikai vizsgálata során Kelevéz Ágnes megállapítja: „Ettől kezdve [ti. 1911 után – K. A.] költészetében, a szerepversek gondosan kimunkált álarcát levéve, tudatosan nyit a közvetlen élmények, a személyes hangvételű líra irányába." (Kelevéz 1998a, 174.)

Ady és Babits kapcsolattörténete felől nézve is rendkívül jelentősek a *Nyugtalanság völgye* kötet egyes versei, az 1918-as datálású *Kakasviadal* pedig költészeti szempontból is kapcsolódási pont kettejük művészetében. Babits és Ady kapcsolattörténetének vázlatát és a kapcsolat költészettörténeti vonatkozásait lásd *[A szives ház elmaradt…]* kezdetű vers keletkezéstörténeti jegyzetében. Arra vonatkozóan azonban, hogy miért hagyta a költőtársnak szóló ajánlást az ÖV-ben, nincs adatunk.

509.

[Én már rég elhagytam…]

Én már rég elhagytam a dalok nyílt és szabad birodalmát
melyek elcsavarognak az égben mint a madár vagy a felhő
felelőtlen ameddig a föld levegője ér,
és egészen ritka levegőben is megélnek olykor

[1917–1918]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/89. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A verzón Babits tintaírásával, áthúzva: „Az Uj Idők tek. szerkesztőségének”.

Szövegkritika

A fogalmazvány 1. és 2. sora túl hosszú, nem fér ki a papírra, ezért Babits a következő sor végéhez igazítva jegyzi le az utolsó szavakat.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/89.

[Cím nélkül]

Én már rég elhagytam a dalok nyílt és szabad birodalmát
melyek elcsavarognak az égben mint a madár vagy a felhő
felelőtlen ameddig a föld levegője ér,
és egészen ritka levegőben is megélnek olykor

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány fólióján még a *[Gondolatom mint a láthatárok tüze…]* kezdetű kétsoros található. A kézirat keletkezését a katalógus az 1920-as évek elejére teszi, erre vonatkozóan azonban nincsen pontosabb adatunk. A fólió verzóján található feljegyzés („Az Új Idők tek. szerkesztőségének”) alapján egy olyan papírra jegyezhette le Babits a fogalmazványokat, melyre eredetileg az *Új Idők*nek szánt levelet kezdte írni. Babits ebben az időszakban 1917-ben és 1918-ban váltott levelet a lap szerkesztőivel, akik írást kértek tőle. Ennek előzménye lehetett az, hogy miután a Rákosi Jenő által indított sajtókampány következtében a költő elveszítette tanári állását, Herczeg Ferenc közbenjárására 1916 novemberében léphetett újra a tanári pályára. (Rónа 2014, 181.) Ezt követően 1917. január 12-én kereste meg levélben a költőt Lyka Károly, a lap szerkesztője, hogy írjon az *Új Idők*

Arany János születésének centenáriumára szerkesztendő lapszámába. (Babits 2011a, 27.) Babits vállalta a felkérést, ennek kapcsán több levelet is váltott a szerkesztőséggel, írása *Centenárium* címen meg is jelent az *Új Idők* február 25-i számában. 1918. április 16-án az *Új Idők* tulajdonosa, Wolfner Károly kérte fel Babitsot, hogy küldjön verset a lap számára, melyet Babits szintén teljesített, *Emlékezés* című verse az *Új Idők* június 9-i számában jelent meg. Feltételezhető tehát, hogy a fogalmazvány valamikor 1917–1918-ban keletkezett. Ezt erősíti az is, hogy a vers témája érthető arra a poétikai váltásra vonatkozóan, melyet a *Nyugtalanság völgye* kötet több verse is megénekel, például a feltehetően 1918. május 14. után keletkezett *Előszó* és *Az óriások költögetése*.

510.

[Gondolatom mint a láthatárok tüze…]

Gondolatom mint a láthatárok tüze
lobban ég és föld között

[1917–1918]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/89. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón még az *[Én már rég elhagytam…]* kezdetű töredék. A verzón Babits tintaírásával és áthúzva: „Az Uj Idők tek. szerkesztőségének”.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A fólión még az *[Én már elhagytam…]* kezdetű fogalmazvány található. A kétsoros fogalmazvány keletkezési idejét a kéziratkatalógus az 1920-as évek elejére teszi, erre vonatkozóan azonban pontosabb adatokkal nem rendelkezünk. A fólió rektóján található feljegyzés és az *[Én már rég elhagytam…]* kezdetű fogalmazvány tematikája alapján valószínűbbnek tűnik az 1917–1918-as keletkezési dátum. Ennek magyarázatát lásd a *[Én már rég elhagytam…]* keletkezéstörténeti jegyzetében.

511.

[Ó édesem tán emléknek születtél…]

Ó édesem tán emléknek születtél
enyim még és már emlékké simulsz
s ki minden este multba jelenedtél
lassanként egy örök jelenbe mulsz

[1917–1919]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/69. A fólió rektóján ceruzaírású töredék aláírás nélkül.

Szövegkritika

A négysoros fogalmazványnak csak az utolsó sora tartalmaz szerzői módosításokat. A 3. sor utolsó szavát mintha Babits ráírással javította volna, vagy a halvány írást próbálta volna újraírással megerősíteni, ezt azonban biztosan eldönteni nem lehet.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/69.

[Cím nélkül]

Ó édesem tán emléknek születtél
enyim még és már emlékké simulsz
s ki minden este multba jelenedtél
tán lassanként egy örök jelenbe mulsz

Keletkezéstörténet

A négysoros fogalmazvány keletkezésének idejére vonatkozóan az íráshordozó papír semmilyen információval nem szolgál. A kéziratkatalógus datálása szerint a fogalmazvány keletkezési ideje 1919, de az élményháttere feltehetőleg Babits régebbi szerelméhez köthető. 1917 májusában halt meg a költő korábbi szekszárdi szerelme, Kiss Böske, akivel még a házasság terve is felmerült, s ennek az érzelmi traumának a hatása a költő részéről meghatározta Boncza Berta közeledésének fogadtatását is. Babits a *Költészet és valóság*ban is megidézi Kiss Böske halálát: „Akkor talán egy halott lányt szerettem, és egy régi kertet láttam, nyári éjjel, az üstökös évében, júliust, augusztust, hosszú sétákat, hulló csillagok alatt.” (Babits 1921, 44.) Valószínűbb azonban, hogy a fogalmazvány még 1917-ben keletkezett, nem sokkal a lány halála után, az *Emlékezés* című vers írásának idején, esetleg azt megelőzően.

512.

[Ó magyarok ha már…]

Ó magyarok ha már
reánk égett a fél világ
és jó ellenség, rossz barát
szemünkbe víni száll
– mi úgy-e nem akartuk?

[1917–1920]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1969/56. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón az „– Ezt én úgy szerettem…” kezdetű feljegyzése és a *[versem folyékony aranyával…]* kezdetű fogalmazvány olvashatók.

Első megjelenés: *Magyar Nemzet*, 1980. jan. 6., 11.

Szövegkritika

A 2. sor első szavának utolsó betűjét Babits ráírással javította.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/56.

[Cím nélkül]

Ó magyarok ha már
reán k égett a fél világ
és jó ellenség, rossz barát
szemünkbe víni száll
– mi úgy-e nem akartuk?

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány a világháború alatti vagy utáni válságos történelmi helyzetre reflektál. A háborús helyzet Magyarország szempontjából változatosan alakul, elsősorban annak függvényében, hogy a két szövetségi rendszer mely új államokat tudta bevonni a háborúba. Miután 1915 októberében Bulgária a központi hatalmak oldalán belépett a háborúba, sikerült legyőzni Szerbiát, 1916-ban viszont a korábbi szövetséges Olaszország antant oldalán történő hadba lépésével új front nyílt a Monarchia számára Nyugaton. Miután azonban Oroszország a forradalmat és a kommunista hatalomátvételt követően kilépett

a háborúból, 1917 végén–1918 elején a központi hatalmak kerekedtek felül, a háború okozta gazdasági és társadalmi kimerülés, valamint az USA hadba lépése az antant oldalára döntötte el a világháború végkimenetelét. (Romsics 2010, 105–106.) Lehetséges, hogy a fogalmazvány harmadik sora erre vonatkozik.

A második sor feltehetően már a háborús összeomlás véglegességére utal, míg az utolsó sor a háború okaira kérdez rá. Babitsot már a háború alatt is foglalkoztatta, hogy hogyan juthat el a felvilágosodás utáni Európa ehhez a történelmi kataklizmához. Erre reflektálnak nagy háborúellenes versei, de esszéiben is keresi a válaszokat, *A veszedelmes világnézet* például önkritikus szembenézés a háborúval, melynek okait az esszéíró az antiintellektualista szellemi tendenciákban jelöli ki. Babits a háború után nemcsak az okokat, hanem a lehetséges következményeket is mérlegelte, Vörösmarty *Szózat*áról *Az igazi haza* címmel 1919. február 15-én jelent meg cikke az *Új Világ*ban, mely már ekkor heves bírálatot váltott ki a jobboldali radikalizmus részéről, s később a költő Kisfaludy Társaságbeli tagságának felfüggesztésében is a vádpontok között szerepelt. Babitsnak ez az írása illusztrációként használja a Vörösmarty-verset arra, hogy a világháborús összeomlás utáni válsághelyzetet megpróbálja értelmezni, s ennek keretében fejti ki nemzet és emberiség viszonyát. Babits gondolkodásmódjának egyetemessége fejeződik ki abban, ahogy a nemzet sorsát a világé alá rendeli, s ezáltal látja indokoltnak a háború utáni nemzetközi helyzet alakulását: „[A]z Emberiség előbbre való, mint a nemzet! És talán jó is, hogy pusztuljanak a nemzetek, amelyek nevében halomra ölték a szent Emberiséget, kínozták és keresztre feszítették az Isten képmását." (Babits 1996, 323.) A haza fogalmát Babits nem a „földdel" azonosítja, melynek politikai-ideológiai konstrukciójában a háború eredőjét látja, hanem a műveltséggel, melyet nem lehet szembefordítani az emberiséggel, az egyetemes művelődés keretében, véleménye szerint, az egyes nyelvek és kultúrák csak és kizárólag gazdagíthatják egymást. 1919-ben tartott egyetemi előadásaiban a nemzeti szempont érvényesülését az irodalomban csak viszonylag kései fejleménynek látja, véleménye szerint a 18. századtól, a nemzeti szellem ébredésétől számítható, tehát későbbi és másodlagos ahhoz az egyetemes emberi szemponthoz képest, ami korábban az európai irodalom egységének is alapját jelentette. A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéjében sok szempontból módosított korábbi álláspontján, de nem mondott egészen ellent a februári cikk alapgondolatának. A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* ezt a következő formulában foglalja össze: „Nemzet: a kultúra." (Babits 1919, 912.) Ez ugyanis egyértelmű elhatárolását jelenti saját nemzet-felfogásának a vérségi-leszármazási (és territoriális) alapon definiált nemzetfogalmaktól.

Ennek ellenére Babits a háború alatt és közvetlenül utána keletkezett verseiben a történelmi kataklizmát a magyar nemzetre vonatkozóan veszélyként vagy katasztrófaként jeleníti meg. A *Húsvét előtt*ben a következőképpen: „érezni nedves izét / vérünk nedvének, drága magyar / vér italának", míg a *Húsvét előtt* keletkezéstörténetéhez köthető, Babits életében publikálatlan *[Annyit szenvedtünk…]* kezdetű vers megszólítottja a „Magyarok!". A Tanácsköztársaság kikiáltása utáni napokban írt, a kommunista hatalomátvételhez pozitívan viszonyuló *[Az Antikrisztust kelni láttuk őt…]* kezdetű versében is a politikai fordulatot a nemzet sorsának összefüggésében értelmezi: „Két nép vagyunk ma, muszka és magyar, / ki több szégyenben élni nem akar / és inkább szenved, inkább belehal, / de ember lesz és újra fiatal!" A valószínűleg a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszével egy időben keletkezett, saját támadott élethelyzetét bemutató *[Az Eszme drága lobogóját…]* kezdetű vers zárlatában is hangsúlyozza Babits saját magyarsá-

gát: „Nincs senki nálam üldözöttebb / magyar a magyar ég alatt". A *Nyugat* 1920. április–májusi számában megjelent *A könnytelenek könnyei*ben szintén reflektál a világháborúra, és ez jellemző Babits háború alatti pacifizmusára. A vers átveszi a skót balladaformát, és Vörösmarty *Szózat*át írja újra a megváltozott történelmi szituációban, zárlatában pedig szintén a nemzeti identitás kérdését állítja középpontba: „Hazámnak hangja, gyenge bár, / de néma nem vagyok."

Ezek alapján bár nem zárható ki a korábbi keletkezés sem, az *[Ó magyarok ha már…]* kezdetű vers keletkezését 1918–1920-ra tehetjük. 1920-at a trianoni béke aláírása miatt tekinthetjük határpontnak. Babits ugyan nem tartozott azok közé az írók közé, akik a területi elcsatolásokkal szülőföldjüket veszítették volna el, a korabeli közhangulat rá is jellemző lehetett, de igyekezett a helyzetet ekkor is differenciáltan látni, és műveiben láttatni, noha nem sok, ehhez a témához köthető írását ismerjük. Ezek közé tartozik a Kosztolányi Dezső által szerkesztett *Vérző Magyarország* című antológiában megjelent kisprózai műve, *A röpülő falu,* melynek komplex elbeszélésmódja révén a pesti környezetben idegen, erdélyi menekült pszichés megrázkódtatása kerül a novella középpontjába, az elbeszélt történet „hiteltelensége" ellenére is képes közvetíteni a novella az olvasó számára a főhős szülőföldje elvesztése felett érzett őszinte lelki megrendültségét. Itt említhetjük tovább a *Csonka Magyarország* című, 1923. február második felében vagy március elején keletkezett versét, mely a *Nyugat* az évi április 1-i lapszámában jelent meg, majd bekerült az 1925-ben kiadott *Sziget és tenger* kötetbe, mely egyértelműen komplex költői megszólalásmódnak tekinthető, és nem sorolható az irredenta irodalom kategóriájába. Ugyanakkor az *Erdély* című verse a *Híd* 1940. szeptember 27-i számában jelent meg azt követően, hogy a második bécsi döntés értelmében 1940. augusztus 30-án Észak-Erdély ismét Magyarország fennhatósága alá került, és szeptemberben bevonultak a Magyar Királyi Honvédség egységei. A versben lelkesülten vall az Erdélyhez fűződő viszonyáról. Az említett versek a rendszerváltozásig nem vagy csak megcsonkítva jelenhettek meg.

513.

[versem folyékony aranyával…]

versem folyékony aranyával
drágán
szőtt de állatszőre koptatott
ósdi takaróját aranyozom[?]

[1917–1920]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/56. A fólió verzóján részben olvashatatlan ceruzaírású töredék aláírás nélkül. A verzón olvasható még az „– Ezt én úgy szerettem…” kezdetű feljegyzés, a rektón pedig az *[Ó magyarok ha már…]* kezdetű versfogalmazvány.

Szövegkritika

Az „– Ezt én úgy szerettem…” feljegyzést egy vízszintes vonal választja el az alatta olvasható részben halvány ceruzaírású soroktól. Nem dönthető el azonban, hogy az első, valamint a 2–3. sorok összetartoznak-e, mivel viszonylag nagy sorközt hagyott köztük Babits, a 2–3. sorok egy részének halvány ceruzaírását pedig vastagabban újraírta. Az utolsó szó olvasata az elhalványult ceruzaírás miatt bizonytalan. Ezen kívül a fogalmazvány szerzői módosítást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

Feltételezhető, hogy egy később kidolgozandó vershez jegyezte le a sorokat Babits, viszont olyan mű, mely ezzel a töredékkel genetikus kapcsolatba hozható lenne, nem ismert.

514.

[Ó milyen lélekitta selymet…]

Ó milyen lélekitta selymet
emléktől sűrü-balzsamost
kell lelkem ablakodra most
szavak szögével megszögelned

feszessen hogy világ viharja
el ne kaphassa s oly sűrüen
hogy ami benn van, védje hűen
s ami kívül van eltakarja.

Selymem, selymem, lehetne selymem
magamból szőve mint bogár
De hol a szó, – mert tépni kár
szögnek, tépetlen megszögelnem

s mégis szorítva, hol a szó
kemény mint régi stoikusnak
szavai s mint beteg bucsusnak
bizó imája, puha, jó?

[1918. január–1918. április]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 10.506/31. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A kéziraton ceruzával végrehajtott javítások láthatók.

Első megjelenés: Babits 1985, 58.

Szövegkritika

A vers ceruzaírású fogalmazvány, néhány javítást (törlés, beszúrás) tartalmaz. Utolsó két sora nem fért ki a lapra, ezért Babits a kézírás mellett jobbra 90 fokkal elforgatva jegyezte le a 2. és 3. versszakok mellé. Feltehetően ezután a fogalmazvány 11–12. sorából törölt másfél sort, ennek javított változatát szintén 90 fokkal elforgatva az 1. és 2. versszakok mellett jobbra írta le. A vers főszövegét, követve az első megjelenést, ebben a változatban közöljük. Az írásképből leszűrhető továbbá, hogy az 5., 6., 7. és 11–12. sorok javításai és az utóbbi javított változatának lejegyzése később, másik ceruzával keletkeztek.

Előszöveg

k: MTA Ms 10.506/31.

[Cím nélkül]

Ó milyen lélekitta selymet
emléktől sűrü-balzsamost
kell lelkem ablakodra most
szavak szögével megszögelned

feszessen hogy a sors világ viharja
le ne téphesse el ne kaphassa s oly sűrüen
hogy ami benn van, védje hű n en
s ami kívül van eltakarja.

Selymem, selymem, lehetne selymem
magamból szőve mint bogár
De hol a szó, s a szög, s a zár – mert tépni kár
hogy meg ne tépje gyönge selymem szögnek, tépetlen megszögelnem

s mégis szorítva, hol a szó
kemény mint régi stoikusnak
szavai s mint beteg bucsusnak
bizó imája, puha, jó?

Keletkezéstörténet

Az *[Ó milyen lélekitta selymet…]* kezdetű, Babits életében publikálatlan vers az első világháború utolsó éveitől formálódó új költészetfelfogás dokumentuma, melyben Babits megváltozott líra- és szubjektumfelfogása elsőként körvonalazódik. Ebből a szempontból a fogalmazvány szorosan kapcsolódik az 1918 áprilisára datálható *[Ó lira, lira…]* kezdetű vershez. Utóbbiban a költészet lélekből ömlik ki, mint a testből a vér, míg az *[Ó milyen lélekitta selymet…]* kezdetűben a lélek ablakára feszített selyem lesz a költészet metaforája, ez még közelebb áll a Babits korai költészetének *Arany Jánoshoz* című szonettjében kifejtett lírafelfogásához, mely a „takart seb” és „festett vérzés” ellentétében határozta meg saját költészetét. Az *[Ó milyen lélekitta selymet…]* kezdetű fogalmazványban ugyanis a selyemmel bevont ablak, azaz a költészet, egyszerre védi a szubjektum belső, lelki világát, és takarja le a külső világot. Az *[Ó lira, lira…]* kezdetű vers abban az értelemben túlmutat már ezen a lírafelfogáson, hogy megfogalmazza a szubjektum nyelvnek való alárendeltségének azt a tapasztalatát („S csak érzem szövődni e verseket, – nem én szövöm őket – hogy születnek”), amelyet majd évekkel később a *Mint forró csontok a máglyán* és a *Jónás imája* fogalmaz újra. Az *[Ó milyen lélekitta selymet…]* kezdetű versben is megjelenik már az *[Ó lira, lira…]* pók-metaforájához hasonló gondolat („Selymem, selymem, lehetne selymem / magamból szőve mint bogár”), mely szintén azt igazolja, hogy a két vers keletkezéstörténeti háttere közel esik egymáshoz.

Magyarázat

14. *sztoikus* (gör.) – ókori görög-római filozófiai irányzat, a sztoicizmus követője, aki a nehézségeket, fájdalmat és örömöt nyugalommal, érzelemmentesen és bölcs önuralommal viseli.

515.

Strófák egy templomhoz

1918 *tavaszán*

Meg sem néznek, mert tűnt idők divatába öltözött
fiatal köved, és sem új, sem régi egyszerü köntösöd,
de az én szemeim, mint azok az igénytelen madarak,
szivesen pihennek meg párkányodon s tornyaid alatt,

mert szép vagy, ó templom! s aki alkotott abban hiven élt
egy régi élet, mely régen álmodott álmokból, s régen remélt
reményekből, s régen félt félelmekből kelt elő,
s lélekről lélekre száll maig, s lélekről lélekre nő!

és ezt lehelte beléd ő, s így: *élsz te!* s míg kapud előtt
újságot árulnak és „propagandát csinálnak" a nők,
szoknyás hadsereg, s feltűnik egy-egy fiatal paparc
(ó, kicsinyes élet! világ papjai! ó, törpe harc!):

és mikor azt mondják: *Kereszténység és honszeretet!*
keresztre feszítik újra Krisztust s a szeretetet;
és mikor azt imádkozzák, hogy: *Győzelmet adj!*
cinkos királynak csúfolják Azt, kinek temploma vagy:

te nyugodtan nyújtod a kék levegőbe tornyaidat,
mint két kart, mely elfordul innen s az égre mutat:
nem összetett kézzel imádkozol, hanem mint
a görög szobor, kitárt karral, mely az égnek int

isteneket vágyva ölelni talán; – de tetőd felett
mégis a kereszt tiszteletes jelét viseled, ↔

Alcím Ny: 1918 tavaszán. | NyV; ÖV: *1918 tavaszán*
1 Ny; NyV: tünt
2 Ny; NyV: egyszerű
3 ÖV: [a második *az* hiányzik]
5 Ny; ÖV: híven
10 Ny; NyV: ujságot
12 Ny; NyV: (ó kicsinyes Ny; NyV: ó törpe
13 NyV: mondják;

mely azt mondja: Béke a földön, ember! s ha harcolni kell,
az istenekkel harcolj, és hódíts, mint Izrael!

[1918. március–1918. május]

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 5077/42. A fólió rektóján tintaírású tisztázat javításokkal. Aláírás: Babits Mihály.

Gépirat: **g** MTA Ms 4699/8. A fólió rektóján gépírású tisztázat. Az alcím áthúzva: „(Vers a klerikális propagandára)". Aláírás: Babits Mihály.

Első megjelenés: *Nyugat* 11, 23. sz. (1918. dec. 1.): 716. – További megjelenések: NyV 17–18; V 271–272; ÖV 247.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A versnek egy tintaírású és egy gépiratos előszövege ismert. Mindkettő tisztázatnak tekinthető, mindkettőn található javítás, mely az elírásból, illetve az elgépelésből fakadt. A **k** 16. és 22. sorában két szót ráírással javít. A kézírás esetében Babits ráírással javított, míg a gépiraton a rontott karakterekre rágépelt. Az előszövegek kisebb eltéréseket mutatnak a nyomtatásban megjelent változatokhoz képest, főként a vesszőhasználat és a magánhangzók hosszúságának jelölését tekintve. A **k** 12. sorában a „törpe" jelző helyett „csunya" szerepel. A **g**-n található egy áthúzással törölt alcím, mely sem a **k**-n, sem a nyomtatott változatokban nem szerepel: „/Vers a klerikális propagandára/." Mivel a **k**-n még sem cím, sem alcím nem található, és Babits általában a publikáció előtti tisztázatot gépelte le, ezért valószínű, hogy a **k** keletkezett korábban.

A vers nyomtatott szövegváltozatai jelentős eltérést nem mutatnak, főként a magánhangzók időtartamának jelölésében és a központozásban figyelhetők meg különbségek. Mivel az ÖV 3. sorában, feltehetően nyomdahiba miatt kimaradt az *igénytelen* szó előtti határozott névelő, ezért az alapszövegünk a V, ennek következtében az 5. sor „hiven" szavának első magánhangzóját, mely az ÖV-ben hosszúként szerepel, röviddel közöljük.

Előszövegek

k: MTA Ms 5077/42.

[Cím nélkül]

g: STRÓFÁK EGY TEMPLOMHOZ.

g: /Vers a klerikális propagandára/.
g: 1918 tavaszán.
g: tünt

Meg sem néznek mert tűnt idők divatába öltözött
fiatal köved, és sem uj sem régi egyszerü köntösöd,
de az én szemeim, mint azok az igénytelen madarak,
szivesen pihennek meg párkányodon s tornyaid alatt

mert szép vagy ó templom! s aki alkotott, abban hiven élt — g: alkotott
egy régi élet, mely régen álmodott álmokból, s régen remélt — g: élet
reményekből, s régen félt félelmekből kelt elő,
s lélekről lélekre száll maig, s lélekről lélekre nő!

és ezt lehelte beléd ő, s így: élsz te, s mig kapud előtt — g: igy: g: élsz te!
ujságot árulnak és „propagandát csinálnak" a nők,
szoknyás hadsereg, s feltűnik egy-egy fiatal paparc — g: feltünik
(ó kicsinyes élet! világ papjai! ó csunya harc!): — g: /ó g: törpe harc!/:

és mikor az mondják: Kerszténység és honszeretet! — g: azt
keresztrefeszítik ujra Krisztust s a szeretetet; — g: keresztre feszitik
és mikor azt imádkozzák hogy: Győzelmet adj!
cinkos királynak csúfolják azt kinek temploma vagy: — g: cinkos g: csu g f olják g: a A zt

te nyugodtan nyujtod a kék levegőbe tornyaidat,
mint két kart, mely elfordul innen s az égre mutat: — g: kart
nem összetett kézzel imádkozol, hanem mint — g: im o á dkozol,
a görög szobor, kitárt karral, mely az égnek int

isteneket vágyva ölelni talán; – de tetőd felett
mégis a kereszt tiszteletes jelét viseled — g: tiszteletes
mely azt mondja: Béke a földön, ember! s ha harcolni kell, — g: ha
az istenekkel harcolj és hódíts, mint Izrael! — g: harcolj,

Babits Mihály — g: Babits Mihály.

g: MTA Ms 4699/8.

STRÓFÁK EGY TEMPLOMHOZ. — k: [Cím hiányzik]
/Vers a klerikális propagandára/. — k: [Alcím hiányzik]
1918 tavaszán. — k: [Dátum hiányzik]

Meg sem néznek mert tünt idők divatába öltözött — k: tűnt
fiatal köved, és sem uj sem régi egyszerü köntösöd,
de az én szemeim, mint azok az igénytelen madarak,
szivesen pihennek meg párkányodon s tornyaid alatt

mert szép vagy ó templom! s aki alkotott abban hiven élt — k: alkotott,
egy régi élet mely régen álmodott álmokból, s régen remélt — k: élet,
reményekből, s régen félt félelmekből kelt elő,
s lélekről lélekre száll maig, s lélekről lélekre nő!

és ezt lehelte beléd ő, s igy: élsz te! s mig kapud előtt	**k:** **k:** így: **k:** élsz te,
ujságot árulnak és „propagandát csinálnak” a nők,	
szoknyás hadsereg, s feltünik egy-egy fiatal paparc	**k:** feltűnik
/ó kicsinyes élet! világ papjai! ó törpe harc!/:	**k:** (ó **k:** csunya harc!):
és mikor azt mondják: Kerszténység és honszeretet!	**k:** a zt
keresztre feszitik ujra Krisztust s a szeretetet;	**k:** keresztrefeszítik
és mikor azt imádkozzák hogy: Győzelmet adj!	
cinkos királynak csug folják a Azt kinek temploma vagy:	**k:** cinkos **k:** csúfolják **k:** azt
te nyugodtan nyujtod a kék levegőbe tornyaidat,	
mint két kart mely elfordul innen s az égre mutat:	**k:** kart,
nem összetett kézzel imo á dkozol, hanem mint	**k:** imádkozol,
a görög szobor, kitárt karral, mely az égnek int	
isteneket vágyva ölelni talán; – de tetőd felett	
mégis a kereszt tiszteletes jelét viseled	**k:** tiszteletes
mely azt mondja: Béke a földön, ember! s ha harcolni kell,	**k:** ha
az istenekkel harcolj, és hódíts, mint Izrael!	**k:** harcolj
Babits Mihály.	**k:** Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A *Strófák egy templomhoz* a *Nyugat* 1918. decemberi számában jelent meg, de az alcíme szerint a keletkezési ideje 1918 tavasza. Ezt erősíti a vers tematikája, a háborús propagandát folytató katolikus egyház bírálata.

A vers első két strófája a templom megszólítása és leírása. Ez a poétikai mozzanat a *Strófák egy templomhoz* című verset az életmű korábbi, hasonló tematikájú darabjaihoz (*A templom! Röpül!* és a *San Giorgio Maggiore*) kötik, a *Nyugtalanság völgye* kötetből pedig a *Reggeli templom*hoz kapcsolódik hasonló okból és kompozicionális szempontból is. A későbbi versek közül a *Dal az esztergomi bazilikához* című művet említhetjük, melynek 7. strófájában a versbeszélő szintén megszólítja a főszékesegyházat. A versből kiolvasható vallásos szemlélet a *Nyugtalanság völgye* hasonló tematikájú verseihez is kötődik, így például a *Bénára mint a megfagyott tag,* a *Zsoltár gyermekhangra* és a *Zsoltár férfihangra.* Kardos Pál a *Fortissimó*val állítja párhuzamba a verset: „Az Istent az emberi sors iránt közönnyel káromló hangon vádoló *Fortissimo* mellett a *Strófák egy templomhoz* csupa áhítat.” (Kardos 1972, 238.) Rába György a versben is kifejezésre jutó, az egyházi propaganda partikuralitásával szembenálló „harcos pacifizmus” szemléletmódja mögött Augustinust és mindenekelőtt Kant szemléletformáló szerepét fedezi fel: „A dogmákkal s az egyházzal is szemben álló hitnek, mint a jó személyes igenlése és az intézményesített hiedelem összecsapásának szintén az a Kant adhatott ösztönzést, aki a vallásról írt tanulmányában szól az eleven belső hit »láthatatlan egyházának«, ami – hozzátehetjük – jelképnek is fölfogható, az intézményesített parancsok, hitcikkelyek és előírások rendszerével ellentétes erkölcsi, sugallatáról.” (Rába 1981, 553.) Rábával szemben Jelenits István a vers egyházkritikai megnyilatkozása mögött Dante példáját feltételezi. (Jelenits 1985, 146.)

A *Reggeli templom* esetében nem tudjuk eldönteni, hogy milyen valóságos egyházi épület lehetett a vers modellje, a *Strófák egy templomhoz* megszólított szakrális épületét viszont Jelenits István a budapesti Krúdy Gyula utcai Szent Szív templommal azonosítja. Rába György és Rónay György értelmezéseire vonatkozóan jegyzi meg Jelenits: „Érdekes, egyikük sem vetette föl azt a kérdést, vajon elképzelt templomról szól-e a költemény vagy valóságos, konkrét épületről. A cím (Strófák egy templomhoz) s a nagyon konkrét leírás – nézetem szerint – az utóbbit teszik valószínűvé. Sőt azt gondolom, hogy ha mindent latra vetünk, meg is találhatjuk a vers »címzettjét«. 1918-ban Babits Mihály a Reviczky utcában lakott. Egykori lakásától néhány száz méternyire, a Krúdy utcában emelkedik a Jézus Szíve templom, arra pontosan ráillenek a *Strófák egy templomhoz* adatai. 1895-ben kezdték építeni, 1918-ban tehát valóban »fiatal« épület volt. Stílusa »tűnt idők divatát« őrzi: román s gót jellegű. Két tornya van, közülük előszökkenő homlokzatán kőkereszt emelkedik (»tetőd felett« – írja a költő).” (Jelenits 1985, 146.)

A Szabó Lőrinc hagyatékában fennmaradt gépiraton a vers zárójelbe foglalt és később ceruzával áthúzott alcíme: „Vers a klerikális propagandára”. A nyitó versszakok templomhoz intézett sorai után tehát a vers lényegi mondanivalója a korabeli egyházi propaganda bírálata volt. Babits politikai és társadalomszemléletének alakulása szempontjából döntő jelentőségű volt lateiner nemesi származása, mindenekelőtt korán elhunyt, jogász édesapjának példája. Szabó Lőrincnek elmondott életrajzi vallomásában utal az egyházhoz való viszonyát meghatározó gyermekkori élményére is: „Pécsen akkor kezdték a katolikus mozgalmakat. Ő [az édesapja] nemcsak hogy nem vett részt bennük, hanem őt mindig egy kicsit ellenségnek tartották, holott bírótársai nagyon részt vettek benne.” (Babits 1997b, 61.) Az 1890-es évek közepén az ún. egyházügyi törvények körüli vita hatására szerveződött meg Magyarországon a Katolikus Néppárt, mely politikailag aktivizálta a hazai katolikus társadalmat, és a kormányzó szabadelvű politikai erővel szemben konzervatív és antiszemitizmustól sem mentes politikai irányt képviselt. Babits visszaemlékezése feltehetően erre a politikai képződményre utal. Az apai példa nyilvánvalóan közrejátszott a költő egyházhoz való viszonyának alakulásában is. Noha mélyen hívő gyermek volt, de ugyanitt megjegyzi azt is: „Mikor második gimnáziumba kerültem, kezdtem kételkedni. Sokkal okosabb voltam, semhogy ne láttam volna, hogy apám nem hisz Istenben és ilyen dolgokban, és hogy mint szabadelvű ember, direkt csúfolja a papokat.” (Babits 1997b, 73.)

Id. Babits Mihály és később fia is szemben állt a századelő politikai katolicizmusával, ennek nyomait szintén megtaláljuk a költő korai versei között. Az 1900 őszén keletkezett, a kétszínű, „bölcs páter”-t kifigurázó *Diák-nóta*t a kritikai kiadás jegyzete Belia György nyomán még úgy értékeli, hogy „a versben tükröződő hetyke szabadosság itt nyilvánvalóan erős pózolást jelent” (Babits 2017, 76), a két és fél évvel későbbi *Egyházpolitika* viszont már rávilágít Babitsnak a tételes vallással szembeni őszinte averziójának alapjaira: „De meg nem bírok szokni én / Még eddig ott két dolgot: / A pápát a fejem fölött, / S lábam alatt a poklot. –„ A harmincas évek elején az ún. „katolikus költészet”-vita kapcsán a vele szemben egyházi részről kvázi vádként megfogalmazott „esztéta-katolikus” minősítésére vonatkozóan pedig majd megállapítja: „még mindig krisztusibb esztéta-katolikusnak lenni, mint párt és politikai katolikusnak, aktuális és földi célok szerint.” (Babits 1933, 254.)

Az 1890-es évek közepén aktivizálódó politikai katolicizmus jelentős társadalmi propagandát folytatott annak érdekében, hogy a katolikus egyháztól eltávolodott társadalmi rétegeket, mindenekelőtt a középosztályt visszahódítsa. Ebben két hatásos eszköze volt: a

sajtó, valamint a társadalmi presztízzsel bíró és a közéletben is aktivizálható nők bevonása. 1911. december 27-én jött létre a Katolikus Sajtóhölgybizottság, melynek célja a katolikus sajtó népszerűsítése volt. (Klestenitz 2013, 105.) Az 1910-es évek két meghatározó egyházi személyisége, Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök és Bangha Béla jezsuita páter felismerték ezeket a lehetőséget. Prohászka, legalábbis kezdetben, nyitottabb szemléletet képviselt, aminek köszönhetően katolikus körökön túl is elismerést vívott ki magának, míg Bangha kezdettől fogva a harcos katolicizmus híve volt. Álláspontjaik, különösen a „destruktívnak" minősített „zsidó" sajtóval szemben való határozott fellépés igényének kifejezését tekintve, a háború alatt folyamatosan közeledtek. Az első világháború kirobbanása általában felértékelte a sajtó és a könyvkiadás szerepét, s ennek hatása megfigyelhető a katolikus sajtómozgalomban is, az új történelmi helyzetben a missziós tevékenység új lehetőségeit látták meg, amelyben jelentős szerepet vállalt a Katolikus Sajtóhölgybizottság, gyűjtést indítottak, a frontra induló katonákat imafüzetekkel látták el, Budapesten külön katolikus katonai kaszinót is szerveztek a frontról hazatérők számára. (Klestenitz 2013, 117–122.) A háború utolsó évei a katolikus közélet rendkívül aktív időszaka volt, 1917-ben Bangha páter kezdeményezésére megalakult a Kisegítő Kápolna Egyesület, 1918 februárjában három keresztény pártból létrejött a Keresztény Szociális Néppárt, aktivizálódott a Mária Kongregáció, és 1918 márciusában ünnepelte fennállásnak tizedik évfordulóját a Katolikus Népszövetség. (Bihari 2008, 215–222.) 1916 októberétől *A Sajtó* címmel a Katolikus Sajtóhölgybizottság, saját lapot is indított, melyet minden vasárnap a templomok előtt árultak. Minden bizonnyal erre vonatkozik a *Strófák egy templomhoz* 10–11. sora: „újságot árulnak és »propagandát csinálnak« a nők, szoknyás hadsereg, s feltűnik egy-egy fiatal paparc". Jelenits meghatározását a versben megszólított templomra vonatkozóan erősíti az is, hogy az egyházi propagandában fontos szerepet játszottak a jezsuiták, a Krúdy Gyula utcai Jézus szíve templom pedig a magyarországi jezsuiták központi temploma.

A katolikus egyház azáltal, hogy gyűjtéseket szervezett, hadikölcsön jegyzésére buzdított, lelki segítséget nyújtott a frontra indulóknak és az itthon maradóknak, a győzelemért könyörgő szertartásokat tartott, lényegében a háború elviselését és ezzel együtt további folytatását segítő háborús propaganda részét képezte, és ez a törekvés alapvetően ellentétes volt Babits pacifizmusával és vallásos meggyőződésével is. Az egyházi propagandának ezt az önellentmondását leplezi le a vers 4. strófája. A háborús propagandára való költői reflexió ily módon a *Háborús antológiák* című vers párjának is tekinthető a *Nyugtalanság völgye* kötetből.

516.

[Tavasszal a krétai almafák…]

Tavasszal a krétai almafák
ha öntözik őket a szent folyók
vizével a szűzek kertjeinek
gaztalan rétein, és a szőllő
virágai dús venyigének a hóna alatt
kihajtanak

[1918. április]

Kézirat

k OSZK Fond III/1818/a/6. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón a Kultúra Könyvkiadó Részvénytársaság 1918. április 5-i Babitshoz írt levele. A verzón keresztben *[A vad tavasz zuhanyát érzed-e…]* fogalmazványa található.

Első megjelenés: *Életünk* 12, 2. sz. (1974): 117.

Szövegkritika, megjelenés

A kézirat alapján megállapítható, hogy az első hat sor lejegyzése után, mivel valószínűleg elégedetlen volt a leírt szöveggel, Babits még kétszer ugyanazzal a központi motívummal („krétai almafák”) nekikezdett a versnek, de egyik esetben sem járt sikerrel. A harmadik próbálkozás növények felsorolása, melyben jelző nélkül szerepel az „almafa”, de láthatóan ez a próbálkozása is sikertelen volt, így végül nem folytatta a versírást.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1818/a/6.

[Cím nélkül]

Tavasszal a krétai almafák
ha öntözik őket a szent folyók
vizével a szűzek kertjeinek
gaztalan rétein, és a szőllő
virágai dús venyigének a hóna alatt
kihajtanak

Mostan a Már a a krétai almafák
törzse[?] a szent folyók
öntözgetve a

Nyilnak a krétai almafák
locsolva a szen t folyók

mirtuszok, ibolya, sárga futóka
almafa, rózsafa, gyenge borostyán

Keletkezéstörténet

A *[Tavasszal a krétai almafák…]* kezdetű töredékben maradt fogalmazvány egy fólión található *[A vad tavasz zuhanyát érzed-e…]* fogalmazványával, mely a *Dal, prózában* szöveggenezisének része, s témája és motívumai (szőlő, folyó stb.) is kötik az elsőként a *Nyugat* 1918. augusztus 1-i számában közölt *Dal, prózában* című vershez. Mindkét mű tekinthető a panteisztikus életöröm, a háborúvégi boldogságkeresés költői variációjának, mely szemben a háború embertelen pusztításával, a kanti értelemben vett erkölcsi világrendet a természet harmóniájának bemutatásával szimbolizálja. (Rába 1981, 541; 550–551.) Lényeges különbség a *[Tavasszal a krétai almafák…]* kezdetű töredék és a *Dal, prózában* között, hogy az utóbbi témája a szülőföld, előbbi szcenikája az antik világot eleveníti fel. Mivel Rába György értelmezése szerint a *Dal, prózában* fiktív dialógusa is „bukolikus hétköznapok” szépségét idézi (Rába 1981, 549.), tehát ebben az értelemben szintén tekinthető antikizáló versnek, feltételezhető, hogy a *[Tavasszal a krétai almafák…]* kezdetű fogalmazvány keletkezett korábban, de mivel azt a versötletet Babits nem tudta kidolgozni, ezért kezdte újra más témával és másik beszédhelyzetben a verset.

517.

[A vad tavasz zuhanyát érzed-e…]

I.

(A költőn tavaszi izgalom vesz erőt.)

A vad tavasz zuhanyát érzed-e, érzed-e zúdulni, kedves?
Gyere ki a szőllőbe – virágos fákkal habzik a hegy
Gyik surran a szurdékban, amerre az ember megy
A rög szinte él, a nap szinte nedves – – –

Most könnyü vagyok, ugy-e könnyü? lásd, tudom a babonát:
Szentgyörgy előtt piros pillangót fogni jó ! –
Érzed hogy árad a szél mint egy tavaszi nagy folyó
jó, jó, meleg, párnás, sürü – Gyerünk a napon át!

Nézd eleven mappa a táj a napba, minden utja tiszta rajz!
Még föl nem vette a nyári zöldet, csiraváró meztelen.
Hallod a zenét a mandolafán, mint kivirágzott hangszeren?
Zsong, zsong, zsong, zsong – mézillat, érzed? – pille száll és méhe rajz

Létrán egy bácsi hernyózza a fát – mint naptárakban régi kép
a hónapok előtt, olyan – mellette gyerek és kutya vig.
Karókat a földön suhancok sorban guggolva hegyezik.
Iszalaggal a vincellér kötözi a venyigét –

Jó, jó, jó igy szétnézni szabadon! – igy ülni a napban, a tanya előtt!
ahonnan látni a vonatot hogy cammog a róna felett
s a várost, s a széles utcán mászni az apró embereket,
s vidám munka hálójában hegyoldalt és tetőt –

II.

(A költő szívét nagy megnyugvás tölti be)

Lásd, nem szomoru a tavasz; nem látsz itt csüggedőt!

III.

(De a megnyugvás nyomán melankolikus gondolatok fakadnak.)

(Mégis a bánatnak készíti a bort e munka szaporája
Minden fürge frissességből lankadt mámort, lásd,
vig vesződség gyümölcséből szürnek édes busulást
Mire dolgozik a vidám tavasz? az ősz bus mámorára!)

(De az én őszömnek micsoda, micsoda bora lesz, kedves?
És ki fog nékem nyujtani akkor szelid poharat?
És merre fogok bolygani akkor a gonosz ég alatt?
és visszasirni a te zuhanyos tavaszodba, kedves,

bortalan őszömből, mely könnytől lesz csak, és esőtől nedves?)

[1918. április]

Kézirat, gépirat

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1818/a/6. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón a Kultúra Könyvkiadó Részvénytársaság 1918. április 5-i levele Babits Mihályhoz. A verzón keresztben a *[Tavasszal a krétai almafák…]* kezdetű töredék.

Gépirat: **g** MTA Ms 4699/4. A fólió rektóján gépírású tisztázat, aláírás: Babits Mihály. A verzón az *[Ó lira, lira…]* kezdetű fogalmazványrészlete, valamint fordítva a *Dal, prózában* egy strófája és a *Zsoltár férfihangra* fogalmazványrészlete.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A vers a *Dal, prózában* szöveggenezisének része, az első öt versszaka a két versnek lényegében azonos, azonban *[A vad tavasz zuhanyát érzed-e…]* jelentős szövegeltéréseket is mutat, emiatt az utóbbit önálló műként közöljük. Egyrészt ugyanis Babits ezt a szöveget római számokkal három részre tagolta, és zárójelben a versbeszélő („a költő”) lelkiállapotára utaló, utólag betoldott, ceruzaírású megjegyzésekkel vezette fel az egyes részeket. Ebből a szempontból *[A vad tavasz zuhanyát érzed-e…]* a *Nyugtalanság völgye* kötetből formailag az *Őszi pincézés* című verssel rokonítható. A **g**-ből hiányzik azonban a *Dal, prózában* 6., utolsó versszaka, ennek fogalmazványa a fólió verzóján olvasható, tehát minden bizonnyal később keletkezett, és Babits a szöveggenezis következő fázisában illesztette hozzá a **g** első öt versszakához, amelynek II. és III. részeit, valamint a versbeszélő lelkiállapotára történő utalásokat elhagyta. A szövegkeletkezés ekképpen rekonstruált kronológiája miatt a **k**-n olvasható töredékeket *[A vad tavasz zuhanyát érzed-e…]* előszövegeiként közöljük. A **g** 20. sorában a lap összehajtása miatt a fólió sérült, ezért a „hegyoldalt” szóalak utolsó betűje nem látható. A **g** 17. sorában egy törlés nélküli variáció található ceruzaírású, a sor fölé történő beszúrással, melyek közül a későbbi, ceruzaírású variánst emeltük a főszövegbe, mely a *Dal, prózában* szövegében is szerepel. A **g** II. és

III. részének versszövegében a zárójelek beszúrása valószínűleg nem ceruzával, hanem tintával történt. A **g** 3. és 5. versszakát leszámítva minden strófa első sora egy betűszélességgel bentebb kezdődik. Mivel ez feltehetően gépelési hiba, ezért az átírás során nem vettük figyelembe.

A **k** a szöveggenezis első fázisát jelenti, több törlést és törlés nélküli variációt is tartalmaz. A fólió bal alsó negyedében a lap széléhez közelebb 90 fokban elfordítva olvasható töredékek már tartalmazzák a 4., 9. és 10. sorok kulcsmotívumait, ezeket a költő enyhén balra dőlő függőleges vonallal áthúzta. A további töredékeket, feltehetőleg később, arab számokkal jelölte, melyek talán a letisztázott írásrészek nagyobb kompozícióban elfoglalt helyére, a versszakok sorrendjére utalnak, ugyanakkor ez nem feleltethető meg a **g** tagolásának; a 2-es számmal jelölt az I. rész 3. versszakának, a 4-es számmal jelölt az I. rész 5. versszakának, míg a 6-os számmal jelölt a III. rész első strófájának fogalmazványa. Ezek alapján feltételezhető, hogy a vers több fázisban keletkezett, ezek fogalmazványait azonban jelenleg nem ismerjük.

Mivel a gépiraton Babits nem adott címet a versnek, ezért annak első fél sorát emeltük ki címmé, mely azonos a *Dal, prózában* első fél sorával. Alapszövegünk a **g**.

Előszövegek

k: OSZK Fond III/1818/a/6.

A **k** fólió bal alsó negyedében a lap széléhez közelebb 90 fokban elfordítva:

A rög szinte él és issza a napot, csíraváró meztelen
mint eleven mappa mutatja a napba utjait és hajlatát

A **k** a fólió bal alsó negyedében a lap közepéhez közelebb 90 fokban elfordítva:

A föl rög szinte él és a fák is élnek – zsong, zsong, zsong
Méhektől nyüzsgve a szélben mint eleven hangszer a madulafa
És eleven mappa a táj a napba

a friss

A **k** fólió jobb alsó negyedében a 3. versszak fogalmazványa:

2

Nézd eleven mappa a táj a napba – kirajzolva utja mind minden utja tiszta rajz
Még föl nem vette a nyári zöldet, csiraváró meztelen
Zeng az élet Hallod a zenét Mézillat, érzed? a mandulafán mint kivirágzott hangszeren
Játszik a tavasz – zsong, zsong, zsong az egész fa, pille száll és
Zsong, zsong, élet tavasz zsong, mézillat p száll, méhe rajz
Zsong, zsong a fa mézillat, érzed? minden ága pille száll és
Megállj, megállj, utánad ugrom – Huncut pille, meg nem csalsz
Hajrá! pillét fogni!...
Kalapomat....

A **k** fólió bal felső negyedében tollal írt másfél sor a *[Tavasszal a krétai almafák…]* fogalmazványa mellett 90 fokkal elforgatva a lap közepéhez közel:

s a szomoruságnak ebből lesz bora
mi a célj a vig tavasznak: az ősz bor mámora

A **k** fólió jobb felső negyedében fogalmazvány 90 fokkal elforgatva a lap közepéhez közel:

7 6

Ó áldott szent vesz ődség, drága munka! Ebből lesz a bor
De a bor lesz ebből a lankasztó drága bor
Enyé Min en fürge frissegből lankadt mámor, lásd,
Vidám munka gyümölcséből szürnek édes busulást
Minden zuhanyos tavasz. Szomoru szépség forr
Munka borrá, vígság torrá, tavasz összé forr
Ó szent vesződség drága munka ebből lesz a bor!
Minden tavasz célja az ősz

4

Ó boldgság igy szétnézni szabadon! – Gyere üljünk le a tanya előtt
Ahonnan látni a vasutat, amint mászik hogy cammog a róna felett
S A várost, a széles utcán járni az apró embereket
S vidám munka hálójában hegyoldalt és tetőt
Lásd, nem szomoru a tavasz, nem látsz itt csüggedőt.

g: MTA Ms 4699/4.

[Cím nélkül]

I.

(A költőn tavaszi izgalom vesz erőt.)

A vad tavasz zuhanyát érzed-e, érzed-e z u ú dulni, kedves?
Gyere ki a szőllőbe – virágos fákkal habzik a hegy
Gyik surran a szurdékban, amerre az ember megy
A rög szinte él, a nap szinte nedves – – –

Most könnyü vagyok, ugy-e könnyü? lásd, tudom a babonát:
Szentgyörgy előtt piros pillangót fogni jó ! –
Érzed hogy árad a szél mint egy tavaszi nagy folyó
jó, jó, meleg, párnás, sürü – Gyerünk a napon át!

Nézd eleven mappa a táj a napba, minden utja tiszta rajz!
Még föl nem vette a nyári zöldet, csiraváró meztelen.
Hallod a zenét a mandolafán, mint kivirágzott hangszeren?
Zsong, zsong, zsong, zsong – mézillat, érzed? – pille szá oo ll és méhe rajz

Létrán egy bácsi hernyózza a fát – mint naptárakban régi kép
a hónapok e o l őtt, olyan – mellette gyerek és kutya vig.
Karókat a földön suhancok sorban guggolva hegyezik.
Iszalaggal a vincellér kötözi a venyigét –

Jó, jó, jó igy szétnézni szabadon! – Gyere üljünk le igy ülni a napban, a tanya előtt
ahonnan látni a vonatot hogy cammog a róna felett
a s a várost, s a széles utcán mászni az apró embereket,
s vidám munka hálójában hegyoldal[...] és tetőt –

II.

(A költő szívét nagy megnyugvás tölti be.)

(Lásd, nem szomoru a tavasz; nem látsz itt csüggedőt!)

III.

(De a megnyugvás nyomán melankolikus gondolatok fakadnak.)

(Mégis a bánatnak készíti a bort e munka szaporája
Minden fürge frissességből lankadt mámort, lásd,
vig vesződség gyümölcséből szürnek édes busulást
Mire dolgozik a vidám tavasz? az ősz bus mámorára!)

(De az én őszömnek micsoda, micsoda bora lesz, kedves?
És ki fog nékem nyujtani akkor szelid poharat?
És merre fogok bolygani akkor a gonosz ég alatt?
és visszasirni a te zuhanyos tavaszodba, kedves,

bortalan őszömből, mely könnytől lesz csak, és esőtől nedves?)

Babits Mihály.

Keletkezéstörténet

A vers keletkezéstörténetét lásd a *Dal, prózában* keletkezéstörténeti jegyzetében.

Magyarázat

3. *szurdék* (tájszó) – szeglet, sarok, zug.
9. *mappa* – itt régi jelentésében: térkép.
11. *mandolafa* – mandulafa.

16. *iszalag* – főként erdőkben élő közönséges, felkapaszkodó szárú cserje. A háncsát régen kötözésre használták.
vincellér – a szőlő gondozásával, a munkások irányításával és felügyeletével megbízott, szakképzett alkalmazott.
venyige – szőlővessző.

518.

Dal, prózában

A vad tavasz zuhanyát érzed-e, érzed-e zúdulni, kedves?
Gyere ki a szőllőbe – virágos fákkal habzik a hegy
Gyík surran a szurdékban, amerre az ember megy
A rög szinte él, a nap szinte nedves –

Most könnyű vagyok, úgy-e könnyű? Lásd, tudom a babonát;
Szentgyörgy előtt piros pillangót fogni jó!
Érzed hogy árad a szél mint egy tavaszi nagy folyó
jó, jó, meleg, párnás, sűrű – Gyerünk a napon át!

Nézd eleven mappa a táj a napba, minden útja tiszta rajz!
Még föl nem vette a nyári zöldet, csiraváró meztelen.
Hallod a zenét a mandolafán, mint kivirágzott hangszeren?
Zsong, zsong, zsong, zsong – mézillat, érzed? pille száll és méhe rajz.

Létrán egy bácsi hernyózza a fát mint naptárakban régi kép
A hónapok előtt, olyan – mellette gyerek és kutya vig.
Karókat a földön suhancok sorban guggolva hegyezik.
Iszalaggal a vincellér kötözi a venyigét –

Jó, jó, jó így szétnézni szabadon! így ülni a napban a tanya előtt
ahonnan látni a vonatot hogy cammog a róna felett
s a várost, s a széles utcán mászni az apró embereket,
s vidám munka hálójában hegyoldalt és tetőt –

Ó, borok anyja, drága hegy, mámor anyja, munka!
Zuhanj csak, jövendő szüret tüzeivel nedves
nap zuhanya, boldog előleg! felejteni, kedves,
e kábulásban, milyen ősz leshet a tavaszunkra!

[1918. április 5.–1918. július 31.]

---

3 Ny: Gyik
5 Ny; NyV: Most könnyü Ny; NyV: úgy-e könnyü? Ny; NyV; V: babonát;
8 Ny; NyV: sürű
12 Ny; NyV; V: érzed? – pille
13 Ny; NyV; V: fát – mint
14 Ny; NyV; V: a
17 Ny; NyV; V: szabadon! – így Ny; NyV; V: napban,
21 Ny: Ó

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat **k** MTA Ms 4699/4. A fólió verzóján fordítva a vers utolsó szakaszának fogalmazványa olvasható aláírás nélkül. A rektón *[A vad tavasz zuhanyát érzed-e…]* gépirata. A verzón az *[Ó lira, lira..]* kezdetű vers fogalmazványrészlete és fordítva a *Zsoltár férfihangra* fogalmazványrészlete található.

Gépirat: **g** MTA Ms 4699/3. A fólió rektóján gépírású tisztázat. A cím szögletes zárójelben idegen kéz ceruzaírása, a kézirattári leírás része.

Első megjelenés: *Nyugat* 11, 15. sz. (1918. aug. 1.): 172. – További megjelenések: NyV 57–58; V 295–296; ÖV 270.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A versnek a kéziratkatalógus két autográfját és két gépiratát tartja számon. A szövegkritikai vizsgálatok alapján azonban a szöveggenezist kettéválasztottuk és az MTA Ms 4699/4. fólió rektóján található gépirat szövegét az eltérések miatt *[A vad tavasz zuhanyát érzed-e…]* címmel önálló műként közöljük. A szövegkeletkezés logikája azt diktálja, hogy az OSZK Fond III/1818/a/6. fólió verzóján található ceruzaírású fogalmazványt ennek előszövegeként tekintsük. Részletesebb magyarázatot lásd *[A vad tavasz zuhanyát érzed-e…]* szövegkritikai jegyzetében.

A nyomtatott szövegváltozatok főként a magánhangzó hosszúságának jelölésében és a központozásban térnek el. A legjelentősebb különbség a Ny, a NyV, a V és az ÖV között, hogy az ÖV-ben Babits több gondolatjelet is elhagy. Ez előfordul például az *Éji út* esetében is, ott ennek oka az a tördelői szempont volt, hogy a túl hosszú sor ne nyúljon át a következőbe. Ebben az esetben láthatóan nem erről van szó, tehát a gondolatjelek elhagyásában szerzői szándékot feltételezhetünk. A kritikai kiadás alapszövege az ÖV.

Előszövegek

k: MTA Ms 4699/4.

[Cím nélkül]

Ó borok anyja, drága hegy, mámor anyja, munka
zuhanj csak, jövendő szüret tüzeivel nedves
nap zuhanya, boldog előleg! fej el ejteni, kedves,
e kábulásban, milyen ősz leshet a tavaszunkra!

g: MTA Ms 4699/3.

[Cím nélkül]

A vad tavasz zuhanyát érzed-e, érzed-e zu ú dulni, kedves?
Gyere ki a szőllőbe – virágos fákkal hb a bzik a hegy
Gyik surran a szurdékban, amerre az ember meg y
A rög szinte él, a nap szinte nedves – – –

Most könnyü vagyok, ugy-e könnyü? Lásd, tudom a babonát:
Szentgyörgy előtt piros pillangót fogni jó! –
Érzed hogy árad a szél mint egy tavaszi nagy folyó
jó, jó, meleg, párnás, sürü – Gyerünk a napon át!

Nézd eleven mappa a táj a napba, minden utja tiszta rajz!
Még föl nem vette a nyári zöldet, csiraváró meztelen.
Hallod a zenét a mandolafán, mint kivirágzott hangszeren?
Zsong, zsong, zsong, zsong – mézillat, érzed? – pille száll és méhe rajz

Létrán egy bácsi hernyózza a fát – mint naptárakban régi kép
a hónapok előtt, olyan – mellette gyerek és kutya vig.
Karókat a földön suhancok sorban guggolva hegyezik.
Iszalaggal a vincellér kötözi a venyigét –

Jó, jó, jó igy szétnézni szabadon! – igy ülni a napban, a tanya előtt
ahonnan látni a vonatot hogy cammog a róna felett
s a várost, s a széles utcán mászni az apró embereket,
s vidám munka hálójában hegyoldalt és tetőt –

Ó, borok anyja, drága hegy, mámor anyja, munka!
Zuhanj csak, jövendő szüret tüzeivel nedves
nap zuhanya, boldog előleg! felejteni, kedves,
e kábulásban, milyen ősz leshet a tavaszunkra!

Babits Mihály.

Keletkezéstörténet

A *Dal, prózában* 1918. augusztus 1-jén, a *Nyugat* 15. számában jelent meg elsőként, a vers azonban 1918 áprilisában keletkezett, eredeti fogalmazványa a Kultúra Könyvkiadó 1918. április 5-én kelt, Babitsnak küldött levele hátlapján olvasható. A vers első változatát Babits le is gépelte. Ez több szempontból is eltér *Dal, prózában* publikált variánsától, ugyanis Babits a verset római számokkal három részre tagolta, és a gépirat elkészülte után kézzel a római számok és az adott részek első sora közé ceruzával zárójelben a versbeszélő lelkiállapotára vonatkozó megjegyzéseket írt. Ebből a gépiratos variánsból hiányzik a *Dal, prózában* 6., utolsó versszaka, ennek fogalmazványa a fólió verzóján olvasható, tehát minden bizonnyal később keletkezett, és Babits a szöveggenezis következő fázisában illesztette a vershez, minden bizonnyal akkor, amikor az MTA Ms 4699/4. jelzetű gépiraton olvasható variáns II. és III. részeit, valamint a versbeszélő lelkiállapotára történő utalásokat elhagyta. Mivel *[A vad tavasz zuhanyát érzed-e…]* kezdetű gépiratos szövegváltozat jelentős szövegeltéréseket mutat, ezért azt a kritikai kiadásban önálló versként közöljük.

A *Nyugtalanság völgye* kötetben *Az óriások költögetése* utáni első szövegegység tematikus szervező elve a szerelem, így e vers is a szerelmes versek közé sorolható. Ehhez kapcsolódva lásd az *Emlékezés, Egy perc, egy pille, Szerelmes vers, Énekek éneke, Két nyári*

vers című versek keletkezéstörténetét és értelmezését, illetve a *Nyugtalanság völgye* kötetről szóló bevezető tanulmányt. A versben szereplő megszólított személy, aki lehet a versbeszélő szereleme vagy hozzátartózója, feltételezhetően fiktív alak, a *Dal, prózában* „édeskettese" Rába feltételezése szerint csupán fikció. (Rába 1981, 549.) A vers bukolikus hangulatot idéző hangneme is a szerelmes vers értelmezését erősíti. Ugyanakkor a vers szövege azt sem zárja ki, hogy a nyitó sorban megszólított „kedves" Babits valamelyik női családtagja, talán húga lehet, a „Lásd, tudom a babonát; / Szentgyörgy előtt piros pillangót fogni jó!" sorok tartalma közös, régi, talán gyerekkori tudásra utal. A vers bár címében hangsúlyozza a kötetlen versritmusok felé fordulást és a műfaji sajátosságot, váltakozik benne a kötött, időmértékes ritmus és a kötetlenebb, szabad versre utaló formaiság. A vers alaphelyzete egy szekszárdi sétát idéz (vö. „szurdék"), s a vers első két sora is a bukolikus versek sajátosságait idézi, majd fokozatosan, már az első versszak végére a ritmusok fellazulnak, illetve a negyedik sor szótagszáma is csökken, a sor végén hiányzó ritmusra figyelhetünk fel, amit Babits kötőjellel is érzékeltet. Szintén a szerelmi-bukolikus hangulatot erősíti a vers zárlata, ahol az ősz metaforája párhuzamba állítható a bukolikus versekben rendkívül jellegzetes este metaforájával. A vers ritmikájával is érzékeltetett elkomorulást a versforma is kifejezi. J. Soltész Katalin így fogalmaz ezzel kapcsolatban: „Az utolsó versszakban pedig leplezetlenül felszínre bukkan a sötét alapszín, a jövőtől való rettegés". (J. Soltész 1965, 56.) A vers rímelése kötetlen formájú négysoros ölelkező rímes. (J. Soltész 1965, 364.) Rába monográfiája a versformával kapcsolatban az „egyszerű ének" fogalmat használja, kiemelve, hogy a versben az olyan ellentétek, mint a tavaszi–ősz, boldogság–kétség uralják verset, s ez tükröződik a versforma váltakozásában is. (Rába 1981, 549.) Ennek alapján is látható, hogy nem tűnik el a rím és a kötött versritmus Babits ekkor keletkezett verseiből sem: a *Hegedűk hervatag szava,* az *Emlékezés,* a *Két nyári vers,* de a címében rejlő formai utalás ellenére ide sorolhatjuk a *Dal, prózában* című verset is. Ugyanakkor a vers bukolikus idillje rokonítható *A jóság dala* alapgondolatával, a jóság- és szeretetvágy megfogalmazásával, mely Rába szerint Kant filozófiáján keresztül összefüggésbe hozható a *Zsoltár férfihangra* „kozmikus boldogságtanával" is. (Rába 1981, 541.) Másrészt Rába megjegyzi azt is: „Az egyszerűség fogalma itt már elsősorban a túlhabzó civilizáció ellenpólusául festett tavaszi természet ősi élményére vonatkozik, másodsorban az élőbeszéd közvetlenségére, melyet a prelogikus észleletek nyelvi alakzatainak különfélesége azért himnikus állapotot éreztetve fortélyosan rétegez. A címbeli próza a közvetlen tapasztalat végokára utal, a mindent átható természetnek, mint Erósz alakmásának hatalmát fedi föl. De a »mindenek szerelmé«-nek ez a realisztikusabb és megéltebb változata a legfőbb jót kifejezően érzékeltetve a kanti boldogságkeresést fordítja le a közvetlen világ tapasztalati nyelvére. A szülőföld harmóniája a föllelhető és megvalósult erkölcsi világrend képmása." (Rába 1981, 550.)

519.

[Ó lira, lira…]

Ó lira, lira, úgy ömlesz elő megint lelkemből mint a vér
ömlik a sebből ha a sebesült egyedül marad
éjjel az árokban, nincs ki bekösse, s mind jobban alél
és gondolat nélkül csak nézi a szép piros vérsugarat.

Egy pók ül a lelkem mélyén és fonja, fonja,
fonja a dalt, mint egy hálót, nem törődik semmivel
kábító, vesztő fonadék – s a lelkem mind belevonja
hogy megmozdulni se tud már – én csak nézem, mit mivel.

S csak érzem szövődni e verseket, – nem én szövöm őket – hogy születnek,
ki szavaiból? nem tudom – mily dallamra? nem tudom
Borzadva látom hogy fekete lelkemből tarka szók erednek,
és hálójukban zsibbadtan fekszik bánatom.

Bocsáss meg kedves bánatom, ha elfelejtelek mint sebét
a sebesült aki elalélt, s nem érez semmit, csak nézi a vért:
nem var, hanem friss vér, csörgedez, nem koporsója a sebnek ez
nem gyógyulás az ily feledés, azé, aki a kínba alélt

Csak folyj folyj édes vérem folyj, amíg te folysz addig élek
míg csorganak ezek a versek, e végtelen dalok.
Ha egyszer vérem és kinom megalszik mint az Acheron,
tudja meg akkor a világ hogy a lelkem halott.

[1918. április]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: $\mathbf{k}_1$ MTA Ms 4699/44. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazványrészlet aláírás nélkül. A rektón a *Dal, prózában* fogalmazványvariánsa, a verzón fordítva a *Dal, prózában* egy strófája és a *Zsoltár férfihangra* fogalmazványrészlete olvasható; $\mathbf{k}_2$ MTA Ms 4699/31. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül.

Első megjelenés: *Tiszatáj* 26, 11. sz. (1973): 72.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A $\mathbf{k}_1$ a vers fogalmazványa, mely az utolsó versszakot nem tartalmazza. A ceruzaírás elhalványult, több helyen nem vagy csak nehezen olvasható. A $\mathbf{k}_2$ ceruzaírású tisztázat,

azonban Babits ékezethasználata ezúttal is bizonytalan. A verskezdő kulcsszavak esetében viszont egyértelműen rövid *i* betűt ír Babits, ezért az átírás során mi is ezt tettük. A vers 18. sorában törlés nélkül variációt találunk. Ebben az esetben a sor alá beszúrt, utóbbi változatot emeltük a főszövegbe. A kéziratot betűhíven közöljük.

Alapszövegünk a $\mathbf{k}_2$.

Előszövegek

$\mathbf{k}_1$: MTA Ms 4699/4.

[Cím nélkül]

Ó lira, lira, úgy ömlesz elő megint lelkemből mint a vér
ömlik a sebből ha a sebesült egyedül marad
éjjel az árokban, nincs ki bekösse, s mindjobban alél
és gondolat nélkül csak nézi a szép piros vérsugarat

Egy pók ül a lelkem mélyén és fonja, fonja
fonja a dalt, mint egy hálót – nem törődik semmivel
kábító vesztő fonadék – s a lelkem mind belevonja
hogy megmozdulni se tud már – én csak nézem, mit mivel

Nem én vagyok az[?] apjuk[?] a verseknek Csak nézem hogy lesznek ezek a versek →
Csak érzem szövődni a verseket nem én szövöm őket – hogy születnek
ki szavaiból? nem tudom – mily dallamra? nem tudom
Borzadva látom hogy fekete lelkemből tarka szók erednek
és hálójukban zsibbadtan fekszik bánatom

Bocsáss meg kedves bánatom ha elfelejtelek mint sebét
a sebesült előbb s a vér piros színét látja csak →
a sebesült aki elalélt, s nem érez semmit csak nézi a vért
nem var hanem friss vér, csörgedez, nem koporsója a sebnek ez
és nem tud úgy felejteni más, csak aki a kínba már belealált nem lehet ily szép a gyógyulás →
nem gyógyulás az ily feledés, azé, aki a kínba alált

$\mathbf{k}_2$: MTA Ms 4699/31.

[Cím nélkül]

Ó lira, lira, úgy ömlesz elő megint lelkemből mint a vér
ömlik a sebből ha a sebesült egyedül mara d
éjjel az árokban, nincs ki bekösse, s mind jobban alél
és gondolat nélkül csak nézi a szép piros vérsugarat.

Egy pók ül a lelkem mélyén és fonja, fonja,
fonja a dalt, mint egy hálót, nem törődi k semmivel
kábító, ve sztő fonadék – s a lelkem mind belevonja
hogy megmozdulni se tud már – én csak nézem, mit mivel.

S csak érzem szövődni e verseket, – nem én szövöm őket – hogy születnek,
ki szavaiból? nem tudom – mily dallamra? nem tudom
Borzadva látom hogy fekete lelkemből tarka szók erednek,
és hálójukban zsibbadtan fekszik bánatom.

Bocsáss meg kedves bánatom, ha elfelejtelek mint sebét
a sebesült aki elalélt, s nem érez semmit, csak nézi a vért:
nem var, hanem friss vér, csörgedez, nem koporsója a sebnek ez
nem gyógyulás az ily feledés, azé aki kínba alélt.

Csak folyj folyj édes vérem folyj, amíg te folysz addig élek
míg csorganak ezek a versek, e vérfakó végtelen dalok.
Ha egyszer vérem és kinom megalszik mint az Acheron,
tudja meg akkor a világ hogy a lelkem halott.

Keletkezéstörténet

Az *[Ó lira, lira…]* kezdetű vers az MTA Ms 4699/4. fólió verzóján olvasható fogalmazvány tanúsága szerint egy időben keletkezett a *Dal, prózában* és a *Zsoltár férfihangra* című versekkel. Rába György a *Dal, prózában* panteisztikus életörömének etikai előfeltételét a *Zsoltár férfihangra* kozmikus boldogságtanában látja, és Kant filozófiájából eredezteti. Úgy látja, az 1917 júniusában keletkezett *A jóság dala* óta egy újfajta háborúellenesség figyelhető meg Babits költészetében: „1917-ben a költő már kanti választ ad a világháborús események mozgató rendszerének problémáira, amikor az egyén szerepének a jóságot és szabadságot azonosítva ad értelmet”. (Rába 1981, 540.) A világszemléleti fordulat mellett Rába a versnyelv egyszerűsödését is regisztrálja, melyet nemcsak a *Nyugtalanság völgye* kötet nyitó verse, az *Előszó* fogalmaz meg („Egyszerü megint a versem”), hanem erre utal *A jóság dala* alcíme *(Versek, darócban)*, valamint a *Dal, prózában* címadása is. Rába *A jóság dala* kapcsán azt is kiemeli, hogy ellentét figyelhető meg a cím műfaji utalása és a ciklus tényleges műfaji besorolhatósága között (Rába 1981, 539.), s ugyanez elmondható a *Dal, prózában* kapcsán is, mely – szemben az *Éji út*tal – nem prózavers.

Mindemellett Rába György párhuzamot lát az 1917 júniusa után keletkezett versek jóságkultusza és formai-nyelvi egyszerűségre törekvése, valamint az expresszionizmus hatása között. Ezt a párhuzamot erősíti az *[Ó lira, lira…]* című vers is, melynek megszólítottja maga a költészet, szemléltető hasonlata pedig a háborús sérülés okozta sebből előömlő vér, valamint a pók által kábító fonállal befont lélek borzalmat keltő képe. A költészetnek a seb metaforájával való szemléltetése visszautal az *Arany Jánoshoz* című szonettre, melyben Babits a mestereként tekintett Aranyt veszi védelmében az Ady nyomán fellépő újabb költészet közvetlen érzelmi megnyilatkozásaival szemben: „nem takart seb kell, inkább festett vérzés!” A „takart seb” metaforája ebben a versben Arany költészetét

jellemzi, de Babits objektív-tárgyias lírájának önjellemzéseként is felfogható. Ehhez hasonló költészetfelfogás figyelhető meg az *[Ó lira, lira…]* kezdetű verssel nagyjából egy időben keletkezett *[Ó milyen lélekitta selymet…]* kezdetű fogalmazványban is, ahol a lélek ablakára feszített selyem lesz a költészet metaforája. A két vers szubjektumszemlélete azonban eltérő, a költészet mindkét esetben a lélekből fakad, de az *[Ó lira, lira…]* már Babits későbbi költészetének lírafelfogását előlegezi, mivel a szubjektum nyelvnek való alárendeltségének, kontrollálhatatlanságának a tapasztalatát is megfogalmazza („S csak érzem szövődni e verseket, – nem én szövöm őket – hogy születnek, / ki szavaiból? nem tudom – mily dallamra? nem tudom."), és a költői lét feltétele a nyelv működése, a versek születése. Ebből a szempontból az *[Ó lira, lira…]* a *Mint forró csontok a máglyán,* valamint a *Jónás imája* költészetszemléletének előzményeként fogható fel.

Magyarázat

19. *Acheron* – folyó Görögország észak-nyugati részén. A görög mitológiában az Alvilágot átszelő folyók egyike.

520.

Zsoltár férfihangra

Consolatio mystica.

Tudod hogy érted történnek mindenek – mit busulsz?
A csillagok örök forgása néked forog
és hozzád szól, rád tartozik, érted van minden dolog
a te bűnös lelkedért.

Ó hidd el nékem, benned a Cél és nálad a Kulcs
Madárka tolla se hull ki, – ég se zeng, – föld se remeg,
hogy az Isten rád ne gondolna. Az Istent sem értheti meg,
aki téged meg nem ért.

Mert kedvedért alkotott mennyet és földet és tengereket,
hogy benned teljesedjenek; – s korok történetét
szerezte meséskönyvedül, – s napba mártotta ecsetét,
hogy kifesse lelkedet.

Kinek színezte a hajnalt, az alkonyt, az emberek arcát? Mind teneked!
És kinek kevert sorsokat és örömet és bánatot,
hogy gazdag legyen a lelked? És kinek adott
annyi bús szerelmeket,

szerelmek bűnét és gyászát? s hogy bűn és gyász egysúlyu legyen,
eleve elosztott számodra szépen derüt és borút,
sorsot és véletlent, világ nyomorát, ínséget, háborút,
mindent a lelkedre mért

Alcím Ny: – Consolatio mystica. – | NyV: – *Consolatio mystica.* – | Auróra: [az alcím hiányzik]
1 Auróra: Tudod,
3 Auróra: dolog:
4 Ny; NyV: bünös
5 Auróra: Kulcs.
7 Ny: meg.
9 Ny: földet s tengereket,
13 Ny; NyV; Auróra; V: szinezte
19 Ny; NyV; V: inséget,

öltöny gyanánt: úgy van! eónok zúgtak, tengerek száradtak, hogy a lelked: legyen
császárok vétkeztek, seregek törtek, hogy megkapd azt a bút,
amit meg kellett kapnod, és világok vihara fútt
a te bűnös lelkedért!

Mert ne gondold hogy annyi vagy, amennyi látszol magadnak,
mert mint látásodból kinőtt szemed és homlokod, úgy nagyobb
részed énedből, s nem ismered föl sorsod és csillagod
tükörében magadat,

és nem sejted hogy véletleneid belőled fakadnak,
és nem tudod hogy messze Napokban tennen erőd
ráng és a planéták félrehajlítják pályád előtt
az adamant rudakat.

[1918. április–1918. július 31.]

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1761/29. A fólió verzóján fordítva ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón a Kultúra Könyvkiadó Részvénytársaság Babitshoz írott 1918. április 20-i levele olvasható. A verzón még Török Sophie tintaírásával: „Zsoltár férfihangra", valamint Babits tréfás szójátéka található. Valamint: MTA Ms 4699/4. A fólió verzóján fordítva ceruzaírású fogalmazványrészlet aláírás nélkül, a verzón még az *[Ó lira, lira…]* kezdetű vers fogalmazványrészlete, valamint fordítva a *Dal, prózában* egy strófája olvasható. A rektón *[A vad tavasz zuhanyát érzed-e…]* gépiratos variánsa található. A két fólió összetartozását és egy kéziratként való kezelésének indoklása a szövegkritikai jegyzetben található.

Gépirat: **g** OSZK Fond III/1574. 9 fóliós papír 8–9. fóliójának rektóján gépírású tisztázat, aláírás: Babits Mihály. A gépirat az 1923-ban publikált *Filozófia és irodalom* című esszé kéz- és gépiratos fogalmazványának zárása, melybena gépiratos rész főként a későbbi írásba átemelt *A veszedelmes világnézet* bekezdései. Az 1–5. és a 9–14. fóliók bal felső sarkában autográf lapszámozás. A 9. fólió verzóján autográf ceruzaírású rájegyzés: „Filozófia és irodalom. (Felolvasás)."

Első megjelenés: *Nyugat* 11, 15. sz. (1918. aug. 1.): 169–170. – További megjelenések: NyV 46–47; *Auróra*, 5, 4. sz. (1923. jún.): 269–270 (A *Filozófia és irodalom* című esszé záró része); V 289–290; ÖV 264; VV 53–54.

---

21 Ny; NyV; Auróra; V: gyanánt: – úgy Auróra: legyen!
25 Auróra: gondold, Ny: vagy
32 VV: rudakat

Szövegváltozatok, szövegkritika

Babits a vers fogalmazványát *Consolatio mystica* cím alatt a OSZK Fond III/1761/29. fólió verzóján kezdi el írni, a folytatása az MTA Ms 4699/4. hatrétbe hajtott fólió verzójának középső harmadában található az *[Ó lira, lira…]* és a *Dal, prózában* fogalmazványaival együtt. Az MTA Kézirattárában őrzött fólió Szabó Lőrinc hagyatékából került az archívumba, feltehetőleg Babits ajándékozta neki, míg a kézirat másik fóliója Babitsnál maradt. A szövegrészek összeillesztéséből és az íróeszközhasználatból is látható, hogy nem két kéziratról van szó, hanem a *Zsoltár férfihangra* című versnek ugyanarról a fogalmazványáról. Ezt erősíti az is, hogy a végleges változat 7. versszakát a fogalmazványban a 2. után jegyzi le, viszont az írásaktusra vonatkozó és egyértelműen azonosítható grafikai jelekkel jelzi az áthelyezést. A kézirat számtalan javítást, törlést és törlés nélküli variációt tartalmaz, emiatt a rekonstrukciója rendkívül nehéz. Az írásaktus egyes mozzanatainak meghatározására több esetben a kész műalkotás ismeretében tettünk kísérletet. A **g** 13. és 21. sorai túl hosszúak. Első esetben Babits elválasztja a szót: „te- / neked”. A második esetben a sor utolsó három szava („A lelked: legyen!”) a következő sorba kerül az előző sor végéhez igazítva.

A vers nyomtatott szövegváltozatai jellemzően csak a központozás és a magánhangzók időtartamának jelölését tekintve térnek el egymástól. Az ÖV-ben a 13. sor átnyúlik a következőbe, de emiatt a tördelő nem hagyott ki sort, kapcsos zárójellel jelezte a „teneked!” szó előző sorhoz tartozását. A 21. sor viszont annyira hosszú, hogy csak a sor áthajlásával és sorkihagyással tudták betördelni. Mivel a VV utolsó sorának végéről, feltehetően nyomdahiba miatt, hiányzik a pont, ezért az alapszövegünk az ÖV.

Előszövegek

k: OSZK Fond III/1761/29. és MTA Ms 4699/4.

Consolatio mystica

Tudod hogy érted történnek mindenek – mit busulsz
A csillagok örök forgása érted[?] néked forog
és hozzád szól, rád tartozik, érted van minden dolog
a te bűnös lelkedért

Ó hidd el nékem, benned a c C él és, nálad a k K ulcs
és semmit az Isten – hogy vagy föld remeg
el nem határoz hogy rád ne gondolna az Istent sem értheti meg
madárka tolla se hull ki – ég se zeng, föld se remeg
hogy az Isten rád ne gondolna – az Istent sem értheti meg
aki téged meg nem ért

Mert ne gondold hogy annyi vagy amennyi látszol magadnak
és ne gondold hogy a sorsod más mint te vagy mert mint látásodon látásodból kinőtt →
szemed és homlokod, ugy tulnőtt nagyobb ↔

részed magadon magadról szól hogy nem ismered fel sorsod és csillagod
tükrében magadat arcodat

mert kedvedért alkotott mennyet és földet és tengereket
hogy benned teljesedjenek, s a korok történetét
szerezte meséskönyvedül – és hogy művészi kép s napba mártá napba mártotta ecsetét
legyen lelked lemezén, hogy kifesse lelkedet
festette a világot ily különös színre neked
pontos mértékkel elosztott benne derüt és borut
és bánataid kedvéért rendezte a háborut

Kinek festette színezte a hajnalt az alkonyt? az emberek arcát? | mind teneked!
és kinek kevert sorsokat és örömet és bánatot
hogy gazdag legyen a lelked? és kinek adott
annyi szent[?] bús szent szerelmeket,

szerelmek bűnét és gyászát? s hogy bűn és gyász egysúlyu legyen
eleve elosztott számodra de szépen derüt és borut
sorsot és véletlent, világ nyomorát, ínséget, háborut
mindent a lelkedre mért

mint testre az öltönyt mint öltönyödet öltöny gyanánt Ugy van! eónok zúgtak,
tengerek száradtak, hogy a lelked: legyen
Császárok vétkeztek, seregek törtek hogy megkapd azt a bút
amit meg⇄kellett kapnod és világok vihara fútt
a te bűnös lelkedért!

Mert ne gondold hogy annyi vagy amennyi látszol magadnak
mert mint látásodból kinőtt szemed és homlokod, ugy tulnőtt nagyobb
részed magadról szól hogy nem ismered fel sorsod és csillagod
tükrében magadat arcodat

És nem sejted hogy sorsod véletleneid sorsod lelkedből magadból belőled fakadnak
És nem tudod hogy csillagok napok serege körötted forog
Ó lélek nagy vagy! áldd Istenedet mert minden dolog
centrumává avatott fölavat
és nem sejted hogy messze napokat tennen erőd
rokona[?] forgat ráng vonz és a planéták el félre hajlítják sorsod előtt
az adamant rudakat

g: OSZK Fond III/1574.

[Cím nélkül]

Tudod hogy érted történnek mind en ek – mit busulsz?
A csillagok örök forgása néked forog
és hozzád szól, rád tartozik, érted van minden dolog:
a te bünös lelkedért.

Óh hidd el nékem, benned a Cél és nálad a Kulcs.
Madárka tolla se hull ki, á – ég se zeng, – föld se remeg,
hogy az Isten rád ne gondolna. Az Istent sem értheti meg,
aki téged meg nem ért.

Mert kedvedért alkotott mennyet és földet és tengereket,
hogy benned teljesedjenek; – s korok történetét
szerezte meséskönyvedül, – s napba mártotta ecsetét,
hogy kifesse lelkedet.

Kinek szinezte a hajnalt, az alkonyt, az emberek arcát? Mind teneked!
És kinek kevert sorsokat és örömet és bánatot,
hogy gazdag legyen a lelked? És kinek adott
annyi bus szerelmeket,

szerelmek bünét és gyászát? s hogy bün és gyász egysulyu legyen,
eleve elosztott számodra szépen derüt és borut
sorsot és véletlent, világ nyomorát, in s éget, háborut,
mindent a lelkedre mért

öltöny gyanánt: – ugy van! eónok zugtak, tengerek száradtak, hogy a lelked: legyen!
császárok vétkeztek, seregek törtek, hogy megkapd azt a but,
amit meg kellett kapnod, és világok vihara futt
a te bünös lelkedért!

Mert ne gondold hogy annyi vagy, amennyi látszol magadnak,
mert mint látásodból kinőtt szemed és n h omlokod, ugy nagyobb
részed énedből, s nem ismered meg sorsod és csillagod
tükörében magadat,

és nem sejted hogy véletleneid belőled fakad n ak
s nem tudod, hogy messze Napokban tennen erőd
ráng, és a planéták félrehajlitják pályád előtt
az adamant rudakat.

Babits Mihály.

Keletkezéstörténet

Az OSZK Fond III/1761/29. fólió rektóján a Kultúra Könyvkiadó Részvénytársaság 1918. április 20-ra datált levele olvasható. Ennek verzóján található a *Zsoltár férfihangra* első öt és 7. strófájának fogalmazványa, valamint a végleges szövegváltozatba fel nem vett sorok, míg az MTA Ms 4699/4. fólió verzója a negyedik versszak fogalmazványát, valamint a 8. strófa két variánsát tartalmazza. Mivel a vers a *Nyugat* 1918. augusztus 1-jei számában jelent meg, ezért a keletkezésének ideje 1918. április 20. és július vége közé tehető. Babits később minden bizonnyal letisztázta, a tisztázat kéz- vagy gépirata azonban nem ismert. Rába György elképzelhetőnek tartja, hogy a *Filozófia és irodalom* című esszé, melynek zárlata a *Zsoltár férfihangra,* és a vers egy időben keletkezett, de az esszét Babits csak később publikálta. (Rába 1981, 533.) Mivel azonban *A veszedelmes világnézet*ből átvett részek és a vers is gépírással készült, míg a kiegészítések kézírásúak, ezért nem valószínű, hogy mindkét szöveg 1918-ban keletkezett volna. Ez alapján a **g** a *Filozófia és irodalom* című esszé részére készült. A *Nyugat* 1923. évi 5. számának *A Nyugat hírei* című rovata közli, hogy Babits április 12-én *Filozófia és irodalom* címmel tart előadást a Zeneakadémia kamaratermében *A XIX. század kultúrélete* előadásciklusban. A gépirat tehát 1923. április 12. előtt keletkezett.

A fogalmazvány címe *(Consolatio mystica)* a nyomtatott változatban a vers alcíme lett. Valószínű, hogy a végleges címet, mely utal a korábban keletkezett, de vele egy időben publikált *Zsoltár gyermekhangra* című versre, csak később adta a költeménynek Babits. A címadásnak a *Nyugtalanság völgye* kötetben fontos kompozicionális szerepe van, összekapcsolja ugyanis a két *Zsoltár*t, valamint a keletkezéstörténete és utalásai révén *Zsoltár gyermekhangra* című versen keresztül kapcsolja a *Fortissimó*hoz is, mellyel a kötetben külön címadással nem jelzett szerkezeti egységet alkotnak.

A *Zsoltár férfihangra* értelmezéstörténete a verset elsősorban Babits háborúval foglalkozó esszéinek és filozófiai, valamint teológiai olvasmányainak kontextusában igyekezett megragadni. Pór Péter Szent Ágoston hatását emeli ki, és a vers ötödik versszakának mondanivalóját az Ágoston-esszé egy részletével („mert az egész világnak az igazság nagy logikai harmóniájába kellvén foglalhatónak lenni, szükséges, hogy minden abban – jó és rossz – pontosan előre determinált legyen.") állítja párhuzamba (Pór 1973, 104.), a vers dikciójának mintáját a pontos szövegegyezések hiányának ellenére is *Soliloquiá*ban és a *Vallomások*ban látja. (Pór 1973, 99; 100.) Rába hívja fel a figyelmet arra a lényeges különbségre, hogy amíg Ágoston írásainak célképzete individuális, addig a Babits-vers kozmikus-egyetemes szemléletmódot tükröz. (Rába 1981, 532) Ő a vers emberközpontú gondviseléstana kapcsán Tertullianus *De spectaculis* című művének hatását feltételezi, a versből kiolvasható etikum és kozmológiai szemlélet hátterében Kant filozófiáját fedezi fel (Rába 1981, 536.), ugyanakkor a *Zsoltár férfihangra* című verset az 1918. január 9-én a *Pesti Napló*ban közölt *A veszedelmes világnézet* című esszé összefüggésében olvassa. A költő nagy háborús verseihez képest egyfajta fejlődési ívet lát a két *Zsoltár*ban: „Babits háborúellenességének leghevesebb korszakát […] a *Húsvét előtt* és a *Fortissimo* határkövei jelölik ki, ezután antimilitarista világnézetét átgondolt etikai mozzanatok árnyalják. Az erkölcsi világrend igézetében előbb mintegy önbüntető képrombolással zúzza szét *A veszedelmes világnézet*-ben, amit most már irracionalizmusnak, a tények uralmának, az élet túltengésének ítél, a *Zsoltár férfihangra* azonban már az ikonoklaszta szenvedélyen túli idill birodalmát ecseteli." (Rába 1981, 534.) Babits világszemléletének alakulását vizsgálva élesen elválasztja egymástól a *Fortissimó*t és a két *Zsoltár*t. A három verset

valóban nem a szemléletbeli rokonság kapcsolja össze, hanem egyrészt a *Nyugtalanság völgye* kötetkompozíciójában elfoglalt helyük, másrészt a 22. ószövetségi zsoltár mint szerkezeti minta. Ez azért is lényeges, mert amíg a *Fortissimo* szövegszerűen és hangnemében is visszautal az ószövetség zsoltárokra, addig a két *Zsoltár* alig mutat hasonló kapcsolódást a címükben jelzett szöveghagyományhoz.

A *Zsoltár férfihangra* esetében nehéz szövegszintű zsoltáros kötődéseket találni, de a Babits-versben megfogalmazott emberkép nem áll távol a Zsolt 8,4–9-ben megfogalmazottaktól: „Mikor látom a te egeidet, a te kezednek munkáit, a holdat és a csillagokat, mellyeket te teremtettél; akkor így gondolkodom. Micsoda az ember, hogy megemlékezzel róla? vagy az embernek fija, hogy meglátogatod őtet? Noha őtet valamennyire kisebbé teremtetted az Angyaloknál: mindazáltal dicsőséggel és tisztességgel megékesíteted őtet: Tetted őtet minden te kezeidnek munkáin úrrá, mindeneket vetettél az ő lábai alá: Juhokat és minden barmokat, még a mezei vadakat is. Az égi madarakat, és a tengernek halait; és a mellyek átlaljárják a tengernek ösvényit." Okkal jegyzi meg a verssel kapcsolatban Arató László: „Hanghordozása tanítói, kinyilatkoztató magabiztossága és látomásos képei miatt szinte prófétai. A *Zsoltár* cím mint műfajmegjelölés is kollektív beszélőt, kollektív előadásmódot feltételez, illetve olyan egyént, aki közösségi szöveget szólaltat meg." (Arató 2019, 146–147.) Az Arató által említett didaktikusság és kollektivizmus szintén összefügghet a zsoltáros szöveghagyománnyal is. Személeti forrásként általában az evangéliumok isteni gondviselésről szóló passzusait idézhetjük (például Mt 6,25–34), a vers 6. sora a Mt 6,26-ra utal: „tekintsetek az égi madarakra". A teremtésnek az ember mint alapvető cél alá rendelésének bibliai forrásszövege pedig a teremtéstörténet (Móz 1,26–28), az ember teremtésben elfoglalt kiemelt helyéről szól a 8. zsoltár. Ugyanakkor alapvetően különbözik a *Zsoltár férfihangra* önmegszólító versbeszéde a zsoltáros szöveghagyománytól.

Pór Péter a *Zsoltár férfihangra* című vers kapcsán állapítja meg, hogy a mű a cím által megidézett vallási és liturgikus hagyományt nem egyszerűen felidézi és vállalja, hanem az átsajátítás során deformálja is azt. (Pór 1973, 101–102.) Szerinte az alcím „mystica" szava a szó hittani értelmében egyéni szenttéválásra, Avilai Szent Teréz és Szent Bernát teológiájára utal. (Pór 1973, 94.) Kardos Pál szerint a vers a misztikának arra a tanítására épül, mely az Istennel való eggyé válásról, az unio mysticáról szól (Kardos 1972, 232.), erre azonban a versben szövegszerű utalást nem találhatunk. Ezért Rónay László értelmezésével érthetünk egyet: „A költemény tanulsága szerint a költő nem szemlélődő imádságot ért a fogalmon, hiszen a vers tulajdonképpen életmagyarázat, Babits a végtelennel, annak minden dimenziójával szembesíti a vers megszólítottját." (Rónay 2004, 17.) A *Zsoltár férfihangra* önmegszólító beszédmódja és tematikája több kapcsolódást enged a liturgikus tradícióhoz és a vigasztalás *(consolatio)* műfaji hagyományához: „Enyhén rábeszélő, meggyőző tónusának alapformája, a második személyű megszólítás is kettős hagyományt követ, egyfelől bármilyen liturgikus szöveg, másfelől a consolatiók alapformájának évezredes hagyományát. // Ám éppen ennek az alapformának a mélyén rejlik a költeményben a hagyomány első és meghatározó érvényű deformációja. Teljes ellentétben a felidézett liturgikus tradíciósor egészével, a kilencszer kimondva is elismételt és variált második személyű személyes névmások mindegyike nem az Istent, hanem az Ént szólítja meg, rá vonatkozik: a világ teremtése és célossága, szemben a klasszikus tétellel, mely szerint Isten dicsőségét hivatott zengeni, az emberben és emberért nyer megfogalmazást." (Pór 1973, 102.)

Az Istennek a háborúhoz való viszonyát tekintve a *Zsoltár férfihangra* egészen más álláspontot képvisel, mint a *Fortissimo* és a *Zsoltár gyermekhangra.* Az ember mint „Cél" érdekében létrehozott teremtés rendjében ugyanis helye van magának a háborúnak is, s ez a *Fortissimo* és a *Zsoltár gyermekhangra* szemléletmódjával és általában Babits pacifizmusával is nehezen tűnik összeegyeztethetőnek, ugyanakkor kiemeli a mű szerepversjellegét, melynek következtében az olyan referenciális olvasat, mely a versek egymásutánjában Babits szellemi fejlődésének ívét látja, eleve kérdéses. A *Zsoltár gyermekhangra* estében egyértelmű, hogy a költő nem a „saját" hangján szólal meg, bár Kardos Pál okkal hívta fel a figyelmet a vers naiv szemléletmódjának az *Éji út*éval való rokonságára. (Kardos 1972, 231.) A *Zsoltár férfihangra* esetében a távolság a vers címében jelzett hang fiktív beszélője és az életrajzi szerző között gyakorlatilag nullára redukálódik, de éppen a másik *Zsoltár* kontextusában ez is a szerepre történő utalásként érthető meg, és hasonlóan ironikus gesztus, mint a korai vers, *A lírikus epilogja* címadása. (Angyalosi 1997, 209; Vida 2009, 111.) Ugyanakkor Babits ironikus gesztusaiban mindig van valami nem-ironikus is. Ebben az esetben nem arról van szó, hogy a költő elfogadná, hogy a háborúnak van értelme, hanem a háttérben sokkal inkább az az érzelmi tényező sejthető, mely önmaga vigaszaként szeretne értelemet látni az értelmetlen eseménysorokban is, és ennek egyetlen magyarázata a vers vallásos világképében adható meg, mely eleve túl van a földi racionalitáson. A vers önmegszólító poétikai gesztusát kiemeli a *Filozófia és irodalom* című esszé verset felvezető szakasza is.

A második *Zsoltár*nak a háborúról vallott nézete nem egyeztethető össze *A veszedelmes világnézet*ben megfogalmazottakkal sem. Ott ugyanis Babits úgy látja: „A világháború a történelem legmonstruózusabb véletlensége: amennyiben véletlenség minden, ami nem messzebbre látó szándék és terv szerint, hanem apró okoknak időben találkozásából és egymásra hatásából származik." (Babits 1918a, 1.) Ebben a vers keletkezése előtt nem sokkal publikált esszében Babits a világháború világnézeti alapját a felvilágosodás utáni irracionalista, antiintellektualista filozófiai és költői szemléletmódban látja. Azt a történeti paradoxont, mely szerint a felvilágosodás utáni Európában megtörténhetett az addig soha nem tapasztalt emberellenes pusztítás úgy oldja fel, hogy egy „szerencsés hangsúlyváltásban" bízva a racionalizmus győzelmét prognosztizálja.

1923-ban felhasználva és újrakontextualizálva az 1918-as esszé szövegét *Filozófia és irodalom* címen jelentetett meg egy írást, melyben megtartja ugyan *A veszedelmes világnézet* racionalizmusra vonatkozó jóslatát tartalmazó záró bekezdést, azt újabbakkal egészíti ki, melyekben módosítja a háború okozta szellemi válságból való kijutásra vonatkozó prognózisát: „Mi hozhatja meg ezt a szerencsés fordulatot, mi billentheti el ily áldott módon a lélek hangsúlyát? Bizonnyal nem az ész, amely gyenge harcolni a saját okaival, gyenge harcolni a tények és a tények nyomán felbizsergő érzelmek keserű és fojtó tengerével. Érzelemmel csak érzelem harcolhat és itt egy olyan érzelemre van szükség, amely az észbe vetett bizalmunkat visszaadja, noha nem belőle származik; amely az ész jogait és morálját, az ész kormányának hatalmát mintegy külső segítséggel megerősíti; amely megnyugtat bennünket, hogy a világ látszólag oly értelmetlen és észszerűtlen tényszövedékében valahogy mégis minden jól történik, annyira jól, hogy a mi eszünk is csak azért nem tudja ráadni helyeslését, mert kicsi látni és gyönge belátni magasabb érveit, amelyek mintegy az Isten érvei; szóval valahogyan mégis ész szerint való a világ, csakhogy nem a mi gyenge eszünk szerint; vagy talán nem jól mondom: nem is ész szerint való, mert azt a nagyobb és autentikusabb törvényhozót nem is lehet észnek nevezni, annyira

nem azonos a mi földi eszünkkel ; de mégis kell, hogy jobban megnyugodjunk benne, mint magában az Észben. […] // Ez az érzés, ez a hit, ez a bizalom mindenesetre vallásos érzés és vallásos hit, éppen mert az Ismeretlenre támaszkodik és abból kell kapnia erejét is, a titkos Forrásból, melyből az egész világnak minden ereje fakad. Mondom, vallásos bizalom és tulajdonképpen valami gondviselésben való hit, valami eleve elrendeltetésben, valami meggyőződöttség az Egész rendjéről, melybe az egyesek minden szabadsága bele van számítva, s amelynek megítélésére az a mi fogalmunk, amelyet úgy mondunk, hogy »jó« éppen oly kicsi talán mint az, amit úgy mondunk, hogy »rossz«!" (Babits 1923, 267–268.) Erre a gondviseléshitre és vallásos szemléletre közli példaként teljes terjedelmében az esszé zárásaként a *Zsoltár férfihangra* című verset.

Babits a *Filozófia és irodalom* záró bekezdéseiben lényegében a vers interpretációját hajtja végre, mely összhangban van a *Nyugtalanság völgye* újabb értelmezésével. A kötet több versében ugyanis meghatározóan jelen van az esszében említett vallásos szemlélet (például a *Bénára mint a megfagyott tag*ban: „Halljátok énekét a hitnek, / halljátok a jó éneket: / többet nem-hinni nem lehet!"), maga a kötetkompozíció pedig Dante *Isteni színjáték*ának szerkezeti mintája szerint épül fel, s így lehetőséget ad olyan olvasatra, mely a kötet egészét mint a versbeszélő megtérés iránti vágyának kifejezését értelmezi. Ennek a személyes élettörténeten túlmutató kollektív horizontját fejti ki az 1923-as esszé zárlata. A Dante művével megvonható párhuzamot erősíti a vers egy intertextuális utalása is. Pál József hívja fel a figyelmet a *Purgatórium* XXX. énekének arra a részletére, amelyben a Dantét leszidó Beatrice az őt önmérsékletre intő angyaloknak válaszol: „egy / mérték legyen: gyalázat és alázat." („perché sia colpa e duol d'una misura."). Ugyanez szerepel az eredeti szöveget pontosabban idézve a *Zsoltár férfihangra* 5. versszakában: „hogy bűn és gyász egysúlyu legyen". (Pál 2006, 11.)

Magyarázat

Consolatio mystica (lat.) – misztikus vigasz.

21. *eón* (gör.) – a görög filozófiából származó kifejezés, jelentése élettartam, kor, örökkévalóság.
31. *planéta* (gör.) – bolygó, csillag vagy általában égitest.
32. *adamant* (lat.) – kemény anyag, fém vagy gyémánt.

521.

Előszó

Egyszerü megint a versem – de mi ez a fáradt egyszerüség?
Nem fiatal madár szárnyverésének egyszerüsége, nem fiatal szív
dobogásának egyszerüsége már – hanem bágyadtan primitív
mint öregek gyermekes mozdulata – mert nincsen gyönyörüség

számomra már, csak a kevésben – mert elborított a Sok,
rámszakadt hirtelen, mint elbűvölt várban titkos befolyás
zápora százfelől – s megbénított az idegen varázs
hálója – mert idegen nekem a gonosz városok

levegője amelyben élek, és mint gonosz erdőben farkasok
tünnek elém az arcok az utcán, és rémít az élet ezer zaja,
mint egy betegség – mert minden zaj tályog és csúf nyavalya
a Csöndnek testén – mind legalább, mely nemcsak egyforma mintát susog

s zenél bele a Csönd szövetébe – mind legalább, mely nem annyira *egy*
a Csönddel, mint tücskök zaja őszi este – mint záporok
verése nyugodt és lágy földeken – vagy a hab ha zajog
tengerek messze síkjain – szél ha zúg – csillag ha megy

titkos zenével az égi pályán – ó, ha lankatag énekemet
ilyen egyszerüségre hangolhatnám, hogy, ha egy drága barát
meghallgatná egy este, nem tudná, szavakat hall-e, vagy a saját
szívét dobogni, vagy a szférák zenéjét, vagy engemet.

[1918. május 14.–1918. november 30.]

---

2 Ny: egyszerűsége,
3 Ny: egyszerűsége
5 Ny; NyV: elboritott
6 Ny: hírtelen, NyV: elbüvölt
7 NyV: megbénitott
10 Ny; NyV: rémit
11 Ny: bús nyavalya
13 Ny: legalább
14 Ny: Csönddel
17 Ny: Ó, | NyV: ó
18 Ny: egyszerűségre
20 Ny; NyV; V: szivét Ny; NyV: engemet?!

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1818/A/1. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A verzón a cím alatt Babits feljegyzése: „Nagyon nagyon szeretem!”. A verzón fordítva a *[Nem szeretem a nagyvárost…]* kezdetű, az *Előszó*hoz írt vázlattöredék. A rektón a Kultúra Könyvkiadó Részvénytársaság Babitshoz írott 1918. május 14-i levele és Babits feljegyzése: „Előszó című vers kézirata (Nyugtalanság völgye)”.

Gépirat: $\mathbf{g}_1$ MTA Ms 4699/2. A fólió rektóján gépírású tisztázat ceruzaírású javítással aláírás: Babits Mihály. A rektón idegen kéz írásával nyomdai utasítás; $\mathbf{g}_2$ PIM V. 1612. fólió rektóján gépiratos tisztázat. Utólag ceruzával áthúzott aláírás: Babits Mihály. A fólió jobb sarkában autográf ceruzaírású oldalszámok. Az egyik áthúzva: „1”, mellé a végleges oldalszám írva: „2”. A gépirat a *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratának része.

Első megjelenés: *Nyugat* 11, 24. sz. (1918. dec. 1.): 715. – További megjelenések: NyV 5–6; V 263–264; ÖV 239; VV 45–46.

Szövegváltozatok, szövegkritika

Az *Előszó*nak egy kézirata és két gépiratos szövegforrása ismert. A **k** szennyezett fólión található, de jól olvasható, néhány javítást tartalmazó, a tisztázathoz közeli szövegállapotot tükröző fogalmazvány. A fólión található még olyan fogalmazvány, mely feltehetően a **k** előtt keletkezett, a 3–4. versszak variánsának tekinthető, de csak laza szövegszerű kapcsolódást mutat. Alatta az első versszakhoz készített vázlatos lejegyzés is található. A $\mathbf{g}_1$ és $\mathbf{g}_2$ gépírása azonos, a $\mathbf{g}_2$ betűi halványak, feltehetően a $\mathbf{g}_1$ indigós másolata. A $\mathbf{g}_1$ az idegen kéztől származó nyomdai utasítás miatt a *Nyugat*ban való közléshez előkészített tisztázat lehet, míg a $\mathbf{g}_2$ a *Nyugtalanság völgye* nyomdai mappájában maradt fent. Mindkettőn több helyen a rövid ékezetet vagy a hiányzó vesszőt Babits ceruzaírással pótolta, de a $\mathbf{g}_2$-n nem végezte el a 17. sorban a javítás. A **k**, a $\mathbf{g}_1$ és a $\mathbf{g}_2$-ben, valamint a Ny-ban a 11. sorban található jelző „bús”, melyet a NyV-től kezdve „csúf”-ra módosított. A nyomtatott szövegváltozatok közül a Ny és az NyV főként a magánhangzók időtartamának jelölésében, illetve két helyen a központozást tekintve tér el a többi szövegváltozattól. A V mindössze a 20. sorban olvasható „szívét” szóalak írásában különbözik az ÖV-től és a VV-től. Az ÖV 13. sorának utolsó szava a túl hosszú sor miatt átnyúlik a következőbe. Az előző sorhoz tartozást kapcsos zárójel jelzi, de a tördelő nem hagyott ki emiatt egy teljes sort. Az NyV-ben található és nem minden példányban felfedezhető nyomdahibákat a szövegeltérések között nem tüntettük fel, erről bővebben a kötet keletkezéstörténetéről szóló tanulmányban. Alapszövegünk a VV.

Előszövegek

k: OSZK Fond III/1818/A/1.

[Cím nélkül]

Egyszerü megint a versem – de mi ez a fáradt egyszerüség?
nem fiatal madár szárny csapásának [?] verésének egyszerüsége, nem fiatal szív
dobogásának egyszerüsége hanem már – hanem bágyadtan primitív
mint öregek gyermekes mozdulata – mert nincsen gyönyörüség

számomra már csak a kevésben – mert elborított a sok
rámszakadt hirtelen, mint elbüvölt várban titkos befolyás
zápora százfelől – s megbénitott az idegen b v arázs
hálója – mert idegen nekem a gonosz városok

levegője amelyben élek és mint gonosz erdőben farkasok
tünnek elém az arcok az utcán, és rémit az élet ezer zaja
mint egy betegség – mert minden zaj tályog és bús nyavalya
a csöndnek testén – mind legalább mely nemcsak egyforma mintát susog

s zenél bele a csönd szövetébe – mind legalább mely nem annyira: egy
a csönddel mint tücskök zaja őszi este – mint záporok
verése nyugodt és lágy földeken – vagy a hab ha zajog
tengerek messze s ikjain – szél ha zug – csillag ha megy

titkos
titkos zenével az égi pályán – ó ha lankatag énekemet
ilyen egyszerüségre hangolhatnám – s hogy ha egy drága barát
meghallgatná egy este, nem tudná szavakat hall-e vagy a saját
szívét dobogni, vagy a szférák zenéjét, vagy engemet

A **k** fóliójának verzóján az *Előszó* kéziratához képest 180 fokkal elforgatva a lap bal felső sarkában:

Nem szeretem a nagyvárost. a külső dolgok
boszorkányságok, nagyon sok könnyek
ami nem tartozik hozzám
influentiák könnyeznek!

Lelkem sodra mikor térsz vissza már
a zene folyamába?
[...] és hiába
–
Ez egy fáradt egyszerüség ... és mint a második gyermekség
... primitiv

g$_1$: MTA Ms 4699/2.

ELŐSZÓ

Egyszerü megint a versem – de mi ez a fáradt egyszerüség?
n N em fiatal madár szárnyverésének egyszerüsége, nem fiatal sz i í v
dobogásának egyszerüsége már – hanem bágyadtan primit i í v
öregek gyermekes mozdulata – mert nincsen gyönyörüség

számomra már, csak a kevésben – mert elboritott a Sok,
rámszakadt hirtelen, mint elbüvölt várban titkos befolyás
zápora százfelől – s megbénitott az idegen varázs
hálója – mert idegen nekem a gonosz városok

levegője amelyben élek, és mint gonosz erdőben farkasok
tünnek elém az arcok az utcán, és rémit az élet ezer zaja,
mint egy betegség – mert minden zaj tályog és buús nyavalya
a Csöndnek testén – mind legalább, mely nemcsak egyforma mintát susog

s zenél bele a Csönd szövetébe – mind legalább mely nem annyira egy
a Csönddel mint tücskök zaja őszi este – mint záporok
verése nyugodt és lágy földeken – vagy a hab ha zajog
tengerek messze sikjain – szél ha zuúg – csillag ha megy

titkos zenével az égi pályán – óÓ ha lankatag énekemet g_2: ó
ilyen egyszerüségre hangolhatnám, hogy, ha egy drága barát
meghallgatná egy este, nem tudná, szavakat hall-e, vagy a saját
szibvét dobogni, vagy a szférák zenéjét, vagy engemet?!

Babits Mihály g_2: Babits Mihály

g_2: PIM V. 1612.

ELŐSZÓ

Egyszerü megint a versem – de mi ez a fáradt egyszerüség?
nNem fiatal madár szárnyverésének egyszerüsége, nem fiatal szií v
dobogásának egyszerüsége már – hanem bágyadtan primitií v
mint öregek gyermekes mozdulata – mert nincsen gyönyörüség

számomra már, csak a kevésben – mert elboritott a Sok,
rámszakadt hirtelen, mint elbüvölt várban titkos befolyás
zápora százfelől – s megbénitott az idegen varázs
hálója – mert idegen nekem a gonosz városok

levegője amelyben élek, és mint gonosz erdőben farkasok
tünnek elém az arcok az utcán, és rémit az élet ezer zaja,
mint egy betegség – mert minden zaj tályog és buús nyavalya
a Csöndnek testén – mind legalább, mely nemcsak egyforma mintát susog

s zenél bele a Csönd szövetébe – mind legalább mely nem annyira egy
a Csönddel mint tücskök zaja őszi este – mint záporok
verése nyugodt és lágy földeken – vagy a hab ha zajog
tengerek messze sikjain – szél ha z u ú g – csillag ha megy

titkos zenével az égi pályán – ó ha lankatag énekemet
ilyen egyszerüségre hangolhatnám, hogy, ha egy drága barát
meghallgatná egy este, nem tudná, szavakat hall-e, vagy a saját
szi b v ét dobogni, vagy a szférák zenéjét, vagy engemet ?!

Babits Mihály

g_1: ó Ó

g_1: Babits Mihály

Keletkezéstörténet

Az *Előszó* keletkezése a fólió rektóján található levél datálása alapján 1918. május 14. utánra tehető. A vers a *Nyugat* 1918. december 1-i számában jelent meg, tehát a vers legkésőbb november vége előtt készült el.

A verset Rába György korábbi motívumok feleleventésének „florilegiumaként" értelmezi (Rába 1981, 554.), a kötetnyitó *Előszó* ugyanis számtalan életművön belüli vissza-, illetve a kötetben később következő versekre történő előreutalást tartalmaz. A kezdő sor időhatározója révén látszólag egyértelmű a visszautalás („Egyszerű megint a versem"), a versbeszélő azonban nem konkretizálja, hogy melyik korábbi pályaszakaszra vagy műre vonatkozik a kijelentése. A mai értelmező a költői egyszerűség programjának meghirdetésekor leginkább az *Angyalos könyv*ben *Naiv csömör* címen lejegyzett, feltehetően még 1910 végén keletkezett versre hivatkozhat, melyet Babits *Egy verseskönyv epilogusa* címen kívánt megjelentetni a *Nyugat*ban, de a már kiszedett vers publikálási szándékát végül visszavonta. Az *Egy verseskönyv epilogusá*ban lényegében hasonló költői programot hirdet meg, mint amit a *Nyugtalanság völgye* több ars poétikus reflexiót tartalmazó versében is kifejt: „Ezentul így fogok csak énekelni / mérték nélkül és rím nélkül / és a legprózaibb kifejezésekkel / minél prózaibban: ez a költői célom." Szabó Lőrinc, akinek hagyatékában fennmaradt e vers korrektúrapéldánya, kritikájában utal is erre a műre: „legszigorúbban klasszikus, második kötetének idejéből ismernek barátai egy kiadatlan verset, mely valósággal kulcsa régi formáitól való eltávolodásának." (Szabó 1921, 49.) Tanulságos az is, hogy az *Egy verseskönyv epilogusá*t első közreadói 1920-ra, illetve a *Nyugtalanság völgye* kötet idejére datálták. Mindezek alapján valószínűnek tarthatjuk, hogy az *Előszó* nyitó sora erre a Babits életében publikálatlan versre utal, noha – néhány közeli baráton kívül – a kortárs olvasók nyilván nem érthették meg a vers utalását, de ezzel a *Nyugtalanság völgye* felütése jelzi, hogy a kötetben megvalósítani kívánt poétikai fordulat előzményei korábbra datálhatók. A *Naiv csömör* keletkezése Babits második verses kötetének összeállítása idején átélt költői válsággal hozható összefüggésbe (Kelevéz 1998a, 176.), és szoros szemléleti rokonságot mutat Karinthy Frigyes ugyanekkor született *Nihil* című versével. (Beck 2015, 85–102.)

A 'megint' határozószó indukálta kérdések ellenére (azaz, hogy mi az a korábbi poétikai invenció, amit a *Nyugtalanság völgye* kötet versei megismételnek) a megelőző pálya-

szakasztól – különösen az első két kötet formai sokféleséget és kidolgozottságot előtérbe állító költészetétől – való elhatárolódás igénye egyértelmű, és ennek további szövegszerű jelzéseit is felfedezhetjük a versben. Az *Előszó* 4–5. sora („mert nincsen gyönyörüség / számomra már, csak a kevésben – mert elborított a Sok") például Babits háború előtti „polizmusának" szemléletmódját vonja vissza, melynek értekezőprózai kifejtését a *Játékfilozófiá*ban, lírai megfogalmazását pedig a *Hiszekegy*ben, illetve nagyobb kompozícióként a *Levelek Iris koszorújából* kötetben adja. (Rába 1981, 382.) A vers 8–9. sorát („mert idegen nekem a gonosz városok / levegője amelyben élek") a recepció általában életrajzi referenciaként értelmezi, Kardos Pál közvetlen életrajzi vallomásnak fogja fel (Kardos 1972, 274.), míg Rába a nagyváros és az urbanizált élet elleni indulatok kifejezéseként értelmezi a vers kijelentését. (Rába 1981, 554.) Az *Előszó* által generált utalásrendszerben azonban ezt az újabb vallomást megérthetjük a *Levelek Iris koszorújából* kötet Baudelaire *Tableaux Parisiens*-je által ihletett és Rába nyomán „nagyvárosi képekként" emlegetett verseire vonatkoztatva is. Ezt a feltételezést erősítheti a következő filológiai adat is. Az *Előszó* ceruzaírású fogalmazványán a cím alatt egy, a vers szövegéhez nem tartozó autográf rájegyzés olvasható: „Nagyon nagyon szeretem!", míg a fóliónak ugyanezen az oldalán az *Előszó*hoz képest 180 fokkal elfordítva a „Nem szeretem a nagyvárost" kezdetű fogalmazvány is olvasható, mely minden bizonnyal az *Előszó*hoz készülhetett a fent idézett versrészlet variánsaként. A rájegyzés akár erre a fogalmazványra is vonatkozhat, eszerint Babits (maga számára) jelezte a versben megfogalmazott versbeszélői pozíció biografikus éntől elkülönülő szerephelyzetét. A nagyváros említése lényeges továbbá a kötetben megképződő térszerkezet duális elrendezése miatt is, ahol a szülővárost, valamint a családi házat és a kertet tematizáló versekkel képez ellenpontot. Ezekre a művekre *(Szekszárd, 1915 nyarán; A jóság dala; A régi kert; Szüret előtt; Őszi pincézés; Dal, prózában),* illetve a „nagyvárosi képekkel" való ellentétre utal *Az őszi tücsökhöz* című korai versét is megidézve az *Előszó* 11–15. sora is: „mert minden zaj tályog és csúf nyavalya / a Csöndnek testén – mind legalább, mely nemcsak egyforma mintát susog // s zenél bele a Csönd szövetébe – mind legalább, mely nem annyira egy / a Csönddel, mint tücskök zaja őszi este – mint záporok / verése nyugodt és lágy földeken". Bár Rába úgy látja, az *Előszó* nem szerves alkotóeleme Babits lírai fejlődésének, a vers utolsó versszakának kozmikus utalásait összefüggésbe hozza a nem sokkal korábban keletkezett *Zsoltár férfihangra* című verssel, és szembeállítva a „gonosz nagyváros"-sal pontosan érzékeli azt az ellentétező szerkezetet, mely a *Nyugtalanság völgye* kötet kompozícióját is jellemzi. (Rába 1981, 554.)

Az *Előszó* tehát nemcsak a címben jelzett műfaji utalásánál fogva kerülhetett kötetnyitó pozícióba, hanem azért is, mert amellett, hogy vissza- és előreutalásai révén az addigi életmű csomópontja, az új költői program meghirdetésének bevezetése és a kötet egyes nagyobb szövegegységeinek leképeződése is egyben. Az *Előszó* már keletkezésekor megteremti azokat a szövegszerű kapcsolódási pontokat, melyekbe a kötet később született versei is beköthetők.

Az *Előszó* (már ezen a címen) 1918. december 1-én jelent meg a *Nyugat*ban, s majd két év múlva lett az akkor összeállított kötet prológusa. Könnyen elképzelhető tehát, hogy már 1918-ban formálódott Babitsban a későbbi kötet költői programja és szerkezete, 1918. november 24-én az *Élet* című lapban megjelent interjúban már említette ezt a szemléletváltást: „Körülbelül a Gólyakalifa megjelenése után [1916. december – Sz. Z.] meggyőződéssé vált bennem, hogy a lart [sic!] pour l'art elve tarthatatlan a művészet-

ben. Mégis csak az a fontos, amit mondunk és nem az, hogy hogyan mondjuk." (Boros 1918, 1105.) A fordulat tehát korábbra datálható, de ekkora tudatosan vállalt költői programmá érett. Ugyanakkor nem valószínű, hogy Babits már – ahogy azt Rába feltételezi (Rába 1981, 554.) – a forradalmak előtt kiadásra szánta volna kötetét, ugyanis ekkor a versek nagy része még nem született meg. Nemeskéri Erika és Kosztolánczy Tibor kutatásai derítették ki Babitsnak az OSZK-ban őrzött *Nyugat*-példányban maradt bejegyzését vizsgálva, hogy eredetileg a kötet előszavának Babits a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszét szánta, s ennek a döntésnek a teljes kötetkompozícióra kiható következménye lett volna: „Az esszé ugyanakkor a versek közéleti-politikai olvasatát helyezte volna előtérbe, csonkította volna érzelmi gazdagságukat." (Kosztolánczy–Nemeskéri 2016, 161.) A végleges szerkezetben az *Előszó* nemcsak a kötet nyitó verseként tekinthető kiemelt műnek, de *Az óriások költögetése* és a *Csillagokig!* című verssel együtt a kötetkompozíció egyik tartópillére is.

Magyarázat

k *influentia* (lat.) – befolyás, befolyásolás, hatás.

522.

[hol van már az a szerelmes?…]

hol van már az a szerelmes? Melyik messze harcteren?
Harcteren! de míly kicsinység minden harctér most és álom, mint
aki az utcasarkon befordúl és eltünik
eltünik a langy esőben
még utána nézünk tán és márcsak a szomszéd vendéglőt látjuk, a pincérfiut amint nézi, esik-e?
Sápadt, nyurguló kamaszka, mintha nőne az esőben, aztán ő is eltünik eltünik és jönnek mások, sietö járókelők
Én nem félek az esőtől, hadd csurogjon hajamra, leveszem a kalapot
messze már a híd előttem látszik és a nagy folyó
milyen sárgás furcsa lény ez, mely a víznek ólomhátán megfickándik mint
a hal ezerapró tűszurás szürke háló borzongás
Szerelem, harctér és
tűnő életek hová sápadtak? Minden emlék megfulad tán egy ős közömbös isten
csavarja köpönyegét szürke fojtó köpönyegét
és a neve Plúvius.

[1918. június–1918. augusztus]

Kézirat

k MTA Ms 4699/33. A fólió verzóján tintaírású fogalmazvány ceruzaírású javításokkal aláírás nélkül. A verzón található még egy valószínűleg prózai szöveghez készült lejegyzés, számok felsorolása és a *[II. Nem! azt mondom…]* kezdetű ceruzaírású fogalmazvány. A rektón a *Két nyári vers 2., Oggi* című versének fogalmazványa olvasható.

Szövegkritika

A *[hol van már az a szerelmes…]* tintaírású fogalmazvány, mely több ceruzaírású javítást, törlést és beszúrást tartalmaz. A fólió alján található egy töredék, mely a 12–17. sorok variánsaként készülhetett. A szöveg műfaja leginkább prózavers lehet, de mivel nem lehet biztosan eldönteni, hogy egy véglegesített változatban hogyan nézett volna ki a sortördelés, ezért az átírás során a kézirat sortöréseit rekonstruáltuk. A ceruzaírású kiegészítések rövidítéseket tartalmaznak, melyeket az átírás során nem oldottunk fel. A fogalmazvány 15. és a fragmentum 5. sorában a Pl.=Pluvius. A főszövegben a 15. sor rövidítését a két sorral korábban törölt szóalak írásmódja szerint feloldottuk. A fragmentum 3. sorának kérdőmondata: „Szer[elem] harct[ér] és tűn[ő] életek hová sápadtak?”

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/33.

[Cím nélkül]

hol van már az a szerelmes? Melyik messze harcteren?
Harcteren! de míly kicsinység minden harctér most és álom, mint
aki az utcasarkon befordúl és eltünik
eltünik a langy esőben
még utána nézünk tán és márcsak a szomszéd vendéglőt látjuk, a pin-
cérfiut amint nézi, esik-e?
Sápadt, nyurguló kamaszka, mintha nőne az esőben, aztán ő is eltünik el-
tünik és jönnek mások, sietö járókelők
Én nem félek az esőtől, hadd csurogjon hajamra, leveszem a kalapot
messze már a híd előttem látszik és a nagy folyó
milyen sárgás furcsa lény ez, mely a víznek ólomhátán megfickándik mint
a hal ezerapró tűszurás borzong a víz ólomhátán, sárgásszürke a világ! →
szürke háló borzongás Milyen ős közömbös isten szövi ezt a szürke hálót? →
Szerelem, harctér és
tűnő életek ‖...ma jaj mindent, mindent sárgásszürke köpenyébe becsavart → ma
Plúvius.‖ hová sápadtak? Minden emlék megfulad tán egy ős közömbös isten
csavarja köpönyegét szürke fojtó köpönyegét
és a neve Pl.

ezer apró tűszúrás szürke háló borzongás
milyen ős közömbös isten?
Szer. harct. és tűn. életek hová sápadtak? minden em[...] megfulad →
tán egy ős közömbös isten csavarja köpönyegé
szürke fojtó köpenyét
és a neve Pl.

Keletkezéstörténet

A fólión több fázisban keletkezett kézirat olvasható. Valószínű, hogy elsőként a *[hol van már az a szerelmes...]* kezdetű tintaírású rész keletkezett, amit Babits feltehetően hosszabb vagy rövidebb időre félretett, amikor újra elővette a kéziratot, ceruzaírással javította, áthúzott egyes szövegrészeket, és újakat írt hozzá. A fogalmazvány 10–13. sorához a lap alján variánst készített, mely azonban nehezen olvasható, de a rövidítések miatt elképzelhető az is, hogy ez a variáns keletkezett korábban, és innen másolta át a tintaírású kézirat javításaként Babits. A fólión szintén ceruzaírással a tintaírású autográfhoz képest 180 fokkal elfogatva „II.” jelöléssel egy másik ceruzaírású fogalmazvány

is található. Amennyiben a 10–13. sor javításának variánsa előbb keletkezett, akkor annak a fólión való elhelyezkedése miatt a *[II. Nem! azt mondom…]* kezdetű kéziratot előbb jegyezhette le, mint ahogy a tintaírású fogalmazványt javította.

Elképzelhető, hogy – hasonlóan, mint az ugyanekkor keletkezett *Két nyári vers* vagy az 1917-es datálású *A régi kert* esetében – Babits egy több részből álló ciklust tervezett, melynek első darabja a tintaírással megkezdett fogalmazvány lett volna, míg a „II." jelzésű ceruzaírású fogalmazvány a második része. Összekapcsolja a két fogalmazványt, hogy mindkettőben megjelenik az antikvitás, a tintaírású verskezdeményben a Pluvius melléknévvel Jupiterre utal a szöveg, míg a ceruzaírású második részben a „Deus adest" ('Isten itt van, elérkezett') latin kifejezés révén az ókori római kultúrát idézi meg. Ennek a résznek a szemléletmódja közel áll a *Zsoltár férfihangra* című verséhez. Mivel a tinta- és ceruzaírású fogalmazványokat a *Két nyári vers* második darabját őrző fólió verzója tartalmazza, az is elképzelhető, hogy eredetileg annak egyik darabjának szánta Babits. A két fogalmazványt összekötő tematikus és motivikus kapcsolat azonban viszonylag gyenge, az írószerhasználat különbségei is azt valószínűsítik, hogy a két fogalmazványt Babits nem egy időben kezdte el írni. A tintaírású *[hol van már az a szerelmes…]* feltehetően korábban keletkezett, majd ugyanerre a fólióra jegyezte le Babits a *[II. Nem! azt mondom…]* kezdetűt, s talán csak ezután javította a *[hol van már az a szerelmes…]*-t, kész műalkotás azonban ezekből a fogalmazványokból nem született. Ezek a különbségek azt indokolják, hogy a két fogalmazványt külön műként szerepeltessük.

A fólió felső részén olvasható ceruzaírású, másfél soros, két mondatnyi szöveget Gál István a tintaírású fogalmazvány részeként közli (Gál 1973, 72.), a *[II. Nem! azt mondom…]*-t pedig egy másik dokumentumközlés során (Gál 1975b, 96.) több másik, római számokkal elkülönített verssel együtt adja közre. Valószínű azonban, hogy a fólió felső részén olvasható ceruzaírású szövegrész nem a fogalmazvány bevezetője, hanem valamilyen prózai íráshoz szánt lejegyzés. Bár a *[hol van már az a szerelmes…]*-t is leginkább szabadversként lehet meghatározni, a ceruzaírású másfél sor tematikusan nem illeszkedik a fogalmazványhoz, az egyetlen mondat után számok, valószínűleg oldalszámok következnek, amiket Babits emlékeztetőként írhatott le magának, Gál azonban ezeket, érthető módon, nem közli. A fólió felső részén olvasható szöveg a következő: „Néha egy-egy völgykatlanból valami falunak a tornya csusszan ki. / Olyan se hegy, se sik vidék ez. / 26–27 / 31–32 / 47 / 49 / 52"

Magyarázat

16. *Pluvius* – a római főisten, Jupiter egyik mellékneve, jelentése: esőhozó.

523.

[II. Nem! azt mondom…]

Nem! azt mondom amit a római mondott: *Deus adest*
Isten van, szellem, géniusz e részeg nyugalomban
és mint a harangnak üteme lenn a könnyü[?] toronyban
a munka üteme a hegyen még jobban hirdeti ezt

És ártatlan örömöd üteme hirdeti: *Deus adest*
a te gyermeki örömöd és az én bús örömöm
Ó hogyne borítaná el a mindenséget ez az öröm
ha még szivembe is beszáll – amellyet annyi ijeszt

és harca a harcok ellen ha meg nem csorbítja ezt

[1918. június–1918. augusztus]

Kézirat

k MTA Ms 4699/33. A fólió verzóján tintaírású fogalmazvány ceruzaírású javításokkal aláírás nélkül. A verzón található még egy, valószínűleg prózai szöveghez készült lejegyzés, számok felsorolása és a *[hol van már az a szerelmes…]* kezdetű ceruzaírású fogalmazvány. A rektón a *Két nyári vers* 2., *Oggi* című versének fogalmazványa olvasható.

Szövegkritika

A fogalmazvány több ráírással történő javítást is tartalmaz. A kurziválásokat Babits aláhúzással jelzi. A vers 9. sora két törlés nélküli variációt tartalmaz, melyek közül mi a másodikként lejegyzettet emeltük a főszövegbe.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/33.

II.

Nem! azt mondom amit a római mondott: Deus adest
Isten van, szellem, géniusz e régi részeg nyugalomban
e és mint a harangnak üteme lenn a könnyü[?] toronyban
a e munka üteme a hegyen még jobban hirdeti azt ezt

És [illegible] ártatlan örömöd üteme hirdeti: Deus adest
a te gyermeki örömöd és az én bús örömöm
mert Ó [illegible] hogyne borítaná el a mindenséget ez az öröm
ha még szivembe is beszáll – amellyet annyi ijeszt

és háboruja a háboruval harca a harcok ellen ha meg nem csorbítja ezt

Keletkezéstörténet

A *[II. Nem! azt mondom…]* kezdetű fogalmazvány egy fólió verzóján található, melyen a *[hol van már az a szerelmes…]* és más, feltételezhetően egyik fogalmazványhoz sem tartozó feljegyzések találhatók. (A kéziratok keletkezési sorrendjére vonatkozó hipotézist lásd *[hol van már az a szerelmes…]* keletkezéstörténeti jegyzetében.) A fogalmazvány kezdő sora fölé írt római szám azt sejteti, hogy a szöveget eredetileg egy nagyobb kompozíció részének szánta Babits, ezt a feltételezést erősíti, hogy a fólió rektóján a *Két nyári vers* második darabjának ceruzaírású fogalmazványa található. A vers nyitó sorának tagadása is egy másik szövegre utalhat. Ez lehetne a *Két nyári vers* első, *Settecento* című darabja is. Ezt támaszthatná alá, hogy az antikvitásra utalás révén szintén megvalósulna a különböző korok szembesítése, mint a *Két nyári vers* végleges változatában, azonban a *[II. Nem! azt mondom…]* nem tekinthető szerelmi tematikájú versnek, még akkor sem, ha a megszólítottat nőneműként képzeljük el. Ha a fogalmazványt a *Két nyári vers* vagy más ciklus részének szánta is Babits, végül nem véglegesítette, nem ismerjük a szöveg kidolgozott, tisztázott változatát.

Magyarázat

1. *Deus adest* (lat.) – Isten itt van, elérkezett.

524.

Settecento

A rossz szellemtől megszállt szép leány
az ágyban fekszik és vacogva reszket;
ifjú barát mellette, halovány,
exorcizálva hányja a keresztet.

A pajkos urfi egy zugban kacag,
vakit nyakán a fodros csipkegallér.
Sir a vénasszony: „Egy misét, Jakab!
Többet ér az üdvösség, mint a tallér!”

Káromkodik a gazda, s nem felel
(Phű! mennyi baj: szárazság, sáska, patkány…)
– Ottfön az égen nagy nap ünnepel.
S a kövér macska nyujtózik a padkán

[1918. június–1918. augusztus]

Kézirat

k MTA Ms 5077/36. A fólió rektóján a vers ceruzaírású fogalmazványa. Aláírás: Babits Mihály.

Szövegkritika

A kézirat, mely a *Két nyári vers* 1. részének ceruzaírású tisztázata, csak a később nyomtatásban közölt vers első három versszakát tartalmazza, de mivel alatta a költő aláírása szerepel, ezért valószínű, hogy az utolsó strófát csak később írta hozzá. Ezen kívül a kézirat a nyomtatott *Két nyári vers*től a 7. és 12. sor egy-egy szavában tér el. Mivel nem ismerjük a ciklus két versének pontos keletkezési idejét, a sorozat közlési terve szerint a ciklus darabjait külön tételként egymás után közöljük.

Előszöveg

k: MTA Ms 5077/36.

Settecento.

A rossz szellemtől megszállt szép leány
az ágyban fekszik és vacogva reszket;
ifjú barát mellette, halovány,
exorcizálva hányja a keresztet.

A pajkos urfi egy zugban kacag,
vakit nyakán a fodros csipkegallér.
Sir a vénasszony: „Egy misét, Jakab!
Többet ér az üdvösség, mint a tallér!”

Káromkodik a gazda, s nem felel
(Phű! mennyi baj: szárazság, sáska, patkány…)
– Ott künn fön az égen nagy nap ünnepel.
S a kövér macska nyujtózik a padkán

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A vers keletkezéstörténetére vonatkozó információkat lásd a *Két nyári vers* jegyzeteiben.

Magyarázat

settecento (olasz) – tizennyolcadik század.
4. *exorcizál* (lat. és gör.) – ördögöt űz.

525.

[Oggi]

Vasárnap napja hullt az udvaron
magányos asszony ült a pitvaron.
Künn minden árnyék fénnyel volt lyukas
Szeletlen rekkent a szőllőlugas
S oly búsan csüggtek rózsák, dáhliák,
mint Krisztus sírjánál a Máriák.
A patakot is látni lehetett
a patakban nem sok viz lehetett
Könnyért epedt a lomb a bokrokon,
mint temetés napján a sok rokon.
Az asszony szíve halkan, únva vert
a toronyóra zengve ráfelelt:
bút vert az asszony szíve, bús magányt,
a toronyóra álmos délutánt.
Ó örök őrlő, szomorú malom!
Városban bánat, falun únalom.
Ó hogy áthevül minden vánkos itt
s minden pongyola lekivánkozik
a mellről, mint virágról a szirom!
és kéjbe kókkad minden liliom!

A kert alélt, az asszony ásitott
Szellő se borzolá a pázsitot.
Az asszony fölött az unt óra tellt
s eszmélet nélkül lihegett a kert
mivel az Isten forrón rálehelt.

[1918. június–1918. augusztus]

Kézirat

k₁ MTA Ms 4699/33. A fólió rektóján a vers ceruzaírású fogalmazványa aláírás nélkül. A verzón a *[hol van már az a szerelmes?…]* és *[II. Nem! azt mondom…]* kezdetű fogalmazványok olvashatók; **k₂** PIM V. 4093/2. Sárgult, szakadozott fólió rektóján a 2. vers tintaírású tisztázata, aláírás ceruzával: Babits Mihály. A vers második versszakát Babits ceruzával áthúzta, majd két sorral kibővítve tintával újra leírta. A fólió felső szélén autográf ceruzaírású rájegyzés: „Két nyári vers I. Megjelent az Esztendőben”. A fólió verzóján

fordítva is elhalványult autográf ceruzaírású vázlattöredék a *Nagy Sándor öregkora* című novellához.

Szövegkritika

A $\mathbf{k}_1$ a vers több javítást, beszúrást és törlés nélküli variációt tartalmazó fogalmazványa, míg a $\mathbf{k}_2$ tisztázat, a másolási hiba viszont arra utal, hogy akár a nyomtatásban való megjelenés után is keletkezhetett. A $\mathbf{k}_1$ fóliója jobb oldalán tartalmazza a 16–19. és a 23–25. sorok variánsait, illetve egy átsatírozott részt és alatta olvashatatlanná halványult további sorokat, melyek feltehetően a vers fogalmazványához tartoznak. Mivel nem ismerjük a *Két nyári vers* című ciklus verseinek pontos keletkezési idejét, a sorozat közlési terve szerint a ciklus darabjait külön tételként egymás után közöljük. Alapszövegünk a $\mathbf{k}_2$.

Előszövegek

$\mathbf{k}_1$: MTA Ms 4699/33.

[Cím nélkül]

Vasárnap napja hullt az udvaron
egy szép magányos asszony hevert ült a pitvaron
↓Szeletlen rekkent a szőllőlugas
↑Künn minden árnyék nappal fénnyel volt lyukas
S oly búsan csüggtek rózsák, dáhliák,
mint Krisztus sírjánál a szent síron síró a Máriák
a patakot is látni lehetett
a patakban nem sok viz lehetett
s ugy vonaglott egymáshoz könnyért epedt a lomb a bokrokon
mint temetés napján a sok rokon
az asszony szíve halkan, únva vert
a toronyóra zengve ráfelelt
bút vert az asszony szíve, bús magányt
a toronyóra álmos délutánt
Ó végtelen bút örök őrlő, szomorú malom,
városban bánat, falun únalom
[...] hogy áthevül [...]
[...]
[...]
[...]

[...]
Szellő se borzolá a pázsitot
az óra telt az asszony ásított
Ó léha [...] nem érzed-e
[...]folyt[?] az Ur lehellete? ↔

Ó […] egy gyilkos Isten ez
gyümölcsöt kér és virágokra les
[…] kéz hol órád olyan […] jár
a virágok siralomháza már […]
szellő se rezzen – varjú[?][…]

Asszonyom, áthevíti vánkosod
és pongyolád is lekivánkozott
kebledről mint rózsáról a szirom
és fonyadj mint a vízi liliom
amely alól patakja elapadt…
ó hogy áthevül minden vánkos itt
s minden pongyola lekivánkozik,
a mellről mint virágról a szirom!
S ó hogy el és kéjbe kókad minden liliom!

Az asszony fölött a a bús az unt óra telt
s eszmélet nélkül lihegett a kert
mível az Isten forrón rálehelt

k₂: PIM V. 4093/2.

[Cím nélkül]

Vasárnap napja hullt az udvaron
magányos asszony ült a pitvaron.
Künn minden árnyék fénnyel volt lyukas
Szeletlen rekkent a szőllőlugas
S oly búsan csüggtek rózsák, dáhliák,
mint Krisztus sírjánál a Máriák.
A patakot is látni lehetett
a patakban nem sok viz lehetett
Könnyért epedt a lomb a bokrokon,
mint temetés napján a sok rokon.
Az asszony szíve halkan, únva vert
a toronyóra zengve ráfelel t:
bút vert az asszony szíve, bús magányt,
a toronyóra álmos délutánt.
Ó örök őrlő, szomorú malom!
Városban bánat, falun únalom.
Ó hogy áthevül minden vánkos itt
s minden pongyola lekivánkozik
a mellről, mint virágról a szirom!
és kéjbe kókkad minden liliom! ↔

Az asszony fölött az unt óra tellt –
S eszmélet nélkül lihegett a kert
mivel az Isten forrón rálehelt.

A kert alélt, az asszony ásitott,
Szellő se borzolá a pázsitot.
Az asszony fölött az unt óra tellt
s eszmélet nélkül lihegett a kert
mivel az Isten forrón rálehelt.

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A vers keletkezéstörténetére vonatkozó információkat lásd a *Két nyári vers* jegyzeteiben.

Magyarázat

oggi (olasz) – ma, manapság, mostanság.

526.

Két nyári vers

I.

Settecento

A rossz szellemtől megszállt szép leány
az ágyban fekszik és vacogva reszket;
ifjú barát mellette, halovány,
exorcizálva hányja a keresztet.

A pajkos úrfi egy zúgban kacag,
vakít nyakán a fodros csipkegallér.
Bőg a vénasszony: „Egy misét, Jakab!
Többet ér az üdvösség, mint a tallér!”

Káromkodik a gazda s nem felel
(Phü! mennyi baj: szárazság, sáska, patkány…)
– Ottfön az égen nagy nap ünnepel.
S a kövér kandur nyujtózik a padkán.

A gonosz úrfi esztelen kacag.
A barát arca lángol ijedt tűzzel:
a rossz szellem szerelmes szavakat,
vad szavakat mondat a gyenge szűzzel.

2.

Oggi

Vasárnap napja hullt az udvaron
magányos asszony ült a pitvaron.
Künn minden árnyék fénnyel volt lyukas
szeletlen rekkent a szőllőlugas
s oly búsan csüggtek rózsák, dáhliák,
mint Krisztus sírjánál a Máriák. ↔

Alcím Esztendő; NyV: 1.
5 Esztendő; NyV: urfi Esztendő; NyV: zugban
10 Esztendő: sáska.
13 Esztendő; NyV: urfi
22 Esztendő; NyV: sirjánál

A patakot is látni lehetett
a patakban nem sok víz lehetett
könnyért epedt a lomb a bokrokon,
mint temetés napján a sok rokon.
Az asszony szíve halkan, únva vert
a toronyóra zengve ráfelelt:
bút vert az asszony szíve, bús magányt,
a toronyóra álmos délutánt.
Ó örök őrlő, szomorú malom!
Városban bánat, falun únalom.
Ó hogy áthevül minden vánkos itt
s minden pongyola lekivánkozik
a mellről, mint virágról a szirom!
és kéjbe kókkad minden liliom!

A kert alélt, az asszony ásitott,
szellők se borzolták a pázsitot.
Az asszony fölött az únt óra tellt
s eszmélet nélkül lihegett a kert,
mivel az Isten forrón rálehelt.

[1918. június–1918. augusztus]

Nyomtatvány, megjelenés

Nyomtatvány: **ny** PIM V. 1612. Két fóliós papír 1. fóliójának rektóján, a 2. fólió rektóján és verzóján lapkivágat *Az Esztendő* 1918. szeptemberi számából autográf ceruzaírású címmel. Ceruzával utólag áthúzott aláírás látható: Babits Mihály. A fóliók jobb sarkában autográf ceruzaírású rájegyzés: „38” és „39”. A kivágat a *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratának része.

Első megjelenés: *Esztendő* 1, 12. sz. (1918. dec.): 114–116. – További megjelenések: NyV 59–60; V 296–297; ÖV 271–272.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A *Két nyári vers* mindkét darabjának ismerjük kéziratát, az MTA Ms 5077/36. fólió rektóján az első versnek a szerző autográf aláírásával ellátott tisztázata olvasható, viszont ez a szövegváltozat nem tartalmazza a 4. versszakot, melyet feltehetőleg később írt hozzá

24 Esztendő; NyV: viz
36 Esztendő; NyV: líliom!
37 Esztendő; NyV: ásított,

Babits. Az MTA Ms 4699/33. fólió rektóján a 2. vers több javítást és variációt tartalmazó fogalmazványa található. Ezek keletkezési idejére és sorrendjére, illetve egy kompozícióba történő összeillesztésükre vonatkozóan nincsenek adataink. A PIM V. 4093/2. fólió rektóján fennmaradt a 2. vers tintaírású tisztázata. Ezen a fólión a 21–23. sorok törlése, majd két sorral kiegészítve ismételt lejegyzése másolási hibára utal. Elképzelhető tehát, hogy ez a szövegváltozat a vers folyóiratban történő publikációja után, 1918. szeptemberét követően keletkezett, ezt erősíti a jobb felső sarokban olvasható autográf rájegyzés is: „Megjelent az Esztendőben". Az MTA Ms 4699/33. fólió verzóján olvasható *[II. Nem! azt mondom…]* kezdetű fogalmazvány arra utal, hogy Babits talán már a 2. vers írásakor nagyobb kompozícióban gondolkodott. A verzón található verskezdemények azonban csak gyenge tematikus kapcsolódást mutatnak a *Két nyári vers*sel. A két vers külön műként való kezelését támasztja alá az első megjelenés is. Az *Esztendő*ben *Két nyári vers* cím alatt sorszámozva, de önálló címmel és mindkét darab után a költő nevének feltüntetésével jelent meg a mű. Emiatt, illetve mivel nem ismerjük a két vers keletkezésének pontos idejét, a sorozat közlési terve szerint a ciklus darabjait külön tételként is közöljük. A *Két nyári vers* előszövege eszerint kizárólag a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai kéziratmappájában őrzött lapkivágat, melyen feltehetőleg Babits áthúzta a szerzői neveket, és ceruzával ráírta a ciklus címét és az első vers sorszámát.

A vers nyomtatott szövegváltozatai esetében jelentős szövegeltérések nem figyelhetők meg. Alapszövegünk az ÖV.

Előszövegek

ny: PIM V. 1612.

Két nyári vers

1.

SETTECENTO.

A rossz szellemtől megszállt szép leány
az ágyban fekszik és vacogva reszket;
ifjú barát mellette, halovány,
exorcizálva hányja a keresztet.

A pajkos urfi egy zugban kacag,
vakít nyakán a fodros csipkegallér.
Bőg a vénasszony: „Egy misét, Jakab!
Többet ér az üdvöség, mint a tallér!"

Káromkodik a gazda s nem felel
(Phü! mennyi baj: szárazság, sáska. patkány…)
– Ottfön az égen nagy nap ünnepel.
S a kövér kandur nyujtózik a padkán.

A gonosz urfi esztelen kacag.
A barát arca lángol ijedt tűzzel:
a rossz szellem szerelmes szavakat,
vad szavakat mondat a gyenge szűzzel.

Babits Mihály.

2.

OGGI.

Vasárnap napja hullt az udvaron
magányos asszony ült a pitvaron.
Künn minden árnyék fénnyel volt lyukas
szeletlen rekkent a szőllőlugas
s oly búsan csüggtek rózsák, dáhliák,
mint Krisztus sirjánál a Máriák.
A patakot is látni lehetett
a patakban nem sok viz lehetett
könnyért epedt a lomb a bokrokon,
mint temetés napján a sok rokon.
Az asszony szíve halkan, únva vert
a toronyóra zengve ráfelelt:
bút vert az asszony szíve, bús magányt,
a toronyóra álmos délutánt.
Ó örök őrlő, szomorú malom!
Városban bánat, falun únalom.
Ó hogy áthevül minden vánkos itt
s minden pongyola lekivánkozik
a mellről, mint virágról a szirom!
és kéjbe kókkad minden líliom!

A kert alélt, az asszony ásított,
szellők se borzolták a pázsitot.
Az asszony fölött az únt óra tellt
s eszmélet nélkül lihegett a kert,
mivel az Isten forrón rálehelt.

Babits Mihály.

Keletkezéstörténet

A verset a kéziratkatalógus – minden bizonnyal a címadás és a folyóiratban való publikálás alapján – 1918 nyarára datálja, a keletkezés idejére vonatkozóan azonban nincsenek adataink, sem a kéziratok anyagi hordozója, sem szöveges kontextusa nem szolgál erre vonatkozó információkkal. A PIM V. 4093/2. fólió verzóján a *Nagy Sándor öregkora* című novella vázlatának töredéke található, Babitsnak ez a kisprózai alkotása a *Nyugat* 1920.

júliusi számában jelent meg, s mivel a kisprózai alkotások kritikai kiadása a szöveg keletkezésére vonatkozóan nem ad meg pontosabb dátumot, ezért ez sem kínál segítséget a vers keletkezési idejének meghatározásához. Ugyanakkor a címadás is utalhat a ciklus keletkezésének idejére, de a versekben ábrázolt történések idejére is, mindkettőben találunk motívumokat, melyek egyértelművé teszik, hogy a versekben leírt jelenetek nyáron játszódnak *Settecento:* „(Phü! mennyi baj: szárazság, sáska, patkány…) / – Ottfön az égen nagy nap ünnepel." *Oggi*: „Künn minden árnyék fénnyel volt lyukas / szeletlen rekkent a szőllőlugas"; „A patakot is látni lehetett / a patakban nem sok víz lehetett / könnyért epedt a lomb a bokrokon, / mint temetés napján a sok rokon." stb. Ennek tükrében a verskompozíció keletkezésére vonatkozóan csak annyit tudunk biztosan állítani, hogy 1918. szeptember előtt, tehát az *Esztendő*ben való publikálást megelőzően keletkezett.

A *Két nyári vers* mindkét darabja tematikusan kapcsolódik az 1921-ben a bécsi Hellas Verlagnál megjelent, a világirodalom erotikus verseiből válogató antológia, az *Erato* témájához. A *Két nyári vers* és az *Erató*ban olvasható fordítások között erősebb szövegszerű összefüggést nem találhatunk, egyedül a 16. századi olasz költő, Francesco Berni *Szerelmesemhez (Alla sua innamorata)* című versének egy, ördögűzésre utaló részlete mutat szorosabb kapcsolatot a *Két nyári vers* első, *Settecento* (azaz 18. század) című darabjával. Ugyanakkor Téglás János feltételezése szerint Babits csak 1919 elején, tehát a vers megjelenése után kaphatott megbízást a Hellas Verlagtól az antológia verseinek fordítására és a kötet összeállítására (Téglás 2008, 315.), s mivel arra vonatkozóan, hogy Babits Berni műveivel korábban foglalkozott volna, semmilyen adatunk nincs, sem esszéiben, sem levelezésében nem említi a nevét, ezért keletkezéstörténeti összefüggést a *Két nyári vers* első darabja és a Berni-fordítás között legfeljebb csak feltételezni lehet.

Rába György szerint Babits a *Két nyári vers*sel a *Levelek Iris koszorújából* kötetben található lírai festmények szemléletéhez kívánt visszatérni. Rába monográfiájában nagy teret szentel az első kötet elemzésének és ezen belül az ún. lírai festményeknek is. Megállapítja, hogy az *Angyalos könyv* „őskötetében" található *Lyrai festmények* ciklus darabjai közül minden vers bekerült az *Levelek Iris koszorújából* kötetbe, csak a kiadói szerkesztés során került ki három vers, ami mutatja a ciklus jelentőségét Babits pályakezdése szempontjából. Ugyanakkor Rába ki is tágítja ennek a kvázi műfaji fogalomnak a kereteit, és több 1906 júliusa után keletkezett verset is ide sorol, s úgy látja, hogy a *Levelek Iris koszorújából* harminckilenc verséből huszonkettő tartozik ebbe a lírai műfajba, ezáltal ez a verstípus adja a kötet poétikai karakterét. (Rába 1981, 121.) Rába a lírai festményeket a James pszichológiája nyomán kialakított, objektív kifejezésmódra törekvő tudatlíra egyik típusának tartja, és több lehetséges világirodalmi analógiáját is említi. A *Két nyári vers* kapcsán úgy látja, azok a *Régi szálloda* alapeszméjének variációi, de nem fejti ki, pontosan ez mit jelent, az első kötetben található versek kapcsán írt értelmezése alapján a hasonló szemlélet az emberi lét, az emberi vágyak egyetemes érvényű kifejeződése lehet. Úgy látja, hogy a *Két nyári vers*ben megjelenített alakok az ösztöneik ellen tehetetlen figurák, s mint ilyenek, marionettek benyomását keltik. A *Settecento* Rába szerint a 18. század valláserkölcseit és a szabados világfelfogást megjelenítő korrajz és életkép, de „csak stílustanulmány"-nak minősíti, míg az *Oggi*t „franciás posztnaturalista felfogású" versnek tartja. Az utóbbit transzcendens utalásai, pontosabban „a jelen erotikus szituációjában a fiziológiai voluntarizmus révén" az *Isten kezében* és az *Isten fogai közt* című versekkel állítja párhuzamba. (Rába 1981, 555.) Ugyanakkor éppen az erotikum révén a *Két nyári vers* más korai versekkel (például a *Vérivó leányokkal*) is rokonítható, a két

versből álló kompozíció szerkezetileg is megidézi a *Strófák a wartburgi dalnokversenyből*t, mely szintén kétféle szerelemfelfogást állít egymással szembe. Az olasz címadás *(Settecento, Oggi)* miatt a *Két nyári vers* a *Levelek Iris koszorújából* itáliai tematikájú verseivel *(Recanati, San Giorgio Maggiore, Zrínyi Velencében, Itália)* és Babits olasz kultúra iránti érdeklődésével is kapcsolatba hozható.

Mindazonáltal Rába megfigyelése arra vonatkozóan, hogy a *Két nyári vers* hogyan utal vissza Babits pályakezdő költészetére, megerősíti a *Nyugtalanság völgye* kötetnek azt a kompozicionális elvét, mely egyszerre utasítja el és valósítja meg Babits korábbi költészetének jellegadó poétikai törekvéseit. A köteten belül elfoglalt helye, a szerelmet, az otthon és a kert motívumait előtérbe állító versek látens ciklusegységében a korábbi háborús tematikájú verseket tematikusan és hangulatilag is ellenpontozza. Tematikájánál fogva, s ezt erősíti a *Nyugtalanság völgye* kötetkompozíciójában elfoglalt helye is, a vers minden szövegszerű utalás nélkül is a háborúval szembeni állásfoglalás, és mint ilyen a megjelenésének idején felerősödő eszképizmus kifejeződése, melynek egyik megjelenési formája a múlt felé fordulás. A háborús irodalomtól való elfordulás másik tünete az erotikus tömegirodalom népszerűségének növekedése volt, melyre többek között a katolikus *Élet* című folyóirat is reagált. (Balázs 2021, 252–256.) Bár nem bizonyítható, de a *Settecento* 18. századi valláserkölcsöt bemutató életképében és az *Oggi* transzcendens perspektívába kifutó testi vágyának megjelenítésében erre történő reakciót is feltételezhetünk, de a vers keletkezésének társadalmi kontextusához ez a szociokulturális jelenség mindenképpen hozzátartozik.

527.

[Házak éles csúcsai…]

Házak éles csúcsai mint a sziklák
az ég sima tengerét szétszakitják
s felúszik a hold mint egy görbe csónak,
igy uszhatott egére Scipiónak,
vagy Afrikában hajdan Karthagónak

a holdvilág, miről annyit daloltak –
különös ám hogy ugyanazt a holdat
látja mindenki, az is aki távol,
s aki ellenség, messze Afrikából.

Jaj hallgass sípom, gyenge hangot adtál
mint fájós torok szűkre bedagadtál
mit ér a vézna holdvilágos ének
ó csak már egyszer kettétörhetnélek!
hogy régi hangom buggyanjon ki, fájjon:
mi vagy te? csupán börtön vagy a szájon

[1918. szeptember 10.–1918. szeptember 20.]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 4699/25. A fólió rektóján tintaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektó felső részén és a verzón áthúzott, pontosan nem olvasható ceruzaírású versszorok.

Első megjelenés: *Tiszatáj* 27, 11. sz. (1973): 70.

Szövegkritika

A tintaírású fogalmazvány ugyanazzal az íróeszközzel több javítást, törlést és beszúrást tartalmaz. A vers utolsó három sora többszintes behúzást tartalmaz. A fólió bal alsó sarkában kilencven fokban elforgatva ceruzaírású feljegyzés található: „–85–”. Lehetséges, hogy a vers írásképe ehhez igazodik, és a behúzás nem kompozicionális elem. Mivel azonban ez teljes bizonyossággal nem dönthető el, ezért a sorbehúzásokat a vers főszövegének kialakításakor megtartottuk.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/25.

[Cím nélkül]

Házak éles csúcsai mint a sziklák
az ég sima tengerét szétszakitják
s fel úszik a hold mint egy görbe csónak,
igy tűnhetett fel hajdan uszhatott egére Scipiónak,
és Karthagónak vagy Afrikában hajdan Karthagónak

a holdvilág, miről annyit daloltak –
különös ám hogy ugyanazt a holdat
látja mindenki, az is aki távol,
s aki ellenség, messze Afrikából.

Jaj hallgass sípom, gyenge hangot adtál
mint fájós torok szűkre bedagadtál
mit ér a vézna holdvilágos ének
ó csak már egyszer kettétörhetnélek!
hogy régi hangom buggyanjon ki, fájjon:
mi vagy te? csupán börtön vagy a szájon

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány 10–15. sora miatt, illetve *[A holdvilág ma nyájas és kövér…]* kezdetű kéziratban maradt verssel való szoros szövegszerű kapcsolat alapján valószínű, hogy a vers akkor született, amikor Babits spanyolnáthában szenvedett. A költő levelezéséből tudható, hogy 1918. július végén–augusztusban lázzal járó epehólyag-gyulladást kapott, majd szeptember elején a megfázásos tünetek enyhébb lefolyású spanyolnáthára utaltak. Babits Kosztolányinak és Hatvany Lajosnak írt leveléből tudható, hogy amikor a költő állapota valamelyest javult, az édesanyja hazavitette Szekszárdra. (Babits 2011b, 149; 168.) Babits egészsége feltehetőleg a hónap közepére állt annyira helyre, hogy utazni tudjon. Ifj. Gaál Mózes szeptember 16-án keltezett levelében azt kérdezi Babitstól: „Remélem a spanyol náthája következmények nélkül múlt el?” (Babits 2011b, 150.) Szabó Ervin szeptember 14-i datálású levelében pedig az utazásra is utal: „Örömmel hallottam Oszkártól, hogy lázad elmult és utra készülsz.” (Babits 2011b, 148.) Szekszárdról október 3-án utazott vissza Pestre. (Babits 2011b, 171.)

A vers a háztetők felett megjelenő hold látványából egy meditációt kezd kibontani, mely arra az alapvető tényre épül, hogy a földön ugyanazt a holdat látja és látta mindenki. A gondolatmenet időben visszanyúlik egészen a Hannibált legyőző Scipióig, térben pedig a második pun háborúkhoz kapcsolódóan Afrikáig. Afrika Babits korai pályaszakaszától kezdve több versében (*Darutörpeharc; Áfrika, Áfrika;* a hagyatékban maradt versek közül: *Tündérország; Téli képzetek; Térítők; A legfőbb szemérem; A fiatal leány*)

és esszéjében előkerül, jellemzően mint ismeretlen, egzotikus világ jelenik meg ezekben a művekben. Szent Ágostonról szóló esszéjében afrikai származásával magyarázza az egyházatya szenvedélyes és szeszélyes írás- és gondolkodásmódját. Elképzelhető, hogy a versben Afrika és a római hadvezér, Scipio említése Petrarca *Africa* című művének hatását mutatja, melyre Babits a pesti egyetemen 1919 tavaszán tartott előadásai során is utalt, de Scipio és Hannibál együtt fordul elő Dante *Isteni színjáték*ában is, a *Pokol* 31. énekének 116–117. sorában, valamint a *Paradicsom* 6. énekének 50. és 52. sorában.

A fogalmazvány 10. sorától törés figyelhető meg a versben, az előző két szakasz meditatív gondolatmenete után a saját költészetének metaforájaként értett „síp"-ot szólítja meg, és konstatálja a fentebb olvasható költői kísérlet kudarcát. A *Nyugtalanság völgye* kötet versei között több olyan művet *(Előszó, A jóság dala)* is találunk, melyben közvetlen ars poeticaként Babits saját költői gyakorlatára reflektál, vagy a történelmi traumák tükrében általában a nyelv problematikájával foglalkozik *(Szíttál-e lassú mérgeket, A könnytelenek könnyei, Csak a dalra).* A *[Házak éles csúcsai…]* kezdetű fogalmazvány önreflexív költői gesztusa azonban nem ars poetica-jellegű, hanem a konkrét írásaktus sikertelenségére reagál, ezért bár a mű versegészként olvasható, mivel a harmadik szakaszban Babits lekerekített gondolatmenetben zárja le a verset, mégis azokhoz a töredékekhez kapcsolódik, melyeket nem tudott befejezni, ezért félbehagyta. A költői kudarc azonban ritkán kap ilyen kidolgozott formát, legtöbbször a szöveg ritmikai és formai szétesése jelzi a versírás sikertelenségét.

A fogalmazvány 11. sorának hasonlatában („mint fájós torok szűkre bedagadtál") Babits valószínűleg saját betegségére utal, ezért feltételezhető, hogy fizikai állapota is hozzájárult ahhoz, hogy művét nem tudta kidolgozni. A kézirat keletkezése ez alapján 1918 szeptember közepére tehető. A fogalmazvány 1–9. sorában lejegyzett versötletet majd nem sokkal ezután *[A holdvilág ma nyájas és kövér…]* kezdetű szintén hagyatékban maradt fogalmazványban dolgozza ki.

528.

[A holdvilág ma nyájas és kövér…]

A holdvilág ma nyájas és kövér
lefolyt, amelyben született, a vér
S mint egykor Hannibálnak s Scipiónak,
szelid arcát mutatja millióknak,
a Holdvilág! kiről annyit daloltak!
Különös ám hogy ugyanazt a holdat
látja mindenki, az is, aki távol,
s aki ellenség, messze Áfrikából.

Én igy megállva, sokszor eltünődöm:
milyen utvesztő minden itt a földön,
pedig ha este a kis dombra felhágsz
minden irányt milyen egyszerre meglátsz.
Mintha eltévedsz – nagy erdőbe, vélnéd,
s aztán egyszerre eléred a szélét,
s látod, hogy nevetséges kis bozót volt:
ilyeneket mond nekem ez a jó hold.

Ó erdő széle! szabad út az égig!
honnan a végtelent belátni végig,
hol a hold nyílik, a nyílt messze rétet –
be jó mögöttünk tudni a sötétet!
Ó Élet! kis bozót, te, tréfa-dzsungel!
Ó Szerelem! látod hogy így halunk el
lassan, és válni nem is oly nehéz
annak, aki a végtelenbe néz.

[1918. szeptember 14.–1918. szeptember 30.]

Kézirat, megjelenés

k$_1$ OSZK Fond III/1163/8. A fólió rektóján és verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A fólió rektóján Szabó Ervin Babitshoz írt 1918. szeptember 14-i levele olvasható. A rektón Török Sophie megjegyzése: „921 előtt alighanem 918, mikor M-nak spanyol influenzája volt.”; **k**$_2$ MTA Ms 4699/26. A fólió rektóján ceruzaírású tisztázat, aláírás: BM.

Első megjelenés: *Jelenkor* 16, 11. sz. (1973): 1005.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A vers kéziratai két fólión találhatók. A $\mathbf{k}_1$ egy Szabó Ervintől kapott levél papírján található. A fólió rektóján és verzóján a vers fogalmazványa olvasható, az első négy sor több töredékben fennmaradt változatával. A $\mathbf{k}_2$ javítások nélküli ceruzaírású tisztázat, a kritikai kiadás alapszövege.

Előszövegek

$\mathbf{k}_1$: OSZK Fond III/1163/8.

$\mathbf{k}_1$ rektó; a fólió alján középen:

a dombra mentem és az égre néztem
és följött a hold, most is olyan kevélyen oly kevély egészben
s olyan hősiessen és véres ruhában
mint hajdanában, Hannibál korában
afrikában Scipio

$\mathbf{k}_1$ rektó; a fólió bal felső sarkában 90°-kal elfordítva:

Felgyújtá tűzzel elöntötte vérrel
és nem lehetett birni a kevéllyel

$\mathbf{k}_1$ rektó; a fólió jobb alsó sarkában 90°-kal elfordítva:

a holdvilág ma ugy jött a bus égre
mint vad hóditó egy szegény vidékre
hősi szinekben mint a Scipióknak
tünt föl a szegény mái harcolóknak

$\mathbf{k}_1$ rektó; a fólió tetején 180°-kal elfordítva:

Milyen hősi hold ld világ gyúlt az égen
Ez most is olyan amilyen volt régen
Ős pompába mint hajdan Scipiónak
Vörössen jön a tájra hódítónak

$\mathbf{k}_1$ rektó; a fólió bal alsó sarkában kb. 80°-kal balra döntve, a levélszöveg miatt a sorok utolsó szavai külön sorban:

Ki Hannibálnak és Scipiónak
Ma is egyformán kelt föl millióknak

$\mathbf{k}_1$ verzó; a fólió jobb és bal felén:

Én így megállva, sokszor eltünődöm
milyen utvesztő minden itt a földön
Pedig ha este a kis dombra felhágsz
minden irányt milyen egyszerre meglátsz ↔

Mintha eltévedsz, nagy erdőbe, vélnéd
s aztán egyszerre eléred a szélét
látod hogy nevetséges kis bozót volt
ilyeneket mond nekem ez a jó hold

Ó erdő széle! Szabad út az égig
honnan a végtelent belátni végig
hol a hold nyílik, a nyílt messze rétet –
be jó mögöttünk tudni a sötétet!
Ó élet! kis bozót te! tréfa-dzsungel!
Ó szerelem! látod hogy így halunk el
lassan, és válni nem is oly nehéz
annak aki a végtelenbe néz

k_1 verzó; a kettéhajtott lap jobb oldalának második harmadától a felette lévő autográftól egy vonallal elválasztva, elhalványult, helyenként olvashatatlan ceruzaírás:

mily nyájas [...] a hold az égen
oly [...] ma is mint régen
Hannibáloknak ugy mint Scipióknak
olya szel[...] arcot mutat ma millióknak

k_1 verzó; alatta közvetlenül egy vonással elválasztva elhalványult, három olvashatatlan és egy nagyrészt olvasható ceruzaírású sor:

[...]
[...]
[...]
így tünhetett fel hajdan Sci[...]

k_1 verzó; közvetlenül ez alatt jól olvasható ceruzaírás:

olyan hősi és vörös hold ég az égen
milyet régi hősök láthattak régen

k_1 verzó; közvetlenül ez alatt bentebb kezdve:

mily nyájas és kövér a holdvilág
mit neki ez a borzasztó világ
ki Hannibálra s hajdan Scipiókra
szeliden néz e mái milliókra

k_1 rektó; a fólió felső negyedében a megszólítás mellett:

S mint egykor H.nak s Scónak
Szelíd arcát mutatja millióknak

k₁ rektó; nagyjából középen a sorok között:

A holdvilág most nyájas és kövér
Lefolyt amelyben született a vér
S ki egykor Hannibálnak és Scipióknak,
Szelíd arcot mutat ma annyi millióknak

k₂: MTA Ms 4699/26.

[Cím nélkül]

A holdvilág ma nyájas és kövér
lefolyt, amelyben született, a vér
S mint egykor Hannibálnak s Scipiónak,
szelid arcát mutatja millióknak,
a Holdvilág! kiről annyit daloltak!
Különös ám hogy ugyanazt a holdat
látja mindenki, az is, aki távol,
s aki ellenség, messze Áfrikából.

Én igy megállva, sokszor eltünődöm:
milyen utvesztő minden itt a földön,
pedig ha este a kis dombra felhágsz
minden irányt milyen egyszerre meglátsz.
Mintha eltévedsz – nagy erdőbe, vélnéd,
s aztán egyszerre eléred a szélét,
s látod, hogy nevetséges kis bozót volt:
ilyeneket mond nekem ez a jó hold.

Ó erdő széle! szabad út az égig!
honnan a végtelent belátni végig,
hol a hold nyílik, a nyílt messze rétet –
be jó mögöttünk tudni a sötétet!
Ó Élet! kis bozót, te, tréfa-dzsungel!
Ó Szerelem! látod hogy így halunk el
lassan, és válni nem is oly nehéz
annak, aki a végtelenbe néz.

B M

Keletkezéstörténet

Szabó Ervin 1918. szeptember 14-i keltezésű levele, melynek fóliójára Babits a vers fogalmazványait lejegyezte, valamint Török Sophie későbbi autográf rájegyzése alapján valószínűsíthető, hogy a vers megírásának ideje 1918 szeptemberének második fele. Ez év július végétől Babits epehólyag-gyulladásban szenvedett, s szeptember elején valószínűleg enyhébb lefolyású spanyolnáthán is átesett. Feltehetően még a betegség idején, de

talán már Szekszárdon keletkezett a *[Házak éles csúcsai…]* kezdetű fogalmazványa, mely szoros szövegszerű és motivikus kapcsolatot mutat *[A holdvilág ma nyájas és kövér…]* kezdetű verssel, előbbi azonban – bár a záró szakasza a versírás sikertelenségének konstatálásával lekerekíti a verset – félbemaradt mű. Szeptember közepén, amikor a költő állapota ezt lehetővé tette, hazautazott Szekszárdra, mint Kosztolányinak írt levelében olvashatjuk: „Tudniillik az történt velem hogy beteg voltam és anyámék hazahoztak ide Szekszárdra, felüdülni." (Babits 2011b, 149.) Egészségi állapotának javulásával is magyarázható a vers zárlatának optimista, felszabadult világszemlélete: „be jó mögöttünk tudni a sötétet! / Ó Élet! Kis bozót, te, tréfa-dzsungel!"

Babits klasszikus latinos műveltségéhez hozzátartozott a római történelem, a pun háborúk történetének ismerete, de Hannibál és Scipio (Publius Cornelius Scipio Africanus) említése Petrarca *Africa* című eposzának hatását is mutathatja, a két ókori hadvezér említése Dante *Isteni színjáték*ában is előfordul. Egyértelműen Dante hatását tükrözi azonban a második szakasz, „a nagy erdőben való eltévedés", a világ és az emberi élet mint útvesztő toposzának megidézése, mely a vers életrajzi hátterét tekintve Babits megelőző életszakszára vonatkozhat, betegségére, valamint tágabb összefüggésben a háború alatt őt ért támadásokra.

A vers keletkezésével kapcsolatban a rendelkezésünkre álló előzmények és variánsok alapján megállapítható, hogy a $\mathbf{k}_2$ ceruzaírású tisztázatának elkészítése előtt Babits többször is nekikezdett a vers megírásának. Közvetlen előzménynek tekinthető a *[Házak éles csúcsai…]* kezdetű fogalmazvány, melynek 1–9. sorai lényegében *[A holdvilág ma nyájas és kövér…]* 1–8. sorai variánsának tekinthetők, megtalálhatók benne a legfontosabb motívumok: a Hold és az ókori hadvezérekre, valamint az Afrikára történő utalás, az azonos dolog (a Hold) látása és a nagy térbeli távolság ellentmondásának élménye, mely *[A holdvilág ma nyájas és kövér…]* kezdetű versben az életről és a világról való elmélkedés kiindulópontja lesz, a korábbi fogalmazvány zárlatában azonban még mint „a vézna holdvilágos ének"-et értékeli le a költő. *[A holdvilág ma nyájas és kövér…]* 5–8. sorai gyakorlatilag szó szerint megegyeznek a *[Házak éles csúcsai…]* kezdetű fogalmazvány 6–9. soraival.

A $\mathbf{k}_1$ tanúsága szerint is Babits számára a legnagyobb nehézséget a verskezdet kidolgozása jelentette. A monogrammal jelzett szerzőség feltüntetése a publikálás szándékát vagy már a publikálásra történő előkészítést jelzi. A $\mathbf{k}_1$-en található fragmentumok alapján a vers, és különösen az első négy sor genezise következőképpen rekonstruálható.

Az első fragmentum ($\mathbf{k}_1$ rektó; a fólió alján középen) 1. sora meghatározza a versbeszélő alapszituációját, mely a tisztázott változatban a vers 9. sorában (második versszak első sorában) kerül definiálásra. Ezt követi a Hold látványának leírása, a vörös égitest a kevélység, a hősiesség és vér képzeteit motiválja, ez a benyomás asszociálja az ókorra történő utalást, melyből elsőként Hannibál neve (mint korjelző) volt meg, a helyjelölő Afrika és Scipio említése a szövegváltozat alatt vázlatos megjegyzésként olvasható.

Feltehetően ez után keletkezhetett az a két sor ($\mathbf{k}_1$ rektó; a fólió bal felső sarkában 90°-kal elfordítva), melyből hiányzik az alapszituáció és az elmélkedést elindító vörös Hold látványának jelzése is, viszont a háborús képzetekhez kapcsolódó kifejezések („vérrel", „kevéllyel") alapján egyértelmű, hogy ez a két sor *[A holdvilág ma nyájas és kövér…]* fragmentumaként keletkezett.

A következő fragmentumból ($\mathbf{k}_1$ rektó; a fólió jobb alsó sarkában 90°-kal elfordítva) már hiányzik a versbeszéd szituációjára történő utalás, egyből a Hold látványának leírá-

sával nyit. Már az első változatban az égitestet megszemélyesítve ábrázolja, a hétköznapi metaforából ('feljött a Hold') egy kisebb allegória képe bomlik ki. A harmadik töredék a megszemélyesített égitestet hódító hadvezérként jeleníti meg, s ebből a képből következik a Scipióra történő utalás, elmarad azonban Hannibál és Afrika említése, viszont a 4. sorban utalás történik a vers keletkezésének idején zajló háborúra.

Tehát már ebben a szövegváltozatban megfigyelhető a múlt és a jelen szembeállítása, mely a következő töredék ($\mathbf{k}_1$ rektó; a fólió tetején 180°-kal elfordítva) első két sorában kap újabb formát, viszont eltűnik a világháborúra történő utalás. Ebben a változatban a vörös színben felkelő Hold szintén mint hódító hadvezér képe uralja a leírást, s a pun háború hősei közül itt is csak Scipio neve szerepel.

A szöveggenezis következő feltételezhető állomása a 3–4. sornak egy újabb töredéke ($\mathbf{k}_1$ rektó; a fólió bal sarkában kb. 80°-kal balra döntve a levélszöveg miatt a sor utolsó szavai külön sorban), melybe visszakerül Hannibál neve, és a 4. sorban a korábbi „harcolóknak" helyett a „millióknak" kerül, mely majd a tisztázatban is szerepelni fog.

A variánsokat vizsgálva feltételezhető, hogy több sikertelen kísérlet után Babits félretette a vers nyitó szakaszának kidolgozását, helyette a harmadik és a negyedik szakaszt jegyezte le. Az íráskép alapján úgy tűnik, hogy a vers 9–20. sorai szinte egyszerre születtek, ennek a szövegrésznek nem ismerjük az első négy sorhoz hasonló variánsait, mint ahogy a vers záró négy sorának sem. Feltehető azonban, hogy a 9–20. sorok lejegyzése után Babits visszatért a vers nyitányának kidolgozására, ezt bizonyítják a $\mathbf{k}_1$ verzójának jobb oldalán elhalványult, ezért helyenként olvashatatlan ceruzaírású fogalmazványok, melyek ismét az 1–4. sorok töredékeinek tekinthetők. A 3. és 4. sorok cseréjét a sorok kezdetén két irányba mutató, félköríves nyilazással jelzi Babits.

Babits háromszor is nekikezd, hogy a vers első négy sorát újrafogalmazza, s bár megtalálta a tisztázatban olvasható változat nyitó képét, a végleges változat kidolgozása a $\mathbf{k}_1$ rektóján olvasható ($\mathbf{k}_1$ rektó; nagyjából középen a sorok között). Valószínű tehát, hogy miután a Szabó Ervin-levél hátoldalán elfogyott a hely, Babits megfordította a lapot, és az újabb versötletét a levél sorai közé jegyezte le. A 3–4. sor végleges szövegváltozata pedig a $\mathbf{k}_1$ rektójának felső negyedében, a levél megszólítása mellett olvasható. Miután az első négy sor elkészült, a tisztázatba a *[Házak éles csúcsai…]* kezdetű fogalmazvány 5–8. sorát emelte át.

Elképzelhető azonban egy másféle szöveggenezis is, ha azt feltételezzük, hogy Babits versírás céljából elsőként nem a Szabó Ervintől kapott levél sorai közé jegyzi le a variánsokat, hanem a levélpapír tiszta oldalára (a fólió verzójára) jegyzi le a vers 9–20. sorait. Mivel ez a rész visszautalással kezdődik („Én így megállva), ezért lehetséges, hogy a *[Házak éles csúcsai…]*-t folytatta itt Babits, majd miután ez kész volt, állt neki a vers 1–4. sora kidolgozásának.

Magyarázat

3. *Hannibál* – Hannibál (Kr. e. 247–Kr. e. 183) karthágói politikus és hadvezér a II. pun háború idején.
   Scipio – Scipio Africanus (Kr. e. 235 k.–Kr. e. 187/183) római politikus és hadvezér, a II. pun háborúban Hannibál legyőzője.

529.

[Régi hősöknek és szeretőknek…]

Régi hősöknek és szeretőknek tünhetett fel oly véresen a hold
mint amilyen a mi hegyünkön multkor este volt
véres és hősi holdvilág, amint hazamentem épen
és amint elborult a táj a völgynek teknejében
és ráborult az ég és csillagtalan volt

[1918. szeptember 15.–1918. október 3.]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/67. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A fogalmazvány alatt a *[Mikor hazamentem…]* kezdetű fogalmazvány található. A papír alsó része csonka. A rektón ismeretlen személy Babits Angyalnak írt leveléből az első sorok.

Szövegkritika

A fólión található írás képéből ítélve, mely csak néhány javítást, törlést és beszúrást tartalmaz, valószínű, hogy a fogalmazványt vagy fogalmazványokat Babits egy vagy két ülésben írta meg. A két ütemben való keletkezést valószínűsíti, hogy az első versszak alatt hosszú vonal található, melyet Babits általában akkor használt, amikor egy félbemaradt fogalmazvány után új szövegbe vagy ugyanannak a szövegnek egy másik variánsába kezdett. A két versszak tartalmi és motivikus azonossága miatt ezek egymás törlés nélküli variációinak is tekinthetők, a fogalmazványok közötti eltérések miatt azonban a kritikai kiadásban külön tételként közöljük a őket.

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány feltehetően az alatt az időszak alatt születhetett, amikor Babits betegségéből lábadozva szeptember közepétől október 3-ig Szekszárdon tartózkodott. Ezt valószínűsíti, hogy a vers kezdő sora a *[Házak éles csúcsai…]* fogalmazvány és *[A holdvilág ma nyája és kövér…]* kezdetű vers alapszituációját ismétli meg, de csak áttételesen utal az ókori hadvezérekre („Régi hősöknek”). Az írásképből, mely csak néhány javítást, törlést és beszúrást tartalmaz, látható, hogy Babits vélhetően egy vagy két ülésben írta meg a fogalmazványt. A két részletben való keletkezést valószínűsíti, hogy az első versszak alatt hosszú vonal található, melyet Babits általában akkor használt, amikor egy félbemaradt fogalmazvány után új szövegbe vagy ugyanannak a szövegnek egy másik variánsába kezdett. A hegy- vagy dombtetőn látott vörös hold képe ebben a fogalmazványban azonban nem az életről szóló meditációt indítja el, hanem egy zsánerképszerű jelenetet ír le. A *Dal, prózában, A régi kert,* a *Szüret előtt* és az *Őszi pincézés* című versekkel rokon módon ábrázolt táj és a régióra jellemző tevékenység, a bor szűrése, a hordó kalapálása, valamint az a tény, hogy a fogalmazványt a költő egy Babits Angyalnak szóló levél

papírjára jegyezte le, szintén azt erősítik, hogy Babits Szekszárdon való tartózkodásának idején keletkezett. A tájelem (völgy) hasonló ábrázolása már megjelenik az 1904. szeptemberre datált *[Egy teknő itt a völgy az ég alatt…]* kezdetű versben, mely később az 1909-ben publikált *Uti napló* betétverse lett.

530.

[Mikor hazamentem…]

Mikor hazamentem az este az éj sürü volt
és meg se tudnám már mondani hogy milyen színü volt
se szürke se kék a völgy olyan nyomott teknőszerü volt
és se mécset, se lámpát nem tartott se csillag se hold

Szekér zörgött messze s a bokrok bús tücske dalolt
s elértem amerre az út a szurdikba hajolt
pislogtak oldalt a pincék mert szűrték a bort
nagy fekete vincellér hordót kalapácsolt

[1918. szeptember 15.–1918. október 3.]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/67. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A fogalmazvány felett a *[Régi hősöknek és szeretőknek…]* kezdetű fogalmazvány található. A papír alsó része csonka. A rektón ismeretlen személy Babits Angyalnak írt leveléből az első sorok.

Szövegkritika

Az írásképből ítélve, mely csak néhány javítást, törlést és beszúrást tartalmaz, valószínű, hogy a fólión található fogalmazványt vagy fogalmazványokat Babits egy vagy két ülésben írta meg. A két ütemben való keletkezést valószínűsíti, hogy az első versszak alatt hosszú vonal található, melyet Babits általában akkor használt, amikor egy félbemaradt fogalmazvány után új szövegbe vagy ugyanannak a szövegnek egy másik variánsába kezdett. A két versszak tartalmi és motivikus azonossága miatt ezek egymás törlés nélküli variációinak is tekinthetők, a fogalmazványok közötti eltérések miatt azonban a kritikai kiadásban külön tételként közöljük őket. A fogalmazvány 3. sorában az „és” kötőszót Babits két függőleges vonal közé teszi, míg az „oly” mutató névmást beszúrással „olyan”-ra egészíti ki, emiatt valószínű, hogy az „és” két függőleges vonala a törlési szándékot jelzi.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/67.

[Cím nélkül]

Mikor hazamentem az este az éj sürü volt
és meg se tudnám már mondani hogy milyen színü volt
se szürke se kék és a völgy oly an nyomott teknőszerü volt
és se mécset, se lámpát nem tartott se csillag, se hold

Szekér zörgött messze s a bokrok bús tücske dalolt
s elértem amerre a bokrok bús az út a szurdikba hajolt
pislogtak oldalt a pincék mert szűrték a bort
nagy fekete vincellér hordót kalapácsolt

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány keletkezéstörténetére vonatkozóan lásd a *[Régi hősöknek és szeretőknek…]* keletkezéstörténeti jegyzetét. A 'szurdik' mint a szekszárdi tájrészlet leírására szolgáló tájnyelvi szó a *Halálfiai* című regényben is előfordul. Például: „Csak a szőllőbe járt ki egyre sűrűbben. Oda már egyenes hegyi utacska vitt a házuk mögül, s mindjárt a szurdikba ért, ahol zöld berbecs és fehér iszalag hajolt ki az évről-évre magasabb s omlós agyagfalak fölött, mint királykisasszonyok a várfalakon s csak a berbecs és iszalag szemei nézték meg, csak a visszahajló szőlőtőkék szólták meg, akiket szoknyája átsurolt: – csupán oda járt ki." (Babits 2006, 225.)

Magyarázat

6. *szurdik* (tájszó) – szeglet, sarok, zug.

531.

Szüret előtt

Sötétzöld színű és tömött a tő,
egy-egy vörös levéllel néha tarka;
édesen lankad, érve csüggedő,
kékes fürtjével a nemes kadarka.

Oly mézes-forró s drágán töppedő,
mint szenvedélyes szerető vad ajka; –
s várakozásban ég a hegytető,
s mosolyog a Nap, a lángtejü dajka.

Várakozásban ég a hegytető,
benn a présházban locsolják a kádat –
ó méla napfény, lankadt dajkaság!

Méla Halál, te nagy Szüretelő,
jöjj, hozd a kést, puttonnyal kösd a hátad,
és halkan nyisd a Pince ajtaját!

[1918. szeptember]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 11, 23. sz. (1918. dec. 1.): 717. – További megjelenések: NyV 64; V 299; ÖV 275; VV 57–58.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A versnek kéz- vagy gépiratát, esetleg korrektúráját nem ismerjük. A nyomtatott szövegváltozatok csak az első sor „szinű” szavának írásmódjában térnek el. Alapszövegünk a VV.

Keletkezéstörténet

Mivel nem rendelkezünk a vers kéz- vagy gépiratával, ezért a datáláshoz a biztos kiindulópontot a megjelenés ideje, 1918. december 1. adja, a vers témájából és képi világából, a gerezdektől roskadó, színes levelű szőlőtőke leírásából kiindulva a vers írásának kezdete szeptemberre tehető. Rába György úgy véli, Babits hosszabb ideig dolgozhatott a versen,

1 NyV; V; ÖV: szinü

a nyitó sorok leírása szerinte szeptembert idézi, a 9. sorban említett „várakozás" kifejlete a címben is jelzett szüret, melyet a vers „Méla Halál" képben allegorizál. (Rába 1981, 555–556.) Babits levelezése alapján ezzel szemben azt valószínűsítjük, hogy a *Szüret előtt* akkor keletkezett, amikor a költő 1918 július–augusztusában elszenvedett betegségeit (lázzal járó epehólyaggyulladás, majd enyhe megfázásos tüneteket mutató spanyolnátha) Szekszárdon pihente ki. „Beteg voltam. Annyira beteg, hogy huzamos ideig feküdtem erős lázban, mígnem anyám hazahozott ide, Szekszárdra, a hol most kezdek egy kis erőre kapni." (Babits 2011b, 168.) A szeptember egy részét tölthette Babits Szekszárdon, és feltehetően október 2-án utazott vissza a fővárosba. (Rónа 2014, 403.) Ez a szüret előtti néhány nap lehet a vers keletkezésének ideje, s ezt erősíti meg a szonett utolsó tercinájának halálra történő utalása. Ebben az életrajzi összefüggésben tehát a „Méla Halál" nem vagy nem kizárólag a szüret allegorizálása, miként Rába véli, hanem az 1918 nyarán elszenvedett betegségre történő utalás is, mely szintén megtalálható az ugyanekkor keletkezett *[Házak éles csúcsai…]* kezdetű fogalmazványban. Az ezzel szoros szövegszerű egyezést is mutató *[A holdvilág ma nyájas és kövér…]* záró sorai („Ó Élet! kis bozót, te, tréfa-dzsungel! / Ó Szerelem! látod hogy így halunk el / lassan, és válni nem is oly nehéz / annak, aki a végtelenbe néz.") is erre az életrajzi mozzanatra utalhatnak. Az egy évvel később publikált *Őszi pincézés* című két szonettből álló kompozícióban, melyet Rába a *Szüret előtt* alapeszméjének parafrázisaként értelmez (Rába 1981, 559.), a feltámadás gondolatán keresztül szintén megjelenik a halál motívuma is. Bár az *Őszi pincézés* feltehetően egy évvel később keletkezett, a második szonettben a Bacchusra történő antik mitológiai utalás közvetetten összekapcsolja a kompozíciót a *Szüret előtt* születése idején keletkezett két másik fogalmazvánnyal, mindkettőben történik ugyanis utalás ókori történelmi személyiségekre. A két mű, a *Szüret előtt* és az *Őszi pincézés* genezisének összekapcsolódására utal továbbá az, hogy az utóbbi első versének kéziratán a *Szüret után* cím szerepel.

A szekszárdi szüret, a szőlőhegy, a présház Babits műveiben gyakran megjelenő motívum, illetve téma. Korai versei közül ezek közé sorolhatjuk az 1902 októberében keletkezett *Szüret idején* című tíz számozott versből álló ciklust, valamint az *[Egy teknő itt a völgy az ég alatt…]* kezdetű verset. Előbbi a korabeli népnemzeti tradicionalista líra frázisait alkalmazó verskompozíció, mely kevéssé utal közvetlen ihletettségre, a másik esetében viszont a táj leírása több részletében párhuzamba állatható a *Szüret előtt* képi világával is, például: „Fekete már a zöld szőlőlevél, / kövér fürt takarózik a levéllel". Kelevéz Ágnes szerint ez a táj ihlette továbbá az *Aestati hiems,* a *Szőllőhegy télen* és a szintén 1918-ban született *Dal, prózában* című verseket. Kelevéz a versek kritikaikiadás-sorozatának 2. kötetében felsorolja azokat a verseket, melyeknek visszatérő motívuma a szekszárdi szőlőhegy és a présház: *Édes az otthon; Új leoninusok; Reggeli ének; Szekszárd, 1915 nyarán; Szüret előtt; Csak posta voltál; Gyümölcsbe harapva…* Ugyanitt feltárja azokat a szépprózai szöveghelyeket is, ahol Babits *A gólyakalifa* és a *Halálfiai* című regényekben ugyancsak a szekszárdi szőlőbirtok mintájára alkotja meg a művek fiktív terét. (Babits 2022, 429–430.) Időnként mint hasonlat Babits esszéiben is előkerül a szőlő és a szüret, 1938 novemberében pedig külön esszét szentel a szekszárdi kadarkának, melyben reflektál saját nemzeti identitásának problematikus pontjaira, a családjának tulajdonított szerb származásra („Szkutarit a rácok Szkadarnak hívták, a kadarka pedig azelőtt szkadarka volt, s a rácok hozták Magyarországba. Onnan jött, ahonnan talán az én őseim is, ha igaz, hogy az én nevem is rác eredetű." Babits 1978i, 582.), és párhuzamot von a

megcsonkult szőlőbirtok és az elcsatolt magyar területek között is. Ebben az esszében is felidézi az akkor már pusztuló présházat és a szőlő préselésére szolgáló kádat: „Ahogy mondtam, a présház azóta megvedlett, a nagy kádat, mely a gerendáig ért, és a padláson kellett taposni, alig használják már". (Babits 1978i, 583.)

A Kelevéz Ágnes által említett szőlőhegy ihlette versek közül a *Szüret előtt* a szonettforma miatt az *Aestati hiems*-szel és a *Szőllőhegy télen*nel, valamint a már említett *Őszi pincézés*sel hozható még kapcsolatba. Rába György a *Szüret előtt*et az ún. „magyar szonettek" továbbfejlesztett változatának tartja (Rába 1981, 555.), ez alatt azonban nem az 1908 októbere előtt két versből összeállított *Magyar szonettek*et érti, melyek közül csak az egyik jelent meg nyomtatában a *Nagyváradi Napló* 1908. évi október 18-i számában, hanem a *Levelek Iris koszorújából* kötet öt szonettjét, melyek közül kettő az említett *Aestati hiems* és a *Szőllőhegy télen* (ezeket előzi meg a kötetben három olasz ihletettségű vers: a *San Giorgio Maggiore,* a *Zrínyi Velencében* és az *Itália*). Ugyanakkor a régiség költészetével való párhuzamra hívja fel a figyelmet Kovács Sándor Iván, aki a *Szüret előtt* quartináiban Nyéki Vörös Mátyás „bordézsma-epigrammáival" való analógiát állapít meg. (Kovács 2003, 165.)

532.

Szüret után

Συμβολον

A nap ocsúja most csorog
Piros levél a venyigén
A présház felé megyek én
A nagy kulcs zajjal megforog

Csöndes a tanya, nincs dolog
Szunnyad a must a csömögén
S a pince tikkadt melegén
pihennek boldog óborok

A sárga murci bugyborog
Ébred a must a csömögén
mint lélek a holt váz felett

S e pince mint a sírtorok
melyből az évek kezdetén
Krisztus feltámadása lett

ó Pinceszáj, illatos Kripta!
igy leng e bús Présház felett
a Feltámadás drága titka.

[1918. október–1919. november]

Kézirat

k OSZK Fond III/1818a/9. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektó jobb oldalán és a verzón a *Reggeli templom* című vers kézirata.

Szövegkritika

A kézirat az *Őszi pincézés* című, két szonettből álló ciklus első versének fogalmazványa, mely azonban a kéziratban önálló címet és alcímet is kapott. Elképzelhető, hogy önálló műnek szánta Babits, viszont a második vers, melynek a fogalmazványban szintén van külön címe, nyitó sorával („Mert Bacchus is példázza őt”) már feltehetően erre a versre utal vissza. Azt azonban nem tudjuk megállapítani, hogy mikor született meg a ciklus ötlete, és mikor rendezte össze a két verset egy kompozícióba. Nem dönthető el az sem,

hogy Babits már eleve szonettformában gondolkodott-e, és a fogalmazvány utolsó tercinája az előző törlés nélküli variációja, vagy a négy strófából álló szonettet meg szerette volna toldani még egy háromsoros versszakkal. A két utolsó tercina ugyan jelentésében kapcsolódik egymáshoz, de nem tekinthetők egyértelműen egymás variációjának. Mindezek miatt a fogalmazványt önálló versként is közöljük.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1818a/9.

Szüret után.

Συμβολον

A nap ocsúja most csorog
Piros levél a venyigén
A présház felé megyek én
A nagy kulcs zajjal megforog

Csöndes a tanya, nincs dolog
Szunnyad a must a csömögén
S a pince tikkadt melegén
pihennek boldog óborok

A sárga murci bugyborog
Vigyázzatok mert szent hely ez
A mámor lelke ébredez
a [illegible] lében lélek

S e pince lesz a sírtorok
szimbóluma ahonnan hajdan
kiszállott Krisztus diadalban[?]

a sárga murci bugyborog
Tátong a pince szomorún
mint Krisztusnak sirja, szimbolum

S elrévedek a szent igén
Halálban titkos élet ez
a mámor lelke ébredez

A sárga murci bugyborog
Ébred a must a csömögén
mint lélek a holt váz felett

S e pince mint a sírtorok
melyből az évek kezdetén
Krisztus feltámadása lett

ó Pinceszáj, illatos Kripta!
igy leng e bús Présház felett
a Feltámadás drága titka.

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány keletkezésére vonatkozóan lásd az *Őszi pincézés* keletkezéstörténeti jegyzetét.

Magyarázat

Συμβολον (gör.) – kiejtése *szümbolon,* magyarul szimbólum, jelkép.

1. *ocsú* – a kicsépelt gabona rostálás után visszamaradt szemetes alja.
6. *csömöge* – hordóban vagy kádban összetört leves szőlő.
8. *óbor* – a múlt évben vagy annál régebben szüretelt bor.
22. *murci* – erjedésnek indult must.

533.

Liber

Mert Bacchus is példázza Őt
a Szabadító, Szabad Ur
ki vérét adja italul
s e vérben kedvet és erőt.

Azért jámborul kérjük őt
add italodat, Bacchus úr
melytől az ember nem busul
S áldd máskor is e hegytetőt

s ugy akkor is meg máskor is
bár must csurran föl vagy bor […]
amint a hébért szürcsöli

nyáron vagy őszi hamar estén
komoly tanulsággal teli
megy haza az igaz keresztény

[1918. október–1919. november]

Kézirat

k OSZK Fond III/1818a/7. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A verzón verstani jelek és francia szójáték: „Rose / close / la / brise / l'a / prise".

Szövegkritika

A kézirat az *Őszi pincézés* című, két szonettből álló ciklus második versének fogalmazványa, mely azonban önálló címet kapott. Elképzelhető, hogy önálló műnek szánta Babits, viszont a nyitó sorával („Mert Bacchus is példázza őt") visszautal az első versre, tehát feltehetően nem sokkal az után keletkezhetett. Azt azonban nem tudjuk megállapítani, hogy mikor született meg a ciklus ötlete, mikor véglegesítette a szöveget, és mikor rendezte össze a két verset egy kompozícióba Babits. Mindezek miatt a két fogalmazványt önálló versként is közöljük.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1818a/7.

Liber

Mert Bacchus is példázza Őt
a Szabadító, Liber szabad Ur
ki vérét adja italul
s e vérben kedvet és erőt.

Azért jámborul kérjük őt
add italodat, Bacchus úr
melytől az ember nem busul
S áldd máskor is e hegytetőt

Ugy akkor Ugy mostan S akkor most is meg máskor is
(bár must buggyan csurran föl vagy bor iz
mikor a hébért szürcsöli)
nyáron vagy őszi hamar estén)

Komoly tanulsággal teli
megy haza az igaz keresztény

s ugy akkor is meg máskor is
bár must csurran föl vagy bor [...]
amint a hébért szürcsöli

nyáron vagy őszi hamar estén
komoly tanulsággal teli
megy haza az igaz keresztény

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány keletkezésére vonatkozóan lásd az *Őszi pincézés* keletkezéstörténeti jegyzetét.

Magyarázat

Liber (lat.) – Bacchusnak, a bor és a mámor római istenének egyik megnevezése, mely a latin nyelvben melléknévi értelemben 'szabad'-ot jelent.

17. *hébér* – lopótökből vagy üvegből készült, hosszú csőben végződő, mindkét végén lyukas, öblös eszköz, amellyel a bort szívják a hordóból.

534.

Őszi pincézés

1-ső vers

mely a Bor szellemének ébredését a Szőlő roncsaiból a Feltámadáshoz hasonlítja.

A nap ocsúja most csorog;
piros levél a venyigén;
a présház felé megyek én;
a nagy kulcs zajjal megforog.

Csöndes a tanya, nincs dolog.
Szunnyad a must a csömögén,
s a pince tikkadt melegén
pihennek boldog óborok.

A sárga murci bugyborog;
ébred a must a csömögén,
mint Lélek a holt váz felett.

Ó pinceszáj, illatos kripta!
Igy leng e bús présház felett
a Feltámadás drága titka.

2-dik vers

mely Krisztus Urunkat a Bacchus istenhez hasonlítja.

Mert Bacchus is példázza Őt,
a szabadító, szabad Úr,
ki vérét adja italul,
s e vérben kedvet és erőt.

Azért jámborul kérjük őt:
Add italodat, Bacchus úr,
melytől az ember nem busul,
s áldd máskor is e hegytetőt!

Alcím Ny; NyV: *vers,*
Alcím Ny; NyV: Szőllő
13 Ny; NyV: Így
Alcím Ny; NyV: *vers,*

s úgy akkor is, meg máskor is,
bár must csurran föl vagy bor-íz
amint a hébért szürcsöli

nyáron, vagy őszi hamar estén
komoly tanulsággal teli
megy haza az igaz keresztény.

[1918. október–1919. november]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 12, 16–17. sz. (1919. dec.): 1011. – További megjelenések: NyV 65–66; V 300–301; ÖV 276.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A kétrészes mű mindkét szonettjének maradt fenn önálló címekkel, az első esetében alcímmel is ellátott ceruzaírású kézirata. Mindkét fogalmazvány esetében a szonett elsőként lejegyzett tercináit Babits többszöri áthúzással törölte, az első szonett esetében a második változatot is ugyanígy elvetette. A nem kihúzott szövegrészek viszont már közel állnak a végleges, nyomtatásban is megjelent szövegváltozathoz. Mivel két különálló, önálló címmel rendelkező kéziratról van szó, és emiatt elképzelhető, hogy keletkezésükkor önálló műben gondolkodott a költő, és csak később rendezte őket egy kompozícióba, ezért a Babits-versek kritikaikiadás-sorozatának gyakorlata szerint ezeket a verseket önálló műként, és a ciklusba rendezett formában is közöljük. Mivel a keletkezési idejükre vonatkozóan nincs információnk, ezért a kötetben egymás után következnek. A *Nyugtalanság völgye* nyomdai mappájában fennmaradt az *Őszi pincézés*nek a *Nyugat*ból származó lapkivágata. A két hasábba tördelt szonettek közé Babits függőleges vonalat húzott, és a tördelő számára autográf ceruzaírású rájegyzéssel jelezte: „Külön oldalra”. Mivel a szonettek szövegében módosítást nem hajtott végre, tehát a nyomdai mappában őrzött lapkivágat és a *Nyugat*ban megjelent szövegváltozat szövegállapota között a tördelésre vonatkozó szerzői utasításon kívül eltérés nincs, ezt a dokumentumot nem tekintjük önálló szövegváltozatnak.

A vers nyomtatott variánsai minimális eltérést mutatnak, a V és az ÖV szövegállapota azonos. Alapszövegünk az ÖV.

Keletkezéstörténet

Az *Őszi pincézés* keletkezési idejét a kéziratkatalógus 1919 őszére teszi, feltehetően a publikálás ideje és a vers tematikája miatt. A *Szüret után* fóliója rektójának jobb oldalán és a verzón a *Reggeli templom* fogalmazványa található, melynek datálása – minden bizonnyal az *Őszi pincézés* kéziratának meghatározott keletkezési és a vers publikálásának ideje miatt – kérdőjellel ugyanez. Ha feltételezzük, hogy a vers születésének hátterében valóságos élmény lehetett, akkor a keletkezése közvetlenül a publikálása előtti hetekre

tehető, Babits ugyanis 1919-ben november 3. és november 20. között, tehát már a szüret után tartózkodhatott Szekszárdon. *Babits Mihály és a forradalmak kora* című értekezésében Sipos Lajos a *Nyugat*ban 1919 decemberében megjelent versek *(Régi friss reggeleim, Reggeli templom, Bilincs ez a bánat, Őszi pincézés)* keletkezését a publikálás időpontját megelőző időszakra teszi, kivéve az *Őszi pincézés*ét. Indoklása szerint: „Erre enged következtetni a szonett zárt formája, az alkotás nyugalma, a szemnek szóló archaizmusok, a költemény nyelvezete: a Szekszárd környéki kifejezések és a jelentéstani dialektizmus is." (Sipos 1976c, 132.) Sipos feltételezését erősítheti az a tény is, hogy az első vers fogalmazványának a címe *Szüret után,* mely az 1918 szeptemberére datálható, szintén szonettformában írt *Szüret előtt*re utal. Elképzelhető tehát az is, hogy a két részből álló vers első darabja vagy akár mindkét szonett még ekkor, a Szekszárdról történt 1918. október 2-i elutazása előtt vagy nem sokkal ezután keletkezett. Ezt a korábbi datálást erősítheti a második szonett Bacchusra történő antik mitológiai utalása is, ugyanis két, 1918 őszén Szekszárdon keletkezett fogalmazványban maradt versében (*[Házak éles csúcsai…]* és *[A holdvilág ma nyájas és kövér…]*) is találunk ókori történeti utalásokat, amely pedig ebben a költői periódusában már kevésbé jellemző.

A vers két szonettje két külön fólión található, önálló címekkel, melyek (*Szüret után,* illetve *Liber*) eltérnek a végleges alcímektől, s ez arra enged következtetni, hogy az alkotás különböző fázisaiban keletkeztek, de a kettő összetartozását erősíti, hogy a második szonett az elsőre visszautaló „Mert" kötőszóval kezdődik, tehát minden bizonnyal később keletkezett. A végleges alcímadás koncepciója viszont biztosan a fogalmazványok keletkezése után született meg, feltehetően a két vers tisztázatának összeillesztésekor. A címadás visszautal a korábbi verseknek arra a csoportjára, melyet Babits a *Nyugat* 1911. február 16-i számában közölt, és majd a *Recitativ* kötetben szintén egymás után újrapublikált: *Téli dal, Egy rövid vers, Egy szomorú vers, Naiv ballada, Egy dal, Esti imádság, Szerenád*. Ezek a versek a főcímük mellett külön, jellemzően a vers tartalmát röviden összefoglaló alcímet is kaptak, melyet Babits a régi magyar irodalomból, mindenekelőtt Balassi Bálint költészetéből kölcsönözött. (Ennek a címadási gyakorlatnak az értelmezését lásd a *Naiv ballada* keletkezéstörténeti jegyzetében: Babits 2022, 918.) Az alcímadás módja általi visszautalás a korábban keletkezett versekre illeszkedik a *Nyugtalanság völgye* kötet poétikai koncepciójába, mely tudatosan megidézi Babits megelőző költői korszakának műveit és jellemző poétikáit. A második szonett címe a kéziraton *Liber,* és ugyanitt a második szonett 2. sorában Bacchus megszólításának egyik, már a kéziraton áthúzott variánsa „Szabadító, Liber Úr". A „Liber" Bacchus egyik megnevezése, mely a latin nyelvben melléknévi értelemben 'szabad'-ot jelent. A Bacchusra ily módon történő utalás a korabeli magyar költészetből Ady Endre *Szent Liber atyám* című versét idézi meg, az Ady-vers megszólítottja is az ókori isten, és a „szent" jelző az antik mitológiai alakot szintén a keresztény kultúrkörbe vonja.

Ezen a konkrétnak tekinthető utaláson túl a szüret tematikája, illetve a szülőváros környezetének megidézése Babits költészetének, szépprózai munkáinak és esszéinek is visszatérő témája. (Ennek összefoglalását lásd a *Szüret előtt* keletkezéstörténeti jegyzetében.) Hasonlóan, mint a *Szüret előtt*, az *Őszi pincézés* a téma és a szonettforma miatt az *Aesteti hiems*szel és a *Szőllőhegy télen*nel hozható összefüggésbe. Vendel-Mohay Lajosné könyvéről írt recenziójában többek között az *Őszi pincézés*t említve Sipos Lajos úgy látja, hogy az 1916 után keletkezett versekben a szülővárosra, Szekszárdra történő utalásnak új jelentése lett: „A világháború alatt készült alkotásokban, meg az 1918 utáni versekben

– az *Előszó*ban, *A régi kert*ben, az *Őszi pincézés*ben, a *Régi friss reggeleim*ben, illetve a *Rekonvaleszcenciá*ban és a többiekben – Szekszárdnak más funkciója lett: a földrajzi környezet – a középkori irodalomhoz és az Isteni Színjátékhoz hasonlóan – elsősorban etikai értékítélet hordozójává, a rémítő, ezer zajjal teli, gonosz város ellenképévé, a tisztaság szimbólumává vált. A bergsoni értelmezéssel telítődött múlt (ezt már ezek a kiragadott és esetleges példák is bizonyítják) valamilyen módon mindig az inspiráló tényezők között foglalt helyet." (Sipos 1976b, 1013.)

A vers alapgondolata a bor erjedése és a feltámadás misztériuma között vont párhuzam. Az első, eredetileg *Szüret után* címmel lejegyzett szonett alcíme (Συμβολον, azaz Szümbolom, magyarul szimbólum, jelkép) erre az analógiára utal, a bor erjedése lesz a meghaló és feltámadó istenség szimbóluma, de az összehasonlító vallástörténeti megközelítésben vonatkoztatható a második szonett Krisztus és Bacchus párhuzamára is. A szimbólum tehát elsősorban a szőlőszem és az emberi test analógiája épül, a gyümölcs összetöretése a halál, a gyümölcsből kicsorduló lé a vérrel azonosítódik. (Szekszárd jellemző tájborai vörösborok.) Ennek révén a vers motivikusan több korábbi művel is összefüggésbe hozható. Az 1904. június–szeptemberre datált *Strófák a wartburgi dalnokversenyből* második részében (53–54. sorok), Tannhäuser énekében a szerelemre vonatkozóan írja Babits: „Szerelmem nem tej, nem fehér. / Itala bor. S a bora vér." Az 1905. márciusban keletkezett *Édes otthon* című versben az utalás áttételesebb: „Mikor a szőlő leve buggyán / barnul a fanyar berkenye". A „szőlő leve buggyán" szókapcsolatot Babits Szilasi Vilmosnak tett keletkezéstörténeti vallomásában úgy értelmezi: „Minden dolog ugyanígy van: a berkenye a szőlő között van, gyermekkoromban nagyon szerettem. Egy része kétértelmű: régi auktorok azt írták, hogy a vér kibuggyan; mikor leírtam, észrevettem, hogy a »bugy« főnév ragozott alakjának veszik." (Gál 1975a, 451.) Bacchus említése révén a második szonett különösen szorosan kapcsolódik az 1908 nyarán keletkezett *Bakhánslárma* című vershez, melynek 6–7. soraiban a bor és vér említése szintén együtt szerepel: „elől a tigrisbőrös Isten / öntözi vérpiros borát". Az 1910 tavaszán született *Laodameiá*ban szintén a szerelmi vágyra vonatkoztatva jelenik meg a szőlő préselésének motívuma: „Bolond akarás a férfi bora, / a nő bora bús szerelme, / sajtolva kínnal a fürtből, / amelynek vágy a neve, / a sors buta lába gázol a / lélek kádjában ütemre / és ömlik a vérző fürtből / a bor vérszínü leve." Ugyanez év őszén keletkezett az *Ősz, kripta, ciprus, szüret, tánc, kobold* című vers, melyben a drámához hasonlóan szerepel a szüret motívuma: „Bolond akarás a férfi bora, / a nő bora bús szerelme, / sajtolva kínnal a fürtből, / amelynek vágy a neve, / a sors buta lába gázol a / lélek kádjában ütemre / és ömlik a vérző fürtből / a bor vérszínü leve." Megemlítendő továbbá az 1917. május és 1918. november közé datálható *[Árkokkal ásva a messze sik…]* kéziratos vers, mely a háborús szenvedés leírása során a vérről asszociál a borra, jellegzetes tolnai tájnyelvi kifejezésből képzett szót beemelve a versbe: „Piszok, muszok, éhszomj, kolera"

1925-ben a *Magyar Kultúrá*ban közölt írásában Vas Tamás az *Őszi pincézés* kapcsán Bacchus és Krisztus, valamint a bor erjedésének és a feltámadásnak az összehasonlításában egyenesen bűnt lát, olyan szemléletmódot, melyet katolikus hívő nem követhet. (Vas 1925, 124.) Másfél évtizeddel később a kegyestanítórendiek szegedi évkönyvében publikált tanulmányában viszont Megyer József a verset már mint Babits katolikus hitének példáját említi. (Megyer 1942.) Bacchus a görög mitológia Dionüszoszának római megfelelője. Mítosza több szempontból is párhuzamot mutat Jézus evangéliumi alakjával. Dionüszosz, akit a titánok szaggatnak szét, majd Zeusz teremt újra, maga is meghaló

és feltámadó isten. Dionüszosz a görög mitológiában a bor és a mámor istene. A katolikus keresztény dogmatikában és hitgyakorlatban az utolsó vacsora aktusában alapított szentség az eucharisztia, az oltáriszentség. A katolikus liturgiában a szentmise központi aktusa a kenyér és bor átváltoztatása Krisztus testévé és vérévé, a kenyér mellett tehát a Krisztus vérével azonosított bornak van kitüntetett liturgikus funkciója. Ugyanakkor az antik mitológiai és az evangéliumi történet mélyen őrzi az ősi emberáldozatok emlékét is. A szőlő mint az istenség személyét övező motívum vagy attribútum is azonos, hiszen Jézus is önmagát nevezi szőlőtőkének (Jn 15).

A két istenség azonosítására a német romantikában találunk példát, mindenekelőtt Hölderlin műveinek filozófiai-vallási szinkretizmusában. Különösen a *Kenyér és bo*r című versének jellemző interpretációs iránya Dionüszosz és Krisztus alakjának összefüggésbe hozása, melyben a görög isten Krisztus előképeként fogható fel. Hölderlin-értelmezésében Gyenge Zoltán további hasonlóságokat is kiemel: „A Dionüszosz–Krisztus párhuzam több vonatkozásban is tetten érhető. Vannak ugyanis olyan elemek, amelyek túlmennek a puszta formai egyezőségen. Ilyenek: az eljövő isten várása (advent), aki a jövőt hozza el; a bor kultusza, illetve az a tény, hogy mindkettő idegen maradt a maga közegében, azaz ott, ahol megjelent, és mással, ahol tevékenységét kifejtette." (Gyenge 2014, 209.) A fiatal Babits gondolkodásmódjára és költői szemléletére nagy hatást gyakorolt Nietzsche filozófiája. *A tragédia születése* című írásában kifejtett ellentétpár, a dionüszoszi és az apollói művészettipológia Babits korai esszéiben is többször előfordul, például Swinburne (Babits 2009a, 182.), Komjáthy Jenő (Babits 2009b, 293.) és természetesen Nietzsche kapcsán is. (Babits 1978h, 261.) A *Szagokról illatokról* című 1909-es esszéjében pedig a következőket olvashatjuk: „Ha már most az így (érzetekből) megkonstruált világhoz mint új kombináció-elemet vesszük a kísérő-affektusokat: azokat következéskép szintén akarásra méltóknak és előidézésüket és új kombinálásukat méltó művészi feladatnak kell tartanúnk, bár ellentétben az érdektelen tetszés esztétikájával s annak legőszintébb kifejtőjével, Schopenhauerrel, de megegyezésben az örökegyforma művészi gyakorlattal. Ez a művészet dionysosi eleme, ellentétben az apollóival és tipikus megjelenése a zene." (Babits 2009e, 193.) Később ez a művészettipológia háttérbe szorul Babits értekező prózájában, majd csak Gellért Oszkár kapcsán említi. (Babits 1978c, 154.) Ugyanakkor korai költészetében több darabjában is kimutatható Nietzsche filozófiájának és a dionüszoszi művészetfelfogásnak a hatása. Nietzsche kései írásaiban is találkozunk Dionüszosz és Jézus párhuzamba állításával, *Az értékek átértékelése* című hátrahagyott töredékekben Apolló helyett Dionüszosz ellenpárja Krisztus lesz. Ebben az esetben tehát Nietzsche szemléletmódja éppen ellentétes a Babits-versével. Ugyanakkor Babits találhatott a romantikánál korábbi irodalmi inspirációt is Dionüszosz–Bacchus és Krisztus összehasonlítására. Az antik-ókeresztény irodalom kapcsán *Az európai irodalom történet*ében Babits megemlíti a 4–5. században élt görög költő, Nonnosz nevét is, aki még pogányként a *Dionysiaká* című eposz szerzője, keresztény hitre térve pedig megverselte a János-evangéliumot. Vele kapcsolatban irodalomtörténetében megjegyzi: „S van egy hexameteres eposz is Krisztusról, a János-evangélium parafrázisa, amit az egyiptomi Nonnosz írt. De fennmaradt még a régi, mitológiai képzetvilág is az irodalomban, noha a pogány hit mindinkább az isten háta mögötti falukba szorult (a *paganus* szó is »falusit« jelent). A képzelet túléli a hitet. A poézis ragaszkodik régi témáihoz, melyek annyi bevált hatásnak eszközei voltak, s annyi érzéssel ivódtak tele. Az irodalom, ahogy már mondtam, behunyja néha a szemét, s megy tovább, amerre egyszer megindult. Nonnosz,

a Krisztus-eposz szerzője, egyúttal szerzője az utolsó nagy pogány eposznak is, melynek a címe: *Dionüsziaka*. Ez kétszer akkora, mint az *Ilias*, s magába gyűri az egész mitológiát, a legobskurusabb mesékig, Dionysos, azaz Bakkhosz körül csoportosítva. Dionysos így találkozik Krisztussal a költészetben, a földi mámor istene az égi mámoréval, mint majdan Leonardo képén." (Babits 1991, 143–144.)

535.

Reggeli templom

Hadd építek most egy templomot.

Napkeletre nyúl a nagyhajó,
s ha az első napfény ráragyog,
jó.

Kívül fehér, mint a tisztaság;
belül tarka, mint a képzelet,
pedig rajta semmi cifraság –
gyermeklelkű épület!

A tornya.

Tornya egy, de büszke, szép torony
s mint a kukorékoló kokas,
tolja csőrét égbe hajnalon,
s hinti a sok hangot az.

S apró házak, mint a kis csibék –
s ébredez a kicsi nép.
A toronyból úgy tolong a hang,
mint a ducból reggel a galamb.

(Egy nagy majorság a kis falu,
s már csipogva nyüzsög a napon.) –
De én most a csöndes, hűs falú
templomot rakom.

A lecke.

Falát oszlopokkal emelem;
tűrjetek csak, jámbor oszlopok:
Ki a legtöbb terhet tűri lenn,
tartja leginkább a templomot.

---

8 Ny; NyV: gyermeklelkü
9 Ny: torony,
16 Ny: galamb,
19 Ny; NyV: hüs Ny; NyV: falu
23 Ny: türi

Fenn tizenkét vén Apostolok
– bő redők és szent, komoly szinek –
hirdetik, hogy nem okos dolog
bűnben halni meg.

Térdepelni intenek kemény
stációk;
áll a szószék, magas lépcsején;
zengnek harsány prédikációk.

De a padsor ott köröskörül
lobogókkal szinte elröpül.
Drága zászló, máriás!
Drága ének, csengő, áriás!

Színek, hangok.

Mint a versem, e templom olyan:
int a lecke komolyan,
de mert minden színes-hangos itt,
ez a lecke nem busít.

Ó ezek a zengő, mély szinek!
Vörös lámpák vérzenek!
Szent szoborkák, bókos angyalok
dús fején az arany fölsajog.

Minden ablak tarka, szép üveg:
és ha reggel a pallón az Úr
napsugara jár, a szent ecset,
skárlát csöppen róla és azúr.

Ez a templom példázhatja még
az életet; mély értelme bús;
de ha nézed tarka, szép szinét,
örömökkel koszorúz.

Alcím NyV: *hangek.*
41 Ny: zengö,

Betetőzés.

Mélyén, ahol orgonája zeng,
a Szentlélek kék galambja leng.
(Ó Szentlélekisten, adj erőt,
segítsd meg a szegény verselőt!)

Közepén a mennyezet falát
kép borítja el:
feltámadás, mennybemenetel
zengi a Fiú diadalát.

Legmesszebb, az oltár szent csucsán
fellegek közt látható
őszfehéren ülve trónusán
Isten, a Mindenható.

S azt hiszem, hogy másról ne legyen
a Háromság neve után szó:
itt ha zárom jámbor énekem,
jó.

[1918. október–1919. november]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1818/a/9. A fólió rektójának jobb oldalán és verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektó bal oldalán az *Őszi pincézés* 1. versének fogalmazványa olvasható *Szüret után* címmel.

Első megjelenés: *Nyugat* 12, 16–17. sz. (1919. dec.): 1013–1015. – További megjelenések: NyV 69–71; V 302–304; ÖV 278–279.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A versnek egy ceruzaírású fogalmazványát ismerjük, mely több javítást, törlést, beszúrást és két esetben teljes versszakok áthelyezését tartalmazza. A ciklus egyes részeit elválasztó címek helyett a kéziratban csillag tagolja a verset. A nyomtatott szövegváltozatok viszonylag kevés szövegeltérést mutatnak, főként az Ny tér el a magánhangzók időtartamának jelölését tekintve. A V és az ÖV szövegállapota nem mutat eltérést. Alapszövegünk az ÖV.

55 Ny: Szentlélek isten,

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1818/a/9.

Reggeli templom.

Hadd építek most egy templomot.

Napkeletre nyúl a nagyhajó
s ha az első napfény ráragyog:
jó.

Kívül fehér mint a tisztaság
belül tarka, mint a képzelet
pedig rajta semmi cifraság
gyermeklelkű épület.

*

Tornya egy, de büszke szép torony,
s mint a kukorékoló kokas,
tolja csőrét égbe hajnalon,
s hinti a sok hangot az,

S apró házak, mint a kis csibék
s ébredez a kicsi nép.
A toronyból úgy tolong a hang
mint a ducból reggel a galamb.

(Egy nagy majorság a kis falu
s már csipogva nyüzsög a napon;.) –
De én most a csöndes, hüs falu
templomot rakom

*

Falát oszlopokkal emelem;
tűrjetek csak, szegény jámbor oszlopok:
aki tűri terhét idelenn ki a legtöbb terhet tűri lenn,
az emeli fenn tartja leginkább a templomot.

Minden ablak míves tarka szép üveg
hogy, és ha reggel a pallón az Úr
napsugara jár, a szent ecset,
skárlát csöppen róla és azúr.

Kívül fehér mint a tisztaság
belül tarka, mint a képzelet
pedig rajta semmi cifraság
gyermeklelkű épület.

Fenn 12 vén apostolok
bő redők és szent, komoly szinek
hirdetik hogy nem okos dolog
bünben halni meg.

Térdepelni intenek kemény
stációk;
áll a szószék magas lépcsején
zengnek harsány prédikációk.

De a padsor ott köröskörül
lobogókkal szinte elröpül.
Drága zászló, máriás!
Drága ének, csengő áriás!

*

Mint a versem, e templom olyan
Int a lecke komolyan
De mert minden színes-hangos itt
ez a lecke nem busit.

Ó ezek az a es z engő mély szinek!
Vörös lámpák vérzenek!
Szent szoborkák, bókos angyalok
dús fején az arany fölsajog

Minden ablak tarka szép üveg
és ha reggel a pallón az Úr
napsugara jár, a szent ecset,
skárlát csöppen róla és azúr.

Ez a templom mint az életed: Ez a templom példázhatja még
sírsz ha az értelmét kergeted Az életet; mély értelme bús
De ha színét nézed s hangjait De ha nézed tarka szép szinét
hallod: ez a templom felvidit Örömökkel koszorúz

*

Mélyén ahol orgonája zeng
a Szentlélek kék galambja leng
(Ó Sztlélek Isten adj erőt
segítsd meg a szegény verselőt!)

Közepén a mennyezet falát
kép borítja el
Feltámadás, mennybemenetel
zengi a Fiú diadalát.

Legmesszebb, az Oltár szent csucsán
fellegek közt látható
őszfehéren ülve trónusán
Isten, a Mindenható.

S azt hiszem, hogy másról ne legyen
a Háromság neve után szó –
[itt] ∫ [ha] zárom jámbor énekem
jó.

Keletkezéstörténet

A *Reggeli templom* keletkezési idejét a publikálás dátuma és a kézirat fóliójának rektóján található *Őszi pincézés* datálása alapján a kéziratkatalógus kérdőjellel 1919 őszére teszi. Ebből kiindulva Rába György úgy véli: „Témaválasztása és hivő áhítatának költői tárgya mintha az új időkhöz alkalmazkodó magatartás jele volna, holott Babits lelki életében nem előzménytelen jelenség, hiszen *A jóság dala* vagy a *Zsoltár férfihangra* »egyszerű éneké«-t – igaz, egyházon kívüli – hit célképzete ihlette." (Rába 1981, 559.) Ugyanakkor, ha a *Szüret után* fogalmazványával együtt a *Reggeli templom* kézirata is egy évvel korábban keletkezhetett, akkor a vers születésének történeti kontextusa egészen más, és ebből kifolyólag a keletkezés körülményeiből levezetett költői szándék is egészen eltérő lehet. A *Reggeli templom* fogalmazványából látható, hogy a több részre tagolt cikluskompozíció terve már a kézirat keletkezésekor megvolt, de az egyes részeket tagoló címek helyett még csillagokkal választotta el az egyes, egymással tematikusan szorosan összefüggő, a vers gondolatmenetét szervesen továbbszövő verseket. A Babits-versek genezisének motiválója sohasem csak kizárólag vagy elsődlegesen a történeti vagy életrajzi kontextus, hanem minden esetben számolni kell saját korábbi alkotásaira történő költői reflexiókkal, valamint a költői szerep ekkoriban írt műveiben is továbbélő gyakorlatával. Ebben az összefüggésben a Rába által említett versek mellett a *Nyugtalanság völgye* kötetből mindenképpen ki kell emelni az 1918 tavaszára datált *Strófák egy templomhoz* című verset, melynek megszólítottja a címben említett szakrális épület, ennek megfelelően a mű hangneme szintén emelkedett, ugyanakkor záró strófáiban az egyház háborús propagandájának kritikája is hangot kap. Ehhez képest a *Reggeli templom* valóban egyfajta „hívő áhítatot" fejez ki.

Babits korábbi korszakának művei között is találunk olyan verseket, melyek tárgya vagy a versbeszéd tere egy templom. Ilyen az 1908-as *Októberi ájtatosság*. Az 1906-os

A templom! Repül! című vershez kapcsolja a *Reggeli templom* 9–10. sorát a templomtorony állatként való ábrázolása: „Nyújtózik, mint súlyos állat, / hosszu nyakkal égbe néz, / mint nagy állat, mikor fáradt / s nyujtott nyakkal égbe néz." Ugyanez a motívum előfordul a hasonló című és keletkezéstörténetét tekintve a *Reggeli templom*hoz közeli *A röpülő falu* című novellában is. A fantasztikus történet szerint az erdélyi falu templomával együtt egy éjszaka felemelkedik és a menekülő magyarok után repül: „egyszerre csak egy fehér tömeg vált ki belőle, egy holdas fehérség, mint egy holdas madár, óriás, óriás, s előrenyujtott hajló csőrében ingott-lengett a harang. Ennek a madárnak hangja volt a Bim-bam! Nem is madár volt, hanem a templom volt, irtózatos gyorsasággal zuhant a légen át, és a többi házak körülötte, és az apróbb dolgok, a fák, a kőkereszt, ki amily nehéz volt…" (Babits 2010, 311–312.) Az itt leírt látvány hasonló ahhoz, ahogy a *Reggeli templom* említett szakaszában Babits a templomtornyot kakashoz hasonlítja, míg a körülötte található apró, falusi házakat csibékhez. Szintén találunk párhuzamot az 1908-as *San Giorgio Maggiore* című vers templomleírásában: „Keresztes, hófalú tornácba fordulék be, / a nyájas szerzetes vezette az utat / a toronyhoz, amely büszkén szökell a légbe". A költői életmű későbbi szakaszának ismert darabját előlegezi a *Reggeli templom* 43. sorának második jelzős szerkezete („Szent szoborkák, bókos angyalok"), mely a *Psychoanalysis Christiana* „bókos szentjeire" utal előre.

A *Reggeli templom* nyitó versszakai szerint a versben leírt szakrális épület a költő fantáziájának terméke, ugyanakkor nem elképzelhetetlen, hogy a műben foglalt térábrázolásnak valóságos modellje vagy modelljei voltak. A Babits életrajzához köthető templomok (például a szekszárdi belvárosi, Krisztus mennybemenetelének szentelt plébániatemplom, illetve a pécsi székesegyház) közül azonban egyiknek sem feleltethető meg maradéktalanul a versben leírtnak. A vers utolsó, *Betetőzés.* című darabjának leírása részben megfeleltethető a szekszárdi katolikus templom egyes részleteinek, mennyezeti szekkói között megtaláljuk a feltámadást és a mennybemenetelt ábrázoló festményeket, a főoltárkép szintén Krisztus mennybemenetelét ábrázolja, felette az Atya látható felhőkkel körülvéve, de nem a versben leírt pozitúrában. Ugyanakkor a 8. versszak első sorában említett apostolok megtalálhatók a pécsi székesegyház homlokzatán. Valószínű tehát, hogy a versben leírt templom Babits korábbi emlékeiből és élményeiből fantáziája révén megalkotott fiktív tér, ahogy arra a vers első sora is utal. „Játékos képzelőerő jellemzi a *Reggeli templom*ot is" – állapítja meg a verssel kapcsolatban Rónay László. (Rónay 2002, 16.)

A cím utalása tehát elsősorban erre az elképzelt épületre értendő, a korabeli nyelvhasználatban azonban ez a kifejezés a templomban végzett reggeli szertartásokra is vonatkozott. Ilyen értelemben használja például Arany János *Zách Klára* című balladájában: „Sietős az útam, / Reggeli templomra"; Móricz Zsigmond a *Nyugat* 1911. évi 8. számában közölt *Magyarosan* című drámai képének egyik dialógusában: „Ki lelkem, ma délbe az egész falu arról beszélt. Azt meséli most mindenki, mi volt a reggeli templom alatt."; valamint az 1914-ben szintén a *Nyugat*ban publikált *Élet a kereszten* című regényében: „»Kedves kollega úr, nekem reggel át kell mennem Rahóra, legyen szíves menjen be énekelni a reggeli templomba. Nevotni.« – Ja! – mondta s nevetett. Furcsán nevetett, kinyitott s felhúzott szájjal, a nyelvét kinyújtotta a sápadt, széles ajkára, úgy nevetett. Megértette a pap dühét. Hát persze, ha nem volt egy tanítója sem a reggeli templomhoz." Ilyen jelentésben szerepel Babits *Halálfiai* című regényében is: „Nelli az uccára is remegett kilépni, s lassanként mindenkit hozzászoktatott, hogy háztartási dolgai ürügyén még a vasárnapi

templomból is elmarad." (Babits 2006, 343.) A versben sem egyszerűen az épület tere teremtődik meg, hanem az éppen folyó szertartásra is több utalást találunk, a ciklus utolsó versében a Szentlélekhez intézett segélykérő fohász is felhangzik. Ebből a szempontból a vers az 1908 őszén Fogarason keletkezett *Októberi ájtatosság*gal is párhuzamba állítható.

Magyarázat

2. *nagyhajó* – főhajó vagy középhajó; a bazilikákra jellemző alaprajzzal rendelkező keresztény templomok legmagasabb része, a homlokzat és a kereszthajó vagy a kórus között helyezkedik el.
16. *duc* – galambdúc; az udvaron magas oszlopon, eresz alatt vagy a padláson található, galambok fészkelésére szolgáló házikószerű építmény.
17. *majorság* – nagyobb mezőgazdasági egység épületekkel, lakóházakkal, az adott gazdaság irányítási központja.
35. *máriás* – Szűz Máriát ábrázoló.
48. *skarlát* – élénkpiros szín.
azúr – élénk ciánkék.
54. *Szentlélek* – a keresztény teológia szerint az Atya és a Fiú mellett a harmadik isteni személy.
60. *Fiú* – a keresztény teológia szerint a második isteni személy, a megváltó Jézus Krisztus, aki emberré lett, meghalt és feltámadt.
66. *Háromság* – Szentháromság. A keresztény teológia szerint egy Isten van, de az egy istenben három személy, az Atya, a Fiú és a Szentlélek.

536.

[A napsugár fölgyujtja testedet…]

A napsugár fölgyujtja testedet
és ugy ragyogsz ma mint a szerelem
Nero-fáklyája; szegény kicsi asszony
égő rabságban. Vannak más kinok
éhség, gonoszság, veszteség, betegség,
a lövészárkok kínja, honfiak
keservei – de minde sebeket
ember üti: a te sebed nagyobb:
maga az Isten tette vállaidra
Keresztedet, mint egyszülött Fiának
s mint Krisztus égett legfőbb szerelemben
minden bűnösökért ugy égsz te egyért

[1918. november–1919. január]

Kézirat, megjelenés

k OSZK Fond III/1969/118. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón Török Sophie írásával: „alighanem 1920 előttről”.
Első megjelenés: Babits 1979, 71–72.

Szövegkritika

Az 5-től a 10. sorig a soroktól balra Babits kapcsos zárójelet ír, melynek funkciója meghatározhatatlan.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/118.

[Cím nélkül]

A napsugár fölgyujtja testedet
és ugy ragyogsz ma mint a szerelem
Nero-fáklyája; szegény kicsi asszony
égő rabságban. Vannak más kinok
éhség, gonoszság, veszteség, betegség,
a lövészárkok kínja, honfiak
keservei – de minde sebeket
ember üti: a te sebed nagyobb: ↔

maga az Isten tette vállaidra
Keresztedet, mint egyszülött Fiának
s mint Krisztus égett legfőbb szerelemben
minden bűnös ökért ugy égsz te egyért

Keletkezéstörténet

A kézirat keletkezésének ideje bizonytalan, Török Sophie rájegyzése szerint „alighanem 1920 előttről" származik. A verset elsőként közlő Gál István és Téglás János a Boncza Bertának írt versek közé sorolja. Nehezen illeszthető azonban ebbe a kapcsolattörténeti kontextusba *[A napsugár fölgyujtja testedet…]* kezdetű vers, melynek a Boncza Bertához való köthetőségét az életrajzi kronológia is csak valószínűsíti. (Rónа 2014, 666.) Babits és Boncza Berta 1916. március 26-án, a *Nyugat* zeneakadémiai matinéján találkoztak először személyesen, a következő években Babits Adyék rendszeres vendége lett, tehát közelről ismerhette a nőt és a házaspár életét is. Ady halála után a temetés szervezése és a sírhely kiválasztása miatt valószínűleg többször is találkozott az özveggyel. (Babits 2011b, 465.) Ezt követően Boncza Berta 1919. február végén kelt levelében kezdeményezett találkozót Babitscsal a férfi lakásán, arra hivatkozva, hogy rajzait szeretné megmutatni neki. (Babits 2011b, 279–280.) A változó intenzitású kapcsolat mindvégig érzelmi síkon maradt, de Boncza Berta részéről még a házasság terve is határozottan felmerült. Szabó Lőrinc naplójegyzetéből tudjuk, hogy 1920. március 9-én Babits és Boncza Berta vélhetően a nő Márffy Ödönnel való viszonya miatt összeveszett (Szabó 2008, 67.), kettejük szerelmi kapcsolata „hivatalosan" a Márffyval kötött házasság bejelentésével ért véget 1920 augusztusában. (Babits 2012, 140.) *[A napsugár fölgyujtja testedet…]* Csinszka-versek közé sorolását elbizonytalanítja a megszólított nőnek „szegény kicsi asszony"-ként történő aposztrofálása, mely a szerelmi viszony intimitása helyett együttérző tiszteletadást kifejező gesztus. A másik elbizonytalanító részlet a „Vannak más kínok / éhség, gonoszság, veszteség, betegség, / a lövészárkok kínja, honfiak // keservei". Ezek a sorok egyértelműen a háborús eseményekre utalnak, melyek referenciája lehetne a Tanácsköztársaság idején zajló harcok is, azonban a következetesen pacifista Babits aligha azonosult érzelmileg annyira a megszálló kisantant seregek ellen harcoló Vörös Hadsereg területvédő küzdelmeivel, hogy ezt honvédő háborúként fogja fel. Végezetül igen nehéz a Babits–Boncza Berta kapcsolattörténet összefüggésében értelmezni a vers záró sorait: „maga az Isten tette vállaidra / Keresztedet, mint egyszülött Fiának / s mint Krisztus égett legfőbb szerelemben / minden bűnösökért, úgy égsz te egyért." Ha mégis Boncza Bertához köthető a vers keletkezése, akkor a nagybeteg Adyt ápoló nő lehet a megszólított, de elképzelhető az is, hogy a vers a költőtárs halála után született, s az özvegy számára írt vigasztaló költemény lehetett, s Ady elvesztését transzcendens magasságba emelte. Nem kizárt azonban, hogy hasonló célzattal Babits a fronton elhunyt barátja, Kovács László édesanyja számára írta a verset. A fentebb idézett 4–7. sor a felsorolás révén és tematikus és poétikai kapcsolatot mutat az *[Árkokkal ásva a messze sik…]* kezdetű verssel, melynek megszólítottja feltehetőleg a költő szekszárdi barátja. Kovács 1918. október 25-én halt hősi halált az olasz fronton, a halálhírét közlő gyászjelentést 1918. november 26-i keltezéssel kapja meg Babits a Kovács családtól. (Babits 2011b, 202.) A vers zárlatában a keresztre feszített fiát sirató Máriára történő utalás is ezt a referenciát valószínűsíti, ugyanakkor a vers nyitó sorai, és az, ahogyan a fogalmazvány a háborús

gyötrelmeket és a megszólított nő szenvedésének okát elkülöníti, ezt az olvasatot gyengíti. A vers keletkezése tehát valószínűleg 1918. november és 1919. január–február közé tehető.

Magyarázat

3. *Nero-fáklya* – Kr. u. 64-ben Nero császár uralkodása idején Rómát tűzvész pusztította el. A császár a katasztrófáért a keresztényeket tette felelőssé, akik közül sokakat máglyán égettek meg. Őket nevezték „Nero fáklyái"-nak. Babits később az 1932-ben keletkezett *Verses napló* ciklus *(Kilenc után)* című versében használja ezt a kifejezést.

537.

Új esztendő

1918.

Idegeimen apokaliptikus
zene tombol, bábeli gyermekágy
a világ, véres lében remeg és
csikorog – ó jaj! ki a kínokban
ki a kínokban vajudó? Én vagyok,
te vagy, mi vagyunk, egy lett mindenki
e kínok apokalipszisában, e
véres ágy vonaglásában, rángunk és
futkosunk, patkánymódra, óriás
talpak alatt, jaj! véres és vértelen
kaszák villódzanak a tetemszagú
légben, és torkon lehel a ragály
csontpalotákból idegen zene szól
viharok paradicsoma kibomlik.
Mit szólsz, ég és föld? Mit rántasz, iszonyú
új esztendőkbe, ég? A föld hallgat és
zordan karikáz sötét telében – de egyszer
ébrednie kell, és akkor mit mond majd
változatlan szép tavaszával, mit mond
feldúlt erdeivel, mit mond eleven
erőivel, mit mond rettenetes
ugarain kisarjadó vadvirágok
ezer beszédes szemeivel – Ember,
te züllött, véres, rossz kártyás, éji veszett ↔

Cím PN: Ujesztendőre | NyV; V: Uj esztendő
Alcím PN: [az alcím hiányzik] | NyV: 1918
4 PN; NyV: kinokban
5 PN; NyV: kinokban PN: vajud?
7 PN: kinok
11 PN; NyV: tetemszagu
12 PN: ragály,
15 PN: iszonyu, | NyV: iszonyu
16 PN; NyV: uj
20 PN: feldult
23 PN: szemeivel.

25 játékodból a réten ocsudva, – hogy fogsz
a vadvirágok szemeibe nézni?

[1918. december]

Gépirat, megjelenés

Gépirat: **g** PIM V. 1612. A fólió rektóján gépiratos tisztázat autográf ceruzaírású címmel, utólag áthúzott aláírás: Babits Mihály. A fólió jobb sarkában áthúzott autográf ceruzaírású rájegyzés: „Pesti Napló". Alatta ugyancsak autográf ceruzaírással oldalszám: „20". A gépirat a *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratának része.

Első megjelenés: *Pesti Napló*, 1919. jan. 1., 1. (*Újesztendőre* címmel) – További megjelenések: NyV 40; V 285; ÖV 259; VV 50–51.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A vers gépirata a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai mappájában maradt fenn. A szövegben Babits nem javította a hiányzó hosszú ékezetes magánhangzókat *(ú, í)*, a gépelési hibákat rágépeléssel korrigálta. A kritikai kiadás szövegétől ezt leszámítva a 15. sor végén kitett vesszőben különbözik. A vers nyomtatott változatai viszonylag kevés eltérést mutatnak, leginkább a PN-ban megjelent variáns tér el a többitől a címet, a központozást és a magánhangzók időtartamának jelölését tekintve. Utóbbi az *í* és *ú* betűk esetében adódhat a lapot készítő nyomda betűkészletének hiányából is. A címet leszámítva a V-től kezdve a vers szövegállapotai azonosak. Alapszövegünk a VV.

Előszöveg

g: PIM V. 1612.

Uj esztendő

Idegeimen apokaliptikus
zene tombol, bábeli gyermekágy
a világ, véres lében remeg és
csikorog – ó jaj! ki a kinokban
ki a kinokban vajud / ó ? Én vagyok,
te vagy, mi vagyunk, egy lett mindenki
e kinok apoka p l ipszisában, e
véres ágy vonaglásában, rángunk és
futkosunk, patkánymódra, óriás
talpak alatt, jaj! véres és vértelen
kaszá á k villódzanak a tetemszagu
légben, és torkon lehel a ragály
csontpalotákból idegen zene szól
viharok paradicsoma kibomlik. ↔

Mit szólsz, ég és föld? Mit rántasz, iszonyu,
uj esztendőkbe, ég? A föld hallgat és
zordan karikáz sötét telében – de egyszer
ébrednie l k ell, és akkor mit mond majd
változatlan szép tavaszával, mit mond
feldult erdeivel, mit mond eleven
erőivel, mit mond rettenetes
i u garain kisarjadó vadvirágok
ezer beszédes szemeivel – Ember,
te züllött, véres, rossz kártyás, éji veszett
játékodból a réten ocsudva, – hogy fogsz
a vadvirágok szemeibe nézni?

Babits Mihály.

Keletkezéstörténet

A versnek nem ismerjük fogalmazványát, ezért a keletkezésének idejére vonatkozóan csak az a rövid üzenet szolgál információval, melyet a Hatvany Lajosnak küldött vers mellé Babits egy névjegykártyára lejegyez: „Mélyen tisztelt Főszerkesztő Ur! // Igéretem szerint itt küldök egy »újévi verset« –". (Babits 2011b, 230.) A levelet a kritikai kiadás 1918. decemberre datálja, a vers ezt követően *Ujesztendőre* címmel a *Pesti Napló* 1919. január 1-i számában jelent meg.

A mű képi-érzelmi diszharmóniája minden bizonnyal a világháborús összeomlás és az őszirózsás forradalom utáni hónapok történelmi szituációjából eredeztethető. A vers felütésében az új kezdet („bábeli gyermekágy", kínokban vajúdás) és a végidő („apokaliptikus zene tombol") képei kerülnek közvetlenül egymás mellé. Ezek történeti referenciái a háborús összeomlást és a forradalmat követő változások révén egy új világ születése, valamint a háborús pusztulás következményei, az ország területeinek megszállása. Babits október végén lelkesen fogadta a politikai változásokat, október 30–31-én Budapest kávéházaiban Petőfi királyellenes verseit szavalta és a köztársaság mellett agitált, a Petőfi Társaságban pedig a Nemzeti Tanácshoz történő csatlakozást sürgette. Miután november 13-án IV. Károly lemondott arról a jogáról, hogy az államügyekbe a továbbiakban beleszóljon, a Magyar Nemzeti Tanács november 16-án kikiáltotta Magyarország függetlenségét és a Magyar Népköztársaság létrejöttét. Ezekben a hetekben olyan közéleti változások indultak, melyek Babitsot is közvetlenül érintették. November elején felmerült a Petőfi Társaság taglétszámának felemelése és fiatal, a *Nyugat* köréhez tartozó írók felvétele. Miután ez a kísérlet kudarcot vallott, Hatvany Lajos kezdeményezésére elhatározták egy új irodalmi társaság létrehozását a francia Goncourt Akadémia mintájára. Az új szervezet neve Babits javaslatára Vörösmarty Akadémia lett, első elnöke Ady Endre, alelnöke pedig Móricz Zsigmond mellett Babits lett. Ezekben a hónapokban több olyan új szakmai szervezet is létrejött, mely tagjai közé hívta a költőt. A Nemzeti Tanács a közoktatásügyi szaktanácsának tagjává választotta (Babits 2011b, 199.), decemberben pedig az Alkotó Művészek és Tudományos Kutatók Szövetségének vezetőségi tagja lett (Róna 2014, 444.), majd a hónap közepén Kernstock Károly levelében a Magyar Nemzeti Tanács Irodalmi és Művészeti Szakbizottságába is meghívást kapott. (Babits 2011b, 219.)

Ezek a politikai és irodalmi életben bekövetkező változások jelenthették Babits számára az új kezdetet, egy új világ megszületésének lehetőségét.

A demokratikus politikai átalakulás azonban rendkívül nehéz belső társadalmi és külső, külpolitikai viszonyok között zajlott. Az első világháború szociális és gazdasági következményei a háború befejezése után is súlyos, megoldandó problémát jelentettek. Habár a fővárosban viszonylag konszolidált körülmények között győzött a forradalom, vidéken véres eseményekre is sor került. „A forradalmi hangulat ide is eljutott, tegnap a mi ablakunkat is beverték" – írja Babits Angyal bátyjának 1918. november 4-én kelt levelében. Erre is utalhat a versben a „véres és vértelen / kaszák villódzanak a tetemszagú / légben". Az olasz fronton október végén véget ért a háború, az Osztrák–Magyar Monarchia november 3-án Padovában Olaszországgal aláírta a fegyverszünetet. Ezt követően azonban a hónap közepétől délről a franciák által támogatott szerb csapatok, keletről a román hadsereg, északról pedig a csehek kezdték elfoglalni a Magyar Királyság területeit. November 25-én Újvidéken a szerbek kimondták a dél-magyarországi megyék Szerbiához csatolását, míg a gyulafehérvári gyűlésen a magyarországi románok kikiáltották egyesülésüket a román királysággal. (Romsics 2018, 291–302.) Erre a kül- és belpolitikai helyzetre érthetjük az *Új esztendő* felütésében a „bábeli gyermekágy / a világ" kijelentést.

Rába György a verset az életművön belül a *Fortissimó*val kapcsolja össze, mivel mindkét mű a versbeszélő érzelmi világát diszharmonikus költeményben fejezi ki. Minden bizonnyal Babits emiatt a poétikai rokonság miatt helyezi az *Új esztendő*t a *Nyugtalanság völgye* kötetben közvetlenül a *Fortissimo* elé. A hasonló költői megszólalásmód a verseket az expresszionizmushoz köti, az *Új esztendő* kapcsán az alanyváltoztatás jelenségében Rába a korai avantgárd stílusjegyét fedezi fel: Én vagyok, / te vagy, mi vagyunk, egy lett mindenki / e kínok apokalipszisában". A vers szemléletmódja és zárlatában az „Ember" megszólítása szintén összhangban van az expresszionizmus világlátásával, hasonlóan ahhoz, amit Kurt Pinthus is megfogalmaz az expresszionizmus költői antológiájának, a *Menschheitsdämmerung*nak az előszavában: „E könyv minden verse az emberiségért ejtett panaszból, az emberiség utáni vágyból fakad. A teljes ember, az emberiség a végtelen témája, s nem az ember privát dolgai és érzései. Költőink idejében meglátták, mint süllyedt el az ember az alkonyatban…, mint süllyedt a pusztulás éjszakájába…, hogy azután megint felbukjon az új nap tisztuló derengésében. Ebben a könyvben tudatosan fordul az ember a rásötétlő, folyondáros, elenyésző múlt és jelen alkonyatából a jövő megváltó derengése felé, melyet maga teremt meg önmagának." (Koczogh 1967, 228.) Ugyanakkor Rába a verset kevésbé érzi sikerültnek, mint a *Fortissimó*t. A vers 15. sorával kezdődő szakaszának évszakképeiben Vörösmarty *Előszó* című versének parafrázisát fedezi fel. (Rába 1981, 557.)

538.

Az óriások költögetése

Iszonyú szörnyek hevernek utamon de majd csak megküzdöm velük
már érzem ébredni magamban a kábult óriásokat.
…Lelkemben lassankint elfoglalt az önzés minden erődöt
s legbensőbb szentélyére kitűzte sötét lobogóját.

Ő forgatta a Mindegy-buzogányt és gyönyörű derük
közt keserűen tudott járni és keseríteni másokat;
mióta lajhár éveken át csúf hályoga hangos szememre verődött,
megnémult hangos szemem mint dob ha verőit s hártyakopogóját

gyászvatta és fátyol párnázza – csak tompán zengenek át
a legfrissebb színek ütemei is – mit érdekel engem a szín?
lombok sugarak görög romok, mit segít rajtam az idegen szépség?
Danaida-lányok – mit érdekel engemet ez már?

Rímeket se fogok itt már csinálni – ne várd a rímeket olvasó
Mit érdekel engem a rím már? vidéki csöndes alkonyatok
ríme, se városi rím, gépkocsi-tülkölés ríme,
jaj, mit segít rajtam? – kis csirkéknek tengerit szóró

falusi lányka, vagy messze kocsmából a hegedü-szóló,
vagy városi villanyos hangja mely egyre csak falja meg ontja meg ontja
a meleg emberi húst – már mindez az eleven nyüzsgés
lelkemből kiesett

és lelkem üres hangszerláda, mely zenés lemeze híjján
csak prózai csikorgásokat ad – legbensőbb várában az önzés
ül, kloroformos betörő gyanánt, mert hogy tudta volna legyőzni másként
lelkemnek óriásait,

---

1 Ny; NyV: Iszonyu Ny; NyV; V: utamon – de
3 Ny; NyV; V: …….Lelkemben
5 NyV: gyönyörü Ny: derűk
6 Ny; NyV: keserüen
8 Ny; NyV; V: szemem, Ny; NyV; V: dob,
10 Ny; NyV; V: szinek
11 Ny; NyV; V: lombok, Ny; NyV; V: sugarak, NyV: segit
18 Ny; NyV; V: hangja, Ny; NyV; V: falja, Ny; NyV; V: meg ontja, meg ontja
19 Ny; NyV: hust
23 Ny; NyV; V: gyanánt, – mert

mint kábulással?… …Meddig fogtok heverni még? Mikor
kel ki vak szemhéjaitok nehéz gubójából az isteni Látás
fájdalmasan? Mikor veritek szét a Lomhaság szörnyeit
melyek elfekszik minden kapuimat

élettelen homokzsákok gyanánt? Ó keljetek, mert bénább vagyok én
a bénánál, s vakabb a vaknál, ki legalább
illatáról érzi a rózsát, hűséről a lombot,
s az egész világot a láthatatlan szeretetről.

[1918–1920. június]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1818a/5. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazványrészlet aláírás nélkül. A cím Török Sophie írása. A rektón a Bánk-összeesküvés korából származó, János érseknek tulajdonított, ismert dodonai állásfoglalás – „A királynőt megölni nem kell félnetek…" – központozási nélküli, kétféle lejegyzése, az egyik a beleegyezést sugalló, a másik az ellenzést jelző tördelés szerint; valamint latin szójátékok, melyek esetében a szavak oly módon vannak lejegyezve, hogy az azonos betűk egymás alá kerültek: „amore / more / ore / re / e-fficiuntur amicitiae" Jelentése: szeretettel, erkölccsel, szóval, tettel köttetnek a barátságok. Ugyanitt olvasható: „cor cor corrobarat, concordia corda coronat" Jelentése: a szív erősíti a szívet, az egyetértés megkoronázza a szíveket; továbbá ógörög nyelvű szójáték Napóleon nevével: „Napoleon / apoleon / poleon / leon / on." Jelentése: Napóleon elfoglalt, megsemmisített városok oroszlánja lévén. A verzón játékos feljegyzések találhatók: „[B]ánffy, [D]ezső, [A]pponyi?"; „hólabda", valamint Babits két képrejtvénye, a kettő között áthúzva: „Olga", és gyorsírásos feljegyzések. A verzón fordítva olvasható még: „Tete roro mama nunu dada tete lala tete." „Te tero, Romana, manu nuda! Date tela! Latete!" Az első sor nem szemantizálható római gyerekmondóka, a 2. sor ennek transzformációja: „Eltiporlak téged Róma puszta kézzel! Adjatok lándzsákat! Rejtőzzetek el!" A lejegyzések forrása pontosan nem határozható meg, tulajdonítják a Róma ellen törő Hannibálnak, Julius Caesarnak és Alarich nyugati gót királynak is. Ugyanitt olvasható még: „O Tite tute Tati tibi tanta tiranne tulisti" (Ennius: *Annales,* Liber I. LXXL) és „At tuba terribib sonitu taratantara dixit" (Ennius: *Incertae sedis fragmenta* VIII.)

Első megjelenés: *Nyugat* 13, 13–14. sz. (1920. júl.): 649. – További megjelenések: NyV 48–50; V 290–291; ÖV 265.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A **k** a vers első nyolc és fél sorának ceruzaírású fogalmazványa, egy olyan fólión található, melynek rektóján és verzóján több magyar, illetve idegen nyelvű szójáték, rajz és

25 Ny; NyV; V: ….Meddig
29 Ny; NyV; V: gyanánt?…

saját kézzel rajzolt képrejtvény látható. A kézirat fölött középen, azon a helyen, ahol a műcím szokott lenni, a „Szig frid” lejegyzés olvasható, melyet a kéziratkatalógus a vers címeként azonosít. Lehetséges, hogy a *Nibelung-ének* hősére történik itt utalás, a vers első két sora vonatkoztatható lehet a sárkányt legyőző Szigfridre, valószínűbb azonban, hogy egy megkezdett szójátékról van csupán szó. A kézirat elhelyezkedése a fólión ugyanis azt mutatja, hogy a fogalmazványt Babits már a fólión található szójátékok közé jegyzi le. A „Szig frid” lejegyzést ezért nem tekintjük címváltozatnak. A kézirat első sorában a „szörnyetegek” 4. és 8. betűje után Babits függőleges vonalakat ír, amivel a törlés nélküli variációt jelzi. A vers előszövegének átiratában nem betű szerint, hanem az adott szóalak olvasatai szerint szerepelnek a törlés nélküli variációk. A kézirat 1., 7., 8. és 9. sorait – mivel nem fértek ki a fólió üres részeire – Babits a következő sorban jobbra zártan folytatta.

A nyomtatott szövegváltozatok közül a Ny, a NyV és a V egymáshoz képest csak kisebb szövegeltéréseket mutat. Az ÖV ezekhez képest a központozásban és a magánhangzók írásmódjában több helyen eltér, de a magánhangzók időtartalmának jelölését tekintve a módosítások a helyesírási sztenderd felé való közelítést jelzik, a központozás változtatásai azonban több esetben eltérnek attól. Az ÖV 18. és 23. sorai túl hosszúak, ezért a tördelő az utolsó szavakat a következő sor végére tördelte. A 18. sor esetében emiatt egy egész sort kihagyott, míg a 23. sorban nem. A „másként” szóalak előző sorhoz tartozását kapcsos zárójellel jelezte. Alapszövegünk az ÖV.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1818a/5.

[Cím nélkül]

Iszonyu szörnyetegek szörnyek állják el utamat – de majd csak megküzdök m velük
már érzem ébredni magamban a kábult óriásokat.
Lassankint lelkemben elfoglalt az önzés minden erődö t
s legbensőbb szentélyére kitűzte sötét lobogóját

Ő forgatta a Mindegy-buzogányt, és gyönyörü derük
közt keserűen tudott járni és keseríteni másokat
mióta lassu éveken át csúf hályoga hangos szememre verődött
megnémult a sz emem mint dob ha verőit s hártyakopogóját

gyászvatta és fátyol párnázza

Keletkezéstörténet

A kéziratkatalógus a **k** keletkezését kérdőjellel 1919 júniusára teszi. A datálásra vonatkozóan azonban a fólió semmilyen információval nem szolgál. Kevésbé valószínű azonban, hogy a Tanácsköztársaság idején, amikor a kommunista hatalommal szembeni ellenérzései miatt Babits komoly lelki-egzisztenciális válságban volt, a fólión található szójátékokhoz és képrejtvényekhez hasonló tevékenységgel töltötte volna az idejét. A datálás

ellen szól Babitsnak a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé egy kitétele is, mely szerint az esszében *Ének a „Szavak Megtagadásának" korából* kvázi címmel közölt, később *Szíttál-e lassú mérgeket?* címen kötetben is újrapublikált verse volt az egyetlen Tanácsköztársaság idején írt költeménye. (Babits 1919, 919–920.)

A vers keletkezésének dátumára vonatkozóan az egyetlen biztos adatunk a mű *Nyugat*ban való publikálásának időpontja, 1920. július, ez azonban nem zárja ki, hogy Babits korábban írta vagy kezdte volna írni a művet, mint ahogy például *Szálló nap után* esetében is láthatjuk. Ugyanakkor a mű recepciójában a kéziratkatalógus datálásával szemben a keletkezésre vonatkozóan az 1920-as évszám szerepel. Szabó Ferenc a Babits-lírában „1920 körül" bekövetkező fordulat versei között említi *Az óriások költögetésé*t (Szabó F. 1962, 263.), Vörös László tanulmányai is 1920-as versként értelmezik a művet (Vörös 1978, 125; Vörös 1984, 27.), Sipos Lajos *Babits Mihály és a forradalmak kora* című könyvében 1920 elejére teszi költemény keletkezésének idejét (Sipos 1976c, 128.), míg Róna Judit kronológiája a megjelenés előtti hónapra, 1920 júniusára datálja a verset. (Róna 2014, 734.) Turczel Lajos egy tanulmányában azt állítja: „Ritkán emlegetett tény, hogy az első világháború idején nemcsak a tanári egzisztenciáját kockáztató, majd feláldozó nagy antimilitarista verseket írt (*Húsvét előtt, Fortissimo* stb.), hanem olyan ars poetikus költeményeket is, amelyekben a formai öncélúságot elvetve hitet tett a társadalmi kötődésű költészet mellett". Példája a szociális tematikára *Az óriások költögetése* és a *Csillagokig!* (Turczel 1983, 773.) Turczel állítása mögött azonban feltehetően nem volt olyan filológiai kutatás, mely szemben a recepcióban bevett állásponttal, *Az óriások költögetése* keletkezését korábbra, a világháború idejére datálta volna, ugyanakkor a vers tematikája és utalásrendszere miatt nem zárható ki a korábbi keletkezés, ugyan a Turczel által említett szociális tematika ebben a versben aligha fedezhető még fel.

Az óriások költögetése a *Nyugtalanság völgye* kötet azon ars poétikus versei közé tartozik, melyek – mint például a kötetnyitó *Előszó* – a Babits korábbi költészetével és lírafelfogásával való szakítást és egy új poétika érvényre juttatását hirdeti meg. Csakúgy, mint az *Előszó, Az óriások költögetése* is több intratextuális utalást tartalmaz Babits korai költői korszakának műveire. Mindkét versben található utalás az 1910 végén keletkezett, és a korrektúrafordulóban visszavont *Egy verseskönyv epilogusa* című költeményre, mely már évekkel korábban lényegében hasonló költői programot hirdet meg, ugyanúgy, mint az *Előszó* és *Az óriások költögetése*. Szabó Lőrinc jegyzi meg a *Nyugtalanság völgye* kötetről írt kritikájában: „legszigorúbban klasszikus, második kötetének idejéből ismernek barátai egy kiadatlan verset, mely valósággal kulcsa régi formáitól való eltávolodásának." (Szabó 1921, 49.) Rába György *Az óriások költögetése* poétikai önreflexiójában is felfedezi az általa *Naiv csömör*ként említett vers „önkritikus indulatait". (Rába 1981, 562.)

A korábban publikált művek közül a leginkább explicit *A Danaidák* című vers megidézése a 12. sorban, de egyértelmű az 1908 nyarától, a *Bakhánslármá*val és *Hegeso sírjá*val kezdődő, ún. görögös korszakának elutasítása. (Kelevéz 2008, 11.) Ezen kívül Babits számos más korábbi versének kulcsszavai és -motívumai is beíródnak a szövegbe. J. Soltész Katalin úgy látja: „Babits néha saját híressé vagy hírhedtté vált verseire is céloz: Az óriások költögetésében az Esti kérdésre és A Danaidákra". (J. Soltész 1965, 107.) Ezen kívül azonban több más korábbi műre történő utalást is felfedezhetünk. A nyitó versszakban az „Iszonyú szörnyek" és az önzés említése az 1911-ben publikált, de még 1909-ben keletkezett, és a *Nyugtalanság völgyé*ben kötetbe rendezett *Szent Mihály* egyes részeit idézi

meg, különösen annak 6. versszakát, de az önzés motívuma előfordul *A „Fiamhoz”* című versben is („Csupa önzés vagy lelkem és irigység”), csakúgy, mint az 1917-re datálható *A jóság dala* című művében („önző vágy, irígy akarat, ez a Vénség része”). Az 5. sorban található „Minden-buzogány” lehetséges utalásrendszere több versre kiterjed: *Az örök folyó*ra („Mindegy! ásít az út elém!”), a *Levél Tomiból* című vers szózatot is megidéző sorára („itt élni s halni mindegy dolog.”), valamint a *Május huszonhárom Rákospalotán* egy részletére („minden mindegy már! zúgjon fel a tengerek alja!”). A legegyértelműbb utalást azonban a hasonlóan önreflexív mondanivalóval bíró, 1917-ben keletkezett *Bénára mint a megfagyott tag* című vers 6–7. sorára találhatjuk: „Daloltuk a rossz éneket, / a minden-mindegy-rímeket:”. *Az óriások költögetése* 10. sorának kérdése: „mit érdekel engem a szín?” a *Levelek Iris koszorújából* kötet kulcsmotívumára, a színességre, mindenekelőtt a *Ballada Irisz fátyoláról* versre vonatkoztatható. A „városi rím” szintén az első kötet nagyvárosi verseit idézheti, a gépkocsi („gépkocsi-tülkölés ríme”) is több korai versének *(Mozgófénykép, Halál automobilon)* a modern életforma megjelenítésére szolgáló és szimbolikussá váló képeire utal. A „városi villanyos” szintén a nagyvárosi miliőt megidéző verseiben fedezhető fel *(Haza a telepre, Május huszonhárom Rákospalotán),* de éppen az utóbbi versben az akkor még község Rákospalota ábrázolása során falusi életképekkel is találkozunk. A 4. sorban olvasható „Minden-buzogány” mellett szintén a *Bénára mint a megfagyott tag* című vers záró versszakára („Látásban és cselekedetben / tébolyunk céllá igazul:”) vonatkoztatható a 26. sor „isteni Látás” jelzős szerkezete, valamint a 29–30. sorok „bénább vagyok én / a bénánál” önjellemzése. A *Bénára mint a megfagyott tag*hoz való erős szövegszerű kötődések és az *Előszó*val azonos poétikai program kifejezése miatt elképzelhető tehát az is, hogy a verset Babits még a világháború alatt, 1917-ben vagy 1918-ban írta. *Az óriások költögetése* ugyanis azt a poétikai fordulatot tematizálja, melyről 1918. november 24-én az *Élet* című lapban megjelent interjúban is beszél: „Körülbelül a Gólyakalifa megjelenése után [1916. december – Sz. Z.] meggyőződéssé vált bennem, hogy a lart [sic!] pour l’art elve tarthatatlan a művészetben. Mégis csak az a fontos, amit mondunk és nem az, hogy hogyan mondjuk.” (Boros 1918, 1105.)

A 21. sorban szintén a versbeszélő korlátozott lehetőségeit kifejező a „lelkem üres hangszerláda” önjellemzése kapcsán Kelevéz Ágnes a verset olyan poétikai alakulástörténeti folyamat kiemelt darabjaként említi, mely az első világháború után a költői megszólalás nehézségeivel és a „líra halálával” is számot vet. (Kelevéz 1998a, 229–230.) Bori Imre több más ekkoriban született verssel *(Az éji út, A jóság dala, Új esztendő, Dal prózában)* együtt *Az óriások költögetése* formai megoldásaiban (minden bizonnyal abban, ahogy a rímesen induló vers a szöveg tartalmára reflektálva rímtelenné válik) és látásmódja miatt az expresszionizmus hatását fedezi fel. (Bori 1967, 6.) Vele szemben azonban Rába György úgy látja: „Mindenesetre ahogy tagadó alakban, negatív leírással szemlét tart költői útja fölött, az öntükrözés élesebb fénnyel emeli ki mindazt, amit saját fejlődése fontosabb mozzanatának gondol, a fejlődő személyiség rajza pedig választó mondatokkal jelzi nem az avantgarde-nak a mindenségre, hanem saját tudatára vonatkoztatott szimultanizmusát, előadva az élő beszéd megállítatlanul recitáló modorában, mely maga az énnek nevezett történések folyama, személyesből személytelenné vált jelenség. Az már a költő önismeretét dicséri, hogy az óriások ébredését, költészete megújulását a Látás szenzuális forrásától várja.” (Rába 1981, 263.)

Magyarázat

12. *Danaidák* – a görög mitológia szerint Danaosz király lányai, akik azzal bűnhődtek haláluk után, hogy az Alvilágban egy feneketlen hordóba kellett vizet tölteniük. Itt utalás *A Danaidák* című versre.
23. *kloroformos* – a kloroform színtelen, átható, édeskés szagú, könnyen párolgó, klór tartalmú folyadék, melyet a sebészetben altatószerként használtak.

539.

Pihenés

Odakinn halkan hull a hó…
Pihenj, pihenj, szivem, bohó!
mért kergeted
az életed?
Mohó!
Mohó!

Hohó!
Hohó!
Minden kell és semmise jó?
Setén-után
Száz cél után
hányódva céltalan hajó!

És vággyal fűtött rossz kohó
Hohó!
Hohó!
Hol van a gépész, a mohó?
Pihenj, szegény!
A vágy, a szén
kifogy már, lankad a kohó.

Odakinn halkan hull a hó
még szén a vágyam
parázs
parázs
S elfogja lágyan
a téli varázs
és sistereg mint havon a parázs.

[1919. január–1919. február]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 4699/13. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány, aláírás: Babits Mihály.

Első megjelenés: *Tiszatáj* 27, 11. sz. (1973): 67.

Szövegkritika

Az írás fogalmazvány, a végén 4 sort Babits áthúzással törölt, mellette folytatta az írást, mely e helyütt több javítást, törlést és beszúrást tartalmaz. Az írást szignójával látta el.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/13.

Pihenés

Odakinn halkan hulla ll a hó…
p P ihenj, pihenj, szivem, bohó!
mért kergeted
az életed?
Mohó!
Mohó!

Hohó!
Hohó!
Minden kell és semmise jó?
↓Száz cél után
↑s S etén-után
hányódva céltalan hajó!

És vággyal fűtött rossz kohó
Hohó!
Hohó!
Hol van a gépész, a mohó?
Pihenj, szegény!
a A vágy, a szén
kifogy már, lankad a kohó.

‖Hahó!
Hahó
A völgyes utca csupa hó
Szép lányokkal szánkózni jó‖

Odakinn halkan hull a hó
mért g szén a vágyam
parázs
parázs
Odakinn halkan hull a hó S elfogja lágyan
s elfogja a téli varázs
és sistereg mint havon a parázs.

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A kézirat Szabó Lőrinc hagyatékában maradt fenn, a verset a kéziratkatalógus 1919–1920 telére datálja. A kézirat törölt részében a „völgyes utcá”-ra és a lányokkal való szánkózásra történő utalások mögött gyermekkori emlékeket sejthetünk, nem elképzelhetetlen tehát, hogy a fogalmazvány 1920. február 15. és március 4. között keletkezett, amikor Babits Szekszárdon tartózkodott. (Róna 2014, 688.) Ha megvizsgáljuk a verssel rokon tematikájú, motivikájú és hangnemű verseket, akkor egy évvel korábbi datálás is valószínűsíthető. A *Pihenés* ebből a szempontból szoros kapcsolatot mutat a *[Nem lobogok mégis égek…]* kezdetű fogalmazvánnyal, melyet Gál István (Gál 1979.) és Melczer Tibor (Melczer 1985, 128.) is a Csinszka-kapcsolat által ihletett versek közé sorol. A *[Nem lobogok mégis égek…]* egyik rímpárjának (bágyadt–vágyat) variációja megtalálható a *Reggeli szél* című versben is (bágyatag–vágyakat), melynek keletkezését ugyan a katalógus 1920. január 30. előttre teszi, valójában azonban a vers egy versszaka („Valaki, akit szeretek […]”) jóval előbb születhetett, ugyanis a hagyatékban fennmaradt egy olyan fólió, mely több vers, köztük a biztosan 1916-os datálású *Alkalmi vers* és az említett versszak fogalmazványát is tartalmazza. Létezik továbbá egy olyan variánsa is a versnek, mely egy fólión szerepel az *[Olyan tavasz ez…]* kezdetű fogalmazvánnyal, mely biztosan 1919 tavaszán keletkezett, és témája (vágyak) is rokon a *Pihenés*ével. Ezen a fólión olvasható a következő feljegyzés: „Pihenés (a hóról)”, mely a *Pihenés* című versre és annak témájára utalhat. Ez alapján a vers keletkezése 1919 elejére tehető.

540.

[Te elindulsz…]

Te elindulsz a fényes hómezőkön –
én visszabujtam a klastromba, nézd!
Ó könyves klastrom, s bús bor az oltáron –
s a szerzetes köszönti a vitézt.

A szerzetesek tudnak ám temetni –
de tégedet magunkba temetünk,
és könyveinkbe, s oltárunk borába,
hogy légy erős és örök bor nekünk.

Neked jogod volt meghalni, ki éltél
s van: élni, ki meghaltál – ó de *mi*:
te élsz mibennünk, *mi* haltunk tebenned
s magunkat fognánk elfelejteni,

ha tégedet felednénk. Ó mit ér a
szerzetes, ha nincs könyve s nincs bora?!
De lelked vére a kelyhünkbe csurrant
mielőtt lelke lelkednek tova

surrant volna a fényes hómezőkön
mint holt vitéz fekete paripán –
oltár elől mi, fölemelt kehellyel,
válhatatlan nézünk a Tünt után!

Mint gyászoljalak, hogyan dicsérjelek
ha kölcsön nem veszem a te szavadat?
Hogyan dicsérhetik a napot rét, berek,
erdők, rőt ormok, puszták és tengerek
ha nem avval a sugárral amelyet
a Nap ad nekik, maga a Nap?
Ugy nyugodtál le fényesen, mint a Nap
s reád gondoltat minden holdvilág
kialudnánk ha nem adnál sugarat
s ha eltüntél volna a hómezők alatt
s nem égnél titkon mint éjjel a nap
„ifjú szivekben, s mindíg tovább”:
(Ó szavak lelke! adj nekem szavakat)
„még sírni sem tudnánk”, fakadni sem

Sugarak lelke! te adtál sugarat
hogy megmorogtak[?] a sötét ugarak

és fölfejlett a hab a mély tengeren

[1919. január 27.–1919. február]

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1969/43. A fólió rektóján és verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektó jobb felső sarkában Török Sophie írásával: „920 előtti? Ady".

Gépirat: **g** OSZK Fond III/1969/132. fólió rektóján gépírású fogalmazvány részlete aláírás nélkül.

Első megjelenés: Sipos 1973, 451–452.

Szövegkritika

A versnek fennmaradt egy kéziratos fogalmazványa és egy gépirata, mely azonban csak a vers első 13 sorát és a 14. sor első szavát tartalmazza. A gépirat minden bizonnyal a kézirat után készült, de mivel nem tartalmazza a vers teljes szövegét, ezért alapszövegünk a kézirat. A kézirat második fólióján a vers utolsó három sorát Babits 90 fokkal elforgatva jegyezte le. A vers strófatördelése nem szabályos, ezért teljes bizonyossággal nem lehet eldönteni, hogy ezzel új strófát is kezdett volna, vagy csak nem fértek ki ezek a sorok a lap aljára. Mivel legalább egysornyi hely még lett volna, és az utolsó sort is külön strófaként jegyezte le, ezért az előtte lévő két sort is külön versszakként írtuk át.

Az Ady–Babits kapcsolattörténet fontos dokumentuma a feltehetőleg közvetlenül Ady halála után keletkezett *[Te elindulsz …]* kezdetű vers, melyet a hagyatékban található kéziratos fogalmazvány alapján elsőként Sipos Lajos közölt az *Irodalomtörténet*ben 1973-ban (Sipos 1973.), de a fogalmazvány utolsó két szakaszát, mivel nehezen olvashatónak ítélte, nem közölte. A teljes vers elsőként Gál István *Babits ódái Adyhoz és Móriczhoz* című 1982-es kiadványában volt olvasható. (Gál 1982, 389–390.) Sipos a verset *Ady* címmel közli, és innentől kezdve a mű további kiadásai ezen a címen jelentek meg. Mivel azonban sem a kéziraton, sem a gépiraton nem található cím, ezért ezt a kiadói gyakorlatot nem követjük.

Előszövegek

k: OSZK Fond III/1969/43.

[Cím nélkül]

Te elindulsz a fényes hómezőkön –
én visszabujtam a klastromba, nézd!
Ó könyves klastrom, s bús bor az oltáron –
s a szerzetes kö sz önti a vitézt.

A szerzetesek tudnak ám temetni, –
de tégedet magunkba temetünk,
és könyveinkbe, s oltárunk borába,
hogy légy erős és örök bor nekünk.

Neked jogod volt meghalni, ki éltél
s van: élni, mert ki meghaltál – ó de mi:
te élsz mibennünk, s[?] mi haltunk tebenned
s magunkat fognánk elfelejteni,

ha tégedet felednénk. Ó mit ér a
szerzetes, ha nincs könyve s nincs bora?!
De lelked vére a kelyhünkbe csurrant
mielőtt lelke lelkednek tova

surrant volna a fényes hómezőkön
mint holt vitéz fekete paripán –
oltár elől mi, fölemelt kehellyel,
válhatatlan nézünk a Tünt után!

Mint gyászoljalak, hogyan dicsérjelek
ha kölcsön nem veszem a te h sz avadat?
Hogyan dicsérhetik a napot rét, berek,
erdők, rőt ormok, puszták és tengerek
ha nem avval a sugárral amelyet
a Nap ad nekik, maga a Nap?
Kinek adnánk ha nem adnád sugarad
Ugy nyugodtál le fényesen, mint a nap
s reád gondoltat minden holdvilág
kialudnánk ha nem adnál sugarat
s ha eltüntél volna a hómezők alatt
s nem égnél titkon mint éjjel a nap
hogy várhatnánk még tavaszt ha ?
„ifjú szivekben, s mindíg tovább”:
(Ó szavak lelke! adj nekem szavakat)
„még sírni sem tudnánk”, fakadni sem

Sugarak lelke! te adtál sugarat
hogy megmorogtak[?] a sötét ugarak

és fölfejlett a hab a mély tengeren

g: OSZK Fond III/1969/132.

[Cím nélkül]

Te elindulsz a fényes hómezőkön –
én visszabujtam a klastromba, nézd!
Ónkönyves klastrom, s bus bor az oltáron –
s a szerzetes köszönti a vitézt.

A szerzetesek tudnak ám temetni, –
de tégedet magunkba temetünk,
s könyveinkbe, s oltárunk borába,
hogy légy erős és örök bor nekünk.

Neked jogod volt meghalni, ki éltél
s van: élni, ki meghaltál – ó de mi:
te élsz mibennünk, mi haltunk tebenned
s magunkat fognánk elfelejteni,

ha tégedet felednénl k. Ó mit ér a
szerzetesek

Keletkezéstörténet

A *[Te elindulsz …]* kezdetű vers keletkezéstörténetéhez hozzátartozik, hogy Ady halála az őszirózsás forradalom utáni Magyarországon nemzeti ügy volt, temetésének napját, január 29-ét gyásznappá nyilvánították, a közintézmények többsége nem nyitott ki, az iskolák bezártak. (Rónа 2014, 478.) Ady temetését az 1918. november végén alakult Vörösmarty Akadémia szervezte, melynek Ady első elnöke volt. A temetésen mások mellett beszédet mondott Babits is, aki a *Nyugat* íróinak nevében búcsúzott a költőtől. Gyászbeszédében elsősorban Ady vezér- és útmutató szerepét hangsúlyozta, a beszéd metaforái (hadsereg–hadvezér; kincses ér–bányász; hajósok Kolumbusz, tanítványok–Krisztus) Ady elsőségét emelik ki a *Nyugat* által képviselt modernségért vívott küzdelemben, s Babits végül Ady bennük továbbélő halhatatlanságáról tesz hitet: „Vezér! nézz bennünket: a tieid vagyunk, egy részed él bennünk és csírázik, a te halhatatlanságod mibennünk indul el hosszú útjára.” A *[Te elindulsz…]* kezdetű költemény kezdő soraiban az eltávozó vitézzel, Adyval szemben önmagát mint „könyves klastromába” visszavonuló szerzetest jeleníti meg, mely egyrészt a vers további részében leírt gyászszertartás jelenetezését készíti elő, másrészt azáltal, hogy önmagát a vitézként aposztrofált, tehát harcos, cselekvő Adyval szemben a társadalmi szerepvállalástól visszahúzódó szerzetesként jeleníti meg, felidézi kettejük szembeállításának kortársi alapképletét is. A második versszaktól kezdve azonban az én–te viszonyt a mi–te viszony váltja fel, a vers több részletével kapcsolódik a gyászbeszédhez, mely egy pontján – már a halott költőtárs kultuszát előkészítendő – szakrális beszédmódra vált át. Ady halálát Krisztus színeváltozásához, isteni lényegének megmutatkozásához hasonlítja, a költőt pedig Krisztushoz. Ez az azonosítás jelenik meg áttételesen a vers 4–5. szakaszában, a szertartáskehelyben felmutatott

bor nem Krisztus, hanem a költőtárs vérévé változik át. Szintén van szakrális áthallása a vers 6–7. versszakának Nap-motívumában, ebben az esetben azonban már annak a hatástörténeti tudatnak a kifejeződését szolgálja az Adynak a Nappal történő metaforikus azonosítása, melyről a gyászbeszéd záró soraiban is olvashatunk.

Közvetlenül Ady halála után a csak a búcsúztatáson elhangzó temetési beszéden kívül Babitsnak más nyilvános és névvel vállalt megszólalása nem volt költőtársáról. Bár ő szerkesztette a *Nyugat* 1919. évi 4–5., Ady emlékének szentelt számát, saját írása ebben a lapszámban nem jelent meg. A hagyatékban fennmaradt egy fogalmazvány, melyet Babits eredetileg ennek a számnak a végére szánt volna, de végül ezt az írást nem publikálta. A publikálatlan zárszó egy része szó szerint idézi a verset („Dicsérni még Adyt? Ó istenem, ha az Ő szavaival dicsérhetném – mintahogy [!] hegyek, mezők és tengerek dicsérik a Napot, azzal a fénnyel, amit maga a Nap adott nekik! Csak így lehetne dicsérni igazán."), feltételezhető tehát, hogy a *[Te elindulsz…]* kezdetű vers is ebben a lapszámban jelent volna meg. A versnek a kéziratos fogalmazvány mellett ismerjük egy félig elkészült gépiratát, mely talán a folyóiratpublikációhoz készült. A két szöveg kihagyásának okaira vonatkozóan nincsenek adataink.

Magyarázat

2. *klastrom* – kolostor, zárda.
34. *„ifjú szivekben, s mindíg tovább"* – Ady Endre *Ifjú szívekben élek* című versének nyitó sora.

541.

[Jó volna most is kívűl állni…]

Jó volna most is kívűl állni
de ezt is meg kellett próbálni

Ha sohase szerettél volna
az ajkam egy panaszt se szólna

Ha sohse csókoltalak volna
a szívem most is nyugodt volna

Jó volna tőled elmaradni
Jó volna innen elutazni

Jó volna rád nevetve nézni
a legjobb volna rád se nézni

Jó volna lenni illedelmes
Jó volna nem lenni szerelmes

Jó volna erről nem beszélni
a legjobb volna nem is élni

[1919. február–1920. augusztus]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 4699/28. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány, aláírás: Babits.
Első megjelenés: *Jelenkor* 16, 11. sz. (1973): 1006.

Szövegkritika

A fogalmazvány írásképe alapján inkább fogalmazvány, de mindössze egy javítást tartalmaz az első sor első szavában, az elkészült írást Babits a szignójával látta el.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/28.

[Cím nélkül]

Jó volna most is kívűl állni
de ezt is meg kellett próbálni

Ha sohase szerettél volna
az ajkam egy panaszt se szólna

Ha sohse csókoltalak volna
a szívem most is nyugodt volna

Jó volna tőled elmaradni
Jó volna innen elutazni

Jó volna rád nevetve nézni
a legjobb volna rád se nézni

Jó volna lenni illedelmes
Jó volna nem lenni szerelmes

Jó volna erről nem beszélni
a legjobb volna nem is élni

B Mihály

Keletkezéstörténet

A vers Gál István és Melczer Tibor szerint is a Csinszka-kapcsolat ihlette versek közé tartozik. Ez alapján a *[Jó volna most is kívűl állni…]* kezdetű fogalmazvány 1919. február vége vagy inkább március és 1920 augusztus közé tehető. A vers elégikus, lemondó hangneme alapján valószínűsíthető, hogy vagy a kapcsolatuk végén született, vagy egy olyan mozzanathoz kötődik, amikor úgy tűnt, Csinszka szakít a hozzá fűződő viszonyának kifejezésében és konkretizálásában bizonytalan költővel. Az első hetek erős és ellentétes érzelmi viszonyai után Babits részéről is intimebbé vált a kapcsolat, mely aztán időről időre megszakadt, Csinszka 1919. június 24-i levelét a következő mondattal kezdi: „Mi van veled mióta nem komplikálom az életedet?” (Babits 2011b, 383.), melyből hosszabb szünetre lehet következtetni, s elmaradó levelekre és személyes találkozásokra a későbbi levelek is utalnak. 1919. december 15-én Csinszka a következőképpen értelmezi kapcsolatukat: „Olyan zavarba hoztál és – ugy megvagyok hatva, hogy megtudnám és megszeretném csókolni a drága, mégiscsak kölyök kezedet. Nekünk egymást még véletlenül sem szabad elveszitenì többet Mis. Itt nem egy asszonynak és egy Költőnek, – egy nagyon nagy Költőnek van a többé kevésbé mindég zavaros és izléstelen találkozásáról szó,

– de két drága, – bolond, hajszolt és meggyötört gyereknek a természetes összetartozása." (Babits 2012, 37.) 1920 februárjában pedig Babits tesz vallomást Csinszkának: „Holnap hajnalban utazom. Egészen félve kérdezem: nem találkozhatnánk még ma este? Tudom hogy nem nagyon érdemlem ezt és az a gondolat gyötör, hogy nagyon sulyosan meg fogsz büntetni… // De nem: hiszen Te oly jó vagy! Mégis te vagy aki engem legjobban szeretsz a világon – és mindent összevéve, mindig jobban érzem: én is téged szeretlek legjobban." (Babits 2012, 57.) Szabó Lőrinc naplójegyzetéből tudjuk, hogy 1920. március 9-én Babits és Csinszka vélhetően a nő Márffy Ödönnel való viszonya miatt összeveszett (Szabó 2008, 67.), kettejük hektikus szerelmi kapcsolata „hivatalosan" a Márffyval kötött házasság bejelentésével ért véget 1920 augusztusában. (Babits 2012, 140.) A vers érzelmi ellentétei és töltése tehát vagy az 1920. márciusi összeveszést vagy a végleges szakítást tükrözheti.

A *[Jó volna most kívül állni…]* kezdetű vers egyszerű ragrímei Ady legismertebb Csinszka-verseit, az *Őrizem a szemed* és a *Nézz, Drágám, kincseimre* című költeményeket idézi, utóbbival szorosabb intertextuális kapcsolat is létesül. A *[Jó volna most kívül állni…]* 3–6. sorai (duplán) az Ady-vers negyedik szakaszának első két sorára („Ha te nem jöttél vóna, / Ma már tán panaszló szám se szólna") utalnak vissza.

542.

[Oly szeretetre mint szemed, beszéded…]

Oly szeretetre mint szemed, beszéded
vallja, irántam szívedet mi költi?

[1919. február 28. után]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/82. A fólió rektóján ceruzaírású töredék aláírás nélkül. A verzón Bölcs Ödön névjegyének nyomtatott szövege.

Szövegkritika

A kétsoros fogalmazvány második sorában törlés nélküli variációkat találunk.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/82.

[Cím nélkül]

Oly szeretetre mint szemed, beszéded
mutatja, szíved irántam vallja, irántam szívedet mi költi?

Keletkezéstörténet

A rövid fogalmazvány keletkezési idejének meghatározásához az eredetileg névjegyként funkcionáló fólió verzóján olvasható név nyújt segítséget. Bölcs (Leitner) Ödön költő, hírlapíró és lapszerkesztő volt, aki 1919. január 28-i datálással ír levelet Babitsnak mint a *Nyugat* felelős szerkesztőjének. Feltételezhető, hogy ehhez a levélhez mellékelhette névjegykártyáját, melyre Babits a kétsoros verskezdeményt lejegyezte.

Nem azonosítható teljes bizonyossággal, hogy ki lehet a fogalmazvány címzettje, de a keletkezés feltételezhető időpontja alapján az sem zárható ki, hogy a Csinszka-kapcsolat első találkozásainak költői reflexiója lehet. Amennyiben ez így lenne, jelentősen árnyalhatók lennének Babits Boncza Bertával szembeni érzelmei. Kapcsolatuk kezdetén ugyanis a költő a nővel szemben megalázó módon viselkedett, erre Csinszka leveleiben is több utalást találhatunk, de a *Költészet és valóság*ban Babits is megjegyzi: „Alázatosan és félénken beszélt, izgatottan leste a szavamat. Félt, hogy elkergetem. És én csakugyan durva voltam hozzá, mert éppen csak ez kellett még nekem! Mikor oly torkig voltam az egész világgal. Semmit sem akartam volna már, csak hogy békét hagyjanak, ne kelljen szólnom semmit, csak amit már ezerszer megszoktam, rendes agglegényéletet, kávéházakat, csak

egy pár embert körülöttem, akik már bútorok: halált az életben." (Babits 1921, 43) Ha az *[Oly szeretetre mint szemed, beszéded…]* kezdetű fogalmazvány megszólítottja valóban Boncza Berta lenne, akkor az azt bizonyítaná, hogy Babits kezdeti elutasító és megalázó viselkedése mögött valójában rejteni kívánt gyöngéd érzelmek húzódtak meg.

543.

[Nem lobogok mégis égek…]

Nem lobogok mégis égek
nem cselekszem, mégis élek
nem vagyok tűz csak parázs
nem vagyok méh csak darázs
nem lobogok mégis égek.

Hol vagy munkás nyugalom
Hogy üdülnék a dalon
Hogy üdülnék kedvre fognék
mint a holt fa fellobognék
Hol vagy munkás nyugalom?

Azért vagyok olyan bágyadt
nem birom ki a sok vágyat
azért vagyok halovány,
azért vagyok oly sovány
azért vagyok olyan bágyadt.

Azért vagyok bágyatag:
vérem veri vágyamat
vágyam issza gyenge vérem
azért járok oly fehéren
azért vagyok bágyatag.

[1919. március–1919. május]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1969/36. A fólió rektóján tintaírású fogalmazvány részben ceruzaírású javításokkal aláírás nélkül. A verzón nem azonosítható aláírástöredék.

Első megjelenés: Babits 1979, 81–82.

Szövegkritika

A fólión a versszakok elrendezése miatt nem egyértelmű azok sorrendje. Az első három versszak a fólió felső részén található, úgy, hogy két versszakot egymás mellé írt Babits, a 3. után pedig nagyobb helyet kihagyott a papíron. Ez alapján nem lehet eldönteni, hogy szeretett volna még újabb versszakokat írni hozzá, vagy a 4. versszakot a 3. variációjának szánta, de egyiket sem nem törölte. Mivel a két egymás melletti strófát összekapcsolja a

tűz motívuma, ezért az átírás során ezeket helyeztük egymás után, és a másik két versszakot is megtartottuk. A főszövegbe a tollal és ceruzával írt javításokat átvezettük, ezt leszámítva a szöveget betűhíven közöljük.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/36.

[Cím nélkül]

Nem l ob ogok mégis égek
nem cselekszem, mégis élek
nem vagyok tűz csak parázs
nem vagyok méh csak darázs
nem lobogok mégis égek.

Hol vagy munkás nyugalom
Hogy üdülnék a dalon
Hogy üdülnék kedvre fognék
mint a holt fa fellobognék
Hol vagy munkás nyugalom?

Azért vagyok olyan bágyadt
mert ki nem birom ki a sok vágyat
azért vagyok halovány,
azért vagyok oly sovány
azért vagyok olyan bágyadt.

Azért vagyok bágyatag:
vérem veri vágyamat
vágyam issza gyenge vérem
azért járok oly fehéren
azért vagyok bágyatag.

Keletkezéstörténet

A verset a Gál István és Téglás János által szerkesztett *Babits és Csinszka* című minikönyv a Csinszka-versek közé sorolja (Babits 1979.), s ezt nem módosítja Melczer Tibor sem. (Melczer 1985.) Besorolásuk alapja a versben megfogalmazott érzelmi ellentét, a szerelmi vágy és a bágyadtság kettőssége lehetett. Ennek megfelelően a szöveg keletkezését valószínűleg az Ady özvegyéhez fűződő viszony idejére, 1919 február vége és 1920 augusztusa közé tehetjük. Ez a datálás azonban bizonytalan, a versben tematizált érzés annál általánosabb, hogy egyértelműen a Csinszka-kapcsolathoz kössük, és erre az időszakra az íróeszközhasználat sem jellemző már. Lehetséges, hogy jóval korábbi a vers: az Emma-szerelem, az utána való vágyódás kifejeződése. A darázs-motívum is ide-kötheti, például a *Belovéd, ó Belovéd* című, 1908–1909-re datálható versben, de a játékos

gondolatritmusok is erre a korszakra jellemzők. A vers tematikusan, hangnemileg és formailag leginkább a limerick műfajába tartozik, játékosan dolgozza fel a versbeszélő lelki diszpozícióját jellemző érzelmi összetettséget. Ebből a szempontból viszont rokonítható az 1919 telére datálható *Pihenés* című verssel. A *[Nem lobogok mégis égek…]* tematikusan, hangnemileg és némileg verstanilag is hasonló a *Reggeli szél* második versének 1–2. versszakához, a *[Nem lobogok mégis égek…]* egyik rímpárjának (bágyadt–vágyat) variációja megtalálható a *Reggeli szél* című versben is (bágyatag–vágyakat). A *Reggeli szél* című verset feltehetően hosszabb időn át írta Babits, az említett rész első általunk ismert fogalmazványának keletkezési ideje 1919 késő tavasza lehetett.

544.

[Az Antikrisztust kelni láttuk őt…]

Az Antikrisztust kelni láttuk őt
és vizek fölött a parázna nőt
a királyokkal szajhálkodni, mig
lent fulladoztak hajszolt népeik.

Szivünkben most egy vádló hang süvölt:
mi fontuk a korbácsot mely gyötört
mi öntöttük az ágyut mely megölt –
silány rabszolgák! Mért türt meg a föld?

Két nép vagyunk ma, muszka és magyar
ki több szégyenben élni nem akar
és inkább szenved, inkább belehal
de ember lesz és ujra fiatal!

Magyarok! a kor nagy dologra hi
mi vagyunk az idők póstásai
mi küldjük szét a vörös levelet
melynek pecsétjei vérző szivek.

S sokan remegnek ha a pósta jön
de még többeknek lesz ez szent öröm,
hogy nem volt annyi vér és annyi könny
hiába mert már a nagy óra jön.

[1919. március 21.–1919. március 30.]

Kézirat, megjelenés

k OSZK Fond III/1562/12. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A verzón az olvashatatlanságig elhalványult töredékek. Alattuk: „Erzsébet fejére [?] lehetőleg elszakítva." A jobb oldalon ugyancsak az olvashatatlanságig elhalványult szövegek, valamint: „353" és „a vihar lakója" [?].

Első megjelenés: *Szabad Nép*, 1956. aug. 5., 4.

Szövegkritika

A fogalmazványban Babits a központozást némileg esetlegesen alkalmazza, és a nagy és kis *a,* valamint *m* betűk írása gyakorlatilag megkülönböztethetetlen. Viszont minden

strófa vége egyben egy mondat vége is, ezért az 1. és a 4. versszakok kezdőbetűit a többi strófakezdés alapján nagybetűként írtuk át. Az 1. sorban szereplő „Antikrisztust” szóalakot, hasonló okból és mivel kvázi személynév, szintén nagy kezdőbetűvel írtuk át.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1562/12.

[Cím nélkül]

Az Antikrisztust kelni láttuk őt
és vizek fölött a parázna nőt
a királyokkal szajhálkodni, mig
lent fulladoztak hajszolt népeik.

Szivünkben most egy vádló hang süvölt:
mi fontuk a korbácsot mely gyötört
mi öntöttük az ágyut mely megölt –
silány rabszolgák! Mért türt meg a föld?

Két nép vagyunk ma, muszka és magyar
ki több szégyenben élni nem akar
és inkább szenved, inkább belehal
de ember lesz és ujra fiatal!

Magyarok! a kor nagy dologra hi
mi vagyunk az idők póstásai
mi küldjük szét a vörös levelet
melynek pecsétjei vérző szivek.

S sokan remegnek ha a pósta jön
de még többeknek lesz ez szent öröm,
hogy nem volt annyi vér és annyi könny
hiába mert már a nagy óra jön.

Keletkezéstörténet

A kéziratban maradt verset 1956. augusztus 5-én Tolnai Gábor mint Belia György által felfedezett ismeretlen Babits-verset közölte a *Szabad Nép*ben. Tolnai tévesen a Tanácsköztársaság utolsó napjaira datálja a vers keletkezését. Ha valóban 1919. július végén keletkezett volna, akkor az Babitsnak a kommunista rezsimmel való szimpátiáját igazolná. Valószínűleg azonban a Tanácsköztársaság első heteiben született a Babits életében kiadatlan *[Az Antikrisztust kelni láttuk őt...]* kezdetű vers, mely egyértelműen a költő Szovjet-Oroszországhoz fűződő szimpátiájáról tanúskodik.

Az 1918. október végi politikai fordulatot Babits lelkesen fogadta, az ezt követő hónapokban aktív közéleti tevékenységet folytatott. Az őszirózsás forradalom napjaiban Budapest utcáit járta, a köztársaság mellett agitált, és Petőfi királyellenes verseit szavalta, több alkalommal is részt vett tanárok számára tartott gyűléseken, 1919. március 13-án Kunfi Zsigmond közoktatásügyi miniszter kíséretében Székesfehérváron szerepelt egy pedagógusgyűlésen, ahol elszavalta Ady Endre *A magyar tanítókhoz* című versét. A Tanácsköztársaság kikiáltása előtt Lukács György és Balázs Béla megkeresték Babitsot, hogy – még mielőtt a kommunisták hatalomra jutnak – lépjen be a kommunista pártba. Erről Babits a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéjében így ír: „Ma is emlékszem a tavaszi estére – egy-két héttel az ő diktatúrájuk előtt – amikor eljött hozzám a két Barát: a szélkakas Költő, minden világnézetek lovagja, s az ezoterikus Filozófus, az elvarázsolt gondolatgombolyító. […] Én sokat hadakoztam velük azelőtt a papiroson, mert nem voltak egészen ártalmatlanok a papiroson. Mégis hozzám jöttek, bízva liberálizmusomban és lovagiasságomban, amelynek sok jelét adtam velük szemben is; kértek, hogy vegyem fel az üldözött kommunisták ügyét, lépjek be pártjukba: akik szenvednek egy szent Eszme miatt; akiket akkor börtönről börtönre vertek és hajszoltak; vagy kergetve bujkálniuk kellett. De én nem tettem ezt. – Ez az eszme énnekem nem eszmém – feleltem. – Mert ez az eszme jogosnak hirdeti az Erőszakot és veszedelmes a Szabadságra. Én pedig a Szabadság híve vagyok és ellensége az Erőszaknak” (Babits 1919, 921.) Bár Lukács később tagadta a meghívás tényét, 1927-ben Babits fegyelmi ügyének felülvizsgálatakor Schöpflin is hasonlóan emlékezett a Központi Kávéházban lezajlott jelenetre. (Jankovics 2001, 201.) A vers mondanivalója szempontjából is lényeges, hogy Babits nem volt híve a kommunizmusnak, s ez a Csinszkával való levelezéséből is kiderül. 1919. március 19-én kelt levelében ugyanis ezt írja Boncza Berta: „Maga nem kommunista és nem is szabad ember ha még mindég igy tiszteli a magántulajdont.” (Babits 2011b, 293.) Melyre Babits aznap vagy másnap küldött válasza: „Sajnos, én rossz ember vagyok, és – igaza van – nem vagyok kommunista: önző, zárkózott és kárhozott individualista vagyok és annyi a bünöm, hogy nem is merném, nem is tudnám hol, megkezdeni a gyónást.” (Babits 2011b, 296.)

A vér nélküli hatalomátvétel és a Tanácsköztársaság első kulturális intézkedései miatt azonban Babits – több írótársához hasonlóan – kezdetben lelkesen fogadta a bolsevikok hatalomra jutását. (Rónа 2014, 515.) A Tanácsköztársaság kikiáltása után a Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából színházi előadások előtt másokkal együtt a forradalmi változásokról tartott beszédet. Babits Boncza Bertának 1919. március végén írt levelében olvashatjuk: „Kedves jó kis Csinszka, // Sokban igaza van, sokban nincs, csak hosszu levéllel tudnék felelni, ebben a pillanatban nem irhatom meg azt a sokat amit szeretnék, mert vendégem van, s aztán mindjárt menni kell a szinházba, szavallni a forradalmi népnek.” (Babits 2011b, 303–304.) Babits a Tanácsköztársaság idején kezdte meg feltehetően korábbi kinevezése alapján az oktatást a Budapesti Tudományegyetemen, ugyanakkor az írói direktóriumnak és az írók szakszervezetének is tagja volt.

A Tanácsköztársaság bukása után a korábbi hónapok politikai szerepvállalásai miatt a költőt támadások érték, a Kisfaludy és a Petőfi Társaság kilátásba helyezett tagrevízióira válaszul írta meg a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéjét, melyben csak az egyetemi tanárság miatt menti magát, míg a politikai értelemben súlyosabb szerepvállalásokat nem is említi. Az írás továbbá azt sugallja, hogy már azonnal a kommunista hatalomátvétel után fenntartásai voltak az új rendszerben rejlő erőszak lehetősége mi-

att: „De én egy napig sem voltam nyugodt igazán. Előttem még a legelső este, fájó fejjel jöttem haza egy lelkes tömegből, mely szinte-szinte engem is szuggerált, vér nem folyt ezen a napon, és minden szebb volt annál, amit vártam. Én mégis vért láttam és nagy aggodalom szorított el." (Babits 1919, 922.) Babits a tanácshatalomhoz való averziójának fő motívumaként a háború alatt is többször megnyilatkozó pacifizmusát, háború- és erőszakellenességét jelöli meg. *[Az Antikrisztust kelni láttuk őt…]* kezdetű vers viszont egyértelműen azt bizonyítja, hogy – legalábbis a Tanácsköztársaság kezdetén – Babits a kommunista hatalommal is szimpatizált, s komoly reményeket fűzött az új politikai rendszerhez.

Elképzelhető, hogy a vers a színházi előadások előtt tartott fellépések alkalmából készült. Sipos Lajos viszont azt feltételezi, hogy esetleg a *Nyugat* 1919. április 1-jei, bolsevik hatalmat üdvözlő számában kívánta megjelentetni. „Babits nyilvánvalóan érzékelte: ez a változat csupán »első«, kidolgozatlan forma, a felütéssel nem harmonizál a magyarázó rész, a harmadik szakasszal a zárlat, a lírai közlésviszony szakaszonkénti változása szétzilálja a szöveget." (Sipos 2016, 88.) Sipos értelmezése szerint tehát a fennmaradt kézirat pusztán az első kísérlet lett volna Babits részéről a bolsevik hatalomhoz való pozitív viszonyának értelmezésére, a versnek azonban más variánsait vagy kéz-, esetleg gépiratos tisztázatait nem ismerjük. Ez alapján valószínű, hogy a keletkezésnek az általunk ismert fázisában maradt abba a versalkotás.

A vers első sorában egy vessző hiányzik az „Antikrisztust" után, de Babits versalkotásmódjára ez a hanyagság – különösen a szöveggenezisnek ebben a kezdeti fázisában – más esetekben is jellemző. A 6–7. sorok kijelentéseinek („mi fontuk a korbácsot mely gyötört / mi öntöttük az ágyut mely megölt") alárendelő tagmondataiból viszont hiányzik a többes szám első személyű alany cselekvését elszenvedő személy vagy csoport megnevezése, mely különösen a 7. sor esetében értelemzavaró. A kijelentés értelme a vers kontextusából kikövetkeztethetően: „Mi fontuk a korbácsot, mely [minket, magunkat] gyötört / mi öntöttük az ágyut mel[l]y[el] megölt[ük magunkat]".

A nyitó versszak apokaliptikus képeinek elsődleges forrásszövege a *Jelenések könyve* 17. fejezete, mely a világ királyaival paráználkodó, vörös fenevadon ülő nagy kéjnőt írja le, de az Antikrisztusra való utalás János apostol leveleinek végidőre történő utalásaiból származik („Gyermekecskék, az utolsó idő eljött; és miképen hallottátok, hogy az Antikrisztus eljő, most is sok Antikrisztusok kezdettek lenni, a honnét tudjuk hogy az utolsó idő jelen vagyon." 1Ján 2:18). A nyitó kép másik forrása az *Isteni színjáték* Purgatóriumának (melyet Babits ekkoriban fordított) 32. énekében megjelenített „új Vadállat s a Kéjhölgy", mely Dante művében a világi hatalomra törő Egyházat jelöli. Bár a versben nem szerepel, a bibliai forrásszövegek ismeretében 1919-ben a vörös szín szimbolikus jelentése miatt az „Antikrisztus" (vörös fenevad) vonatkozhatna a kommunista hatalomra is, a versvilág kontextusában azonban az első versszak apokaliptikus képei inkább a háborúra vonatkoznak, az „Antikrisztus" pedig az országot háborúba és ezzel a pusztulásba vivő államhatalomra értendő, és – Dante nyomán – ideérthetjük az állam háborús politikáját támogató Egyházat is. Az Egyház háborús propagandában játszott szerepét bírálja Babits a *Strófák egy templomhoz* című versében is.

Ismerünk egy novellát 1918–1919-ből, mely feltehetően egy gyerekeknek szánt kiadvány számára készült. A kefelenyomatban maradt *Péter és Pjotr* című pacifista szemléletű rövidpróza (Babits 2010, 298–299.) alapgondolata rokon *[Az Antikrisztust kelni láttuk őt…]* kezdetű vers harmadik strófájával. A novella két főhőse ugyanis az azonos nevű

magyar és orosz szegényparaszt, akik a világháború lövészárkaiban találkoznak, Péter megöli Pjotrt, de a halott mellett az árokban éjszaka ráeszmél sorsuk azonosságára. Az elbeszélés zárlatában szintén megjelenik a két nép testvériségének gondolata. (Vörös 1999, 180.)

Magyarázat

1. *Antikrisztus* – az Újszövetség könyveiben János apostol említi első levelében. A gonoszt képviseli, mely az idők végezetén elérkezik, s akit Krisztus győz majd le.
9. *muszka* – az orosz nép régies megnevezése.

545.

[Olyan tavasz ez…]

Olyan tavasz ez hogy jobban szeretném
az őszi lomha kéjt
nyugalmas mélaságába temetném
e félholt szenvedélyt
Jó volna most egy őszi hidra állni
nagy hullós fák alatt
s lassan a vizbe mindent kidobálni
ami még megmaradt
mint a hajós kincsét a vízbe dobja
s megkönyül a hajó
és elsuhan, mint felleg könyü fodra
kékjén… az volna jó
egeken szállni lélekkel – de testtel
nyugton maradni már
mélán mint aki megmozdulni restell
mert őszi hídon áll
és nézni a folyón a leveleknek
halottas menetét
s tudni hogy egy-egy vágyamat temetnek,
egy kínom életét,
melyet okossan a folyóba dobtam
s most viszi a folyó
a tengerig, hol vágynak a habokban
elpihenni jó…

[1919. április–1919. május]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: $\mathbf{k}_1$ MTA Ms 4699/42. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány részletei aláírás nélkül. A rektón áthúzva a *Reggeli szél* fogalmazványrészlete, továbbá feljegyzések: „Dolorosa” (feltehetően az 1903 júniusában írt versének a címe), „Alig volt dél” (a *Napszálltakor* című vers incipitje?), „Pihenés (a hóról)”. A saját művekre történő utalásban nem fedezhető fel logika; $\mathbf{k}_2$ OSZK Fond III/1969/140. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány, aláírás: Babits M. A verzón áthúzva a *[Nincs mérgebb méreg mint a szó…]* kezdetű vers fogalmazványa.

Első megjelenés: Babits 1979, 97–98.

Szövegkritika

A $\mathbf{k}_1$ a vers öt sorát tartalmazza, melyek a $\mathbf{k}_2$-n nem egymást követik, a távolságot a $\mathbf{k}_1$-en üres hely jelzi. A $\mathbf{k}_2$ az íráskép alapján még fogalmazványnak tekinthető, de csak néhány javítást tartalmaz, és Babits a végén szignójával látja el az írást.

Előszövegek

$\mathbf{k}_1$: MTA Ms 4699/42.

[Cím nélkül]

Néha félek magamtól: mi leszek még?
mert egyre más vagyok

mire meghalok

És nézem a folyón a leveleknek
halottasmenetét
s

$\mathbf{k}_2$: OSZK Fond III/1969/140.

[Cím nélkül]

Olyan tavasz ez hogy jobban szeretném
az őszi lomha kéjt
nyugalmas mélaságába temetném
e félholt szenvedélyt
Jó volna most egy őszi hidra állni
nagy hullós fák alatt
s lassan a vizbe mindent kidobálni
ami még megmaradt
mint a hajós kincsét a vízbe dobja
s megkönyül a hajó
s és elsuhan, mint felleg könyü fodra
kékjén... az volna jó
egeken szállni lélekkel – de testtel
nyugton maradni már
mélán mint aki megmozdulni restell
mert őszi hídon áll
és nézni a folyón a leveleknek
halottas menetét
s hogy egy tudni hogy egy-egy vágyamat temetnek,
egy kínom életét, ↔

melyet okossan a folyóba dobtam
    s most viszi a folyó
a tengerig, hol vágynak a habokban
    elpihenni jó…

Babits M

Keletkezéstörténet

A kéziratkatalógus a verset 1920-ra datálja, viszont a $\mathbf{k}_2$ fóliójának verzóján a *[Nincs mérgebb méreg mint a szó…]* kezdetű vers áthúzott fogalmazványa olvasható, mely jelentős szövegszerű egyezést mutat a *Szíttál-e lassú mérgeket?* című verssel, s feltételezhető, hogy 1919 júliusa előtt, talán még május végén vagy júniusban keletkezett. Ez alapján az *[Olyan tavasz ez…]* keletkezése 1919 tavaszára tehető. A verset Gál István (Babits 1979.) és Melczer Tibor (Melczer 1985, 129.) is a Csinszka-versek közé sorolja, ez azonban megkérdőjelezhető. Bár az *[Olyan tavasz ez…]* a vágyaktól való megszabadulás igényét fogalmazza meg, az érzéseket nem azonosítja kizárólag a szerelemmel, ezért érthetjük akár a korábbi forradalmi érzelmeinek feladásaként is, mely már nyilván a Tanácsköztársaság negatív tapasztalatát is magában hordja. Az MTA Ms 4699/42. fólió verzóján olvasható ötsoros, a sorokat elválasztó térközök mérete alapján eleve töredékes variáns első két sora az identitás megrendüléséről, tehát a teljes személyiséget érintő lelki válságról tanúskodik: „Néha félek magamtól: mi leszek még? / mert egyre más vagyok”. Másrészt a Babits–Csinszka kapcsolattörténet kezdeti szakaszában a költő igen elutasító volt a nővel szemben, leveleik éppen a költő részéről a szerelmi vágy hiányáról tanúskodnak. A *Nyugat* 1921. évi első számában közölt *Költészet és valóság* című írásában Babits úgy emlékszik vissza a Boncza Bertával kapcsolatának kezdetére, hogy ekkor korábbi szerelmének, az 1917 májusában elhunyt Kiss Böskének az emléke töltötte ki a szívét: „A szépség emléke – egy mindennapi kislány emléke, egy halotté – jobb volt nekem az életnél.” (Babits 1921, 45.) Az *[Olyan tavasz ez…]* kezdetű vers témája és hangulata sokkal inkább ebbe az érzelmi állapotba illik, noha Rába György megjegyzi: „A stíluskritika fényében az 1921-ben nyilvánosságnak szánt közlés annyira szenvelgő, hogy vagy öncsalás, vagy az érzelmek optikai csalódása egy zavaros, fölkavaró szerelmi bonyodalom kellős közepén.” (Rába 1982, 663–664.) Ezzel szemben a *Nyugtalanság völgye* kompozíciójának vizsgálata azt mutatja, hogy a Kiss Böskére való emlékezésnek valódi életrajzi hitelt adhatunk. (Szénási 2020, 784–786.)

546.

Régi friss reggeleim

Régi friss reggeleim nem fogytak el egészen
még néha villan elém bús napjaim sorábul
egy nap mely mint aranyos kapú, vakítva tárul
s jövők nyílt csarnokait igérgeti nekem;

mikor, mint gyermek előtt az almát, tartja sorsom
a célt, és emeli, hogy ne érjem el, de lássam
s életem vonata áll veszteg únt állomáson:
egyszerre felsüt a nap, s megindul életem.

*

Ó jéggel béllett barlang! résed nyíl, szomoru szív,
melyen benéz a napfény, és lánggá csurran a jég!
Jön egy nemes tanítvány, és hozza ifju szivét; –
jön messze szeretetről levél, izenet; –

jön szomorú barátom, kit vigasztalni vigasz; –
jön Lánykó, nagy szemében hoz huncut örömöket
– mily öröm énnekem hogy öröm vagyok én neked,
s elindítád a lankadt órát, szivemet!

*

S most úgy peregnek azon percek és másodpercek,
mint dobon a diadal! és életem vonatja
zúg boldog völgyeken át, mert mámor gőze hajtja
és izzó drága szivek fűtik; és fut merészen,

és kattog és kanyarog vígan, ütemre, mintha
nem is tátongana mély se balrul ott, se jobbrul,
amelybe belezuhan talán egyszer, ha fordul…
Régi friss reggeleim nem fogytak el egészen.

[1919. április–1919. május]

Cím Ny: Régi friss reggeleim.. | NyV: Régi friss reggeleim….
6 Ny: emeli Ny: lássam;
7 Ny; NyV: unt
23 Ny; NyV: fordul….

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/l818a/8. Erősen szakadozott fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány a jobb felső sarokban tintaírású autográf címmel, aláírás nélkül. A fólió alsó részén Török Sophie datálása: 1919. A verzón a *[Kegyetlen gyermek…]* kezdetű vers fogalmazványa, Babits két rajza és Török Sophie írásával, piros irónnal: „»Nyugtalanság völgye« egyik versének kézirata".

Első megjelenés: *Nyugat* 12, 16–17. sz. (1919. dec.): 1012. – További megjelenések: NyV 67–68; V 301–302; ÖV 277.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A vers kézirata ceruzaírású fogalmazvány, de már feltehetően a szöveggenezis egy viszonylag előrehaladott szakaszában, néhány törlést és beszúrást tartalmaz, ezen kívül a végleges szövegváltozathoz képest főként a központozást tekintve tér el. A 23. sor végén szaggatott vonalhoz hasonló írásjel látható, mely feltehetően a hármaspont gyors lejegyzése miatt lett szabálytalan. A kézírás viszonylag nagy lendülete miatt a magánhangzók ékezeteinek írásmódja is több esetben kérdéses, ezeket nem jelöltük szövegeltérésekként, mivel minden bizonnyal csak az írás gyorsaságát tükrözik.

A vers nyomtatott szövegváltozatai egészen csekély szövegeltérést mutatnak. A V és az ÖV szövegállapota megegyezik. Alapszövegünk az ÖV.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/l818a/8.

Régi friss reggeleim…

Régi friss reggeleim nem fogytak el egészen
még néha villan elém únt bus napjaim sorából
egy nap mely mint aranyos kapú, vakítva tárul
s jövők [illegible] nyílt csarnokait igérgeti nekem;

mikor mint gyermek előtt az almát, tartja sorsom
a célt és emeli hogy ne érjem el, de lássam
s életem vonata áll veszteg unt állomáson:
egyszerre fölsüt a nap s megindul életem.

*

Ó jéggel béllett barlang! résed nyíl, szomoru szív!
melyen benéz a napfény, és lánggá csurran a jég!
Jön egy [illegible] nemes tanítvány és hozza ifju szivét
Jön messze szeretetről levél, izenet

Jön szomorú barátom, és baja bajomnak ír kit vígasztalni vigasz.
Jön Lánykó, nagy szemében hoz huncut örömöket
– mily öröm nekem az hogy öröm vagyok én neked,
s elindít ád a lankadt órát: szivemet!

*

S most úgy peregnek azon percek és másodpercek
mint dobon a diadal! és életem vonatja
zúg boldog völgyeken át, mert mámor gépe hajtja
és izzó drága szivek fűtik! s röpülni készen és fut merészen

és kattog és kanyarog, vígan, ütemre, mintha
nem is tátongana mély se balrul ott, se jobbrul
amelybe belezuhan talán egyszer ha fordul…
Régi friss reggeleim nem fogytak el egészen.

Keletkezéstörténet

A vers a *Nyugat* 1919. évi 16–17., összevont lapszámában jelent meg, feltehetően a hónap közepén. A kéziratkatalógus által 1919-re keltezett vers ez előtt született, pontosabb datálásra a műben megidézett életrajzi mozzanatok és a kézirat fóliójának verzóján található, később lejegyzett *[Kegyetlen gyermek…]* kezdetű fogalmazvány alapján következtethetünk. Az „egy nap mely […] jövők nyílt csarnokait igérgeti nekem” kijelentést akár a történelmi eseményekre is vonatkoztathatnánk, Babits viszonya az 1918 októbere utáni társadalmi és politikai változásokhoz jóval összetettebb volt, mint ahogy azt ezeknek a soroknak az optimizmusa sugallja (lásd ezzel kapcsoltban az *Új esztendő* című vers keletkezéstörténeti jegyzetét). Kezdetben a Tanácsköztársasághoz is pozitívan viszonyult, és derűlátásához hozzájárulhatott az is, hogy ekkoriban kezdett el az egyetemen tanítani, komoly sikerrel, erre utalhat a vers 19–20. sorában: „mert mámor gőze hajtja / és izzó drága szivek fűtik”. S bár később a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszében úgy nyilatkozott, hogy már az első pillanattól kezdve kételyei voltak a rendszerben rejlő erőszak miatt, a kéziratban maradt *[Az Antikrisztust kelni láttuk őt…]* kezdetű versben még a kommunista hatalomhoz való pozitív elvárásairól ír. Babits azonban nem lett kommunista, és ez a lelkesedés, ahogy arról levelezése is tanúskodik, hamar elszállt.

A *Régi friss reggeleim* 3. és 4. versszaka tartalmaz konkrét életrajzi mozzanatokat: a „nemes tanítvány” látogatása, a „messze szeretetről levél”. Ez utóbbi minden bizonnyal a Szekszárdról, édesanyjától és húgától rendszeresen érkező levelekre vonatkozik, melyek hangneme április 20. után egyre inkább aggodalmassá válik azáltal, ahogyan beszámolnak a szekszárdi eseményekről. Ez alapján a vers idézett részletének háttere inkább az ezt megelőző hetekre tehető. Ugyanezt erősíti az Ady özvegyével, Boncza Bertával való kapcsolatára utaló három sor is: „jön Lánykó, nagy szemében hoz huncut örömöket / – mily öröm énnekem hogy öröm vagyok én neked, / s elindítád a lankadt órát, szivemet!” Boncza Bertával való kapcsolata március–áprilisban volt új, izgalmas és intim tapasztalat Babits számára. Egykori tanítványaitól, csakúgy mint családjától, Babits rendszeresen kapott leveleket, és minden bizonnyal több alkalommal személyesen is felkeresték őt.

Ebben az időszakban két tanítványához fűzte erős személyes kötelék a költőt. Komjáthy Aladár az újpesti gimnáziumban volt Babits diákja, és később nagyon szoros barátság alakult ki közöttük. A Komjáthynak érettségi vizsgája alkalmából neki ajánlott *A „Fiamhoz"* című versében is történik utalás az atyai szeret mellett a tanítványi viszonyra is. A másik fiatal barát Szabó Lőrinc, aki már ifjú költőként 1918 novemberében bejelentkezett nála, és Babits rövid egyetemi tanársága idején, 1919 tavaszán volt hallgatója a pesti egyetemen, kapcsolatuk már ekkor szoros volt, igen hamar barátsággá érett, és Szabó 1920. július elején, tehát már a vers keletkezése és megjelenése után, Babitshoz költözött a Reviczky utca 7-be. A versben említett tanítvány Szabó Lőrincre, míg a barát Komjáthy Aladárra utalhat. A **k** 13. sorának második felét Babits áthúzással törölte, a kihúzott félmondat: „és baja bajomnak ír". Ezt javítja „kit vigasztalni vigasz."-ra. Ez utóbbi változat és a versben említett barát szomorúsága olyan eseményre vonatkozhat, melyet Babits Boncza Bertának 1919. december elejére datálható levelében említ: „Aladár apja haldoklik, ebben a pillanatban kapjuk az értesítést". (Babits 2012, 33.) Szabó Lőrinc *Kisnaplój*ában szintén 1919 decemberében jegyzi le: „Igen, egész elfelejtettem a szomorú hírt: Aladár apja ma meghalt a Lipótmezőn. Egész váratlanul. Örült volt már egy féléve." (Szabó 2008, 35.) Komjáthy apjának betegsége tehát már korábban jelentkezett, és ő maga is komoly szívproblémákkal küzdött, ami munkavállalását is megnehezítette. 1919. március végén–április elején Babits próbált neki állás szerezni az Egyetemi Könyvtárban. (Rónа 2014, 520.)

A Boncza Bertára, Csinszkára történt utalás már némileg jobban leszűkíti a vers keletkezésének időintervallumát. Ady özvegye 1919. február végén kereste meg levelével Babitsot, s ezt követően egy bonyolult érzelmi kapcsolat bontakozott ki közöttük, melynek kezdetén a költő – ahogy arról a *Nyugat* 1921. január 1-jei számában publikált *Költészet és valóság* című írásában is vall – rendkívül elutasító és megalázó volt a nővel szemben. A kapcsolatuk levelezésük tanúsága szerint 1919 áprilisára vált bensőségessé, és változó érzelmi intenzitással tartott Boncza Bertának Márffy Ödönnel való viszonyáig, akivel a következő év augusztusában kötött házasságot. Babits és Boncza Berta levelei is gyakran szólnak a találkozások megbeszéléséről, illetve az együttlétek tapasztalatának közvetítéséről. A nő megnevezése, „Lánykó" (így nevezték a csucsai családban Bertát), már bensőséges viszonyról vall, csakúgy, mint a három sorban kifejezett érzelmi viszonyulás. A fólió verzóján található fogalmazvány a kapcsolatuknak egy másik aspektusára és mozzanatára utalhat. Ebben a rövid szövegben Boncza Bertát „kegyetlen gyermek"-ként aposztrofálja, és azon a néven nevezi, amit az Adytól kapott Csinszka nevéből származtatva használnak, és amin a *Költészet és valóság* című írásban is említi a nőt: Csin-csin. Ennek a fogalmazványnak a keletkezése a benne megfogalmazott érzelmi töltés és a becenév alapján 1919. május 15. utánra datálható. A *Régi friss reggeleim* című vers fogalmazványának keletkezése az ezt megelőző hetekre tehető. Mivel az ország belés külpolitikai viszonyai, és vele Babits egzisztenciája ezt követően rendkívül válságosan alakult, a vers keletkezésével kapcsolatban az 1919. május utáni datálás kizárható.

A vers középső egységében megjelenített életrajzi mozzanatok azok a boldog pillanatok, amelyek megidézik a versbeszélő életrajzilag pontosan nem referencializálható, boldog életszakaszát. A vers címe *(Régi friss reggeleim)* viszont visszautalás a pályakezdés éveire, amikor Babits tele volt ambícióval és kreatív erővel. Ennek folytatását látja a versben megjelenített életszakaszban. A vonat, mely a versnek is egyik központi metaforája („életem vonata") Babits költészetének gyakori motívuma a korai pályaszakasztól

kezdve. Ebben a periódusban keletkezett versei közül megjelenik az *Éji út*ban, a *Szálló nap után* és a *Dal, prózában* címűekben. (Erről bővebben az *Éji út* keletkezéstörténeti jegyzetében.) A még Fogarason, 1909 elején keletkezett *Kisiklani* című vers életrajzi háttere egy valóban megtörtént vonatkisiklás, melynek Babits is elszenvedője volt. A vers utolsó strófája ennek emlékére is utalhat.

547.

[Nincs mérgebb méreg mint a szó…]

Nincs mérgebb méreg mint a szó. – Ó legyen átkozott
aki e földre legelőbb szép szavakat hozott
aki legelőször szavalt szabadságot, hazát
s harsogta álomtrombitán az „eszme igazát”
Ha hallasz ilyen szavakat, Ember, messze fuss
mert ellenséged aki szól és titkos háborus.
Aki azt mondja *haza* nem múlik sok idő
s hazája földjén véresen pusztítva tapod ő
S ki azt kiáltja hangosan *jövendő nemzedék*
ölni és halni küldi
gyenge ifjak seregét
A legszebb szó a nép java! De jól szívedbe vésd,
a népnek mást jelent e szó: uj átkot, szenvedést
A szabadság még szebb talán, de vigyázz ki ne mondd
mert sanyarúbb rabságban fogsz sínylődni majd, bolond.
Ó varázs ül a szavakon, hogy a teljesedés
fordítva értse mind s legyen elátkozott vetés
hol a konkolyt arassa az ki a buzát veti
s szive melegjén ölyvtojást költsön a gerle ki
ember, azért, ha jót akarsz tanácsom megfogadd
és köpd ki fogaid közül a véres szavakat
Sőt hogyha érzed hogy a szó ez álnok gyűtövény
ártatlan is csírázni kezd lelkednek mezején,
égesd fel inkább a mezőt, és legyen kételyed
tikkadt és izzó, mint láng a száraz mező felett.

[1919. május–1919. július]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/140. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány fekete és kék ceruzával áthúzva aláírás nélkül. A rektón az *[Olyan tavasz ez…]* kezdetű vers fogalmazványa.

Szövegkritika

A *[Nincs mérgebb méreg mint a szó…]* fogalmazványát Babits négy kék, és két sötétbarna enyhén rézsút döntött függőleges vonallal áthúzta. Az áthúzások vizsgálata alapján

valószínű, hogy a fogalmazvány lejegyzése után elvetette a szöveget, amit a négy vastag kék vonallal jelzett. Ezután, talán a *Szíttál-e lassú mérgeket?* megírásakor újra elővette a fogalmazványt, a szöveg egészét nem kívánta megtartani, ezt két újabb függőleges, sötétbarna vonallal történő áthúzással jelezte, de az utolsó tizenegy sorát kisebb módosításokkal átvette a *Szíttál-e lassú mérgeket?*-be. Az 5. sorban a korábban lejegyzett „s álmokra költve harsogá" alá írta a „harsogta álomtrombitán" szószerkezetet, és ezt törlés nélküli variációként meghagyta. Ez esetben az utóbbi változatot emeltük át a kritikai kiadás főszövegébe. Ehhez hasonlóan jártunk el a 15. sorban található törlés nélküli variációk esetében. A 17. sorban azonban, mivel a *Szíttál-e lassú mérgeket?* versben a „fordítva" szóalak szerepel, ezért itt az előbb lejegyzett változat került a főszövegbe.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/140.

[Cím nélkül]

Nincs mérgebb méreg mint a szó. – Ó legyen átkozott
aki a e földre legelőbb szép szavakat hozott
aki legelőször szavalt szabadságot, hazát
s álmokra költve harsogá harsogta álomtrombitán az „eszme igazát"
Ha hallasz ilyen szavakat, Ember, messze fuss
mert ellenséged aki szól és titkos háborus.
Aki azt mondja Szent[?]haza nem múlik sok idő
s hazája földjén véresen pusztítva tapod ő
S a S ki azt kiáltja hangosan jövendő nemzedék
ölni és halni küldi
gyenge ifjak seregét
A legszebb szó a nép java! De jól szívedbe vésd,
a népnek mást jelent e szó: uj átkot, szenvedést
A szabadság még szebb talán, de vigyázz ki ne mondd
mert még nagyobb sanyarúbb ra b ságban fogsz sínylőd ni majd, bolond.
Ó varázs ül a szavakon, hogy a teljesedés
fordítva visszárul értse mind s legyen elátkozott vetés
hol a konkolyt arassa az ki a buzát veti
s szive melegjén ölyvtojást költsön a gerle ki
[azért,] ∫ [ember,] ha jót akarsz tanácsom megfogadd
és köpd ki fogaid közül a véres szavakat
Sőt hogyha érzed hogy a szó ez álnok gyűtövény
ártatlan is csírázni kezd lelkednek mezején,
égesd fel inkább a mezőt, és legyen kételyed
tikkadt és izzó, mint láng a száraz mező felett.

Keletkezéstörténet

A *[Nincs mérgebb méreg mint a szó…]* kezdetű fogalmazványt a kéziratkatalógus 1920-ra datálja, de vers egészen biztosan 1919 kora nyarán keletkezett. A 15. sortól kezdődő utolsó tizenegy sor ugyanis kisebb eltérésektől (főként a központozás, magánhangzó-hosszúság) eltekintve lényegében megegyezik a *Szíttál-e lassú mérgeket?* 18–28. sorával, de az első tizenöt sorban is találunk egyértelmű egyezéseket (mindenekelőtt a versszervező elemként értelmezhető, a „Szó"-ra vonatkoztatott „méreg" metaforát), melyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a kézirat a *Szíttál-e lassú mérgeket?* keletkezésének korábbi fázisát jelenti. Ezt támasztja alá a kézirat 20. sorában végrehajtott szócsere is, mely a *Szíttál-e lassú mérgeket?* általunk ismert gépiratában és nyomtatásban megjelent változataiban már a kéziraton jelzett sorrendben szerepel. Az elsőként a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* betétverseként megjelent költemény keletkezési idejére vonatkozóan az esszé a következő meghatározást adja: „az egyetlen énekem a kopár Diktatúra énektelen idejéből" (Babits 1919, 920.), a *Nyugtalanság völgye* kötetben való megjelenéskor Babits az 1919. júliusi dátumot írta a cím alá. A *[Nincs mérgebb méreg mint a szó…]* feltehetően ezt megelőzően keletkezett, de nem tudjuk, mennyi idő telhetett el a két vers keletkezése között.

Babits bár nem volt a kommunizmus híve, kezdetben lelkesen fogadta a Tanácsköztársaság kikiáltása után hatalomra jutó új politikai rendszert, hamarosan azonban kiábrándult belőle. A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszében a kiábrándulás okát az előre látott erőszakban jelöli meg, és felelevenít egy esetet, amikor nyíltan megvallotta nemtetszését: „De írni nem lehetett, s már nyilvánosan beszélni sem, mégsem mondhatja senki, aki ismert akkortájban, hogy eltitkoltam érzésemet. Kirobbant az, s olyak előtt is, akik előtt nem volt veszélytelen, barátaim ijedten jöttek másnap a hírre, hogy: vigyázzak! Kész voltam akkor nyílt vallomást tenni a te régi szavaid mellett ó nemzetem! érett a »reakciós« hitvallásra." (Babits 1919, 923.) Az említett eset 1919. június 3-án történhetett az írók szakszervezetének választmányi ülésén, és kiváltója a tanácshatalom elleni május végi dunántúli mozgalmak voltak, melyeket a Vörös Hadsereg súlyosan megtorolt. (Kosztolánczy–Nemeskéri 2016, 147–148.) Talán ugyanezekben a napokban (Róna Judit életrajzi kronológiája 1919. június 24. utánra datálja a kiáltvány tervének megfogalmazását. Róna 2014, 586–587.) Babits Schöpflin Aladárral és Fenyő Miksával közösen a magyar írók nevében Európához címzett kiáltványt fogalmazott meg tiltakozásul a kommunista erőszak ellen, melyet külföldön kívántak publikálni, s mely azonban az aláírásra felkért magyar írók gyávasága miatt nem jelent meg. A Boncza Bertának küldött, a kritikai kiadás által 1919. június 24. előttre datált, elképzelhetően azonban éppen június 3-án kelt levelében arról ír Babits, hogy az ország elhagyását fontolgatja: „Én ma az írói szakszervezet ülésére megyek, (ellenforradalmárnak), és nem biztos, hogy elmegyek-e Hatvanyhoz. Komolyan foglalkozom azzal a gondolattal hogy lemondok az egyetemi tanárságról, s elhagyom a Tanácsköztársaság területét. A helyzetem itt napról napra változhatik, mert már igazán lehetetlennek kezdem érezni hogy tovább is szótalan maradjak." (Babits 2011b, 409.) Elképzelhető, hogy a *[Nincs mérgebb méreg mint a szó…]* kezdetű fogalmazvány akkor keletkezett, amikor Babits a politikai helyzettel kapcsolatos véleményét megpróbálta versben is megfogalmazni. A fólió rektóján az *[Olyan tavasz ez…]* kezdetű vers fogalmazványa található. Ezek alapján a *[Nincs mérgebb méreg mint a szó…]* keletkezése 1919. május végére vagy júniusra tehető.

Túl a verszárlatok szó szerinti egyezésén a két vers alapgondolata és -motívuma is azonos: a politikai propagandának a nyelvhasználatra gyakorolt erodáló hatása, melynek metaforája mindkét műben a „méreg". Bár a vers születése a proletárdiktatúrához kötődik, mondanivalója éppúgy vonatkozik a világháború alatti időszakra is. A politikai modernizációs kísérletek kudarcait átélve Babitsban kétely támad a nyelv működésével kapcsolatban, a történelmi tapasztalatainak ez a nyelvi-poétikai reflexiója készíti elő a húszas évek világ- és költészetszemléleti fordulatát.

Magyarázat

18. *konkoly* – mérgező gyomnövény.
22. *gyűtövény* – győtény vagy gyövőtény; a gabonára tekeredő gyomnövény.

548.

[Kegyetlen gyermek…]

Kegyetlen gyermek
nincs kin
és nincs öröm honodba melynek
ura ne volnál, drága Csin-Csin

[1919. május 15.–1919. november 30.]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1818/a/8. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül erősen szakadozott papíron. A rektón a *Régi friss reggeleim* ceruzaírású fogalmazványa. A verzón még Babits két rajza és Török Sophie kézírásával, piros irónnal: „»Nyugtalanság völgye« egyik versének kézirata".

Első megjelenés: Babits 1979, 80.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A *[Kegyetlen gyermek…]* kezdetű négysoros vers fogalmazványa egy fólión található a szintén a Csinszka-kapcsolathoz is köthető *Régi friss reggeleim* című vers ceruzaírású fogalmazványával, mely a *Nyugat* 1919. évi összevont decemberi számában jelent meg. A *[Kegyetlen gyermek…]* hangulatilag erősen különbözik a *Régi friss reggeleim*től, ezért valószínű, hogy a fólióra történt későbbi rájegyzés. A *[Kegyetlen gyermek…]* című rövid versben Boncza Berta Adytól kapott becenevének (Csinszka) származéka (Csin-Csin) olvasható, ezen a néven említi Babits a nőt a *Költészet és valóság* című, a *Nyugat* 1921. évi 1. számában publikált életrajzi esszéjében is: „Nem láttam őt, mondom, ahogy ott ült, kedvesen és kicsinyen, kissé exotikusan – furcsán eligazítva igazán formás lábait, fiús arany fürtözete alatt, mint egy kis kínai herceg, Csin-Csin nevezetű – akkor még nem láttam." (Babits 1921, 44.) A rövid fogalmazvány pontosabb datálásához segítséget nyújthatnak a valószínűleg 1919. május 15. környékén történt összeveszést követően írt levelek. Boncza Berta a konfliktus után hosszú és érzelmes levelet ír Babitsnak, s bár a nő nem kíván megszakítani a költővel minden érzelmi-emberi kapcsolatot, a levél akár szakításként is felfogható. Valószínűleg erre a levélre, illetve a szituációra reagál Babitsnak a kritikai kiadás által 1919. május 15. utánra datált levele, melynek megszólítása: „Kedves Csin-Csin". (Babits 2011b, 356.) Kapcsolatuk kezdetén a „kegyetlenség", a tartózkodó, sőt bántó magatartás inkább Babits viselkedését jellemezte, a Boncza Berta levelének előzményét adó konfliktusban és az arra adott reakcióban viszont a nő volt kegyetlenebb: „Én nem akarok találkozni Veled addig, amig neked nincs mondani valód nekem és addig különösen nem, amig a régi nyugodt, kedves vággyal nem tudunk örülni megint

egymásnak." (Babits 2011b, 353.) Erre a magatartásra utalhat a „Kegyetlen gyermek" megfogalmazás, de lényeges ebből a szempontból a nőnek tulajdonított irányító szerep. Boncza Berta előbb idézett levelének folytatása a következő: „Tudni fogok Rólad és melletted leszek ha rosszul megy Neked és nem utazom el innen, mert nem vagyok asszony aki felhúz, ingerel és ugrat. De férfi vagyok, aki erős, és minden sebén keresztül félre tud állni és még csak nem is fog nyafogni tőle." (Babits 2011b, 354.) Leveleiben Boncza Berta gyakran mint gyermek, esetenként pedig mint fiú nevezi meg önmagát: „Csinszka fiú" (Babits 2011b, 292; 299.), „Adyfiú" (Babits 2011b, 281.), „kis bolond fiad". (Babits 2011b, 338.) Bár a Csin-Csin becenév a Csinszka és Babits közötti intim játékból születhetett, a kapcsolatukra kezdetektől jellemző „nemcsere" mellett ez a levélrészlet magyarázhatja azt is, hogy a *Költészet és valóság*ban miért kínai hercegként emlékezik a nőre. Mindezeket figyelembe véve a fogalmazvány datálása 1919. május 15. utánra tehető.

549.

[Hova lett a tavasz…]

Hova lett a tavasz, hogy már itt van a nyár?
Már lankad a lélek és meleg a város.
És röpülni készül aki élni sóvár
és röpülni az is kit az élet fáraszt.

Röpülnék már én is s valami messzi csönd
dus fekete földjén ülnék le jó helyen
ahol régi barát, régi bor, régi könyv
várnak s friss szeretet, uj bor, uj könyv terem

Fáradság volna ez? Talán a hajló kor
Csak szürve s tükörből bírja az életet…
Fiatalnak nem kell ma uj könyv, sem óbor:
könyv neki az élet és bor neki a tett

[1919. június]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/18. A fólió rektóján, ceruza- és tintaceruza-írású fogalmazvány aláírás nélkül.

Szövegkritika

A kézirat ceruzaírású fogalmazvány, melyet Babits később tintaceruza-írással továbbírt, majd ceruzaírással javított, ám több helyütt két-három változatot is érintetlenül hagyott, tehát a verset nem tekintette késznek. E helyeknél a főszövegben minden esetben a legkésőbbi változatot szerepeltetjük. Az így kialakuló szövegen nem változtattunk. Az 1. sor törlés nélküli sorvariációját Babits tintaceruzával a sor fölé jegyzi le, az előző, ceruzaírású változattal együtt a két sort átfogó, tintaceruza-írású – zárójelbe tette, a zárójelet a főszöveg kialakításakor figyelmen kívül hagytuk; továbbá hogy Babits a főszövegben 3., illetve 4. számmal jelölt sor első szavának kezdőbetűjét ceruzaírású aláhúzással kiemelte, a 4. sor után négy sort pedig tintaceruzával áthúzta.

k: OSZK Fond III/1969/18.

[Cím nélkül]

Még nem is volt tavasz, és már itt van a nyár Hova lett a tavasz, hogy már itt van a nyár?
Már lankad a lélek és meleg a város.
És röpülni készül aki élni sóvár
és röpülni az is kit az élet fáraszt.
Megyek egy már s lejtőn [?] én is valami csönd
dus-fekete földjén mint messze szigeten,
ahol régi barát, régi bor, régi könyv
várnak, s uj szeret, uj bor, uj könyv terem

Röpülnék már én is s valami messzi csönd
dus fekete földjén ülnék le jó helyen
ahol régi barát, régi bor, régi könyv
várnak s uj szeretet friss melegség és uj érzés s friss szeretet, uj bor, uj könyv terem

Fáradság volna ez? Talán a hajló kor
Csak szürve s tükörből bírja az életet...
Fiatalnak nem kell sem ma uj könyv, sem óbor:
könyv neki az élet és bor neki a tett

Keletkezéstörténet

A *[Hova lett a tavasz...]* datálása bizonytalan. A kéziratkatalógus *[Még nem is volt tavasz...]* címen hivatkozik a töredékre, és keletkezését feltételesen az 1900-as évek elejére teszi, ám ezt a szöveg belső jegyei nem támasztják alá. A „Már lankad a lélek és meleg a város” sor egyértelműen nagyvárosi, budapesti élményre utal, míg a „Talán a hajló kor” fordulat érettebb, önreflexív hangot jelez, amely nem illeszthető az 1910 előtti korszakba. A vers tematikája – a tavasz elmaradásának tapasztalata, a fáradtság és a „hajló kor” tudata, valamint az „élet” és „tett” oppozíciója – a háború előtti és alatti évek lelkiállapotával egyaránt összefüggésbe hozható. Felvethető, hogy az utolsó sor „tett” szava esetleg nagy kezdőbetűvel értendő, ami *A Tett* körüli viták kontextusába (1916) is beilleszthető volna, különösen a *Ma, holnap és irodalom* gondolati közegébe; ez azonban az íráskép vizsgálata alapján nem valószínű. Biztosan csupán annyi állítható, hogy a vers Budapesten keletkezett, és nem 1910 előtt.

Az elvágyódás érzése és annak metaforikus kifejezése *(röpülés)* a *Szálló nap után* című verssel rokonítja a fogalmazványt. Ezt Babits 1916 augusztusában kezdte írni, majd feltehetően félretette, és 1919 nyarának elején vette elő újra, s ekkor fejezete be, illetve egészítette ki a kezdő szakasszal. Az íráskép alapján tehát a *Szálló nap után* biztosan két fázisban született. Elképzelhető tehát, hogy a *[Hova lett a tavasz...]* kezdetű fogalmazvány az elvágyódás érzésének első megfogalmazása, mely majd a *Szálló nap után*ban

találta meg publikálható formáját. Szintén az 1919-es datálást erősíti, hogy a Tanácsköztársaság idején szintén az elvágyódás jellemezte a költő lelkiállapotát, ahogy arról nem sokkal később a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszében vallott, olyannyira, hogy még az ország elhagyását is fontolgatta. Ez az időszak továbbá a Boncza Bertával való ambivalens szerelmi viszonyának az időszaka is, a 3. sor („És röpülni készül aki élni sóvár") átvitten erre is utalhat. Csakúgy, mint az öregség és fiatalság ellentéte, mely a *könyv* motívumával együtt a *Könyvek unalma* című verssel is rokonítja a fogalmazványt. Utóbbi mű datálására vonatkozóan csak a publikálás dátuma (1920. december) jelent támpontot, de nem zárható ki, hogy ebben az esetben is korábban keletkezett versről van szó

550.

Szíttál-e lassú mérgeket?

1919 *július.*

Szíttál-e lassú mérgeket, illatok átkait?
jaj, rosszabb, aki kába Szók mérgéből tudva szítt
melyektől elzsibbad az ész, és megőrül a Tett –
ó, kárhozat, kiben a szó először született
az ábrándokbahurkoló, álomharanghuzó,
biborszinű, tömjénszagú, trombitahangu szó.
Haza… Szabadság… hallod ezt? ó ember! messze fuss,
mert ellenséged aki szól, zsarnok és háborus:
mert minden édenek neve vad poklokat büvöl
s Kasszandra átkát gúnyosan *visszárul* veri föl.
Hazánk, harsan, s már durva harc dúlja a drága tájt,
s új tusa borzadt oka lesz, haki *békét* kiált.
Eszmét neveznek – és a föld bitókkal fölfakad;
jövőt – és viszik halni már a gyönge fiukat
népjavát – s a nép új nyomort lát, újabb szenvedést;
emberközösség: pompa-szó! de kerüld mint a kést;
szabadság: ez még csábosabb; de vigyázz, ki ne mondd,
mert súlyosabb bilincsbe fogsz botolni majd, bolond!
Ó, varázs van a szavakon, hogy a Teljesedés
fordítva értse mind, s legyen elátkozott vetés, ↔

Cím NyV: Szittál-e lassu mérgeket? | Ny; ÉI; Ek: Ének a „Szavak Megtagadásának" korából
Alcím Ny; ÉI; Ek; Mv: [az alcím hiányzik] | NyV: *1919 julius.* | V: 1919. *július.*
1 NyV: Szittál-e NyV: lassu
2 NyV; V: jaj Mv: rosszabb Ny; ÉI; Ek: szók Ny; ÉI; Ek: szítt, | NyV: szitt
4 Ny; NyV; ÉI; Ek: ó | Mv: Ó, Ny; NyV; V; ÉI; Ek: kárhozott, Ny; ÉI; Ek: Szó
6 Ny; Mv: bíborszínű | NyV: bibirszinü, NyV: tömjénszagu, Mv: trombitahangú
8 Ny; ÉI; Ek; Mv: háborús:
9 Mv: bűvöl
10 Mv: visszárul
11 NyV: dulja
14 Ny; ÉI; Ek: fiúkat; | Mv: fiúkat,
15 NyV: uj NyV: ujabb
16 Ny; NyV; V; ÉI; Ek: pompa-szó – de | Mv: pompa-szó, de
17 Ny; NyV; V; ÉI; Ek: csábosabb – de
19 Ny; ÉI; Ek: Ó
20 NyV: forditva

hol a konkolyt arassa az, ki a buzát veti,
s szive melegjén ölyvtojást költsön a gerle ki.
Ember azért, ha jót akarsz, tanácsom megfogadd
és köpd ki fogaid közül a véres szavakat, –
sőt hogyha érzed, hogy a szó, ez álnok gyűtövény,
ártatlan is, csírázni kezd lelkednek mezején,
égesd föl inkább a mezőt, és legyen kételyed
tikkadt és izzó, mint a láng száraz mező felett.

[1919. július]

Gépirat, megjelenés

Gépirat: $\mathbf{g_1}$ MTA Ms 4699/10. A fólió rektóján gépírású tisztázat cím nélkül, gépírású ajánlás: Dienes Pálnak. A 11–17. sor korábbi, részben rekonstruálható szövegváltozatra ragasztva, aláírás ceruzával: Babits Mihály. A szöveg alatt gépírású datálás: Budapest, 1919. július; $\mathbf{g_2}$ PIM V. 4850/2. A fólió rektóján gépírású tisztázat, aláírás ceruzával: Babits Mihály. A szöveg fölött ajánlás: „Dienes Pálnak. A szöveg alatt datálás: „Budapest, 1919. július". A verzón idegen kéz ceruzaírásával: „Babits-levél". Ez alatt ugyancsak idegen kéz tintaírásával: „Dienes Pálnak"; $\mathbf{g_3}$ PIM V. 1612. A fólió rektóján gépiratos tisztázat autográf ceruzaírású címmel és a cím alatt datálással, az ajánlás ceruzával átsatírozva, aláírás ceruzával: Babits Mihály. A fólió jobb felső sarkában Babits ceruzaírásával lapszám: „53". A gépirat a *Nyugtalanság völgye* nyomdai példányának része.

Első megjelenés: *Nyugat* 12, 14–15. sz. (1919. nov.): 920. (a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé betétverse) – További megjelenések: NyV 76–77; V 307–308; ÉI 1929, 56 (a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé betétverse); ÖV 283; Ek 143–144 (a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé betétverse); Mv 254.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A versnek több gépiratos változata is fennmaradt. Ezek közül a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum Irodalmi Kéziratgyűjteményében őrzött gépiratot nem tekintjük szövegkritikai szempontól releváns szövegváltozatnak, mivel több olyan eltérést (cím, datálás, javítatlan elgépelések) tartalmaz, melyek azt valószínűsítik, hogy nem Babits gépelte le, és mivel sem javítás, sem autográf aláírás nem szerepel a gépiraton, ezért azt nem is autorizálta. Feltehetőn a $\mathbf{g_1}$ keletkezett először. Ennek 11–17. sorait Babits úgy

21 Ny; Mv: búzát
22 ÉI; Mv: szíve Mv: keltsen
23 Mv: Ember,
24 Mv: szavakat;
25 Ny: gyütövény,
26 Ny; NyV; ÉI; Ek: csirázni
27 Mv: fel Ny; ÉI; Ek: mezőt

javította, hogy a korrigált sorok gépiratát ráragasztotta, viszont a ragasztás alatti szöveg jelentős része olvasható maradt, illetve az ismert szövegváltozatok alapján rekonstruálható: „Haza – de aki mondja ezt, honán már dúlni kész / S ki békét emleget, remegj, vad hars[ona igéz] / Jövendő nemzedék kiállt és szíve [földagad] / S már küldi halni csúfosan a gyönge [ifjakat] / És ezt harsogja: Népjava, s hoz újabb [szenvedést] / Ó szép szó a Testvériség, de kerüld mint a kést: – / Szabadság még szebb talán; de vigyázz, ki ne mondd,". A $\mathbf{g}_1$-en a 2. sorban a „szitt" szó második *t*-jét rosszul gépelte le, túl közel került az előző betűhöz, ezért újragépelte nagyobb betűtávolsággal, ami a gépiraton úgy tűnik, mintha három *t* lenne a szó végén betűközök nélkül. Ezt az esetet rágépeléses javításként értelmeztük. Az elütések javítása alapján megállapítható, hogy a $\mathbf{g}_2$ a $\mathbf{g}_3$ indigós másolata, a $\mathbf{g}_3$ *Nyugtalanság völgye* nyomdai mappájában maradt fenn. A verset a gépiratokon Babits Dienes Pálnak ajánlja, de a $\mathbf{g}_3$-ról törli az ajánlást, a vers nyomtatásban már ajánlás nélkül jelenik meg, és ekkor írja az autográf cím alá a keletkezés dátumát. Dienes Pál Babits távoli és nem vér szerinti rokonának, Geiger (Dienes) Valériának a férje. A Sorbonne-on szerzett doktori fokozatot, matematika–fizika szakos tanár volt, tanított a tisztviselőtelepi gimnáziumban is. Babitscsal 1912-ben ismerkedett meg személyesen, ezt követően szoros barátság fűzte őket egymáshoz. Dienes a Tanácsköztársaság alatt a budapesti egyetem tanára és egyben politikai megbízottja (népbiztosa) lett. Babits minden bizonnyal emiatt a baráti kapcsolat miatt ajánlja neki versét.

A vers nyomtatott kiadása főként a központozást és a magánhangzók időtartamának jelölését tekintve térnek el egymástól és a kritikai kiadás szövegétől. A Babits életében utolsóként megjelent változat a Mv, viszont ez több olyan szövegeltérést is mutat (főként a 22. sorban „költsön" helyett „keltsen"; a 27. sorban pedig a „föl" helyett „fel" található), mely azt valószínűsíti, hogy Babits ezt a szövegváltozatot már nem javította. Mivel az esszékben közölt változatok eltérései nagy részben azonosak, és láthatóan különböznek a verseskötetben publikált szövegváltozatok alakulástörténetétől, ezért az esszében közölt változatok alakulása a szöveggenezis szempontjából külön folyamatnak tekintendő. Mivel a Mv textológiai szempontból nem a legjobb szövegváltozat, azért az *ultima editio* elve alapján az Ek-t kellene alapszövegnek tekinteni, ebben az esetben azonban a vers címe az esszében szereplő kellene, hogy legyen, ez azonban eltér a vers kiadástörténetétől, ezért az alapszövegünk az ÖV.

Előszövegek

$\mathbf{g}_1$: MTA Ms 4699/10.

[Cím nélkül]

Dienes Pálnak.

Szittál-e lassu mérgeket, illatok átkait?
Jaj, rosszabb, aki kába szók mérgéből tudva szitt t
melyektől elzsibbad az ész, és megőrü ű l a Tett –
ó kárhozott, kiben a Szó először született
az ább r ándokbahurkoló, álomharanghuzó,
biborszinü, tömjénszagu, trombitahangu szó. ↔

Haza... Szabadság... hallod ezt? ó ember! messze fuss,
mert ellenséged aki szól, zsarnok és háborus:
mert minden édenek neve vad poklokat büvöl
s Kasszandra átkát gúnyosan visszárul veri föl
Haza – de aki mondja ezt, honán már dúlni kész →
Hazánk, harsan, s már durva harc dulja a drága tájt,
S ki békét emleget, remegj, vad hars s uj tusa borzadt oka lesz, haki békét kiált.
Jövendő nemzedék kiállt és szíve Eszmét neveznek – és a föld bitóktól kal fölfakad;
S már küldi halni csúfosan a gyönge jövőt – és viszik halni már a gyönge fiukat
És ezt harsogja: Népjava, s hoz újabb népjavát – s a nép uj nyomort lát, ujjabb szenvedést;
Ó szép szó a Testvériség, de kerüld mint a kést: – →
emberközösség: pompa-szó – de kerüld mint a kést;,
Szabadság még szebb talán; de vigyázz, ki ne mondd, →
szabadság: ez még csábosabb – de vigyázd z, ki ne mondd,
mert súlyosabb bilincsbe fogsz botolni majd, bolond!
Ó varázs van a szavakon, hogy a Teljesedés
forditva értse mind, s legyen elátkozott vetés,
hol a kon kolyt arassa az ki a buzát veti,
s szive melegjén ölyvtojást költsön a gerle ki.
Ember azért, ha jót akarsz, tanácsom megfogadd
és köpd ki fogaid közül a véres szavakat, –
sőt hogyha érzed hogy a szó, ez álnok gyűtövény,
ártatlan is, csirázni kezd lelkednek mezején,
égesd föl inkább a mezőt, és legyen kételyed
tikkadt és izzó, mint a láng száraz mező felett.

Budapest, 1919. julius.
Babits Mihály

g_2: PIM V. 4850/2.

[Cím nélkül]

Dienes Pálnak.

Szittál-e lassu mérgeket, illatok átkait?
jaj, rosszabb, aki kába szók mérgéből tudva szitt
melyektől elzsibbad az ész, és megőrül a Tett –
ó kárhozott, kiben a Szó először született
az ábrándokbahurkoló, álomharanghuzó,
biborszinü, tömjénszagu, trombitahangu szó. ↔

Haza... Szabadság... hallod ezt? ó ember! messze fuss,
mert ellenséged aki szól, zsarnok és háborus:
mert minden édenek neve vad poklokat büvöl
s Kasszandra átkát gunyosan visszárul veri föl.
Hazánk, harsan, s már durva harc dulja a drága tájt,
s uj tusa borzadt oka lesz, haki békét kiálz t.
Eszmét neveznek – és a föld bitókkal fölfak a d;
jövőt – és viszik halni már a gyönge fiukat
népjavát – s a nép uj nyomort lát, ujabb szenvedést;
emberközösség: pompa-szó – de kerüld mint a kést;
szabadság: ez még csábosabb – de vigyázz, ki ne mondd,
mert sulyosabb bilincsbe fogsz botolni majd, bolond!
Ó varázs van a szab v akon, hogy a Teljesedés
forditva értse mind, s legyen elátkozott vetés,
hol a konkolyt arassa az, ki a bi u zát veti,
s szive melegjén ölyvtojást költsön a gerle ki.
Ember azért, ha jót akarsz, tanácsom megfogadd
és köpd ki fogaid közül a véres szavakat, –
sőt hogyha érzed hogy a szó, ez álnok gyütövény,
ártat a l an is, csirázni kezd lelkednek mezején,
égesd föl inkább a mezőt, és legyen kételyed
tikkadt és izzó, mint a láng száraz mező felett.

Budapest, 1919. julius.
Babits Mihály

g₃: PIM V. 1612.

Szittál-e lassu mérgeket?

1919. julius. Dienes[?] Pálnak.[?]

Szittál-e lassu mérgeket, illatok átkait?
jaj, rosszabb, aki kába szók mérgéből tudva szitt
melyektől elzsibbad az ész, és megőrül a Tett –
ó kárhozott, kiben a Szó először született
az ábrándokbahurkoló, álomharanghuzó,
biborszinü, tömjénszagu, trombitahangu szó.
Haza... Szabadság... hallod ezt? ó ember! messze fuss,
mert ellenséged aki szól, zsarnok és háborus:
mert minden édenek neve vad poklokat büvöl
s Kasszandra átkát gunyosan visszárul veri föl.
Hazánk, harsan, s már durva harc dulja a drága tájt,
s uj tusa borzadt oka lesz, haki békét kiálz t.
Eszmét neveznek – és a föld bitókkal fölfak a d; ↔

jövőt – és viszik halni már a gyönge fiukat
népjavát – s a nép uj nyomort lát, ujabb szenvedést;
emberközösség: pompa-szó – de kerüld mint a kést;
szabadság: ez még csábosabb – de vigyázz, ki ne mondd,
mert sulyosabb bilincsbe fogsz botolni majd, bolond!
Ó varázs van a szabó vakon, hogy a Teljesedés
forditva értse mind, s legyen elátkozott vetés,
hol a konkolyt arassa az, ki a búzát veti,
s szive melegjén ölyvtojást költsön a gerle ki.
Ember azért, ha jót akarsz, tanácsom megfogadd
és köpd ki fogaid közül a véres szavakat, –
sőt hogyha érzed hogy a szó, ez álnok gyütövény,
ártatlan is, csirázni kezd lelkednek mezején,
égesd föl inkább a mezőt, és legyen kételyed
tikkadt és izzó, mint a láng száraz mező felett.

Budapest, 1919. julius.
Babits Mihály

Keletkezéstörténet

A vers keletkezését Babits datálása alapján 1919 júliusára, tehát a Tanácsköztársaság utolsó hónapjára tehetjük. A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszében Babits úgy vezeti fel a verset, mint „egyetlen énekem a kopár diktatúra énektelen idejéből". Ez a datálás szerepel a verseskötetekben történt újraközlésekben, illetve a gépiratos szövegváltozatokban is. Kivétel ez alól a a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban őrzött gépirat, amelyen 1919. júniusi datálás szerepel. Ez a gépirat azonban gépelésmódját tekintve is eltér a többi ismert gépirattól, a variáns formailag is különbözik, az első hat sora beütéssel kezdődik, emellett helyesírása is más, a 22. sor pedig hiányzik. Emiatt ennek a gépiratnak a hitelessége kérdéses.

A *Szíttál-e lassú mérgeket?* befogadás- és kiadástörténetét döntően meghatározta első megjelenési helye. A vers ugyanis a Tanácsköztársaság bukása után az újrainduló *Nyugat* első számában publikált, a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé részeként látott napvilágot, és csak az 1920 karácsonyára kiadott *Nyugtalanság völgye* kötetben szerepelt a korábbi kontextusából kiszakítva önálló versként. Eredetileg Babits úgy tervezhette, hogy a kötet bevezetője lesz a számos politikai támadást kiváltó írás, de feltehetően ő is érzékelte, hogy az „esszé [...] a versek közéleti-politikai olvasatát helyezte volna előtérbe, csonkította volna érzelmi gazdagságukat." (Kosztolánczy–Nemeskéri 2016, 161.) Ezt követően a *Szíttál-e lassú mérgeket?* ugyanúgy része lett a Babits életében kiadott gyűjteményes verseskötetteknek és az esszé újraközléseinek is. A második világháború után megjelent gyűjteményes kötetek azonban cenzurális okokból kihagyták a verset a költői életműből, sem a Rozgonyi Iván szerkesztette, sem a Belia György által sajtó alá rendezett összegyűjtött versek nem tartalmazza a *Szíttál-e lassú mérgeket?* című verset, viszont *Ének a „Szavak Megtagadásának" korából* címmel megjelent az *Esszék, tanulmányok* kötetben, melyet szintén Belia rendezett sajtó alá. Babits 1920 előtti költészetéről írott monográfiájában Rába György a verset „hasadt idegzetű rapszódiá"-nak

minősíti, a forradalommal (pontosabban a Tanácsköztársasággal) szembeni iránya mellett ugyan felismeri a *Szíttál-e lassú mérgeket?* háborúellenes vonatkozásait is, mégis úgy véli: „A vers […] dokumentum, viszont igazi költői mozzanata nincs, Babits fejlődésének nem szerves poétikai része." (Rába 1981, 563.)

A *Szíttál-e lassú mérgeket?* az esszének a második, *Vallomás* címet viselő részében található, amelyben a költő számot ad a forradalmak idején vállalt szerepéről. Érvelésének célja, hogy minél inkább elhatárolja magát a Tanácsköztársaságtól, és tagadja az elvi kötődését a kommunista diktatúrához. Az esszében Babits csak az egyetemi tanárság miatt menti magát, míg a politikai értelemben súlyosabb szerepvállalásokat nem is említi. Az írás továbbá azt sugallja, hogy már azonnal a kommunista hatalomátvétel után fenntartásai voltak az új rendszerben rejlő erőszak lehetősége miatt. (Babits 1919, 922.) Babits tehát a tanácshatalomhoz való averziójának főmotívumaként a háború alatt is többször megnyilatkozó pacifizmusát, háború- és erőszakellenességét jelöli meg.

Kosztolánczy Tibor és Nemeskéri Erika 2016-os tanulmánya pontosan feltárta azt, hogy az esszé átdolgozott kiadásai során Babits hogyan módosítja saját szerepének meghatározását a kommunista diktatúrában, s ezeket a változtatásokat – különösen az egyetemi tanárságra vonatkozóan – a szerzők korabeli dokumentumokkal szembesítik. Lényeges mozzanat ebből a szempontból Babitsnak az a nyilvános véleménymondása, melyről az esszé a következőképpen nyilatkozik: „Így éreztem már a Rémuralom utolsó havában, s vallottam hangos szóval, s vallottam volna hangos írásban is, ha engedtek volna írni akkor. De írni nem lehetett, s már nyilvánosan beszélni sem, mégsem mondhatja senki, aki ismert akkortájban, hogy eltitkoltam érzésemet. Kirobbant az, s olyak előtt is, akik előtt nem volt veszélytelen, barátaim ijedten jöttek másnap a hírre, hogy: vigyázzak! Kész voltam akkor nyílt vallomást tenni a te régi szavaid mellett ó nemzetem! érett a »reakciós« hitvallásra." (Babits 1919, 923.) Az említett eset 1919. június 3-án történhetett az írók szakszervezetének választmányi ülésén, és kiváltója a tanácshatalom elleni május végi dunántúli mozgalmak voltak, melyeket a Vörös Hadsereg súlyosan megtorolt. (Kosztolánczy–Nemeskéri 2016, 147–148.) Boncza Bertának küldött, a kritikai kiadás által 1919. június 24. előttre datált, talán június 3-án kelt levelében arról ír Babits, hogy az ország elhagyását fontolgatja. (Babits 2011b, 409.) Erre a fordulatra utalhat a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben,* mely azonban annak tükrében, hogy az esszében Babits eleve elutasít minden elvi kötődést a kommunizmushoz, nem tűnik különösebben meghatározónak. A költő életrajzi kronológiája azonban pontosan dokumentálta, hogy Babits a március 21. utáni napokban is aktív közéleti szerepet vállalt, a direktóriumi és szakszervezeti pozíció betöltése mellett a politikai fordulat után a színházi előadások előtt más költőkkel együtt a forradalmi változásokról tartott előadást. (Róna 2014, 518–519.) Valószínűleg a Tanácsköztársaság első heteiben keletkezett a Babits életében kiadatlan *[Az Antikrisztust kelni láttuk őt…]* kezdetű vers, mely egyértelműen a költő Szovjet-Oroszországhoz fűződő szimpátiájáról tanúskodik.

A *Szíttál-e lassú mérgeket?* elsődleges kontextusa tehát a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé. Babits saját beszédét gyónásként, a történelmileg formálódott és kulturális közösségként értett nemzet mint bíró előtti vallomásként vezeti be. Vallomásában azonban nem tényeket sorol, nem saját vélelmezett bűneit veszi sorba, hanem önmagáról hol egyes szám harmadik személyben, hol egyes szám első személyben nyilatkozva eleve lirizált nyelvet használ a Tanácsköztársasághoz fűződő (belső) viszonyának a leírására, s „*argumentumként* versekben összegzi mondandóját". (Kosztolánczy–Nemeskéri

2016, 138.) A *Szíttál-e lassú mérgeket?* című verset (mint argumentumot) a nyelv válságának leírásával vezeti fel, a vers esszébeli címe is más, mint a későbbi kanonizált címváltozat: *Ének a „Szavak megtagadásának" korából.* A vers előtti szövegrészben Babits egyaránt elutasítja az első világháború előtti és alatti nacionalista és a kommunista politikai diskurzust is: „Minden nagyszerű és szent szavakat megtagadtam én; először a »nemzet« szent szavait, mert ölés és elnyomás eszközei lettek; azután az »emberközösség« szent szavait is, mert ölés és elnyomás eszközei lettek ezek is! És így elérkeztem a Végső Kétség kopár szigetére." (Babits 1919, 919.)

„A szó méreg"-metaforika visszautal az 1915 tavaszán keletkezett *Recitativ* című versre („de balzsamomul / szók emlékittas mérgeit oldozám"), s ezzel a *Szíttál-e lassú mérgeket?* poétikai implikációt a korábbi kötetcímadó vers által már jelzett költői szemléletváltás alakulástörténetébe helyezi. Ugyanakkor a nyelv válsága az 1919-es versben első olvasatban nem a költői nyelvre adott reflexióként értendő, hanem a politikai nyelvhasználat problematikájaként, pontosabban annak tudatosításaként, hogy a politikai propaganda a tömegek mozgósítása érdekében hogyan forgatja ki az ideológia kulcsszavainak eredeti jelentését, és ezáltal hogyan válnak ezek az antihumánus hatalomgyakorlás eszközévé. A „Tömegek Diktatúrája" az esszé szövegkörnyezetében elsődlegesen ugyan a proletárdiktatúrát jelenti, de érthetjük úgy is, mint általában a hatalom tömegek felett gyakorolt politikai önkényét, ezáltal jelentésköre a szöveg szándékától sem idegen módon kiszélesíthető a háború időszakára is. A propaganda mint a vallási vagy forradalmi ideológiák terjesztésére létrehozott titkos intézmény évszázadok óta ismert volt ugyan, de az első világháború idején vált az egész társadalmat (és esetenként más országok társadalmát is) befolyásolni kívánó hatalomtechnikai eszközzé, ilyen értelemben tehát mindenképpen modern jelenségnek tekinthető. (Sipos 2010.) A háborús propaganda célja az volt, hogy a háborúhoz megnyerje a tömegek támogatását, majd az elhúzódó és egyre totálisabbá váló háborúban fenntartsa a lelkesedést, biztosítsa a harcok folytatásának társadalmi-gazdasági bázisát. (Ifj. Bertényi 2016.) Ennek érdekében bizonyos információkat (például a háborús veszteség valódi mértékét) el kellett hallgatni, a háborúellenes hangokat pedig el kellett hallgattatni. A költőre rákényszerített némaságot tehát Babits elsőként nem a Tanácsköztársaság idején tapasztalta meg, hanem a *Játszottam a kezével* című vers záró sorai miatt Rákosi Jenő által ellene indított sajtókampány idején, aminek következtében ideiglenesen tanári állását is elveszítette (azaz tanári státuszában némították el), majd a cenzúra működését is megismerte a *Fortissimo* megjelenése utáni hatósági intézkedéseknek köszönhetően (azaz költőként is elnémították). Ide kapcsolódó adat, hogy a *Néma költő mentsége* című, feltehetően 1915 márciusában keletkezett verset 1917. március 11-én, publikálta a *Pesti Napló*ban.

A propaganda működése nem korlátozódik kizárólag kormányzati intézményekre, illetve a sajtóra, a propaganda által manipulált társadalom tagjai tudatosan vagy akaratlanul maguk is működtetik a propagandát (például háború idején hadi kölcsön jegyzésével, a hadi özvegyek és árvák számára tett adományokkal stb.). A háborút követő forradalmak idején Babits is kivette részét a politikai agitációból. 1918. október 30–31-én Dienes Pállal, Komjáthy Aladárral és Markos Györggyel Budapest utcáit járta, a köztársaság mellett agitált és Petőfi királyellenes verseit szavalta, 1919. március 13-án pedig Kunfi Zsigmond közoktatásügyi miniszter kíséretében Székesfehérváron vett részt egy pedagógusgyűlésen, ahol elszavalta Ady *A magyar tanítókhoz* című versét. Ezekben az esetekben ő maga tette a költészetet a politikai agitáció eszközévé. Ugyancsak a politikai propaganda ré-

szese volt, amikor a Tanácsköztársaság kikiáltása után a Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából színházi eladások előtt másokkal együtt a forradalmi változásokról tartott előadást.

Babits tehát pontosan tisztában volt azzal, hogy a „szó" a politikai propagandában a társadalom manipulációját szolgálja. Ennek a nyelvi-társadalmi funkciónak a metaforája lesz a méreg, melyre a vers később címként kiemelt első fél sora is rákérdez. A *Szíttál-e lassú mérgeket?* tehát ezt a nyelvvel való visszaélést mint saját tapasztalatot leplezi le, ez azonban nemcsak a kommunista propagandára vonatkozik. Ha ugyanis megnézzük a vers 5–6. sorát, akkor a „szó" jelzői egyrészt általában a modern politikai ideológiák jövőorientációjára vonatkoznak („ábrándokbahurkoló és álomharanghuzó"), mely alól nem jelent kivételt sem a politikai nacionalizmus, melynek mozgósító erejét a nemzet múltjáról és jövőjéről szőtt illúziók adták, a háború idején pedig a győzelembe vetett megkérdőjelezhetetlen hit, sem a proletariátust az osztálynélküli társadalom ígéretével kecsegtető kommunizmus. A 6. sorban felsorolt jelzők („bíborszínű, tömjénszagú, trombitahangú") viszont sokkal inkább az egyház által is támogatott háborús propagandára vonatkoztatható, a „trombita" referenciája itt egyértelműen a háború (gondoljunk az 1926 márciusában keletkezett *Cigány a siralomházban* című versre, ahol a „trombitahang" Babits háborúellenes költészetét jelképezi), a „bíbor" és a „tömjén" a háborúba készülő katonák és fegyverek felszentelésének a szertartáskellékeire utalhatnak: a püspöki öltözetre és a liturgiához használt füstölőre.

Hasonló következtetésre jutunk, ha a vers 11–18. sorai közötti szakaszban kiemelt kulcsszavakat vizsgáljuk. Babits a verset felvezető szövegrészben két kulcsfogalmat már kiemelt, melyek közül a „nemzet" a nacionalista, míg az „emberközösség" a kommunizmus internacionalista propagandájához rendelhető. A vers említett szakasza ehhez az ideológiailag polarizált szókészlethez ad újabb elemeket: a nemzettel rokonértelmű „hazá"-t, az általános értelmű „eszmé"-t, a szociális tartalmú, leginkább baloldali politikai ideológiához köthető „népjavá"-t és a francia forradalom hármas jelszavának egyikét, a „szabadság"-ot. Ezek azok a szavak, melyeknek kimondása a politikai diskurzus révén a társadalom boldogulása helyett erőszakot, szenvedést és halált eredményez. Mint látható, ezek a fogalmak sem kizárólag és egyértelműen a Tanácsköztársaság kommunista ideológiájához köthetők. A „*Hazánk*, harsan, s már durva harc dúlja a drága tájt, / s új tusa borzadt oka lesz, ha ki békét kiált." sorok referenciája sokkal inkább a világháború alatti hazafias propaganda, mert noha a Tanácsköztársaság idején is folytak harcok, a kijelentésnek a béke kimondására vonatkozó második fele leginkább a *Húsvét előtt*re vonatkoztatható, de odaérthetjük Babits háború alatti következetes pacifizmusából fakadó személyes megpróbáltatásait is. A *[Nincs mérgebb méreg mint a szó…]* kezdetű vers 16. sorától kezdődő utolsó tíz sor kisebb eltérésektől (központozás, magánhangzó hosszúság) eltekintve lényegében megegyezik a *Szíttál-e lassú mérgeket?* 19. sorától kezdődő verszárlatával, de az első tizenöt sorban is találunk egyértelmű szóegyezéseket, melyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a kézirat a *Szíttál-e lassú mérgeket?* keletkezésének korábbi fázisát jelenti. Ebben a variánsban található egy olyan fogalom, melyet végül Babits kihagyott a végleges szövegváltozatból: „S ki azt kiáltja hangosan *jövendő nemzedék* / ölni és halni küldi / gyenge ifjak seregét". Ez a részlet szintén a háborús propagandára vonatkoztatható.

Babits kritikája tehát nem kizárólag a kommunista propagandát leplezi le, hanem általában a politikai agitáció magasztosnak feltüntetett eszményei és az eszmények megva-

lósulásának katasztrofális következményei közötti ellentmondásokat világítja meg. Még inkább hangsúlyossá válik a versnek ez a jelentésaspektusa az esszé 1929-es *Élet és irodalom* című kötetben történt újraközlésekor, amikor Babits elhagyta azt a viszonylag terjedelmes szövegrészt, mely a Tanácsköztársaság alatti tanári munkájának körülményeit részletezte. „1929-ben Babits – állapítja meg Kosztolánczy Tibor és Nemeskéri Erika – a *Magyar költő…* hosszú szövegkihagyásának helyére rövid átkötő részt szerkesztett. Ebben az októberi forradalom iránti lojalitását nem említi, és a proletárdiktatúrához fűződő intézményes kapcsolatáról sem beszél – ezáltal az esszé egészét tekintve »forradalmisága« háttérbe szorul, a hangsúly háborúellenességére kerül, és tevékenységének megítélése írói munkásságára redukálódik." (Kosztolánczy–Nemeskéri 2016, 146.)

Kérdés, hogy ha – miként Babits is tette, amikor a *Nyugtalanság völgye* kötetet összeállította – kiemeljük a verset az első kontextusaként szolgáló esszéből, és behelyezzük költeményeinek sorába, akkor vajon a versnek lesz-e olyan releváns olvasata, mely történelmi események hatásának betudható nyelvi-poétikai konzekvenciákat emeli ki? Habár a *Szíttál-e lassú mérgeket?*-ben – mint láttuk – Babits elsődlegesen a politikai diskurzus leleplezéseként nyilatkoztatja ki a nyelvvel szembeni kételyeit, mindezt egy olyan prózai szöveg részeként teszi, melynek személyességét az esszé maga is hangsúlyozza: „…Engedd meg, nemzetem: magamról beszélek, / Babits Mihályról / egész személyesen: mert visszafojthatatlanul lírikus vagyok; és egyéni bánat tép, egyéni emlékek fojtogatnak, egyéni tiltakozás robban ki belőlem." (Babits 1919, 921.) Egyrészt a prózanyelv is bizonyos fokig lirizálódik, és ezáltal elemelkedik a történelem és a személyes élettörténet konkrétumaitól. Másrészt ezzel ellentétes folyamatként a líranyelv átvesz és átértelmez kifejezéseket a prózai szövegből, ezáltal a vers az esszéből kiemelve is megőrzi eredeti szövegkörnyezetének nyomait. Az esszé mindazokat, akikkel szemben a költő állást foglal, tehát akiket a nemzet és saját személyes sorsának romlásáért felelősnek tart, „gazok"-nak nevez, a *[Hazám ma mikor…]* kezdetű, önálló műként nem közölt betétvers harmadik versszakának első sorában 1919. novemberében egyenesen „vörös gazok"-at említ.

A *Szíttál-e lassú mérgeket?* utolsó tíz sora összegzi a korábbi részek tanulságait, és levonja a lehetséges konzekvenciákat. A „szó" ebben a részben „álnok gyűtövény"-ként (egyfajta gyomként, kúszónövényként, azaz gazként) neveztetik meg, így a versben a nyelv maga azonosul a nyelvvel manipuláló és a versbeszélő szemszögéből morálisan leminősített nyelvhasználóval. A verszárlat frazeológiája az evangéliumból ismert vetés közé szórt konkoly példázatát (Mt 13,24–30) idézi, mely a búzát vető gazda és a búza közé konkolyt (azaz gyomot, gazt) szóró ellenség szembeállításával megerősíti az esszében kifejtett személyes oppozíciókat, de nem őrzi meg a példázat pozitív végkifejletét. Míg az evangéliumi gazda tanácsa szerint meg kell várni az aratást (azaz a végítéletet), és utána kell szétválasztani a búzát a konkolytól, a *Szíttál-e lassú mérgeket?* konklúziója radikálisabb: „égesd föl inkább a mezőt és legyen kételyed / tikkadt és izzó, mint a láng száraz mező felett." A jézusi parabola helyett a versbeszélő érzelmi hangoltsága tehát inkább Jóbot idézi: „A búza helyében teremjen tövis, és az árpa helyében konkoly. Itt vagyon vége a Jób beszédinek." (Jób 31,40) Lényeges mozzanat azonban, hogy a versben a felégetendő mező a lélek metaforája („a szó, ez álnok gyűtövény, / ártatlan is, csírázni kezd lelkednek mezején"), tehát a *Szíttál-e lassú mérgeket?* a nyelv válságától elvezet a szubjektum megsemmisítésének lehetőségéig.

A *Szíttál-e lassú mérgeket?* keletkezésének idején több hasonló problematikájú vagy szövegszerűen a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéhez köthető művet is találunk. Az 1919–1920-ban írt versek között, melyek egy részét Babits életében nem publikálta, több olyat is van, mely vagy az elmúlt hónapok politikai változásaira reflektálnak, vagy kifejezetten saját személyes szituációját írják le. *[Az Eszme drága lobogója]* kezdetű vers feltehetően a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* esszé keletkezésének idején készült, több részletében az esszé alapszituációját és betétverseinek szóhasználatát idézi. A vers leginkább a *[Hazám ma mikor…]*-ral olvasható együtt, de felütése a *Szíttál-e lassú mérgeket?* problematikáját is megidézi („Az Eszme drága lobogóját / kezükbe kapták a gazok […])", zárlata pedig – más vonatkozásban ugyan, mint a *Szíttál-e lassú mérgeket?* – szintén jóbi szituációt ír le: „Barátaim elhagytak engem / egy árva hívem nem maradt". Az 1920. áprilisi datálású *A könnytelenek könnyei*nek megszólítottjai a „Szavak", a vers a skót balladaformát átvéve Vörösmarty *Szózat*át írja újra, és ritmikailag is kapcsolatot teremt a magyar nemzettudat alapműve és a Chevy Chase-periódust módosított formában megvalósító *Szíttál-e lassú mérgeket?* között. (Mózes 2003, 248.) Babits saját élethelyzetének nemzettudati összefüggéseire világít rá, hogy a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* is a költői lét személyes perspektívájaként idézi a *Szózat*ot: „De egyelőre itthon pecsétes a sorsod, szegény magyar költő – s ha valakinek, neked szól az itt élned, halnod kell!" (Babits 1919, 924.)

Egy másik, szintén ekkor keletkezett vers, a *Csak a dalra* miatt érdemes idéznünk az esszé folytatását is: „Hazája rabja a költő! Ki van, akinek oly erős kötelék lenne minden emlék, a múlt, mint neki, a Lélek emberének? Mert mi más a lélek anyaga, mint az emlék, a Mult? És mi más a nyelv maga, az ő művészetének anyaga, mint az emlék, a Mult? S van-e mesterség, melyet lehetetlenebb lenne megtagadni, mint ez a művészet? Mint elvarázsolt énekes, olyan ő: nem hagyhatja abba az éneket. Nem mehet el innen, míg az marad, aki; míg szívet nem cserél, és újjá nem születik. // Mit fog hát csinálni? Jobbra megy vagy balra? Mert jobbról-balról harsog a fülébe: // – Itt nem lehet pártatlan maradni. Velünk vagy ellenünk: most színt kell vallani!" (Babits 1919, 924.) A *Csak a dalra* című vers szintén szó szerint idézi a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszét: „Egyenes úton mentem én – / ti kitértetek jobbra-balra. // Ti szavakra figyeltetek / én csak a dalra, csak a dalra." A vers szembeállítja egymással a „szavak"-at és a „dal"-t, mely a *Szíttál-e lassú mérgeket?* összefüggésében megérthető lenne a politikai nyelvhasználat és a költészet egyszerű ellentéteként is, de itt a „dal" fejt ki hipnotikus hatást.

A vers nyitó sora részben megyeszik Baudelaire *Kisértet* című, négy szonettből álló versének (elsőként a *Nyugat* 1916. június 16–július 1-i számában közölt) fordítása második részének nyitó sorával: „Szittál-e néha halkan terjedő / tömjént […]?" Ezen kívül azonban a *Szíttál-e lassú mérgeket?* és a Baudelaire-vers között más szövegszerű vagy tematikus kapcsolat nem fedezhető fel.

Magyarázat

10. *Kasszandra* – görög mitológia alak, trójai királylány, Priamosz és Hekabé lánya. A trójai háború idején a jóslatait, például a faló megsemmisítését, a trójaiak nem fogadták meg, és ez vezetett el többek között Trója pusztulásához.

551.

[Hazám ma mikor…]

Hazám ma mikor vér és szenny temet,
nevedet, melyről tudni sem akartam,
mert gyilkos szó lett: fölcsókolná ajkam,
mint tönkrement dús elhányt kincseket

a sárból; – ám köröttem bőgi karban
a csőcselék, s azé ma bús neved
ki gyilkos karddá köszörülte hajdan
s gazoknak könnyű prédául kitett:

és bitangoknak, kik besárzott eszmék
rongyával nevemet is beszennyezték –
ó jaj, hazám, sorsunk de összevág

szennyezve, sirva! – s hogy megjött a holnap,
amelyet vártunk: lábukkal tipornak
a gazok után most az ostobák!

[1919. augusztus–szeptember]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 12, 14–15. sz. (1919. nov.): 923–924. (a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé betétverse) – További megjelenések: ÉI 59 (a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé betétverse); Ek 147 (a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé betétverse).

Szövegkritika

A vers szövegváltozatai közül a ÉI és az Ek teljesen azonos. Az Ny két helyen tér el, az első sor „Hazám” szava után felkiáltójel található, a 9. sorban pedig a „vörös gazoknak” helyett az „és bitangoknak” áll. Alapszövegünk az Ek.

Cím Ny; ÉI; Ek: [a cím hiányzik]
1 Ny: Hazám!
9 Ny: vörös gazoknak,

Keletkezéstörténet

A *[Hazám ma mikor…]* kezdetű vers a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé betétverseként jelent meg a Tanácsköztársaság bukása után újrainduló *Nyugat* 1919. novemberi számában. A versnek kéziratát nem ismerjük, mivel a szövege több utalást tartalmaz az esszére, illetve mintegy az addig elmondottak lírai összefoglalásaként is felfogható, ezért valószínű, hogy az esszé megírásával egy időben keletkezett 1919 augusztusában vagy szeptemberében. Az esszé címéhez illesztett lábjegyzet szerint: „E cikket még augusztus és szeptember hónapokban írtam. — B. M." A betétvers tematikája, szemléletmódja és szókészlete is szorosan kapcsolódik az esszéhez. Az első versszak az esszé vallomásos részletével olvasható együtt: „Minden nagyszerű és szent szavakat megtagadtam én, először a »nemzet« szent szavait, mert ölés és elnyomás eszközei lettek". (Babits 1919, 919.) Az 5–6. sorban megfogalmazottak pedig a közvetlenül a vers előtti bekezdés nyitó gondolatának feleltethetők meg: „De ma, barátaim, ma, amikor mindenki a nemzet szavait ordítja, és az boldog, aki fél nappal előbb kezdte ordítani", míg a 11. sor mondanivalója néhány sorral fentebb olvasható az esszében: „nekem ahhoz is jogom volt! mert én és te eggyek vagyunk!" (Babits 1919, 923.) Lényeges egyezés továbbá, hogy Babits azonos kifejezéseket használ azokra, akiktől el kívánja különíteni magát. A Tanácsköztársaság idején hatalomra kerülő kommunistákat következetesen „gazok"-nak nevezi, míg a proletárdiktatúra bukása utáni nacionalisták és jobboldali radikalizmus képviselőit „ostobák"-nak. Az esszé kötetbeli újraközlései során Babits több részletén módosított a szövegnek, ahogy Kosztolánczy Tibor és Nemeskéri Erika tanulmánya kimutatta, a változtatások egy kivételtől eltekintve a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* Vallomás-részében találhatók, egy ezek közül a betétversben. (Kosztolánczy–Nemeskéri 2016, 138.) A szerzőpáros dolgozatában pontosan feltárja, hogy a szövegmódosítások hogyan változtatják meg az esszé jelentését, ugyanakkor megjegyzik azt is: „A szövegmódosításokat tekintve azonban leggyakrabban stiláris és pragmatikai szempontokat érzünk helyénvalónak. Bizonyos helyekre Babits pontosabb kifejezéseket talált, de el is hagyott olyan utalásokat, amelyek 1929-re már jelentőségüket vesztették. Végső soron nem tudjuk, hogy miért törölte kétszer a »gazok« kifejezést, ám a »Hazám! ma mikor« kezdetű versben történt szócsere bizonyosan nem enyhíti annak politikai üzenetét. Hiszen a szonettben, amely az egész esszé összefoglalásának tekinthető, eredetileg háromszor szerepelt a »gazok« kifejezés (és világos, hogy kikre vonatkozott), az ennél keményebb »bitangok« beemelése a költő véleményét kiemeli, nyomatékosítja". (Kosztolánczy–Nemeskéri 2016, 152–153.)

A nyitó sor a megírás jelenére vonatkozik, amikor Babitsot a Tanácsköztársaság idején vállalt szerepe, mindenekelőtt az egyetemi tanári állása miatt több támadás is érte, a Petőfi Társaság pedig kilátásba helyezte tagságának megszüntetését. Már augusztusban Szabó Dezső vezetésével megszerveződött a jobboldali Magyar Írók Szövetsége, melybe Szabó meghívta Babitsot is, aki kezdetben még egyetértett a szervezet célkitűzéseivel, ő ajánlotta titkárnak Komjáthy Aladárt, majd Szabó Lőrincet. Hamarosan azonban, feltehetően Szabó Dezső közéleti működése vagy az írószervezet tagságának további szervezése miatt meggondolta magát, és nem volt hajlandó csatlakozni. Ezt követően Szabó Dezső megfenyegette Babitsot, hogy leleplezi „nemzetellenes" magatartását, és nyilvánosságra hozza korábbi leveleit. Hogy pontosan mire célozhatott, nem lehet tudni, Babits reakciója a fenyegetésekre az volt, hogy minden korábbi cselekedete és tevékenysége ismert, nincs mit szégyellnie, leveleit pedig bármikor nyilvánosságra hozhatja. (Babits

2012, 8.) 1919. augusztus végén vagy szeptember elején Babits levélben magyarázta meg, hogy milyen világnézeti különbségek miatt nem lép be a jobboldali társaságba. Egy korábbi levélben írtakat ismételve szögezi le Szabónak: „Az én világnézetem a proletárdiktatura alatt teljesen konzervativ irányban tolódott el. De ugy látszik, a konzervativizmust nem egyformán értettük. A forradalmat az eszközök utáltatták meg velem: s ha a visszahatás ugyanoly eszközökkel dolgozik, akkor ez csak folytatása a forradalomnak. S az én konzervativizmusom nem jelentheti régi ideáljaim megtagadását. A főcél a béke és boldogság; erre kétségtelenül rossz ut a forradalom melyben a nemzet önmagát öli meg; de nem kevésbé rossz ut az ha nemzetek és fajok egymást ölik. Az igazi hazafiság az mely a maga nemzetét, faját belül erősiti: de nem az, mely idegen nemzeteket fajokat ki <…> támad. Az igazi hazafiság a kulturális, nem a politikai. Ebben ma sem tagadhatom régibb álláspontomat – bár ma a magyarság e szomoru napjaiban kétségtelenül más oldalát hangsulyoznám mondanivalómnak." (Babits 2012, 9.) A levelet Szabó Dezső elolvasta, majd széttépte, és kijelentette, hogy annak tartalmát nem hajlandó a Szövetség tagjaival ismertetni. A közgyűlés eseményeire Szabó Lőrinc a következőképpen emlékezett: „A közgyűlésre B. a legfontosabb íróknál szelíd ellentámadásra készült Szabó Dezsővel szemben, aki bejelentette, hogy amennyiben addig a napig be nem lép (B.), nyilvánosan meg fogja támadni, le fogja leplezni. […] B. ekkor két sűrűn gépelt oldalon a maga kis Erika írógépén nyolc-tíz példányban előre válaszbeszédet írt Szabó Dezső elképzelt támadására. Az írást tanúként én és Horvát Henrik, a német versfordító, jegyeztük. Az volt a megállapodásunk, hogy ha Szabó Dezső támad, akkor én – Szabó Dezső titkára – ezt az ellenbeszédet a legfontosabb írók közt szét fogom osztani. De már a közgyűlés megnyitása előtt szétosztottam; természetesen óriási érdeklődést keltett. Emiatt a Szabó Dezső-beszéd vagy elmaradt, vagy szelídebb általánosságok határai közt maradt. Most is látom magam előtt, ahogy Schöpflin bácsi körül itt, Kosztolányi és Farkas Zoltán körül amott összedugják fejüket a tagok, és izgatottan olvasnak valamit…" (Szabó 2001, 318–319.) Ezt követően október 5-én a *Gondolat*ban jelent meg egy írás *Babits Mihály levelet írt a Magyar Írók Szövetségének! Milyen kedves! És milyen őszinte!* címmel, mely a fent leírt eset miatt élesen támadta Babitsot. Kérdéses, hogy a szerzője (x.) szignó mögött ki lehetett. Róna Judit kronológiája Lendvai Istvánt sejti a cikk feltételezhető írójának (Róna 2014, 628.), aki már az év februárjában publikált *Igazi haza* című, Vörösmarty Mihály *Szózat*át elemző dolgozat miatt is keményen támadta a költőt, a cikkben történik is utalás a Babits-esszére. (Lendvai 1919.) Lendvai ekkoriban a jobboldali radikalizmus egyik meghatározó újságírója volt. Arany Zsuzsanna viszont a névtelen cikk írójaként Szabó Dezsőt azonosítja. (Arany 2017, 225.) Ezt azonban biztosan igazolni nem lehet, az írás tartalma és hangneme alapján a cikkíró bizonyosan Szabó Dezső köréből került ki, amibe ekkoriban beletartozott Lendvai is. A cikkben is megfogalmazódik a „nemzetellenesség" vádja Babits egy tanároknak tartott szociológiai kurzusa és a Kunfi Zsigmonddal közös székesfehérvári politikai kampányútja kapcsán. Ez a vád azonban újabbal is kiegészül, ami valóban a leleplezés erejével bírhatott volna, a cikk ugyanis utalást tesz Babits nem nyilvánosan elhangzott antiszemita kijelentéseire és egy meg nem nevezett antiszemita könyv szerkesztésében való részvételére. A legfőbb vád Babits ellen, hogy bár egyetért az írószövetség célkitűzéseivel, mégis tart attól, hogy egy „faji" alapon alakuló szervezet tagja legyen, mely nyíltan elzárkózik a zsidó származású írók felvételétől. Ebben a cikkíró Babits taktikázását látja, és úgy véli, a költő még mindig úgy tartja, hogy a valódi hatalom továbbra is a zsidók kezében van, ezért fél belépni a Magyar Írók Szövetségébe.

([x.] 1996.) A vers tehát erre az élethelyzetre reagál, amikor a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé betétverseként igyekszik leírni azt a közéleti pozíciót, amibe 1919-ben a történelmi változások folytán került, s melynek következtében erőteljes támadások érték ebben az időszakban.

552.

[Az Eszme drága lobogóját…]

Az Eszme drága lobogóját
kezükbe kapták a gazok
Sárral és vérrel mártogatták
s rongy pénzzé tépték szét azok

Egy ország dőlt amerre mentek,
Istenből halt ki egy remény
Romjain romos életemmel
könybetikkadtan állok én.

Jaj engem is bekentek sárral
hogy fajtám undorodva lát
S viselem mint zsidók viselték
a sárgafoltos csúf ruhát.

Barátaim elhagytak engem
egy árva hívem nem maradt
nincs senki nálam üldözöttebb
magyar a magyar ég alatt.

[1919. augusztus–szeptember]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 4699/22. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. Az első sor mellett a sor félbemaradt variánsa olvasható. A verzón ismeretlen célú írónévsor, a *[Magyarország bordély…]* kezdetű töredék és ceruzával rajzolt hatágú csillag található.

Első megjelenés: *Tiszatáj* 27, 11. sz. (1973): 69. (a vers 3. és 4. strófája, valamint egy kéziratban áthúzott versszak) – a teljes vers közlése: Babits, 1985, 60–61.

Szövegkritika

Az első sor mellett a sor félbemaradt, törlést és javítást tartalmazó variánsa olvasható: „az Eszme sárba”. A 4-től a 6. versszakig a fogalmazvány három strófáját Babits egy rézsút döntött vonallal áthúzta. Az utolsó versszakot a törölt szövegrész mellé jegyezte le. A 6. sorban két szónak is van törlés nélküli variánsa. Az „Istenben” ragja alá a „ből” ragot jegyezte le Babits, ennek teljes olvasata: „Istenből”. A másik törlés nélküli variáció az igekötőket érinti. A „meg” alá a „ki” igekötőt jegyezte le. Eszerint ennek a sornak kétféle értelmes olvasata lehet: „Istenben halt meg egy remény”, illetve: „Istenből halt ki egy remény”. A kritikai kiadás főszövegébe az utóbb lejegyzett változatot emeltük be.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/22.

[Cím nélkül]

Az esz Esz me drága lobogóját
kezükbe kapták a gazok
Sárral és vérrel mártogatták
s rongy pénzzé tépték szét azok

Egy ország dőlt amerre mentek,
Istenben Istenből halt meg ki egy remény
Romjain romos életemmel
könybetikkadtan állok én.

Ah Jaj engem is bekentek sárral
hogy fajtám undorodva lát
S viselem mint zsidók viselték
a sárgafoltos csúf ruhát.

Az én álmom nem az övék volt,
de véltem, nincsen tenni más,
hagyján haj hát s ha kell, a magyar legyen első
hol az uj élet harsonáz.

Élet helyett halált vetének adának
szabadság helyett láncokat;
és nem szólhattam; és hiába
zörgött szájamon a lakat.

Így Itt á llok. Koldus-sors a részem,
rugás és maró szánalom,
és zörög még, zörög kegyetlen
a nagy lakat a szájamon

Barátaim elhagytak engem
egy árva hívem nem maradt
nincs senki nálam üldözöttebb
magyar a magyar ég alatt.

Keletkezéstörténet

A kézirat keletkezése 1919 augusztusára–szeptemberére tehető, valószínűleg a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszével egy időben készülhetett. A két írás életrajzi

háttere feltehetően ugyanaz: Babitsnak a Tanácsköztársaság idején vállalt szerepléséért az őt ért támadásokra kell reagálnia, s ennek során igyekszik önmagát elhatárolni a kommunista hatalomtól. A vers nyitó sorai az őszirózsás forradalom eszmeiségének elárulásáról szólnak, a „gazok" negatív minősítése pedig a kommunistákra vonatkozik. Babits ugyanezzel a kifejezéssel illeti őket a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéjében is, de hasonlóan határozza meg a bolsevik hatalomhoz való viszonyát a vers és az esszé is: „És – milyen egy volt csillagunk nemzetem! a Te hiszékenységedet is kihasználták – eszköz lettél Te is a Gazok kezében – míg szennyezve és szégyenben álltál, úgy mint szegény költőd. S mit hoztak a Béke és Testvériség szavai? Új és undok kis háborút és szennyes rabságot és más iszonyokat, amiket tudni nem, csak sejteni lehetett itt a nagy csönd alól." (Babits 1919, 922.) *[Az Eszme drága lobogóját…]* kezdetű fogalmazvány szoros kapcsolatot mutat az esszé *[Hazám ma mikor…]* kezdetű versével, de a 18. sorban a szabadság és rabság szembeállítása az esszé másik betétversében, a *Szíttál-e lassú mérgeket?*-ben is előfordul: „szabadság: ez még csábosabb; de vigyázz, ki ne mondd, / mert súlyosabb bilincsbe fogsz botolni majd, bolond!" *[Az Eszme drága lobogóját…]* annyiban tér el a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszétől, illetve annak betétverseitől, hogy a fogalmazvány végül áthúzott, tehát törölni szándékozott 13–16. sorában Babits nemcsak a kommunista ideológiától való idegenkedését („Az én álmom nem az övék volt") idézi meg, hanem azt a lelkesedést is, melyet *[Az Antikrisztust kelni láttuk őt…]* kezdetű vers tükröz. A vers 11–12. sorai („S viselem mint zsidók viselték / a sárgafoltos csúf ruhát.") áttételesen válasz azokra a vádakra, melyek antiszemitizmussal gyanúsították meg a költőt. A „Barátaim elhagytak engem" sor pedig majd az *Ősz és tavasz között* című versben tér vissza: „Barátaim egyenkint elhagytak". 1919-ben személyes kapcsolatrendszerének a Tanácsköztársaság bukása utáni szétesésére utal, egyesek a politikai megtorlások elől az emigrációt választották (Ignotus, Hatvany Lajos, illetve Kassák Lajos, aki ugyan nem volt közvetlen barátja, de bizonyos politikai kérdésekben a háború végén egymás szövetségesei voltak), és később külföldről bírálták Babitsot. Mások, mint például Szabó Dezső, alkalmazkodva az 1919 augusztusa utáni jobboldali radikális politikai berendezkedéshez, jobboldalról bírálták a költőt.

Magyarázat

12. *a sárgafoltos csúf ruhát* – a középkor folyamán az Európában elő zsidóknak megkülönböztetésképpen sárga ruhát és csúcsos, sárga kalapot kellett viselniük.

553.

[Magyarország bordély…]

Magyarország bordély
hol vörös
hol fehér
hol nemzeti szín
szalagokkal diszitett prostituált

[1919. augusztus–szeptember]

Kézirat

k MTA Ms 4699/22. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón *[Az Eszme drága lobogóját…]* kezdetű költemény, a verzó bal oldalán ismeretlen célú írói névsor, valamint ceruzával rajzolt háromszög és hatágú csillag található.

Szövegkritika

A fogalmazvány első szavának kezdőbetűje kis *m*-nek olvasható, Babits azonban a nagy *M* betűt is a kicsihez hasonlóan formázta meg. Ezért az átírás során nagy *M*-et írtunk. A sorokat Babits balról kapcsos zárójellel köti össze. Ennek funkcióját nem ismerjük.

Keletkezéstörténet

A rövid fogalmazvány, mely 1919 augusztusában–szeptemberében keletkezett, tükrözi Babits politikából való kiábrándultságát. A vers egy időben születhetett a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszével, lényeges különbség azonban, hogy míg az esszé második részében Babits a nemzetet hívja döntőbírául saját ügyében, addig a rövid versben ő ítélkezik igen negatívan, prostituáltnak minősítve Magyarországot. A nemzeti lobogón is szereplő színekhez politikai tartalmakat társíthatunk, a „vörös” a kommunizmust szimbolizálja, és ezáltal a Tanácsköztársaság időszakára utal, a „fehér” a kommunista hatalom bukása utáni megtorlásokra, az ún. „fehér terrorra” vonatkoztatható, míg a nemzetiszín az 1919 augusztusa után hatalomra jutó nacionalista, keresztény-nemzeti politikai ideológiát jelképezi. Babits önértelmezése szempontjából ez azért lényeges, mert ebben a versben is saját pártpolitikától való függetlenségét hangsúlyozza. Ez egybevág azzal, amit a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszében is megfogalmaz: „Mit fog hát csinálni? Jobbra megy vagy balra? Mert jobbról-balról harsog a fülébe: // – Itt nem lehet pártatlan maradni. Velünk vagy ellenünk: most színt kell vallani!” (Babits 1919, 921.) A *Csak a dalra* című versben ugyanez fogalmazódik meg: „Egyenes úton mentem én – / ti kitértetek jobbra-balra.”

554.

Epilógus: Egy vers

Gunnyasztva múzsám, szárnya tollpihéi
borús szobámban szerte úsztanak,
s örök baját fajának únva, régi
szavakba hangol új panaszt:

hogy annyi erő kárbaveszni látszik,
elköltve annyi kincs és annyi szív;
hogy valami mindég hiányzik,
miként dalunkba félig rím a rím;

hogy ég tüzünk, és nincs szem aki nézze;
hogy lévén, nem vagyunk;
hogy jajt kiáltunk, s senki sem vesz észre,
s nem is siratva, nyomtalan halunk;

hogy aki szánja véres, bús kinunkat,
kerek világon nincs rokon;
futunk, s eb rágja roskadó inunkat;
ledőlünk árokpartokon,

és hagynak ott rohadni,
magunkban, mint a holt ebet,
hátuk mögött, temetlenül maradni,
s nem sejtik, bennünk mennyit vesztenek,

s nem sejtik, mennyi szív és mennyi kincs,
erőnek kincse, félrerúgva durván,
hiába vártunk benned, tűrt bilincs,
hiába lázadtunk –

(nem birom tovább!)

[1919. augusztus–szeptember]

---

1 Ny: muzsám,
5 Ny: kárba veszni
22 Ny: félrerugva

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 12, 14–15. sz. (1919. nov.): 929. – További megjelenések: ÉI 66–67 (a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé betétverse); Ek 153–154 (a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé betétverse).

Szövegkritika, szövegváltozatok

A vers kézirata megtalálható az *Angyalos könyv*ben (OSZK Fond III/2356/39. fólió verzó–40. fólió rektó), melynek keletkezési ideje 1906 áprilisára tehető. A verset a kézirat alapján a *Babits Mihály összes verse: 1906–1910: Kritikai kiadás* kötet is közli, ezért a kézirat átiratát az előszövegek között nem közöljük. Mivel a keletkezése után Babits sokáig nem publikálta a verset, és csak a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszében mint betétverset az írás zárlataként közölte, a mű jelentése szempontjából jelentős szövegmódosítással, ezért a kritikai kiadás 2. kötete a vers nyomtatott változatának szövegeltéréseit nem közli. Az esszében, hasonlóan a *Szíttál-e lassú mérgeket?*-hez, a vers elé Babits címként értelmezhető sort illeszt. Mindezek miatt a vers nyomtatott változatait önálló műként az esszében szereplő cím alatt közöljük. A vers nyomtatott változatai közül az ÉI és az Ek azonos, a Ny csak két, magánhangzók időtartamának jelölésére vonatkozó eltérést mutat ezektől. Alapszövegünk az Ek.

Keletkezéstörténet

A vers kézirata 1906 áprilisában keletkezett, amikor Babits Baján volt kezdő tanár, a fogalmazvány a fiatal költő saját érzelmeire, válságos élethelyzetére és egyben saját generációjának meg nem értettségére is reflektál. A vers 1919 novemberében a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé záró betétverseként más történelmi szituációban, más élethelyzet kifejezését szolgálja, ehhez igazodnak a szöveg nyomtatott változatának kézirathoz viszonyított szövegeltérései is. Ezeknek a módosításoknak a jelentését Kelevéz Ágnes a következőképpen foglalta össze: „A Baján írt, vallomásos jellegű, költői válságát közvetlenül megfogalmazó versét Babits sokáig nem publikálja, majd csak 1919 őszén, életének egyik legnehezebb pillanatában nyúl vissza hozzá, és néhány szó megváltoztatásával a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című tanulmányát fejezi be vele ezzel a címmel: *Epilógus: Egy vers.* […] Babits a 13. sorban a *vértelen kinunk* jelzős szerkezetet *véres, bús kinunk*-ra alakítja, valamint az *említetlenül maradni* helyett a *temetetlenül maradni* fordulatot használja. Az 1906-os változathoz képest, a három új jelzővel együtt, a megváltozott történelmi helyzetben átértelmeződik a szöveg. A korábban nyomasztónak érzett szellemi elhagyatottság generációs kínja helyett immár az első világháború folyamán valóban bekövetkezett, tömeges pusztulás okozta szenvedést, a vérontás harcterét, a temetetlenül maradt halottak emlékét idézi. A többes szám első személy jelentése is változik az új kontextus által. Az 1906-os vers egy fiatal, újat akaró költőnemzedék nevében szólal meg, hasonlóan a fentebb említett versekhez *(Téli dal, Hunyt szemmel*), míg az 1919-es esszében a többes szám első személy már az egész ország szenvedőinek képviseleteként is értelmezhető." (Babits 2022, 161.) A 7. sor „hibázik" szavát „hiányzik"-ra cseréli, és ezen kívül még egy jelentős szövegeltérés figyelhető meg. A vers zárlatát is módosítja Babits. A kéziratban az utolsó előtti sor a következő: „hiába lázadtunk, vadulván –". A sorvégi gondolatjel a befejezetlenséget jelzi, az utolsó sorban azonban felkiáltójellel lejegyzi a sor variációját: „hiába lázadoztunk, megvadulván!" A nyomtatott változatokban az utolsó előtti sorból elhagyja a „vadulván" határozót, de megtartja a gondolatjelet,

az utolsó sor helyett pedig a vers és egyben esszé folytathatatlanságának tapasztalatát rögzítő sort írja: „(nem birom tovább)". Kelevéz felhívja a figyelmet a záró sor kapcsán az Arany János *Juliska emlékezete* című versének záró sorára történő rájátszásra. (Babits 2022, 161.)

A vers több szempontból is szervesen illeszkedik egyrészt a bennfoglaló esszéhez, másrészt pedig Babits 1919–1920-as verseinek hangulatához és látásmódjához. A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* második részében a költő saját hazájához való viszonyáról és konzervativizmusáról vall, ebben a részben felmerül az emigráció lehetősége is. Az erre vonatkozó kérdése válaszként Vörösmarty *Szózat*ának sorait idézi: „itt élned, halnod kell". A *Szózat*ra történő utalás már a vers 1906-os kéziratában is megtalálható: „hogy annyi erő kárba veszni látszik, / elköltve annyi kincs és annyi szív". De a *Szózat*nak a nemzethalálra vonatkozó nagyszerű látomását („S a sírt, hol nemzet sülyed el, / Népek veszik körül") Babits saját akkori életérzése szerint írja át: „senki sem vesz észre, / s nem is siratva, nyomtalan halunk". 1919 novemberében a személyes egzisztenciális válság a nemzetet érintő súlyos történelmi katasztrófáktól elválaszthatatlanul jelenítődik meg, hasonlóan az 1920 tavaszán keletkezett *A könnytelenek könnyei* című vershez. Saját ekkori élethelyzetére vonatkozóan a másik irodalmi példa számára a száműzött Dante, néhány bekezdéssel a vers előtt a Pokol 15. énekéből vett idézet található, melyben Dante mesteréhez, Brunetto Latinihez szól, majd közvetlenül a vers előtt az ugyanebből énekből vett két sor olvasható: „Azért forgassa kerekét a Végzet, / Mint a paraszt forgatja a kapát!" Az *Isteni színjáték* idézett passzusát a mű fordításának bevezetőjében és *Dante* címen önállóan is publikált írásában a következőképpen magyarázza: „Bizonyára nagy része volt e fájdalomban a megaláztatás érzésének. Nem kellett-e mértéktelenné keseredni ennek az érzésnek abban, aki egy Dante öntudatával kényszerült bolygani városról-városra, szegényen, megvetve, és »mintegy koldulva«, Itáliának majdnem minden részén, avval a tudattal, hogy családját nyomorogva hagyta Firenzében, s helyzetének változását, sőt egyszerű megélhetését is, csupán külső segítségtől, idegen elvtársainak jóakaratától várhatja? E megaláztatás a dac szavait adja szájába: balsorsát mindig úgy tünteti fel, mint amit előre várt, amire elkészült, ami sem kételyt, sem ingadozást szívében nem támaszthat". (Babits 1930, 52.) Az esszé tanúsága szerint 1919 végén Babits hasonló lelkiállapotban volt, s erre a válságos élethelyzetre rímelt az 1906-os vers is, mely némi szövegmódosítással beilleszthetővé vált az esszébe. Az esszé utolsó prózai bekezdése már a versszöveg beillesztésének tudatában történhetett, erre utal a *kincs* motívum ismétlődése.

555.

Csak a dalra

I.

Egyenes úton mentem én –
ti kitértetek jobbra-balra.

Ti szavakra figyeltetek
én csak a dalra, csak a dalra.

Szörnyü dal volt, szörnyü dal!

Némulj meg, pajtás, ne kiálts
és vedd a sírást hasztalannak:

aki hallotta ezt a dalt,
a szíve süketült meg annak

Szörnyü dal volt, szörnyü dal!

II.

Gondolj a zengő tengerekre!
gondolj a Sorsok iszonyú
muzsikájára szent ereklye
csókjára, titkos alkonyú

szigetekre, bús-badar

ópiumokra, meztelenbe
fúlásra, múlás, indulás
csengetyűjére, esztelenre,
vad valóságra, mely varázs…

Szörnyü dal volt, szörnyü dal!

Cím Ny: Csak a dalra!
12 Ny; NyV: iszonyu
13 Ny; NyV; V: muzsikájára,
14 Ny; NyV: alkonyu
17 Ny; NyV: fulásra, Ny; NyV: mulás,
18 Ny; NyV: csengetyüjére,
19 Ny: valóságra

III.

Ti szavakra figyeltetek:
s szomorú a szavak hatalma:

nem hallatszik át a dal.

De hát jobb volt-e énnekem
menni nem nézve jobbra-balra

a hang után mely őrületbe csal?

bitók alatt, ágyúzugásban,
vakok módjára, millió
csapdák közt, béna megszokásban
s hipnotizálva kábuló

fővel menni, bús ital

rabja módjára, csak a dalra
figyelve menni, különös
züllésben, semmi mást se hallva
és minden célra közönyös…

Szörnyü dal volt, szörnyü dal!

IV.

Némulj meg, pajtás, ne kiálts,
és vedd a sírást hasztalannak:

aki hallotta ezt a dalt,
a szíve süketült meg annak –

Szörnyü dal! Szörnyü dal!

[1919. október–1920. április]

---

22 Ny; NyV: szomoru
25 Ny: menni,
27 Ny; NyV: ágyuzugásban,

Gépirat, megjelenés

Gépirat: **g** PIM V. 1612. A fólió rektóján gépiratos tisztázat, aláírás: Babits Mihály. A fólió jobb felső sarkában autográf ceruzaírású lapszámozás látható: „57”. A gépirat a *Nyugtalanság völgye* (1920) nyomdai kéziratának része.

Első megjelenés: *Nyugat* 13, 7–8. sz (1920. ápr. 15.–máj. 15.): (7–8. szám), 438. – További megjelenések: NyV 84–85; V 312–314; ÖV 288–289.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A versnek nem ismerjük kéziratos fogalmazványát vagy tisztázatát, a PIM Kézirattárában őrzött NyV nyomdai mappájában maradt fenn a vers gépirata. A gépirat jellemzője, hogy Babits nem pótolta az írógép klaviatúrájáról hiányzó hosszú magánhangzók ékezeteit, két esetben a hibás karaktereket rágépeléssel javította. Ez néhány szó írásmódja esetében megfelel a Ny-ban és a NyV-ben közölt szövegváltozatoknak, de több esetben viszont a hosszú í és ú betűket feltehetően a korrektúrában javította. A gépirat 20. sorában egy nem javított elgépelés következtében a „Szörnyü” helyett „Sörnyü” szerepel. A vers kéthasábosan lett legépelve, az első hasáb utolsó sorától (26. sor) egy ceruzával jelzett vonal húzódik a második hasáb első soráig. Ezzel Babits vélhetően a tördelő számára jelezte a sorok tördelésének sorrendjét.

A vers nyomtatott szövegváltozatai csak a magánhangzók hosszúságának jelölésében és a központozásban térnek el egymástól. A Ny-ban és a NyV-ben található variánsok központozása csak a 19. és 25. sorokban tér el. A NyV és a V szövegváltozatokban a behúzott sorok (5., 10., 15., 20., 23., 26., 31., 36., 51.) térköze az őket megelőző sorokhoz képest kisebb, mint a versszakok közötti térköz, viszont 1 mm-rel nagyobb, mint a versszakot alkotó sorok közötti. Ezt a különbséget a variánsok szövegeltérései között nem jeleztük, és ezeket a sorokat külön versszaknak tekintettük, úgy, mint a Ny és az ÖV esetében. A NyV nyomdai kivitelezése során a nyomófelületre feltehetően szennyeződés került, ami miatt az 1–3. sorok egyes betűi részben vagy egészben hiányoznak. Ez csak az 1. sor „úton” szava esetében jelent szövegkritikai problémát, ugyanis nem lehet eldönteni, hogy rövid vagy hosszú-e az első magánhangzó. A kötet nyomdai mappájában található gépiraton a magánhangzó rövid, viszont valamennyi nyomtatott változatban hosszan szerepel, és a NyV a gépirathoz képest több esetben is hosszú magánhangzót tartalmaz. Valószínű tehát, hogy a vers adott sorában is az „úton” szóalak szerepelt.

Alapszövegünk az ÖV.

Előszöveg

g: PIM V. 1612.

CSAK A DALRA

I.

Egyenes uton mentem én –
ti kitértetek jobbra-balra.

Ti szavakra figyeltetek
én csak a dl a lra, csak a dalra.

Szörnyü dal volt, szörnyü dal!

Némulj meg, pajtás, ne kiálts
és vedd a sirást hasztalannak:

aki hallotta ezt a dalt,
a szive süketült meg annak

Szörnyü dal volt, szörnyü dal!

II.

Gondolj a zengő tengerekre!
gondolj a Sorsok iszonyu
muzsikájára, szent ereklye
csókjára, titkos alkonyu

szigetekre, bus-badar

ópiumokra, meztelenbe
fulásra, mulás, indulás
csengetyüjére, esztelenre,
vad valóságra, mely varázs…

Sörnyü dal volt, szörnyü dal!

III.

Ti szavakra figyeltetek:
s szomoru a szavak hatalma:

b[?]nem hallatszik át a dal.

De hát jobb volt-e énnekem
menni nem nézve jobbra-balra

a hang után mely őrületbe csal?

bitók alatt, ágyuzugásban,
vakok módjára, millió
csapdák közt, béna megszokásban
s hipnotizálva kábuló

fővel menni, bus ital

rabja módjára, csak a dalra
figyelve menni, különös
züllésben, semmi mást se hallva
és minden célra közönyös…

Szörnyü dal volt, szörnyü dal!

IV.

Némulj meg, pajtás, ne kiálts,
és vedd a sirást hasztalannak:

aki hallotta ezt a dalt,
a szive süketült meg annak –

Szörnyü dal! Szörnyü dal!

Babits Mihály

Keletkezéstörténet

Mivel a *Csak a dalra* a *Nyugat* 1920. évi összevont április–májusi számában jelent meg *A könnytelenek könnyei* című verssel együtt, a kéziratkatalógus a vers keletkezését 1920. áprilisra teszi. Ezzel összhangban Róna Judit kronológiája a verset 1920. április 15. előttre datálja. (Róna 2014, 715.) A verset legtöbb értelmezője a Tanácsköztársaság bukása után Babits ellen indított eljárások következtében kialakuló személyes válság költői reflexiójaként, a költő önigazolásaként kontextualizálja. (N. Horváth 1994, 8.) A Babits pszichopatológiáját vizsgáló szakemberek szerint „Babits tevékenységét az őszirózsás forradalomtól a Tanácsköztársaság bukásáig terjedő időszakban sokan sokféleképpen értékelték, pedig a költő magatartása – az alapszemélyiségéből eredően – végig következetes volt. Ezt fogalmazta meg az 1920. április 3-án írt, a *Csak a dalra* című versében." Arra vonatkozóan a tanulmány szerzői nem osztanak meg információt, hogy a napra pontos datálást milyen adattal vagy forrással tudják alátámasztani. (Németh–Rihmer–Harmati 2004, 258.) Csányi László, aki a vers keletkezési idejét szintén 1920 áprilisára teszi, a műben megfogalmazott *én* és *ti* ellentétébe a Babitsot ért nyilvános támadások mellett a családon belüli feszültségeket is beleérti, amelyek a költő irodalmi és közéletben játszott szerepe miatt éleződtek ki. (Csányi 1983, 81.) A következő év karácsonyán Babits édesanyjának testvére, Kelemen Imre a neki ajándékba küldött kötetet visszaküldte a költőnek, emögött a barátságtalan gesztus mögött szintén ez az ellentét állhatott. (Szőke 2019, 128.) A levelezés kritikai kiadásának jegyzete úgy ítéli meg, hogy *A könnytelenek könnyei*vel együtt a *Csak a dalra* is „a készülő békediktátum kiváltotta értelmi–érzelmi sokk tematizációja". (Babits 2012, 205.) Ez mindenképpen igaz *A könnytelenek könnyei*re, a *Csak a dalra* című vers azonban szövegszerűen nem tartalmaz utalást erre a történelmi szituációra.

Ugyanakkor ezekben a hetekben is folytatódtak Babits ellen a korábbi, Tanácsköztársaság előtti és alatti tevékenysége miatt indított támadások, melyek hozzájárultak személyes válsága elmélyüléséhez. Szabó Lőrinc naplójának tanúsága szerint március végén depressziós állapotban lehetett. (Szabó 2008, 71.) Egy március 31-én kelt hivatalos

levélben a minisztérium felfüggesztette tanári nyugdíjának kifizetését, s ekkortól rendőri zaklatásoknak is ki volt téve. (Róna 2014, 708.) A Babits elleni támadások azonban már hónapokkal korábban megindultak. Még 1919 augusztusban Szabó Dezső vezetésével megkezdődött egy jobboldali írószövetség szervezése, melybe Babits nem lépett be, emiatt személyes konfliktusba keveredett Szabóval. (Részletsebben lásd a *[Hazám ma mikor…]* kezdetű vers keletkezéstörténeti jegyzetében.) Ennek következményeként 1919. október 5-én a *Gondolat* című lapban megjelent egy Babits személyét támadó írás. A cikk (x.) monogrammal rejtett írója a költőt taktikázással vádolta, s azzal gyanúsította, hogy számításból nem mer szakítani korábbi szövetségeseivel, mivel – mint írja – „Babits úr jól tudja, hogy még mindig a zsidók az erősebbek, tehát még nem jó, nem kívánatos nyíltan vezekelnie." ([x.] 1996, 382.) Ugyanakkor a cikkíró Babitsot antiszemitizmussal is megvádolta, továbbá úgy látta: „Most nem lehet balanszírozni, nem lehet jobbra és balra kacsingatni, most előre kell menni bátran és férfiasan fölemelt fővel és nyilt homlokkal. […] Az a sejtésünk, hogy ön még most sem tudja, jobbra-e vagy balra." ([x.] 1996, 383.) Elképzelhető, hogy a vers közvetlen előzménye ez a sajtótámadás lehetett. Babits korábbi költészetéből is találunk ugyanis példát arra, hogy a korai líráját ért bírálatokat szó szerint idézve alkot ars poétikus műveket. (Lásd ezzel kapcsolatban Kelevéz Ágnes keletkezéstörténeti jegyzetét a *Szonettek* című versről: Babits 2022, 638–640.) Ezért a versnek korábbi, 1919. októberi datálása is elképzelhető.

Az ezt követő hónapokban a *Nyugat* 1919. novemberi számában megjelent *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című írása után további bírálatok érték a költőt, nyilvános publicisztikában és magánlevelekben is támadták különböző politikai oldalakról. Az esszé megjelenését követően Lendvai István szélsőjobboldali publicista, aki már *Az igazi haza* című írás miatt is támadta Babitsot, és az októberi név nélkül közölt publicisztika egyik potenciális szerzője is lehet, december 4-én újabb bírálatot tett közé. Ebben többek között kifogásolja a költő virtuozitását és dekadenciáját, de megfogalmazza politikai nézeteinek következetlenségét is: „Babits egészen beteg, egészen gyökértelen, egészen csak virtuóz költő, a végső dekadencia, a világnézeti anarchia, amely egyformán virtuózul játszik Internacionálé-t és turáni indulót". (Lendvai 1996, 417.) Szilágyi Jolán, Szamuely Tibor egykori népbiztos felesége 1919 decemberében kelt levele a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszét a keresztény kurzusnak való felajánlkozásként érti, és emiatt durva, személyeskedő hangon támadta a költőt. (Babits 2012, 45–47.) 1920. január 1. után kelt levelében egy ismeretlen, de a Babits családot ismerő levélíró pedig azt veti a költő szemére, hogy a *Nyugat* szerkesztőjeként azért, hogy a zsidó szerzőknek a kedvezzen, az „úri keresztényeket" elutasítja. (Babits 2012, 48–51.) Babits politikai nézeteinek az a megítélése, mely közéleti állásfoglalásaiban a különböző politikai irányok közötti taktikázást látta, később is hangot kapott. 1922-ben a Hatvany Lajos a *Jövő* című lapban *A magyar értelmiség katasztrófája* című cikksorozatában Ibsenre hivatkozva bírálja hasonló módon Babitsot: „A skandináv utókor bizonyára megtagadta volna ezt a különös, magát megtagadó prófétát! És vajjon a magyar elfogadhatja-e prófétául a prófétakép fölkínálkozó Babitsot, aki pacifista, de jó magyar 1918 októberében, – jó nemzetközi, de még nem jó kommunista 1918 [!] januárban, már nem jó magyar, de jó bolsevik 1919 áprilisban és ellenforradalmár, soviniszta, jó antiszemita 1919 augusztusban? Melyik a próféta a négy Babits közül?" (Hatvany 1922, 6.)

A korábbi datálás valószínűségét erősíti, hogy a *Csak a dalra* című versben a költői nyelv és a költőiség kapcsán hasonló problematika fogalmazódik meg, mint a *Magyar*

költő kilencszáztizenkilencben című esszében, amelynek első része a társaságokkal folytatott elképzelt vita, s ennek utolsó gondolatmenete a nyelv, a szavak ideologikus és propagandisztikus funkcióját vizsgálja. Babits retorikailag úgy építi fel a szöveget, hogy a legsúlyosabb ítéletet a társaságok szájába adja: „A Szó értelmesen hangzott és meggyőzött, de az Esemény ész nélkül hadonázott, s nem nézte, hová üt? És a »nemzeti kultúra« virágos mezőin gázolt végig ez a rettenetes familia!" (Babits 1919, 916.) Ezzel lényegében ő is egyetért. Az esszé második felében visszatér a „szavak", a nyelv problematikájához, és a „Szíttál-e lassú mérgeket…" kezdetű (az esszében *Ének a „Szavak Megtagadásának" korából* címet viselő) vers előtt önkritikusan nyilatkozik: „Minden nagyszerű és szent szavakat megtagadtam én, először a »nemzet« szent szavait, mert ölés és elnyomás eszközei lettek, azután az »emberközösség« szent szavait is, mert ölés és elnyomás eszközei lettek ezek is!" (Babits 1919, 919.) A *Csak a dalra* cíművel egy időben publikált *A könnytelenek könnyei* szintén reflektál a politikai propaganda által hiteltelenné vált nyelv problematikájára, de az előbbi az egyébként refrénszerűen ismételt soraiban negatív jelzővel illetett („szörnyű") dallal a „szavakat" a megszólalóval egyfajta vitapozícióban álló „ti"-hez rendeli. Ellentétes a két vers konklúziója is, amíg *A könnytelenek könnyei* a mindenáron való megszólalás mellett tesz hitet, addig a *Csak a dalra* elnémulásra szólít fel. Mindez azért is fontos, mert a két vers együttes publikálása (a *Nyugtalanság völgye* kötetben egy vers, az *Isten fogai közt* ékelődik közéjük) tudatos gesztus lehetett Babits részéről, mintegy ironikus játékot játszva mond ellent önmagának, s mindezt a versek életrajzi és történelmi referencialitása ellen ható, tudatosan alkalmazott poétikai tényezőnek tekinthetjük.

A vers magyar és világirodalmi beágyazottságára két példát említhetünk. A *Csak a dalra* nyitó sorai („Egyenes úton mentem én – / ti kitértetek jobbra-balra.") emlékeztetnek Ady Endre *Nézz, Drágám, kincseimre* című versének 5–6. sorára: „Nem mentem erre-arra, / Búsan büszke voltam a magyarra". A „bús" szó is többször ismétlődik Babits versében. Reichard Piroska hívja fel a figyelmet tanulmányában a *Csak a dalra* kulcsmotívumának, a jobbra-balra menésnek a lehetséges ószövetségi forrásaira: „Mózes V. könyvében olvassuk (5,32.): »Vigyázzatok azért, hogy úgy cselekedjetek, amint az Úr, a ti Istenetek megparancsolta nektek; ne térjetek se jobbra, se balra.« A Példabeszédek könyvében pedig így áll (4,27.): »Ne térj jobbra, se balra, fordítsd el a te lábadat a gonosztól.«" (Reichard 1942, 284.)

A címben szereplő „dal" gyakran előfordul Babits-versek címében, például: *Esti dal, Éji dal, Cigánydal, Egy dal, Dal, régimódi;* a *Nyugtalanság völgye* kötetben: *A jóság dala* és a *Dal, prózában;* később: *Dal az esztergomi bazilikához*. A *Csak a dalra* esetében a vers egy részletét emeli ki címként, mely visszautal *A második ének* című mesedrámára is: „Dalos ne törődjön az egész világgal, / Sohase gondoljon amíg él egyébre / Csupán csak a dalra, csupán csak a szépre."

556.

A könnytelenek könnyei

Szavak, ti mondatlan szavak,
meddig biztassalak?
Mit ültök rokkant ajkamon,
mint dermedt madarak?

Avagy enyémek vagytok-é,
Vagy, rámbízott sereg,
apáktól és egy nemzettől
örökbe nyertelek?

Jaj, a tábornak, melyben a
hadsereg fogva – jaj
a kasnak, melyben fájva nyüzsg
s ki nem röpül, a raj!

Szálljatok szét, gyötrő szavak!
Mit zsongtok itt nekem?
Minden füleknek szóljatok,
és minden nyelveken,

s zokogva, hajh, hogy annyi szív
hiába onta vért,
a könnytelenek könnyei
legyetek a honért!

Szemeink száraz fellegek,
s miként az aszu táj,
sívár a lelkünk, zsibbad és
nem tudja már, mi fáj.

Tél tél után, év év után,
négyszer hajtott a galy,
vakon, nagy kényszerek között
harcolt a bús magyar.

---

6 MNL: vagy Ny; NyV: rámbizott
9 Ny; NyV: Jaj
16 MNL: És V: nyelveken.
23 Ny; MNL: sivár

Harc harc után, nyár nyár után
ötször lehullt a lomb:
oly híven adta mindenét,
s oly ingyen, a bolond!

Ki vérünk ízét ismered,
tégy vallást, karszti kő,
s ki jól tudod jajunk szavát,
vad omszki levegő,

valljatok, magyar csillagok,
védjétek a magyart:
volt-e dalunk, vagy sóhajunk,
mely nem békét akart?

Mint aki méccsel intene
balgán, a Nap elé,
ugy lobogtattunk álmokat
a Szeretet felé.

Szemeink száraz fellegek,
s miként az aszu táj,
sivár a lelkünk, zsibbad és
nem tudja már, mi fáj.

Ó, mécsünk nem világitott:
házunk' gyujtotta fel
s gyűlölet pokla lett a hely,
hol élni, halni kell.

Szakadjatok ki, bús szavak!
Sem élet, sem halál:
egy őrült nemzet eleven
megnyilt sírjában áll.

---

34 MNL: vallást
41 Ny; NyV; V; MNL: intene,
49 Ny; V: világított:
50 Ny: házunk
51 Ny; NyV: gyülölet
56 Ny; NyV: sirjában

S a sírt népek veszik körül,
öröklő káröröm;
és kígyó csúsz a sír fölött,
de virág nem terem.

Kígyók közt, marva, fájva, halld,
a költő éneke
s sziszegve rokkant ajkamon,
óh népek nemzete,

egy ezredévből, nagy világ!
riadva, földadog –
Hazámnak hangja, gyenge bár,
de néma nem vagyok.

[1919. november–1920. április]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 4699/6. A fólió rektóján szakadozott papíron ceruzaírású tisztázat. A kéziraton a vers címe: Kriksz-kraksz. A végleges cím szögletes zárójelben Babits Mihály írása. Szignó áthúzva: B. M. Az áthúzott betűjel alatt: Babits Mihály. A verzón a vers áthúzott fogalmazványrészletei láthatók.

Első megjelenés: *Nyugat* 13, 7–8. sz (1920. ápr. 15.–máj. 15.): 437. – További megjelenések: NyV 79–81; V 309–311; ÖV 285–286; MNL 144–146.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A kézirat verzóján megtalálhatók a 11., 12. és 13. versszakok a végleges változattól eltérő sorrendben és egy szövegmódosítással, a 13. versszak első sora az „Ó" indulatszó helyett „De" kötőszóval kezdődik: „De mécsünk nem világitott". Az íráskép alapján nem tekinthető a verzón található töredék önálló fogalmazványnak, íróeszközét és betűméretét tekintve is a tisztázathoz hasonló, feltehetően ugyanazon írásfolyamat során keletkezett. Elképzelhető, hogy Babits a tisztázat készítése során a fólió verzóján megpróbálkozott azzal, hogy a 11., 12. és 13. strófákat a tervezettől eltérő sorrendben írja le. Ezt a tervét viszont elvetette, ezt jelzi, hogy a verzón található három versszakot két enyhén balra dőlő függőleges vonallal áthúzta. A kéziraton található címvariáns (Kriksz-kraksz) jelentésében és hangulatában ellentétes a vers témájával és modalitásával. Feltehetőleg

57 Ny; NyV: sirt
59 Ny; NyV: sir
61 Ny; NyV: Kigyók

Babits akkor írhatta rá a fólióra szögletes zárójelben a végleges címet, mikor Szabó Lőrincnek ajándékozta, mintegy magyarázatként és balra zárva, nem középre. Amennyiben a kéziratos címvariánsnak a versszöveg jelentésére vonatkozóan releváns szerepet szánt, akkor a nyelvhez és a költői szerephez való viszonyának változását olvashatjuk ki a módosításból.

A vers nyomtatott változatai a magánhangzók időtartamát, a központozást és a sorkezdő szavak kezdőbetűjének írásmódját tekintve térnek el egymástól. A Ny és a NyV szövegállapota ebből a szempontból viszonylag kevés eltérést mutat, a V pedig az első kettő megjelenés és az ÖV közötti szövegállapotnak tekinthető. A V 16. sorában mondatzáró írásjel található a vessző helyett, mely minden bizonnyal nyomdahiba, mivel a következő versszak első szava kisbetűvel kezdődik a V-ben is. Az utolsó megjelenés a MNL, viszont ebben a szövegváltozatban három olyan szövegeltérés is található, melyek a korábbiakban nem szerepelnek, ebből kettő grammatikailag sem indokolt: a 16. sorban a tagmondatnyitó helyzetben lévő kötőszó nagy kezdőbetűvel található, mely feltehetőleg nyomdahiba; a 34. sorban a „vallást” szó után, a megszólított „karszti kő” előtt hiányzik a vessző. Bár a MNL az utolsó megjelenés, nem ezt választjuk alapszövegnek, mivel annak ellenére, hogy maga Babits írta az előszót az antológiához, nem valószínű, hogy nagybetegen a korrektúrával törődött volna. Ugyanakkor a vers írásjelhasználata egyik változatban sem követi a magyar helyesírást. Alapszövegünk az ÖV.

Előszövegek

k: MTA Ms 4699/6.

Kriksz-kraksz. **[A könnytelenek könnyei]**

Szavak, ti mondatlan szavak,
meddig biztassalak?
Mit ültök rokkant ajkamon,
mint dermedt madarak?

Avagy enyémek vagytok-é,
vagy, rámbizott sereg,
apáktól és egy nemzettől
örökbe nyertelek?

Jaj a tábornak, melyben a
hadsereg fogva – jaj
a kasnak, melyben fájva nyüzsg
s ki nem röpűl, a raj!

Szálljatok szét, gyötrő szavak!
Mit zsongtok itt nekem?
Minden füleknek szó lj atok,
és minden nyelveken,

s zokogva, hajh, hogy annyi szív
hiába onta vért,
a könnytelenek könnyei
legyetek a honért!

Szemeink száraz fellegek,
s miként az aszu táj,
sivár a lelkünk, zsibbad és
nem tudja már, mi fáj.

Tél tél után, év év után,
négyszer hajtott a galy,
vakon, nagy kényszerek között
harcolt a bús magyar.

Harc harc után, nyár nyár után,
ötször lehullt a lomb:
oly híven adta mindenét,
s oly ingyen, a bolond!

Ki vérünk ízét ismered,
tégy vallást, karszti kő,
s ki jól tudod jajunk szavát,
vad omszki levegő,

valljatok, magyar csillagok,
védjétek a magyart:
volt-e g d alunk, vagy sóhajunk,
mely nem békét akart?

Mint aki méccsel intene
balgán, a Nap elé,
úgy lobogtattunk álmokat
a Szeretet felé.

Szemeink száraz fellegek
s miként az aszu táj,
sivár a lelkünk, zsibbad és
nem tudja már, mi fáj.

O Ó mécsünk nem világitott:
házunk' gyujtotta fel
s gyűlölet pokla lett a hely
hol élni, halni kell.

Szakadjatok ki, bús szavak!
Sem élet, sem halál:
egy őrült nemzet eleven
megnyílt sírjában áll.

S a sírt népek veszik körül,
öröklő káröröm;
és kígyó csúsz a sír fölött
de virág nem terem.

Kigyók közt marva, fájva, halld,
a költő éneke
s sziszegve rokkant ajkamon,
ó népek nemzete,

egy ezredévből, nagy világ,
riadva földadog –
Hazámnak hangja, gyönge bár,
de néma nem vagyok.

B. M.
Babits Mihály

k verzóján

Mint aki méccsel integet,
balgán, a Nap elé,
ugy lob og tattunk álmokat
a Szeretet felé.

De mécsünk nem világitott
házunk gyujtotta fel
s gyűlület pokla lett a hely
hol élni halni kell.

Szemeink száraz fellegek
s miként az aszu táj
sivár a lekünk, zsibbad és
nem tudja már, mi fáj.

Keletkezéstörténet

A könnytelenek könnyei a *Nyugat* 1920. évi összevont április–májusi számában jelent meg, a mű keletkezését a kéziratkatalógus a publikálás dátumából kiindulva 1920. áprilisra teszi. Ugyanebben a lapszámban jelent meg a hasonló motívumokból felépülő, de *A könnytelenek könnyei*vel ellentétes végkövetkeztetés levonására ösztönző *Csak a dalra!* (A *Nyugat*ban történt első közlés alkalmával felkiáltójel van a cím végén.) Feltételezhető,

hogy a *Csak a dalra* keletkezése is visszanyúlik 1919. októberig, és mivel *A könnytelenek könnyei* is szorosan kapcsolódik a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszében tárgyalt problémához, ezért lehetséges, hogy ennek keletkezése is korábbra datálható. A verset a recepció a világháborús pusztításra és a készülő békediktátumra történő reakcióként értelmezi (Boka 2020, 956.), ezért a szöveggenezis záró dátuma lehet 1920. április is.

A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé első részében, a társaságokkal folytatott elképzelt vita utolsó gondolatmenete a nyelv, a szavak ideologikus és propagandisztikus funkcióját vizsgálja. *A könnytelenek könnyei* első szerkezeti egységének megszólítottja a metaforikusan madárként láttatott „szavak", alapproblematikája tehát szintén a nyelvre irányul, és a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* fentebb hivatkozott passzusaihoz kötődik. A „szó madár" – irodalomtörténetileg legalább Homéroszig visszavezethető – metaforájának egyik lehetséges forrása is a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé egy szöveghelye. Itt az ideologikus nyelvhasználatra vonatkozóan a társaságok állítják a következőt: „A Szó kiröpítette a kalitkából az eszméket, de már ott lesett rettenetes öccse és vasbotokkal verte le a gyenge szárnyasokat." (Babits 1919, 916.) Ebben az esetben ugyan nem a „Szó" azonosítója lesz a „madár", hanem a „Szó" által hordozott ideológiai tartalomé, az eszméé, de a mondanivaló rokonsága és a tropológiai hasonlósága miatt mégis az esszé adott lokuszát a versben alkalmazott metafora egyik forrásszövegének tekinthetjük. A harmadik versszak hadsereg-képe is innen eredeztethető: „Nyugodtan áll meg régi szavainak derék hadserege előtt, bár a Gyanú, Vád és Irigység ferde és szennyes tükrei egy másik hadsereget vetítnek eléje, mely az övének borzasztó torzképe, s melytől egy pillanatra maga is visszariadt, most megáll nyugodtan, fölveti a szemét". (Babits 1919, 917.)

A Tanácsköztársaság idejére vonatkozóan felmerül a vers zárlatában említett némaság problematikája is az esszében: „Némaságra volt ítélve hónapokig, torkába fojtották a szót azok, akik hallgatását, nevét önnön cégérükül tudták kiszegezni." (Babits 1919, 919.) A némaság azonban Babits költészetében többször visszatérő motívum, példa erre az 1909-es *Thamyris* („Már béna vagyok, már néma vagyok, / naponta felejtem a dalt"), a Kelevéz Ágnes által 1912-re datált, csak kéziratban fennmaradt *[Nem bűnös ki szive szerint…]* (Kelevéz 1997.) vagy az 1915. márciusi, 1917-ben publikált *Néma költő mentsége,* és a későbbi *Régen elzengtek Sappho napjai* című vers egy részlete: „A líra elhal, néma ez a kor." A motívum életrajzi háttere a legtöbb esetben a költőt fenyegető, külső vagy belső hatásra bekövetkező elnémulás, melynek példája a pályakezdését követő válságot feldolgozó *A második ének* című mesedráma is.

A könnytelenek könnyei tematikusan és versformáját tekintve az esszé egyik betétversével, a később *Szíttál-e lassú mérgeket?* címmel külön kötetbe felvett vershez is kapcsolódik, a Chevy Chase-strófa alkalmazásán keresztül pedig verstanilag mindkettő a *Szózat*ot idézi. (Mózes 2003, 249.) *A könnytelenek könnyei* utolsó két sorát Babits a *[Nem bűnös ki szive szerint…]* kezdetű versből emelte át, s e két sort talán már a műgenezis egy korábbi fázisában több bizonytalan datálású verssel és fogalmazvánnyal együtt egy lapra (OSZK Fond III/1969. 63.) külön is lejegyezte. A *[Nem bűnös ki szive szerint…]* Arany János *A walesi bárdok* című balladájának egy sajátos, a zsarnokot felmentő szemléletmódot tükröző átirata, egyfajta költői játék (Kelevéz 1997, 700.), melynek során Babits megtartja az Arany-vers *Szózat*tól kölcsönzött versformáját is. *A könnytelenek könnyei* tehát nemcsak a Babits-életmű egy adott részébe ágyazódik be, hanem a 19. századi magyar

költészetnek a hazához való hűséget tematizáló verseihez is több szinten kapcsolódik. Az adott történelmi helyzetre vonatkozó válaszlehetőségek poétikai megfogalmazása és a költői megszólalás szükségességének kinyilvánítása *A könnytelenek könnyei*ben Tompa Mihály *A madár fiaihoz* című allegóriára játszik rá („Száraz ágon, hallgató ajakkal / Meddig ültök, csüggedt madarak? / Nincs talán még elfeledve a dal, / Melyre egykor tanitottalak?!"), az első versszak retorikusan és motivikusan a Tompa-vers nyitányát idézi meg. Ez a mű lehet a másik „közvetlen" költői forrása a „szó madár" metaforának, noha *A könnytelenek könnyei* első szerkezeti egységének retorikája bonyolultabb, mint a Tompa-versé, Babits ugyanis nem az anyamadár–fiókák metaforikus szereppárost szólaltatja meg, a szintén allegorizálódó képben végig egyértelműen jelölt marad a szóképben azonosított fogalom.

A magyar nemzet jelenére és jövőjére való költői reflexión keresztül a legerősebb intertextuális kapcsolat a *Szózat*hoz köti a verset. A Babits-életmű több darabja is megidézi Vörösmarty művét *([Gyunnyasztva múzsám, szárnya tollpihéi…], Zrínyi Velencében, Raymond Lullius, Új mythológia). A könnytelenek könnyei*ben a költő nem a nemzet jövőjére vonatkozó optimista alternatívát osztja, hanem azt a *Szózat*ban implicite benne rejlő kételyt, mely az elutasítás ellenére is az ezredévnyi szenvedés hiábavalóságától való félelem beteljesülésétől tart. *Az igazi haza* című esszében a *Szózat*nak a hazáért meghozott áldozat hasztalanságára vonatkozó állításával („Az nem lehet…") szemben Babits első válasza az Ész hideg szavára hivatkozva a „lehet", de már ekkor sem marad meg ennél a végletesen pesszimista és a költő elleni retorziókhoz vezető álláspontnál, s ebből a lélektani mélypontból kilépve fogalmazza meg a territoriális és a kulturális nemzetkoncepciók ellentétpárját. (Babits 1996.)

Dávidházi Péter szerint „[m]ondatszerkezetei logikájával a [Szózat] 10–11. versszak[a] is azt erősíti meg, hogy a sok eddigi véráldozat még »a nagyszerű halál« esetén sem minősülne hiába valónak, ugyanis hiába csak az volna, ha a sok vér kiontása után sem a jobb kor nem jönne el, sem az olyan nemzethalál, amelyet az emberiség méltón meggyászol. Éppen ezért az érvelés kontextusában elhalványul a sokat vitatott kérdés, hogy a »nagyszerű halál« jelzője a szó mai értelmében pompást és üdvözlendőt akart-e jelenteni, vagy csupán nagyszabásút, azaz országost, hiszen a hiábavalóval szembeállítva ez a népek által megsiratott és meggyászolt nemzeti halál mindenképpen valami méltót és pozitívat jelent. A kortársak még érezték, hogy a végső ellentét az első két lehetőség és a kizárandó harmadik között húzódik, s ehhez képest az »éltet vagy halált« közti, illetve a »jobb kor« vagy »nagyszerű halál« közti csak másodlagos, hiszen ez utóbbiak drámai különbségüktől függetlenül egyaránt a nemzethez méltó kifejletnek számítanak." (Dávidházi 2017, 158–159.) *A könnytelenek könnyei* tanúsága szerint Babits is érezte ezt a „végső ellentétet". A vers 4–5. versszakában ugyanis a *Szózat* 9. versszakát írja át úgy, hogy – szemben a Vörösmarty-versben megfogalmazott reménnyel – a „szavakhoz" intézett felszólítás már eleve az áldozat hiábavalóságát állítja.

A második szerkezeti egység (7–11. versszak) a *Szózat* „ezredévnyi szenvedését" a négy háborús évbe sűríti. Az áldozat hiábavalóságának érzetét a harmadik szerkezeti egység pedig azáltal is fokozza, hogy egyetlen versszakban – horrorisztikus képzetével megidézve az *Előszó* apokaliptikus vízióját is – sem a jobb kor, sem a „nagyszerű halál" jövőre vonatkozó reményét nem tudja felidézni, ezzel szemben hangsúlyosan a jelenbe helyezve egy harmadik, immár megvalósult lehetőséget az élőhalott nemzet képzetét állítja. A nemzethalál elképzelt nagyszerűsége pedig már csak azért sem válhatott (volna)

valóra, mivel a *Szózat*ban döntőbíróként megszólított és a nemzet sírjába szállását részvéttel szemlélő népek szemében nem „gyászköny űl", hanem „öröklő káröröm", és ez az a pont, ahol a vers nemcsak *Az igazi haza* győztes népekre vonatkozó ítéletének (Babits 1996, 321.) szemléletmódjával, hanem a korabeli közérzülettel is összhangba kerül. (Vö. Dávidházi 2017, 126.)

Babits verse a *Szózat*nál tragikusabb hangulatot sugall, de nem teljesen reményvesztettet. *A könnytelenek könnyei* érzelmi feszültségét (csakúgy, mint híres háborúellenes versében, a *Húsvét előtt*ben) a megszólalás kényszere és lehetetlensége, az elnémulás veszélye közötti feszültség adja. Különbség azonban, hogy míg a *Húsvét előtt* versbeszélőjének fizikai-pszichikai integritását a kimondás belső kényszere és a vele szemben ellenséges külvilág egyszerre fenyegetik, és ezeket a belső és külső akadályokat leküzdve kell kimondani a béke varázsszavát, addig *A könnytelenek könnyei* a „szó madár" metafora révén a szavakat eleve kívülre, a beszélő test és világ, kimondás és elhallgatás határára helyezi, és nem elsősorban önmaga, hanem az önmagával valamilyen relációba állított nyelv kívülről fenyegetett állapotát jeleníti meg: „Mit ültök rokkant ajkamon, / mint dermedt madarak?" Nyelv és beszélő viszonya többszörösen is problematikussá válik: egyrészt a második versszak a nyelv egyéni vagy közösségi eredetére vonatkozó kérdése válasz nélkül marad, és a „dermedt szavak" megismételt instruálása („Szálljatok szét, gyötrő szavak!" – 4. versszak; „Szakadjatok ki, bús szavak!" – 14. versszak; ez utóbbi a *Húsvét előtt* többször ismételt „kiszakad", „szétszakad" igéit is felidézi) a beszélőnek a nyelv feletti korlátozott hatalmát sugallja. A *Húsvét előtt*höz képest *A könnytelenek könnyei* kevésbé expresszív költemény, de a megszólalás mögötti korlátozott érzelmi intenzitás éppen abból fakadt, hogy amíg a *Húsvét előtt* lírai énje hitt abban, hogy a békevágy kimondása elhozhatja magát a vágyott békét, addig *A könnytelenek könnyei* versbeszélőjét sokkal inkább a nyelvi megnyilatkozásba vetett bizonytalanság jellemzi, talán erre utal a kéziratos címvariáns is. Cseke Ákos úgy látja, hogy „Babits Mihály költészetének vissza-visszatérő problémája a költészet, a költői beszéd és egyáltalán az emberi szó értelme: verseiben már-már aránytalanul nagy szerepet kap a szólás, a kifejezés poétikai, antropológiai, sőt teológiai dilemmája." (Cseke 2008, 127.) Cseke Babits nyelvvel kapcsolatos dilemmájára olyan verspéldákat említ, melyek a költői megszólalást dadogásként aposztrofálják: „Szók, szók, ti pártütők, / kik hajdan, ami volt értetlen, megsugátok, / és fegyverré a bút edzé harmóniátok, / mért hagytok így dadogni most a világ előtt?" *(Hegedűk hervatag szava);* „Dadogunk, botorkálunk, / de ki kell jönnünk, egy szó előtt járunk, / dadogás vagyunk, egy szó jön utánunk, / követek vagyunk, utat csinálunk. / Nagy szó, nagy szó a mi királyunk. / Mi dadogunk, de várj, ki jön utánunk." *(Mint kutya a silány házban)* A versbeszélőnek ugyanezt a bizonytalanságát fejezi ki *A könnytelenek könnyei*nek záró strófájában a „földadog" ige.

Dávidházi Péter meggyőzően bizonyítja, hogy Vörösmarty verse – szemben a recepciótörténet tanúságával – mennyire mélyen beágyazódik a bibliai szöveghagyományba; hogyan követi a különféle bibliai érvelésmódok logikáját, és hogy a címben jelzett műfaj hogyan hozható összefüggésbe az ószövetség prófétai szerephagyományával. Dávidházi konklúziója a következő: „Ha végül arra következtetünk, hogy a költemény beszédmintája már címéből és retorikájából kivehetően is leginkább egy felülről jövő, égi szózat, amelyet azonban földi halandó, sőt a magyar nemzet egy tagja mond el, aki a haza iránti hűségre buzdítva feltárja a nemzet életének és halálának két nagy eljövendő lehetőségét, és megnyugtatásul érvelése kal va-homer logikájával kizár egy méltatlan harmadikat,

akkor mindez együtt a prófétai szerep nemzetiesített továbbvitelére vall." (Dávidházi 2017, 159.) Babits verse a „szavak" megszólítása révén etimológiailag a Vörösmarty-vers címéhez is kapcsolódik, amennyiben – ahogy azt Dávidházi is idézi – a Czuczor Gergely és Fogarasi János által szerkesztett *A magyar nyelv szótára* szerint „a szózat némileg tartalmasabb, és nyomatosb a szónál." (Czuczor–Fogarasi 1862, 1437.) *A könnytelenek könnyei*ben is a „magyar nemzet egy tagja" beszél (csakúgy, mint a *Húsvét előtt*ben), ez egyértelműen kiderül a közelmúlt történetének költői reprezentációjából, a nemzeti sors a megszólalás jelenében eldöntött harmadik útjának megjelenítéséből, valamint a haza és a költő hangjának versvégi összeolvadásából. A versbeszélő bizonyos értelemben szintén „felette" van a megszólított „szavakénak", de – ahogy arról fentebb már szó volt – pozíciója mégis bizonytalan, hiszen kérdés, hogy instrukciója kivált-e cselekvést a megszólítottakból. Ekképpen buzdítása sem közvetlenül a hazához való hűségre irányul, közvetve azonban a költői megszólalás lehetősége a haza ügyének képviseletét, és ezáltal a hozzá való hűség kinyilvánítását jelentené. Ahogy a vers címét is adó sorokban olvashatjuk: „a könnytelenek könnyei / legyetek a honért!" Ugyanakkor a felhangzó beszéd intenzitásának különbségét is jelzi Babits, amennyiben önjellemzésében két alkalommal (a vers nyitó, illetve utolsó előtti strófáiban) a „rokkant ajkamon" kifejezést használja, a vers zárlatában pedig ennek megfelelően a „költő éneke" „földadog" („egy ezredévből, nagy világ! / riadva, földadog –„), s ez nyilvánvalóan a *Szózat* „kiált" igéjére utal vissza („S népek hazája, nagy világ! / Hozzád bátran kiált:"). *A könnytelenek könnyei*ben a megszólított „nagy világ" szintén nem a népek testvériségének ideáját tükrözi, hanem – ugyanúgy mint *Az igazi haza* című esszében – a magyar nemzet szenvedéseit „öröklő káröröm"-mel szemlélő közösségként jelenik meg.

A *Szózat* intertextuális megidézése és a fentebb részletezett párhuzamok önmagukban természetesen még nem bizonyítják, hogy Babits versében is valamilyen módon a prófétai szerephagyomány jutna szóhoz, különösen, mivel bizonyos szempontból éppen a megszólalás nehézségeiről, bizonytalanságáról szól a vers. Felismerhetünk viszont néhány bibliai vonatkozású utalást *A könnytelenek könnyei*ben is. A 4. versszak 3–4. sora („Minden füleknek szóljatok, / és minden nyelveken") a pünkösdi nyelveken szólás csodájára utal (ApCsel 2,3–12). A 15–16. versszakban említett kígyó, bár hétköznapi jelentésében is az állathoz tapadó félelmek miatt eleve negatív tulajdonságok jelölésére szolgál, mégsem zárható ki a kifejezés ószövetségi eredete sem, a *Teremtés könyvé*ben a kígyó ravaszságánál fogva a bűnre csábítja az első emberpárt (Ter 3), a katolikus bibliai kánonban szereplő (és a Babits által olvasott revideálatlan Károli *Bibliá*ból hiányzó) *Bölcsesség könyve* a kígyót, aki által a halál a világba jött magával a sátánnal azonosítja (Böl 2,24). Ennek a szöveghagyománynak a kontextusában a kígyó Babits versében a „népek nemzete"-ként aposztrofált közösséggel lesz azonos, felerősítve a rávonatkozó negatív ítéletet, s éppen ezért a 16. versszak módhatározója („sziszegve") sem a versbeszédet jellemzi (mely ezzel szemben „földadog"), hanem a megszólított „nagy világ" reakciójára utal. Még kevésbé tekinthető nyilvánvalónak a 11. és 13. versszakban említett mécs-motívum bibliai eredete. A mécs az ókori hétköznapokban a világításra szolgáló eszköz volt, mely a vallási szertartásoknak is részét képezte, az ószövetségi könyvek többször rendelkeznek a mécsek szakrális térben való elhelyezéséről és használatáról. A mécs-motívumhoz kapcsolt balgaság – igaz, egészen eltérő narratív keretben – Jézus okos és balga szüzekről szóló példázatára utalhatna (Mt 25,1–13), míg a méccsel a „Nap elé" integetés aktusa – igaz, eltérő jelentésben – a hit világ előtti képviseletének krisztusi parancsára vonatkozhat:

„Ti vagytok a világ világossága. Nem rejtethetik el a hegyen épített város. Gyertyát sem azért gyújtanak, hogy a véka alá, hanem hogy a gyertyatartóba tegyék és fényljék mindazoknak, a kik a házban vannak. Úgy fényljék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat." (Mt 5,14–16, vö. Márk 4,21; Luk 8,16; a Károli *Biblia* ezeken a szöveghelyeken gyertyát és nem lámpást említ, mint katolikus kiadások.) Ebben a jelentéskörben érthető meg a 13. versszak. Ez a strófa leginkább mint az ideológia szolgálatába állított nyelvhasználat pusztító hatásának leírása és ilyenképpen az evangéliumi tanítás ellentétébe fordítása érthető meg, melyet a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé így jellemez: „Igaz, a legbékésebb, legjámborabb szavak bárányokból farkasokká váltak, s mint a megveszett nyáj tiportak végig a termőföldeken, a pásztorok riadtan bámultak utánuk." (Babits 1919, 918.) Látható azonban, hogy mindkét evangéliumi szöveghelyen másképpen fordul elő a mécs- vagy a lámpás-motívum, mint Babits versében. Az a két versszak, melyben a mécs-motívum szerepel, a „Szemeink száraz fellegek…" kezdetű strófát előzi meg, illetve követi, s ez a mécsnek egy másik bibliai jelentését mozgósíthatja. Zak 4,10 szerint a hét mécses (gyertya) az Úr szemeit jelenti. Az evangéliumi textusok bizonyos értelemben profanizálják ezt a szakrális jelentést, amennyiben a szemet az emberi test lámpásaként (világosságaként) nevezik meg (Mt 6,22; Luk 11,34). A hivatkozott evangéliumi helyek nemcsak a szemet azonosítják a lámpással, hanem a szem egészségét a teljes test egészségének (világosságának) is megfeleltetik. *A könnytelenek könnyei* ismétlődő 6. és 12. versszakai a versbeszélő pszichikai-fizikai állapotának romlását írják le, mely ezáltal nemcsak a vers nyitó szakaszában „dermedt" madarakként láttatott „szavakkal" kerül párhuzamba, hanem a harmadik szerkezeti egységben a nemzet aktuális állapotával is.

Mindent egybevetve, *A könnytelenek könnyei*ben nem rajzolódik ki olyan transzcendens felé nyitott horizont, mely például az ország romlását – megidézve például a 16–17. századi hitviták hagyományát – az isteni hatalom büntetéseként próbálná megragadni. Ennyiben is különbözik szemléletmódja a *Húsvét előtt*étől, melyben a béke mint varázsszó kimondása – egyfajta mágikus nyelvszemélet jegyében – mozgósítani képes azokat a természetfeletti erőket, melyek véget vethetnek a háborúnak, és elhozhatják egy új feltámadás ünnepét.

A 11–13. versszakokat olvasva látható az is, hogy a mécs és a szem motívumai között nincs feltétlenül olyan szoros szemantikai viszony, mint amit az adott szakasz bibliai szövegek felőli olvasata sugallhatna. Ugyanakkor a vers kétharmadánál a strófák elrendezése, az, ahogy a két mécs-motívumot tartalmazó versszak mintegy közrefogja *A könnytelenek könnyei* ismétlődő szakaszát mégsem tekinthető véletlennek.

Nem állíthatjuk, hogy *A könnytelenek könnyei* költői megszólalása akár a *Szózat* vagy annak újabb értelmezése, akár a fentebb bemutatott és nem különösebben erős bibliai szövegek kontextusában a prófétai megnyilatkozások felől lenne megérthető. Ugyanakkor a vers az ebben az időszakban keletkezett más művekkel *(Szíttál-e lassú mérgeket?, Csak a dalra)* együtt pontosan szemlélteti, hogy hogyan változott meg Babits költői nyelvhez és ezzel szoros összefüggésben a költői szerepértelmezéshez való viszonya 1919–1920-ban. A forradalmak bukása és az 1919 augusztusa utáni retorziók Babitsot önkritikus számvetésre késztették, ennek fontos dokumentuma a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé, konklúziója pedig a nyelvbe vetett bizalom megrendülése lett. Az említett esszében általában a kimondott szóról írja Babits: „Aki szavakat mondott ki ezekben az esztendőkben, az felelős azokért az eseményekért, amelyeket szavaival elő-

készített vagy elősegített. Kisértetes idők voltak ezek! Minden szó mintha varázsszó lett volna: oly ijesztő pontossággal követte őket sötét öccsük az Esemény, vádolva a kontár bűvészinasokat." (Babits 1919, 916.) Ez esetben sem véletlen a szóhasználat, amikor ugyanis Babits a varázsszót említi, felidézhetjük a *Húsvét előtt* központi gondolatát: „Én nem a győztest énekelem, […] hanem azt, aki lesz, […] ki először mondja ki azt a szót, […] azt a varázsszót, […] hogy elég! hogy elég! elég volt!"

A könnytelenek könnyei nem csupán a korabeli történelmi események költői feldolgozásaként értelmezhető, hanem a *Nyugtalanság völgye* kötet több művével együtt líratörténeti korszakfordulót jelző mű is. E versben formálódik az a költői szerepfelfogás és nyelvhez való viszony (Sipos 1983b, 279.), mely majd a harmincas évek líráját jellemzi, a különös hírmondóét, aki „nem bir mást mondani: ősz van!", a *Holt próféta a hegyen* passzivitását, vagy a kései nagy mű, a *Jónás könyve* furcsa prófétai figurájáét, és a *Jónás imájá*ban megfogalmazott hűtlenné lett szavak tapasztalatáét.

Magyarázat

32. *Omszk* – város Oroszország szibériai részén. Az első világháború alatt fogolytábor működött itt, ahol Zalai Béla, Babits filozófus barátja is életét vesztette 1915-ben.

557.

[És napjaim csak álmok…]

És napjaim csak álmok
és éjjeli álmaim […]
lába […]
halotti […]ába hív
valamely égi úrnak[?]
valamely régi rím

[1919. december 15. után]

Kézirat

k OSZK Fond III/2337/19. 4 fóliós papír 4. fóliójának verzóján keresztben ceruzaírású fogalmazvány. Erősen elhalványult, aláírás nélküli szöveg. Az incipit fölött egy olvashatatlan, áthúzott sor. Az 1. fólión és a 2. fólió rektóján Boncza Berta Babitsnak 1919 decemberében írt levele. A 4. fólión, a töredék alatt, fordítva, Babits rajzai. Az utóbbiak alatt Babits ceruzaírásával: „Karcag Miklós Böszörményi u. 36. b.” A fólió verzóján még Babits ceruzaírásával jegyzetek a *Karácsonyi madonna* című novelláskötet korrektúrájához.

Szövegkritika

A ceruzaírású fogalmazvány erősen elhalványult írása a 2. és 3. sorában olvashatatlan, a 4. és 5. sorában kérdéses olvasatú szavakat tartalmaz.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/2337/19.

[Cím nélkül]

És napjaim csak álmok
és éjjeli álmaim […]
lába […]
halott t ti […]ába hív
valamely égi úrnak[?]
valamely régi rím

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány keletkezésének idejére vonatkozóan az 1. és a 2. fólió rektóján olvasható levél adhat információt. A Boncza Berta által írt levél feltehetően 1919. december

15. után született, a levélpapírra írt elhalványult versfogalmazvány tehát ezt követően keletkezett. A fogalmazvány feltehetően egy negatív hangulatot tükröző verskezdemény lehet, de a szöveg egy része elhalványult, más részeinek olvasata pedig bizonytalan, ezért a keletkezéstörténetre vonatkozó részletesebb elemzéseket nem lehet végrehajtani.

558.

Énekek éneke

Salamon király könyvéből

Szép vagy, óh, szerelmesem, szép! Lábadat sarú diszíti, ritka drága gyöngyű:
tomporodnak kerülete, mint a mesterek kezéből kikerült kösöntyű.

Lábadszára, mint aranyszín fundamentumon szökellő karcsú oszlop, márvány;
a te két emlőd nyugalma, mint a liliommezőkön legelő két bárány.

Köldököd mint illatozó olajok nyomától síkos szép kerekded csésze,
hasad mint a zaffirokkal rakott elefánttetemnek drága tündöklése.

Hasad mint a liliommal köröskörül megkerített dús gabonaasztag;
karod ámbraszín pereccel, két kezed nehéz gyürűkkel aranyosan gazdag.

Balkezed a fejem alatt, jobbkezeddel megölelgetsz, megcirógatsz, édes;
nyakad mint a karcsú torony kimagaslik hasonlóan Libanon hegyéhez.

Nyakad mint a Dávid tornya; méz csepeg nyelved hegyéről ínyed édességes;
fogaid mint most fürösztött tiszta hófehér juhocskák; ajakad tömjénes.

Halántékod mint a sűrű selyem lomb közül kitetsző darab pomagránát;
szemed mint a kék halastó; arcod ékességeinek ki mondhatja számát?

Alcím Ny: – Salamon király könyvéből – | NyV; V; ÖV: *Salamon király könyvéből.* | Erato: Salamon király könyvéből.
1 Ny: óh | NyV; V: ó, | ÚjK; Erato; ÖV: ó ÖV: saru V; ÖV: díszíti, Ny; NyV: gyöngyü; | ÚjK; Erato; V; ÖV: gyöngyű;
2 Ny: körülete, | ÖV: kerülete Ny; NyV; Erato; V: kezébül Ny; NyV: kösöntyü.
3 KK; Ny; NyV; ÚjK; Erato; V; ÖV: Lábadszára NyV; ÚjK; Erato: aranyszin NyV: karcsu
4 ÖV: nyugalma
5 ÚjK; Erato: sikos Ny; NyV; V; ÖV: csésze
6 Ny; NyV; Erato; V; ÖV: Hasad Erato: elefánttetemmek Ny: tündöklése,
7 ÚjK: megkeritett ÚjK: gabonaasztag,
8 NyV; ÚjK; Erato: ámbraszin Ny; NyV; ÚjK; Erato: gyürükkel | V; ÖV: gyűrűkkel
9 Ny; ÚjK; Erato: jobb kezeddel
10 Ny; NyV: karcsu ÖV: Libanon-hegyéhez.
11 Ny; NyV; ÚjK; Erato; V; ÖV: hegyéről; ÚjK; Erato: inyed
12 NyV; V; ÖV: tiszta, ÚjK: juhocskák: ÖV: tömjénes
13 NyV: sűrü ÚjK: selyemlomb ÖV: pomagránát

15 Tégy engem mint egy pecsétet a te kebeledre, mint egy bélyeget karodra,
mert kemény a szerelem mint a koporsó és erős mint nagy vizeknek sodra.

No, szerelmem, gyere menjünk a mezőre, illatoznak künn a mandragórák
már a szőlő is virágzik, s kifakadtak ajtónk előtt a gyümölcshozó fák.

[1919–1920. december]

Gépirat, megjelenés

Gépirat **g** PIM V. 1612. A fólió rektóján gépiratos tisztázat. Utólag ceruzával áthúzott aláírás: Babits Mihály. A fólió jobb sarkában autográf ceruzaírással lapszámozás: „36”. A kézirat a *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratának része.

Első megjelenés: *Nyugat* 13, 23–24. sz. (1920. dec.): 1079. – További megjelenések: NyV 55–56; *Új Könyv* 1, 3. sz. (1921. ápr.): 2–3; Erato 2–3; V 294–295; HSz 8; ÖV 269.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A vers gépiratának első sora minden bizonnyal gépelési hiba miatt behúzással kezdődik. A hiányzó ékezeteket Babits ceruzával javította. A 10. és a 11. sorok között körülbelül hat karakternyi satírozásos törlés található. Az alatta lévő szöveg olvashatatlan, talán az elrontott gépelést javította Babits. A vers nyomtatott szövegváltozatai számtalan kisebb, főként a magánhangzó időtartamának jelölésében és a központozásban megragadható eltérést mutatnak. Az 5. sor végén az ÖV-ben nem található sem mondat-, sem tagmondatzáró írásjel, viszont a 6. sor nagy kezdőbetűvel indul. A 12. és 16. sorok végén a mondatzáró pont feltehetően a túl hosszú sor miatt a tördelés során esett ki. Ezek miatt nem az ÖV-t választottuk alapszövegnek, hanem a *Halhatatlan szerelem* szövegváltozatát.

Előszöveg

g: PIM V. 1612.

ÉNEKEK ÉNEKE.

Salamon király könyvéből.

Szép vagy, ó szerelmesem, szép! Lábadat sar u ú disz i í ti, ritka drága gyöngyü;
tomporodnak kerülete, mint a mesterek kezébül kikerült kösöntyü.

Lábadszára mint aranyszin fundamentumon szökellő karcsu oszlop, márvány;
a te két emlőd nyugalma, mint a liliommezőkön legelő két bárány.

---

16 Ny; NyV; ÚjK; Erato; V: koporsó, ÖV: sodra
17 ÚjK; ÖV: No Ny; ÚjK: mandragórák, | ÚjK: mandragórák;
18 Ny; NyV; ÚjK; Erato; V; ÖV: szőllő V; ÖV: virágzik

Köldököd mint illatozó olajok nyomától sí íkos szép kerekded csésze
Hasad mint a zaffirokkal rakott elefánttetemnek drága tündöklése,

Hasad mint a liliommal köröskörül megkerí ített dú s gabonaasztag;
karod ámbraszin pereccel, két kezed nehéz gyürükkel aranyosan gazdag.

Balkezed a fejem alatt, jobb kezeddel megölelgetsz, megcirógatsz, édes;
nyakad mint a karcsu torony kimagaslik hasonlóan Libanon hegyéhez.

Nyakad mint a Dávid tornya; méz csepeg nyelved hegyéről; í ínyed édességes;
fogaid mint most fürösztött tiszta hófehér juhocskák; ajakad tömjénes.

Halántékod mint a sü űrü selyem lomb közül kitetsző darab pomagránát;
szemed mint a kék halastó; arcod ékességeinek ki mondhatja számát?

Tégy engem mint egy pecsétet a te kebeledre, mint egy bélyeget karodra,
mert kemény a szerelem mint a koporsó, és erős mint nagy vizeknek sodra.

No, szerelmem, gyere menjünk a mezőre, illatoznak künn a mandragórák
már a szőllő is virágzik, s kifakadtak ajtónk előtt a gyümölcshozó fák.

Babits Mihály.

Keletkezéstörténet

Rába György monográfiájában saját műként említi a verset, azt feltételezi, hogy a fogarasi években keletkezhetett, élményháttere az Emmához fűződő szerelem volt. (Rába 1981, 347–348.) Ez a kapcsolat volt ihletője a *Sugár,* a *Szerenád* és a *Szerelmes vers* című költeményeknek is (utóbbi a *Nyugtalanság völgyé*ben közvetlenül az *Énekek éneke* mellett kapott helyet), melyek a testi szépség költői leírása során az ószövetségi *Énekek éneke* frazeológiáját használják. Leginkább a *Szerenád* második versszakát hasonlíthatjuk össze a bibliai *Énekek éneké*vel: „Elefántcsont palota / boltozatos melled / kettős márványoszlopa / nyugszik egymás mellett / fejed fenn a vánkoson / tornya, melyen átoson / lágy tömjénlehellet." Az idézett versszak szinte valamennyi motívuma (elefántcsont, mell, márványoszlop, fej, torony, tömjén) megtalálható a babitsi *Énekek éneké*ben is, s ezek mind visszavezethetők az ószövetségi könyvre mint forrásszövegre, lényeges különbség azonban a két mű között, hogy a *Szerenád* „pontatlanul", szabadon illeszti össze ezeket a motívumokat. Ha csak a strófa első négy sorát nézzük: a női mell érzéki megjelenítésére Salamon könyve állati hasonlatokat használ (4,5: két zergefi; 7,3: két őzike), az elefántcsont a (férfi) test (5,14), illetve a nyak (7,4) szépségét szemlélteti. Ez alapján valószínű, hogy a *Szerenád* megírásakor Babits emlékezetből idézte fel a bibliai könyv motívumait, és nem konkrét szöveg, fordítás vagy eredeti alapján dolgozta ki a verset. Ezzel szemben az *Énekek éneke* – nem számítva a körülbelül kétsornyi betoldást – nagyjából pontosan fordítja a bibliai szöveg egy-egy részletét, azaz a szöveg mondatnyi-félmondatnyi mikrostrukturális elemei szinte kivétel nélkül megfeleltethetők az eredeti szöveg egy-egy részletének.

Mivel nem ismerjük a Babits által publikált *Énekek éneke* kéziratát, csak a *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratmappájában maradt fenn a vers gépirata, emellett pedig egyéb adat nem áll rendelkezésünkre a keletkezés dátumára és körülményeire vonatkozóan, csak valószínűsíteni tudjuk, hogy a vers már kifejezetten az *Erato* számára készült valamikor 1919–1920 körül. Az erotikus világirodalom remekeit közreadó antológiára Téglás János szerint 1919 elején kaphatott Babits megbízást, és hamarosan neki is láthatott a fordításoknak. (Téglás 2008, 315–316.) A datálással kapcsolatban a megjelenés dátuma önmagában nem perdöntő adat, hiszen az ugyanekkor publikált *Szerelmes vers* bizonyosan jóval korábbi. Emellett a szövegalkotás sajátosságát kell még kiemelni, mely a kihagyás és a betoldás költői megoldásaiban már akár a kései nagy művet, a *Jónás könyvé*t is előlegezheti. Az *Énekek éneke* esetében ugyanis nem arról van szó, hogy Babits egy konkrét élmény szülte szerelmes vers során használja fel az ószövetségi könyv érzékiséget kifejező jól ismert frazémáit, tehát nem saját költői nyelvének formálását célozza, mint a *Pávatollak* kötetben közreadott korai műfordítások vagy az említett fogarasi versek kapcsán, hanem pontosan megszerkesztett kompilációról van szó, s éppen ezért nem valószínű, hogy a fentebb említett korai versekhez készült „stílustanulmányról" lenne szó.

Mint látható, annak a dilemmának a feloldására vonatkozóan, hogy a Babits neve alatt megjelent, később műfordításként is közölt *Énekek éneké*t fordításnak tekintsük-e, első megközelítésben nincsenek egyértelmű szempontjaink, hiszen maga a kulturális kontextus (kiadástörténet, interpretációs hagyomány) nem nyújt ehhez segítséget számunkra. (Kappanyos 2015, 113.) A Babits-mű nem feleltethető meg egy az egyben a nyolc fejezetből álló ószövetségi könyvnek, hiszen jóval rövidebb annál. A szerzői utasításként olvasható alcím elárulja ugyan a szöveg eredetét: *Salamon király könyvéből,* ez alapján azonban azt feltételezhetnénk, hogy a könyv egy pontosan meghatározható és szervesen összefüggő részét fordítja le Babits. Ezzel szemben különböző részekből szerkeszti össze a „saját" szövegét, úgy, hogy majdnem minden mondata, tagmondata megfeleltethető az ószövetségi könyv egy-egy sorának. (A fordítás kérdéséről bővebben: Szénási 2023a.)

Az ószövetségi szöveg eredetileg héber nyelvű, s azt elég nagy biztonsággal kijelenthetjük, hogy Babits nem az eredeti nyelvről ültette át és kompilálta a fentebb jelzett szövegrészeket. Nyelvtudását ismerve a Bibliának két változata, a görög, azaz a *Septuaginta* vagy a latin, azaz a *Vulgata* jöhet szóba. Mivel nincsenek információink a fordítás körülményeiről, így a forrásnyelvre vonatkozóan sem, ezért ezt a kérdést teljes biztonsággal eldönteni nem tudjuk, legfeljebb feltételezéseink lehetnek. Az *Erato* 1947-es, Officinánál megjelent kiadása a legtöbb Babits által fordított vers eredetijét is közli, az *Énekek éneke* kapcsán azonban „a könnyebb érthetőség céljából" a *Vulgata* latin nyelvű szövegét adják meg. Ez a közlés a forrásszöveg meghatározása szempontjából azonban irreleváns. Egyrészt hat évvel vagyunk Babits halála után, és egészen biztos, hogy ő maga nem tervezett és nem készített elő hasonló bilingvis kiadást. Ha ezt mégis megtette volna, akkor nyilván precízebben jár el, mint az újrakiadás szerkesztői, akik szembesültek ugyan azzal, hogy Babits nem egy pontosan meghatározott szövegegységet fordított le az ószövetségi könyvből, azonban ott is szöveghiányt jelöltek, ahol egyébként a forrás helye meghatározható lett volna, illetve az utolsó sor latin változatát hibásan közölték: „mala in portis nostris", amely magyarul azt jelenti: „gonosz a kapunkban."

Ennek ellenére a latin nyelvű forrásszöveg mellett mégis szólhat érv, s ez elsősorban a két lehetséges „eredeti", a *Septuaginta* és a *Vulgata* Babits általi megítélésében keresen-

dő. A héber nyelven írt Bibliát Kr. e. 300 körül fordították görögre, ezt nevezzük *Septuagintá*nak, a hellenisztikus kor egyik jelentős fordítási programja lehetett, és feltehetően a diaszpórában élő zsidók számára készült. Babits *Az európai irodalom történeté*ben nem említi ezt a fordítást, az ószövetségről pedig saját világirodalmi koncepciójának tükrében kifejezetten negatívan nyilatkozik, s ebben a rövid jellemzésben felismerhetjük az *Énekek éneké*re történő utalást is: „Az Ó Szövetség idegen számomra. A Mózes barbár regéiben, a család és üzlet patriarkális kapcsolataiban, a szerelmi könyvek sűrű érzékiségében, a Jób embertelen türelmében, a próféták dühkitöréseiben, az Istennel való nemzeti viszonyban, a *Prédikátor* cinikus szkepticizmusában egy magábavonult fajnak zárt és fülledt levegőjét érzem." (Babits 1991, 114.) Ezzel szemben Jeromost úgy méltatja, mint aki „egyesítette a zsidó és görög műveltséget. Lefordította a Bibliát latinra. Műve: a Vulgata, döntő hatással volt az egész világirodalomra." (Babits 1991, 133.) Ha ez nem is különösebben erős érv amellett, hogy Babits feltehetően a latin nyelvű *Vulgatá*ból fordította és kompilálta a maga *Énekek éneké*t, mégis elképzelhető, hogy a „világköltészeti" válogatásba az egyetlen nem európai szerzőtől származó művet annak világirodalmi rangú „eredetijéből" fordította.

A babitsi *Énekek éneké*t az egyik lehetséges „eredetivel", a Jeromos által fordított *Vulgata* szövegével összevetve azt tapasztaljuk, hogy az első hét sort a különböző bibliai szöveghelyekről a mondatok, tagmondatok szintjén Babits lényegében pontosan fordítja, egyedül az 1–2. sorban, amely az Én 7,1-nek feleltethető meg, Sulamit megszólítását („filia principis") hagyja el. Ezt követően a 8. sornak nincs megfelelője az ószövetségi könyvben, ez Babits hozzáköltésének tekinthető. Jelentősebb szerkesztői beavatkozást mutat viszont a 10. sor, melynek „eredetije" az Én 7,4, mely Babits fordításában így hangzik: „nyakad mint a karcsú torony kimagaslik hasonlóan Libanon-hegyéhez." A *Vulgatá*ban ezen a helyen a következő olvasható: „Collum tuum sicut turris eburnea; oculi tui sicut piscinae in Hesebon quae sunt in porta filiae multitudinis. Nasus tuus sicut turris Libani, quæ respicit contra Damascum" (A revideálatlan Károli-fordítás szerint: „A te nyakad mint az elefánttetemből csinált torony; a te szemeid mint az Esbonbeli halastók, a sok népű kapunál; a te orrod hasonlatos a Libánus tornyához, melly néz Damaskus felé.") Mint már a terjedelmi különbségből is látható, Babits ehelyütt meghúzta az eredeti szöveget, bizonyos részeket törölt, míg az „oculi tui sicut piscinae" részt a helyhatározó (in Hesebon) elhagyásával a 14. sor elejére szúrta be. A meghúzott latin szöveg végső soron tehát hiánytalanul megvan az eredetiben is („Collum tuum sicut […] turris Libani […]"). Babits azonban egyrészt beletette a nyak jelzőjeként szolgáló „karcsú" melléknevet, valamint a „kimagaslik" igét, melyeknek megfelelője a bibliai szövegben nincs meg, másrészt amíg a „nyak" hasonlata eredetileg az elefántcsonttorony (turris eburnea"), Babitsnál a Libanon-hegye, mely ebben az esetben pontatlan fordítás, bár nyilván szándékoltan az, két okból is: egyrészt a *Vulgatá*ban „turris Libani" szerepel, azaz „Libánus tornya", másrészt pedig a Bibliában ez a költői kép a (női) orr hasonlatául szolgál. Hogy mi motiválhatta Babitsot átírás során nem tudjuk. Az „elefántcsont torony" képének elhagyását talán a fogalom túlterhelt jelentése indokolhatta (a keresztény hagyományban Szűz Mária jelzője, a modernség korában pedig a – Babits kapcsán is gyakran emlegetett – valóságtól elvonuló művészhez kapcsolt szimbólum), a női orrnak a toronyhoz vagy hegyhez hasonlítása pedig meglehetősen bizarrul hathatott volna a (női) test szépségét megjelenítő modern költeményben.

A 11. sorban is találhatunk két kisebb módosítást. Az 1. sorhoz hasonlóan Babits itt is elhagyja a szeretett nő megszólítását („sponsa", azaz menyasszony), valamint a *Vulgatá*ban „mel et lac sub lingua tu", azaz a szerelme nyelve alatt nemcsak méz („mel"), hanem tej („lac") is van. Az Én 4,11 „félrefordításának" is tekinthető a következő sor végére beszúrt „ajkad tömjénes" (ez ugyanakkor párhuzamba állítható a *Szerenád* fentebb idézett sorával: „lágy tömjénlehellet"), a nyelv édességéről tett vallomást ugyanis a *Vulgatá*ban a ruha illatára tett megjegyzés követi: „et odor vestimentorum tuorum sicut odor thuris." Salamon könyvében tehát Sulamit ruhájának illata tömjénes és nem az ajka.

Még két jelentős változtatás figyelhető meg a Babits-szövegben. A 16. sor két, a szerelemre vonatkozó hasonlatot tartalmaz: „mert kemény a szerelem mint a koporsó és erős mint nagy vizeknek sodra." Az ószövetségi könyv vonatkoztatható részében (Én 8,6) viszont a következő olvasható: „quia fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus aemulatio: lampades eius lampades ignis atque flammarum." (A revideálatlan Károli-fordítás szerint: „mert erős a szeretet mint a halál, kemény, mint a koporsó, a buzgó szerelem, annak szenei tűzesek, mint a sebes láng.") A latinban két érzelemre vonatkozó szó hasonlata kerül egymás mellé, melyek jelentése azonban eltér egymástól; a „dilectio" a szeretetként vagy szerelemként a másikhoz fűződő tiszta vonzalom jelentésében értendő; míg az „aemulatio"-ban benne rejlik a másikkal való versengés, rossz értelemben a féltékenység vagy az irigység. Babits azonban nemcsak összevonja a két hasonlítottat, hanem a hasonlatok képi elemeit is módosítja. A *Vulgatá*ban az elsőként említett „dilectio" jelzője a „fortis" (erős), míg „aemulatio" a szó eleve negatív jelentését erősítve az „infernus" (azaz pokoli) jelzőt kapja, s kiegészítésképpen: „lámpái mint a tűznek és lángnak lámpásai". A „lampades eius lampades ignis atque flammarum" megjegyzést Babits teljesen elhagyja, ehelyett a szerelem érzékeltetésére az Én 8,7 szintén a szerelemre vonatkozó képét hozza előre: „Aquae multae non potuerunt extinguere", azaz „Sok víz el nem oltja". A vers utolsó szakasza, a 17–18. sorok – mint az fentebb látható volt – az Én 7,11–13 részleteit mozaikszerűen vágja össze. Ha a *Vulgata* alapján latinul rekonstruáljuk a szöveget, akkor a következő „eredeti" adható meg: „Veni, dilecte mi, egrediamur in agrum, commoremur in villis. […] Mandragorae dederunt odorem / […] floruit vinea, si flores fructus parturiunt […] in portis nostris […]."

Ha megvizsgáljuk a Babits neve alatt (mint szerzőként vagy fordítóként) közreadott *Énekek éneké*nek nyelvezetét, akkor azt tapasztaljuk, hogy az megfelel ugyan a 20. század eleji nyelvállapotnak, néhány szó azonban feltehetően már a kortársak számára is régiesnek hathatott, melyek helyett Babits választhatott volna „modernebb" kifejezéseket is. Ilyen például a 2. sorban a „tompor" (csípő) és „kösöntyű" (nyaklánc) szavak, a 3. sorban a „fundamentum" (épület alapja), az 5. sorban az „elefánttetem" (elefántcsont) és a 12. sorban a „pomagránát" (gránátalma). Mindez azért érdekes, mivel ezek a szavak megtalálhatók ugyanezeken a szöveghelyeken a Károli-féle bibliafordításban, mint ahogy a 17. sor mondatnyitó megszólítása is („No szerelmem") kísértetiesen hasonlít a vizsolyi Biblia megfeleltethető szöveghelyének szófordulatára. A vers 7. sorában azonban, mely az Én 7,2-vel azonosítható, Babits nem követi a Károli-fordítást, melyben feltehetően egy nyomdai hiba került erre a szöveghelyre, és a szerelmes nem kedvese hasát, hanem házát dicséri: „Az te házad mint az Liliomockal meg kerítetett gabona aztag". A *Vulgátá*ban e helyütt a következő olvasható: „Venter tuus sicut acervus tritici vallatus liliis." Babits versbeszélője viszont helyesen udvarol: „Hasad mint a liliommal köröskörül megkerített dús gabonaasztag". Ez azt bizonyítja, hogy nem egyszerűen a revideálatlan Károli Biblia

adott szöveghelyeinek kompilált parafrázisát készíti el, hanem idegen nyelvű forrásszöveg alapján (is) dolgozott. A vers hosszú, trochaikus lejtésű sorai, kétsoros versszakai és többségében tiszta rímei felidézik a régi magyar költészet hagyományát is.

Ezek a fent jelzett egyezések azonban nyilvánvalóan nem véletlenek, jelzik azt, hogy Babits nemcsak ismerte Károli fordítását, de fel is használta. Hasonlóra találunk példát más műfordításai kapcsán is, Dante *Isteni színjáték*ának magyarra történő átültetése során jónéhány sort átvesz elődeitől, Arany Jánostól, Szász Károlytól és másoktól, és ezt Dante terzináinak fordítására vonatkozóan meg is magyarázza: „Dante egy-egy terzináját oly talánynak érzem, melynek minden nyelven csak egy tökéletes megoldása lehetséges" (Babits 1978d, 274.), éppen ezért ha egy-egy sornak már megszületett a véleménye szerint tökéletes megoldása, akkor – ahogy azt Shakespeare-fordítása kapcsán kifejti – a fordítónak nemcsak joga, hanem kötelessége is átvenni az egyedül helyes megoldást. (Babits 1978f, 12.) Az *Énekek éneké*ben ugyan csak néhány szó és szókapcsolat jelzi azt a fordítástörténeti szöveghagyományt, melybe a vers be kíván lépni, ez mégis egybevág Babitsnak azzal fordítási alapelvével, melyet Mátyus Norbert a következőképpen foglal össze: „egy jó fordítás számol az őt megelőző magyarítók teljesítményeivel, hogy a jövevény mű ne csupán az újdonság, hanem a nemzeti hagyományból való táplálkozás érzését is keltse. E két kritérium együttes érvényesítésének következménye, hogy minden fordításnak meg kell őriznie az elődei munkáiból a máig érvényes megoldásokat." (Mátyus 2015, 131.)

Noha Babits valóban saját műként megírt és publikált verseibe is beleszövi az általa tisztelt költőelődei sorait, jellegzetes szóhasználatát, ez a fordításelméleti párhuzam, illetve az „eredeti" bibliai szöveg egy-egy részletének való pontos megfelelés mégis arrafelé billenti a mérleget, hogy az *Énekek éneké*t alapvetően fordításként fogjuk fel, pontosabban egyfajta fordításmontázsként, mely az eredetileg polifonikus műből – ahol nemcsak a vőlegény és a menyasszony szólamai hangzanak fel, hanem időnként a kórus hangjai is – egyszólamú szerelmes verset hoz létre. Az *Énekek éneke* státuszát eldönteni tehát végső soron értelmezés kérdése. Babits fordítja ugyan az ószövetségi könyvet, de csak annak bizonyos részleteit, amelyből némi saját hozzáköltéssel önálló kompozíciót alkot. Mindezek alapján a vers helyet kell, hogy kapjon a Babits-versek kritikai kiadásában, mint ahogy feltehetően bekerül majd a műfordítások közé is.

Magyarázat

2. *tompor* (régies) – csípő, derék.
   kösöntyű (régies) – nemesfémből készült, drágakővel vagy egyéb módon díszített női ékszer (karkötő, karperec, nyaklánc stb.).
3. *fundamentum* (régies) – épület alapja, általában: alap.
7. *gabonaasztag* – a learatott gabona kévéiből összerakott terjedelmes, nagy méretű halom.
8. *ámbraszín* – világos sárgás-szürke.
13. *pomagránát* – gránátalma.

559.

[És mégis élni kell, hazám…]

És mégis élni kell, hazám. Bizony szomoru, szomoru élni.
És mégis élni kell szivem.

[1919–1920]

Kézirat

k MTA Ms 4699/35. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A verzón Babits írásával: „I. Titork=”.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A kézirat anyagi hordozója, mely egy írólap levágott felső része, nem ad támpontot a fogalmazvány keletkezésére vonatkozóan. A fólió Szabó Lőrinc hagyatékából került az MTA Kézirattárába, így elsősorban a proveniencia alapján következtethetünk arra, hogy 1919 és 1920 között keletkezhetett. Bár a rövid szöveg mondanivalója egybecseng Babits 1919. február 15-én publikált *Igazi haza* című esszéjének záró gondolatával („Nem meghalni kell ezért a hazáért, hanem élni: mert ez a haza nem a halálunkból, hanem az életünkből él.”), mégis inkább a Tanácsköztársaság alatti, majd utáni lelki válságai során lejegyzett önbiztatásként fogható fel. A „szivem” megszólítás feltehetően egy nőre utal, Babits életrajzából kiindulva ebben az időszakban ez leginkább Boncza Berta lehetett, akivel 1919 februárjától a következő év közepéig volt változó érzelmi intenzitású kapcsolatban.

560.

[a tenger mint egy ezerfejü hidra…]

a tenger mint egy ezerfejü hidra
mutatta messze fehér fogait

[1919–1920. július]

Kézirat

k MTA Ms 4699/36. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A verzón áthúzva a *[Úgy kanyarodni erre-arra folyton…]* kezdetű töredék az *Isteni színjáték Purgatórium*ából.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány keletkezésének idejére vonatkozóan a kézirat anyagi hordozója nem szolgál információval. A fólió Szabó Lőrinc hagyatékából került az MTA Kézirattárába, így a proveniencia alapján 1919 és 1920 közé tehetjük. Viszont a fólió verzóján az 1920 júliusában megjelent *Purgatórium* egy részletének fordítása található (a kéziratkatalógus tévesen ezt önálló versként regisztrálta), ezért minden bizonnyal *[a tenger mint egy ezerfejü hidra…]* kezdetű fogalmazvány is ezt megelőzően keletkezhetett. Mivel a kétsoros fogalmazvány egy, a tengerre vonatkozó hasonlat, a tenger motívuma viszont nagyon gyakran előfordul Babits költészetében, ebben az időszakban keletkezett versei közül is többen megtalálható, majd az 1925-ben kiadott *Sziget és tenger* kötet címébe is bekerült, ezért nem lehet megmondani, hogy melyik másik verssel kapcsolódhat össze genetikusan vagy akár csak egy szorosabb motivikus rokonság szempontjából. A „fehér fog” motívum az ekkortájt keletkezett *Isten fogai közt* című versben fordul elő, azonban más kontextusban. Mindkét sor negyedfeles jambus, ami valószínűsíti, hogy verskezdeményről van szó.

Magyarázat

1. *hidra* – helyváltoztatásra gyakorlatilag képtelen édesvízi állat. A görög mitológiában kilencfejű szörny, a folyamatos küzdelem jelképe. Itt a görög mitológiai jelentésében szerepel.

561.

[Elindultunk kánikulában…]

Elindultunk kánikulában; a kis város vége lassankint elmaradt
A nádas házak: a gólya komolyan nézett a magas
kéményről a rét fölé: a nap, az ezerköntösü alakos
bölcs kék palástot vett föl; mi mentünk a kazalak
alatt; nagy szénaszag áradt.

[1919–1920]

Kézirat

k₁ OSZK Fond III/1969/81. A rektón lakbérnyugta töredéke Süle Dániel házfelügyelő aláírásával. A verzó bal alsó részén Babits írásával: „Maradhatott volna valami bizonyság…” és „Egy ember eltűnt (a házakkal…)” kezdetű rájegyzések *A röpülő falu* című novellából; **k₂** MTA Ms 4699/21. Ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Az ötsoros fogalmazvány két kézirata kisebb eltéréseket mutat. A **k₁** első sora első szavának javításából, illetve a sor utolsó szavából az látszik, hogy Babits jelen idejű igékkel kezdte írni a verset, majd később módosította múlt időre. Mivel a **k₂**-n már javított változatban olvashatók a **k₁** módosításai, ezért minden bizonnyal a **k₂** keletkezett később. Mindkét szövegforráson az első sor túl hosszú, ezért az utolsó szó a következő sorba kerül jobbra zártan. A **k₂** második sorának első javítása alapján valószínű, hogy az „elmarad” szót kezdte ide írni Babits, majd jobbra zártan jegyezte le, de jelen idejű alakban, és csak később, egy tompább ceruzával írta hozzá a *t* múltidő-jelet. A **k₂** 3. sorában a „fölé” után először – csakúgy, mint a **k₁**-en – pontosvesszőt írhatott, amit kettőspontra javított. Alapszövegünk a **k₂**.

Előszövegek

k₁: OSZK Fond III/1969/81.

[Cím nélkül]

Elindul t unk kánikulában; a kis város vége lassankint elmarad
a nádas házak: a gólya komolyan nézett a magas
kéményről a rét fölé; a nap, az ezerköntösü alakos
bölcs kék palástot vett föl; a m i mentünk a kazalak
alján; nagy s zénaszag áradt.

k₂: Elindultunk **k₂**: kis **k₂**: elmarad t
k₂: el A
k₂: fölé ; :
k₂: mi
k₂: alatt; nagy **k₂**: sz éna sz ag

$\mathbf{k}_2$: MTA Ms 4699/21.

[Cím nélkül]

Elindultunk kánikulában; a kis város vége lassankint elmarad t	$\mathbf{k}_1$: Elindul t unk $\mathbf{k}_1$: kis $\mathbf{k}_1$: elmarad
el A nádas házak: a gólya komolyan nézett a magas	$\mathbf{k}_1$: a
kéményről a rét fölé ; : a nap, az ezerköntösü alakos	$\mathbf{k}_1$: fölé;
bölcs kék palástot vett föl; mi mentünk a kazalak	$\mathbf{k}_1$: a m i
alatt; nagy sz éna sz ag áradt.	$\mathbf{k}_1$: alján; nagy $\mathbf{k}_1$: s zénaszag

Keletkezéstörténet

A vers keletkezésének idejére vonatkozóan a $\mathbf{k}_2$ provenienciája, valamint a $\mathbf{k}_1$-en olvasható *A röpülő falu* című novellából származó rájegyzések szolgálnak információval. A fólió Szabó Lőrinc hagyatékából került az MTA Kézirattárába, tehát valamikor 1919 és 1921 között kaphatta Babitstól. *A röpülő falu* a Kosztolányi Dezső által szerkesztett *Vérző Magyarország* című antológiában jelent meg 1920. szeptember végén. A novellát a kritikai kiadás 1919-re datálja, a sajtó alá rendező nem indokolja a datálást, de feltehetően azért adja meg ezt a keletkezési időt, mivel a *Babits Mihály összes novellái* című 1938-ban megjelent gyűjteményes kiadásban az írás címe után ez a dátum szerepel. Valószínűbb azonban, hogy nem a keletkezés idejére, hanem a novellában szereplő cselekmény idejére utal a dátum, s a művet Babits a készülő antológia számára 1920 nyarán kezdi írni. A fennmaradt levelezése alapján megállapítható, hogy Kosztolányi 1920. májusban a szerzők felkérésével már hozzákezdett a kötet szerkesztéséhez, és június elején a napilapok is beszámoltak a készülő antológiáról. Kosztolányi Babitsot minden bizonnyal az elsők között kérte fel, s elképzelhető, hogy Babits csak ezután látott neki *A röpülő falu* (az antológia első kiadásában *A repülő falu* címváltozatban jelent meg) megírásához. Ha a vers szövegét referenciálisan olvassuk, és feltételezzük, hogy élményhättere egy valóságos utazás lehet, akkor elképzelhető, hogy a műben említett „kis város” Szekszárd, ugyanis a *Szekszárd, 1915 nyarán* című versben is hasonlóan jeleníti meg Babits szülővárosát: „A város, mint egy álmos eb, / hever domb alatt, sík felett / kis város: nagy falu”. Babits 1920. július 12. és augusztus közepe között tartózkodott Szekszárdon (Rónа 2014, 743.), elképzelhető tehát, hogy ekkor, talán a hazautazást követően keletkezett a vers. Hozzá kell azonban ehhez tenni azt, hogy az *Időjárás* című meteorológiai periodika 1920. szeptember–októberi száma országos viszonylatban a júliust a következőképpen jellemzi: „Figyelemreméltó, hogy a normálist felülhaladó havi átlag mellett sem fordult elő egy igazi, szokott kánikulai hőséggel jellemzett nap sem.” Az augusztusról pedig megállapítja: „A hőmérséklet, hogy ezen kezdjük, jócskán elmaradt nemcsak a kedvezőbb július, de a normális mérték mögött is.” (Sávoly 1920, 73 és 75.) A vers első sorában említett „kánikula” tehát a meteorológiai jelentések alapján 1920 nyarára vonatkozóan nem igazolható.

Magyarázat

4. *kazalak* – a ’kazal’ régies ragozási formája. A kazal a csépélés utáni szálastakarmány, a szalma vagy a széna négyszögletes alapterületű, esetenként több méter magas halma.

562.

Reggel

Ottkünn a tavasznak napja ég.
Jaj, nem tudok én fölkelni még!
Lelkemben zsibbad a gyönge vágy
bús testemet marasztja az ágy.
Bénult akarásom csak kesereg!
ó, régi tavaszi reggelek!
Madárfütty, tervek, rebbenő szárny
friss kávé illata, templomárny
diákos friss ész, jó tanulás
nagy reggeli séta, elindulás
ó, versek, versek víg üteme;
ó, játszi munka szent öröme!
kedves várása, virágcsokor!
reggeli csókok, reggeli bor!

A tavasz fénye ma oly sivár,
Miért keljek föl újra? Mi vár?
Kocsizörgés jő az ablakon
Lovak zaja rúgja homlokom –
szomszéd szobából korhol a sok
könyv, már amit sosem olvasok
beíratlan papirlevelek –
bénult akarásom csak kesereg:
Ó, fáradt, szomoru reggelek!

Mit álmodhattam? iszonyuat
hogy testem ily kimerült maradt.
És mit élhettem? rettenetet
hogy abból ily álom született ↔

---

1 Ny; NyV: ég
6 Ny; NyV: ó
11 Ny; NyV: ó Ny; NyV: üteme!
12 Ny; NyV: ó
14 Ny; NyV; V: csókok!
23 Ny; NyV: Ó
24 Ny; NyV: ízonyuat
25 Ny; NyV: íly
27 Ny; NyV: íly

hogy szörnyű évek folyama-gyűrt
lelkemben ily sár torlasza gyűlt.

Köröttem fájó haza, beteg
nép – de magam már nem szenvedek
csak fekszem az ágyon lankatag,
mint egy levágott szomoru tag.
Jöhetsz már, nap, tavasz! – a halott
tag meg sem érezi a napot
csak férgei kelnek tőle ki –
ó, lelkem iszonyu férgei!

[1920. március–1920. május]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 4699/32. A fólió rektóján és verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül.

Első megjelenés: *Nyugat* 13, 9–10. sz. (1920. máj.): 530–531. – További megjelenések: NyV 73–74; V 305–306; ÖV 281; VV 58–59.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A vers kézirata tisztázatnak tekinthető, de a fólió verzóján található 30–38. sorok ceruzaírása elhalványult, ezért két szó olvashatatlan. A vers nyomtatott szövegváltozatai a központozás és a magánhangzók időtartamának jelölését tekintve térnek el egymástól. A Ny és a NyV szövegállapota azonos, a V-ben már megfigyelhető a helyesírási sztenderd felé közelítés igénye. Alapszövegünk a VV.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/32.

[Cím nélkül]

Ottkünn a tavasznak napja ég
jaj nem tudok én fölkelni még
lelkemben zsibbad a gyönge vágy
bús testemet marasztja az ágy.
Bénult akarásom csak kesereg: ↔

---

28 Ny; NyV: szörnyü Ny; NyV: folyama-gyürt
29 Ny; NyV: gyült.
37 Ny; NyV: ó Ny; NyV: ószonyu

ó régi tavaszi reggelek!
Madárfütty, tervek, rebbenő szárny
friss kávé illata, templomárny.
Diákos friss ész, jó tanulás
nagy reggeli séta, elindulás
Ó versek, versek víg üteme!
Ó játszi munka szent öröme!
Kedves várása, virágcsokor!
Reggeli csókok! reggeli bor!

A tavasz fénye ma oly sivár.
Miért keljek föl ujra? Mi vár?
Kocsizörgés jő az ablakon
Lovak zaja rugja homlokom, –
szomszéd szobából korhol a sok
könyv, már amit sohsem olvasok
Beíratlan papírlevelek –
bénult akarásom csak kesereg:
ó fáradt, szomoru reggelek!

Mit álmodhattam? iszonyuat
hogy testem ily kimerült maradt
És mit élhettem? Rettenetet
hogy abból ily álom született
mig S hogy szörnyü évek folyama-gyürt
lelkemben íly sár torlasza gyült?

Köröttem fájó haza, beteg
nép – de magam már nem szenvedek
csak fekszem az [...] lankatag,
mint egy levágott [...] tag.
Jöhetsz már, nap, tavasz! – a halott
tag meg sem érezi a napot
csak férgei kelnek tőle ki –
ó lelkem iszonyu férgei!

Keletkezéstörténet

Rába György a verset a *Nyugtalanság völgye* hasonló reggel-tematikájú hangulatlírát megvalósító darabjai közé sorolja: „Már nem is a *Korán ébredtem,* hanem leegyszerűsített másolatának, a *Régi friss reggeleim*-nek fölhígítása: az ocsúdót körülvevő motívumok költőietlen lajstroma." (Rába 1981, 562.) Rába negatív értékelése összhangban van a vers recepciójával, pontosabban annak a hiányával, amennyiben a mások által is leértékelt esztétikai nívójú mű nem váltott ki jelentős értelmezői figyelmet. Éppen ezért nem ismerünk olyan dolgozatot, mely a vers keletkezési idejének pontosabban meghatározására tett volna kísérletet. Babits aktuális hangulatára és lelkiállapotára vonatkozóan

a levelezés sem szolgál sok információval. Komjáthy Aladár írja Babits Angyalnak 1920. április 4-én kelt, Babitscsal közösen, feltehetően a család megnyugtatására írt levelében: „Misi itt Pesten egészen jól van. Jó szinben, sokkal kevésbé idegesen mint már én is sokszor láttam." (Babits 2012, 86.) Ezzel szemben Szabó Lőrinc *Kisnaplój*ában 1920. március 27-i bejegyzésében olvashatjuk: „Tóth és Bíró elkísértek az Opera pincébe, ott vacsoráztunk Babitscsal; nagyon levert és szomorú volt. Kétségbeesett, teljesen vigasztalatlan ember, aki elvesztette egyensúlyát. Nem hisz egyáltalán magában. Féltékeny és hiú mindenkire. Rám is, mondta. Együtt sírtunk egész 12-ig az uccákon. Vigasztaltam, ahogy lehetett." Másnapról pedig a következőt jegyzi fel magának: „Babits épp oly szomorú, mint tegnap." (Szabó 2008, 71.) A későbbi pszichiáteri szakvélemény szerint is a vers a költő depressziójának kifejeződése: „A szimbolikus mondanivalótól függetlenül a pszichiáternek el kell ismernie, hogy ez a vers pszichopatológiai szempontból a klasszikus depresszió tökéletes leírása." (Németh–Rihmer–Harmati 2004, 259.)

Ez az az időszak, amikor a Babits ellen a Tanácsköztársaság idején vállalt egyetemi tanári állása, illetve korábbi közéleti tevékenysége és az *Új Világ*ban közölt írása miatt újabb adminisztratív intézkedéseket vezettek be. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 1920. március 31-én kelt hivatalos levelében tájékoztatta a költőt arról, hogy az előbb említett okokból elveszíti tanári nyugdíját (Babits 2012, 83–84.), ezzel egyidejűleg a rendőrség is zaklatni kezdte. (Róna 2014, 708.) 1920. május 4-én kelt levélben rendelik be másnapra az államrendőrség hivatalos helyiségébe. Szabó Lőrinc így emlékszik vissza: „Micsoda idegnyúzás volt, hogy Babitsot egy délután detektív kereste! Cédula az asztalán: »Holnap de. X órakor keressen fel, kihallgatás végett!« Aztán, úgy emlékszem, több zaklatás nem is volt, ilyenféle…" (Szabó 2008, 267.) Ezek alapján a versben leírt hangulat a publikálás előtti heteket jellemezhette, 1920 március végétől májusig. Ugyanakkor az ellene indított eljárások erősíthették fel a saját sorsa és az ország sorsa közötti párhuzam érzetét. A záró strófában olvasható „Köröttem fájó haza, beteg / nép" kijelentés a trianoni béke előtti közhangulatra vonatkozik, és a megcsonkított test képzete erős áthallást enged a háború után megszállt, majd elcsatolt területekre vonatkozó közéleti retorikával, a megcsonkított ország metaforájára.

A *Reggel* című vers egyrészt a versbeszélő jelen állapotának és múltjának szembesítése, másrészt saját és a háború utáni Magyarország helyzete között vont párhuzam. Az első versszak második fele idéz fel gyermekkori és fiatal felnőttkori emlékképeket, ezek azonban nem egyértelműen referencializálhatók. A 6–10. sorokban leírtak viszont hasonlóságot mutatnak *A gólyakalifa* egy reggeli jelenetet leíró részletével: „Csodálatosan emlékszem erre a reggelre. Leírom – leírom az egész napot – hogy lássa az olvasó, miből – milyen életből ébredtem a rémre. Aranyos nap volt, lombos, friss világ a nagy veranda kockás üvegfalain át. Ezüst szikrák, halványfriss tűujjak a fenyőn, gomolyodó hólabdavirágok. Minden virágra emlékezem. Hogyan pompázott az orgona! Volt aztán egy bokor, amit mi gyerekek csak bogyónak híttunk, mert fehér hólyagos bogyói voltak, a sarkunkkal pattantottuk szét mindig a földön. Ez aprófürtös, rózsaszínű virágokat hajtott és keresztül-kasul belepték a méhek és az egész bokor zengett, mint egy templomi orgona. // Nyitva volt néhány üvegtábla és én hallottam mindent. A méheket, a darazsakat, amint felcsaptak a bogyóbokorból, hirtelen, mint a csomóból kibomlott húr vége és merész, zengő ívben kikanyarodtak a vasrács fölött az utcára, odacsalta az akácvirág mézes illata. Hallottam a madarakat is, csipogást és csacsogást ezerfélét, minden hangos volt és eleven. A rigók voltak ám jókedvűek! Fel-felkurjantak és visítottak, mint a legények

a csárdában és én, gyerek, meg nem álltam, közibük kiáltottam magam is: // – Huncut a bíró! Huncut a bíró! // Csupa nevetés volt ez a zöld világ. Fütty, fütty és kacaj. A napsugár ingó foltjai szerteszét a sűrű lomb között, mint a nevetés apró gödrei az arcon. Én meg nevettem a boldogságtól, hogy a majálisra ilyen szép idő van. Egy szép szürke galamb ült a nyitott ablakra és én odalopóztam megfogni. De elröpült, leszállt az udvarra és nyakát ingatva, kimérten lépkedett a földön. Ekkor bejött Mariska, hozta a reggelit. A frissen pörkölt kávé ingerlő illata beáradt." (Babits 1997a, 10.) Mint látható, ebben az idézetben is megtalálható a versrészlet két motívuma (madarak és a kávé illata), valamint a leírás hangulata is hasonló ahhoz, mint amit a vers felidéz. A vers 11–12. sorai („ó, versek, versek víg üteme; / ó, játszi munka szent öröme!") Babits alkotómunkájára utal, melyet később a *Cigány a siralomházban* című versében az isteni alkotótevékenységgel állít párhuzamba: „Úgy született hajdan a vers az ujjam alatt, / ahogy az Úr alkothatott valami szárnyas / fényes, páncélos, ízelt bogarat."

563.

[Azt hitted nem lehet, baj téged nem érhet…]

Azt hitted nem lehet, baj téged nem érhet,
nagy végzetek érnek
mentél a hullámba, védtelen folyónak, vad árba, szembe
Ó milyen naívan, gyermeki védtelen
vont el a tengerig hányt meg a tengeren
átjáratva roncsodat súlyos ízével a keserü sónak
e nedves súllyal – míg elmerül mint tengerrel teliszívódott csónak –
dal, hogyan sírod el szegényes hangszerén a szónak
mond hogyan sírod el, hogyan csitítod el, mily zenét tudsz, mily
hangszernek ütemét, micsoda bűvös isteni vonóid?

[1920. április–1920. május]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/111. A fólió verzóján több helyen elhalványult, nehezen olvasható ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón a Szent István Akadémia IV. ünnepi ülésére szóló meghívó nyomtatott szövege, valamint a *[S'en est fait…]* kezdetű vers. A verzón még áthúzott feljegyzések és az *Isteni színjáték* 3. részéhez kapcsolódó római, illetve arab számok (az előbbiek az énekekre, az utóbbiak a verssorokra utalnak) láthatók.

Szövegkritika

A fólió verzóján több elhalványult, nehezen olvasható ceruzaírású fogalmazvány található aláírás nélkül. Az elhalványult, több javítást, törlést és beszúrást tartalmazó fogalmazvány főszövege nehezen állapítható meg. Alatta a 4–5. sorok variánsa található, mely azonban jelentős részben olvashatatlan, ezért a kritikai kiadás szövegének kialakítása során nem tudtuk figyelembe venni.

A fogalmazvány 2. sorát Babits bentebb kezdi, elképzelhető, hogy az üresen hagyott szöveghelyet később még kiegészítette volna. A 4. sor utolsó szava, a „tengeren" nem fér ki, ezért elválasztja („tenge- / ren"), és a törölt „ringatja" szóalak alá beszúrt „hányta meg"-től a szó utolsó szótagját egy vonallal választja el. A 7., a 8. és a 9. sorok túl hosszúak, nem fértek ki a papírra, ezért a következő sor végéhez igazítva folytatta Babits. A 8. sor „hangon" szavának olvasata bizonytalan.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/111.

[Cím nélkül]

Azt hitted nem lehet, baj téged nem érhet,
nagy végzetek érnek
mentél a hullámba, védtelen folyónak, vad árba, szembe
Ó milyen naívan, gyermeki védtelen
gyermeki védtelen vont vont cibált el a tengerig ringtál hányt meg a tengeren
átjáratva testedet roncsodat súlyos ízével a keserü sónak
e nedves súllyal – míg elmerü l mint tengerrel teliszívódott csónak –
dal, hogyan sírod el szegényes hangszerén a szónak
mond hogyan sírod el, hogyan csitítod el, mily zenét tudsz, mily
hangszernek ütemét, micsoda bűvös isteni vonóid?

[...] , s ó milyen gyermeki védtelen
cibált[?] a tengerig, s hányt meg a tengeren

Keletkezéstörténet

A kézirat fóliójának rektóján a Szent István Akadémia IV. ünnepi ülésére szóló meghívó olvasható, mely szerint az ülést 1920. április 25-én tartották. A fogalmazvány 1920. április 25. előtt vagy után keletkezhetett, a nyitó sora („azt hitted nem lehet, baj téged nem érhet”), valamint az árral szemben menés motívuma arra utal, hogy ez a fogalmazvány a Babitsot ért támadásokra adott költői reakciónak készült. A Tanácsköztársaság alatti tevékenysége miatt a költőt 1919 őszétől több oldalról is támadás érte, 1920 februárjában Móricz Zsigmonddal együtt kizárták a Petőfi Társaságból, márciusban a Középiskolai Tanári Fegyelmi Bizottság indított ellene fegyelmi eljárást, majd május 4-én rendőrségi kihallgatásra kapott idézést, ahol nemcsak a kommün alatti tevékenységét, hanem az 1919. február 15-én az *Új Világ* című lapban megjelent Vörösmarty Mihály *Szózat*áról szóló *Az igazi haza* című cikkét is számon kérték rajta. A fogalmazvány 3. sorában („mentél a hullámba, védtelen folyónak, vad árba, szembe”) a folyón való átgázolás mint a személyt ért bajok leküzdésének metaforája a Boncza Bertának 1920 májusában írt levelének egyik kijelentésében is megtalálható: „Reám nagy idők járnak, de iparkodom katonásan tulgázolni rajtuk.” (Babits 2012, 111.) Az *[Azt hitted nem lehet, baj téged nem érhet...]* kezdetű fogalmazvány a vele szemben állók tömegét és hatalmát, valamint a költő kiszolgáltatottságát („gyermeki védtelen”, ’tengeren elsüllyedt csónak’ motívuma) fejezte volna ki, végül azonban Babits nem dolgozta ki kész műalkotássá a fogalmazványt.

564.

Szaladva fájó talpakon

Én csak azt szeretném tudni, mi lesz ezután?
Annyi lángon átláboltunk, annyi vad csudán,
annyi véres kínon, kékes dekadencián
égő lábbal állunk itt az Óperencián.

Partos Óperenciának semmisége int:
rá sem érünk félni tőle; megtorpanva mind
csak a kínt jajgatjuk, a bizsergő, tompa kínt,
kapkodva csallános táncban égő talpaink.

Ó, milyen bál bírt bennünket eddig hajtani?
Olyan e homály előttünk, mint a hajnali
köd a bús kicsapongónak, kinek ajkai
kínos csókoktól sebessek, tánctól sarkai.

Krisztus urunk, jőjj, jelenj meg méltóságosan,
fájó lábunk hűs kezedbe fogd jóságosan,
könnyel öntözd meg helyettünk imádságosan,
ne engedd, hogy elepedjünk ily halálosan!

[1920. május 15. előtt]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 13, 9–10. sz. (1920. máj.): 531. – További megjelenések: NyV 78; V 308; ÖV 284; VV 59–60.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A versnek nem ismerjük kéziratát.

A vers nyomtatott változatai kevés eltérést mutatnak, főként a Ny-ban és a NyV-ben közölt variánsokban figyelhető meg a magánhangzó hosszúságának jelölésében, valamint a központozásban. Az ÖV és a VV azonos.

Alapszövegünk a VV.

7 NyV; V: kint,
9 Ny; NyV: Ó Ny; NyV: birt
16 NyV: engedd Ny; NyV: íly

Keletkezéstörténet

A versnek kéziratát nem ismerjük, a mű keletkezésének idejére egyéb információnk nincs, ezért a *Szaladva fájó talpakon* datálásának kiindulópontja a mű publikálása, ennek alapján a keletkezés idejét Róna Judit kronológiáját követve az 1920. május 15. előtti időszakra tesszük. (Róna 2014, 722.)

J. Soltész Katalin a vers ragrímeit a régi magyar költészetből eredezteti. (J. Soltész 1965, 66–67.) Rába György a verset a megírás közelmúltjának történelmi eseményeire, tehát a világháborúra és forradalmakra vonatkoztatott költői reflexióként értelmezi, és a régiségre való rájátszást a históriás énekek műfaji párhuzamában látja: „A személyesen megélt magyar történelmet mesebeli vándorlás viszontagságainak fogja föl, tehát körvonalazatlan s ezért megkapó szimbólumnak, és még a régi magyar históriás énekek hangulati hatását kölcsönvevő négyes rímek meg a hellyel-közzel hangsúlyviszonyokat érvényesítő trochaikus lejtés is a krónikás lelkiismeret-vizsgálatot a hagyomány hasonló példáinak köntösébe bújtatva, történelmi sorselemzés képzettársításaira indítanak." (Rába 1981, 562.) A záró strófa fohásza szerinte a stíluspárhuzam elmélyítése. Ebben a részben két evangéliumi történet íródik egybe. Az első a húsvét ünnepköréhez tartozó esemény, amikor elfogatása előtt Jézus megmosta tanítványai lábát (Jn 13,1–15). Ebben az evangéliumi passzusban azonban nem esik szó arról, hogy Jézus könnyeivel mosta volna meg a tanítványok lábát, ellenben megtalálható abban a jelentben, amikor egy farizeus házában egy bűnös nő mossa meg Jézus lábait: „És imé egy asszony, melly a városban bűnös vala, mikor megértette volna, hogy ő a Farizeus házában telepedett volna lakodalomhoz; drága kenetnek alabástromból csinált szelenczéjét elővevé. És az ő lábainál hátúl megállván, sirva kezde könyhullatásával mosni Jézusnak lábait, és az ő fejének hajával törli vala meg, és csókolgatja vala az ő lábait, és a drága kenettel keni vala." (Lk 7,37–38)

Az imaformán és a vallásos tematikán keresztül a vers a *Nyugtalanság völgye* kötet több verséhez kapcsolódik: a korábban keletkezett *Szent Mihály, Bénára mint a megfagyott tag,* bizonyos értelemben a *Fortissimo,* a *Zsoltár gyermekhangra,* a *Zsoltár férfihangra,* az *Őszi pincézés,* a *Reggeli templom,* az *Isten fogai közt*. Rónay György *Babits hite* című tanulmányában parafrazeálja a vers címét, azt illusztrálandó, hogy a költő nem a „világnézeti katolicizmus" elkötelezettje volt, hanem a számára legfontosabb szerzők és gondolkodók, Ágoston és Dante neve által fémjelzett kultúráé: „Ezért akart inkább »szaladni fájó talpakon«, mint holmi mozgalmak kurzusok jól sarkalt bakancsában biztonságosan menetelni, ezért akart inkább őrlődni »Isten fogai közt«, mint se hidegen, se melegen kiköpetni Isten szájából." (Rónay 1970, 155.)

Az Óperencia mesebeli helyszínére történő utalás Babits korábbi írásaiban is előfordul már. Az 1906 és 1909 közé datálható, *[Ki járt már ki járt már Bergengóciába?]* kezdetű vers első négy sorában kétszer is előfordul, ráadásul a rímpárja a korábbi műben is a „dekadencia": „Ki járt már ki járt már Bergengóciába? / vagy a tengeren tul Óperenciába? / Szegény magyar költő, dekadenciába, / hadd bujdosson egyszer Óperenciába." Ezzel a művel kapcsolatban Kelevéz Ágnes Arany János műveivel fedez fel párhuzamot. (Babits 2022, 966.) A *Magyar irodalom* című esszéjében a magyar jellem bemutatásakor említi az Óperenciát, mint olyan távoli helyet, ahová a magyar ember nem vágyik: „A magyar restebb és okosabb: csak képzeletben járja az óperenciákat, s ha külön kényszer, a katonaság, messze utakra viszi is a magyar legényt, János vitéz vagy az obsitos megtér ismét a falujába, ezer kalandok után is." (Babits 1978g, 397.) Szó szerint idézi majd 1913-as

esszéjének ezt a passzusát *A magyar jellemről* című 1939-es írásában is. (Babits 1978a, 651.)

Magyarázat

4. *Óperencia* – képzeletbeli tenger neve a népmesékben. Egyes értelmezések szerint az Ober-Enns osztrák tartománynévből származik.

565.

[A földben lélek él…]

A földben lélek él. Ezer
léleknek ülledéke. Táncos
talpaknak érintése, gyász
könnye és munka izzadása, holtak
vére és csontja – Különös
anyag a földed, ó magyar! – E kis
rög őseidnek egy darabja

[1920. május]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/92. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül.

Szövegkritika

A nagy *A* betűt Babits mondatkezdő helyzetben gyakran csaknem ugyanúgy írta, mint a kis *a*-kat, legfeljebb valamelyest nagyobbra formázta, ezért sok esetben eldönthetetlen, hogy az adott karaktert nagy vagy kis betűként kell-e kiolvasnunk. Ugyanakkor a fogalmazványok esetében nem feltétlenül ügyelt a központozásra sem. A vers kezdő szavát, a határozott névelőt, mivel a kézirat további részében használ mondatkezdő helyzetben nagy kezdőbetűket, ezért nagy *A*-ként írtuk át. Az 1. sor közepétől a harmadik sor közepéig Babits törölte a lejegyzett szövegrészt. Feltételezhető, hogy a 3. sor végén nem törölt „Ezer” szó az első sorba került volna egy tisztázott változatban, ezért mi is így közöljük a kritikai kiadás főszövegében.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/92.

[Cím nélkül]

A földben lélek él. ╟A vér, a csontok,
a táncos talpak érintése és a
gyász könnyei,╢ E z er
léleknek ülledéke. Tá n cos
talp aknak érintése, gyász
könnye és munka izzadása, holtak
vére és csontja – Különös
anyag a föld ed, ó magyar! – Ez E kis
rög őseidnek egy darabja

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány felidézi Babits 1919. február 15-én az *Új Világ* című lapban Vörösmarty Mihály *Szózat*áról írt *Az igazi haza* című cikkének egyik alapgondolatát, melynek lényege a territorialitás elvén meghatározott haza-fogalomnak a szembeállítása a közösségi emlékezetre alapozott kulturális nemzet koncepciójával: „Nem a föld maga szent, nem a föld a haza: a föld csupán lakhely, üzlet és gazdaság. Ami a földben szent: az az emberek emlékei. […] Ez a vér – apáink vére, mely a Szabadságért folyt – ezek a szent nevek: – az ezredéves szenvedés – ez az emlékek. Ezeket pedig senki tőlünk el nem veheti: mert ezek bennünk vannak! És ez a mi hazánk, ezek a közös emlékek, ez a szellemi levegő, amelyben élünk: és nem a holt földek! Ez az, ami lelkünk földje és otthona – nyelvünk, gondolataink és emlékeink –, amelyen kívül »nincsen számunkra hely«, a haza, melyben »élnünk és halnunk kell«." (Babits 1996, 323.) A rövid fogalmazvány ugyanazt értékszemléletet tükrözi, mint az egy évvel korábban közölt esszé: a föld az által képez értéket, amennyiben „átlelkesül", amennyiben a közös kulturális és társadalmi emlékek vagy a közös szenvedés által a közösség tudatában átlényegül.

Babits a világháború utáni hónapokban éppen a „népek hazája, nagy világ" eszméjét látja szertefoszlani: „S ha elpusztulunk most – írja –: az »az ember milliói« nem fogják »gyászkönnyel szemükben« körülállni a sírt, ahol a mi nemzetünk süllyed el. Inkább kárörvendően fognak osztozni az örökségünkön." (Babits 1996, 321.) A népek szolidaritásának ideájával együtt Babits szerint le kell mondanunk arról az emocionális megrendülésből fakadó irracionális reményről is, hogy az évszázadok küzdelmei és szenvedései majd meghozzák eredményüket. Ezzel szemben a közelmúlttal való racionális szembenézésre sarkall, és annak belátására ösztönöz, hogy a magyar nemzet is felelős a háború alatti szenvedésekért, vétett az „Emberek szabadsága és a népek jogai ellen". (Babits 1996; 322.) Babits érvelése mögött egy világos és következetesen érvényesített értékhierarchia áll, mely az emberiség érdekeit a nemzeté fölé helyezi. Esszéjének jelentősége az, hogy kívül tud helyezkedni a nacionalista nézőponton, és az „Emberiség" egyetemes horizontján vizsgálja meg a korabeli történéseket, ebből a perspektívából képes elfogadni akár még a nemzet pusztulását is. Megnevezi a felelősöket: „Mert az emberiség előbbre való, mint a nemzet! És talán jobb is hogy pusztuljanak a nemzetek, amelyek nevében halomra ölték a szent Emberiséget, kínozták és keresztre feszítették az Isten képmását." (Babits 1996, 321.) Amellett, hogy 1919 februárjában Babits úgy látta, véget ért a nacionalizmus kora, más konklúziót is levon a háború tapasztalatából, a nacionalista, territoriális alapú nemzetfogalommal szembe ugyanis a kulturális nemzet fogalmát állítja. Úgy véli, míg előbbi évszázadok óta a háborúk oka, utóbbi a közös emlékezetre épül, és nem állítható szembe az egyetemes kultúrával, hanem azt gazdagítva részét képezi: „az emberiség annyiszor többet ér, ahány nemzete van – hogyha csak a nemzetet így értjük nem politikának, hanem műveltségnek. Mert nem öli akkor, hanem gazdagítja egymást: egyik nyelv a másikat, egyik műveltség a másikat." (Babits 1996; 323–324.) Ez alapján tud pozitív perspektívát adni a háborús összeomlás után a magyar nemzet számára. Babits konklúziója ugyanis a következő: „Nem meghalni kell a hazáért, hanem élni: mert a haza nem a halálunkból, hanem az életünkből él. És ha igazságtalanok mivelünk más népek: ezt a hazát tőlünk el nem vitathatják: nincs okunk gyűlölködni érte és bosszút koholni: mint a másik hazáért, a földért." (Babits 1996; 324.)

Amiatt, mert Babits az emberiség egyetemes értékhierarchiája alapján hajlandó lett volna elfogadni a háború kitörésében és az erőszak fenntartásában vétkes Magyaror-

ság pusztulását is, a jobboldali radikalizmus részéről már márciusban támadás érte. (Lendvai 1919.) Az 1919. novemberben megjelent *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéjében Babits kritikusan vall korábbi tevékenységéről, főként a Tanácsköztársaság idején vállalt szerepéről, de a kulturális nemzet koncepcióját továbbra sem adja fel: „Ő a nemzetnek vall: annak az ötnek, hogyha öt van, akiben elég erős volt az Emlékek lángja, hogy nem borította el a nagy Zivatar! – akiben él még az Arany, az Ady magyarsága!" (Babits 1919; 919.) Babits 1920. május 4-én kapta kézhez a másnapra szóló rendőrségi idézést, az eljárás során a magyar nép szenvedését jogosnak elfogadó tézise miatt *Az igazi haza* című írása is a vádpontok között szerepelt. Valószínű tehát, hogy ennek hatására keletkezett a fogalmazvány, abból a célból, hogy költői formában gondolja újra az egy évvel korábban leírtakat. A „Táncos / talpaknak érintése" kijelentés összefüggésben állhat a feltehetően ugyanekkor keletkezett *Szaladva fájó talpakon* 3. versszakának központi motívumával, a bállal és kicsapongással is.

Hogy mennyire fontos volt Babits számára ez a kérdés, mutatja, hogy évekkel később is vita tárgyát képezte a Tormay Cécile-lel folytatott baráti beszélgetés során. Az írónő 1923. április 9-én kelt levelében olvashatjuk: „Legutóbbi beszélgetésünk rokonszenves impressióitól, a napok mulásával mindinkább elkülönül két kijelentése, melyre, belső nyugtalanságom kényszerit, hogy visszatérjek. // Az egyik, – bizonyosan emlékezik rá, – szomorúsággal vegyes megdöbbenést, a másik súlyos aggodalmat váltott ki belölem. // A Károlyi-forradalom utolsó napjaiban megjelent »Szózat« czikkére tértünk volt át, mikor a kérdéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy ma ugyanazt irná meg de nem ugyanúgy. […] // Sokat tépelődtem azóta, talán nem jól értelmezem szavait, talán másként gondolta mindezt? Igen kérem, írja meg nekem, milyen okok késztetik arra, hogy az időadta távlat, a nemzettragédia minden kínja, a rettentő országomlás daczára melyet elsösorban épen az idézett ránk, hogy a destruált magyarság hazája földjét sem szeretni, sem megvédeni nem tudta, – még mindég fenntartja akkori véleményét? […] // Kérem nyugtasson meg felfogását illetőleg, amennyiben az módjában áll." (Babits 2014, 299–300.) Babits Tormay levelére adott válaszát nem ismerjük.

566.

[Vad udvarunk most jó sürü…]

Vad udvarunk most jó sürü
sarló nem járta friss világ
Tapsoltam volna gyönyörü
zöldjének hajdan, kis diák
Szemem még most is rajt tapad
Amerikára, Indiák
rétjére küldöm, hallgatag,
fantáziámat szállani.

Ó pedig míly szegény a mi
vad udvarunk – bús udvar ez
nem mint az ápolt, hajdani:
már minden éke dudva lesz
de hogyha jő a holdvilág
s ferdén a méla utra les
bujább ma, s cigány Indiák
hercege kertjét láthatod

[1920. május vége]

Kézirat

k OSZK Fond III/1861/5. 13 fóliós papír 5. fóliójának verzóján ceruzaírású tisztázat aláírás nélkül. Az 1–9. fólió rektóján *A röpülő falu* című novellájának kézirata. Az 5. fólió verzójának jobb felső sarkában feljegyzések a novellához.

Szövegkritika

A kézirat tisztázatnak tekinthető, javítást, beszúrást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A vers olyan fólióegyüttesen található, melyen *A repülő falu* című novella kézirata is olvasható. A novella a Kosztolányi Dezső által szerkesztett *Vérző Magyarország* című antológiában jelent meg, melynek közléséről a napilapok 1920. szeptember 26-i lapszámai számoltak be. Róna Judit a novella keletkezését 1920. július 1. előttre datálja. (Róna 2014, 736.) Mivel a vers témája a szekszárdi családi udvar, lehetséges, hogy a kézirat akkor keletkezett, amikor Babits 1920. május végén otthon tartózkodott. A tavaszi datálást valószínűsíti a kert leírása is. Mivel a ceruzaírású kézirat nem tartalmaz javításokat, feltételezhető, hogy a vers korábbi fogalmazványai (melyek nem maradtak fenn) után készült tisztázat lehet.

A szekszárdi ház udvara gyakori témája Babits műveinek, ebben az időszakban keletkezett versei közül is többen megjelenik: *[Emlékszel-e arra napara még…], A régi kert, [Künn kacag enyhe, tarka nyár…].* A *[Vad udvarunk most jó sürü…]* rokonítható ezekkel abból a szempontból is, hogy a vers nyitó soraiban megidézett kert látványa indítja el a versbeszélő fantáziáját egyrészt saját gyermekkora, másrészt távoli világok, a több írásában is megidézett Amerika és India felé. India Babits számára az ősi egzotikus kultúrát szimbolizálja, míg Amerika, a fiatal kontinens Európa jövőjét villantja fel számára. Ahogy 1932-es *A másik Amerika* című esszéjében írja: „Ez Amerika! nekünk legalább, akik innen Európa felől nézzük. A Duhamel gépországa, egy naiv nagyüzem, egy grandiózusan sivár jövendő előrevetett árnyéka, rettentő kilátás, az állatember praktikus életének végképp megszervezett formája, a demokrácia végső konklúziója". (Babits 1978b, 273.) Amerika mint a szabadság és az új világ szimbóluma az 1903. január–februárra datált *Büszkén mondom mindenkinek* című verstől kezdve Babits több művének is visszatérő motívum *(Primitiv, Mozgófénykép, Márciusi reggelen, A gólyakalifa;* ennek részletes elemzését lásd a *Primitiv* című vers keletkezéstörténeti jegyzetében: Babits 2022, 80–81.) Indiát is hasonló kontextusban említi a valószínűleg szintén ekkoriban keletkezett *[Künn kacag enyhe, tarka nyár…]* kezdetű versfogalmazvány 17–24. soraiban: „kis gyermek voltam, kis fiú / a mérnök maga is az volt / és játszva tervezett s hiu / diákos örömmel rajzolt // S én még biztattam: »Jer, diák / tervezz nekem egyenkint házat [?] / s rajzolj nekem Indiát / kifesteni mappa-tájat«". Az Indiára és Amerikára történő utalás feltűnő rokonságot mutat az 1911-es keletkezésű *Babona, varázs* című verssel, melynek 4. és 8. versszakaiban szintén India („Lám, mondtam, egy arany gyümölcs! / Égő gyümölcs az ében ágon! / Ó melyik napkeleti bölcs / varázsol ilyet Indiákon?) és Amerika („Ekkor a hold feljött a fáról / furcsán mozogva jött fel ő / regélve még Amerikáról.") jelképezi a fantázia által elért távoli vidékeket.

567.

[Künn kacag enyhe, tarka nyár…]

Künn kacag enyhe, tarka nyár
de bellül a szigoru tél nyög
agyamban mér és kalapál
szigorral egy iszonyu mérnök
ó rettenetes ez a tél
vonalakkal egyszínü tábla
ó zsarnok és rab aki mér
iszonyú a sivatag ábra

Különös, belső mérnök ez
esze van, de mégis gép csak
vakon kalapál és szögez
és minden ötlete jégcsap
Én, vagyok, mégis idegen,
lélek, noha lelke nincsen
s bár puszta eszközöm nekem
ő tart iszonyú bilincsben

kis gyermek voltam, kis fiu
a mérnök maga is az volt
és játszva tervezett s hiu
diákos örömmel rajzolt

S én még biztattam: „Jer, diák
tervezz nekem[?] egy[?] kis házat[?]
s rajzolj nekem Indiát
kifesteni mappa-tájat”

De később azt mondtam neki:
„Rajzolj egy kertet utakkal
lelkem a szellő beveti
Szellőröpítette maggal
Jól mérd ki az ágyásokat
hogy burján föl ne verje
s ha kedvesem meglátogat

[1920. május–1920. június]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 4699/29. A fólió rektóján és verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül.

Első megjelenés: *Jelenkor* 16, 11. sz. (1973): 1004–1005.

Szövegkritika

A töredékben maradt fogalmazvány 22. sora a fólió félbehajtása miatt bizonytalanul olvasható.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/29.

[Cím nélkül]

Künn kacag enyhe, tarka nyár
de bellül a szigoru tél nyög
agyamban mér és kalapál
szigorral egy iszonyu mérnök
ó rettenetes ez a tél
vonalakkal egyszínü tábla
ó zsarnok és rab aki mér
iszonyú a [illegible] s ivatag ábra

Különös, belső mérnök ez
esze van, de mégis gép csak
vakon kalapál és szögez
és minden ötlete jégcsap
Én, vagyok, mégis idegen,
lélek, noha lelke nincsen
s bár puszta eszközöm nekem
ő tart iszonyú bilincsben

kis gyermek voltam, kis fiu
a mérnök [illegible] maga is az volt
és játszva tervezett s hiu
diákos örömmel rajzolt

S én még biztattam: „Jer, diák
tervezz nekem[?] egy[?] kis házat[?]
s rajzolj nekem Indiát
kifesteni mappa-tájat”

De később azt mondtam neki:
„Rajzolj egy kertet utakkal
azt lelkem majd beülteti lelkem a szellő beveti
Szellőröpítette maggal
Jól mérd ki az ágyásokat
hogy burján föl ne verje
s ha kedvesem meglátogat

Keletkezéstörténet

A vers szoros motivikus kapcsolatot mutat a 1920 május környékére datálható *[Vad udvarunk most jó sürü…]* kezdetű verssel. Mindkettőben megidéződik a gyermekkor világa, de amíg a *[Vad udvarunk most jó sürü…]* kezdetű fogalmazványban a külső környezet ábrázolására esik hangsúly, addig a *[Künn kacag az enyhe, tarka nyár…]* kezdetűben a belső, lelki világra. A két vers szóhasználata is közel áll egymáshoz, különösen feltűnő India említése mindkét kéziratban. Ez alapján azt feltételezhetjük, hogy a *[Künn kacag az enyhe, tarka nyár…]* kezdetű fogalmazvány is 1920 késő tavaszán vagy kora nyarán, feltehetően május végén született, amikor Babits Szekszárdon tartózkodott. A *[Künn kacag az enyhe, tarka nyár…]* első sora és a gyermekkorra való emlékezés a verset a *Reggel* című, szintén ekkortájt keletkezett verssel kapcsolja össze.

A vers kéziratban maradt, és Babits életében nem jelent meg, minden bizonnyal azért, mert a vers második, a fólió verzóján olvasható részét a költő nem tudta egyből kidolgozni, később pedig valószínűleg már nem tért vissza hozzá. A fogalmazvány utolsó mondata befejezetlen, így az írás töredéknek tekinthető. Elképzelhető, hogy Babits egy másik, számunkra jelenleg ismeretlen fólión folytatta a verset. A *[Künn kacag az enyhe, tarka nyár…]* kezdetű fogalmazványt szubjektumszemlélete miatt tekinthetjük figyelemre méltó kísérletnek. A szubjektum megkettőződése történik meg a versben, a versbeszélő az agyában működő „mérnök”-öt írja le, akinek/aminek „esze van, de mégis gép csak”, és „lelke nincs”. Ez a jellemzés emlékeztet arra, amit Bergson filozófiájának ismertetésekor Babits 1910-ben az idegrendszerről ír: „Az idegrendszer tehát nem egyéb, mint egy energiát felhalmozó s aztán továbbadó (vagyis mozgató) gép, amely a szabad életnek rendelkezésére áll, s annak szabad hatását komplikáltsága arányában biztosítja. Az érző idegek beviszik az energiát, a mozgató idegek ismét kiviszik.” (Babits 2009c, 333.) Az élet örök változásával szemben az idegrendszer tehát az emberben csak az anyagisághoz kötődő, mozgásokat közvetítő gépezet, mely azonban az első versszak tanúsága szerint a szubjektum érzelmi világát meghatározó tényező is egyben. Az emberben működő gép (android) képzete emellett összefüggésben áll az indusztrializált társadalom alapvető tapasztalatával, a gépek térhódításával a mindennapi életben. Amellett, hogy Babits fogékony volt a fantasztikumra (ezt főként prózai művei igazolják), az ember-gép motívuma a *[Künn kacag az enyhe, tarka nyár…]* kezdetű fogalmazványt az avantgárd néhány alkotásával, például Fritz Lang expresszionlista filmjével, a *Metropolis*szal rokonítják. (Földes 2017, 47.) Ugyanakkor a „kis gyermek voltam, kis fiu / a mérnök maga is az volt” sorok emlékeztetnek *A gólyakalifa* című regényben megjelenített megkettőzött tudat problematikájára is.

Magyarázat

30. *burján* – gyorsan növő gaz, gyom.

568.

Csillagokig!

Ó, szomorú téli sötét, te szennyes fekete bársony!
Örülök annak a kis résnek a függönyömön,
mert rajta a végtelen Terek mélyébe látni,
csillagokig!

A szomszéd szobákból az Élet örök ritmusa, alvó
kedves életek lélekzése, – ó, ti
meleg Erők titkos munkája, kik jöttök az Idő
fenéktelen mélyeiből!

Élet vagyok én is, meleg erő, – gyűlöljön aki rossz!
Magyar korok mélyeiből, nagyapákon, apákon át
ideértem ahol kilátok a csillagokig,
csillagokig!

Gyűlöljön aki rossz! S szeressen a jó! Mert nem nézek én mást ezután
csak testvértüzek lobogását, nem hallok én mást ezután,
csak testvéréletek ritmusát tér meg idő
fenéktelen mélyeiből!

Aludj, barátom! s építsd erőidet a jövőnek!
Aludj, testvér! ó, bár mind testvérek, emberek, lelkek,
kéz kézben, erőt erő táplálva, mint áram áramot,
törnénk föl csillagokig!

[1920. július 2.–1920. november 31.]

Cím MÚ: Csillagokig
1 Ny; NyV: szomoru
5 MÚ: élet
9 MÚ: eső NyV: gyülöljön
11 Ny; MÚ: ideértem,
13 Ny; NyV: Gyülöljön | MÚ: Gyűlöljön aki rossz! S szeressen a jó! / Mert nem nézek én mást ezután,
14 Ny; NyV: testvér tüzek | MÚ: csak testvértüzek lobogását, / nem hallok én mást ezután,
15 Ny; NyV: testvér életek
17 NyV: épitsd | MÚ: [a sor hiányzik]
18 MÚ: [a sor hiányzik]
19 MÚ: [a sor hiányzik]
20 MÚ: [a sor hiányzik]

Gépirat, megjelenés

Gépirat: $\mathbf{g_1}$ MTA Ms 4699/1. A fólió rektóján szennyezett papíron gépírású tisztázat, aláírás: Babits Mihály. A rektón idegen kéz írásával nyomdai utasítás és sorszám; $\mathbf{g_2}$ PIM V. 1612. A fólió rektóján gépiratos tisztázat, aláírás: Babits Mihály. A fólió jobb sarkában autográf ceruzaírású lapszámozás: „58”. A gépirat a *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratának része.

Első megjelenés: *Nyugat* 13, 23–24. sz. (1920. dec.): 1080. – További megjelenések: NyV 86–87; *Magyar Újság*, 1927. dec. 25., 11; V 314; ÖV 290.

Szövegvátozatok, szövegktitika

A $\mathbf{g_1}$ a $\mathbf{g_2}$ indigós másolata, feltehetően a *Nyugat* számára leadott példány, erre utal az idegen kéztől származó, bal felső sarokban található, a szedendő betű méretére (Garamond) utaló nyomdai utasítás. A 13. sort a hosszúsága miatt írógéppel Babits nem tudta végigírni, ezért az utolsó három betűt mindkét gépiraton ceruzaírással jegyezte le. A hiányzó hosszú ékezetes betűket (í, ű) nem javította egyik gépiraton sem.

A nyomtatásban megjelent változatok csekély szövegeltérést mutatnak, kivétel ez alól a MÚ-ban közölt variáns, melynek címéből hiányzik a felkiáltójel, továbbá az utolsó versszak, és a 4. versszak sortörései is eltérnek a többi szövegváltozattól. Ezen kívül az 5. sorban az „élet” kis kezdőbetűvel szerepel, a 9. sorban „erő,” helyet „eső” található, és a 12. és 13. sorok között nincs sorkihagyás, tehát a 4. versszakot nem önálló strófaként közli, az 5. versszak pedig teljesen hiányzik. Ezt a megjelenést Babits minden bizonnyal nem autorizálta.

Alapszövegünk az ÖV.

Előszövegek

$\mathbf{g_1}$: MTA Ms 4699/1.

CSILLAEGOKIG!

Ó, szomoru téli sötét, te szennyes fekete bársony!
Örülök annak a kis résnek a függönyömön,
mert rajta a végtelen Terek mélyébe látni,
csillagokig!

A szomszéd szobákból az Élet örök ritmusa, alvó
kedves életek lélekzése, – ó, ti
meleg Erők titkos munkája, kik jöttök az Idő
fenéktelen mélyeiből!

Élet vagyok én is, meleg erő, – gyülöljön aki rossz!
Magyar korok mélyeiből, nagyapákon, apákon át
ideértem ahol kilátok a csillagokig,
csillagokig!

Gyülöljön aki rossz! S szeressen a jó! Mert nem nézek én mást ezu t tán
csak testvér tüzek lobogását, nem hallok én mást ezután,
csak testvér életek ritmusát tér meg idő
fenéktelen mélyeiből!

Aludj, barátom! s építsd erőidet a jövőnek!
Aludj, testvér! ó, bár mind testvére k, emberek, lelkek,
kéz kézben, erőt erő táplálva, mint áram áramot,
törnénk föl csillagokig!

Babits Mihály.

g_2: PIM V. 1612.

CSILLA E G OKIG!

Ó, szomoru téli sötét, te szennyes fekete bársony!
Örülök annak a kis résnek a függönyömön,
mert rajta a végtelen Terek mélyébe látni,
csillagokig!

A szomszéd szobákból az Élet örök ritmusa, alvó
kedves életek lélekzése, – ó, ti
meleg Erők titkos munkája, kik jött t ö k az Idő
fenéktelen mélyeiből!

Élet vagyok én is, meleg erő, – gyülöljön aki rossz!
M o a gyar korok mélyeiből, nagyapákon, apákon át
ideértem ahol kilátok a csillagokig,
csillagokig!

Gyülöljön aki rossz! S szeressen a jó! Mert nem nézek én mást ezu t tán
csak testvér tüzek lobogását, nem hallok én mást ezután,
csak testvér életek ritmusát tér meg idő
fenéktelen mélyeiből!

Aludj, barátom! s építsd erőidet a jövőnek!
Aludj, testvér! ó, bár mind testvére k, emberek, lelkek,
kéz kézben, erőt erő táplálva, mint áram áramot,
törnénk föl csillagokig!

Babits Mihály.

Keletkezéstörténet

A vers keletkezésére vonatkozóan a publikálás dátuma az irányadó, eszerint a *Csillagokig!* 1920. december 1. előtt keletkezett. Basch Lóránt szerint a versben megszólított barát Szabó Lőrinc: „A *Nyugat* 1920. évi december 15-iki számában több Babits-vers közül kettő történetünkkel összefügg. Az egyik a *Csillagokig!,* mely a fiatal költőkhöz és személy szerint Szabó Lőrinchez szól. (Ezt tőle tudom.)" (Basch 1966b, 295.) Feltéve, hogy Basch információja hiteles, a vers 1920. július 2. után keletkezhetett, Szabó Lőrinc ugyanis ekkor költözött Babits Reviczky utcai lakásába. Ugyanakkor a vers nyitó sora („Ó, szomorú téli sötét, te szennyes fekete bársony!") téli, pontosabban novemberi keletkezést valószínűsít.

Szabó Lőrinc még középiskolásként 1917 tavaszán Dieneséken keresztül próbálta felvenni a kapcsolatot Babitscsal, Dienes Katón keresztül küldte el számára Baudelaire-fordításait. (Rónа 2014, 241; Szabó 2001, 311.) Ezt követően már egyetemistaként 1919. januárjában kereste fel Babitsot a *Nyugat* szerkesztőségében, akkor ismerkedtek meg személyesen. (Szabó a találkozást később tévesen 1918. novemberre datálja. Szabó 2001, 315; Rónа 2014, 482–484.) A harmadik alkalommal Babits már saját lakásán fogadta a fiatal költőt, ekkor össze is tegeződtek. (Szabó 2001, 316.) Miután 1919. április elején Babits elkezdett tanítani az egyetemen, Szabó Lőrinc segített neki a rendkívül nagy érdeklődést kiváltó Ady-szeminárium lebonyolításában. (Rónа 2014, 523.) A mester–tanítvány viszony mellett szoros barátság alakult ki közöttük, Babits igyekezett egyengetni a fiatal kötő pályáját, együtt fordítottak, véleményezte Szabó Lőrinc munkáit is, és ő ajánlotta be a Táltos Kiadónak Omar Khajján fordításaira. (Szabó 2008, 35.) Később bevonta nagyobb fordítói munkáiba is, Tóth Árpáddal együtt hárman fordították Baudelaire *Les Fleurs du mal* című kötetét, és egy szóbeli megegyezés alapján több verset is Szabó fordított a Babits neve alatt Bécsben megjelenő *Eratób*a. (Szabó 2008, 67.) A Tanácsköztársaság bukása után Babits ajánlására kapta meg a titkári állást a Szabó Dezső által szervezett jobboldali Magyar Írók Szövetségében (Szabó 2001, 316.), és ő közvetített Babits és Szabó Dezső konfliktusában is. (Babits 2012, 8; Szabó 2001, 316–318.) Miután az ellentét Babits és Szabó Dezső között az Írószövetség közgyűlésén nyilvánosan is kirobbant, Szabó Lőrinc elveszítette titkári állását. (Szabó 2001, 319.) 1920. január 28-án a következőképpen emlékezett vissza Szabó Lőrinc Babitshoz fűződő egyéves barátságára: „Milyen szép is tulajdonképpen, ha rágondolok, hogy mit el nem értem egy év alatt! Mihály barátságáról álmodoztam és valami Goethe–Schiller-féle viszonyról, erről van egy kis írásom is, olyan naplószerű feljegyzés. És most megvan. Most majd mindent közösen csinálunk. Persze ezt a maga módján értve. És ő csaknem egyetlen és legjobb barátom. És ő is szeret engem." (Szabó 2008, 57.) Babits 1920. május végén, Szekszárdra történő elutazása előtt ajánlotta fel a nehéz körülmények között élő Szabó Lőrincnek, hogy költözzön hozzá a Reviczky utcai lakásába, aki már korábban is mindennapos vendég volt nála, a beköltözésre 1920. július 2-án került sor. (Rónа 2014, 725–726.)

A vers tere a saját lakás, a barát megszólítása a 5. versszakban is intim közeget jelenít meg. Ugyanakkor a műben megfogalmazott testvériség-gondolat általánosabb érvényű megfogalmazást kap, ezért megalapozott az a vélemény, mely a vers társadalmi elkötelezettségét emeli ki. (Turczel 1983, 773.) Vas Tamás ebben a szociális irányultságban „evangéliumi programot" fedez fel. (Vas 1925, 119.) Kardos Pál a *Csillagokig!*-ot mint a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé *Vallomás* részével összhangban álló „új politikai hitvallást" említi, és úgy látja, a vers 10. sorának ősökre történő utalása vissza-

nyúlik egészen a Kosztolányinak írott 1906. február 21-én kelt levélig, melyben Babits saját magyar nemesi őseiről vall. (Kardos 1972, 282.) Az említett levélrészlet mellett Babits más írásaiban is nyilatkozott saját nemzeti identitásáról és a család származásáról, többek között a Szabó Lőrincnek ez idő tájt tett önéletrajzi vallomásában (Babits 1997b, 61–62.), olyan témáról van tehát szó, mely gyakorlatilag egész életében foglalkoztatta. Sipos Lajos a versnek ugyanezt a sorát már mint a *Halálfiai* című regény megírásának előzményét említi (Sipos 1976a, 320.), majd szintén a *Halálfiai* összefüggésében a *Csillagokig!* kapcsán Babits költői szemléletmódjának változását regisztrálja: „Az 1920 decemberi Nyugatban megjelent *Csillagokig!* című vers tanúsága szerint Babits fölismerte, hogy egyéni élete szoros szállal kötődik az előző generációkhoz, a »magyar korok mélyei«-hez, a »tér meg az idő távolá«-hoz, a »testvéreletek ritmusá«-hoz, a nemzet életéhez. A költő, emlékeinek, sorsának újraélése közben, 1919-ben és 1920-ban utat talált a nagyobb közösséghez is." (Sipos 1979, 57.) Később Sipos a *Nyugtalanság völgyé*nek azon művei egyikeként említi a *Csillagokig!*-ot, amely „a műalkotás strukturáló tényezői közé iktatja az esztétikai kérdés etikai és társadalmi vonatkozásait." (Sipos 1983b, 277.) 1993-as tanulmányában Turczel Lajos *Az óriások költögetése* és a *Csillagokig!* című vers ihletének hátterében a világháború, a vörös, majd a fehér terror barbárságától való elborzadást feltételez, és a művek egy-egy részletét mint esztétikaellenes fogadalmat értelmezi. (Turczel 1993, 81.)

A *Csillagokig!* világirodalmi kontextusait tekintve elsőként Dante hatását kell kiemelni. J. Soltész Katalin állapította meg, hogy a vers három versszakát is záró „csillagokig" szó Dante három canticójának feleltethető meg. (J. Soltész 1965, 108.) A Dante-párhuzamot hangsúlyozza monográfiájában Kardos Pál is. (Kardos 1972, 282.) A versnek kiemelt helye van a *Nyugtalanság völgye* kötet kompozíciójában, és a Dante *Isteni színjáték*kával való szerkezeti párhuzam révén válik jelentésessé a kötetzáró *Csillagokig!* címadása is, ebben a szövegközi összefüggésben a cím és a versben szereplő csillag-motívum a *Paradicsom* csillagaira utal, ahogy a *Pokol* első énekében olvashatjuk a Purgatórium hegyéről: „a hegyre néztem s láttam, hogy gerince / már a csillag fényébe öltözött, mely másnak drága vezetője, kincse." Rába György *Babits Mihály költészete* című monográfiájáról írt recenziójában Szabó Ferenc még úgy ítéli meg, a *Csillagokig!* című verset Pascal ihlette (Szabó F. 1982, 81.), 1999-es tanulmányában viszont a vers kapcsán már úgy látja: „Mintha eltűnt volna Baudelaire (és Pascal) élményére emlékeztető szorongása". (Szabó F. 1999, 380.)

569.

[Mint a napfény a vízeken…]

Mint a napfény a vízeken
a szemed fénye olyan volt
Ismerős, mégis idegen
remegő reményre hangolt

Az ajkad dacos dagadás
dagadó és meleg élet:
ó igéretes tagadás
tagadást rejtő igéret!

Mit ért igéret és remény?
Jött-ment mint hajnali álom
mért jött a semmiből elém?
Csupán hogy tünjön és fájjon.

És ….
….
És milyen föld ihatta be
szemeidnek drága nedvét?

[1920. augusztus]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1969/102. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül.

Első megjelenés: Babits 1979, 63–64.

Szövegkritika

A 2. versszak első szavának írásmódja kérdéses, mivel Babits a nagy *A* és a kis *a* betűket hasonlóan formázta. Mivel ebben az esetben a mondat- és sorkezdő határozott névelő *a*-ja valamelyest nagyobbra van formázva, mint a következő szó kezdő *a* betűje, és mert a versszakokat a többi esetben Babits nagy kezdőbetűvel indítja (bár hasonló kérdéseket a következő strófa *M* betűje is felvethet), ezért a 2. versszakot is nagy kezdőbetűvel indítjuk. A 4. versszak 2–3. sorában a szöveghiányt Babits a kéziraton jelezte. Elképzelhető, hogy később szerette volna kiegészíteni a verset, de – mint például az 1911-re datált *Ady Endrének* című vers esetében – lehetséges az is, hogy a töredékesség a mű szándékolt szerkezeti jellemzője. A fogalmazványt betűhíven közöljük.

Előszöveg

k: OSZK Fond III/1969/102.

[Cím nélkül]

Mint a napfény a vízeken
a szemed fénye olyan volt
Ismerős, mégis idegen
remegő reményre hangolt

Az ajkad dacos dagadás
dagadó és meleg élet:
ó igéretes tagadás
tagadást rejtő igéret!

Mit ért igéret és remény?
Jött-ment mint hajnali álom
mért jött a semmiből elém?
Csupán hogy tünjön és fájjon.

És ....
....
És milyen föld ihatta be
szemeidnek drága nedvét?

Keletkezéstörténet

A vers Gál István (Babits 1979.) és Melczer Tibor (Babits 1985, 63–64.) szerint is a Csinszka-kapcsolat ihlette versek közé tartozik. A versbeszélő alapszituációjából következően a fogalmazvány már a kapcsolat megszakadása után, feltehetően 1920 augusztusában vagy azt követően keletkezhetett, s arról tanúskodik, hogy a költőben késve ugyan, de őszinte érzések születtek Boncza Berta hiánya miatt. Ennek dokumentuma a *Nyugat* 1921. évi 1. számában publikált *Költészet és valóság* című írás is. A *[Mint a napfény a vizeken...]* paradoxonjai („Ismerős, mégis idegen”; „ó igéretes tagadás / tagadást rejtő igéret!”) kifejezik azt az összetett érzelmi világot, mely a kapcsolatukat jellemezte.

570.

Szabó Lőrinc farka

[A]

Hadd csüggjön a vén ember árva farka –
nappal henye és éjjel szomoru –
hiába sző szép kurvák homoru
ágyékairól napról napra tarka

álmokat; sem a jó tüzes kadarka
nem hevíti szerelmi háboru
diadalára, játszi táboru
Erős had, őszi thyrsus, tavaszi barka

nem izgatja már sem a drága lék
látása (csak az étvágy, ürülék
legyen rendben! hajh milyen messziről intsz

víg ifjukat.) A vén hiába dug
akármit akárhova! S bánatuk
vigasztalan. Hej más, más vagy te Lőrinc.

[1920. szeptember–1920. november]

Kézirat

k MTA Ms 2283/21–24. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A kézirat az 5 fóliós, Szabó Lőrinc által 1943-ban összeállított 222×178 mm méretű, Babitstól egy Buddha-rajzot is tartalmazó füzetke 4. fóliójára ragasztva található.

Szövegkritika

A kézirat fölé Szabó Lőrinc gépírással lejegyezte a keletkezés körülményeit. A papíron átüt a ragasztóanyag, ennek ellenére a ceruzaírás jól olvasható, kivéve azokat a részeket, melyeket Babits ráírással vagy áthúzással törölt. A két négysoros versszakban csak a 8. sor tartalmaz javítást, lehetséges, hogy ez már tisztázat, a két tercinában azonban több javítás, törlés és beszúrás is található. Az utolsó sorban törlés nélküli variációkat találunk, melynek jelentősége van a szöveg jelentése szempontjából is, mivel attól függően, hogy melyik variációval olvassuk a szonettet, megváltozik az egész vers jelentése, ezért mindkét változatot közöljük főszövegként is.

Előszöveg

k: MTA Ms 2283/21–24.

Szabó Lőrinc farka.

Hadd csüggjön a vén ember árva farka –
nappal henye és éjjel szomoru –
hiába sző szép kurvák homoru
ágyékairól napról napra tarka

álmokat; sem a jó tüzes kadarka
nem hevíti szerelmi háboru
diadalára, játszi táboru
Erős had, őszi thyrsus, tava szi barka

hiába izgatja nem izgatja már sem a drága lék
látása, (csak az étvágy, ürülék
legyen rendben! hajh milyen messziről intsz

víg ifuság!) Ő már víg ifjukat.) A vén hiába dug
akármit akárhova! S bánatuk
vigasztalan. Hej más, más vagy te Ez jövőd képe, Lőrinc.

Keletkezéstörténet

Szabó Lőrinc MTA Kézirattárában őrzött hagyatékában maradt fenn a pikáns költői verseny emlékét őrző dokumentumegyüttes. 1919–1920-ban a legszorosabb barátság Babitsot egykori középiskolai tanítványához, Komjáthy Aladárhoz és a nála költőként jelentkező, majd az egyetemen az óráit hallgató Szabó Lőrinchez kötötte. Babits életének igen válságos periódusa volt ez, a Tanácsköztársaság bukása után igazoltatási eljárás alá vonták, felfüggesztették tagságát az irodalmi társaságokban, s jobboldali radikálisok oldaláról is rendszeres támadások érték. Saját művei mellett műfordításokon dolgozott ebben az időben. A bécsi Hellas Verlag felkérésére állította össze *Az erotikus világköltészet remekei*t. Az antológia, melynek darabjait Babits mellett Szabó Lőrinc és talán Tóth Árpád is fordította, 1921-ben *Erato* címen meg is jelent. Babits főként anyagi okból vállalta el a felkérést, de nyilvánvalóan költői kihívást is látott a feladatban. A szerződés szerint titoktartásra kötelezve, de nem annyira titokban készülő kötet megítélése már a megjelenés előtt igen egyértelmű volt Babits legközelebbi ismeretségi körében. Boncza Berta 1919. márciusi levelében „gyarló emberi perverzitásoknak és olcsó pikantériának” minősítette a tervezett műfordításkötetet, de Szabó Lőrinc is mint „erkölcstelen antológiát” aposztrofálja. (Babits 2011b, 294. és Róna 2014, 652.) A megjelenés előtt Babits készített egy kötelezvénytervezetet, mely rögzítette volna, hogy a könyv rendes bolti forgalomba nem kerül, és a köteten is jelzik, hogy csupán korlátozott példányszámban,

az irodalom kutatói számára készült. (Róna 2014, 695.) Annak ellenére, hogy a költő a Hellas Verlaggal és az életmű kiadói jogát megszerző Athenaeummal kötött szerződésben is rögzíti, hogy az antológiát Magyarországon forgalmazni nem szabad, az országba bekerült példányok miatt újabb ügyészi eljárás indult Babits ellen, s csupán azért nem ítélték el közerkölcsökbe ütköző bűncselekmény miatt, mivel a kiadvány nem Magyarországon jelent meg. (Basch 1966a, 648.)

1920 tavaszán kezdte el Babits Szabó Lőrinccel és Tóth Árpáddal közösen készíteni *A romlás virágai* magyar átültetését, mely a tervek szerint 1921-ben Baudelaire születésének centenáriumára a Táltos Kiadónál jelent volna meg, de csak 1923-ban látott napvilágot a Genius Kiadónál. A műfordítók a fordítói munka fegyelmét és koncentrációját költői játékokkal oldották. 1920 őszén a Komjáthy Aladárral kiegészült társaságnak (kivéve a témát adó Szabó Lőrincet) a Venezia Kávéházban megadott műformában (szonett), kötött rímekkel (farka–szomoru–homoru–tarka; kadarka–háboru–táboru–barka; lék–ürülék–intsz; dug–bánatuk–Lőrinc) kellett verset írni Szabó Lőrinc péniszéről. A fennmaradt kéziratokat 1943. november 18-án Szabó Lőrinc rendezte össze, és gumiarabikummal ragasztotta fel öt papírlapra, az így összeállított füzetnek külön címlapot és tartalomjegyzéket készített, a dokumentumnak címet adott *(Tannhäuserék a Veneziában: Az 1920-as Parnasszus titkaiból: Versek és képek),* a kéziratokat és rajzokat rövid, gépelt bevezetőszövegekkel látta el, melyek felidézik a több mint húsz évvel korábbi eseményt. Szabó Lőrinc, talán mert tartott tőle, hogy a kéziratok mégsem őrződnek meg együtt, minden autográfia fölé rögzítette, amit a költői versenyről tudni kell, de rövid megjegyzésekkel is ellátta az elkészült műveket. Tóth Árpádtól egy rajzot is mellékelt, mely őt magát, Szabót mutatja harmincéves korában egy nővel szeretkezve. Található a gyűjteményben még egy erősen pornográf, „AD ASTRA" feliratú rajz is, melyen a szöveges magyarázat szerint „Szabó Lőrincz" imádkozik egy oszloppárra támaszkodó, megnyílt és az imádkozó felé harmatcseppeket hullató női nemi szervhez. Ez a rajz feltehetőleg a Tóth Árpád szonettjének utolsó sorához készített illusztráció. Babitstól pedig egy sem a költői versenyhez, sem az erotikumhoz nem kapcsolódó, Buddhát ábrázoló rajzot mellékelt Szabó Lőrinc.

Komjáthy Aladár szonett-kísérlete elé a következőt gépelte le: „Ezt a szonett-töredéket Komjáthy Aladár irta 1920 őszén, egy este, az akkori Venezia-kávéházban, vacsora után, megadott rimekre és témákra versenyben Babits Mihállyal és Tóth Árpáddal. Én, mint érdekelt fél, ez alkalommal nem vettem részt a játékban: tartottak tőle, hogy »hazabeszélnék«. A kéziratokat elhánytam, majd évek múlva megtaláltam, két egykorú rajzzal együtt. Az utókor épülésére most valamennyit szépen papirra ragasztottam – Budapest, 1943. november 18."

Komjáthy Aladár töredékben maradt verse a következő: „Szabó Lőrinc farka // Lőrinc barátom messzehordó farka / nappal henye s legtöbbször szomorú / […] homorú / […] tarka // De lángra gyúl, ha jó tüzű kadarka / bizgatja meg s leszen nagy háboru / egy jó helyen a népes táboru / Fridában hol nem hervad drága barka // Ott várja őt sok bíbor fényű lék / s hasakban zsongó izzó ürülék / Renée pinája ó már messziről intsz // […] dug / […] bánatuk / […] Lőrinc"

Komjáthynak a tizennégyből mindössze kilenc sort sikerült megalkotnia.

A második versenymű Tóth Árpád szonettje. Ennek géppel írt, Sz. L. monogrammal autorizált bevezetője a következő: „A megadott rimekre és témára irt költői versenyben Tóth Árpád elkészült a feladattal: itt van eredeti kéziratban a szövege. Mint előbb

már elmondtam, a verset 1920 őszén Komjáthy Aladárral és Babits Mihállyal versenyezve irta a költő. Pádi ugyanakkor egy ékes rajzzal is megtisztelt: hogy fogok kinézni 30 éves koromban! A rég elkallódott s nemrég megtalált szörnyeteg kéziratokat most már felragasztottam és megőrzöm. Bp., 1943. nov. 18."

Tóth Árpád szonettje a következő: „Szabó Lőrinc farka // Témám a szegény Szabó Lőrinc farka / – Témának biz ez elég szomorú – / Hosszú, görbe, sovány és homorú, / Ős tripperek maró savától tarka. // Ondója már csak oly nőknek kadarka, / Kiknek a szép szerelmi háború / Robot csak s kiknek lapos táború / tetvekkel telt ölük bozontos barka. // Ily faroknak sose intsen szűzi lék! / Belemből hulljon rája ürülék! / Setét fasz! ha ezután messziről intsz, // Dugó légy, mit gazdád kutyákba dug, / S míg bús ebek vonítják bánatuk, / Halj meg, vad kéjtől harmatozva Lőrinc!"

Tóth Árpád szonettjében nem találunk javítást, áthúzást vagy beszúrást, a központozás ki van téve, és a kezdősorokat is következetesen nagybetűvel írja, ezért ez feltehetőleg már tisztázat. Ezzel szemben Babits versének tercinái több javítást is tartalmaznak, s az utolsó sornak két variánsa is van, amint azt húsz évvel később a dokumentum lapalji megjegyzésében Szabó Lőrinc is megállapítja. Babits szonettjének szintén géppel írt, tollal javított és monogrammal autorizált bevezető szövege a következő: „Ez a harmadik vers, melyet megadott rimekre és témára 1920 egyik estéjén Tóth Árpáddal és Komjáthy Alival versenyezve, a Venezia-kávéházbeli társaság irt. A megmentett kéziratot papírra ragasztottam, s ezennel igazolom a hitelességét. Ez már tisztességes, baráti vers, nem olyan kaján, mint a Pádié! Ugyanakkor Babits egy Buddha-rajzot is készitett, de annak semmi erotikuma nincs, s köze sem a költői versenyhez. Bp., 1943. nov. 18."

Tóth Árpád szonettjében alapvetően a legnyersebb trágárság, erőteljes pornográf tartalom és a gúny dominál, az azonos nemű versenytárson való heteroszexuális indíttatású felülkerekedés a cél, a versbeszélő önmaga csak a 10. sorban jelenítődik meg. Ezzel szemben, bár a kötött téma és a „rímkényszer" miatt Babits sem tudja kikerülni a trágár kifejezések használatát, megfogalmazásmódja lényegesen visszafogottabb, a versben a vén ember (Babits ekkor 37 éves, míg Szabó Lőrinc éppen 20) testi szükségleteinek leírása dominál, s csupán az utolsó versszakban kerül szóba az ifjúság, és jut el végül a vers a versenyben meghatározott témájához, „Szabó Lőrinc farkához". Szabó Lőrinc nem idézi fel, hogy melyik versenymű nyert, talán nem is döntötték el, pusztán a játék volt a lényeg. Komjáthy nyilván elbukta a viadalt, de a kísérő szövegből úgy tűnik, a versengésnek témát adó bíráló szerint Babitsé lehetett a babérkoszorú.

Kabdebó Lóránt a szonettek keletkezési körülményét a következő pszichológiai magyarázattal látja el: „Ez az erőteljes erotikus túlfűtöttség nemcsak az első szeretkezési gyakorlatait végző, húszéves Szabó Lőrinc kamaszképzeletét tölti be, de a társadalmi tehetetlenségre kényszerülő, minden oldalról megfélemlített mester, Babits egész környezetét is jellemzi. […] A mester és tanítvány rövid életű intenzív barátságának mézeshetei ezek a napok. A mester napról napra, bizonytalanságban él, a politikai kiszolgáltatottság dermedtségében, s a fiatalember rajongása kiegyensúlyozó erővel hat rá." (Kabdebó 2004, 93.) Nem véletlen Kabdebó szóhasználata, amikor Babits és Szabó Lőrinc „barátságának mézeshetei"-ről beszél. Szabó Lőrinc először 1919 januárjában találkozik személyesen Babitscsal, aki ugyan nem közli a *Nyugat*ban a fiatal költő általa formailag egyébként jónak ítélt versét, de meghívja magához. Ezután barátságuk elmélyül, rövid egyetemi tanársága idején az akkor egyetemista Szabó Lőrinc Babitsnak nem hivatalos tanársegédje lesz, segíti professzorát az órák szervezésében, lebonyolításában. Szellemi-

leg és érzelmileg is közel kerülnek egymáshoz, Szabó Lőrinc évtizedekkel később így emlékszik vissza erre az időszakra: „B.-csal a legteljesebb intimitásban voltam, lelki-baráti bizalmasságban. Az ő […] gyöngeségei és […] vágyai – azt kell mondanom – káprázatba estek annak az erotikus életnek és annak a természetes viselkedésnek a láttán, amit bennem és tőlem tapasztalt." 1920. július elején Szabó Lőrinc Babitshoz költözött a Reviczky utca 7-be (Rónа 2014, 737–738.), szoros kapcsolatukat a kívülállók több esetben is homoszexuális viszonynak gondolták. Már az egyetemen terjedt pletyka erről, s Szabó feltételezése szerint a Babitsnak udvarló Boncza Berta a férfi visszafogott érdeklődését is ennek a feltételezett homoszexuális viszonynak tudta be.

„[E]z azonban nem volt igaz, fizikai értelemben legalábbis egyáltalán nem" – állapítja meg az egyetemi pletykákról Szabó Lőrinc (Szabó 2001, 299.), s nincs okunk kételkedni szavaiban. Mégis vitathatatlan a homoerotikus vágy explicit kifejeződése abban a költői versengésben, amelyben a három rivalizáló költőnek negyedik társuk nemi szervéről kell verset írnia. Szabó utólagos és nyilvánvalóan ironikus címadása *(Tannhäuserék a Veneziában)* legalább két szempontból is kötődik a középkori legendákon alapuló Wagner-opera történetéhez. Egyrészt szubverzíven: amennyiben magyar dalnokok feladata éppen hogy nem a tiszta szerelem lényegének megfejtése; másrészt közvetlenül: Tannhäuser versenyművének testiséget dicsőítő tematikáján keresztül. A három magyar költő versének tárgya azonban nem a női test, miként a Wagner-műben, hanem a férfi nemi szerv. Babits esetében ennek azonban van egy másik kontextusa is, maga az életmű. A *Timár Virgil fia* című regényének, melyet Babits éppen ebben az időszakban ír, született olyan értelmezése, mely a ciszterci tanár és tanítványa (akit talán nem teljesen véletlenül Vágner Pistának hívnak) történetének homoerotikus utalásait vizsgálja. (Bíró 2010.) Csehy Zoltán Babits verseiben és műfordításaiban mutatja ki a fiú testhez való viszony kódolt erotikáját. Csehy ezt elsősorban az antikvitás iránti érdeklődéssel és a Wilde-fordítással hozza összefüggésbe, de a *Szabó Lőrinc farka* című szonett keletkezése szempontjából fontos a Komjáthy Aladárnak dedikált *A „Fiamhoz"* című vers, mely – Csehy interpretációja szerint – „narcisztikus testként fogja fel a fiútestet: olyan tükörként, melyben az én szerelme éled újra önmaga iránt, s ez az önmagaság az erotika bűvkörébe kerül." (Csehy 2014, 357.) Hasonló történik a Szabó Lőrinc nemi szervéről írt szonettben is. A költői versenyben megadott témát ugyanis láthatóan kerüli a vers, egészen az utolsó sorig az idős férfi impotenciájáról és testi szükségleteiről esik szó, s pusztán a 14. sorban történik utalás arra, hogy a fiatal barátot mindennek éppen az ellenkezője jellemzi. A fiatal és az idős test szembeállítása szempontjából említhetjük párhuzamként az 1911-es keletkezésű *Őszi harangozó* című verset is, melyben az emberi pillantásoktól a magány intimitásába visszahúzódó lélek metaforájaként hasonló testpoétika működik. Egyrészt tehát azt a kitárulkozást figyelhetjük meg a *Szabó Lőrinc farka* című versben, melyről mesteréhez fűződő kapcsolatát elemezve Szabó Lőrinc beszélt, másrészt a korábbi költői periódust jellemző „takart seb"-poétikájával szögesen ellentétes költői megnyilatkozás születik 1920 őszén a Venezia kávéházban.

Magyarázat

8. *thyrsus* (lat.) – Dionüszosznak és papnőinek repkénnyel és szőlőlevelekkel körülfont, fenyőtobozban végződő botja.

571.

Szabó Lőrinc farka

[B]

Hadd csüggjön a vén ember árva farka –
nappal henye és éjjel szomoru –
hiába sző szép kurvák homoru
ágyékairól napról napra tarka

álmokat; sem a jó tüzes kadarka
nem hevíti szerelmi háboru
diadalára, játszi táboru
Erős had, őszi thyrsus, tavaszi barka

nem izgatja már sem a drága lék
látása (csak az étvágy, ürülék
legyen rendben! hajh milyen messziről intsz

víg ifjukat.) A vén hiába dug
akármit akárhova! S bánatuk
vigasztalan. Ez jövőd képe, Lőrinc.

[1920. szeptember–1920. november]

572.

[A veranda hüvös már…]

A veranda hüvös már
vadszőllőlomb vörös már.

Fanyar bor az asztalon
Lelkünkben az unalom

Megtörött a bor szine
mint a haldoklók szeme

Iszunk apró kortyokat
hallgatunk rá nagyokat.

Nézzük a vén telkeket
a vetkőző kerteket

Aki maradt, bús levél,
fázik mind és fáj és fél.

Fázik mind és fél és fáj
valami rossz vándort vár.

Jön a vándor mogorván
köpönyegét vonszolván.

Köpönyege föllege
betakarja az eget.

Lehellete csunya szél
akit ér az meg nem él

Jaj levelek, hol bujjunk?
Mit csináljunk, lehullunk.

[1920. október]

Kézirat, megjelenés

Kézirat: **k** MTA Ms 4699/34. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A verzón Babits Gellért Oszkárhoz vagy Osváthoz intézett levelének fogalmazványrészlete.

Első megjelenés: *Tiszatáj* 26, 11. sz. (1973): 73.

Szövegkritika

A kézirat több javítást, törlést és beszúrást tartalmazó fogalmazvány. A 2. versszakot a fólió jobb oldalára az 1. és a 3. strófák közötti üres térrel párhuzamosan jegyzi le Babits feltehetően később, de még ugyanannak az írásfolyamatnak a részeként. A 2. versszak első sorában a „Vörös bor” jelzős szerkezet szavai között Babits kisebb szóközt hagy, mint a kéziraton található többi esetben, ugyanakkor a „Vörös” jelző elé és után függőleges vonalat húz, és föléírja a „Fanyar” jelzőt, ezzel törlés nélküli variációkat hoz létre. Az átírás során a „Vörös bor” szószerkezetet külön írtuk, és a kritikai kiadás főszövegébe a később lejegyzett „Fanyar” jelzőt vettük fel. A versszakok kezdőbetűinek írásmódja (különösen az a–A; n–N és az m–M esetében) bizonytalan.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/34.

[Cím nélkül]

A veranda hüvös már
vadszőllőlomb vörös már.

Vörös Fanyar bor az asztalon
Lelkünkben az unalom

Megtörött a bor szine
mint a haldoklók szeme

Isz om unk apró kortyokat
hallgatunk rá nagyokat.

Néz hetjük zük a vén telkeket
a vetkőző kerteket

Aki maradt, bús levél,
fázik igen, mind és fáj és fél.

Fázik igen, mind és fél és fáj
valami rossz vándort vár.

Jön a vándor mogorván
köpönyegét vonszolván.

Köpönyege föllege
betakarja az eget.

Lehellete csunya szél
akit ér az meg nem él

Jaj levelek, hol bujjunk?
Nincs más hátra Mit csináljunk, lehullunk.

Keletkezéstörténet

A fólió verzóján olvasható levélfogalmazványt, melynek címzettjeként Osvát Ernőt határozza meg, a levelek kritikai kiadása 1920. február utánra datálja, de a datálását nem indokolja. A levélben Babits alkotói válságáról ír, bevallja, hogy nem tudja véglegessé tenni, befejezni félig kész műveit, ezért régebbi műfordítását küldené a folyóiratnak. Az alkotói válság érzése érvényes lehet 1919-re és 1920-ra is, a levél rektóján lévő szöveg hasonlóan lehangolt. 1919 végéig Babits a *Nyugat* szerkesztője Ignotus főszerkesztése mellett. 1920 januárjától Osváttal együtt szerkesztik a lapot, ekkortól írhat neki mint szerkesztőnek levelet, aki felkéri őt publikálásra. Az év elején csak az Ady-tanulmánya jelenik meg a folyóiratban, a 7–8. számban fog megjelenni *A könnytelenek könnyei* és a *Csak a dalra.* 1920. február 15. és március 4. között Szekszárdon tartózkodik (Rónа 2014, 688–689.), ekkor is írhatná levelét, melyet végül nem küldött el. Nyáron megjelenik a *Nyugat*ban *Az óriások költögetése,* ősszel viszont nem publikál, ekkor is Szekszárdon van. (Rónа 2014, 761.) Ezt követően majd csak a *Nyugat* utolsó számában jelennek meg versei. Amennyiben elfogadjuk a datálásból az évszámot, a fentiek alapján és a vers jelenetezéséből („vadszőllőlomb vörös már”; „Nézzük a vén telkeket / a vetkőző kerteket.”) arra következtethetünk, hogy annak keletkezési ideje 1920 októberére tehető. Az 1917 nyarán keletkezett *A régi kert* című versében részletesen leírja a szekszárdi szülői ház kertjét, itt azonban nem említi a vadszőlőt. A vers elégikus hangja mögött valószínűleg Babits 1920-ban megélt közéleti és személyes kudarcai, megpróbáltatásai húzódnak.

573.

Isten fogai közt

Olyan az én lelkem, mint egy különös gyümölcs, mely lassankint minden ízét és zamatát kiadja valamely óriásnak marcangoló fogai közt. És néha úgy tűnik föl, hogy ezek *igazi fogak*. Amikor Erdélyben bolyongtam, havasalji sötét városkában, és kiértem a sziklás emelkedéshez, szemben a havassal – fehér sziklák voltak, magányos fehér sziklák, egészen kívül a városon – olyan szomorú – – semmit sem lehetett már látni ott, semmi elevent, csak ezeket a köveket, és lentebb a vörös és kopár agyagot, és fönt az égen a felhőket, amelyek alkonyra mintha lejjebb ereszkedtek volna – nehéz és darabos, töredezett fehér, masszív felhők voltak. Hidegek voltak a felhők, – minden hideg és kopár – minden oly *ásványi*, minden élettelen – a föld, a sziklák, és ott fenn az ég is, a tömör felhők, fehéren, mondom, beágyazva az alkony messzebb pirosába. A város, az élet, nagyon messze volt és nagyon semmi volt már, jelentéktelen kis sebe a földnek, elveszve, minden mögött. Itt magam voltam melegen eleven, hideg sziklák és hideg felhők között, kis kegyelem-résben, tornyosodó föld és sűrű ég közt. Lecsukló sűrű ég közt – mert szinte már rám estek a felhők. Ó, milyen csöpp kis reszkető élet voltam a végtelenben! És rám csuklott a sűrű, hideg ég. Közelebb jött darabos, fehér felhőivel, mint óriási fehér fogakkal, az alkony piros foghúsából. Ó borzalom! lenn a fehér sziklák is nagy fogak voltak, a vörhenyes föld puha foghúsában. Egy óriásnak idomtalan, tördelt fogain jártam én! Ó borzalom! a szikla emelkedett, és a felhő jött lefelé. Csöpp meleg élet, két nagy hideg fogsor között álltam. Puhán a kemény sziklán. És jött a felhő, jött az

---

1 NyV: lelkem NyV: gyümölcs
2 NyV: izét
3 NyV: ugy NyV: tünik NyV: föl
6 NyV: kivül NyV: szomoru Ny; NyV; V: Semmit
10 Ny; NyV: massziv
11 Ny: kopár,
12 NyV: ottfenn
16 NyV: sürü
17 NyV: sürü Ny: közt, Ny: felhők,
19 NyV: sürü, NyV: felhőivel
20 NyV: foghusából.
21 NyV: foghusában.

alkonypír. A fehér fogak közeledtek! A piros foghús mozgott! Csöpp kis meleg húsfalat, reszkettem.

Ó boldog nagy fogak, ki fogai vagytok, – akik közt örökké vergődik a keserves Élet? Ide-oda lökődünk, apró falatok, az iszonyú Szájban, míg elporladunk a piros foghús közt. Mi ez a nagy Közöny, az Élettelen, aki az Életet rágja? Ó borzasztó Shiva! vagy élet vagy te is, vad és meleg élet; s csak fogaid hidegek, óriás Őrölő? Engem a fogak hidegsége kísért; és megdöbbenek magunkon, vakmerők, kik e vak fogakból házakat faragunk magunknak.

[1920. december 1. előtt]

Megjelenés

Első megjelenés: *Nyugat* 13, 23–24. sz. (1920. dec.): 1081. – További megjelenések: NyV 82–83; V 311–312; ÖV 287.

Szövegkritika, szövegváltozatok

Az *Isten fogai közt*nek kéziratát nem ismerjük, előszövege a NyV nyomdai kéziratmappájában sem maradt fent. Ugyanakkor biztosan létezett a versnek kézirata, ugyanis a Központi Antikvárium 2003. november 28-i aukcióján került árverésre egy példány 50.000 Ft kikiáltási áron. (Gréczi 2003.) A kézirat lelőhelye jelenleg ismeretlen.

A vers nyomtatott változatai jelentős szövegeltérést nem mutatnak, főként a magánhangzók időtartamának jelölésében, a központozásban és néhány szó kezdőbetűjének írásmódjában figyelhető meg eltérés. Leginkább a NyV-ben közölt változat tér el a többitől. A V csupán a „semmit”/”Semmit” szóalak kezdőbetűjének írásában tér el az ÖV-től. Az *Isten fogai közt* prózavers, ezért nem tagolódik sem versszakokra, sem verssorokra, hanem két bekezdésből áll. A különböző nyomtatott változatok sorkizárt formátumban közlik a verset, a kötet formátumától függően a sorvég változó, szükség esetén a szavakat elválasztva publikálták. Ezért ebből a szempontból a kritikai kiadás egyik változat sorhosszúságát sem követi, hanem mintegy prózaszöveget adja közre a verset.

Alapszövegünk az ÖV.

Keletkezéstörténet

Az *Isten fogai közt* című prózavers keletkezési dátumának meghatározására vonatkozóan csupán a publikálás dátuma áll rendelkezésünkre. Ez alapján a mű 1920. december előtt keletkezett.

---

25 Ny; NyV: alkonypir. NyV: foghus
26 NyV: husfalat,
28 NyV: iszonyu
29 NyV: mig NyV: foghus
31 Ny: is Ny: őrölő?
32 Ny: kidegsége Ny; NyV: kisért; Ny: a vak
33 Ny: magunknak –

A vers gondolatmenetének kiindulópontja az erdélyi Fogarason, ahol Babits 1908 és 1911 között volt gimnáziumi tanár, tett kirándulás emléke. A versben megjelenített tájat egy 1909-ben publikált esszéjében is említi: „A Vacaria csúcsán állottam, majdnem kétezer méternyi magasságban; előttem a Királykő, rengeteg fehér kőtömeg a déli napban áttetszően ragyogott, csiszolt, elképzelhetetlen gyémánthegy." (Babits 2009d, 262.) A költő visszaemlékezéseiből tudható, hogy gyakran tett sétát a város környékén, és legalább egy alkalommal nagyobb túrán is részt vett. 1937-ben publikált esszéjében a helyi magyar családokról írja: „Mit csináltak? Hogyan verték el az időt és a pénzt? Fogarason még a kevés pénz is sok volt s az idő végtelen volt. Ittak és kártyáztak. Néha vadászni is mentek, de inkább csak a város melletti rétekre, kisvadra, akárcsak otthon Szekszárdon vagy Tamásiban vadásznának, egy-egy nyúllal vagy fogollyal beérték. Pedig köröskörül a hegyekben medvék és vaddisznók tanyáztak. De oda nem igen jutottak el, még ártatlan kirándulásra sem. A kirándulást átengedték a szászoknak. // A szászok kötelességtudó emberek, ha már itt éltek, lelkiismeretesen kiélvezték a természet szépségét, turistaegyletet alakítottak s kirándulásokat szerveztek. Magam is csak úgy láthattam meg kissé közelebbről a Negoj rengetegeit s a Királykő szikláit, – melyek vadabbak s hitelesebbek Tátránál s Mont Blancnál – hogy egy-egy ilyen szász expedícióhoz csatlakoztam. (Ami kissé különcségszámba ment.)" (Babits 1937, 33.) Ebben az emlékben megidézett tájélménynek a vizualitása alapozza vers szimbolikussá váló képzetét, a véges és apró emberi létező, valamint a hatalmas és végtelen istenség közötti viszonyt szimbolizáló őrlő száj–fogak trópusát. 1908 és 1911 között verseinek jelentős része Fogarason született, és a költő keletkezéstörténeti vallomásaiból azt is tudhatjuk, hogy ezek közül néhányat, mint például a *Babona, varázs* és a *Mindenek szerelme* címűeket, a város környékén sétálva írt. Ezek a versek szövegszerűen is utalnak keletkezésük körülményeire: „Az este a kertek alatt / jártam és elborult az élet" *(Babona, varázs);* „Ó, nézd, az idő csodaszép, / gyere ki a mezőre, / a napsugár, a szabad ég / várnak az élvezőre." (*Mindenek szerelme).* Mindkét versben, csakúgy, mint az *Isten fogai közt*ben a tájélmény indítja el az emberi létezésről vagy annak egy jellemző módusáról, a szerelemről való lírai elmélkedést.

A mű recepciótörténete az életművön belül és kívül több tematikus, poétikai és formai kapcsolódási pontot is felmutatott már. Az *Isten fogai közt*öt elsősorban tematikája miatt Babits vallásosságának összefüggésében értelmezték. Major Ottó úgy látja, Babits szemléletmódjának egyetemessége nem hozható összefüggésbe a felekezeti vallásossággal, mivel a költő nyíltan antiklerikális volt, így a műveiben megjelenített istenképnek sincs köze semelyik tételes valláshoz sem. „Az Isten fogai közt: hatalmas és iszonytató jelkép." – állapítja meg. (Major 1983.) Hozzá hasonlóan, de más konklúzióval Rónay György is úgy látja, hogy a költő nem valamifajta „világnézeti katolicizmus" elkötelezettje, hanem sokkal inkább azé a katolikus kultúráé, amiknek meghatározó alakja számára Szent Ágoston és Dante voltak. „Ezért akart inkább »szaladni fájó talpakon«, mint holmi mozgalmak kurzusok jól sarkalt bakancsában biztonságosan menetelni, ezért akart inkább őrlődni »Isten fogai közt«, mint se hidegen, se melegen kiköpetni Isten szájából." (Rónay 1970, 155.) A prózaversben a Shiva istenre történő utalás egyértelművé teszi, hogy a műben megjelenített istenképzetet nem lehet (csak) a keresztény valláshoz kötni, Fráter Zoltán ezért is állapíthatja meg „a hindu gondolkodáshoz közelálló szemlélet- és motívumkészlet megjelenését". (Fráter 2008, 94.)

Már Szabó Lőrinc kritikája is a vers előzményei között a *Theosophikus éneke*t, a *Hiszekegy*et és az *Isten kezében*t említette. (Szabó 1921, 50.) Különösen az utóbbi köthető

szorosabban az *Isten fogai közt*höz, ugyanis az *Isten kezében*t formailag is közel áll a később keletkezett prózavershez, annak műfaja – ahogy azt a mű alcíme is jelzi – „keresztény makáma", azaz rímes próza. A sorokra nem tördelt prózaversforma miatt J. Soltész Katalin az *Isten fogai közt*öt az 1925-ös *Szimfónia az írógép előtt* című verssel rokonítja (J. Soltész 1965, 57–58.), míg Sipos Lajos mint szabad ritmusú alkotást és prózaverset a *Zsoltár férfihangra* című műhöz köti. (Sipos 1983b, 277.)

A *Szent Mihály* keletkezéstörténeti jegyzetében Kelevéz Ágnes a teremtés céljára, a morál és hit kapcsolatára való rákérdezés szempontjából az *Isten fogai közt* című verset az említett a *Szent Mihály* mellett a *Ne mondj le semmiről,* a *Zsoltár férfihangra,* az *Isten gyertyája,* az *Intés vezeklésre,* valamint a *Jónás imája* című költeményekkel sorolja egy csoportba. (Babits 2022, 609.) A tájélmény és a művekben megnyíló távlatosság miatt Csokonai-Illés Sándor az alábbi versekkel együtt említi az *Isten fogai közt* című művet: „*In Horatium; Messze…messze…; Itália; Városvég; Húnyt szemmel…; Esti kérdés; Alkonyi prológus; Névjegyemre; Éji dal; Óda a szépségről; Levél Tomiból; Szálló nap után; Dal, prózában; Örökkék ég a felhők mögött; A vén kötéltáncos; A sziget nem elég magas; Önéletrajz; Hazám; Szökevény, renitens idill; Hegytetőn; Rádió; Ketten, messze, az ég alatt…; Jobb és bal; Gondok kereplője; Álmok kusza kertjeiből; Isten gyertyája; Medve-nóta; Holt próféta a hegyen; Vers a csirkeház mellől; Mint különös hírmondó; Tremolo; Téli barlang; Csak posta voltál.*" (Csokonai-Illés 2010, 85.) Nemes Nagy Ágnes pedig a művekben bölcselet és látomás „kettős fénykörében" megjelenített létélmény szempontjából az *Isten kezében* mellett a *Hadjárat a semmibe* című verssel említi együtt az *Isten fogai közt*öt. (Nemes Nagy 1984, 34–35.) Földes Györgyi a *Theosophikus énekek,* az *Isten kezében,* az *Isten fogai közt* és az *Isten gyertyája* kapcsán állapítja meg: „a rémület, a kiszolgáltatottság érzése gyakorlatilag mind a négy szöveget áthatja: félelem a monumentalitástól, az Isten-test alatti Semmitől, a világot mozgató és az életet lassan pusztító monoton erőtől. Vagy ennél konkrétabban is: rettegés a kézből való semmibe hajíttatástól *(Isten kezében, Isten gyertyája),* illetve az élet elmorzsoltatásától az isteni marok vagy az isteni állkapocs által (*Isten kezében, Isten fogai közt*)." (Földes 2012, 171.) Földes a prózavers második bekezdésében, mely az isteni fogak által való őrletést írja le, és említi Shiva istenség nevét, Schopenhauer ihletését látja. (Földes 2012, 172.) Gál István *Babits és Amerika* című tanulmányában az *Isten fogai közt* című vers kapcsán Edgar Allen Poe hatását állapítja meg. (Gál 1978, 43.) Paulusz Richárd pedig úgy véli, a vers Dante, a szürrealizmus és a szimbolizmus felé mutat. (Paulusz 2020, 29.) Állítását egyik szerző sem indokolja, vagy támasztja alá szövegpéldákkal.

Magyarázat

2. *Shiva* – a hindu vallás egyik főistene. Brahma „a teremtő" és Visnu „a megtartó" mellett ő „a pusztító".

574.

Könyvek unalma

A mások gondolatai
mint fiatal gyönyörü lányok
jöttek egyszer elém:
arcuknak húsa szent keménység,
szemük sötéte fény.

Igérő, idegen sereg,
friss utak fáklyáinak állván,
fiatalsága hí –
De megvénítik szemeimnek
öröklött napjai.

Egy-kettő, s minden: ismerős!
Ti nem láttok, csak emlékeztek,
öröklött, bús szemek!
Az arc ráncot vet, a haj őszül,
amint ti nézitek.

Húsuk lappad, szemük borul;
öregen állnak, körülállnak;
és száz, és egyre több…
Ó jaj, hogyan találjam útam
a vén sereg között?

[1920. december 1. előtt]

---

2 Ny: fiatal,
3 Ny: elém –
7 Ny: útak
8 NyV; V: hi –
9 Ny: de
11 Ny: ismerős.
13 Ny: szemek:
14 Ny: az
16 Ny; NyV: Husuk Ny: borúl;
18 Ny: több –

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: **k** PIM 2009/021. A fólió rektóján ceruzaírású tisztázat nyomdai utasítással, aláírás: Babits Mihály. Fakult, tintafoltos, a lapszél gyűrött, szakadozott.

Gépirat: **g** PIM V. 1612. A fólió rektóján gépiratos tisztázat, aláírás: Babits Mihály. A fólió jobb felső sarkában autográf ceruzaírású lapszámozás: „52". A gépirat a *Nyugtalanság völgye* nyomdai kéziratának része.

Első megjelenés: *Nyugat* 13, 23–24. sz. (1920. dec.): 1080. – További megjelenések: NyV 75; V 306–307; ÖV 282.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A vers kézirata a bal felső sarokban található nyomdai utasítás miatt a *Nyugat*ban való publikáció számára készült tisztázat lehet, ezt erősíti, hogy csupán két helyen, a 7. és a 16. sorok egy-egy szóalakjában tér el a Ny-tól. A kézirat első sorában az első szó, a mondatkezdő névelő kis *a*-nak tűnik, de Babits gyakran a nagy *A* betűt is a kicsihez hasonlóan formázta meg, és csak nagyobb méretben írta le, ezért ezt a névelőt nagy *A*-nak írtuk át, és nem jelöltük szövegeltérésként. A gépirat a *Nyugtalanság völgye* kötet számára készült, melyen Babits nem pótolta a hiányzó ékezeteket, emiatt ez a variáns a magánhangzók hosszúságának jelölését tekintve több eltérést mutat a NyV-től. A vers nyomtatott változatai viszonylag kevés szövegeltérést mutatnak, főként a Ny tér el a központozást, illetve ebből fakadóan néhány szó kezdőbetűjének írásmódját tekintve. Alapszövegünk az ÖV.

Előszövegek

k: PIM 2009/021.

Könyvek unalma.	**g:** KÖNYVEK UNALMA.
A mások gondolatai	
mint fiatal, gyönyörü lányok	**g:** fiatal
jöttek egyszer elém –	**g:** elém:
arcuknak húsa szent keménység	**g:** husa **g:** keménység,
szemük sötéte: fény.	**g:** sötéte
Igérő, idegen sereg,	
friss utak fáklyáinak állván;	**g:** állván,
fiatalsága hí –	**g:** hi
de megvénítik szemeimnek	**g:** megvénitik **g:** szemeimnek
öröklött napjai.	
Egy-kettő, s minden: ismerős.	**g:** Egy, kettő; **g:** ismerős!
Ti nem láttok, csak emlékeztek,	
öröklött, bús szemek:	**g:** bus **g:** szemek!
az arc ráncot vet, a haj őszül,	**g:** Az
amint ti nézitek.	

Husuk lappad, szemük borul
öregen állnak, körülállnak;
és száz, és egyre több –
Ó jaj, hogyan találjam útam
a vén sereg között?

Babits Mihály

g: borul;

g: több…
g: utam

g: PIM V. PIM V. 1612.

KÖNYVEK UNA L m M A.

k: Könyvek unalma.

A mások gondolatai
mint fiatal gyönyörü lányok
jöttek egyszer elém:
arcuknak husa szent keménység,
szemük sötéte fény.

k: fiatal,
k: elém –
k: húsa **k:** keménység
k: sötéte:

Igérő, idegen sereg,
friss utak fáklyáinak állván,
fiatalsága hi –
megvénitik szeme i mnek
öröklött napjai.

k: állván;
k: hí
k: de megvénítik **k:** szemeimnek

Egy, kettő; s minden: ismerős!
Ti nem láttok, csak emlékeztek,
öröklött, bus szemek!
Az arc ráncot vet, a haj őszül,
amint ti nézitek.

k: Egy-kettő, **k:** ismerős.

k: bús **k:** szemek:
k: az

Husuk lappad, szemük borul;
öregen állnak, körülállnak;
és száz, és egyre több…
Ó jaj, hogyan találjam utam
a vén sereg között?

Babits Mihály

k: borul

k: több –
k: útam

Keletkezéstörténet

A kéziratkatalógus, mely még csak a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai mappájában található gépiratot ismeri, annak keletkezését minden pontosabb megkötés nélkül 1920-ra datálja. Sipos Lajos szókészlettani-stilisztikai elemzésekkel alátámasztva az 1920-as év elkeseredett hangulatának kifejezését látja a versben (Sipos 1976c, 135–136.), és szintén nem ad egyéb támpontot a vers pontosabb datálásához. Rába György a *Könyvek unalma* megírását 1920 utolsó hónapjaira teszi, és úgy véli: „Az év vége a *Könyvek unalmát*

hozza, s vele lírájának téli álmát." (Rába 1981, 563.) Vele szemben Róna Judit kronológiája viszont, abból kiindulva, hogy az év őszén állítja össze Babits a *Nyugtalanság völgye* kötet anyagát, 1920. ősz előttre teszi a vers születését. (Róna 2014, 752.)

Babitsnak több olyan verse is van, melyek tematikája a könyvre, az olvasásra vagy a könyvek olvasása által kiváltott érzésekre, gondolatokra vonatkozik. Ezek közé tartozik az 1903. év elején keletkezett, a könyvekben foglalt gondolatok avulását megverselő *Könyvtárban,* és a Babits szocialista ideológiai tájékozódását tükröző *Egy könyv.* Az 1903 nyarára datálható *Olvasás közben* a könyvolvasás lelki hatását verseli meg, az 1905-ös *Baba* című ciklus egy részlete pedig a *Könyvtárban*hoz hasonlóan nyilatkozik a könyvekről: „Társaim, a korok bölcseinek lelke / Könyvekbe, befőttként, üvegekbe, fejtve". A gyermekkori könyvélmény emlékét idézi meg, és a könyvek értelmére kérdez rá az *Egy dal.* Az 1910 végén keletkezett *Új könyvekre* című versben Babits költőtársait szólítja meg, élményháttere feltehetően konkrét verseskötetek olvasása volt. (Babits 2022, 891.) A *Haza a telepre* című versben az alábbi sort találjuk: „Ó, hol van a könyv, lekötni a lelkem?" 1929 tavaszán Babits verset írt a magyar Könyv ünnepére *(Ritmus a könyvről),* a szintén ebben az évben keletkezett *Téli barlang* hangulatlírája a könyveket is megszemélyesíti: „Zsibongnak a könyvek a falon." Valamint: „Míg az ember, az árva, / kizárva és bezárva / marad négy szük határba'. / Hideg falak védik meg, / hogy ne érje a hideg / és csufolják a könyvek / a polcokon egysorban / sok nyelven és hangosan / zsinagóga zsivajban".

Ezekből a példákból is látható, hogy a könyv és az olvasás mint téma és ihletforrás Babits költészetének szinte minden periódusában megfigyelhető. Éppen ezért rendkívül nehéz is konkretizálni, hogy a *Könyvek unalma* első versszakában a fiatal lányok hasonlatában megjelenített másoktól származó gondolatok hátterében pontosan milyen olvasmányélmények lehettek. Elképzelhető, hogy még az 1919 tavaszán az egyetemi oktatásra készülve feldolgozott művekre vonatkozik. Kardos Pál monográfiájában említi az *Erdei lakásban* című verset, melyet Babits és a fiatalabb költőgeneráció (mindenekelőtt Szabó Lőrinc) között az 1920-as években kiéleződő nemzedéki feszültség kontextusában értelmez, és itt utal vissza a *Könyvek unalma* című versre is. (Kardos 1972, 342.) A „mások gondolatának" tulajdonított fiatalság és saját öregsége ebben a műben viszont arra a nemzedéki ellentétre utalhat, mely az 1910-es évek közepén Kassákék avantgárd mozgalmának jelentkezésével tapasztalt meg. 1916-ban bírálatban reagált *A Tett* című folyóiratra (Babits 1916.), és későbbi években is visszatért kritikájában a magyar avantgárdra. (Babits 1918b.) A vers kezdő sorai („A mások gondolatai / mint fiatal gyönyörü lányok / jöttek egyszer elém:") egy múltbéli élmény felidézését jelenti, a 2. versszakban megjelenített, a fiatalságot megvénítő tekintet pedig utalhat arra az érvelési stratégiára, melyet Babits 1916-os kritikájában kifejt, s mely által a magyar avantgárd újításainak jelentőségét azáltal igyekszik relativizálni, hogy bebizonyítja: minden radikálisnak szánt formai újításuknak megvan az előzménye a korábbi korszakok irodalmában. Babits a vers első sorában „gondolatokat", és nem poétikai teljesítményt említ, azonban korábbi bírálatában érinti Kassákék művészeti törekvésének programosságát is, és az 1919 novemberében publikált *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszében saját kritikájára utalva említi őket: „élesen bírálta a forradalmárok irodalmát, akik futuristák voltak: megtagadták a hagyományt, s újra akarták kezdeni a kultúrát!" (Babits 1919, 926.) Éppen ezért a *Könyvek unalma* című vers első sorában említett „gondolat" vonatkozhat erre a politikai-eszmei mondanivalóra is.

575.

[A másnapok kifutója]

Olyan volt, mint egy drága kisfiú
és sohse lesz más, mint kisfiú, nékem. –
A nők rosszak, az élet iszonyú,
    és minden felnőtt ellenségem.

De szeretem a nemes gyermeket,
eleven kútfejét a meleg kacagásnak,
mert még nem les ki homloka megett
    a sáfár intrikus, a Másnap.

Csúf másnapok kifutója vagyok,
de ma a boltbul a mezőre szöktem:
hajrá, ma, kis betyár gondolatok!
    A Másnap elmarad mögöttem.

Hallod a tengert? Ez hajószoba:
a padlón ülünk, és a hajó ingat;
tegnapok s holnapok örök sora
    himbálja pillanatainkat.

[1920. november–1920. december 31.]

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: **k₁** OSZK Fond III/1728/4. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül; **k₂** OSZK Fond III/1728/4. A fólió rektóján és verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A fólió verzójának alján Babits följegyzése: „Nikolszk-Uszjuriszk [helyesen: Usszurijszk] Vladivosztok mellett."; „nov. 22." (Az utóbbi feltehetően a helységnévre vonatkozik.) Ugyanott Török Sophie kézírásával: „(1919?)".

Cím Ny; Napkelet; TVf₁; Salon; TVf₂; ÖN: [a cím hiányzik]
1 Salon: volt Ny; Napkelet: kisfiu
2 Ny; Napkelet: kisfiu,
3 Ny; Napkelet: iszonyu,
6 Ny: kutfejét
9 Ny; Napkelet: vagyok;
12 Salon: másnap
14 Napkelet; Salon: ülünk

Gépirat: $\mathbf{g}_1$ OSZK Fond III/1728/4/1. A fólió rektóján gépírású tisztázat (és egy indigómásolat). A cím talán Babits autográf ceruzaírása. Az aláírás: Babits Mihály. A fólióhoz hozzákapcsolva Török Sophie feljegyzése olvasható: „Másnapok kifutója Költészet és valóság c. novellában. Az összegyűjtött novellák közt."; $\mathbf{g}_2$ OSZK Fond III/1728/4/2. A fólió rektóján gépírású tisztázat. A $\mathbf{g}_1$ indigós másolata, a cím autográf ceruzaírás.

Első megjelenés: *Nyugat* 14, 1. sz. (1921. jan. 1.): 46. (a *Költészet és valóság* betétverse) – További megjelenések: *Napkelet* 2, 5–6. sz. (1921. húsvét): 271–272 (a *Költészet és valóság* betétverse); TVf_1 164 (a *Költészet és valóság* betétverse); *Salon*, 1928. jan. 31. (1–2. szám), 20 (a *Költészet és valóság* betétverse); TVf_2 1931–1932, 152–153 (a *Költészet és valóság* betétverse); ÖN 122–123 (a *Költészet és valóság* betétverse).

Szövegkritika, szövegváltozatok

A kéziratok több fázisban születtek. A javítások és törlések alapján a szöveggenezis valószínű sorrendje szerint elsőként a $\mathbf{k}_1$ készült el, melynek 1–2. versszakát Babits a $\mathbf{k}_2$-n tisztázta le és továbbírta, viszont a 3. versszakot elvetette, de a $\mathbf{k}_2$-n is két versszakot végül kihúzott. A versnek nem ismerjük kéziratos tisztázatát, elképzelhető, hogy Babits a közlés céljából rögtön gépiraton tisztázta le. A $\mathbf{g}_2$ a $\mathbf{g}_1$ indigómásolata, de mivel a cím Babits autográf rájegyzése, ezt is külön szövegváltozatként kezeltük.

A vers a *Nyugat* 1921. évi január 1-i lapszámában jelent meg a *Költészet és valóság* című írás önálló cím nélküli betétverseként, a vers a prózai mű 4. részét alkotja. Nyomtatott változatai viszonylag csekély eltérést mutatnak, főként a magánhangzók időtartamának jelölésében és a központozásban. A *Salon*ban megjelent szövegváltozatban a versszakok utolsó sorait nem behúzással közlik. A *Timár Virgil fia* című regény több novellával, köztük a *Költészet és valóság*gal együtt megjelent az Athenaeum Kiadó által gondozott életműsorozatban, elsőként évszámjelölés nélkül 1931. év végén, majd szintén a regény második kiadásaként feltüntetve, ugyancsak a megjelenés dátuma nélkül néhány héttel később 1932-ben. A Babits-bibliográfia külön tételként tünteti fel ezeket a megjelenéseket, és a regény kritikai kiadása is önálló kiadásokként kezeli, de a szövegeltéréseknél jelzi, hogy a két „változat" szövege megegyezik. (Babits 2001, 317.) Mivel a kiadás bibliográfiai adatai megegyeznek, és bár a címlap tipográfiája mutat eltérést, változatlan utánnyomásról van szó, ezért *[A másnapok kifutója]* esetében ezeket nem tekintjük külön szövegváltozatnak.

A cím a vers gépiratain olvasható autográf címadásból származik, ezért a kritikai kiadás szövegének szögletes zárójelben – ezzel jelezve, hogy az alapszövegtől eltérő címadásról van szó – ezt a címet adtuk. Ezt leszámítva az alapszövegünk az ÖN.

Előszövegek

$\mathbf{k}_1$: OSZK Fond III/1728/4.

[Cím nélkül]

Olyan volt mint egy drága kis fiu
és sohse lesz más, mint kis fiu, nékem:
a nők rosszak; az élet szomoru
és minden felnőtt ellenségem

De szeretem a nemes gyermeket,
eleven kutfejét a meleg kacagásnak
kinek mert még nem les ki homloka megett
a számító intrikus az intrikus a cselszövő sáfár a sáfár intrikus a másnap

Zsarnok sáfár ó lelkembe is beült
hogy halálomig gyötrődve szalasszon
De kis fiu szemedtől elrepült
s veled hagyott egyedül, asszony!

k₂: OSZK Fond III/1728/4.

[Cím nélkül]

Olyan volt mint egy drága kis fiu
és sohse lesz más mint kis fiu nékem
a nők rosszak, az élet szomoru[?] iszonyu
és minden felnőtt ellenségem.

De szeretem a nemes gyermeket
eleven kutfejét a meleg kacagásnak
mert még nem les ki homloka megett
a sáfár Intrikus, a másnap.

Én egy szegény bol ti gyerek vagyok
ennél – de egyszer megszököm ma tőle
egy asszonyszemü rétre szaladok
egy kisfiu-lelkü mezőre

Az én lelkem szegény feledkező
bolti gyerek, másnapok kifutója:
de az ő lelke vig szabad mező
Szeretem hogyha nyíl meleg határ

Csúf másnapok kifutója vagyok
De ma a boltbul a mezőre szöktem
Hajrá ma kis be tyár gondolatok!
a másnap elmarad mögöttem.

Hallod a tengert? Ez hajószoba
a A pallón ülünk, és a hajó ingat
Tegnapok s holnapok örök sora
himbálja pillanatainkat.

g_1: OSZK Fond III/1728/4/1. és g_2: OSZK Fond III/1728/4/2.

A másnapok kifutója.

Olyan volt mint egy drága kisfiu
és sohse lesz más, mint kisfiu, nékem. –
A nők rosszak, az élet iszonyu,
és minden felnőtt ellenségem.

De szeretem a nemes gyermeket,
ele ven kutfejét a meleg kacagásnak,
mert még nem les ki homloka megett
a sáfár intrikus, a Másnap.

Csuf másnapok kifutója vagyok
de ma a boltbul a mezőre szöktem:
Hajrá ma, kis betyár gondolatok!
a A Másnap elmarad mögöttem.

Hallod a tengert? Ez hajószoba.
A pallón ülünk, és a hajó ingat.
/Tegnapok s holnapok örök sora
himbálja pillanatainkat./

Babits Mihály.

Keletkezéstörténet

Az esszé Babits Boncza Bertához fűződő kapcsolatának irodalmi igényű feldolgozása, s egyben vallomás arról, hogy mit jelentett számára a nő. Babits feleleveníti Csinszka első nála tett látogatását, félénkségét, s azt, hogy durván bánt a nővel. A vers a két személy viszonyának szemléltetésére ugyanazokat a szavakat használja, mint az esszé (gyermek, kisfiú), s ez levelezésükben és más, a kapcsolattörténethez köthető versben is előfordul (például a *[Kegyetlen gyermek…]* kezdetű fogalmazványban). A versbeszéd alapszituációja és a *Költészet és valóság* mint közvetlen kontextus az egykori érzelmi viszonyra való visszaemlékezés. Feltehető tehát, hogy *[A másnapok kifutója]* kapcsolatuk megszakadása után keletkezett, abban az időszakban, amikor a próza is. Török Sophie visszaemlékezése szerint a *Költészet és valóság*ot Babits 1920. december 8-án írta a Baross kávéházban. A $\mathbf{k}_2$-n olvasható dátum (nov. 22.) miatt azonban elképzelhető az is, hogy a vers előbb készült el, s csak a prózai részeket írta december elején Babits, s ebbe illesztette be a korábban keletkezett költeményt.

A $\mathbf{k}_2$ verzóján olvasható egy följegyzés: „Nikolszk-Uszjuriszk / Vladivosztok mellett.”. A helységnév azt a helyet jelöli, ahol Babits István hadifogolytáborban volt. A költő öccse 1918. november 15-én kerül Berezovkából a távol-keleti táborba, 1920. május 5-én Vlagyivosztokból kelt levelében értesíti családot a hazautazás örömhíréről. Babits István végül Japánon keresztül 1920. július 18-án érkezett haza. *[A másnapok kifutója]* című vers

fentebb valószínűsített keletkezésének idején tehát már itthon tartózkodott, s ez felveti azt a kérdést, hogy miért jegyezte le a költő a fogolytábor helyét jóval a hazaérkezés után. A családi levelezés tanúsága szerint valószínű, hogy ekkoriban öccse egyetemi ügyeit intézte Komjáthy Aladár segítségével annak érdekében, hogy Babits István folytatni tudja jogi tanulmányait, és ne vigyék el katonának. (Babits 2012, 154; 160–161.) Ehhez szükség volt a katonaságát igazoló iratokra is. Elképzelhető tehát, hogy emiatt jegyezte le a fogolytábor helyét. Babits István 1921. január 7-én kelt levélben írja bátyjának: „Igaz a felülvizsgálatom rengeteg utánjárásra végre megtörtént; elég kedvezőtlenül, amennyiben 12 hóra szabadságoltak s akkor elöről kezdődik megint az egész komédia. Katonai és egyetemi igazolásom véget ért; csak az a tanulás ne volna olyan száraz mulatság." (Babits 2012, 182.)

A „drága kisfiú" az ekkoriban még tartó, Csinszkához fűződő ambivalens viszonyának a kifejezése. Leveleiben Boncza Berta gyakran mint gyermek, esetenként pedig mint fiú nevezi meg önmagát (lásd ezzel kapcsolatban a *[Kegyetlen gyermek…]* keletkezéstörténeti jegyzetét). Bár az 1920. november–decemberi keletkezés tűnik valószínűbbnek, lehetséges az is, hogy a versfogalmazványok még 1919. novemberében keletkezetek, s később – ahogy erre Babits versírói gyakorlatából több példát is ismerünk ebből a periódusból, például a *Reggeli szél* és a *Szálló nap után* című verseket – elővette a megkezdett fogalmazványt, továbbírta, és a tervezett önéletrajzi prózába illesztette. A versnek a Csinszka által való ihletését erősíti, hogy az utolsó versszaka visszautal az esszé egy korábbi, a nővel való személyes találkozást megidéző részletére: „– Olyan itt mint a hajón! – mondta Csin-Csin herceg, és meghimbálta hullámos aranyfürtjeit, és meghimbálta a kék szeszláng fölött a szamovár kampókon lógó rézkannáját, és meghimbálta a függő fénycsillárt, hogy minden fény és árny ingott a szobában, – Mint egy hajón a nagy világ fölött!" (Babits 1921, 45.)

Magyarázat

8. *sáfár* (régies) – más vagyonának kezelője, ügyintézője.

576.

[Vályogfala volt a félszerünknek…]

Vályogfala volt a félszerünknek
De kopott a fal már hullt a vályog
az esőnek nedves ecsetje, szélnek
térképet rajzolt

[1920. december–1921. január 7.]

Kézirat

k MTA Ms 4699/39. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón *[A múzsa azt akarja…]*, a verzón áthúzva az *[Eljött az óra, mely a bús hajósnak…]* és a *[tengerre raktam fészkemet…]* kezdetű fogalmazvány.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány keletkezési dátumára vonatkozóan az írás anyagi hordozója nem szolgál semmilyen információval, a kézirat provenienciája (Szabó Lőrinc hagyatékából került az MTA Kézirattárába), valamint az ugyanezen a fólión található *[A múzsa azt akarja…]* feltételezhető keletkezési ideje szolgálhat támpontul. Ez alapján a fogalmazvány 1920 végén vagy 1921 elején keletkezhetett. A verskezdeményben a családi kert leírása jelenik meg, mely Babits költészetének gyakori motívuma, ebben az időszakban keletkezett versei közül leginkább *A régi kert*hez köthető, amelynek 29–31. soraiban hasonló leírást olvashatunk: „Kert mögött az udvar, a régi félszer ott áll az udvaron / négy vályogoszlopon, benn mosókemence, mángorló, ócska lom. / A vályogról hull a mész.” A kert nemcsak a versekben, hanem Babits prózájában is megjelenik. *A gólyakalifá*ban az asztalosinas világának leírásában olvashatjuk: „Piszkos, nagy falusi udvar volt. És néztem a félszert, melynek nagy szögletes, meszelt oszlopairól potyogott a vakolat, meztelen maradt a szalmás tömés, néztem a falhoz támogatott szánokat, a mángorlót a nagy kövekkel, a favágóbakokat, a mosótűzhelyet, a nagy szapulókat.” (Babits 1997a, 34.) A *Halálfiai*ban is a félszernek „vakolathullató vályogoszlopai” vannak. (Babits 2006, 239.)

Magyarázat

1. *vályogfal* – szalmával kevert, kiszárított agyagból általában téglaalakra formált, falazáshoz használt építőanyagból készült fal.
   félszer – régen általában kocsitárolására használt gazdasági épület.

577.

[A múzsa azt akarja…]

A múzsa azt akarja hogy vadul
szeressed. Gyenge karral ezt a nőt
nem birhatod. Le kell teperned őt.
Erővel mígnem ő is megvadul

hóhéroddá, kit vettél foglyodul

[1920. december 25.–1921. január 7.]

Kézirat

k MTA Ms 4699/39. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón a *[Vályogfala volt a félszerünknek…]*, a verzón pedig áthúzva az *[Eljött az óra mely a bús hajósnak…]* és a *[tengerre raktam fészkemet…]* kezdetű fogalmazványok találhatók.

Szövegkritika

A vers kezdő szava esetében nem dönthető el egyértelműen, hogy nagy vagy kis kezdőbetű-e, mivel Babits gyakran a nagy *A*-t úgy formázta, hogy a kis *a*-t nagyobbra rajzolta. Ez esetben is erről lehet szó, ezért a fogalmazvány átiratát nagy kezdőbetűvel kezdjük. A szöveg 2–3. sorában a törlés nélküli variációk a második mondatnak négyféle értelmes olvasatát teszik lehetővé. Az első: „Gyenge ifjak ezt a nőt / nem bírhatják.” A második: „Gyenge karral ezt a nőt / nem bírhatják.” A harmadik: „Gyenge karral ezt a nőt / nem öleled.” A negyedik: „Gyenge karral ezt a nőt / nem bírhatod.” Az első két esetben a kijelentés az „ifjakra”, illetve a többes szám harmadik személyű alanyra vonatkozik, és az ő „múzsával” szembeni fizikai gyengeségüket fejezi ki, amivel szemben a továbbiakban a versbeszélő saját erejét, szexuális potenciálját fogalmazza meg. A másik két variáció esetében a kijelentés kizárólag a versbeszélőnek a nővel folytatott testi küzdelmére vonatkozik. A kritikai kiadás főszövegébe a negyedik változatot emeltük be.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/39.

[Cím nélkül]

A múzsa azt akarja hogy vadul
szeressed. Gyenge ifjak karral ezt a nőt
nem birhatják öleled birhatod. Le kell teperned őt.
Erővel mígnem ő is megvadul

hóhéroddá, kit vettél foglyodul

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány keletkezésére vonatkozóan a szöveg anyagi hordozója vagy kontextusa semmiféle támpontot nem ad. Feltehetően a proveniencia alapján a kéziratkatalógus 1919 és 1921 közé teszi a keletkezését. Ez Babits és Szabó Lőrinc szoros barátságának időszaka, amikor egy időben a fiatalabb költővel Babits saját lakását is megosztotta. Szabó Lőrinc később így emlékezett vissza erre az időszakra: „B.-csal a legteljesebb intimitásban voltam, lelki-baráti bizalmasságban. Az ő […] gyöngeségei és […] vágyai – azt kell mondanom – káprázatba estek annak az erotikus életnek és annak a természetes viselkedésnek a láttán, amit bennem és tőlem tapasztalt." (Szabó 2001, 321.) A fogalmazvány is mintha ezt a Szabó Lőrinc által megfogalmazott csodálatot tükrözné, az „ifjak" említése ebben az esetben Szabóra és Komjáthy Aladárra vonatkozhat.

A fogalmazvány tematikáját tekintve elképzelhető, hogy az után az eset után írta Babits, amit Szabó Lőrinc felidéz: „A néhány hónapos barátság egyre nyíltabb lett. Szörnyen modernek voltunk. Hogy én és M. [Babits] ezen túlmenően mennyire örült, és hogy miért, azt majd róla írván részletezem. Itt elég annyi, hogy észrevétlenül közelebb került ő is I.-hoz [Tanner Ilonához]. Pl. karácsony első napján I. az én vendégem volt. Erre az alkalomra fenyődíszt applikáltam a könyvtárszoba ajtajára, lógó falidíszként, rá szaloncukrot, kis gyertya tartót stb., s így vártam vendégemet. M. is ott volt, sőt közeli barátunk, Komjáthy Aladár is. I. megjött, M. mint házigazda megteáztatott bennünket, cukrászsüteményt ettünk, és nyilván ittunk is némi szeszt, mert egy óra múlva nagy puffokon mind a négyen a földön ültünk, […] és mindnyájan remekül éreztük magunkat. Hogyne, hiszen felváltva csókolgattuk a vendéget, mint Cressidát a görög vezéri sátor lakói. Bizony, ölelgettük is, állandóan, de elég illedelmesen." (Szabó 2001, 298.) Bár Szabó Lőrinc visszaemlékezése később született, de talán mégsem véletlen, hogy ő is antik irodalmi alakhoz hasonlítja a későbbi Török Sophie-t, hasonlóan ahhoz, ahogy a fogalmazvány „múzsa"-ként említi a meg nem nevezett nőt.

Ugyanezt az alkalmat Török Sophie is megidézi naplójában: „December 26-án láttam viszont Mihályt, Lőrinc az ő nevében is meghívott hozzájuk délutánra. Boldogan mentem. / Mihály volt a háziasszony, Lőrinc a szobalány. […] Apró süteményeket és karácsonyi cukorkákat ettünk, az utolsót én vettem a számba, s Mihály a cukor felét ajkamról harapta le, ekkor véletlenül beleharapott a számba, hogy vérzett. Ezt a kis sebet napokig simogattam nyelvemmel szédült örömben, drága seb, mit az ő ajka tépett rajtam." A fizikai közeledés Babits és Tanner Ilona között már ebben a visszaemlékezésében is megjelenik, de a nő egyéb feljegyzéseiből valószínű, hogy Szabó Lőrinc két esetet kompilál össze. (Rónа 2014, 790.) Török Sophie naptárában ugyanis 1921. január 7-hez a következő bejegyzés található: „Babitséknál / <Orgia> nap." Naplójában ezt részletesebben is kifejti: „Jan. 7.én Mihály meghívott uzsonnára. Lőrincen kivül Komjáthy Aladár is jelen volt. […] Ez a nap emlékezetes mindkettőnknek, úgy hívjuk: orgia-nap. Mert párnákat s szőnyegeket terítettünk a földre, s mind a négyen ott telepedtünk le s csókoltuk egymást boldog összevisszaságban. Míhály diákos ügyetlenséggel és szenvedéllyel adta csókjait, Lőrinc diplomatikusan visszahuzodott – ugy látszik e percben tervezte el ő a mi házasságunkat – Komjáthy Ali követelte jussát, s emlékszem hogy többször idegesen löktem őt el magamtól, nem érdekelt ez a kedves szép kis fiú, testem-lelkem tele volt szédült örömmel: Mihály megcsókolt engem!" (Török 2010, 37–38.) Elképzelhető tehát, hogy *[A múzsa azt akarja…]* kezdetű fogalmazvány ezt az összejövetelt követően, 1921 januárjában született, és Babitsnak a Tanner Ilona iránt felébredő vágyának is dokumentuma, melyet nem sokkal később az eljegyzés, majd a házasságkötés követett.

578.

[Eljött az óra mely a bús hajósnak…]

Eljött az óra mely a bús hajósnak
vágyát cseréli s szívét lágyítgatja
ki ízét érzi még a búcsucsóknak
és szerelemmel sebzi és ríkatja
az uj utast ha hallja a harangot
mely talán a haldokló napot siratja

[1920. december 25.–1921. január 7.]

Kézirat

k MTA Ms 4699/39. Ceruzaírású fogalmazvány egy szabálytalanul félbetépett lap verzóján háromszor áthúzva. A fogalmazványt egy vízszintes szintén ceruzaírású vonal választja el a következő kétsoros kézirattól. A fólió rektóján a *[Vályogfala volt a félszerünknek…]* és *[A múzsa azt akarja…],* a verzón a *[tengerre raktam fészkemet]* kezdetű töredék található.

Szövegkritika

A ceruzaírású fogalmazványt Babits három függőleges vonallal áthúzta. A fogalmazványt egy szintén ceruzaírású vízszintes vonal választja el a következő kétsoros kézirattól. Az első sor utolsó szavát zárójelbe tette: „(utasnak)”, ezzel a törlést jelezhette, majd föléírta a „hajósnak” szóalakot. Hasonlóan módosította a 3. sort, ahol a javítást a sor alá szúrta be. Az 5. sorban található egy törlés nélküli variáció, a „vándort” föléírta az „utast” szóalakot. Ez esetben a kritikai kiadás szövegébe az utóbbi változatot emeltük be.

Előszöveg

k: MTA Ms 4699/39.

[Cím nélkül]

Eljött az óra mely a bús utasnak hajósnak
vágyát cseréli s szívét lágyítgatja
ka i drága barátoktól vált el aznap ízét érzi még a búcsucsóknak
és szerelemmel sebzi és ríkatja
az uj vándort utast ha hallja a harangot
mely talán a haldokló napot siratja

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány fóliójának rektóján a *[Vályogfala volt a félszerünknek…]* és *[A múzsa azt akarja…],* a verzón a *[tengerre raktam fészkemet]* kezdetű töredék található. A fogalmazvány keletkezésére, a *[tengerre raktam fészkemet]*-hez hasonlóan, elsősorban a provenienciából (MTAK Szabó Lőrinc-hagyaték), valamint a fólió rektóján található többi fogalmazvány, különösen *[A múzsa azt akarja…]* datálása alapján következtethetünk.

579.

[tengerre raktam fészkemet…]

tengerre raktam fészkemet
mint egy jégmadár

[1920. december 25.–1921. január 7.]

Kézirat

k MTA Ms 4699/39. A fólió verzóján ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón a *[Vályogfala volt a félszerünknek…]* és *[A múzsa azt akarja…]* , a verzón áthúzva az *[Eljött az óra mely a bús hajósnak…]* kezdetű fogalmazvány olvasható.

Szövegkritika

A kézirat javítást, törlést, beszúrást vagy egyéb szerzői beavatkozást nem tartalmaz.

Keletkezéstörténet

A fogalmazvány Szabó Lőrinc hagyatékából került az MTA Kézirattárába, keletkezésének idejére elsősorban a provenienciából következtethetünk. Motivikusan (tenger) több Babits-verssel is kapcsolatba hozható, és az ugyanezen a fólión fölötte található *[Eljött az óra, mely bús hajósnak…]* kezdetű fogalmazvánnyal is rokonítható (tenger–utazás). Ez, valamint a fólión található többi fogalmazvány, különösen *[A múzsa azt akarja…]* datálása alapján a keletkezés ideje 1920. december 25. és 1921. január 7. közé tehető.

580.

[Az élet száll felettem…]

Az élet száll felettem mint az álom
…emberek suhannak
taps hallatik szeretnek és gyűlölnek
és én megyek, nem tudva hogy hová

[1920]

Kézirat

k OSZK Fond III/1969/63. A fólió verzóján fordítva ceruzaírású fogalmazvány aláírás nélkül. A rektón *A Szabadság Szobra* című vers, a *[Fa vagyok, porban a lábam…]* kezdetű töredék olvasható. A verzón részben olvashatatlan feljegyzések és töredékek láthatók, valamint a *[Nem bűnös ki szive szerint…]* kezdetű vers befejezésének variánsa. Keresztben: H[ans] Kayser: Lehrbuch der Physik für Studierenden. V. kiadás. Dresden."

Szövegkritika

[Az élet száll felettem…] töredékben maradt fogalmazvány, a töredékességet jelzi a 2. sort nyitó hármaspont. A harmadik sor első két szavának olvasata bizonytalan.

Keletkezéstörténet

[Az élet száll felettem…] kezdetű töredék egy olyan fólión található, melynek rektóján és verzóján különböző datálású kéziratok olvashatók. A *[Nem bűnös ki szive szerint…]* kezdetű vers, melynek utolsó versszakának variánsa megtalálható fólión, Kelevéz Ágnes datálása szerint 1912 tavaszán keletkezett, (Kelevéz 1997.) de elképzelhető az is, hogy a két sort azelőtt másolta át Babits, hogy *A könnytelenek könnyei* című vers zárlatába 1920-ban beépítette. Kelevéz értelmezése szerint azonban a *[Fa vagyok, porban a lábam…]* kezdetű töredék központi metaforájának életművön belüli előfordulásai alapján egyaránt elképzelhetőnek tartja az 1916-os és az 1920-as évek eleji datálást is. (Kelevéz 1997, 701–702.) A későbbi datálást *Az Est*ben 1923. április 22-én megjelent *Őszinteség* című vers 4–5. sora alapján valószínűsíti: „Fa vagyok, a lábam sárban áll, / ezer álmom vétkes kört csinál", melyben a *[Az élet száll felettem…]* kezdetű fogalmazványhoz hasonlóan szerepel az „álom" motívuma. *A Szabadság Szobra* című versfogalmazvány is feltehetően valamikor 1916 és 1920 között keletkezhetett. *[Az élet száll felettem…]* kiábrándult lelkiállapotot tükröz, az emberek rohanására történő utalás pedig nagyvárosi környezetet jelez. Ez alapján a fogalmazvány leginkább *Az elveszett kincs* című verssel hozható összefüggésbe, melynek 3–4. versszaka a következő: „Beköltöztem a nagy városba, / hogy mutogassam kincsemet, / s a városban, a tolongásban / jaj, egyszer elveszett! // Azóta járom a világot / kincstelen és magamtalan / nem haltam meg, de nem is élek: elvesztettem magam." *Az elveszett kincs* keletkezését szintén Kelevéz Ágnes kutatásai

alapján 1920-ra tehetjük. (Kelevéz 1998a, 216–217.) Ez alapján *[Az élet száll felettem…]* kezdetű fogalmazvány keletkezési idejét – eltérően a fólión található többi fogalmazvány datálástól – erre az időszakra, 1920-ra datálhatjuk.

581.

Az elveszett kincs

Előbb meg kell halnia annak,
aki feltámadni akar:
meghalni is, feltámadni is
csak az tud aki fiatal.

Volt nekem egy ritka kincsem
és a nevem volt a neve
ragyogott az egész világnak
és én boldog voltam vele.

Beköltöztem a nagy városba,
hogy mutogassam kincsemet,
s a városban, a tolongásban
jaj, egyszer elveszett!

Azóta járom a világot
kincstelen és magamtalan
nem haltam meg, de nem is élek:
elvesztettem magam.

Hajam ritkul, járásom lankad,
már feltámadni nem fogok:
viseljék akik megtalálták
kincsem, az ifjak, boldogok!

[1920. év vége]

Kézirat, gépirat, megjelenés

Kézirat: **k** OSZK Fond III/1698/38. A fólió rektóján ceruzaírású fogalmazvány, aláírás: Babits.

Gépirat: $\mathbf{g_1}$ OSZK Fond III/1698/38. A fólió rektóján gépírású tisztázat, autográf ceruzaírású címmel, a fólió alsó szélén Török Sophie ceruzaírású rájegyzése: „1910?”; $\mathbf{g_2}$ OSZK Fond III/1698/38. A fólió rektóján gépírású tisztázat indigós másolata, autográf ceruzaírású címmel, a fólió alsó szélén Török Sophie ceruzaírású rájegyzése: „Mihály maga gépelte házasságunk előtt az első Erika gépen, amelyik elégett a Baumgarten házban és a roncsát elhoztam, itt van.”

Első megjelenés: Babits 1945, 534.

Szövegkritika, szövegváltozatok

A kézirat és a gépiratok szövege csak kis mértékben tér el egymástól. A kézirat szignójának olvasata kérdéses, vagy elnagyoltan a költő vezetékneve, vagy a monogramja. Az átírás során mi a monogramot választottuk. A g_1 és a g_2 szövege azonos.

Alapszövegünk a g_2.

Előszövegek

k: OSZK Fond III/1698/38.

[Cím nélkül] — **g1 g₂**: Az elveszett kincs.

Előbb meg kell halnia annak, — **g1 g₂**: l k ell
aki föltámadni akar: — **g1 g₂**: feltámadni
meghalni is, föltámadni is — **g1 g₂**: feltámadni
csak az tud aki fiatal.

Volt nekem egy ritka kincsem
és a nevem volt a neve
ragyogott az egész világnak
és én boldog voltam vele — **g1 g₂**: vele.

Beköltöztem a nagy városba — **g1 g₂**: városba,
hogy mutogassam kincsemet,
s a városban, a tolongásban
jaj, egyszer elveszett!

Azóta járom a világot
kincstelen és magamtalan
nem haltam meg, de nem is élek: — **g1 g₂**: i s
elvesztettem magam.

Hajam ritk u l járásom lankadt, — **g1 g₂**: ritkul, **g1 g₂**: lankad,
már föltámadni nem fogok: — **g1 g₂**: feltámadni
Viseljék akik megtalálták — **g1 g₂**: viseljék
kincsem, az ifjak, boldogok!

BM — **g1 g₂**: Babits Mihály.

g_1 és g_2: OSZK Fond III/1698/38.

Az elveszett kincs.	**k**: [Cím hiányzik]
Előbb meg l k ell halnia annak,	**k**: kell
aki feltámadni akar:	**k**: föltámadni
meghalni is, feltámadni is	**k**: föltámadni
csak az tud aki fiatal.	
Volt nekem egy ritka kincsem	
és a nevem volt a neve	
ragyogott az egész világnak	
és én boldog voltam vele.	**k**: vele
Beköltöztem a nagy városba,	**k**: városba
hogy mutogassam kincsemet,	
s a városban, a tolongásban	
jaj, egyszer elveszett!	
Azóta járom a világot	
kincstelen és magamtalan	
nem haltam meg, de nem i s élek:	**k**: is
elvesztettem magam.	
Hajam ritkul, járásom lankad,	**k**: ritk u l **k**: lankadt,
már feltámadni nem fogok:	**k**: föltámadni
viseljék akik megtalálták	**k**: Viseljék
kincsem, az ifjak, boldogok!	
Babits Mihály.	**k**: BM

Keletkezéstörténet

A vers keletkezését Török Sophie Babits halála után a g_1-re írt évszám szerint 1910-re, a Fogarason töltött időszakra datálta, ez a dátum olvasható a vers első publikált változatában a cím alatt (Babits 1945, 534.), ezt átveszi a kéziratkatalógus is. Kelevéz Ágnes azonban meggyőzően bizonyította, hogy *Az elveszett kincs* 1919 után keletkezett. A későbbi datálást igazolja a kézirat anyagi hordozójának vizsgálata. „A kritikai kiadás munkálatai közben számítógép segítségével befejeződött [...] a több mint ezer Babits-vers kéziratának a vízjelek és a papírminőség szempontjából való átvizsgálása és csoportosítása. Többek között így sikerült azonosítani *Az elveszett kincs* félbetépett géppapírjának egészen más tételszámú kéziratok közt levő másik felét, melyen *[A másnapok kifutója]*-nak bizonyosan 1920 táján keletkezett gépírású tisztázata található. Pontosan összeillenek a példányok tépett szélei, sőt ugyanolyan a ceruzaírású cím is.” (Kelevéz 1998a, 217.) *[A másnapok kifutója]* 1920 végén keletkezett, ez alapján *Az elveszett kincs* datálása is 1920 végére tehető. A versben emellett, mint Kelevéz megállapítja, Babits többször utal

egy mögötte már felnőtt, ifjú generációra, és ez a helyzet 1910-re biztosan nem lehetett jellemző. A „Hajam ritkul, járásom lankad" önjellemzése is jobban illik a negyvenes évei felé közeledő költőre, mint a húszas éveinek végén járóra. (Kelevéz 1998a, 217.) A vers tehát Babits 1919 utáni egzisztenciális válságának egyik kifejeződése, mely több versében többféleképpen is megfogalmazódik. A vers ugyanakkor témája és szemléletmódja alapján Babits életművének abba csoportjába tartozik, melyet Kelevéz Ágnes nyomán „visszapillantó önszemléleti vers"-nek nevezünk. A nagyvárosba költözés és a városi lét hatása a versbeszélő identitására ugyanakkor *Az elveszett kincs*et a *Nyugtalanság völgye* kötet nyitó és költői programot meghatározó verséhez is kapcsolódik, melyben Babits azt írja: „mert idegen nekem a gonosz városok / levegője". Arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy Babits végül miért nem vette fel a verset a *Nyugtalanság völgye* kötetbe.

Az elveszett kincs központi kérdése a név és az identitás(vesztés) problematikája, mely Babits több művében is megfogalmazódik. Korai versei közül említhetjük a *Névjegyemre* címűt, mely egyben visszautal *A lírikus epilógjá*ra is: „S e rövid név, értelme tárva, / tudjátok mégis, mit jelent? / Egész világot, önkörében, / mely zártan, szuverén kereng." Kelevéz Ágnes szerint alapkérdését tekintve („van-e lényeget összefoglaló jelentése a névnek, vagy pusztán azonosítás a funkciója?") a *Névjegyemre* párverse az *Anyám nevére*. (Kelevéz 1998a, 209.) A művészi név és névtelenség témáját dolgozza fel az 1909-ben keletkezett *Pictor Ignotus:* „Mi az a név? Csupán lehellet / s embernek mégis mindene: / alkot, hogy fennlegyen neve / ősei büszke neve mellett; / te alkottál s neved ma nincs / és vagy, szegény, mint aki nincs, / Pictor Ignotus." A név és identitás problematikája Babits regényeinek is meghatározó témája, *A gólyakalifá*ban szintén a név és névtelenség, valamint a névcsere kérdése jelenik meg, míg a *Timár Virgil fiá*ban a valódi és felvett név különbsége válik lényeges prózapoétikai kérdéssé a szerzetestanár és tanítványa esetében is.

A családi név eredete és írásmódja Babits számára egész életében társadalmi és etnikai leszármazás kérdését vetette fel. Egy téves anyakönyvezés miatt a Babits név írásmódja egészen 1907-ig bizonytalan volt, sőt a költő fiatalkori demokratizmusát hangsúlyozandó használta a Babics névváltozatot, ugyanakkor mégis fontos volt számára nemesi származása, ahogy arról már Kosztolányinak 1906. február 21–22-én kelt levelében ír: „Magyar vagyok, – magyar nemesi családból származom (igen büszke vagyok rá) ugy apai, mint anyai részről; s mindkét részről a nagyapáim emberemlékezet óta megyei tisztviselők voltak (van-e magyarabb foglalkozás); apám volt az első, aki az Állam szolgálatába lépett; de még ő is valóságos típusa a magyar úrnak és jogásznak." (Babits 1998, 193.) A ts vagy cs írásmód a *Halálfiai* című regényben is megjelenik, Sátordy Imrus nevének y-nal vagy i-vel való használatában. Még Babits egyetemista korában nevének szláv hangzása miatt felmerül délszláv származásának lehetősége, mely később, különösen 1920 után, az irodalmi közéletben vele kapcsolatban többször is szóba került, néhány esetben irodalompolitikai támadások kontextusában. 1928-ban egy nyilatkozatot tett közzé: „Szerb lapok és folyóiratok hasábjain föl-fölbukkan a nevem. […] Csakhogy, ami feltűnő – s amiért a dolgot értésemre hozták – az én szegény nevem nem is idegenként szerepel a szerb nevek közt, hanem mintha maga is szerb név volna, legalább is egy szerb származású író neve, akit nem a magyar kultúra iránti érdeklődés, hanem a szerb nemzeti önérzet idéz és vindikál…" (Babits 1928, 5.) Ugyanakkor határozottan elutasítja a szerb származás lehetőségét. 1939–1940-ben keletkezett és a költő halála után publikált írásában, a *Nevek, ősök, címerek*ben tér vissza ehhez a témához, itt többek között megemlíti azt is,

hogy Ipolyi Arnold *Magyar mythológiá*jában előfordul a „varázslás, kuruzslás, igézés” jelentésű babicsolás (bóbicskolás) szó. (Ipolyi 1854, 405.) Babits ebben – az egyébként megkérdőjelezett – etimológiában saját ősmagyar származásának (lehetséges) igazolását látta.

Mutatók

A kötetben használt rövidítések

AnthHung	*Anthológia Hungarica* → Gragger 1922
BrL	*Brassói Lapok*
DebFüggÚ	*Debreceni Független Újság*
DFK	*A diadalmas forradalom könyve* → Gellért 1918
ÉaNI	*Énekek a nagy időkből* → Énekek 1916
ÉI	*Élet és irodalom* → Babits 1929
Ek	*Ezüstkor* → Babits 1938a
Ellz	*Ellenzék*
Erato	*Erato* → Babits 1921a
ErdIsk	*Erdélyi Iskola*
EuKAnt	*Európai költők antológiája* → Faludy 1938
HSz	*Halhatatlan szerelem* → Mikes 1930
Kincstár	*Kincstár* → Keleti 1917
MAnt	*Magyar antológia* → Dánielné 1924
MFMESz	*Műsor falusi műkedvelő előadás számára* → Maksay 1926
MiL	*Mi Lapunk*
Mk	*Munkáskultúra*
MKaSz	*Magyar költők a szabadságért* → Benedek 1939
MK_2	*Magyar költők* 2. kötet → Vajthó 1928
MKK	*Magyar költészet kincsesháza* → Endrődi–Bókay 1927
MNL	*Magyar nemzeti lant* → Bóka 1940
MÚ	*Magyar Újság*
Munkáskultúra	*Munkáskultúra* → Esztergályos 1939
Mv	*Magvető* → Móricz 1940
Ny	*Nyugat*
NyV	*Nyugtalanság völgye* → Babits 1920a
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
ÖN	*Összes novellái* (1938) → Babits 1938b

ÖV	*Összes versei* (1937) ⟶ Babits 1937a
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum
R_1	*Recitativ* (1916) ⟶ Babits 1916a
R_2	*Recitativ* (1920) ⟶ Babits 1920b
PN	*Pesti Napló*
SzMFSzK	*Szemelvények a magyar forradalmi és szociális költészetből* ⟶ Szemelvények 1919
SzT	*Sziget és tenger* ⟶ Babits 1925
TVf_1	*Timár Virgil fia* (1922) ⟶ Babits 1922c
TVf_2	*Timár Virgil fia* (1931) ⟶ Babits 1931
ÚjK	*Új Könyv*
ÚMK	*Új magyar költők* ⟶ Vajthó 1936
V	*Versek* ⟶ Babits 1928a
VÚ	*Vasárnapi Újság*
VV	*Válogatott versei* (1941) ⟶ Babits 1941

Irodalomjegyzék

Ady 1968 – Ady Endre. *Összes prózai művei: Újságcikkek, tanulmányok*. Szerkesztette Kispéter András, 7. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968.

Agata 2003 – Agata, Mari. „Stop-Press Variants in the Gutenberg Bible: The First Report of the Collation". *The Papers of the Bibliographical Society of America* 97, 2. sz. (2003): 139–165.

Alszeghy 1926 – Alszeghy Zsolt. „Jelentősebb szépirodalmi alkotások". *Irodalomtörténet* 15 (1926): 77–90.

Angyalosi 1997 – Angyalosi Gergely. „A lírai személytelenség kérdéséhez". *Literatura* 23, 2. sz. (1997): 203–210.

Arany 2017 – Arany Zsuzsanna. *Kosztolányi Dezső élete*. Budapest: Osiris Kiadó, 2017.

Arató 2019 – Arató László. „A vigasz három variánsa: Babits három »önmegszólító« verse". *Studia Litteraria* 58, 3–4. sz. (2019): 140–152.

B. Gy. [Bálint György] 1933 – B. Gy. [Bálint György]. „Az 50 éves Babits Mihály beszél életéről és műveiről". *Az Est*, 1933. nov. 26., 4.

Babits 1909 – Babits Mihály. „Ady: Analizis". *Nyugat* 2, 10–11. sz. (1909): 565-568.

Babits 1910a – Babits Mihály. „Futurizmus". *Nyugat* 3, 7. sz. (1910): 487–488.

Babits 1910b – Babits Mihály. „Petőfi és Arany". *Nyugat* 3, 22. sz. (1910): 1577–1590.

Babits 1914 – Babits Mihály. „Gyermekek és háború". *Nyugat* 7, 16–17. sz. (1914): 260.

Babits 1916 – Babits Mihály. „Ma, holnap és irodalom". *Nyugat* 9, 17. sz. (1916): 328–340.

Babits 1916a – Babits Mihály. *Recitativ*. Budapest: Nyugat Szépirodalmi Szemle, 1916.

Babits 1917 – Babits Mihály. „Kritika". *Nyugat* 10, 4. sz. (1917): 408–409.

Babits 1918a – Babits Mihály. „A veszedelmes világnézet". *Pesti Napló*, 1918. jan. 9., 1–4.

Babits 1918b – Babits Mihály. „Évi sáfárkodás". *Nyugat* 11, 24. sz. (1918): 854–855.

Babits 1918c – Babits Mihály. „Leibniz mint hazafi". *Világ*, 1918. okt. 1., 5–6.

Babits 1919 – Babits Mihály. „Magyar költő kilencszáztizenkilencben”. *Nyugat* 22, 14–15. sz. (1916): 911–929.
Babits 1920 – Babits Mihály. *Pávatollak: Műfordítások*. Budapest: Táltos Kiadó, 1920.
Babits 1920a – Babits Mihály. *Nyugtalanság völgye*. Budapest: Táltos Kiadó, 1920.
Babits 1920b – Babits Mihály. *Recitativ*. Budapest: Táltos Kiadó, 1920.
Babits 1921 – Babits Mihály. „Költészet és valóság: Élettöredékek”. *Nyugat* 14, 1. sz. (1921): 43–46.
Babits 1921a – *Erato: Az erotikus világköltészet remekei*. Fordította Babits Mihály. Wien: Hellas, [1921].
Babits 1922a – Babits Mihály. „Király György”. *Nyugat* 15, 10. sz. (1922): 629–635.
Babits 1922b – Babits Mihály. „Nyilatkozata”. *Színházi Élet* 13, 5. sz. (1922): 28.
Babits 1922c – Babits Mihály. *Timár Virgil fia: Iskolai történet*. Budapest: Athenaeum, 1922.
Babits 1923 – Babits Mihály. „Filozófia és irodalom”. *Aurora* 4, 4. sz. (1923): 260–270.
Babits 1925 – Babits Mihály. *Sziget és tenger*. Budapest: Athenaeum, [1925].
Babits 1927 – Babits Mihály. „Baumgarten Ferenc és alapítványa”. *Nyugat* 20, 3. sz. (1927): 225–226.
Babits 1928 – Babits Mihály. „Szerb író vagyok-e?” *Az Est*, 1928. jún. 10., 5.
Babits 1928a – Babits Mihály. *Versek: 1902–1927*. Budapest: Athenaeum, [1928].
Babits 1929 – Babits Mihály. *Élet és irodalom*. Budapest: Athenaeum, [1929].
Babits 1930 – Babits Mihály. *Dante: Bevezetés a* Divina Commedia *olvasásába*. Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1930.
Babits 1932 – Babits Mihály. *Timár Virgil fia*. Budapest: Athenaeum, 1932.
Babits 1933 – Babits Mihály. „Könyvről könyvre: Esztétikai katolicizmus”. *Nyugat* 26, 17–18. sz. (1933): 252–254.
Babits 1937 – Babits Mihály. „Fogaras: Visszaemlékezés”. *Pesti Napló*, 1937. dec. 25., 33–34.
Babits 1937a – Babits Mihály. *Összes versei: 1902–1937*. [Budapest]: Athenaeum, [1937].
Babits 1938a – Babits Mihály. *Ezüstkor: Tanulmányok*. [Budapest]: Athenaeum, [1938.]
Babits 1938b – Babits Mihály. *Összes novellái*. [Budapest]: Athenaeum, [1938].
Babits 1939 – Babits Mihály. „Curriculum vitae”. In Babits Mihály, *Keresztülkasul az életemen*, 7–21, Budapest: Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T.,
Babits 1941 – Babits Mihály. *Válogatott versei*. [Budapest]: Athenaeum, [1937].
Babits 1945 – Babits Mihály. *Összes művei*. Szerkesztette Illyés Gyula és Török Sophie. Budapest: Franklin, 1945.

Babits 1978a – Babits Mihály. „A magyar jellemről”. In Babits Mihály, *Esszék, tanulmányok*, szerkesztette Belia György, 2. köt. 628–665. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.
Babits 1978b – Babits Mihály. „A másik Amerika”. In Babits Mihály, *Esszék, tanulmányok*, szerkesztette Belia György, 2. köt. 345–348. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1978.
Babits 1978c – Babits Mihály. „A Nyugat költője”. In Babits Mihály, *Esszék, tanulmányok*, szerkesztette Belia György, 2. köt. 146–155. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó1978.
Babits 1978d – Babits Mihály. „Dante fordítása: Műhelytanulmány”. In Babits Mihály, *Esszék, tanulmányok*, szerkesztette Belia György, 1. köt. 269–285. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.
Babits 1978e – Babits Mihály. „Istenkáromlás”. In *Esszék, tanulmányok*, szerkesztette Belia György, 1. köt. 466–471. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.
Babits 1978f – Babits Mihály. „Könyvről könyvre: Shakespeare-fordítás”. In *Esszék, tanulmányok*, szerkesztette Belia György, 2. köt. 11–13. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.
Babits 1978g – Babits Mihály. „Magyar irodalom”. In Babits Mihály, *Esszék, tanulmányok*, szerkesztette Belia György, 1. köt. 359–420. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1978.
Babits 1978h – Babits Mihály. „Nietzsche mint filológus”. In Babits Mihály, *Esszék, tanulmányok* szerkesztette Belia György, 1. köt. 256–263. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.
Babits 1978i – Babits Mihály. „Szekszárdi kadarka”. In Babits Mihály, *Esszék, tanulmányok*, szerkesztette Belia György, 2. köt. 582–585. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.
Babits 1979 – Babits Mihály. *Babits és Csinszka: Versek, levelek*. Szerkesztette Gál István és Téglás János. Ságvári E. Nyomdaipari Szakközépiskola, 1979.
Babits 1980 – Babits Mihály. *Beszélgetőfüzetei*. Szerkesztette Belia György. 2 köt. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.
Babits 1982 – *Borzasztó a háború…: Babits Mihály háborúellenes versei: 1914–1919*. Szerkesztette Gál István. Budapest: Magyar Iparművészeti Főiskola Typografikai Tanszéke, 1982.
Babits 1985 – Babits Mihály. *Aki a kékes égbe néz: Kötetekből kimaradt versek és töredékek*. Szerkesztette Melczer Tibor. Budapest: Magvető Kiadó, 1985.
Babits 1991 – Babits Mihály. *Az európai irodalom története*. [Budapest]: Auktor, 1991.
Babits 1993 – Babits Mihály. *Jónás könyve és más költemények: Pályakép versekkel*. Szerkesztette Melczer Tibor. Budapest: Ikon Kiadó. 1993.

Babits 1996 – Babits Mihály. „Az igazi haza”. In *A vádlott: Babits Mihály: Dokumentumok*: *1915–1920*, szerkesztette Téglás János, 320–324. Budapest: Universitas Kiadó, 1996.

Babits 1997a – Babits Mihály. *A gólyakalifa; Kártyavár*. Szerkesztette Éder Zoltán és a Babits Kutatócsoport. Budapest: Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó, 1997.

Babits 1997b – Babits Mihály. „[Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiből]: Szabó Lőrinc lejegyzésében”. In *„Itt a halk és komoly beszéd ideje”: Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, szerkesztette Téglás János, 57–79. Celldömölk: Pauz-Westermann Kiadó, 1997.

Babits 1998 – Babits Mihály. *Levelezése: 1890–1906*. Szerkesztette Zsoldos Sándor. Budapest: Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó, 1998.

Babits 2001 – Babits Mihály. *Timár Virgil fia*. Szerkesztette Sipos Lajos. Budapest: Magyar Könyvklub, 2001.

Babits 2005a – Babits Mihály. *Levelezése: 1907–1909*. Szerkesztette Szőke Mária. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.

Babits 2005b – Babits Mihály. *Levelezése: 1909–1911*. Szerkesztette Sáli Erika és Tóth Máté. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.

Babits 2006 – Babits Mihály. *Halálfiai*. Szerkesztette Szántó Gábor András, Némediné Kiss Adrien és T. Somogyi Magda. 2 köt. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2006.

Babits 2007 – Babits Mihály. *Levelezése: 1912–1914*. Szerkesztette Pethes Nóra és Vilcsek Andrea. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007.

Babits 2008 – Babits Mihály. *Levelezése: 1914–1916*. Szerkesztette Fodor Tünde és Topolay Ágnes. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2008.

Babits 2009a – Babits Mihály. „Algernon Charles Swinburne”. In *Esszék, tanulmányok, kritikák: 1900–1911*, szerkesztette Hibsch Sándor és Pientár Attila, 174–182. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2009.

Babits 2009b – Babits Mihály. „Az irodalom halottjai”. In *Esszék, tanulmányok, kritikák: 1900–1911*, szerkesztette Hibsch Sándor és Pientár Attila, 289–312. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2009.

Babits 2009c – Babits Mihály. „Bergson filozófiája”. In *Esszék, tanulmányok, kritikák: 1900–1911*, szerkesztette Hibsch Sándor és Pientár Attila, 324–349. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2009.

Babits 2009d – Babits Mihály. „George Meredith”. In. *Esszék, tanulmányok, kritikák: 1900–1911*, szerkesztette Hibsch Sándor és Pientár Attila, 262–276. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2009.

Babits 2009e – Babits Mihály. „Szagokról, illatokról”. In *Esszék, tanulmányok, kritikák: 1900–1911*, szerkesztette Hibsch Sándor és Pientár Attila, 184–203. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2009.

Babits 2010 – Babits Mihály, *Kisprózai alkotásai*. Szerkesztette Némediné Kiss Adrien és Szántó Gábor András. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2010.

Babits 2011a – Babits Mihály. *Levelezése: 1916–1918*. Szerkesztette Majoros Györgyi, Tompa Zsófia és Tóth Máté. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2011.
Babits 2011b – Babits Mihály. *Levelezése: 1918–1919*. Szerkesztette Sipos Lajos. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2011.
Babits 2012 – Babits Mihály. *Levelezése: 1919–1921*. Szerkesztette Majoros Györgyi és Tompa Zsófia. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2012.
Babits 2014 – Babits Mihály. *Levelezése: 1921–1923*. Szerkesztette Szőke Mária és Sipos Lajos. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2014.
Babits 2017 – Babits Mihály. *Összes versei: Kritikai kiadás*. Szerkesztette Somogyi Ágnes és Hafner Zoltán. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2017.
Babits 2022 – Babits Mihály. *Összes versei: 1906–1910: Kritikai kiadás*. Szerkesztette Kelevéz Ágnes. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2022.
Babits–Szilasi 1980 – *Babits–Szilasi levelezés: Dokumentumok*. Szerkesztette Gál István és Kelevéz Ágnes. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum és Népművelési Propaganda Iroda Kiadó, 1980.
Bakó 2004 – Bakó Ferenc. „Háborús antológiák". *Tempevölgy* 6, 2. sz. (2004): 57–71.
Balázs 2021 – Balázs Eszter. *Mars és Apolló közt: Írók és más értelmiségiek az első világháborúban*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2021.
Balogh 2023 – Balogh Gergő. *A modern irodalmi tudat megalapozása és működése: Irodalmi modernség és társadalmi modernitás viszonya Magyarországon*. Ráció–Tudomány 27. Budapest: Ráció Kiadó, 2023.
Basch 1964 – Basch Lóránt. „Adalék az Ady–Babits-kérdéshez". *Studia Litteraria* 2 (1964): 79–90.
Basch 1966a – Basch Lóránt. „A Baumgarten-alapítvány a végrendelettől az életbelépésig". *Irodalomtörténeti közlemények* 70, 5–6. sz. (1966): 646–655.
Basch 1966b – Basch Lóránt. „Mester és tanítvány". *Kortárs* 10, 2. sz. (1966): 293–304.
Beck 2015 – Beck András. *Szakítópróba: Karinthy, a* Nihil *és akiknek nem kell*. Miskolc: Szépmesterségek Alapítvány, 2015.
Benyovszky 2011 – Benyovszky Krisztián. „»Lassankint minden csak mozi lesz«: Széljegyzetek két Babits-vershez". *Kalligram* 20, 10. sz. (2011): 63–67.
Benedek 1939 – Benedek Marcell, szerk. *Magyar költők a szabadságért: Három évszázad szabadságverseiből*. Budapest: Századunk, 1939.
Beöthy 1908 – Beöthy Zsolt. „Elnöki megnyitó beszéd". *A Kisfaludy Társaság Évlapjai* 42, (1908): 3–7.
Bihari 2008 – Bihari Péter. *Lövészárkok a hátországban: Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországán*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2008.
Bíró 2010 – Bíró Adrián. „Homoszexuális utalások a Timár Virgil fiá-ban". *Tempevölgy* 2, 2. sz. (2010): 43–47.

Bodri 1987 – Bodri Ferenc. „Babits és a »mozgókép«”. *Tiszatáj* 41, 4. sz. (1987): 59–67.
Bóka 1940 – Bóka László, szerk. *Magyar nemzeti lant*. Budapest: Officina Kiadó, 1940.
Boka 2020 – Boka László. „Nyugatosok Trianonról: A klasszikus modernség vezető orgánumának szerzői és a békediktátum”. *Jelenkor* 63, 9. sz. (2020): 951–960.
Bölöni 1918 – Bölöni György. „Móricz Zsigmond *Fáklyá*ja”. *Huszadik század* 32, 1. sz. (1918): 354–357.
Bori 1967 – Bori Imre. „A magyar avantgárd történetéből V: A magyar expresszionizmus 2.” *Új Symposion* 3, 28. sz. (1967): 6–9.
Boros 1918 – Boros Ferenc. „Beszélgetések Babits Mihállyal”. *Élet* 10, 47. sz. (1918): 1105–1106.
Buda 1997 – Buda Attila. „Babits Mihály művei a Nyugat kiadó gondozásában”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 101, 5–6. sz. (1997): 604–626.
Buda 2000 – Buda Attila. *A Nyugat Kiadó története*. Budapest: Borda Antikvárium, 2000.
Csányi 1983 – Csányi László. „Babits 1920-ban”. *Új Írás* 23, 8. sz. (1983): 74–84.
Cseke 2008 – Cseke Ákos. „»…S mit ér a szó, mely csupán tiéd?«”. In *Közelítések…: Babits Mihály életművéről születésének 125. évfordulóján*, szerkesztette Nédli Balázs, Pienták Attila és Sipos Lajos, 126–136. Szombathely: Savaria University Press, 2008.
Csehy 2014 – Csehy Zoltán. *Szodoma és környéke: Homoszocialitás, barátságretorika és queer irányulások a magyar költészetben*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014.
Csokonai-Illés 2010 – Csokonai-Illés Sándor. *Babits Mihály és Fogaras*. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2010.
Czuczor–Fogarasi 1862 – Czuczor Gergely és Fogarasi János. *A magyar nyelv szótára*. Budapest: Emich, 1986.
Dane 1996 – Dane, Joseph A. „Perfect Order and Perfected Order: The Evidence from Press-Variants of Early Seventeenth-Century Quartos”. *The Papers of the Bibliographical Society of America* 90, 3. sz. (1996): 272–320.
Dánielné 1924 – Dánielné Lengyel Laura, szerk. *Magyar antológia*. Budapest: Béta Rt., [1924].
Dávidházi 2017 – Dávidházi Péter. „»Az nem lehet, hogy annyi szív«: A *Szózat* bibliai logikája és szerepmintája”. In Dávidházi Péter, *„Vagy jőni fog”: Bibliai minták nemzetiesítése a magyar költészetben*, 73–162. Budapest: Ráció Kiadó, 2017.
Debreczeni 2012 – Debreczeni Attila. *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*. Budapest–Debrecen: Akadémiai Kiadó–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

Déry 1921a – Déry Tibor. [Cím nélkül]. *Szabadság*, 1921. márc. 23., 2–3.
Déry 1921b – Déry Tibor. [Cím nélkül]. *Szabadság*, 1921. márc. 24., 2–3.
Dobossy 1955 – Dobossy László. „A zimmerwaldisták francia nyelvű folyóirata a háborúellenes magyar költészetről, 1916-ban". *Irodalomtörténeti Közlemények* 59, 4. sz. (1955): 458–461.
Draskóczy 2019 – Draskóczy Eszter. „Pokol XXXIV: fordítás, kommentár és értelmezés". In *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol: Kommentár*, szerkesztette Kelemen János és Nagy József, 498–512. Budapest: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Bölcsészettudományi Karának dékánja, 2019.
Éder 1966 – Éder Zoltán. *Babits a katedrán*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1966.
Egan 2012 – Egan, Gabriel. „The Editorial Problem of Press Variants: Q2 Hamlet as a Test Case". *The Papers of the Bibliographical Society of America* 106, 3. sz. (2012): 311–355.
Endrődi–Bókay 1927 – Endrődi Sándor és Bókay János, ifj., szerk. *Magyar költészet kincsesháza*. Budapest: Athenaeum, 1927.
Énekek 1916 – *Énekek a nagy időkből: A világháború legszebb verseinek antológiája*. Budapest: Érdekes Újság, 1916.
Esztergályos 1939 – Esztergályos János, szerk. *Munkáskultúra: Elbeszélések, versek, írások*. Budapest: Szociáldemokrata Párt, [1939].
Faludy 1938 – Faludy György, szerk. *Európai költők antológiája*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó, [1938].
Farkas 1968 – Farkas László. „Írók, barátaim…". *Kortárs* 12, 12. sz. (1968): 1991–1995.
Fehér 2009 – Fehér M. István. „Szövegkritika, kiadástörténet, interpretáció: A történeti-kritikai és az életműkiadások filológiai-hermeneutikai problémái". In *Filológia–Interpretáció–Médiatörténet*, szerkesztette Kelemen Pál, Kulcsár-Szabó Zoltán, Simon Attila és Tverdota György, 56–152. Budapest: Ráció Kiadó, 2009.
Fenyő 1924 – Fenyő Miksa. „Strófák Babitsról". *Nyugat* 17, 7. sz. (1924): 495–498.
Fenyő 1941 – Fenyő Miksa. „Kusza emlékezések Babits Mihályról". In *Babits emlékkönyv*, szerkesztette Illyés Gyula, 127–135. Budapest: Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T., 1941.
Fenyő 1996 – Fenyő Miksa. „Kusza emlékezés Babits Mihályról (részlet)". In *A vádlott: Babits Mihály: Dokumentumok, 1915–1920*, szerkesztette Téglás János, 259–260. Budapest: Universitas Kiadó, 1996.
Földes 2012 – Földes Györgyi. „Istenek, óriások meg a világ: A lét szimbólumai a *Theosophicus énekek*, az *Isten kezében*, az *Isten fogai közt* és az *Isten gyertyája* című versekben". In Földes Györgyi, *Textus, szimbólum, allegória: Szimbólumelvű poétika a klasszikus modernségben*, 167–179. MIT füzetek 1. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2012.

Földes 2017 – Földes Györgyi. „Az android, a kiborg, a dandy, meg a nő – sajátos testreprezentációk a dekadens és a dada fantáziákban". *Helikon: Irodalom- és Kultúratudományi Szemle* 63, 1. sz. (2017): 44–52.

Fráter 2008 – Fráter Zoltán. „Istenek a Babits-lírában". *Kortárs* 62, 11. sz. (2008): 90–96.

Freccero 1986 – Freccero, John. *Dante: The poetics of conversion.* Cambridge, Mass.–London: Harvard University Press, 1986.

Frye 1996 – Frye, Northrop. *Kettős tükör: A Biblia és az irodalom.* Fordította Pásztor Péter. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1996.

Fuchs 1910 – Fuchs Zsigmond. *A gépterem: Egyetemes kézikönyv.* Budapest: Budapesti Gépmesterek és Nyomók Köre, 1910.

Füzi 2016 – Füzi Izabella. „Babits és a korai (magyar) mozi". *Apertúra.* http://uj.apertura.hu/2016/tel/fuzi-babits-es-a-korai-magyar-mozi/ Hozzáférés: 2025.02.24.

Gabler 2018 – Gabler, Hans Walter. „The Draft Manuscript as Material Foundation for Genetic Editing and Genetic Criticism". In Hans Walter Gabler. *Text Genetics in Literary Modernism and Other Essays*, 209–219. Open Book Publishers, 2018.

Gál 1973 – Gál István. „Babits-dokumentumok". *Tiszatáj* 27, 11. sz. (1973): 67–73.

Gál 1975a – Gál István. „Babits egyes verseinek keletkezéséről". *Irodalomtörténet* 57, 2. sz. (1975): 443–462.

Gál 1975b – Gál István. „Babits ismeretlen istenes versei". *Vigilia* 43, 2. sz. (1975): 95–97.

Gál 1978 – Gál István. „Babits és Amerika". *Dunatáj* 1, 2. sz. (1978): 39–48.

Gál 1982 – Gál István. *Babits ódái Adyhoz és Móriczhoz.* Budapest: Magyar Iparművészet Főiskola, 1982.

Gál 2003 – Gál István. *Babits Mihály: Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek.* Budapest: Argumentum Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2003.

Gellért 1918 – Gellért Oszkár, szerk. *A diadalmas forradalom könyve: A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak önvallomása.* Budapest: Légrády Testvérek, 1918.

Gintli 2013 – Gintli Tibor. „Kompozíciós elvek Babits első két kötetében". In Gintli Tibor, *Irodalmi kalandtúra: Válogatott tanulmányok*, 67–81. MIT füzetek 2. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2013.

Gragger 1922 – Gragger Róbert, szerk. *Anthológia Hungarica.* Leipzig: Insel Verlag, 1922.

Gréczi 2003 – Gréczi Emőke. „A csaknem hiánytalan Vizsoly Bibliát harmincmillió forintra becsülik". *Magyar Hírlap*, 2003. nov. 17., 14.

Gyenge 2014 – Gyenge Zoltán. *Kép és mítosz: A mitológia esztétikája.* [Budapest]: Typotex Kiadó, 2014.

György 1917 – György Mátyás. „Babits Mihály: A *Recitativ* körül”. *Ma* 2, 3. sz. (1917): 34–37.
Gyulai 1908 – Gyulai Pál. *Dramaturgiai dolgozatok*. 1. köt. Budapest: Franklin Társulat, 1908.
Gyurgyák 2012 – Gyurgyák János. *Magyar fajvédők: Eszmetörténeti tanulmány*. Budapest: Osiris Kiadó, 2012.
Hajdu–Pollmann 2014 – Hajdu Tibor és Pollmann Ferenc. *A régi Magyarország utolsó háborúja, 1914–1918*. Budapest: Osiris Kiadó, 2014.
Hatvany 1917a – Hatvany Lajos. „A költő a bíróság előtt”. *Pesti Napló*, 1917. márc. 7., 4.
Hatvany 1917b – Hatvany Lajos. „Az elkobzott koboz”. *Pesti Napló*, 1917. márc. 5., 5.
Hatvany 1922 – Hatvany Lajos. „A magyar értelmiség katasztrófája: Irodalom és forradalom”. *Jövő*, 1922. nov. 23., 6.
Horvát 1918 – *Neue ungarische Lyrik in Nachdichtungen*. Fordította Horvát Henrik. München: Georg Müller Verlag, 1918.
Ifj. Bertényi 2016 – Ifj. Bertényi Iván. „Az I. világháborús magyarországi propaganda néhány jellegzetességéről”. In *Propaganda az I. világháborúban/Propaganda in World War I.*, szerk. Ifj. Bertényi Iván és Boka László, 7–28. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2016.
Ignotus 1916 – Ignotus. „Irodalmi perzekutorság”. *Világ*, 1916. márc. 27., 1–2.
Ipolyi 1854 – Ipolyi Arnold. *Magyar mythologia*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1854.
J. Soltész 1965 – J. Soltész Katalin. *Babits Mihály költői nyelve*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965.
Jankovics 2001 – Jankovics József. „Babits Mihály fegyelmi büntetésének revíziós eljárása ismeretlen dokumentumok tükrében”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 105, 1–2. sz. (2001): 183–213.
Jelenits 1985 – Jelenits István. „Esztétikai katolicizmus?: Széljegyzetek egy Babits-vershez”. *Vigilia* 50, 2. sz. (1985): 145–147.
Jelenits 2000 – Jelenits István. „Az élet és a kín: Babits Mihály: *Húsvét előtt*”. In Jelenits István, *Az ének varázsa*, 335–337. Budapest: Új Ember Kiadó, 2000.
József 1960 – József Farkas, szerk. *„Mindenki újakra készül…”: Az 1918/1919-es forradalmak irodalma*. 3 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960.
József 1964 – József Farkas. „A magyar szocialista irodalom kezdetei”. *Magyar Tudomány* 71, 6. sz. (1964): 373–388.
József 1969 – József Farkas. „A Tanácsköztársaság irodalma és művelődéspolitikája”. *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 26, 1–4. sz. (1969): 20–49.
Juhász 1928 – Juhász Géza. *Babits Mihály*. Budapest: Studium, 1928.
K. A. [Kárpáti] 1921 – K. A. [Kárpáti Aurél]. „Verseskönyvek”. *Pesti Napló*, 1921. máj. 4., 6.

Kabdebó 2004 – Kabdebó Lóránt. „A Miskolci Egyetem Központi Könyvtárának egy könyvritkaságáról". *Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Philosophica* 9, 4. sz. (2004): 91–99.

Kállay 1928 – Kállay Miklós. „Levelek Babits koszorújából: A szimbolista naturalizmus költője". *Literatura* 3, 12. sz. (1928): 427–429.

Kappanyos 2007 – Kappanyos András. „Egy romantikus főmű késedelmes kanonizációja: 1853–1854 (?): Vörösmarty Mihály: *Előszó*". In *A magyar irodalom történetei II. 1800-tól 1919-ig*, szerkesztette Szegedy-Maszák Mihály és Veres András, 341–354. Budapest: Gondolat Kiadó, 2007.

Kappanyos 2015 – Kappanyos András. *Bajuszbögre, lefordítatlan: Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*. Budapest: Balassi Kiadó, 2015.

Kardos 1972 – Kardos Pál. *Babits Mihály*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1972.

Kassák 1921 – Kassák Lajos. „Magyar irodalom 1920: Babits Mihály". *Bécsi Magyar Újság*, 1921. márc. 18., 6.

Kelemen 2013 – Kelemen János. „A conversio poétikája: Dante". In *Conversio*, szerkesztette Déri Balázs, Dezső Csaba, Földváry Miklós István, Komoróczy Szonja Ráhel, Szombathy Zoltán, Varga Benjámin és Vér Ádám, 33–39. Budapest: ELTE BTK Vallástudományi Központ, 2013.

Keleti 1917 – Keleti Adolf, szerk. *Kincstár: Szavalásra alkalmas versek Vörösmartytól Adyig*. Budapest: Aczél Testvérek, 1917.

Kelevéz 1994 – Kelevéz Ágnes. „Babits vallomása Szilasi Vilmosnak versei keletkezéséről". *Irodalomtörténeti Közlemények* 98, 5–6. sz. (1994): 743–757.

Kelevéz 1997 – Kelevéz Ágnes. „»Nem bűnös«: Babits és Edvárd király". *Jelenkor* 40, 7–8. sz. (1997): 696–702.

Kelevéz 1998a – Kelevéz Ágnes. *A keletkező szöveg esztétikája: Genetikai közelítés Babits költészetéhez*. Budapest: Argumentum Kiadó, 1998.

Kelevéz 1998b – Kelevéz Ágnes. „»Nem takart seb kell, inkább festett vérzés«: Ady és Babits kapcsolata a Nyugatban". In *A Nyugat-jelenség (1908–1998)*, szerkesztette B. Szabó István, 106–116. Budapest: Anonymus Kiadó, 1998.

Kelevéz 2008 – Kelevéz Ágnes. „»Lelkemben Bakhánslárma tombol«: A fiatal Babits dionüszoszi és apollóni verseiről". In Kelevéz Ágnes, *„Kit új korokba küldtek régi révek": Babits útján az antikvitástól napjainkig*, 7–22. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008.

Kelevéz 2017 – Kelevéz Ágnes. „A Babits-versek kritikai kiadásának sorozata elé". In Babits Mihály, *Összes versei: 1890–1905*, szerkesztette Somogyi Ágnes és Hafner Zoltán, 13–47. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2017.

Kelevéz 2019 – Kelevéz Ágnes. „Új Forrás a fiatal Babits kötetszerkesztési módszeréhez: Előkerült a *Levelek Iris koszorújából* kötet szerzői kézirata". *Irodalomtörténeti Közlemények* 123, 4. sz. (2019): 507–532.

Kelevéz 2021a – Kelevéz Ágnes. „A háború vihara". In Kelevéz Ágnes, *Esti kérdések: Irodalomtörténeti nyomozás Babits költészetében*, 311–334. MIT füzetek 9. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2021.

Kelevéz 2021b – Kelevéz Ágnes. „»Magunk számára készített darabok«: Babits versfordításai idegen nyelvekre”. In Kelevéz Ágnes, *Esti kérdések: Irodalomtörténeti nyomozás Babits költészetében*, 172–197. MIT füzetek 9. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2021.
Keresztury 1938 – Keresztury Dezső. „A hónap könyve: *Babits Mihály összes versei*”. *Magyar Szemle* 32 (1938): 271–274.
Király 1921a – Király György. „Babits Mihály az örök nyugtalanság költője”. *Napkelet* 2, 20. sz. (1921): 1153–1158.
Király 1921b – Király György. „Új versek: Babits Mihály: *Nyugtalanság völgye*”. *Független Szemle* 1, 2. sz. (1921): 74–75.
Kiss 1980 – Kiss István. *Az Athenaeum Könyvkiadó története és szerepe a magyar irodalomban.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980.
Klestenitz 2013 – Klestenitz Tibor. *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1896–1932.* Budapest: Complex Kiadó, 2013.
Kner–Kner 1941 – Kner Imre és Kner Izidor. *A Kner-nyomda épületeinek, gépeinek és betűinek története: A vállalat fennállásának hatvanadik évfordulójára.* Gyoma: [Kner Nyomda], 1941.
Koczogh 1967 - Koczogh Ákos, szerk. *Expresszionizmus.* Budapest: Gondolat Kiadó, 1967.
Kocsis 1929 – Kocsis Lénárd, Dr. „Babits Mihály: Versek (1902—1927)”. *Pannonhalmi Szemle* 4, 2. sz. (1929): 391–393.
Komlós 1922 – Komlós Aladár. „Babits Mihály új könyvei”. *Bécsi Magyar Újság*, 1922. júl. 2., 7.
Komlós 1924 – Komlós Aladár. „Babits Mihály, a külső világ költője”. *Genius* 1, 6. sz. (1924): 30–35.
Kőszeghy 2014 – Kőszeghy Péter. *Balassi Bálint:* Magyar Amphion. Budapest: Balassi Kiadó, 2014.
Kosztolánczy–Nemeskéri 2016 – Kosztolánczy Tibor és Nemeskéri Erika. „»Sokszavú herold«: Magyar költő kilencszáztizenkilencben”. *Irodalomtörténet* 97, 2. sz. (2016): 138–163.
Kosztolányi 1916 – Kosztolányi Dezső. „Babits Mihály”. *Nyugat* 9, 11. sz. (1916): 644–645.
Kovács 2003 – Kovács Sándor Iván. „»Dunán innen« íróarcok IV: Nyéki Vörös Mátyás (1575–1654)”. *Vasi Szemle* 57, 2. sz. (2003): 159–175.
Kovalovszky [é. n.] – Kovalovszky Miklós, szerk. *Emlékezések Ady Endréről.* Budapest: Akadémiai Kiadó, [é. n.].
Lapis 2015 – Lapis József. „Galíciától az Isonzóig: Az első világháborús magyar líra”. *Studia Litteraria* 54, 3–4. sz. (2015): 142–156.
Lendvai 1919 – Lendvai István. „Haza és emberiség: Nyílt levél Babits Mihálynak”. *Új Nemzedék*, 1919. márc. 8., 5–8.
Lendvai 1921 – Lendvai István. „Írók és könyvek: Babits Mihály: *Nyugtalanság völgye*”. *Magyarság*, 1921. febr. 13., 4.

Lendvai 1996 – Lendvai István. „»Magyar költő kilencszáztizenkilencben«: Széljegyzetek Babits Mihály önvédelméről". In *A vádlott: Babits Mihály: Dokumentumok, 1915–1920*, szerkesztette Téglás János, 416–420. Budapest: Universitas Kiadó, 1996.
Lengyel 2016 – Lengyel András. „Ignotus Hugó, a regényalak". *Forrás* 48, 10. sz. (2016): 50–60.
Maksay 1926 – Maksay Vince, szerk. *Műsor falusi műkedvelő előadás számára.* Cluj-Kolozsvár: Minerva Rt.,1926.
Major 1983 – Major Ottó. „A költő emberarca: Előhang Babits centenáriumához". *Új Tükör* 20, 47. sz. (1983): 13.
Mátyus 2015 – Mátyus Norbert. *Babits és Dante: Filológiai közelítés Babits Mihály* Pokol-*fordításához.* Budapest: Szent István Társulat, 2015.
Megyer 1942 – Megyer József. „Babits Mihály". In *A kegyesrendiek vezetése alatt álló városi róm. Kat. Dugonics András Gimnázium évkönyve az 1941/42. Iskolai évről*, szerkesztette Csonka Mihály, 35–77. 1942.
Melczer 1977 – Melczer Tibor. „Sipos Lajos: *Babits Mihály és a forradalmak kora*". *Literatura* 4, 1. sz. (1977): 148–153.
Melczer 1985 – Melczer Tibor. „Jegyzetek a versekhez". In Babits Mihály, *Aki a kékes égbe néz: Kötetekből kimaradt versek és töredékek*, szerkesztette Melczer Tibor, 93–129. Budapest: Magvető Kiadó, 1985.
Mikes 1930 – Mikes Lajos, szerk. *Halhatatlan szerelem: Nagy költők és nagy festők művészetének tükrében.* [Budapest]: Pesti Napló, [1930].
Milbacher 2015 – Milbacher Róbert. „Szóval ennyit a lázadásról: *A vén cigány* mint a romantikus lázadás visszaéneklése". In Milbacher Róbert, *Bábel agoráján: Esszék, tanulmányok a nemzeti irodalomról*, 146–166. Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2015.
Móricz 1940 – Móricz Zsigmond, szerk. *Magvető: A magyar irodalom élő könyve.* Budapest: Kelet Népe, 1940.
Mózes 2003 – Mózes Huba. „Álarcos Chevy Chase-periódusok". *Irodalomtörténet* 34, 2. sz. (2003): 246–262.
Mucsi 1984 – Mucsi Ferenc. „Sajtó, cenzúra Magyarországon az első világháború idején". *Történelmi Szemle* 36, 1–2. sz. (1984): 192–202.
N. Horváth 1994 – N. Horváth Béla. „A lírikus Babits". *Tiszatáj* 48, 4. sz. (diákmelléklet) (1994): 1–12.
Nagy 1933 – Nagy Miklós. „Középkori himnuszok magyar nyelven". *Magyar Kultúra* 20, (1933): 176–178.
Nemes Nagy 1984 – Nemes Nagy Ágnes. *A hegyi költő: Vázlat Babits lírájáról.* Budapest: Magvető Kiadó, 1984.
Németh–Rihmer–Harmati 2004 – Németh Attila, Rihmer Zoltán és Harmati Lídia. „Babits Mihály pszichopatológiája". In *„…Kínok és álmok közt…": Czeizel Endre, Gyenes György, Harmati Lídia, Németh Attila, Rihmer Zoltán, Sipos*

Lajos, Szállási Árpád Babitsról, szerkesztette Sipos Lajos, 227–284. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004.
n. n. 1921a – [Név nélkül.] „Babits Mihály: *Nyugtalanság völgye*". *Pesti Hírlap*, 1921. jan. 5., 4.
n. n. 1921b – [Név nélkül.] „Babits Mihály: *Nyugtalanság völgye*". *Új Barázda*, 1921. febr. 6., 4.
n. n. 1921c – [Név nélkül.] „Babits Mihály uj könyve". *Dombóvári Hírlap*, 1921. jan. 30., 3.
n. n. 1921d – [Név nélkül.] „Magyar irodalmi események". *Komáromi Lapok*, 1921. febr. 12., 4.
Novák 1929 – Novák László. *A nyomdászat története*. Budapest: Világosság Nyomda, 1929.
(ó-ő) 1921 – (ó-ő). „Babits Mihály versei: *Nyugtalanság völgye*". *Krónika*, 1921. febr., 64.
Pál 2006 – Pál József. „L'Ungheria in Dante e la fortuna di Dante in Ungheria". In *Dante Alighieri, Commedia, Biblioteca Universitaria di Budapest. Codex italicus 1.: I. Riproduzione fotografica. II.: Studi e ricerche*, szerkesztette Paolo Marchi Gian és Pál József, 3–12. Verona: Szegedi Tudományegyetem–Universtita degli Studi di Verona, 2006.
Paulusz 2020 – Paulusz Richárd. „Moreau és Babits: Esszé vagy csak irodalom". *Valóság* 63, 2. sz. (2020): 23–32.
Péter 1943 – Péter András. „Babits szeme". *Magyar Csillag* 3, 15. sz. (1943): 149–152.
Pfemfert 1917 – *Das Aktionsbuch*. Szerkesztette Franz Pfemfert. Berlin: Die Aktion, 1917.
Pinthus 1967 – Pinthus, Kurt. „Előszó". Fordította Koczogh Ákos. In *Az expresszionizmus*, szerkesztette Koczogh Ákos, 224–236. Budapest: Gondolat Kiadó, 1967.
Pór 1973 – Pór Péter. [Cím nélkül]. In *Vita a Nyugatról*, szerkesztette Kabdebó Lóránt, 74–113. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda, 1973.
Poszler 2008 – Poszler György. *Az eltévedt lovas nyomában*. Budapest: Balassi Kiadó, 2008.
Rába 1969 – Rába György. „Dante és Babits: Dante hatása Babits költészetére". In Rába György, *A szép hűtlenek: Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai*, 112–124. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969.
Rába 1974 – Rába György. „Babits öröksége és hagyatéka". *Jelenkor* 17, 3. sz. (1974): 255–259.
Rába 1981 – Rába György. *Babits Mihály költészete: 1903–1920*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1981.
Rába 1982 – Rába György. „Babits és a 'mindennapi kislány'". *Irodalomtörténet* 14, 3. sz. (1982): 661–672.

Rába 1983 – Rába György. *Babits Mihály*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1983.
Radó 1921 – Radó Antal. *Idegen szavak szótára, egyúttal a nálunk használatos idegennyelvű szólásmódok és szállóigék magyarázata*. Budapest: Lampel, 1921.
Rédey 1926 – Rédey Tivadar. „Sárközi György: *Angyalok harca*". *Napkelet* 4, 8. sz. (1926): 772–774.
Reichard 1942 – Reichard Piroska. „A Szentírás Babits Mihály költészetében". In *Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évkönyve*, szerkesztette Szemere Samu, 273–299. Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1942.
Reményik 1921 – Reményik Sándor. „A legújabb Babits-kötet". *Pásztortűz* 1, 8. sz. (1921): 248–250.
Révai 1917 – Révai József. „Babits Mihály: *Irodalmi problémák*". *Ma* 3, 1. sz. (1917): 8–10.
Riffaterre 1996 – Riffaterre, Michel. „Az intertextus nyoma". Fordította Sepsi Enikő. *Helikon: Irodalomtudományi Szemle* 42, 1–2. sz. (1996): 67–81.
Romsics 2010 – Romsics Ignác. *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó, 2010.
Romsics 2018 – Romsics Ignác. „Magyarország 1918–1919-ben". In Romsics Ignác, *A Nagy Háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak: Válogatott tanulmányok*, 284–319. Budapest: Helikon Kiadó, 2018.
Róna 2011 – Róna Judit. *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája: 1883–1908*. Budapest: Balassi Kiadó, 2011.
Róna 2013 – Róna Judit. *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája 1909–1914*. Budapest: MTA BTK ITI–Balassi Kiadó, 2013.
Róna 2014 – Róna Judit. *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája, 1915–1920*. 2 köt. Budapest: Balassi Kiadó, 2014.
Rónay 1970 – Rónay György. „Babits hite". In Rónay György, *Szentek, írók, irányok*, 135–159. Budapest: Szent István Társulat, 1970.
Rónay 2002 – Rónay László. *Isten nem halt meg: A huszadik századi magyar spirituális líra*. Budapest: Szent István Társulat, 2002.
Rónay 2004 – Rónay László. „»Szememet ezer rémség nyúzta«: Próféták és zsoltárosok 20. századi irodalmunk első szakaszában". In Rónay László, *Lélek és szó: Esszék, tanulmányok*, 9–35. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2004.
Sára 1983 – Sára Péter. „Babits legkedvesebb tárgyai közt". In *Mint különös hírmondó: Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára*, szerkesztette Kelevéz Ágnes, 389–404. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda Kiadó, 1983.
Sávoly 1920 – Sávoly Ferenc. „Csonka Magyarország időjárása az elmúlt július és augusztus hónapokban". *Időjárás* 29, 5. sz. (1920): 73–77.
Schöpflin 1916 – Schöpflin Aladár. „Babits Mihály új verseskönyve". *Nyugat* 9, 11. sz. (1916): 633–637.

Schöpflin 2004 – Schöpflin Aladár. *Összegyűjtött levelei*. Szerkesztette Balogh Tamás. Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2004.
Sipos 2010 – Sipos Balázs. „Az első világháború médiahatásai". *Médiakutató* 11, 1. sz. (2010): 103–108.
Sipos 2011 – Sipos Balázs Áron. „Modernizmus és liberalizmus: A Budapesti Hírlap és a Nyugat párbeszédei". In *A Nyugat párbeszédei: A magyar irodalmi modernizáció kérdései*, szerkesztette Finta Gábor, Vajdai-Horváth Zsuzsanna, Sipos Lajos és Szénási Zoltán, 26–35. Budapest: Argumentum Kiadó, 2011.
Sipos 1973 – Sipos Lajos. „Babits Mihály ismeretlen verse Adyról". *Irodalomtörténet* 55, 2. sz. (1973): 451–452.
Sipos 1976a – Sipos Lajos. „Az író és regénye: A *Halálfia*iról". *Irodalomtörténet* 58, 2. sz. (1976): 318–329.
Sipos 1976b – Sipos Lajos. „Vendel-Mohay Lajosné: *»Áll a régi ház…«*: Babits Mihály szülőháza". *Irodalomtörténet* 58, 8. sz. (1976): 1013–1015.
Sipos 1976c – Sipos Lajos. *Babits Mihály és a forradalmak kora*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.
Sipos 1979 – Sipos Lajos. „Adatok a *Halálfiai* geneziséhez". *Literatura* 6, 1. sz. (1979): 54–72.
Sipos 1983a – Sipos Lajos. „Az elveszett és megtalált hitről: Babits Mihály: *Timár Virgil fia*". *Napjaink* 22, 4. sz. (1983): 7–8.
Sipos 1983b – Sipos Lajos. „Egy versmodell és a költői pálya: Babits Mihály: *A könnytelenek könnyei*". *Literatura* 10, 1–4. sz. (1983): 275–282.
Sipos 2000 – Sipos Lajos. „Babits Mihály: *Timár Virgil fia*: Szövegváltozat: Keletkezéstörténet, kézirat, szövegvariánsok". *Új Dunatáj* 5, 3. sz. (2000): 38–51.
Sipos 2016 – Sipos Lajos. „Babits Mihály és a kulturális-társadalmi-politikai modernizáció kísérlete 1918–1919-ben". In Sipos Lajos, *Modernitások, alkotók, párbeszédek: Válogatott tanulmányok és kritikák*, 50–92. Szombathely, Savaria University Press, 2016.
Smith 2000 – Smith, Steven Escar. „»The Eternal Verities Verified«: Charlton Hinman and the Roots of Mechanical Collation". *Studies in Bibliography* 53 (2000): 129–161.
Stauder–Varga 1998 – Stauder Mária és Varga Katalin, szerk. *Babits Mihály bibliográfia*. Budapest: Argumentum Kiadó, Magyar Irodalom Háza és MTA Irodalomtudományi Intézet, 1998.
[sz. k.] 1921 – [sz. k.]. „Babits Mihály ujabb versei". *Budapesti Hírlap*, 1921. jan. 9., 6.
Szabó F. 1962 – Szabó Ferenc. „Babits Mihály útja". *Katolikus Szemle* 14, 4. sz. (1962): 258–270.
Szabó F. 1982 – Szabó Ferenc. „A fiatal Babits költészete". *Katolikus Szemle* 34, 1. sz. (1982): 79–83.

Szabó F. 1999 – Szabó Ferenc. „A modern szorongás: Pascal–Baudelaire–Babits". *Literatura* 25, 4. sz. 355–380.
Szabó 1921 – Szabó Lőrinc. „*Nyugtalanság völgye*". *Nyugat* 14, 1. sz. (1921): 47–51.
Szabó 2001 – Szabó Lőrinc. *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.
Szabó 2003 – Szabó Lőrinc. *Emlékezések és publicisztikai írások*. Szerkesztette Kemény Aranka. Budapest: Osiris Kiadó, 2003.
Szabó 2008 – Szabó Lőrinc. *Vallomások: Naplók, beszélgetések, levelek*. Szerkesztette Horányi Károly és Kabdebó Lóránt. Budapest: Osiris Kiadó, 2008.
Szabolcsi 1978 – Szabolcsi Miklós, szerk. *A magyar irodalom története*. 5. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.
Szegedi 1921 – Szegedi István. „*Nyugtalanság völgye*". *Magyar Helikon* 2, 1. sz. (1921): 52–53.
Szemelvények 1919 – *Szemelvények a magyar forradalmi és szociális költészetből*. Budapest: Budapest Főváros Házinyomdája, 1919.
Szénási 2018 – Szénási Zoltán. *Néma várostrom: Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt*. Budapest: Universitas Kiadó, 2018.
Szénási 2020 – Szénási Zoltán. „»titkos fejlődés valami új felé«: Szerkezeti párhuzamok Babits Mihály *Nyugtalanság völgye* című kötete és Dante *Isteni színjátéka* között". *Irodalomtörténeti Közlemények* 124, 6. sz. (2020): 769–788.
Szénási 2023a – Szénási Zoltán. „Fordítás vagy saját vers?: Babits Mihály *Énekek éneke* című versének státuszáról". *Híd* 82+3, 1–2. sz. (2023): 85–99.
Szénási 2023b – Szénási Zoltán. „Lucifer a nyomdagépben: A *Nyugtalanság völgye* kiadástörténete". In *„Gondos elmerülés a részletekben": Tanulmányok a Babits kritikai kiadások filológiai és textológiai kérdéseiről 2*, szerkesztette Major Ágnes, Mátyus Norbert és Szénási Zoltán, 105–130. Reciti Konferenciakötetek 20. Budapest: Reciti Kiadó, 2023.
Szentimrei 1941 – Szentimrei Jenő. „Rólad álmodott, Erdély". In *Babits emlékkönyv,* szerkesztette Illyés Gyula, 93–98. Budapest: Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T., 1941.
Szentirmai 1915 – Szentirmai Imre. „Modern hazaszeret: Levél a szerkesztőnek". *Budapesti Hírlap*, 1915. nov. 18., 11.
Szerb 1937 – Szerb Antal. „Babits Mihály összes versei". *Nyugat* 30, 10. sz. (1937): 223–226.
Szíj 1969 – Szíj Rezső. „A Táltos könyvkiadóról". *Magyar Könyvszemle* 1 (1969): 37–41.
Szilágyi 1986 – Szilágyi Péter. „Verselési tendenciák Babits első két kötetében". *Irodalomtörténet* 68, 1. sz. (1986): 190–212.
Szinnyei 1893 – Szinnyei József. *Magyar tájszótár*. 1. köt. Budapest: Hornyánszky, 1893.

Szőke 2019 – Szőke Mária. *A* Halálfiai *első állomásán: Babits Mihály világa 1921 eleje és 1923 augusztusa között.* [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2019.
T. J. 1921 – T. J. „Könyvekről: Babits Mihály: *Nyugtalanság völgye*". *Ország-Világ* 42, 4. sz. 48.
Téglás 1996 – Téglás János, szerk. *A vádlott: Babits Mihály: Dokumentumok, 1915–1920.* Budapest: Universitas Kiadó, 1996.
Téglás 2008 – Téglás János. „Az *Erato* kiadásának története: A születéstől az elkobzásig". In *Közelítések…: Babits Mihály életművéről születésének 125. évfordulóján*, szerkesztette Nédli Balázs, Pienták Attila és Sipos Lajos, 315–333. Szombathely: Savaria University Press, 2008.
Tóth 1917 – Tóth Árpád, „Gyulai Ágost: Háborús antológia". *Nyugat* 10, 5. sz. (1917): 507–509.
Török 2010 – Török Sophie. *Naptárai, 1921–1941.* Szerkesztette Papp Zoltán János. 2 köt. Babits könyvtár 14–15. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2010.
Töttős 2009 – Töttős Gábor. „Babits Mihály szőlős-boros motívumai és jelképei". In *Költők és koruk: Babits Mihály és József Attila*, szerkesztette N. Horváth Béla, 137–143. Szekszárd: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar, 2009.
Turczel 1983 – Turczel Lajos. „Babits Mihály szlovákiai kapcsolatai". *Irodalmi Szemle* 26, 9. sz. (1983): 773–782.
Turczel 1993 – Turczel Lajos. „Régi és új türelmetlenségek, elfogultságok: Utóhang a Fábry-vitához". *Irodalmi Szemle* 36, 5. sz. (1993): 80–88.
Tverdota 2010 – Tverdota György. „Szép Szó". *Új Forrás* 42, 10. sz. (2010): 79–96.
Tverdota 2016 – Tverdota György. „Babits, az írástudó" In *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások*, szerkesztette Biró Annamária és Boka László, 227–239. Nagyvárad–Budapest: Partium Kiadó–Reciti Kiadó, 2016.
Tverdota 2019 – Tverdota György. „A senki földjén: A magyar alkotó értelmiség a Kommün bukása után". *Eszmélet* 31, 121. sz. (2019): 51–66.
Ungvári 1959 – Ungvári Tamás. „Adalékok Babits Mihály pályaképéhez (1918–1919)". *Irodalomtörténeti Közlemények* 63, 2. sz. (1959): 235–250.
Vajthó 1928 – Vajthó László, szerk. *Magyar költők: Szemelvények hétszáz esztendő dalterméséből: 2. kötet.* Budapest: Budapest Székesfőváros Közönsége, 1928.
Vajthó 1936 – Vajthó László, szerk. *Új magyar költők.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1936.
Vas 1925 – Vas Tamás. „Babits katolicizmusa". *Magyar Kultúra* 12 (1925): 113–127.
Vida 2009 – Vida Gergely. „A lírikus epilógja: Konvencionalitás és irónia a korai Babitsnál". In Vida Gergely, *Babits-olvasatok: Játék, konvenció és trópus a fiatal Babitsnál*, 107–127. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2009.

Visy 2016 – Visy Beatrix. „A vers mint antipropaganda: Babits Mihály: *Fortissimo*". *Irodalomtörténet* 97, 3. sz. (2016): 339–349.
Vitályos 1977 – Vitályos László. *Ady, Léda, Csinszka: Visszaemlékezések és levelek a költő életrajzához*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1977.
Voit 2000 – Voit Krisztina. *A budapesti sajtó adattára, 1873–1950*. [Budapest]: Argumentum Kiadó, 2000.
Vörös 1999 – Vörös Boldizsár. „Babits Mihály és Molnár Ferenc kiadatlan írásai az Imre Sándor-hagyatékban". *Történelmi Szemle* 41, 1–2. sz. (1999): 177–189.
Vörös 2003 – Vörös Kati. „Judapesti Buleváron: A 'zsidó' fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében". *Médiakutató* 1, 1. sz. (2003): 19–43.
Vörös 1978 – Vörös László. „A Babits-líra egyik kulcsmotívumáról". *Acta Universitatis Szegediensis – Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 16 (1978): 121–137.
Vörös 1984 – Vörös László. „Balázs Béla odisszeája". *Tiszatáj* 38, 8. sz. (1984): 26–35.
(x.) 1996 – (x.). „Babits Mihály levelet írt a Magyar Írók Szövetségének! Milyen kedves! És milyen őszinte!" In *A vádlott: Babits Mihály: Dokumentumok, 1915–1920*. Szerkesztette Téglás János, 481–483. Budapest: Universitas Kiadó, 1996.
Zambra 1920 – Zambra Alajos. „Dante: *A Purgatorium*. Fordította Babits Mihály". *Egyetemes Philológiai Közlöny* 44 (1920): 67–68.
Zolnai 1921 – Zolnai Béla. „A halottak az élők irodalmáról". *Virradat*, 1921. jan. 1., 4.

A versek betűrendes mutatója

[a földben lélek él…] 528
[a halál keserü izével…] 164
[A holdvilág ma nyájas és kövér…] 381
A jóság dala 274
A könnytelenek könnyei 493
[A lenyugvó nap sorban…] 110
Alkalmi vers 118
[A másnapok kifutója] 560
[A múzsa azt akarja…] 566
[A napsugár fölgyujtja testedet…] 413
[Annyit szenvedtünk…] 130
[A párnák, paplanok…] 240
[a pázsitos tér…] 193
Arany 186
A régi kert 286
[Árkokkal ásva a messze sik…] 270
A Szabadság Szobra 174
[A szives ház elmaradt…] 194
[a tenger mint egy ezerfejü hidra…] 515
[A vad tavasz zuhanyát érzed-e…] 331
[A veranda hüvös már…] 549
[Az Antikrisztust kelni láttuk őt…] 442
[Az élet száll felettem…] 571
Az elveszett kincs 573
[Az Eszme drága lobogóját…] 479
Az óriások költögetése 420
[aztán megitatta boros csobolyóból…] 102
[Azt hitted nem lehet, baj téged nem érhet…] 523

Béke! 111
Bénára mint a megfagyott tag 254
Bilincs ez a bánat 228
[„Borzasztó a háboru”…] 166

Csak a dalra 486
Csillagokig! 536

Dal, prózában 337
Detektívhistória 180
[Dicsérje más a győztest…] 100

[Ebeket uszít…] 156
[Egy tájat látok mely terem…] 246
Éji út 294
[életeret…] 173
[Elindultunk kánikulában…] 516
[Eljött az óra mely a bús hajósnak…] 568
Előszó 354
Emlékezés 267
[Emlékszel-e arra a napra még?…] 87
Énekek éneke 507
[Én már rég elhagytam…] 312
[Én nem tudom mi volna…] 168
Epilógus: Egy vers 483
[És mégis élni kell, hazám…] 514
[És napjaim csak álmok…] 505

[Fa vagyok, porban a lábam…] 178
Fortissimo 202

[Gondolatom mint a láthatárok tüze…] 314

[Gyengeszárnyu énekem…] 126

Háborús anthológiák 248
[Hát a haza az az elvont lény…] 191
[Hát verseket…] 233
[Házak éles csúcsai…] 378
[Hazám ma mikor…] 475
Hegedűk hervatag szava 242
[Hengerbuckás földi szán…] 284
[Hogy nőtt ki ez a bú…] 238
[hol van már az a szerelmes?…] 361
[Hova lett a tavasz…] 461
Húsvét előtt 136

Isten fogai közt 552

[Jó volna most is kívűl állni…] 434

Kakasviadal 307
[Kegyetlen gyermek…] 459
Két nyári vers 372
[Kipihened vasárnap…] 113
Korán ébredtem 303
Könyvek unalma 556
[Künn kacag enyhe, tarka nyár…] 533

[Láttam egy kertet Tivoliban…] 281
Liber 397

[Ma reggel amint…] 106
[Magyarország bordély…] 482
[Mikor hazamentem…] 389
[Mint a napfény a vízeken…] 541
[mint mikor a szél…] 104
[Mint szerény szolga…] 301
[mint szőnyeget…] 129

[II. Nem! azt mondom…] 364
[Nem lobogok mégis égek…] 439
[Nem őrültség csak ostobaság…] 237
[Nincs mérgebb méreg mint a szó…] 455

[Ó édesem tán emléknek születtél…] 315
[Ó lira, lira…] 341
[Oly szeretetre mint szemed, beszéded…] 437
[Olyan tavasz ez…] 447
[Ó magyarok ha már…] 316
[Ó mért nem lesznek szemek a sebekből…] 83
[Ó mi dicsőség lehet abba…] 273
[Ó milyen lélekitta selymet…] 320
[Ó Múzsa, kínban a többi virággal…] 124
[Ó szép hazám…] 85
[Oggi] 368

Őszi pincézés 399

Pihenés 426

Reggel 518
Reggeli szél 91
Reggeli templom 405
Régi friss reggeleim 450
[Régi hősöknek és szeretőknek…] 387
[Röstellem e sok durva arcot…] 171

Settecento 366
[S őrült kaszás gyanánt a vad Halál…] 115
Strófák egy templomhoz 323

Szabó Lőrinc farka [A] 543
Szabó Lőrinc farka [B] 548
Szaladva fájó talpakon 525
Szálló nap után 157
[Szennyes virágok…] 114
Szíttál-e lassú mérgeket? 464
Szüret előtt 391
Szüret után 394

[Tavasszal a krétai almafák…] 329
[Te elindulsz…] 429
[tengerre raktam fészkemet…] 570
Új esztendő 416
[Únom a jambust…] 169

[Vad udvarunk most jó sürü…] 531
[Valami megnyikorgott…] 236
[Vályogfala volt a félszerünknek…] 565
[versem folyékony aranyával…] 319
[Vörös bort vérből…] 116

Zsoltár férfihangra 345
Zsoltár gyermekhangra 259

Névmutató

Ady Endre 16, 26–27, 41–43, 63–64, 67, 69–72, 89, 121, 142–143, 188–189, 194–201, 219, 222, 253, 264, 299, 306–311, 343, 401, 414, 418, 430, 432–433, 436, 440, 444, 452–453, 471, 492, 530, 539, 541, 551, 583, 587, 590, 592–593, 597, 600
Ady Lajos 253
Agata, Mari 53–54, 583
Alarich 421
Alkaiosz 121
Alszeghy Zsolt 73, 583
Angyalosi Gergely 352, 583
Arany János 8, 39, 64, 67, 70, 74, 77, 86, 100, 102, 104, 122, 151, 176, 183, 186–189, 195, 200, 219–220, 225, 252, 268, 313, 321, 343, 411, 485, 499, 513, 526, 530, 583, 601
Arany Zsuzsanna 477, 583
Arató László 351, 583
Arisztotelész 152, 227
Augustinus, Aurelius (Szent Ágoston) 38, 257, 265, 326, 350, 380, 526,
Avilai Szent Teréz 351

B. Szabó István 592
Babits Angyal 36, 51, 115–116, 269, 387, 389, 419, 521
Babits István 121, 168, 271, 302, 563–564
Babits Mihály, id. 327
Bakkhülidész (Bacchylides) 150
Bakó Ferenc 251, 587
Balassi Bálint 54, 401, 593
Balázs Béla 72, 444, 600
Balázs Eszter 377, 587
Bálint György 120, 142, 583
Balla Ignác 187
Balogh Gergő 221, 223, 226–227, 263, 264, 587
Balogh Tamás 596
Bánffy Dezső 421
Bangha Béla 73, 328
Basch Lóránt 199, 539, 545, 587
Baudelaire, Baudelaire 46, 221, 226, 359, 474, 539–540, 545, 597
Beck András 358, 587
Békássy Istvánné Bezerédj Emma 62, 221
Belia György 327, 443, 469, 584, 585
Benedek Marcell 65, 581, 587
Benyovszky Krisztián 185, 587
Beöthy Zsolt 188–190, 587
Berecz Károly 100, 102, 104
Bergson, Henri Louis 26, 109, 306, 535, 586
Bernát, Szent 351
Berni, Francesco 376
Bertényi Iván, ifj. 299, 471, 591
Berzsenyi Dániel 122, 151
Bessenyei Sándor 151
Bihari Péter 167, 299, 328, 587
Bíró Adrián 547, 587
Biró Annamária 599
Blake, William 134, 151–154
Bobák Barbara 14
Bodri Ferenc 183, 185, 587
Boka László 499, 588, 591, 599

Bóka László 581, 587
Bókay János, ifj. 581, 589
Boncza Berta (Csinszka) 36, 40, 43, 143, 231, 269, 315, 414, 428, 435–438, 440, 444, 449, 452–453, 457, 459–460, 463, 470, 505, 514, 524, 542, 544, 547, 563–564, 585, 600
Bori Imre 280, 424, 588
Boros Ferenc 64, 219, 360, 424, 588
Bölcs (Leitner) Ödön 437
Bölöni György 143, 588
Bresztovszky Ernő 200
Bródy Miksa 200
Brunetto Latini 485
Bucsics Katalin 14
Buda Attila 14, 45, 588

Czeke Marianne 205
Czuczor Gergely 272, 502, 588

Cs. Papp József 304–306
Csányi László 490, 588
Csehy Zoltán 547, 588
Cseke Ákos 501, 588
Csokonai Vitéz Mihály 18, 189
Csokonai-Illés Sándor 163, 555, 588

Dane, Joseph A. 54, 588
Dánielné Lengyel Laura 581, 588
Dante Alighieri 24–25, 27, 32–39, 43–44, 63, 121, 126, 134, 152–154, 201, 264, 269, 272, 293, 300, 326, 353, 380, 385, 445, 485, 513, 526, 540, 554–555, 584, 589, 590, 592, 594–595, 598, 600
Dávidházi Péter 500–502, 588
Debreczeni Attila 17, 588
Déri Balázs 592
Déry Tibor 51, 62, 70–71, 588
Dezső Csaba 592
Dienes Kató 539
Dienes Pál 183, 465–468, 471, 539
Dobás Kata 14
Dobossy László 220, 588
Draskóczy Eszter 154, 589

Éder Zoltán 183, 586, 589
Egan, Gabriel 54, 589
Emőd Tamás 188
Endrődi Sándor 581, 589
Ennius 421
Esztergályos János 581, 589

Falkenhayn, Erich von 145
Faludy György 581, 589
Farkas László 45–49, 51, 589,
Farkas Zoltán 477
Fehér M. István 54, 589
Fellegi Zsófia 14
Fenyő Miksa 51, 72–73, 145, 199–200, 220, 457, 589
Ferenc József, I. 176
Finta Gábor 596
Fodor Tünde 586
Fogarasi János 272, 502, 588
Földes Györgyi 535, 555, 589
Földváry Miklós István 592
Fráter Zoltán 554, 589
Freccero, John 38, 590
Frye, Northrop 152, 590
Fuchs Zsigmond 57–58, 590
Füzi Izabella 183–184, 590

Gaál Mózes, ifj. 379

Gabler, Hans Walter 17, 590
Gábor Andor 199
Gács Demeter 195, 199
Gagyhy Dénes 195, 233
Gál István 26, 175–176, 183, 196, 199, 270, 292, 363, 402, 414, 428, 430, 435, 440, 449, 542, 555, 585, 587, 590
Gallovich Károly 276, 279
Geiger (Dienes) Valéria 466
Gellért Oszkár 45, 51, 62, 221, 403, 549, 581, 590
Gian, Paolo Marchi 595
Gintli Tibor 27–28, 31, 34, 590
Goethe, Johann Wolfgang 72, 225, 589
Gragger Róbert 581, 590
Gréczi Emőke 553, 590

Gyenge Zoltán 403, 590
Gyóni Géza 121
György Mátyás 154, 590, 593, 595, 596, 599
Gyulai Ágost 251, 252, 599
Gyulai Pál 226, 590
Gyurgyák János 72, 590

Hafner Zoltán 587, 592
Hajdu Tibor 144, 591
Halász Gyula 97, 110–111, 113
Hannibál 380, 382, 385–386
Harmath Gizella 246
Harmati Lídia 594
Hartmann János 189
Hatvany Lajos 45–47, 69, 187, 200, 220, 224, 308, 379, 418, 457, 481, 491, 591
Herczeg Ferenc 268, 312
Hernády Judit 14
Hibsch Sándor 586
Homérosz 121, 184
Horányi Károly 598
Horatius Flaccus, Quintus 283
Horvát Henrik 204, 215, 221, 477, 591
Horváth János 302
Hölderlin, Friedrich 403

Ibsen, Henrik 491
Ignotus 71–72, 142–143, 201, 243–244, 481, 551, 591, 593
Ignotus Pál 243–244
Illyés Gyula 97, 584, 589
Ipolyi Arnold 577, 591

J. Soltész Katalin 33, 150, 253, 340, 423, 526, 540, 555, 591
James, William 26, 188, 376
Jankovics József 444, 591
János apostol 445–446
Jelenits István 150, 326–328, 591
Jókai Mór 86, 151
József Farkas 161–162, 268, 280, 591
Juhász Géza 74–75, 591
Juhász Gyula 77, 152, 188–189, 200
Julius Caesar 122, 421

Kabdebó Lóránt 546, 591, 595, 598
Kállay Miklós 74, 591
Kant, Immanuel 26, 223, 257, 265, 293, 300, 311, 326, 330, 340, 343, 350
Kappanyos András 153, 226, 510, 591–592
Kardos Pál 144, 148, 264–265, 280, 299, 326, 351–352, 359, 539–540, 559, 592

Karinthy Frigyes 77, 142, 186, 188, 253, 358, 587
Károli Gáspár 36, 148, 224, 502–503, 511–513
Károly, IV. 176, 252, 418
Kárpáti Aurél 47, 66, 591
Kassák Lajos 62, 67, 69–70, 75, 168, 284, 481, 559, 592
Kayser, Hans 174, 177–178, 571
Kecskeméti Gábor 14
Kelemen Ilona 62
Kelemen Imre 490
Kelemen János 38, 589, 592
Kelemen Pál 589
Keleti Adolf 581, 592
Kelevéz Ágnes 15–16, 19, 28, 43, 76–77, 89, 97, 108, 120, 141, 176, 178–179, 188, 200, 219, 235, 311, 358, 392–393, 423–424, 484–485, 491, 499, 526, 555, 571–572, 575–576, 587, 592, 596
Kemény Aranka 598
Kemény Simon 45, 200
Kerékjártó (Gyula) Duci 148
Keresztury Dezső 73–74, 592
Kéri Pál 142
Kernstock Károly 418
Király György 68–69, 584, 593
Kispéter András 583
Kiss Adrien 586
Kiss Erzsébet (Kiss Böske) 35–36, 268–269, 302, 315, 449,
Kiss István 50, 593
Kiss József 221
Klein, Stefan 284
Klestenitz Tibor 328, 593
Kner Imre 57, 593
Kner Izidor 57, 593
Koczogh Ákos 419, 595
Kocsis Lénárd, Dr. 280, 593
Kolumbusz Kristóf 432
Komjáthy Aladár 41, 46, 48, 76, 162, 185, 205, 271, 288, 302, 453, 471, 476, 521, 544–547, 564, 567
Komjáthy Jenő 221, 403
Komlós Aladár 62, 70–71, 593
Komoróczy Szonja Ráhel 592
Kossuth Lajos 151
Kosztolánczy Tibor 32, 360, 457, 469–470, 473, 476, 593
Kosztolányi Dezső 18, 76–77, 143, 152, 199, 200–201, 253, 318, 379, 385, 477, 517, 531, 540, 576, 583, 593, 595
Kovács László 77, 115–116, 121, 168, 271–27, 393, 414
Kovács Sándor Iván 393, 593
Kovalovszky Miklós 189, 593
Kölcsey Ferenc 151, 225, 311
Kőszeghy Péter 54, 593
Kulcsár-Szabó Zoltán 589
Kunfi Zsigmond 42, 65, 444, 471, 477

Lakatos Károly 249, 251, 261
Lang, Fritz 535
Lapis József 145, 593
László, Szent 98, 123
Leibniz, Gottfried Wilhelm 26, 143–144, 223, 583
Lendvai István 62, 65–66, 477, 491, 530, 593
Lengyel András 244, 593
Lovag Ádám 220
Lukács György 444

Lyka Károly 187, 312

Madách Imre 221, 225
Major Ágnes 14, 15, 598
Major Ottó 554, 594
Majoros Györgyi 586, 587
Maksay Vince 581, 593
Márffy Ödön 414, 436, 453
Markos György 471
Mátyus Norbert 14, 513, 594, 598
Megyer József 402, 494
Melczer Tibor 41–42, 153, 161–162, 176, 196, 199, 252, 428, 435, 440, 449, 542, 585, 594
Meredith, George 586
Mikes Kelemen 72
Mikes Lajos 44, 48–49, 581, 594
Mikes Lajosné 99
Milbacher Róbert 151, 594
Milton, John 151
Móricz Zsigmond 47, 49–50, 142–143, 222, 253, 411, 418, 430, 524, 581, 588, 590, 594
Mózes Huba 474, 499, 594
Mucsi Ferenc 145, 594
Muska Iván 251

N. Horváth Béla 490, 494, 499
Nagy József 589
Nagy László 152
Nagy Miklós 73, 594
Napoleon Bonaparte 421
Nédli Balázs 588, 599
Négyesy László 143, 188
Némediné Kiss Adrien 586
Nemes Nagy Ágnes 25, 142, 555, 594
Nemes-Jakab Éva 14
Nemeskéri Erika 32, 360, 457, 469–470, 473, 476, 593
Németh Andor 244
Németh Attila 490, 521, 594
Nietzsche, Friedrich 26, 73, 148, 150–151, 226, 403, 585
Nonnosz, Panopoliszi 403
Novák László 56–57, 595
Nyéki Vörös Mátyás 393, 593

Osvát Ernő 28, 76, 200, 549, 551

Pál apostol 122
Pál József 353, 595
Palkó Gábor 14
Pap Károly 189
Papp Zoltán János 599
Pascal, Blaise 540, 597
Paulusz Richárd 555, 595
Pérely (Herz) Imre 249, 250, 253
Péter András 183, 595
Pethes Nóra 586
Petőfi Sándor 64, 122, 151, 188–189, 200, 225, 418, 444, 471, 583
Petrarca, Franceso 380, 385
Pfemfert, Franz 221, 595
Pienták Attila 586, 588, 599
Pilinszky János 146
Pindarosz 150–151, 253
Pinthus, Kurt 419, 595
Platón 227
Poe, Edgar Allen 33, 555
Pollmann Ferenc 144, 591
Pór Péter 257, 266, 350–351, 595
Poszler György 264–265, 595
Prohászka Ottokár 328

Rába György 25–27, 29–30, 34–36, 42, 104–105, 121, 135, 143–151, 154–155, 161, 183, 188, 201, 222–223, 226, 244, 252– 253, 257–258, 263–265, 268–269, 279–280, 292–293, 298, 300, 305–306, 311, 326–327, 330, 340, 343, 350, 358–360, 376–377, 391–393, 410, 419, 423–424, 449, 469–470, 509, 520, 526, 540, 558–559, 595
Radó Antal 126, 251, 595
Rákosi Jenő 44, 64–65, 83, 86, 89, 97, 112, 116, 121, 142–143, 168, 201, 219, 234, 270, 299, 312, 471
Rédey Tivadar 75, 595
Reichard Piroska 204, 492, 596
Reményik Sándor 71–72, 596
Révai József 154, 596
Révész Béla 200
Révész Ilus 269
Reviczky Gyula 221
Riedl Frigyes 220
Riffaterre, Michael 37, 38, 596
Rihmer Zoltán 594
Romsics Ignác 317, 419, 596
Róna Judit 46–47, 89, 115, 161–162, 164, 183, 199–201, 231, 251, 253, 292, 298, 305, 312, 392, 414, 418, 423, 428, 432, 444, 453, 457, 470, 477, 490–491, 517, 521, 526, 531, 539, 544–545, 547, 551, 559, 567, 596
Rónay György 264–265, 327, 526, 554, 596
Rónay László 351, 411, 596
Rozgonyi Iván 469

Sáli Erika 586
Sára Péter 108, 596
Sávoly Ferenc 517, 596
Schak Malvin 221
Schiller, Friedrich 201, 539
Schopenhauer, Arhtur 73, 148, 283, 403, 555
Schöpflin Aladár v46–47, 67, 77, 150, 164, 199, 302, 444, 457, 477, 596
Scipio Africanus, Publius Cornelius 378–386
Sepsi Enikő 596
Shakespeare, William 50, 54, 123, 164, 184, 513, 585
Simon Attila 589
Sipos Balázs (Áron) 64, 414, 471, 596
Sipos Lajos 29, 161–162, 231, 401–402, 423, 430, 445, 504, 540, 555, 558, 586–588, 594, 596, 597, 599
Smith, Steven Escar 54, 597
Somogyi Ágnes 586, 592
Sordello, da Goito 121
Stauder Mária 155, 597
Stockinger Gyula 251
Süle Dániel 516
Swinburne, Algernon Charles 403, 586

Szabó Dezső 47, 49, 65, 72, 476–477, 481, 491
Szabó Ervin 121, 379, 381–382, 384, 386
Szabó Ferenc SJ 231, 423, 540, 597
Szabó Lőrinc 10, 25, 40–41, 46, 66–68, 70–71, 73–74, 76–77, 79, 98, 167, 183–185, 205, 226, 280, 288, 292–293, 327, 347, 358, 414, 423, 428, 436, 453, 476–477, 490, 496, 514–515, 517, 521, 539–540, 543–548,

554, 559, 565, 567, 569–570, 586, 597–598, 602
Szabolcsi Miklós 161, 598
Szabolcska Mihály 251
Szalay Fruzina 221
Szamuely Tibor 491
Szántó Gábor András 586
Szapphó 121
Szász Károly 513
Széchenyi Ágnes 14
Szegedi István 68, 598
Szegedy-Maszák Mihály 592
Székely Aladár 201
Székelyhidi Ferenc 142
Szekfű Gyula 116, 302
Szemere Samu 596
Szénási Zoltán 56, 80, 121, 449, 510, 597, 598
Szende Pál, ifj. 164
Szendrői József 251
Szentimrei Jenő 143, 598
Szentirmai Imre 121, 270–271, 598
Szerb Antal 73, 598
Szíj Rezső 48, 598
Szilágyi Géza 200
Szilágyi Jolán 491
Szilágyi Péter 162, 598
Szilasi Vilmos 76–77, 120, 141–142, 148, 199, 271, 402, 587, 592
Szombathy Zoltán 592
Szőke Mária 490, 586–587, 598

T. Somogyi Magda 586
Tabéry Géza 221
Taine Hippolyte 189
Török Sophie (Tanner Ilona) 43–44, 76, 92–93, 97, 99, 141, 158, 186, 249, 253, 261, 269, 346, 381, 384, 413–414, 421, 430, 451, 459, 560–561, 563, 567, 573, 575, 584, 599
Tasso, Torquato 189
Téglás János 220, 224, 376, 414, 440, 510, 585–586, 589, 593, 599, 600
Tertullianus, Quintus Septimius Florens 350
Theokritosz 222
Tolnai Gábor 443
Tompa Mihály 500
Tompa Zsófia 587
Topolay Ágnes 586
Tormay Cécile 72, 530
Tóth Árpád 41, 46, 252, 306, 521, 539, 544–546, 595, 599
Tóth Máté 586
Töttős Gábor 102, 117, 599
Turczel Lajos 423, 539–540, 599
Tverdota György 162, 221, 243, 589, 599

Ungvári Tamás 161, 162

Vahot Imre 100
Vajda Géza 191, 193
Vajda János 221
Vajdai-Horváth Zsuzsa 596
Vajthó László 581, 582, 599
Varga Benjámin 592
Varga Katalin 155, 597
Vas Tamás 402, 539, 599
Vázsonyi Vilmos 302
Vendel-Mohay Lajosné 253, 597
Vér Ádám 592
Veres András 592

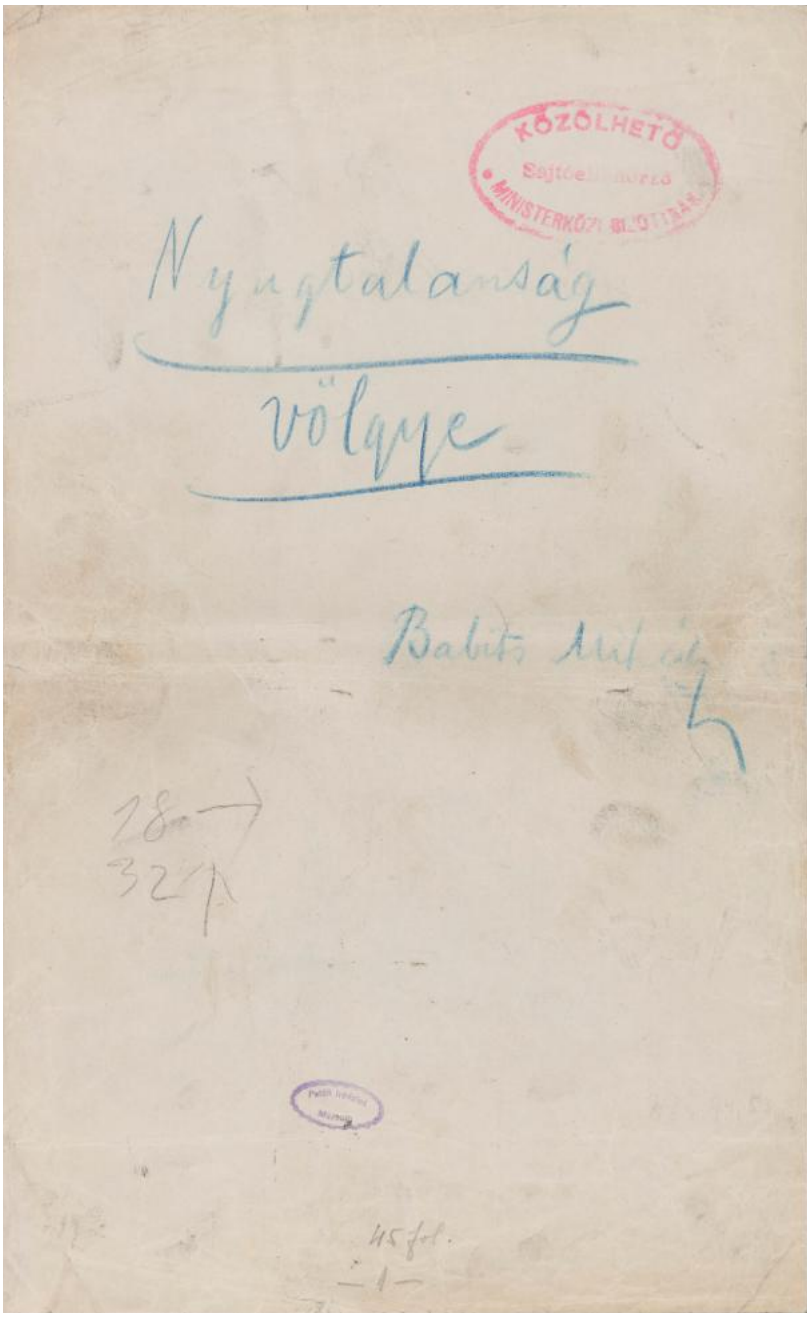
Vida Gergely 352, 599
Vilcsek Andrea 586
Visy Beatrix 14, 223, 226, 599
Vitályos László 143, 600
Voit Krisztina 56, 600
Vörös Boldizsár 446, 600
Vörös Kati 299, 600
Vörös László 423, 600
Vörösmarty Mihály 62, 65, 86, 89, 134, 151, 153, 189, 201, 225–226, 252, 293, 317–318, 418–419, 474, 477, 485, 500–502, 524, 529, 591, 592

Wagner, Wilhelm Richard 148, 150, 547
Wesselényi, Miklós, id. 151
Wolfner József 268
Wolfner Károly 313

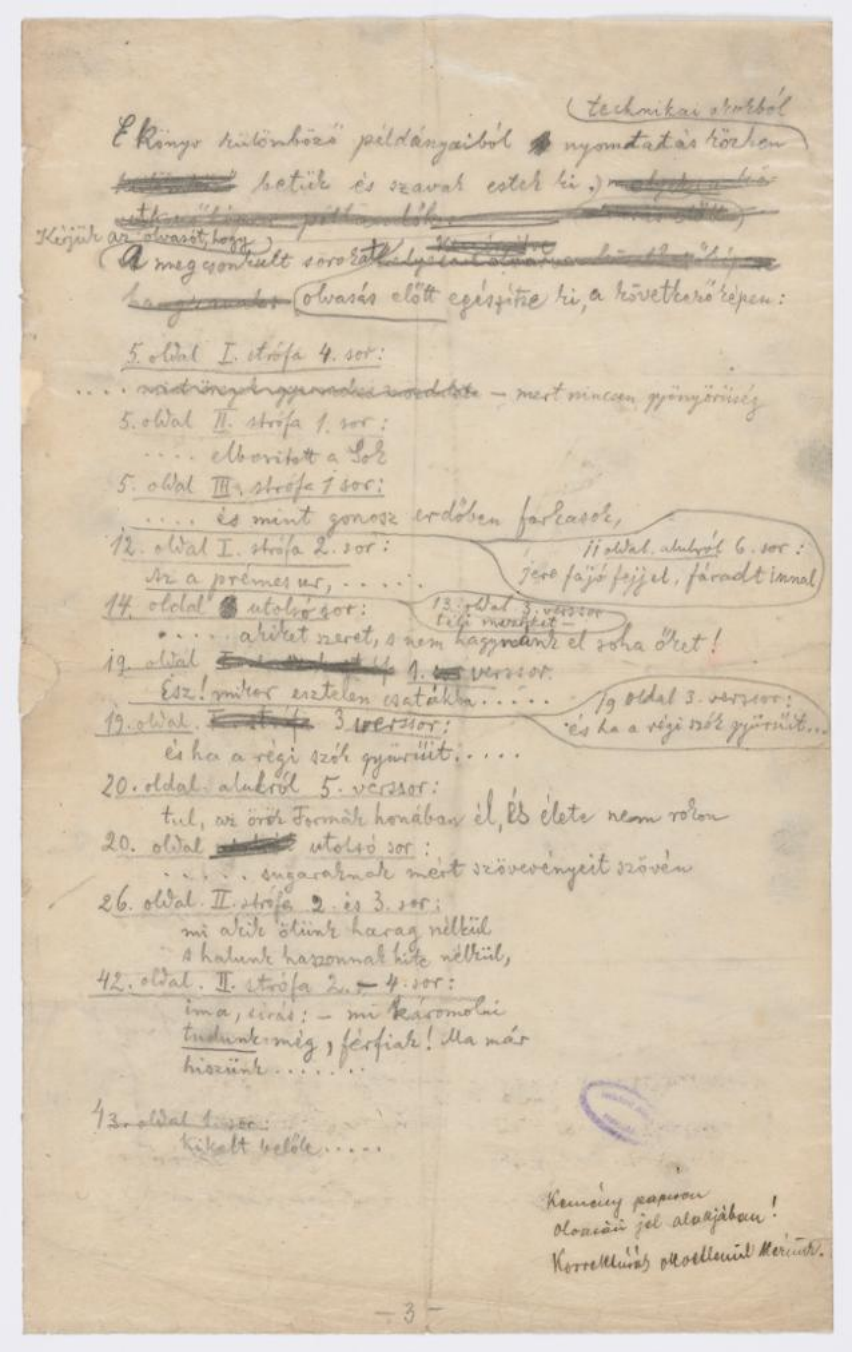
Zambra Lajos 25, 600
Zilahy Lajos 189
Zolnai Béla 72, 600
Zrínyi Miklós 189, 377, 393, 500

Zsoldos Sándor 586

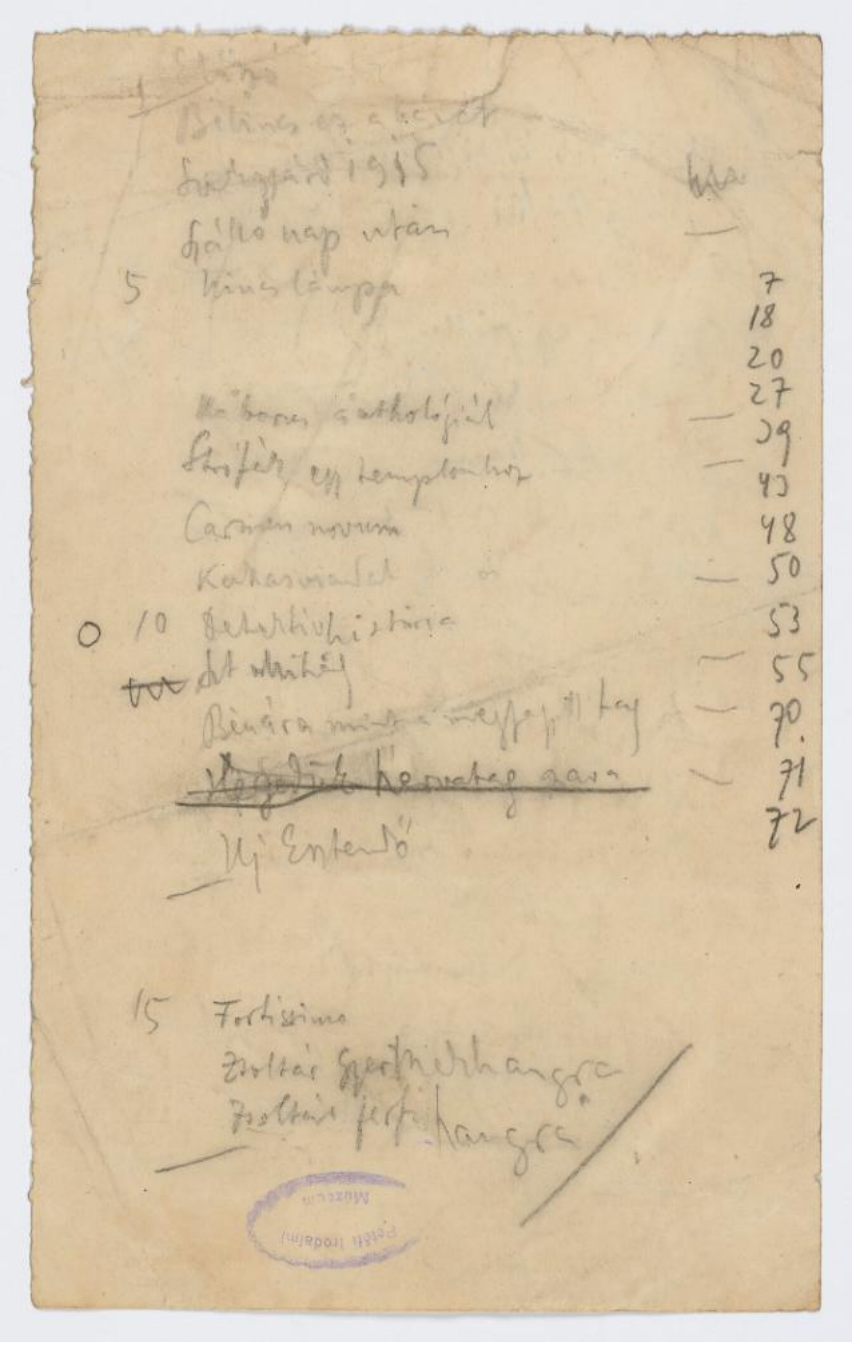
Illusztrációk

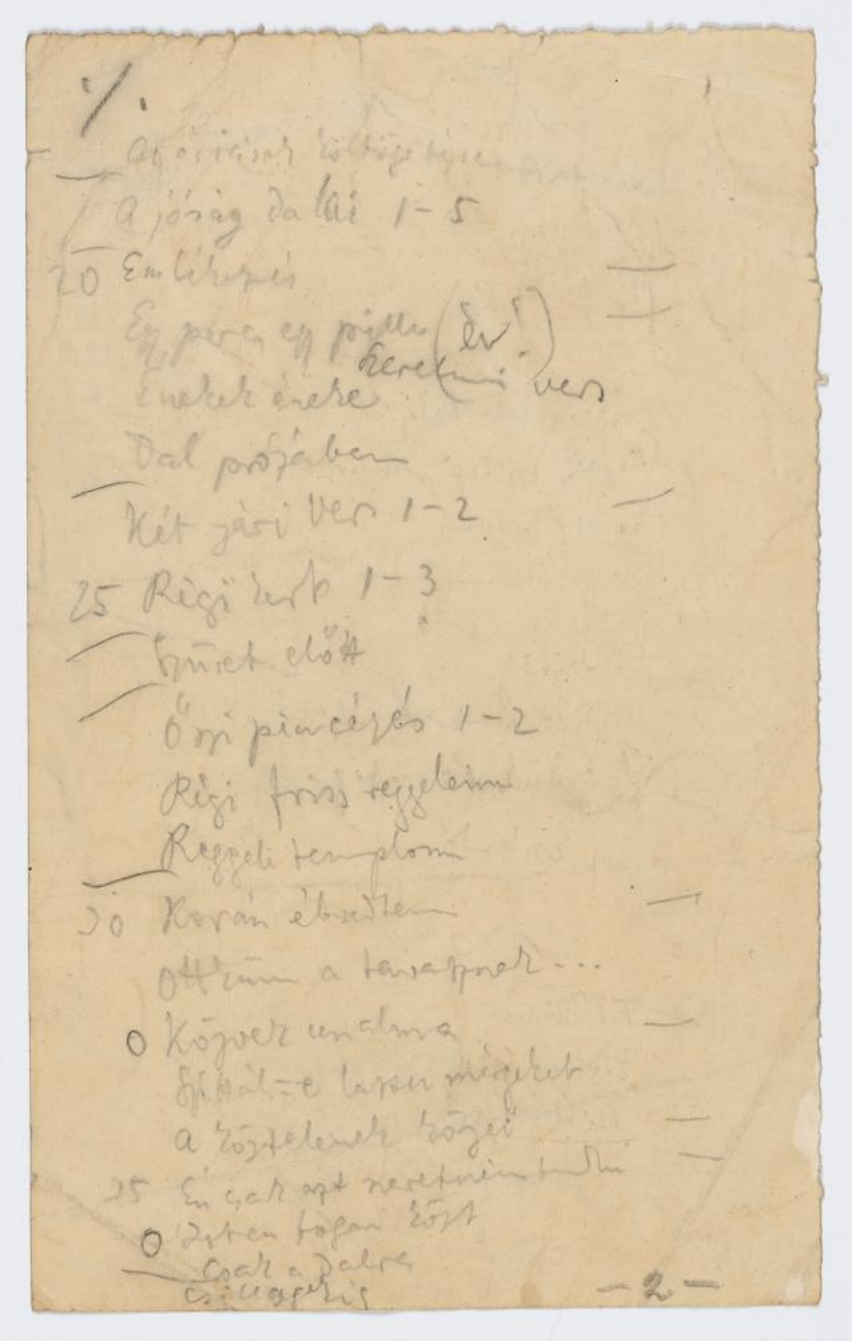
1. kép: **Kézírásos címlap a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai mappájából**
PIM V. 1612.

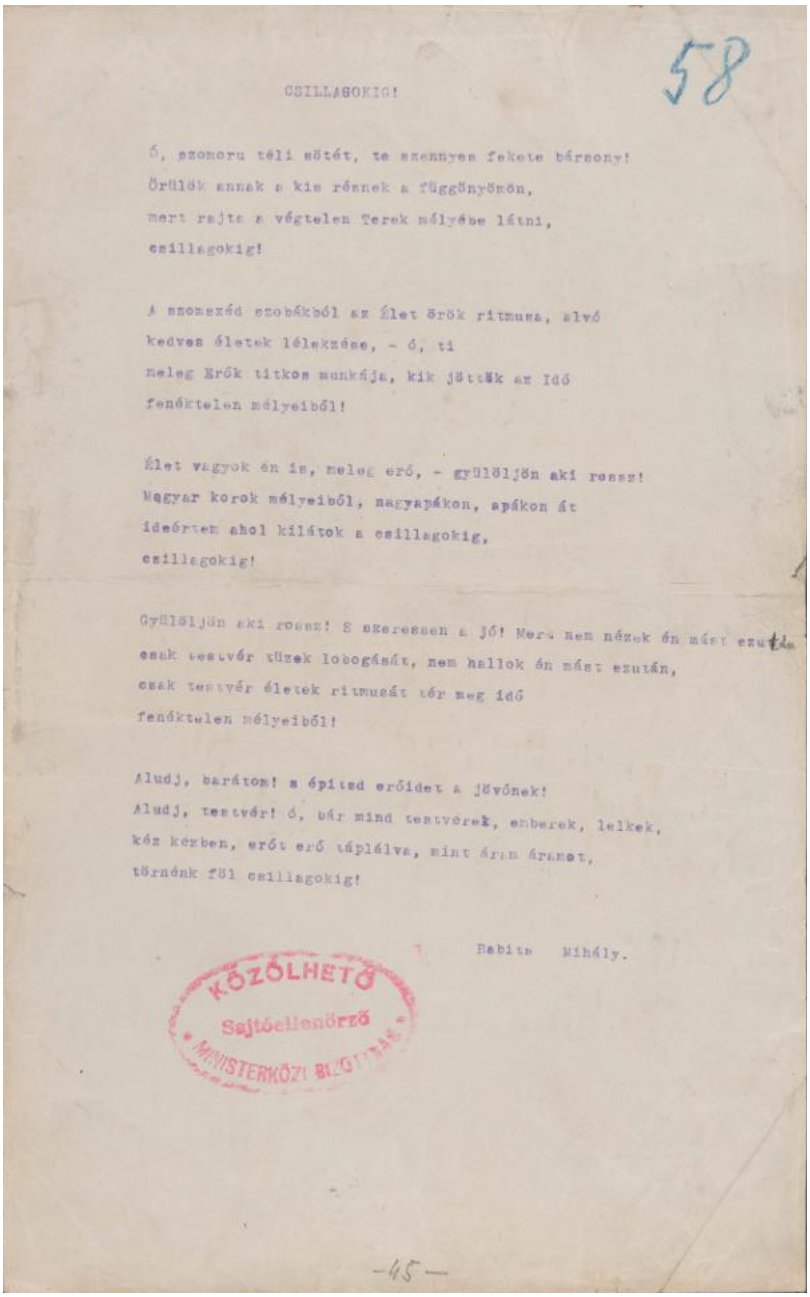
2. kép: **Kézírásos hibajegyzék a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai mappájából**
PIM V. 1612.

3. kép: **Kézírásos tartalomjegyzék első oldala a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai mappájából**
PIM V. 1612.

4. kép: **Kézírásos tartalomjegyzék második oldala a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai mappájából**
PIM V. 1612.

58

CSILLAGOKIG!

Ó, szomoru téli sötét, te szennyes fekete bársony!
Örülök annak a kis résnek a függönyömön,
mert rajta a végtelen Terek mélyébe látni,
csillagokig!

A szomszéd szobákból az Élet örök ritmusa, alvó
kedves életek lélekzése, - ó, ti
meleg Erők titkos munkája, kik jöttök az Idő
fenéktelen mélyeiből!

Élet vagyok én is, meleg erő, - gyülöljön aki rossz!
Magyar korok mélyeiből, nagyapákon, apákon át
idevitem ahol kilátok a csillagokig,
csillagokig!

Gyülöljön aki rossz! S szeressen a jó! Mert nem nézek én mást ezután
csak testvér tüzek lobogását, nem hallok én mást ezután,
csak testvér életek ritmusát tör meg idő
fenéktelen mélyeiből!

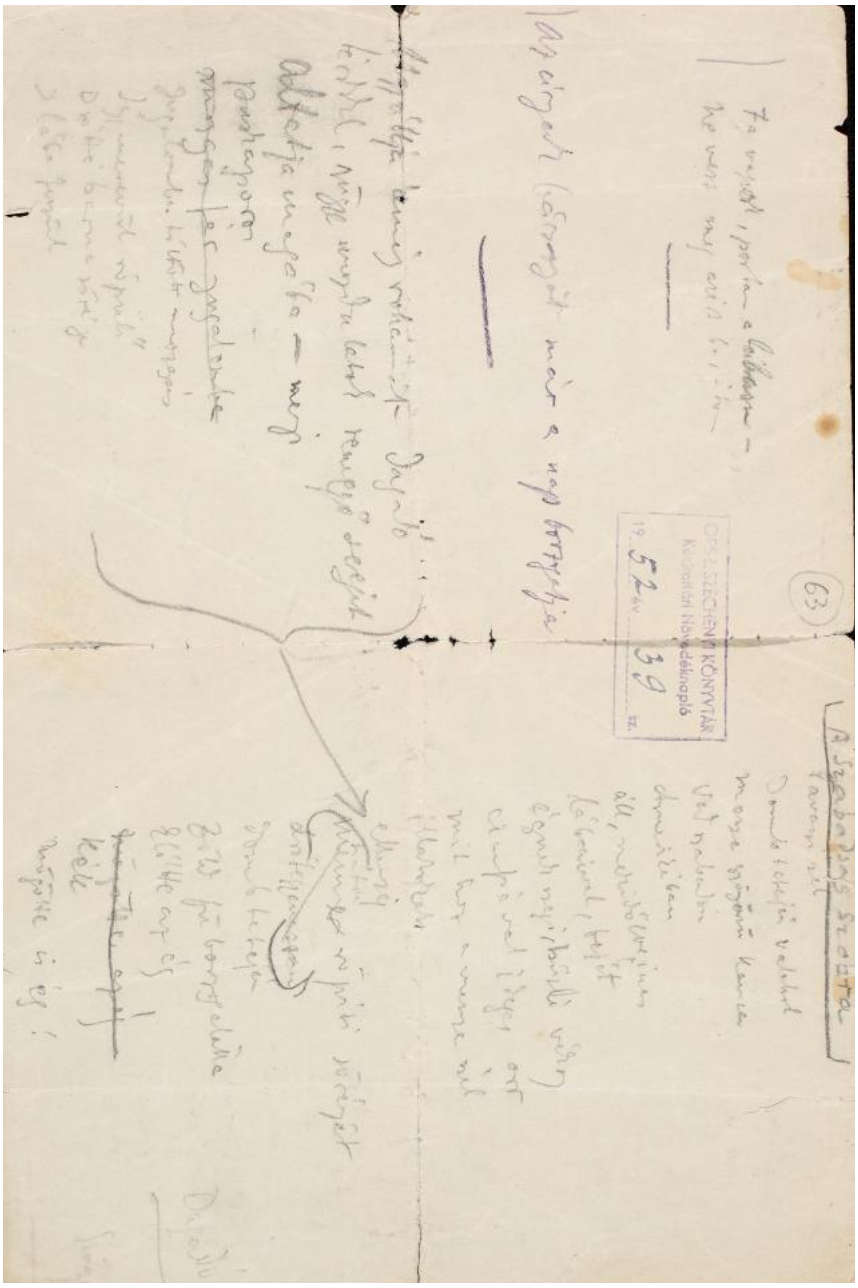
Aludj, barátom! s épitsd erőidet a jövőnek!
Aludj, testvér! ó, bár mind testvérek, emberek, lelkek,
kéz kézben, erőt erő táplálva, mint árnyi áramot,
törnénk föl csillagokig!

Babits Mihály.

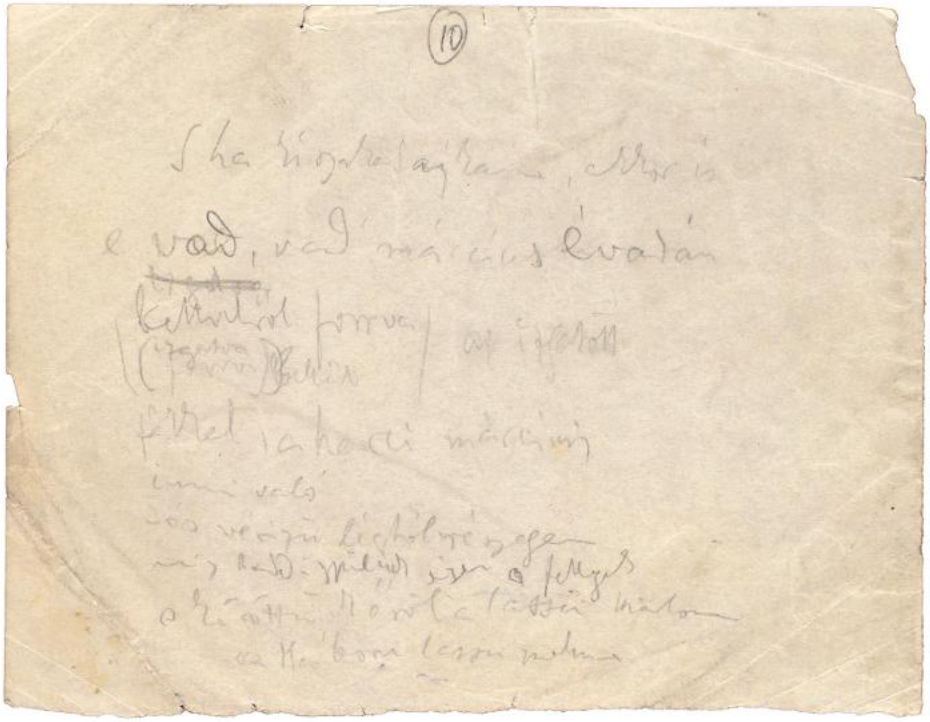
KÖZÖLHETŐ
Sajtóellenőrző
MINISZTERKÖZI BIZOTTSÁG

-45-

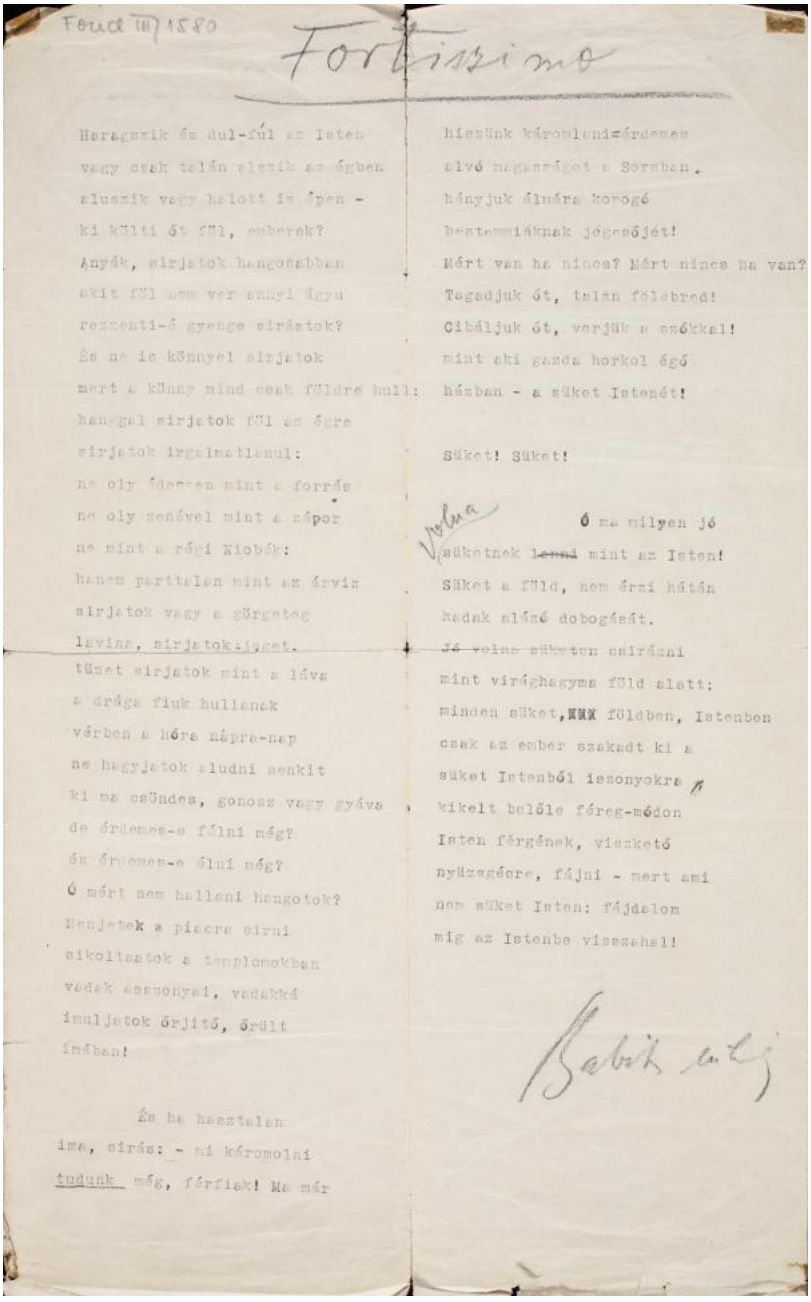
5. kép: **A *Csillagokig!* című vers gépirata a *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai mappájából**
PIM V. 1612.

6. kép: ***A Szabadság szobra*** **című vers és a** ***[Fa vagyok, porban a lábam…]*** **kezdetű töredék kézirata**
OSZK Fond III/1969/63. fólió rektó.

7. kép: **A *Húsvét előtt* című vers első versszakának fogalmazványa**
OSZK Fond III/1969/10. fólió rektó.

Fond III/1580

Fortissimo

Haragszik és dul-fúl az Isten
vagy csak talán elunik az égben
alusznik vagy halott is épen -
ki külti őt fül, emberek?
Anyák, sirjatok hangosabban
akit fül nem ver annyi ügyu
rezzenti-é gyenge siratok?
És ne is könnyel sirjatok
mert a könny mind csak földre hull:
hangal sirjatok fül az égre
sirjatok irgalmatlanul:
ne oly édesen mint a forrás
ne oly zenével mint a zápor
ne mint a régi Niobék:
hanem parttalan mint az árvíz
sirjatok vagy a görgeteg
lavina, sirjatok igyet.
tüzet sirjatok mint a láva
a drága fiuk hullanak
vérben a hóra napra-nap
ne hagyjatok aludni senkit
ki ma csöndes, gonosz vagy gyáva
de érdemes-e fölni még?
de érdemes-e élni még?
Ó mért nem hallani hangotok?
Menjetek a piacra sirni
sikoltsatok a templomokban
vádak asszonyai, vadakká
imuljatok őrjitő, őrült
imában!

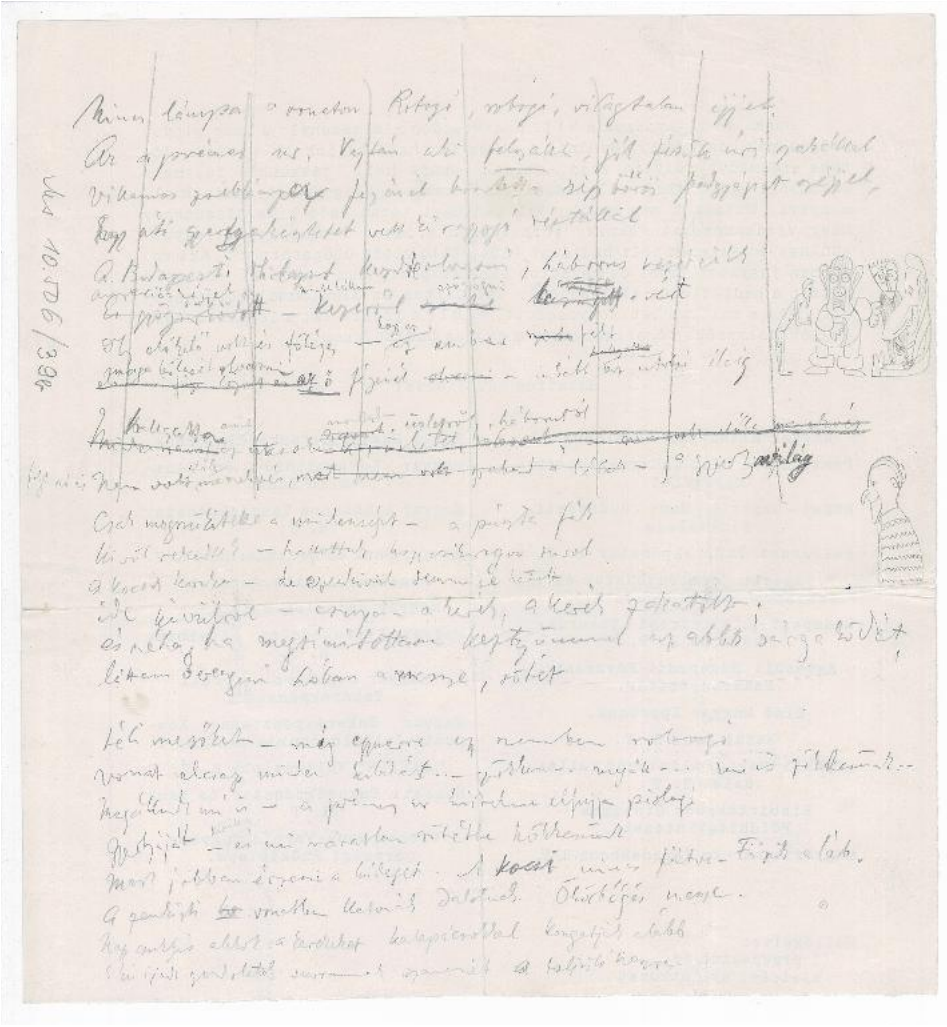
És ha hasztalan
ima, sirás: - mi káromolni
tudunk még, férfiak! Ma már
hiszünk károlani=érdemes
elvó magasságot a Sorsban,
hányjuk álnára korogó
bestemiáknak jégcsőjét!
Mért van ha nincs? Mért nincs ha van?
Tagadjuk őt, talán fölébred!
Cibáljuk őt, verjük a szókkal!
mint aki ganda horkol égő
házban - a süket Istenét!

Süket! Süket!

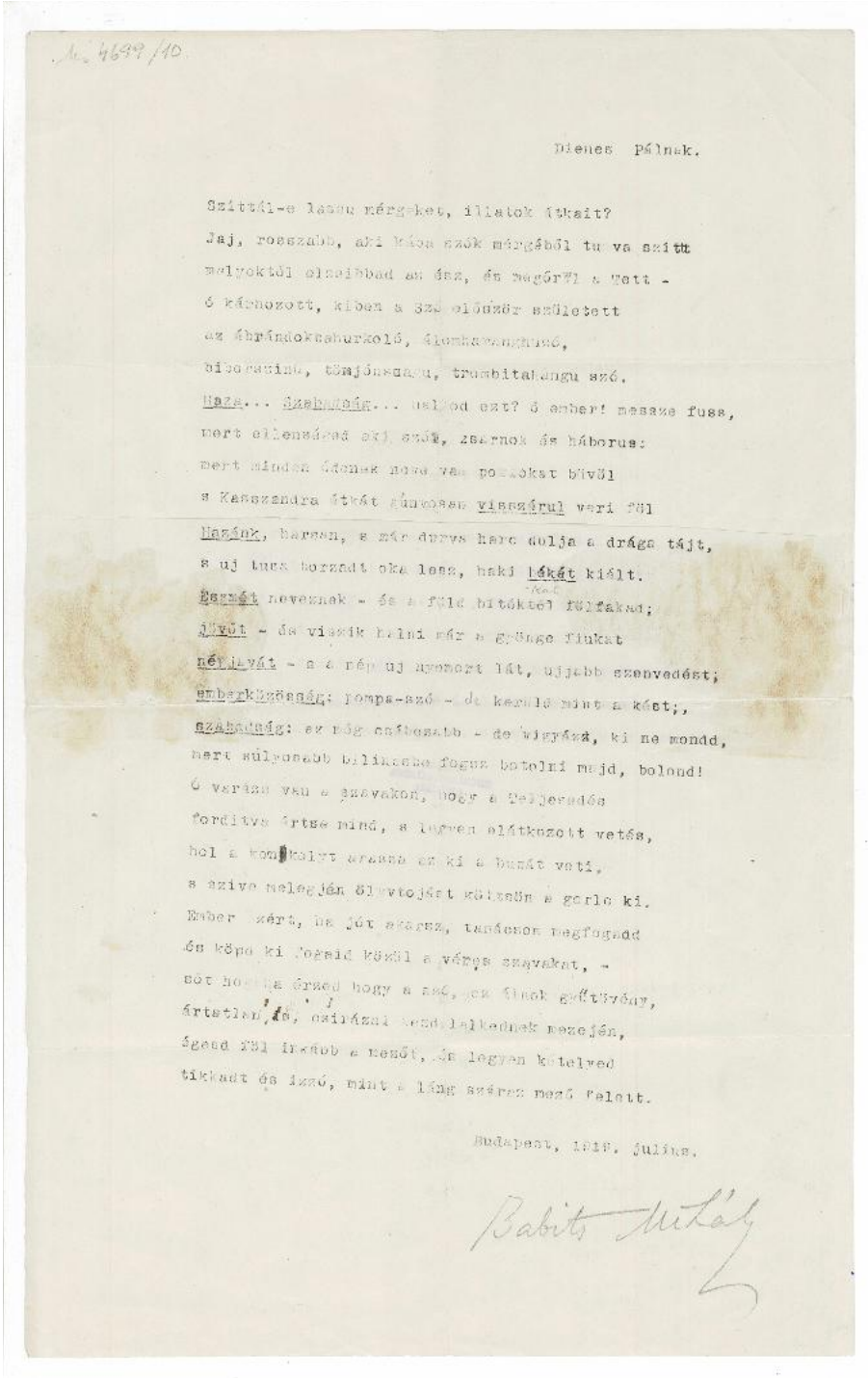
Volna Ó ma milyen jó
süketnek lenni mint az Isten!
Süket a fülé, nem érzi hátán
hadak alázó dobogését.
Jó volna süketen emlékezni
mint virághagyma föld alatt:
minden süket, XXX földben, Istenben
csak az ember szakadt ki a
süket Istenből iszonyokra
kikelt belőle féreg-módon
Isten férgének, viszkető
nyüzsgésére, fájni - mert ami
nem süket Isten: fájdalom
míg az Istenbe visszahal!

Babits sk.

8. kép: **A *Fortissimo* című vers gépirata**
OSZK Fond III. 1580. fólió rektó.

9. kép: **Az *Éji út* című vers ceruzaírású fogalmazványa**
MTA Ms 10.506. 39b. fólió verzó.

Dienes Pálnak.

Szíttál-e lassu mérgeket, illatok itkait?
Jaj, rosszabb, aki hósa szók mérgéből tu va szítt
melyektől elszáradt az ész, és megőrül a gyött -
ó kárhozott, kiben a szó először született
az őrjöngőkacagtató, álomkavargató,
bíborszínű, tömjénszagu, trumbitahangu szó.
Haza... Szabadság... halod ezt? ó ember! messze fuss,
mert ellenséged ezt szóit, zsarnok és háborus:
mert minden őrömök mérgét pozsákot bivől
s Kassandra átkát gúnyosan visszárul veri fül
Hazánk, harcon, e már durva harc dulja a drága tájt,
s uj kuss hozzadt oka lesz, haki lákát kiált.
Szabadságot nevesnek - és a fülé bitóktől fülfakad;
jövőt - és visszik bolni már a gyönge fiukat
nélkülvát - s a rém uj nyomort lát, ujabb szenvedést;
emberkülönbség: pompa-szó - de kerülj mint a kést;,
szabadság: ez még csábosabb - de vigyázz, ki ne mondd,
mert sülyosabb bilincsbe fogna botolni majd, boloud!
ó varjon vak a szavakon, hogy a feljeredés
forditva értse mind, s legyen elátkozott vetés,
hol a kombakelt arcban ez ki a bunát veti,
s szive melegjén ölvtojást kölcsön a gerle ki.
Ember - zért, ha jót akarsz, tanácson megfogadd
ón köpd ki fogaid közül a vérgős szavakat, -
sőt hozzá érzed hogy a szó, ez finok gyűrüvény,
értetlen fé, oszirázni szeretlelkednek nemjén,
égesd tül inkább a nemőt, ón legyen kötelved
tikkadt és izzó, mint a láng szárnz mező felett.

Budapest, 1919. julius.

Babits Mihály

10. kép: **A *Szíttál-e lassú mérgeket?* című vers Dienes Pálnak dedikált gépirata**
MTA Ms 4699/10. fólió rektó.